

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 04192

IDISH TEATER IN LONDON 1902-
1942

Morris Myer

•



NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG



MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center



The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אידיש טעאטער

אין לאנדאן

1942 — 1902

פון

מארריס מייער

YIDDISH THEATRE IN LONDON

1902 — 1942

By

MORRIS MYER

Copyright.

(איבערדרוקען און דער ערלויבעניש פון פארפאסער איז פארבאטען)

געדרוקט ביי י. נאראדיצקי, לאנדאן, 131-129 קאוועל סט., א.1.

געווידמעט מיין ליבער פרוי, רחל (געבוירען בראַמבערג). מיר
האַבען כמעט שטענדיג צוזאַמען באַזוכט דאָס טעאַטער, און גע-
טיילט איינדריקע וועגען דעם אינהאַלט פון די פיעסען און דאָס
שפילען פון די קינסטלער. דאָס האָט פיל בייגעטראָגען צו די
אַנאַליזען און מיינונגען וואָס איך האָב וועגען זיי געשאַפּען.

אינהאלט פארצייכניס :

זייט		הקדמות :
9	1. קולטור, טעאטער
14	2. קונסט און קריטיק
18	3. איבער'ן אָנפאַנג פון אידיש טעאטער און זיין ענטוויקלונג
24	4. די פאָרגעשיכטע צו מיין געשיכטע
30	5. מיין בייטראַג
34	פאַרפאַסער און פיעסען :
37	..	1. אברהם גאָלדפאָדען, שאַפער פון אידישען טעאטער
43	2. מעשיות פון פאָרגאַנגענע צייטען
47	..	3. יעקב גאַרדין, ענטוויקלער פון דער אידישער בינע
		4. יעקב גאַרדינ'ס ווערק :
52	א. דער „סיבירניאַק“ ; ב. „מעדעא“
53	..	ג. „אידישער קעניג ליר“ ; ד. שוואַכערע פיעסען ;
54	ה. איבערגאַנג צום בעסערן
56	ו. „די שחיטה“
58	..	ז. „מירעלע אפרת“ ; ח. „גאַט מענש און טייפעל“
60	ט. „די שבועה“
		י. פיעסען אויס דעם לעבען פון אַסימילירטע אידען :
61	..	„סאפאה“ ; „קרייצער סאַנאַטאַ“ ; „די יתומה“
		יא. נאָך פיעסען פון גאַרדינ'ען : „דער מטורף“ ; „אַן אַ היים“ ; „עץ הדעת“ ; „דער פרעמדער“ ; „די אמת'ע קראַפט“ ; „דער אונבאַקאַנטער“ ; „די ברידער לוריע“
65	..	יב. „אלישע בן אבויה“
69	
71	..	5. פרץ הירשביין, אָנפאַנגער פון אידיש קונסט טעאטער
		6. פרץ הירשביין'ס ווערק :
74	..	א. „די נבלה“ ; ב. „דער לעצטער“ ; ג. „תקיעת כף“ ;
76	..	ד. „די פוסטע קרעטשמע“ ; ה. „אַ פאַרוואַרפען ווינקעל“
81	..	ו. „דעם שמיד'ס טעכטער“ ; ז. „גרינע פעלדער“
85	7. מאַרק אַרנשטיין

				8. מאַרק אַרנשטיינ'ס פּיעסען:
87	א. „דער זױלנער בעל הבית/על“
89	ב. „אַ אידישע טאַכטער“
91	9. שלום עליכם און זיין באַזוך אין לאַנדאָן
94	10. „טביה דער מילכיגער“
97	11. די אַנדערע קאָמעדיען פֿון שלום עליכם
103	12. שלום אַש אַלס דראַמאַטורג
				13. שלום אַש'ס פּיעסען:
107	א. „גאַט פֿון נקמה“
110	ב. „מאַטקע גנב“
112	ג. „קידוש השם“; ד. „אונזער גלויבען“
116	14. אַסיפֿ דימאָון און זיינע פּיעסען
118	א. „שמע ישראל“
120	ב. „דער זינגער פֿון זיין טרויער“
121	ג. „דער אייביגער וואַנדערער“
123	15. דוד פּינסקי און זיינע דראַמאַטישע ווערק
124	א. „יענקעל דער שמיד“
126	ב. „יעדער מיט זיין גאַט“
128	16. לעאָן קאַברין
129	א. „צוריק צו זיין פֿאַלק“
130	ב. „דער דאַרפֿס יונג“
132	17. ז. ליבין
133	א. „די געבראַכענע הערצער“
135	ב. „קינדער פֿון דער ערד“
136	ג. „קבצן וואו קריכסטו?“
137	ד. „קינדער פֿאַרגעסען ניט“
139	18. י. ל. פּרץ אַלס דראַמאַטורג: „ביינאַכט אויפֿן אַלטען מאַרק“
145	19. ש. אַנ־סקי און זיין „דיבוק“
152	„טאַג און נאַכט“
155	20. ה. ליוויק און זיינע דראַמען
157	א. „שמאַטעס“
158	ב. „דער גולם“
161	ג. „פּראַפּעסאָר שעלינג“
166	21. י. זינגער
167	א. „אַשע קאַלב“
169	ב. „ברידער אשכנזי“

22. דוד בערגעלסאָן און זיין „ברויט מיל“ 174

23. איבערזעצונגען אין אידיש פון פראבלעם דראמען:

- 179 א. לעאַניד אַנדרעוועו און זיין „אַנאַטעמא“ (אשמדאי)
182 ב. „די זיבען געהאַנגענע“
185 ג. גאַרקײס „מעשטשאַניע“
189 ד. „נאַ דניע“ (אויפֿן דעק)
191 ה. טאַלסטאַײס „לעבעדיגער מת“
194 ו. הענריק איבסענ׳ס „נאַרא“ און „גייסטער“
199 ז. אויגוסט סטרינדבערג: „דער פאַטער“ און „טויטען טאַנין“
203 ח. אַרציבאַשעו׳ס „סאַנין“
206 ט. האַנרי בערנשטיינ׳ס „איזראַעל“ (דער אַנטיסעמיט)
208 י. הערמאַן הייערמאַנ׳ס „געטאַ“
209 יא. דר. מאַקס נאַרדו׳ס „דר. קאַהן“
211 יב. בערקאוויטש׳ס „אונטער׳ן צלם“

24. היסטארישע פיעסען:

- 213 א. קאלדעראנ׳ס „כתר דוד“
217 ב. סטעפאַן צווייג׳ס „ירמיהו“
219 ג. „יעקב ורחל“ (אַ ויבלישע אידיליע)
220 ד. גוצקאו׳ס „אוריאל אַקאַסטאַ“
223 ה. זשולאַוסקײס „שבתי צבי“
225 ו. אלתר קאַציונע׳ס „גר צדק“ (דוכוס)
228 ז. ערענסט טאַלער׳ס „הינקעמאַן“

25. פאַרשידענע:

- 231 א. מיין שטאַנדפונקט וועגען שונד
232 ב. י. קאַלמאַנאוויטש׳עס פיעסען
233 ג. אַפערעטען
235 ד. טאַמאַשעווסקײס „אַלטע לידלעך“
236 ה. יאַזעף מאַרקאוויטש און זיינע פיעסען
238 ו. א. מייעלס „אידען פאַרען קיין ארץ ישראל“
239 ז. ש. באַרבער׳ס מעלאַדראַמען
240 ח. פאַרווכען צו שאַפען דראַמען אין לאַנדאַן
243 א. גרויסע באַמיהונג — דאַס פיינמאַן אידישע פאַלקס טעאַטער
252 נאַך אַ באַמיהונג

27. קינסטלער און קונסט טרופען:

- 253 א. יעקב פ. אַדלער
255 ב. זיגמונד מאַגולעסקו

257	ג. דוד קעסלער
259	ד. זיגמונד פיינמאן
261	ה. דיינע פיינמאן
263	ו. מאלווינא לאבעל
265	ז. סערע אַדלער
265	ח. מ. ד. וואַקסמאַן
267	ט. פעני וואַקסמאַן
268	י. טשאַרלס נאַטאַנזאָן
268	יא. מאַריס מאַסקאַוויטש
272	יב. שילינג
273	יג. סעמיועל טאַרנבערג
273	יד. יעקב בן עמי
276	טו. יוסף ווינאַגראַדאַוו
276	טז. אַנאַ פּיליפּאָוו
277	יז. יאַזעף קעסלער
278	יח. יעקב זילבערט
278	יט. סאַמועל לאַרעסקו
279	כ. אסתר רחל קאַמינסקאַ
279	כא. אסתר וואַלערשטיין
281	כב. יעקב ספּיוואַקאָווסקי
282	כג. די „ווילנער“
283	כד. סאַניאַ עלמיית
284	כה. אורא
285	כו. חיים שניאור
285	כז. זשעליאַזאַ
286	כח. בעלערינא
286	כט. לאה נעמי
288	ל. נאָך „ווילנער“ קינסטלער
289	לא. מאַריס שוואַרץ
293	לב. סעמיועל גאַלדענבורג
296	לג. ציליע אַדלער
298	לד. נאָך צוויי אַדלער טעכטער
298	לה. הענריעטאַ שניצער
299	לו. דר. בן ציון באַראַטאַוו
301	לז. בינע אַבראַמאָוויטש
301	לח. מוני וויזענפריינד
302	לט. אַנאַ אַפעל
303	מ. לאַזאַר פּריד
304	מא. מאַרק שווייד

304	מב. איזידאר קעשיר
305	מג. בערטאָ גערסטען
305	מז. נאָך שוישפילער אין מאַריס שוואַרץ'ס טרופע	
307	מה. לודוויג זאָץ
308	מו. פעני וואַדיאָ עפשטיין
308	מז. מישאַ פּישוואַן
309	מח. לידיאָ פּאַטאַצקאָ
310	מט. א. סאַמבערג
310	נ. רודאַלף זאַסלאַווסקי
311	נא. ראַשעל בערגער
311	נב. לואיס און מישאַ גערמאַן
312	נג. די דריטע ווילנער טרופע און אירע קינסטלער
313	נד. נ. אייזיקאוויטש
314	נה. וואַלף זילבערבערג
315	נו. מאַרק מאַרקאָוו און עטאַ טאַפעל
317	נז. נאָך שוישפילער און שוישפילערינס
323	28. אפּערעטען קינסטלער
326	29. לאַנדאַנער אידישע שוישפילער און שוישפילערינס
331	30. קאַנצערטיסטען
					א. מעדוועדיעוו
					ב. איזאַ קרעמער
					ג. מאלי פיקאָן
					ד. חיה'לע גראבער
					ה. מרים עליאַס
					ו. מאַדאַם ראַפֿֿיאַנאַווסקאַ
					ז. וויקטאָר כענקין
					ח. דוד ווארדי א. א.
334	31. קליין־קונסט טעאָטער „אַראַראַט“ אַליאַ לילית און וויל גאַדיק.
335	32. שלום ווארט



פ א ר ו א ר ט

פערציג יאָר איז געוואָרען זינט דער פאַרפאַסער פון דעם ווערק איז אין לאַנדאָן. דאָס זיינען געווען פערציג יאָר פון גייסטיגער געזעלשאַפט־ליכער טעטיגקייט, צום נוצען פון דער אידישער באַפעלקערונג אין ענגלאַנד בפרט און אידישען פאַלק בכלל.

אין יאָנערקענונג פון דער פערציג־יאָריגער טעטיגקייט פון מאָרריס מייער אויפ'ן ליטעראַרישען און געזעלשאַפטליכען געביט איז געשאַפען געוואָרען דורך דער איניציאַטיווע פון די „פריינד פון אידישען טעאַטער“ אַ יוביליי קאָמיטעט פון פאַרטרעטער פון פאַרשידענע קערפערשאַפטען. דער קאָמיטעט האָט באַשלאָסען צו שאַפען ביי דער געלעגעהייט אַ פאַנד צו שטיצען דאָס אידישע וואָרט און דאָס אידישע טעאַטער.

דער קאָמיטעט האָט זיך געשמעלט אַלס ערשטע אויפגאַבע אַרויסצו־געבען צוויי בענדער פון מאָרריס מייער'ס שריפטען:

(1) אידיש טעאַטער אין לאַנדאָן.

(2) ליטעראַטור, ליטעראַטען און אידישע פּאָליטישע און געזעלשאַפט־ליכע פירער.

דאָס ווערק וואָס דער לעזער האָלט אין האַנד איז דער ערשטער בוך פון די צוויי דערמאָנטע ווערק.

מאָרריס שוואַרץ האָט אין זיינע מעמואַרען, וואָס ער האָט פאַר־עפענטליכט אין ניו יאָרקער „פאַרווערטס“, געשריבען דאָס פּאָלגענדע:

„מאָרריס מייער האָט אונז אַבגעשאַצט ערנסט און פאַרזיכטיג. זיינע קריטיקען זיינען באמת געווען באַלערענדע עסייען... ער האָט אַנאַליזירט יעדע פּאַזע פון דער אויפפירונג, אַנגעוויזען אויף די מעלות און חסרונות. ער האָט יעדען שוישפילער אַבגעשאַצט לויט זיינע פאַרדינסטען, ניט מיט חניפה און ניט מיט צאַרן. ער איז געווען שטרענג אַבער פאַטערליך ביים אַנווייזען די חסרונות. דערפאַר האָט ער די מעלות בולט אונטערגעשטראַך־כען... פון די אינטימע שמועסען וואָס איך האָב געהאַט מיט מאָרריס מייער האָב איך אַ סך געלערענט.“ — אַזוי שרייבט מאָרריס שוואַרץ.

די לעזער וועלען געפינען אין דעם דאָזיגען בוך זייער אינטערעסאַנטע אַבּהאַנדלונגען איבער די בעסטע פיעסען וואָס זיינען געשפילט גע־

ווארען אין לאַנדאָן אין די פּערציג יאָר, 1902-1942. דער פּאַרפּאַסער
האַט אויך אַבגעגעבען פּאַר דעם ווערק אַבהאַנדלונגען און נאָטיצען אי-
בער די מחברים פון די פּיעסען. דאָס האָט אַ באַזונדערען ווערט פּאַר די
טעאַטער באַזוכער. זאָלען זיי קענען ניט נאָר די פּיעסען נאָר אויך זייערע
פּאַרפּאַסער.

מאַרריס מיינער'ס יוביליי קאַמיטעט.

רעפּרעזענטירט :

פּריינד פון אידישען טעאַטער.

פּאַראייין פון אידישע זשורנאַליסטען און שריפטשטעלער.

אַרבייטער רינג, צענטראַל קאַמיטעט און די בראַנטשעס : 1, 2, 3, 4,
6, 9, 10, 15.

נאַציאָנאַלע יוניאָן פון שניידער און קליידער אַרבייטער.

אידישע בעקער יוניאָן.

פעדעראַציע פון אידישע הילפּס אַרגאַניזאַציעס.

פויליש-אידישער פּאַנד פּאַר פליכטלינגע.

ראָט פון פוילישע אידען.

בן-אורי קונסט געזעלשאַפט.

אידישער וועלט-קאָנגרעס, בריטישע סעקציע.

ציוניסטישע פעדעראַציע פון גרויס-בריטאַניען און איירלאַנד.

בית ציון פּאַראייין.

פּאַרזיצער — י. ל. פּיין.

וויצע-פּאַרזיצער — נ. ביטלער, א. ל. איסטערמאַן, מ.א. משה
עובד.

עהרען קאַטירער — י. מיזליש, נ. ראַבינאַוויטש.

עהרען סעקרעטאַר — א. מ. קייזער.

פּראָטאַקאָל סעקרעטאַר — א. מיזעלס.

עקזעקוטיוו קאַמיטעט — ס. בראַטמאַכער, א. גאַלדשטיין, י. א.

ליסקי, מאַרק מאַרקאָוו, מ. מינדעל, א. ר. ראַלין, מאַריס

ראָזעטי, י. סערעס, מ. שאַרפּשטיין, מרס. ס. שינדלער.

ה ק ד מ ו ת

1

קולטור, טעאטער

אין מיינעם אַ פּאַרטראַג האָב איך ערקלערט, וואָ דער סאַמע אַנפּאַנג פון קולטור ביי מענשען איז געווען, ווען דער פרימיטיווער מענש האָט פּלוצלינג אַ קוק געטון אין אַ רוהיגען וואַסער און האָט דאָרט דערזען זיין שאַטען. אַט די דאָזיגע אַבשפּיגלונג פון זיך האָט ביי אים גע-וועקט דעם אינטערעס צו זיך; ער האָט אַנגעהויבען ווערען באַוואוסט און זיך צו אינטערעסירען מיט זיין וועזען. ער האָט אויך אַנגעהויבען זיך באַציען קריטיש צו זיך זעלבסט. ער האָט זיך שוין געוואָלט וואָס מער זען, וואָס מער באַטראַכטען און ס'האָט זיך ביי אים ענטוויקעלט דער באַגער צו פּאַרגלעטען דאָס וואָס ס'איז אים אין זיך ניט געפעלען, און פּאַרקערט, בולטער אַרויסצובריינגען דאָס וואָס איז אין אים יאָ גע-פעלען.

דאָס הייסט, אַז אַבשפּיגלונג איז דער אור-קוואַל פון דער שטרע-בונג און פון דער האַנדלונג זיך צו שלייפען, זיך צו ענטוויקלען, זיך צו דערהויבען, זיך צו פּאַרשענערן און פּאַרבעסערן — און אַט דאָס איז קולטור.

דער גרויסער גריכישער פּילאָזאָף סאָקראַטעס האָט זייער ריכטיג סאָראַקטעריזירט די הויפט אויפגאַבע פון מענשען דורך דער מאַטאָ וואָס ער האָט אים געגעבען: „דערקען זיך זעלבסט.“ אַט די דאָזיגע אויפגאַבע האָט געפירט און פירט צו דער ענטוויקלונג ניט נאָר פון דעם מענשען אַלס יחיד, נור אויך פון דער גאַנצער מענשהייט. דורך קענען זיך דער-קענט מען אויך אַן אַנדערן; דורך דערקענען אַן אַנדערן פּאַרטיפט מען זיך נאָך מער אין זיך. מען לערנט איינער פונ'ם צווייטען. אין יענעמס חסרונות זעט מען אויך אייגענע פעלערן; יענעמס מעלות רופען אַרויס דעם באַגער זיי זיך איינאייגענען. עס וואַקסט דורך דעם דער אוצר, דער סך הכל פון אייגענשאַפטען. עס וואַקסט דער מענש קוואַליטאַטיוו, און עס וואַקסט די מענשהייט אויך קוואַליטאַטיוו. און דאָס אַלץ קומט אַרויס פון אַבשפּיגלונג.

ביי א צווייטער געלעגענהייט האָב איך ערקלערט, אַז קונסט, די פּעהיגקייט פון טאַלענטירטע מענשען נאָכצומאַכען דער נאַטור און אויך צו ערפּינדען און שאַפען באַזונדערע שענקייטען און אייגענטימליכקייטען, וואָס די נאַטור אַליין האָט ניט געשאַפען. — אַט דאָס וואָס מיר רופּען קונסט אין אַלע אירע צווייגען, איז אַ פּראָדוקט פון קולטור; אָבער ס'איז אויך צו דער זעלבער צייט אַ פּאַקטאַר פון קולטור. אַן קולטור וואָלט דער מענש זיך ניט געקענט דערהוילבען צו קענען באַזיצען די פּעהיגקייט צו זיין אַ קינסטלער, ער וואָלט ניט געהאַט די מיטלען פון אויסדרוק אַרויסצובריינגען זיינע פּעהיגקייטען, ווען ער וואָלט זיי אפילו באַזעסען אין זיך. אָבער מיט קונסט איז ווי מיט יעדער הויכער גאַבע פון מענשען, זי באַצאָלט כּפּל כּפּלים פאַר אַלץ, וואָס מען טראַגט ביי צו איר. מען קען זאָגען, אַז קונסט איז גאַר אַ טייער קינד פון קולטור, זי באַצאָלט איר אין פּולען, און אויף דעם שענסטען און בעסטען אופן פאַר אַלץ וואָס זי, די מוטער אירע, האָט פאַר איר געטון. קונסט פאַרמערט, פאַרגרעסערט, פאַררייכערט די קולטור, ווייל סוף כל סוף וואָס איז קונסט? — ווידער אַבשפּיגלונג: אַבשפּיגלונג פון מענשען, פון זיין סביבה, פון אַלץ וואָס איז אין אים און אַרום אים, פון דער גאַנצער נאַטור; און די דאָזיגע אַב־שפּיגלונג, בעסער געזאָגט אַבשפּיגלונגען, ווירקען ווייטער צו ענטוויקלען, ווייטער צו שליפּען, ווייטער צו דערהויבען, און נאָך מער צו פאַרשענערן, און נאָך מער צו פאַרבעסערן די מענשען און דאָס מענשליכע לעבען — און אַט דאָס איז דאָך ערשט קולטור נאָך אין אַ העכערן זין.

און נאָך ביי אַ געלעגענהייט, ווען איך האָב דאָס ערשטע מאָל באַגריסט אויף אַ קבלת פנים דעם קינסטלער מאַריס שוואַרץ און זיין קונסט טעאָטער פון ניו יאָרק, וועלכע האָבען באַזוכט לאַנדאָן, האָב איך זיך אויסגעדריקט: — „פּונקט אַזוי ווי פּילאָזאָפּיע איז די וויסענשאַפט פון אַלע וויסענשאַפטען, איז דאָס טעאָטער די קונסט פון אַלע קונסטען.“

שוין בלויז טעכניש שליסט איין דאָס טעאָטער אין זיך, ניט נאָר ליטעראַטור און פּאַעזיע, שוין אַבגערעדט פון דאָס שפּילען פון אַקטיאָרן, פון דאָס נאָכאַמען מענשען, שאַפען טיפּען, כאַראַקטערען, — נור עס שליסט אויך איין מוזיק, מאַלעריי, סקולפּטור, מיט איין וואָרט אַלע קונסטען, וואָס דערהויבען דעם מענשען און פאַרשענערן דאָס לעבען. און דאָס מיינט שוין אויך, אַז דאָס טעאָטער איז אַן אויסערגעווענליך וויכטיגער פּאַקטאַר פון קולטור. ווייל ווען מען זאָגט אַז ט ע א ט ע ר איז די קונסט פון אַלע קונסטען מיינט עס שוין אויך, אַז ס'איז דער שפּיגעל פון אַלע שפּיגלען, עס שטעלט פאַר דאָס גוטע און דאָס שלעכטע, דאָס שענע און דאָס מיאוס'ע, דאָס ערהאַבענע און דאָס נידעריגע, דאָס ערנסטע און דאָס קאַריקאַטורנע, דאָס אמת'ע

און דאָס פּאַלשע; און עס שטעלט פאַר די פילע און פאַרשידענע נואַגן־סען, וואָס זיינען און וואָס קענען זיין אין דאָס אַלעס.

קען מען דען גאָר אָבשאַצן ווי דאָס טעאַטער ווירקט אויף דעם מענשען? ווי עס פאַרשאַפט אים פאַרגעניגען און ווי עס דערהויבט אים קולטורעל. עס מאַכט אים זיך בעסער צו דערקענען און פּאַלגליך זיך בעסער פילען, בעסער פאַרשטיין דאָס לעבען, און בעסער באַגרייפּען ווי זיך אויפצופירען. ס'איז באַמט גאָרניט פאַראַן קיין בעסערער מיטעל פאַר קולטורעל דערהויבען מאַסען מענשען, ווי ס'איז דאָס טעאַטער. ס'פאַר־שטייט זיך, אַז מען דאַרף וויסען ווי דאָס טעאַטער צו באַנוצען פאַר דעם הויכען צוועק, ווייל אַ שפיגעל קען אויך זיין ניט דיכטיג, ער קען פאַר־קרימען... מען דאַרף זען, אַז דאָס טעאַטער זאָל זיין אַ ריינער שפיגעל, ווייל נאָר אַזוי קען ער דערפילען די גרויסע, די העכסטע אויפגאַבע, צו דינען די קונסטען און צו דינען דער קולטור.

אין פּלעצער וואו עס איז ניטאָ קיין טעאַטער זיינען די מענשען פאַרגרעכט; פעלקער מיט אַרימע טעאַטערס זיינען גייסטיג אַרימע פעל־קער.

דאָס טעאַטער איז איבערהויפט ניט נאָר אַן אָבשפּיגלונג פון איינ־ציגע־מענשען, אָדער איינציגע פּאַמיליעס, אָדער איינציגע אינזידענטען און געשעענישען, וועלכע מען שטעלט פאַר אויף דער בינע. דאָס טעאַ־טער שפיגעלט אויך אָב די פעלקער אַלס גאַנצע, און די סאָציאַלע פאַר־העלטניסע.

עס איז ניטאָ קיין בעסערע אָבשפּיגלונג פון דעם פּראָנציוזישען פּאַלק, מיט זיין גוטמוטיגקייט, פּרייליכקייט, און — לייכטזין, ווי מען גע־פּינט דאָס אין די קאַמעדיען פון מאָליער.

עס איז ניטאָ קיין בעסערע כאַראַקטעריזירונג פון די ענגלענדער מיט זייער ליבע צו דער נאַטור, מיט זייער ערנסטקייט און גלויבען אין זיך, ווי אין די ווערק פון שעקספּיר, וועלכער איז ניט נאָר זייער גרעס־טער דיכטער, נור אויך זייער גרעסטער לערער.

און וואָס קען בעסער כאַראַקטעריזירען די דייטשען, זוי געטעײַס פּאָרס, ווי אַט דער פּילאַזאָף, וועלכער האָט אין זיין געזעג צו באַ־זיצען מאַראַטערען אַוועקגעגעבען זיין נשמה צו דעם טייפּעל...? סײַמ־באַלזירט ניט פּאָסט די גרויסע טראַגעדיע פון דייטשען פּאַלק, וואָס ער לעבט איבער און וואָס ער מאַכט די גאַנצע וועלט איבערלעבען אין די איצטיגע טעג דורך דעם וואָס עס האָט זיין נשמה אַוועקגעגעבען צו דעם טייפּעל פון די טייַוואָלים, צו דעם שליח פון סײַם, היטלער? און קען דאָס ניט פירען צו אונטערגאַנג פּונקט ווי פּאָסט איז אונטערגעגאַנגען דורך זיין איבערגעבען זיך צו מעפיסטאָפּעלעס?

און אויך בנוגע דער גרויזאמער באציהונג פון די נאציס צו די אי-
דען. איז נאך אין עפעס פאראן און בולטער אויסדרוק וועגען זייער
שטעלונג, ווי אין דעם זאך פון שילער'ס דראמע „די רויבער“: „דער מור
האט זיינס געטאן און דער מור קען גיין“?

די שטארקייט און שוואכקייט פון א פאלק, די גוטסקייט און שלעכט-
קייט זיינע, די מאס פון נארישקייט און חכמה, וואס עס באזיצט, דריקען
זיך אלץ אויס אין זיינע פיעסען, אין זיין טעאטער.

אזוי ווי ביי די פראנצויזען, ענגלענדער און דייטשען קען מען אויך
געפינען ביי יעדען פאלק א פולע שילדערונג פון זיין הויפט כאראקטער
אין די דראמאטישע ווערק וואס מען האט ביי אים געשאפען און וואס
זיינען אין זיינע טעאטערע אויפגעפירט געווארען.

למשל, אין וואס האט מען געקענט געפינען א בעסערע אבשפיגלונג
פון דער ביוראקראטיע פון דער צארישער רוסלאנד ווי אין גאגאל'ס
„רעוויזאר“?

און אפילו ביי אונז אידען: אין וואס קען מען געפינען א בעסערע
מאדערנע באשטעטיגונג, אז מיר זיינען א ביבעל פאלק, ווי אין דעם, אז
די ערשטע בעסטע פיעסען פאר'ן אידישען טעאטער זיינען געווען אברהם
גאלהפאדענ'ס אפערעטען געבויט אויף ביבלישע מאטיווען. אט מיט די
דאזיגע אפערעטען האט ער דאך געזיכערט די עקזיסטענץ פון אידישען
טעאטער וואס ער האט געשאפען.

און אין וואס איז בעסער כאראקטעריזירט דער שטענדיגער גע-
ראנגעל פון די אידען געגען רשעות און רציחות פון גרויזאמען שלעכ-
טען פרימיטיוו-מענשען, בעסער געזאגט אונמענשען, און די שטרעבונג
פון די אידען די אונמענשען צו באזיגען מיט דער הויכער באפרייאונגס
אידעע וועגען משיח, ווי דאס איז אין ליוויק'ס ווערק דער „גולם“?

און בנוגע סאציאלע פארהעלטניסע, אין וואס קען מען זיי געפינען
אזוי מייסטערהאפט פארגעשטעלט ווי אין די דראמעס: „די וועבער“ פון
געהארד הויפטמאן; „די שטיצען דער געזעלשאפט“, „די גייסטער“,
„דער פאלקס פיינט“, „נארא“ פון הענריק איבסען; „די מאכט פון פינ-
סטערניש“ און „לעבעדיגער מת“, פון טאלסטאיי; „קליינבירגער“ און
„אונטערן דעק“, פון גאָרקי; „דער בלויזער פויגעל“ פון מעטערלינק
אָנדרע?

וואס דאס טעאטער קען פארשטעלען אויף דעם געביט פון אויס-
דריקען רעליגיעזע געפילען אין געראנגעל מיט ערדישע ווירקונגען קען
מען אויך זען אין אַזעלכע אויפפירונגען, ווי האנדעל'ס „משיח“, א. א.

און בײ אירען אין אַזעלכע פּיעסען ווי פּרױס „גאַלדענע קײט“, און אַנ-ס׳קױס „דיבוק“.

דאָס טעאַטער שפּיגעלט אַלץ אָב: די אינדיווידועלע, וועלטליכע און רעליגיעזע, נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע פּסיכאָלאָגיע און פאַרהעלטניסע, און זאָגאַר די געשיכטע. היסטאָרישע דראַמען זײנען אַ זײער גוטער מעדיום גרינדליך צו פאַרשטיין די כאַראַקטערע פון היסטאָרישע פּער-זענליכקײטען, און פאַרשידענע אינצידענטען און זאָגאַר פּעריאָדען.

אַט דאָס איז טעאַטער. אַזאַ ראַלע שפּילט עס, אַזאַ אויפגאַבע ער-פּילט עס, אַזאַ ווירקונג האָט עס: עס כאַראַקטעריזירט, עס דערפּרײט, עס דערהויבט, עס פאַרבעסערט, עס ענטוויקעלט.

און אַט דערפאַר טאַקע ווייל דאָס טעאַטער האָט אַזעלכע הויכע קינסטלערישע און קולטורעלע אויפגאַבען און מעגליכקײטען, האָב איך עס אַזוי ליב, און איך האָב דערצו געווידמעט אַ גרויסע טײל פון מײן לעבענס טעטיגקײט. איך האָב באַזונדערס זײער פּיל געשריכען וועגען אידישען טעאַטער אין לאַנדאָן. שײנט מיר נײט נאָר מער ווי וועלכער ס׳איז אַנדערער, נור זאָגאַר מער ווי אַלעס, וואָס אַלע אַנדערע האָבן גע-שריבען אין לאַנדאָן וועגען אידיש טעאַטער. דאָס איז אויך נאַטירליך: ערשטענס בײן איך דאָ לענגער טעטיג, פון וועלכען ס׳איז אַנדערן אידי-שען שרייבער, און אויך איז מײן אינטערעס צום אידישען טעאַטער פּיל גרעסער, ווי פון וועלכען ס׳איז אַנדערן.

איך גיב איבער אין דעם ווערק דאָס וויכטיגסטע וואָס איך האָב וועגען אידיש טעאַטער געשריבען. איך זען אויך צו פּילע עראינערונג-גען און כאַראַקטעריזירונגען וועגען די גרעסטע אידישע קינסטלער, וואָס זײנען דאָ בײ אונז געווען, און פון די ליכטיגסטע מאַמענטען, וואָס מיר האָבען געהאַט אין די היגע אידישע טעאַטערס. ס׳איז אַ מיין געשיכטע פון אידישען טעאַטער אין פּערציג יאָר, 1902—1942, אין דער גרויסער ברי-טישער מעטראָפאָליס, לאַנדאָן.

2

קונסט און קריטיק

קונסט! — וואָס איז דאָס אַזוינס קונסט?

ווער קען דאָס אַבסאָלוט ערקלערן? ווער קען דאָס מיט באַשטימט-
הייט דעפינירן?

יעדע דעפיניציע איז אַ מעכאַנישע פּאַרמולע, און נאָר מעכאַנישע
זאַכען לאָזן זיך מעכאַניש באַהאַנדלען.

קונסט איז ניט מעכאַניש, זי איז שעפּעריש; זי שאַפט אין אונ-
זייליגע פּאַרשידענאַרטיגע פּאַרמען; זי איז לעבען; זי איז דער
אויסדרוק פון דעם גייסט פון געטליכקייט, וואָס איז פּאַרהאַן אין לעבען.

קונסט באַלאַנגט צו יענעם מין עפעס, וואָס לאָזט זיך ניט דער-
קלערן, וואָס עס איז.

לעבען, ליבע, נאַטור, באַלאַנגען צו דעם זעלבען מין עפעס.

מען זעט און מען פּאַרשטייט זייערע ווירקונגען. מען קען באַגרייפּען
און זיך ערקלערן זייערע אויסדרוקען און זייערע מאַניפעסטאַציעס,
מען קען אפילו מער אַדער וועניגער אַבשאַצן זייערע רעזולטאַטען,
אַבער מען קען ניט זאָגען מיט באַשטימטקייט וואָס זיי זיינען, וואָס
ס'איז זייער עצם.

דעפיניציעס זיינען וועגען זיי געמאַכט געוואָרן, אַבער יעדע
דעפיניציע וועגען זיי איז בלויז אַ רעלאַטיווער צוזאַמענשטעל פון
ווערטער, וואָס אַפט זיי גאַרניט און ווען זיי זאָגען שוין עפעס
איז דאָס אַזוי וועניג, אַזוי איינזייטיג, אַז ס'פּאַרענטפּערט בשום אופן
ניט דאָס זייער קאָמפּליצירטע פּראַבלעם וואָס איז איינגעקערפּערט
אין יעדען איינעם פון די אויבענדערמאַנטע נעמען.

אַ רעלאַטיווע דערקלערונג וועגען קונסט קען זיין די פּאַלגענדע:
— קונסט איז די שאַפּונג, די איינקערפּערונג אין פּאַרמען, פון דעם
אויסדרוק און אויסגוס פון עמאַציעס, פון די עמפּינדונגען פון אַזאַ
מענשען, וועלכער איז באַגאַבט פון דער געטליכקייט — פון דאָס וואָס

מיר שטעלען זיך פאַר אַלס געטליכקייט — מיט אַ טייל פון איר אייגענער
שעפּערישער קראַפּט...

קריטיק! — וואָס איז קריטיק?

די פּראָגע איז אויך זייער אַ קאָמפּליצירטע; עס איז גאַרניט
לייכט איר צו פּאַרענטפּערן.

קריטיק איז עכאַ, אַבקלאַנג פון קונסט. אַבער ניט גלאַט עכאַ.
עס איז אַזאַ אַבקלאַנג, וואָס מוז זיין אַנאַליטיש, צוגלידערן די קונסט-
ווערק, אויפדעקען זייערע גלידער און זי מוז זיין אַ מאַס צו צייגען צי
זיי זיינען האַרמאָניש אָדער ניט.

קריטיק העלפט דעם שאַפּער זיך זעלבסט צו דערקענען. זי העלפט
דעם קינסטלער זיך זען אין דער ראַלע, וואָס ער שפּילט.

אויף קריטיק קען מען אויך זאָגען אַז זי איז דער אויסדרוק פון
חוש פאַר קונסט.

פּונקט ווי דאָס אויג נעמט אויף די איינדרוקען פון ליכט און
פאַרבען; פּונקט ווי דאָס אויער נעמט אויף איינדרוקען פון קלאַנגען,
אַזוי נעמט אויף דער בליק פון קריטיקער איינדרוקען פון קונסט-ווערק.

דאָס אויג שאַפט ניט קיין פאַרבען, עס קען זיי העכסטענס קאָמבי-
נירען אין דער אַבסטראַקציע; דאָס אויער שאַפט ניט קיין קלאַנגען,
עס קען זיי אויך העכסטענס קאָמבינירען אין דער אַבסטראַקציע; אַלץ
אַזוי קען די קריטיק ניט שאַפען קיין קונסט-ווערק. זי קען עס אַבער
פאַרשטעלען, עס אַבשאַצען צי ס'איז שען אָדער ניט, אויסגעהאַלטען
אָדער ניט, אַנציענד אָדער אַבשטויסענד, איינדרוקספול אָדער איינ-
דרוקסלאָז, א. אַז. וו.

קריטיק, אמת'ע קריטיק, איז די וועלכע נעמט אויף אונמיטעלבאַר
דעם איינדרוק פון קונסט-ווערק און שעצט עס אַב לויט דעם דאָזיגען
איינדרוק.

די קריטיק, די אמת'ע קריטיק, מוז זיך שטיצען הויפטזעכליך
אויף עמאַציעס.

אַן אמת קונסט-ווערק ווערט געשאַפען דורך די עמאַציעס פון
קינסטלער, און עס האַרף געשאַצט ווערען לויט די עמאַציעס וואָס עס
רופט אַרויס ביי דעם קריטיקער.

עס איז אַבער אויך פאַראַן אַזאַ קריטיק, וועלכע שטיצט זיך בלויז
אויף דעם שכל. די דאָזיגע קריטיק איז, נאָך מיין מיינונג, אַ געפּעלטע.
זי איז ניט דער רעזולטאַט פון דעם איינדרוק, וואָס דאָס קונסט-ווערק
האַט געמאַכט אויף דעם קריטיקער, נאָר פון דער פּריער אויסגעאַרביי-

טער מיינונג, וואס דער דאזיגער קריטיקער האָט וועגען קונסט, קונסט-ווערק, און די געגענטשטענדע אָדער פּראָבלעמען, וואָס זיי באַהאַנדלען.

האַלט ער למשל פון דער אַקאַדעמישער שולע, וועט אים נאָר גע-פעלען אַזאַ בילד, וואָס איז אין אַקאַדעמישען סטיל געמאַלען, און ער וועט יעדעס מאָדערניסטישע ווערק באַטראַכטען פאַר אַ שטיק משוגעות... האָט ער אָבער ביי זיך פריער אָבגעמאַכט, אַז פּיוטוריום דאַרף זיין דער סטיל פון קונסט, האָן וועלען אים נאָר געפעלען די פּיוטוריסטישע ווערק און ער וועט מאַכען צו אַש יעדע אַקאַדעמישע שאַפונג.

דער קריטיקער, וועלכער שטיצט זיך אָבער אויך אויף די עמאַציעס, וואָס ער לעבט איבער, בעת ער באַטראַכט אַ קונסט-ווערק, וועט עס אָבשאַצן ריכטיגער: ער וועט זיך רעכענען מיט איר ווערט, אונגעאַכטעט אין וואָס פאַר אַ סטיל אָדער פאַרמע עס זאָל ניט זיין.

קוים איז עס איינדרוקספול, קוים איז עס דער אויסדרוק פון די עמאַציעס פון אַ קינסטלער מיט שעפּערישע כחות, און ווירקט פּאַלגליך אויך אויף די עמאַציעס פון די צושייער, איינגעשלאָסען דעם קריטיקער, דאָן וועט ער עס לויבען. קוים איז עס איינדרוקסלאָז, און עס פילט זיך, אַז ס'איז אַן אויסגעמוטשעטע זאַך פון איינעם, וואָס האָט פּרוּבירט צו שאַפען אַן צו באַזיצען אַ אינערליכע שעפּערישע אינטואַיציע, דאָן וועט עס דער קריטיקער אַלס אַזעלכעס כאַראַקטעריזירען.

די קריטיק, וואָס באַזירט זיך אויף פון פריער אָנגענומענע מיינונג-געז, האָט נאָך אַ געפעלטען שטריך אין איר מעטאָדע. זי זוכט צו פאַר-גלייכען קינסטלער צו קינסטלער, און קונסט-ווערק צו קונסט-ווערק.

רעאַגירענדיג בלויז מיט'ן שכל קענען אַזעלכע קריטיקער זיך ניט קאָנצענטרירען בלויז אויף דעם קונסט-ווערק, וואָס זיי זעען פאַר זייערע אויגען, נאָר זייערע געדאַנקען וואַנדערן אַרום און זיי דערמאָנען זיך אין נאָך אַנדערע ענליכע קונסט-ווערק וואָס זיי האָבען פריער געזען. דאָס שוואַכט נאָך מער אַב דעם איינדרוק פון קונסט-ווערק, וואָס זיי דאַרפען אָבשאַצען.

פאַרגלייכונגען זיינען נויטיג, אָבער ניט בלויז צווישען די קונסט-ווערק וואָס מען האָט געזען, נור אויך צווישען די עמאַציעס, וואָס די פאַרשידענע קונסט-ווערק האָבען אַרויסגערופּען, צווישען די איינדרוי-קען, וואָס זיי האָבען איבערגעלאָזען. און די דאָזיגע פאַרגלייכונגען דאַר-פען געמאַכט ווערען שוין דאָמאַלט ווען מען זעט ניט מער קיין קונסט-ווערק פאַר די אויגען, נאָר ווען מען דענקט בלויז צו זיי. דאָס העלפט פאַרטיפּען די איינדריקען, און עס קען אַרויסבריינגען אַ טיפּערע אָב-שאַפונג.

קונסט־ווערק האַרפּען נײַט זײַן אײנע זײַ די אַנדערע; פאַרקערט, מיט װײַפּיל אָ קונסט־ווערק אײַז אַנדערש פּון די אַנדערע, מיט װײַפּיל ס'אײַז אײַגענאַרטיגער, אַרײַגנאַלער, מיט אַזױ פּיל אײַז עס גרעסער און אײַנטערעסאַנטער.

טעאַטער שפּילען אײַז אָ קונסט־ און יעדע פאַרשטעלונג פּון שױ־ שפּילער אײַז, אַדער האַרף זײַן, אָ קונסט־ווערק.

די באַצײהונג פּון קרײַטיקער צו טעאַטער האַרף זײַן אַקוראַט אַזױ װײַ ס'אײַז די באַצײהונג צו אָ קונסט בילד.

דער טעאַטער קרײַטיקער װױז אײַך זײַן פּילזײטיג, װײַל טעאַטער שפּילען אײַז די פּילזײטיגסטע פּון אַלע קונסטען. זײַ קאַנצענטרירט אײַן זײַך מאַלעריי, סקולפּטור, פּאַעזיע, װױזיק, ליטעראַטור און דאָס שפּילען גופּא, װאַס באַשטייט אײַך אײַן גרײם, מימיק, זשעסט, באַװעגונג, אײַנ־ פּאַל, קליידונג; און אָ טעאַטער קרײַטיקער האַרף האַבען אָ חוש פּאַר אַלע קונסטען און פאַרשטענדניס פּאַר אַלע טײַלען פּון שפּילען; נאָר אַזױ קען ער האַבען אָ מעגליכקײט ריכטיג אַבצושאַצען אָ טעאַטער פאַרשטע־ לונג, און נאָר אַזױ קען זײַן אָ ריכטיגע קרײַטיק.

— אָט דאָס האַב אײַך געשריבען װען מאַריס שװאַרץ'ס קונסט־ טרופּע האָט צום ערשטען מאַל באַזוכט לאַנדאָן אײַן אַפּריל 1924. דאָס אײַז מײַן שטאַנדפּונקט װעגען דער באַצײהונג פּון קרײַטיק צו קונסט בכלל און צו טעאַטער בפרט. און אײַן דעם שטאַנדפּונקט האַב אײַך זײַך געהאַל־ טען אײַן די קרײַטיקען װאַס אײַך האַב געשריבען, באַזונדערס װעגען קונסט פאַרשטעלונגען פּון קונסט טרופּען.

3

איבערן אנפאנג פון אידיש טעאטער
און זיין ענטוויקלונג

געווען איז עס אין 1923, ווען איך האב פארעפענטליכט אן אַרטיקעל איבער דער ענטשטייאונג, ענטוויקלונג און באַדייטונג פון אידישען טעאטער. דאָס אַרטיקעל האָט געהייסען „50 יאָר אידיש טעאטער“, און ס'איז געווען אונטערגעשריבען „קריטיקוס“, אַ פסעוודאָנים, וואָס איך געברויך אָפט אין שייכות צו טעאטער רעצענזיעס. עס איז ערשינען אין יוני העפט פון דערמאָנטען יאָר אין „דאָס אידישע לעבען“, אַ מאָנאַטליכער זשורנאַל, וואָס איך האָב דאָמאַלט רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבען. איך גיב איבער דעם אַרטיקעל, ווייל איך וויל אָנהויבען פון „בראשית“, גיט פון מיין שרייבען איבער אידיש טעאטער, נאָר פון אידישען טעאטער בכלל.

פאַר מיר האָט דאָס אידישע טעאטער אָנגעהויבען גיט מיט די בראַדער זינגער, נאָר מיט אברהם גאַלדפּאָדען. זינגער זיינען זינגער, אָבער טעאטער איז אַ פיל ברייטערער ענין, ווי איך האָב דאָס ערקלערט אין מיין ערשטען אַרטיקעל.

און אַט איז, וואָס איך האָב געשריבען איבערן אָנפאַנג פון אידישען טעאטער, און זיין ענטוויקלונג:

אַרים, זעהר אַרים איז געווען דאָס אידישע וועלטליכע לעבען. אין אמת'ען האָט אַ אידיש וועלטליך-לעבען, אין פּאָליטישען, גייסטיגען, קולטורעלען און קינסטלערישען זין כמעט גאַרניט עקזיסטירט. די איינציקע אַנשטאַלטען, וואָס דאָס אידישע פּאָלק האָט פאַרמאָגט, זיינען געווען די שוהלען, די בתי מדרשים, אָבער זיי זיינען געווען פאַרבינדען מיט'ן רעליגיעזען, און גיט מיט'ן וועלטליכען לעבען. די איינציקע אידישע וועלטליכע אינסטיטוציעס זיינען געווען צדקה חברות... ס'איז גיט געווען קיין אידישע פּאָליטיק, ס'איז גיט געווען קיין אידישע נאַציאָנאַלע באַוועגונג, ס'איז גיט געווען קיין אידישע ליטעראַטור, ס'איז גיט געווען קיין אידיש טעאטער. יודענטום איז כלוין געווען רעליגיע, גיט עפעס אַנדערש ווי נאָר רעליגיע: מיסטיש, הימליש, פרעמד צו דער ערד, און פרעמד צום וועלטליכען לעבען... האָט אַ איד געוואָלט שאַפען אויף אַ וועלטליכען געביט, אָדער געניסען פון

וועלטליכע קולטור און קונסט, האָט ער געמוזט אַוועק צו „זײַ“, צו די פרעמדע, צו די אומות העולם, צווישען וועלכע מיר געפינען זיך. עס זײַנען געווען אידישע פּאָליטיקער, וואָס האָבען געפירט די פּאָליטיק פון פרעמדע פעלקער; אידישע דיכטער, וואָס האָבען געדיכטעט אין פרעמדע פּערזען; אידישע שריפטשטעלער, וואָס האָבען געשריבען אין פרעמדע שפּראַכען; אידישע קינסטלער, וואָס האָבען געמאַלען פּאַר פרעמדע אויסשטעלונגען; אידישע שוישפּילער, וואָס האָבען געשפּילט אין פרעמדע טעאַטערס. מיר האָבען אײַגענעס, אידישעס, גאָר נײַ געהאַט. אַחוץ דאָס וואָס האָט געהאַט אַ שײכות מיט דער אידישער רעליגיע. איצט האָבען מיר נאָך אויך זײער פּילע מחותנים אויף פרעמדע חתונות, און מיר וועלען זײ אויך שטענדיק האָבען; אָבער מיר האָבען שוין עפעס אײַגענעס, מיר האָבען שוין אויך אַ אײגען אידיש פּאָליטיש, קולטור און קונסט לעבען, געשאַפען אין אונזער פּאָלקס שפּראַך, געשאַפען אויף אידישע מאַטיווען, און געשאַפען פּאַר אונז — פּאַר אידען אַלס אידען.

איך וויל קלאָר מאַכען דאָס איך בין בשום אופן נישט געגען דער אידישער רעליגיע, און אידישען רעליגיעזן לעבען, אָבער איך האָלט, אַז אַחוץ דער רעליגיע, דאַרף מען נאָך און מען מוז נאָך האָבען פּאָליטישע און קולטורעלע טעטיגקייט אויף אַלע געביטען פון לעבען.

ס'איז אויך אַ פּראָגע, וואָס פּאַר אַ שײכות האָט פּאָליטיק צו טעאַטער און ליטעראַטור, פּאַרוואָס דערמאָן איך זײ צוזאַמען? זײ האָבען אַ שײכות! — זײ ווערען געשאַפען פון די זעלבע פּאָלקס געפּילען, און ווערען באַאיינפלוסט פון די זעלבע פּאָלקס שטרעבונגען. עס איז דערפּאַר נישט קײן וואונדער, נאָר אַ גאַנץ נאַטירליכע זאַך, וואָס דאָס אידישע טעאַטער האָט זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען אין דער זעלבער צײַט, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען די מאַדערנע אידישע ליטעראַטור און די מאַדערנע אידישע נאַציאָנאַלע באַוועגונג בכלל. אַלץ דאָס, וואָס קען באַצײכענען ווערען אַלס די אידישע רענעסאַנס, אַלס די אויפֿלעבונג פון אידישען פּאָלק צו אַ פּאָלקס לעבען אין וועלטליכען זײַ, האָט זיך אָנגעפאַנגען מיט לערך פּופּציג יאָר (איצט קען מען שוין זאָגען מיט זיבעציג יאָר) צוריק — אַלץ דאַמאָלט ווען ס'האַט זיך אָנגעפאַנגען ענטוויקלען דאָס אידישע טעאַטער.

די גרינדונג פון אידישען טעאַטער איז נישט נור פּאַרבינדען, נאָר צוזאַמענגעשמאַלצען מיט דער נאָמען פון אברהם גאַלדפּאַדען. ער איז געווען, ווי ס'איז באַוואוסט, דער גערטנער וואָס האָט פּאַרזעט די זאַמען, פון וועלכען דאָס אידישע טעאַטער האָט זיך ענטוויקעלט. ער איז נישט נאָר געווען דער פּאַטער אירער, ער איז געווען איר פּלייש

און בלוט, איר האַרץ און נשמה. אָן אים קען מען זיך ניט פאַרשטעלען די ענטשטייאונג פון אידישען טעאָטער.

אברהם גאַלדפּאָדען — ווילען מיר אים, ווי געהעריג איז, אָבשאַצען, מוזען מיר זאָגען, אַז ער איז געווען אַ קולטור־היסטאָרישע פיגור. נאָר אַזאַ פיגור, וואָס באַזיצט גרויסע פּעהיקייטען, קען פאַרפלאַנצען זאַמען, פון וועלכע עס שפּראַצען אַרויס גייסטיקע עשירות פאַר עפאַכען און דורות, פאַר אַ גאַנץ פּאָלק. דער העכסטער אויסדרוק פון שאַפען איז קאַמבינירען פאַרשידענאַרטיגקייט, וואָס גיסט זיך אינהייטליך צוזאַמען. אברהם גאַלדפּאָדען האָט באַזעסען פאַרשידענאַרטיקייט! ער איז געווען: דיכטער, שריפטשטעלער, דראַמאַטיקער, שוישפּילער, קאַמפּאָזער, דירעקטאָר, רעזישאַר, אימפּרעסאַריאָ, — אַלץ צוזאַמען... און ער האָט דאָס אַלץ אַזוי פאַראיינהייטליכט אַז ס'האָט דערפון אַרויסגעוואַקסען דאָס אידישע טעאָטער.

אברהם גאַלדפּאָדען האָט פאַרעפענטליכט זיינע ערשטע לידער אין אידיש אין 1866. (העברעאישע שירים האָט ער נאָך פריער געשאַפּען). זיין ערשטע פּיעסע „די מומע סאסיע“ האָט ער פאַרעפענטליכט אין אַ ביכעל פון פאַרשידענע שריפטען זיינע: „די אידינע“ אין 1869. ערשט אין 1876 האָט גאַלדפּאָדען צוזאַמענגעשטעלט זיין ערשטע טרופּע אין יאַסי, רומעניען, אָבער נאָך אין 1873 האָט ער אויפגעפירט זיין ערשטע פּיעסע, נאָך ניט אַלס פּראַפעסיאָנעלע פאַרשטעלונג. אַט דאָס איז געווען דער ערשטער זאַמען פון דער צויבער־בלום, דאָס אידישע טעאָטער, וואָס באַלעכט און פאַרשענערט אַזוי פיל דאָס אידישע לעבען. און קען עס נאָך פיל מער באַלעבען און נאָך פיל מער פאַרשענערען.

עס האָבען זיך אָפט געפונען אַזעלכע, וואָס האָבען אַוועקגעמאַכט מיט דער האַנד גאַלדפּאָדען'ס פּיעסען. זיי האָבען געזאָגט, אַז ער האָט גענומען דעם פּורים־שפּיל און געמאַכט דערפון אַ באַשטענדיגע אינסטיטוציע... ווי אויבערפּלעכליך געאורטיילט דאָס איז געווען. אפילו צו מאַכען דעם „פורים שפּיל“, דעם אידישען נאַציאָנאַלען אויסגוס פון פרייַד אין אַ מדבר פון סאַמע לייַדען, פאַר אַ באַשטענדיקער אינסטיטוציע, און דאָס הייסט געבען די אידען, די אייביקע וויינער, אַ באַשטענדיקע געלעגענהייט זיך צו פּילען אַביסעל פּורים־דיק, לוסטיק — דאָס אַליין איז שוין אויך אַן אויסערגעווענליך גרויסע זאַך. אָבער ער האָט פיל מער געטון. ער האָט געזוכט צו שאַפען ניט נאָר אַ קוואַל פון אידישער פרייַד, נאָר אויך פון אידישער נאַציאָנאַלער באַגייסטערונג. אברהם גאַלדפּאָדען האָט דורך זיינע פּיעסען און אַפּערעטען, געזוכט, אפשר ניט באַוואוסטזיניקערהייט, צוזאַמענצובינדען דעם איינצעלנעם אידען מיט דעם אידישען פּאָלק; דאָס אידישע פּאָלק פון היינט מיט דאָס אידישע

פֿאַלק פֿון אַמאָל, פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט, און אויך מיט דאָס אידישע פֿאַלק פֿון דער צוקונפֿט... די מייסטע פֿון זיינע פּיעסען, מיט וועלכע מען האָט אָנגעפֿאַנגען שפּילען אידיש טעאַטער, זיינען אויף ביבלישע מאַטיווען, און עס ציט זיך דורך זיי אַ אידישער נאַציאָנאַלער פֿאַדים, אַ טאָן פֿון צוקונפֿטס מוזיק, אַ טאָן פֿון אידישער נאַציאָנאַלער דערלייזונג. אין די פּיעסען איז אויך אַריינגעוועבט זייער פּיל פֿאַלקס־טימליכקייט, כאַראַקטעריסטישער אידישער הומאָר, אמת'ע אידישע וויצען, אַפט בטלנישע, — אָבער זיינען דען בטלנים ניט טיפּיטשנע אידען?... היינט די אידישע נגינים, די געזאַנגען פֿון דער אידישער פֿאַלקס־נשמה, וואָס ער האָט צוזאַמענגעקליבען, און אַריינגעוועבט אין זיינע פּיעסען און אַפּערעטען...

כלומרשטע פּיי־שמעקער, אויסגעלערענטע קונסט־מבינים, ניט פֿונ'ם לעבען נאָר פֿון וועלכער ס'איז שולע, מאַכען אויך אַוועק מיט דער האַנד גאַלדפֿאַדען'ס פּיעסען, ערקלערענדיק, אַז זיי זיינען ניט ליטעראַריש און ניט קינסטלעריש... אַזוי ווי מען פּירט געווענליך אויף גאַלדפֿאַדען'ס אַ פּיעסע איז זי ניט ליטעראַריש און ניט קינסט־לעריש. אָבער גאַלדפֿאַדען'ס פּיעסען וואַלטען זיך געלאָזט אויך אַנדערש אויפּפירען. צום באַדויערען האָבען מיר אין ערגעץ ניט אַ אידישען נאַציאָנאַלען טעאַטער, וואָס זאָל זוכען אויפּצופירען נאַציאָנאַלע פּיעסען מיט דעם פֿראַכט און גלאַנץ, וואָס זיי קומט. ווען אַזאַ טעאַטער וואַלט עקזיסטירט, וואַלט מען אויסגעפֿונען, אַז צווישען גאַלדפֿאַדען'ס פּיעסען זיינען דאָ אונזערע נאַציאָנאַלסטע טעאַטער שטיק, וועלכע וואַלטען זיך אויך געלאָזט אויפּפירען אויף'ן שענסטען פּרעכטיגסטען און קינסטלערישסטען אופן!

גאַלדפֿאַדען האָט פֿאַרזעט אַ זעהר געזונטען זאַמען פֿאַר'ן אידישען טעאַטער, נור עס מוז אָנערקענט ווערען, אַז דאָס אידישע טעאַטער האָט זיך ניט ענטוויקעלט צו דער מדרגה, אויף וועלכער ס'וואַלט באַדאַרפט שטיין.

אין אידישע שוישפּילער טאַלאַנטען איז אפילו קיין מאָל קיין מאַנגעל ניט געווען. דאָס וואָס שוין גלייך פֿון אַנפֿאַנג אָן האָט דאָס אידישע טעאַטער אַרויסגעבראַכט אויף דער בינע אַזעלכע קינסטלער, ווי יעקב אַדלער און מאַגולעסקו, וואָס קענען פֿאַרגלייכט ווערען צו די גרעסטע קינסטלער פֿון וועלכען ס'איז פֿאַלק, ביי וועלכען מען שפּילט שוין טעאַטער זינט הונדערטער יאָרען — אַט דאָס אַליין שוין, באַוווינט, ווי רייך מיר זענען אין שוישפּילערישע כחות. היינט ווי שטעלען מיר די שפּעטערע קרעפטען, דוד קעסלער און מאַדאַם קאַליש; און די נאָך יונגערע מאַריס שוואַרץ, סעם גאַלדענבורג, בן עמי, און די

„ווילנער“, באַזונדערס אזרא און אַלאַמיס, און אַזוי פיל אַנ-
דערע; זיי זיינען צו פיל אין צאָל, כּן ירבו, אַז מען זאָל
זיי אַלע קענען אויסרעכענען... ניין, שווישפּילער האָבען אונז נישט
געפעלט, נאָר פּיעסען שרייבער, רעזשיסאָרען און אויפפירער — אַט
אין די דריי עלעמענטען, וואָס זיינען פאַר אַ טעאַטער אַזוי וויכטיג, ווי
שווישפּילער, האָבען מיר אַן אונגעהוירען גרויסען מאַנגעל.

דער אידישער רעפּערטואַר, וואָס מיר האָבען אין זער אַ אַרימער,
נאָך גאַלדפּאַדען זיינען געקומען אַ רייע אידישע פּיעסען-שרייבער,
וואָס האָבען נישט געהאַט קיין ברעקעל טאַלאַנט און קיין ברעקעל פאַר-
שטענדניס. זיי האָבען כלומרשט נאָכגעפּאַלגט די נאַציאָנאַלע טעדענצען
פון גאַלדפּאַדען, אָבער זיי האָבען דאָס געטון אַזוי גראַב, אַזוי מאַוס,
אַזוי שונדמעסיג, אַז זיי האָבען דאָס אידישע טעאַטער אַדער זועניגס-
טענס דעם גרעסטען טייל דערפון, פאַרוואַנדעלט אין אַ באַלאַגאַן. עס
איז געקומען יעקב גאַרדין, און האָט געוואָלט דאָס אידישע טעאַטער
דערהויבען, איינפירענדיג, אַזוי צו זאָגען, די רעאַליסטישע פּיעסען. יעקב
גאַרדין האָט געהאַט טאַלאַנט, איבערהויפּט גרויס פאַרשטענדניס פאַר
טעאַטער טעכניק. ער האָט אויך אַריינגעבראַכט אַן אייראָפּעאישען גייסט
אין אידישען טעאַטער. ער האָט אַריינגעפירט די פראַבלעם-פּיעסע אין
אידישען רעפּערטואַר; און ער האָט אַן אַ שום ספּק דערהויבען דעם
בעסערען אידישען טעאַטער פּובליקום, וואָס האָט געפאַרדערט מער ווי
אַ זינג און אַ טאַנץ, אַ וויץ און אַ אידישען סענטימענט. יעקב גאַרדין
האַט דורך זיינע פּיעסען שוין אויך געגעבען מאַטעריאַל פאַר אַ מח צו
דענקען וועגען אַלגעמיינערע זאַכען. מיט רעכט ווערט ער באַצייכענט
אַלס אַ רעפּאַרמאַטאָר פון אידישען טעאַטער. אָבער צום באַדויערן
האַט ער נישט באַזעסען קיין אידיש נאַציאָנאַלען געפיל, און אויך נישט
קיין דרך ארץ פאַר דעם אידישען פּאָלק מיט זיינע טראַדיציעס און
לעבענס געוואוינהייטען. ער האָט באַלאַנגט צו דעם מין אויפקלערער
וועלכע האָבען געזוכט זיי אַוועקצומאַכען. גאַרדין האָט זיך דערפאַר
באַצויגען צו דאָס וואָס איז אידיש מיט אַ געוויסען ציניזם. ער האָט
דערפון זאָגאַר געזוכט אַבצושפּעטען. און אַט דאָס האָט נאָך איין מיינונג
אַכגעשוואַכט די ווירקונג פון זיין בייטראַג. ביי אַ פּאָלק קענען נאָר
האַבען אַ שטענדיגען ווערט אַזעלכע פּיעסען און אַנדערע ווערק וועלכע
שעצען זיינע הייליגטימער, אפילו ווען מען האָט אין דעם עפעס צו קריי-
טיקירען.

נאָך יעקב גאַרדין האָבען נאָכגעפּאַלגט אַנדערע אויף זיינע וועגען,
באַזונדערס ז. ליבין, לעאַן קאַברין, ערשט זינט דעם אַנפאַנג פון איצ-
טיגען יאַרהונדערט האָבען זיך באַוווּזען אייניגע בעסערע ליטעראַרישע
פּיעסען, וואָס זיינען, מער אַדער וועניגער, אי קינסטלעריש אי אידיש.

אין דער ערשטער רײע פון די דאָזיגע ווערק זײנען געוויס פּרױך הירש־
 בײַז'ס פּאַלקסטימליכע דראַמען און קאָמעדיען. אָבער צו זײַן
 אָפּענהערציג, מוז מען זאָגען, אַז די דאָזיגע פּיעסען, טראַץ זײער שענעם
 חן און טיפּען אינטערעס, זײנען זײ בלוז די ערשטע שוואַלבען פון
 דעם פּרילינג, וואָס דאַרף זיך ערשט צובליען אין אונזער טעאַטער
 ליטעראַטור. דאָס זעלבע קען מען אויך זאָגען וועגען די פּיעסען, וואָס
 שלום אַש און דוד פּינסקי האָבען געשאַפּען. אײניגע פון די ווערק, הן
 פון פּרױך הירשבייך, הן פון שלום אַש, הן פון דוד פּינסקי, זײנען גאַנץ גע־
 לונגענע דראַמאַטישע ווערק, אָבער זײ בילדען נאָך ניט דעם רעפּער־
 טואַר וואָס דאָס אידישע טעאַטער דאַרף האָבען.

נאָך ערגער ווי מיט דעם רעפּערטואַר שטייט עס בײַ אונז מיט
 רעזשי און אויפפירונג. ערשט די ווילנער "און מאָריס שוואַרץ'ס קונסט
 טעאַטער האָבען געצײגט אַז זײ ווערען רעזשיסירט. אַלע אַנדערע
 טרופּען, וועניגסטענס די וואָס איך האָב געזען האָבען געשפּילט, ווי
 ס'האַט זיך געלאָזען. אידישע אויפפירער מיט אידישען קינסטלערישען
 געשמאַק דאָס פעלט אונז נאָך אויס. (דאָס איז געווען דער צושטאַנד,
 וואָס איך האָב געקענט אַרום 1923. זײַנט דאָמאָלט האָט זיך פּילעס
 געביטען צום בעסערן אין דעם הינזיכט).

דאָס אידישע טעאַטער איז ענטשטאַנען צוזאַמען מיט אונזער אַלגע־
 מײנעם וועלטליך קולטור לעבען, און ס'האַט זיך צוזאַמען דערמיט ענט־
 וויקעלט. פּאַלקאַמענהייט האָט נאָך קײן אײן צווייג אין דעם דאָזיקען
 לעבען ניט דערגרייכט, און דאָס אידישע טעאַטער אויך ניט. סוף כל
 סוף איז אונזער וועלטליך קולטור לעבען פאַרפלאַנצט געוואָרען אויף
 דעם שטיינעריקען גלות באַדען, אויף וועלכען ס'איז אַזוי שווער, אַז אַ
 אידישע נאַציאָנאַלע בלום זאָל זיך פּאַלקאַמען צובליען... אָבער די
 פלאַנצען, וואָס זײנען ענטשטאַנען וועלען מער ניט אויסגעריסען ווערען.
 זײ וועלען וואַקסען, און וואַקסען; זײערע וואורצלען וועלען ווערען
 טיפּער; זײער באַשטאַנד קרעפטיגער; און מיט דער צײט וועט אויך
 זײער אויסזעהן ווערען אַלץ שענער און שענער. זאָל נאָר דאָס אידישע
 לעבען פּולסירענד קלאַפען; זאָל דאָס אידישע פּאַלק וואַך זײַן און
 העלפען, און אַלץ וועט זיך בײַ אונז ענטוויקלען — אויך זיכער דאָס
 אידישע טעאַטער!

די פארגעשיכטע צו מיין טעאטער געשיכטע

איך קען ניט גאנץ גענוי פעסטשטעלען, ווען מען האט אָנגעהויבען שפילען צום ערשטען מאל אידיש טעאטער אין לאַנדאָן; עס קען זיין, אָז עס האָבען זיך דאָ באַוווּזען אַמאַטאָרען אָדער איינצעלנע אידישע שוישפילער אָדער זינגער, ניט פיל שפעטער נאָך דעם וואָס מען האָט אָנגעהויבען צו שפילען אידיש טעאטער אין רומעניען און רוסלאַנד.

מען קען אָבער פעסט שטעלען, אָז די ערשטע אידישע טעאטער טרופע, וואָס איז אָנגעקומען קיין לאַנדאָן פון רוסלאַנד און האָט דאָ אָנגעהויבען שפילען טעאטער, איז אַהער געקומען אין 1882, און זי האָט געהאט אין איר שפיצע ניט קיין קליינערן קינסטלער, ווי יעקב פ. אדלער.

די אורזאָכען דורך וועלכע אָדלער האָט געמוזט פאַרלאָזען רוסלאַנד און קומען מיט אַ טרופע קיין לאַנדאָן זיינען געווען צוויי: די פאַרגראַמען וואָס האָבען אויסגעבראַכען אין רוסלאַנד אין יענעם יאָר, דורך דער רעאַקציע וואָס איז ענטשטאַנען אין יענעם לאַנד דורך דעם געלונגענעם אטענטאט אויף דעם צאַר אַלעקסאַנדער דער צווייטער; און דאָס וואָס מען האָט האַמאָלט פאַרבאַטען שפילען טעאטער אין אידיש אין רוסלאַנד.

דאָס לעצטע, איבערהויפט, האָט געווירקט, אָז אָדלער צוזאַמען מיט זיין ערשטע פרוי, סאַפיע אבערלענדער, וועלכע האָט געשפילט אונטער'ן נאָמען מיכעלסאָן אין גאָלדפּאָדענ'ס אַ טרופע אין רוסלאַנד; און צו-זאַמען מיט זיי ישראל גראַדנער און זיין פרוי, פרייליין טשיזיק, קאַרפ, קעמפנער, בוים, גאַלאַבאַק, און וואכטעל, זיינען אַוועק פון רוסלאַנד און זיינען געקומען קיין לאַנדאָן שפילען טעאטער. ווי עס ווערט דער-ציילט האָבען זיי צוערשט דאָ געשפילט אין אַ קליינעם לאַקאַל, וואָר-שיינליך אַ גרויסע וואַרקשאַפּ (ווערקשטאַט) וואָס איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ האַל. אין פּראָנט איז געווען אַ בוטשער שאַפּ (אַ יאַטקע). קיין „גליקען“ האָבען זיי ניט געמאַכט. ווי ס'איז צו זען איז געווען גאַנץ מיסטיג דער באַדען פון ערשטען אידישען טעאטער אין לאַנדאָן, אָבער פון מיסטיגע באַדענס וואַקסען אַרויס שענע בלומען און נוצליכע פּלאַנצען.

אַ בוטשער (אַ קצב), ס'קען זיין טאַקי דער בוטשער פון דער שאַפּ, אַ געוויסער סמיטה, האָט גענומען אַ אינטערעס אינ'ם טעאטער. אין 1886 האָט זיך אויפגעבויעט דער פּרינצעס סטריט קלוב; דאָס אידישע

טעאטער האָט דאָרט אָנגעהויבען שפּילען אונטער דער פּאַרוואַלטונג פון דעם בוטשער סמיטה, וועלכער האָט שוין געצאָלט ווידזשעס צו די אַקטיאָרען. ווי ס'איז פאַרצייכענט האָט אַדלער דאַמאַלט באַקומען דריי פונט צען שילינג אַ וואָך.

אַזוי זיינען געווען די ערשטע אידישע טעאטער גליקען אין לאַנדאָן. צו די דאָזיקע גליקען איז אַדלער'ן געשטאַרבען די פּרוי, טאַקי דאָ אין לאַנדאָן אין 1884. דאָס הייסט, אַז דאָ איז געווען דער מזבח פון ערשטען אידישען טעאטער קרבן. זי איז אין גאַנצען אַלט געווען 22 יאָר. אַדלער איז דאַמאַלט אַלט געווען 29 יאָר.

דער רעפערטואר וועלכער איז דאַמאַלט געשפּילט געוואָרען איז געווען גאַלדפּאַדען'ס: „באַבע יאַכנע“, „בריינדעלע קאַזאַק“, „שמעבֿ-דעריק“ און אַנדערע אַזעלכע פּיעסען, און אויך אייניגע פון זיינע בעסערע אַפּערעטען. אָבער אַז אַדלער האָט געהאַט אַ נייגונג צו שפּילען בעסערע פּיעסען קען מען זען פון דעם פּאַקט, וואָס ער האָט דאָ אויפֿ-געפּירט צום ערשטען מאַל אין אידיש אוריאל אַקאַסטאַ פון גוצקאָווען. ער האָט אין דער ראַלע אַלס אוריאל אַקאַסטאַ געהאַט אַ גרויסען ערפּאָלג. די באַרימטקייט דערפון האָט געגרייכט אַמעריקאַ, און מען האָט אָנגע-הויבען דאָרט רעדען וועגען אַהין אַריבערבריינגען אַדלער'ן און זיין טרופּע. עס איז זאָגאַר פאַר דעם צוועק אַריבערגעקומען קיין לאַנדאָן אַן אַמעריקאַנער מענעדזשער, מאַנדעלקערן, אָבער אַדלער'ן האָט זיך ניט געגלוסט פון דאַנען אַוועקצופאַרען.

אַדלער'ס ערשטע פּרימאַדאַנע אין לאַנדאָן איז געווען לאה טשיזיק. (ניט טשיזיק, די וועלכע מיר קענען, נאָר אַן אַנדערע, וועלכע איז געווען וועניגסטענס 25 יאָר עלטער). לאה טשיזיק איז געווען די פּרוי פון קעמפּער'ן. זי האָט געזונגען אַלס שולמית און אַלס דינה אין גאַלד-פּאַדען'ס אַפּערעטען. אָבער זי איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז בעת'ן זינגען האָט זי באַקומען אַ בלוט שטורץ, און זי איז געווען געצוואונגען זיך צוריקצוציען פון דער בינע. מיט דער צייט איז זי אָנגעקומען אין מושב זקנים, און דאָרט איז זי געשטאַרבען מיט פּילע יאָרען שפעטער. אַדלער האָט אויך צוגעקראָגען פּרישע כחות צו זיין טעאטער דאָ אין לאַנדאָן. אין 1883 איז אַהער אַריבערגעקומען יוסף גאַלדשמידט, אַ פּעהיגער שוישפּילער מיט אַ שענער שטימע צו זינגען. ער האָט נאָך געשפּילט אין גאַלדפּאַדען'ס ערשטע טרופּע אין רומעניען, ער האָט געשפּילט אַלס אליעזר אין דער ערשטער פּאַרשטעלונג פון בר כוכבא. פאַר אַדלער'ס טרופּע איז אַזאַ שוישפּילער זינגער געווען אַ באַדייטענ-דער געווינס. ער האָט דאָ געשפּילט די הויפט ראַלען אין גאַלד-פּאַדען'ס אַפּערעטען. יוסף גאַלדשמידט האָט זיך דאָ געמאַכט אַ גוטען נאָמען. און נאָך דעם וואָס אַדלער איז פון דאַנען אַוועק האָט ער

אליין ארגאניזירט אַ טרופע און געשפילט אַממיינסטענס אַפערעטען. אויף דער עלטער איז ער אַוועק פון לאַנדאָן צוערשט קיין קאַנאַדאַ דערנאָך קיין אויסטראַליען. ער איז געווען אַ גוטער מנגן און ער איז אין יענע לענדער געווען אַ חזן און אַ מוזיק לערער.

אַדלער האָט נאָך צוגעקראָגען אַ וויכטיגע קראַפט. עס איז אַהער געקומען אין 1884 אַ שוישפילערין, קריינע סאַניעס. זי האָט דאָ גע- שפילט אין אַדלער'ס טעאַטער אָבער צוערשט אין קליינע ראַלען. למשל אין „אוריאל אַקאַסטאַ“ איז זי ערשינען אַלס די בלינדע מאַמע. די דאָזיגע שוישפילערין איז ניט געווען קיין אַנדערע ווי די גרעסטע דראַמאַטישע שוישפילערין פון דער אידישער בינע, קעני ליפצין. זי איז ערשט שפעטער אונטער דעם נאָמען באַרימט געוואָרען אין אַמעריקא. אָבער דאָ אין לאַנדאָן האָט זי אויך שוין געשפילט הויפט ראַלען: אַלס יהודית אין „אוריאל אַקאַסטאַ“, און אַלס דעבאָראַ אין מאָזענשאַטל'ס דראַמע מיט דעם זעלבען נאָמען. זי האָט די דאָזיגע ראַלע דאָ געשפילט פאַר דינע פיינמאַן, אָבער אונטער דעם נאָמען סאַניעס. דאָ האָט זי זיך ענטוויקעלט פאַר דעם שפעטערן גרויסען נאָמען.

פון די לאַנדאָנער שוישפילער און שוישפילעריןס, וועלכע זיינען שפעטער גוט באַקאַנט געוואָרען, האָט דאַמאַלט אין אַדלער'ס טרופע שוין געשפילט דזשייני קייזער. זי איז נאָך געווען אַ יונגע מיידעל, ווען זי איז צוגעצויגען געוואָרען צום טעאַטער. זי איז געווען אַ לעבעדיגע שוישפילערין מיט אַ זייער גוטען קול. זי האָט געשפילט כמעט איר גאַנצע לעבען אויף דער היגער אידישער בינע. זי האָט נאָך געהאַט אַ פארצוג. זי איז געווען אַ געבוירענע אין ענגלאַנד, פיליכט די איינציגע אידישע שוישפילערין פון עלטערן דור, וועלכע איז דאָ געבוירען געוואָרען. זי האָט אָבער גערעדט אידיש מיט אַ ענגלי- שען אַקצענט, און כאַטש זי האָט געשפילט אַזוי פיל יאַרען, לערך אַ האַל- בען יאַרהונדערט, אידיש טעאַטער, און זי האָט אייגענטליך געקענט א- דיש, האָט זי זיך דאָך פון דעם ענגלישען אַקצענט ניט געקענט אָבגע- וואוינען.

אַרום יענער צייט, ווען די ליפצין האָט דאָ געשפילט האָט אַדלער צוגעצויגען צו דער בינע אַ קלייננקע (דאָס הייסט אַ נידעריטשקע), גאָר לעבעדיגע טאַלענטירטע מיידעל, געהייסען האָט זי דינע שטעטין. ער האָט זי צוערשט געמאַכט פאַר אַ שוישפילערין און דער- נאָך פאַר זיין ווייב. שפעטער, אין אַמעריקא, זיינען פאַרגעקומען ענדערונגען, און דינע האָט געהייראַטה מיט זיגמונד פיינמאַן, און זי איז שפעטער געוואָרען די אין לאַנדאָן זייער באַרימטע דינע פיינמאַן. אָבער צוערשט איז זי דאָ געווען דינע שטעטין און דינע אַדלער. פון

איר הייראַטה מיט אַדלער'ן איז ווי ס'איז באַוואוסט געבוירען געוואָרען די טאַלאַנטירטע קינסטלערין ציליע אַדלער. זי איז הייסט עס אויך אַ פּראָדוקט פון לאַנדאָן, כאָטש זי איז געבוירען געוואָרען אין ניו יאָרק. זי איז אַ קינד פון אַ לאַנדאָנער ראַמאַנס.

עס האָבען זיך נאָך אַבגעשפּילט געשיכטעס און חתונות אַרום דעם אידישען טעאַטער אין לאַנדאָן, אַבער איך בין ניט אויסן זיי צו דער־צײלען און וועמען גייט עס אָן... איך וויל נאָר אָנצײגען די פּאַרהעלט־ניסע, אונטער וועלכע דאָס אידישע טעאַטער האָט זיך דאָ ענטוויקעלט, און ווער עס זײנען געווען די הויפט קינסטלער וועלכע האָבען דאָ געשפּילט, אַדער וועלכע זײנען פון דאָנען אַרויסגעקומען.

דאָס ערשטע אידישע טעאַטער האָט ניט בלויז געהאַט חתונות און שמחות, נאָר אויך אַ שרעקליכע טראַגעדיע: דעם 18-טען יאַנואַר, 1887, איז דורך אַ פּאַלשען אַלאָרם געשען אַ גרויסער אונגליק אין דאָמאַלט־דיגען אידישען טעאַטער אין פּרינצעס קלוב. אימיצער האָט געשריען: „ס'ברענט“ — איז געוואָרען אַ געלויף, אַ שטופעניש און 17 מענשען זײנען דערשטיקט געוואָרען אויף טויט. עס פּאַרשטייט זיך, אַז די פּאַרשטעלונג איז איבערגעריסען געוואָרען, און ניט נאָר די איינציגע פּאַרשטעלונג; מען האָט אין גאַנצען אויפגעהערט שפּילען אידיש טעאַטער אין לאַנדאָן.

דער דאָמאַלטדיגער טשיף רבי, ד"ר הערמאַן אַדלער, וועלכער האָט שטענדיג געוואַלט פטור ווערען פון אַזאַ „אָנשיקעניש“ ווי אַ אידיש טעאַטער, און ער האָט נאָך פּריער געהאַט אָנגעבאָטען אַדלער'ן רײזע הוצאות פאַר אים און זײן טרופע, כדי זיי זאָלען פּאַרלאָזען לאַנדאָן, — אַט יענער טשיף רבי האָט נאָך דעם אונגליק אין פּרינצעס קלוב דערגרייכט זײן ציעל: ער האָט געשאַפען די רײזע הוצאות און אַדלער מיט זײן טרופע זײנען אַוועקגעפאַרען קיין אַמעריקאַ.

די שמחה וואָס דאָס האָט געשאַפען אין די קרייזען פון די יאהודים וועלכע זײנען געגען אידיש האָט ניט זײער לאַנג געדויערט. ווי האָט שלום עליכם גערופען די אידישע אַקטיאָרען: „די בלאַנזשענדע פּייגעל“, און אַז פּייגעל בלאַנזשען איז דאָך ניט שייך, ווערען זיי אויך פאַר־בלאַנזשעט קיין לאַנדאָן... אַז דער אַדלער און זײנע פּייגעל און פּייגעלעך זײנען אַוועקגעפּלויגען פון לאַנדאָן זײנען אַנדערע געקומען צו פליען אויף זײער אָרט. אַדלער האָט זיך אויך צוריקגעקערט אַהער פון אַמעריקאַ. ער האָט צוערשט ניט געקענט באַקומען קיין אָנגאַזשירונג אין ניו יאָרק. ער איז אַבער ביי זײן צוריקקער דאָ ניט לאַנג געבליבען און איז ווייטער געפּלויגען.

לאַנדאָן האָט באַקומען אַ נייעם אידישען פּויגעל. טאַקי אַ פּויגעל... אַ מוזיקער. ער האָט געהייסען אליהו זלמן יאַריכאַווסקי. ער איז

געווען שוין אין דער היים, אין פוילען, א פארפאסער פון מוזיק צו אפערעטען. ער האט פארפאסט די מוזיק צו גאלדפאדענס אחשוורוש. אין 1889 איז ער געקומען קיין לאנדאן. דא איז דער אידישער טרופע, וואס האט געשפילט אין א קלוב, גערופען דער „האלענדישער קלוב“, און וואס איז געהאלטען געווארען פון זיינעם א ברודער.

יאריכאוסקי האט דא פארפאסט מוזיק צו „מאנטע קריסטא“ און ער האט איבערזעצט ווערדי'ס אפערא „טראוויאטא“. ווי ס'איז צו זען איז זיין אמביציע גאנץ ווייט געגאנעגן. זיין איבערזעצונג פון „טראוויאטא“ איז זאגאר אויפגעפירט געווארען אין לאנדאן אין ווייניג קארט האל. אין זעלבען טעאטער האט מען אויך געשפילט „די אידישע קאלאניסטען אין פאלעסטינא“, א פיעסע פון אדאם מעסקאס, צו וועלכער יאריכאוסקי האט אויך פארפאסט די מוזיק.

אט דער דאזיגער דיריגענט און טעאטער דירעקטאר האט צוגע- צויגען צו דעם אידישען טעאטער די ביי אונז גוט באקאנטע שוישפילער מאריס ד. וואקסמאן און זיין שוועסטער פעני וואקסמאן (מאדאם בלומענטאל). זיי זיינען צוגעשטאנען גאנץ יונג צו דער אידישער בינע אין 1889. מאריס וואקסמאן איז נאך ניט געווען קיין צוואנציג יאר אלט, און זיין שוועסטער מיט פיר יאר יונגער. זיי האבען צוערשט אנגעהויבען זינגען אין כאר, און שפילען קליינע ראלען. זיי זיינען געווען קינדער פון א בעל הבתישער משפחה. זייער פאטער איז געווען א חזן, און זיי האבען געהאט טאלאנט. זיי האבען זיך ענטוויקעלט. מאריס וואקסמאן איז געווארען א דראמאטישער שוישפילער און פעני וואקסמאן איז צוערשט געווארען א פרימאדאנא. זי האט געהאט א מע- לאדישע שטימע. יאריכאוסקי האט איר געגעבען צו שפילען די ערשטע ראלע אין טראוויאטא. שפעטער איז זי געווארן א דראמאטישע שוישפילערין, אבער איר זינגען אפערא אין דער יוגענד האט געווירקט. דאס זי האט אויך גערעדט זינגענדיג. זי האט ניט גערעדט נאטירליך, נאר דעקלאמירט איר גאנצען לעבען. אבער ס'קען קיין ספק ניט זיין, אז ביידע, אי משה ד. וואקסמאן אי פעני וואקסמאן, האבען געהאט א בא- דייטענדען ערפאלג. באזונדערס אויף דער היגער אידישער בינע.

אין די ניינציגער יארען פון פאריגען יארהונדערט האבען דא געשפילט אייניגע אידישע טרופען. אזוי האט אין די יארען 1896-1897 געשפילט אידיש טעאטער אין די סטאנדארד, שארדיטש (וואו ס'איז געווען שפעטער די „אלימפיא“) טשאַרלס נאטאנזאן, איבער וועלכען איך וועל נאך שרייבען.

ארום יענער זעלבער צייט האט גאסטראָלירט אין לאנדאן דער באקאנטער אמעריקאנער שוישפילער מאַקס ראָזענטאַל. ער האט ארי-

בערגנומען מ. ד. וואַקסמאַניען קיין אַמעריקא. וואַקסמאַן איז דאָן אַוועקגעפאַרן קיין זיד־אַפריקא און ער האָט אַהין אויך אַריבערגעבראַכט זיין שוויסטער.

אין אַנפאַנג פון איצטיגען יאָרהונדערט איז אין לאַנדאָן געווען די באַרימטע אידישע קינסטלערין לאַבעל. זי האָט נאָך געטראָגען איר מיידלישען נאָמען טרייטלער. זי איז אַהער געקומען מיט איר פאַטערס טרופע, און זיי האָבען דאָ געשפילט אין אַ האַל אין העקני. ווי מען גיט מיר איבער איז ישראל זאַנוויליס אַ שוואַגער געווען זייער מענעדזשער. אַקסעלראַד האָט אָנגעהויבן שפילען דאָ אַלס אַקטיאָר אין יענער טרופע.

דאָס איז אַלץ געשען איידער איך בין אָנגעקומען אין לאַנדאָן. ווען איך בין אַהערגעקומען אין זומער 1902 איז אין לאַנדאָן קיין אידיש טעאַטער אין ריכטיגען זין דאָ ניט געווען. אַלס באַווייז קען דינען דער פּאָלגענדער פאַקט: אין אַנפאַנג פון יענעם יאָר איז אברהם גאַלדפּאָדען געווען אין לאַנדאָן. דאָס איז שוין געווען זיין צווייטער באַזוך אין דער ענגלישער הויפּטשטאָט. דאָס ערשטע מאָל איז ער דאָ געווען אין 1900, ווען ס'איז דאָ פאַרגעקומען דער פירטער ציוניסטישער קאָנגרעס. ביי ביידע באַזוכען האָט מען ניט אַראָנזשירט קיין פאַרשטעלונג מיט אים אָדער לכבוד אים פשוט דערפאַר, ווייל ס'איז דאָמאָלט דאָ ניט געווען קיין ריכטיגער אידישער טעאַטער.

אברהם גאַלדפּאָדען האָט אַליין געשריבען צו דינענזאָניען אין אַ לאַנגען בריף וועגען זיינע צוויי באַזוכען. ער גיט איבער אַז ביים ערשטן טען באַזוך האָט מען אים געמאַכט אַ גרויסען קבלת־פנים אין אַ סאַלאָן וואָס נעמט אַריין איבער 2000 פּערזאָנען, אויף וועלכען דר. גאַסטער האָט פרעזידירט... פון צווייטען באַזוך גיט ער ניט איבער, אַז ס'איז עפעס פאַרגעקומען אין לאַנדאָן, נאָר ער דערציילט אַז מען האָט אים אַריבער־גענומען אין די פּראָווינץ שטעדט, ליווערפּול, מאַנשעסטער, גלאָזגוי. מען האָט דאָרט אַראָנזשירט קאָנצערטען, מען האָט אים צוגעטיילט כבוד און געגעבען פרעזענטען. ער דערמאָנט קיין זאך ניט פון אידיש טעאַטער. דאָס האָט נאָר געקענט געשען, ווייל ס'איז קיין אידיש טעאַטער דאָמאָלט דאָ ניט געווען.

אַט אַזוי איז געווען דער אַנפאַנג פון אידישען טעאַטער אין לאַנדאָן.

5

מיין בייטראג

ווען איך בין אָנגעקומען אין לאַנדאָן איז אברהם גאַלדפּאָדען שוין פון האַנען געהאַט אַוועקגעפּאַרן. ווי איך האָב שוין דערציילט אין מייןע מעמואַרען „איך און מיין צייט“, וואָס ערשיינען אין מיין צייטונג די „צייט“ האָב איך געפונען שפּילען וואַריעטע פּאַרשטעלונגען אין האַלען, און איך בין שטאַרק ענטוישט געוואָרן. איך האָב זיך ערוואַרטעט, אַז איך וועל דאָ געפונען אַ ריכטיגען אידישען טעאַטער, אויף אַ פּול בעסערער מדרגה. נאָך אין בוקאַרעסט, פון וואַנען איך בין אַהער גע- קומען האָב איך שוין געזען אַזעלכע קינסטלער ווי מאַגולעסקו, יאַוועליר, סעגאַלעסקו, צוקערמאַן, קאַליש, און דאָ אין דער גרויסער רייכער לאַנדאָן — אַזאַ אידישע קליינקייט און אַרימקייט. ס'האַט מיך אַזש פּאַרכאַפט ביים האַרצען. (איך טרייב דאָס ניט איבער). איך האָב באמת געהאַט דערפון גרויס עגמת נפש, און האָב ביי מיר באַשלאָסען צו טון, וואָס איך וועל נאָר קענען צו הויבען דאָ דעם מצב פון אידישען טעאַטער.

איך בין דאַמאַלט בלויז געווען לערך זעקס חדשים אין לאַנדאָן. איך האָב אין יענער צייט וועניג וואָס געקענט אויפטון, און איך בין אַוועק- געפּאַרען קיין מאַנשעסטער, וואו איך בין געבליבען דריי יאָר. צווישען אַנדערע גייסטיגע טעטיגקייטען מייןע (אין וועלכע עס גייען אַריין עפענטליכע פּאַרטעגע, און דעבאַטען מיט רעוורענד ראַפּאַלאַוויטש — דער נאָך דעם געוואָרן רב הכולל פון בראַזיל — און מיט דעם ציוניס- טישען פירער, דר. חיים וויצמאַן), האָב איך אויך אַרגאַניזירט אַן אַמאַטאָרען גרופע און מיר האָבען אויפגעפירט דוד פּינסקי'ס דראַמאַ פון זעלבסטשוין „די פאַמיליע צבי“. מ. יאַפע, וועלכער איז נאָך דעם געוואָרן אַ סוחר און אַ בילדער אין ליווערפּול, האָט געשפּילט די הויפט ראַלע אַלס ר' משה. איך בין געווען דער רעזיסיאָר.

דאָס איז געשען נאָך דעם פּאַגראַם אויף אידען אין קישינעוו, און נאָך גאַפּאַנס דעמאָנסטראַציעס אין סט. פעטערסבורג (איצט לענינגראַד) וועלכע האָבען געפירט צו הריגות אויף רוסישע פּויערים און אַרבייטער, און צו נייע געפּאַרען און פּאַגראַמען. מיין כונה אין אויפפירען „די פאַמיליע צבי“ איז ניט נאָר געווען אויפצופירען אַ ליטעראַרישע פּיעסע,

נאַר אויך צו וועקען די אויפמערקזאַמקייט צו דער לאַגע פון די אידען אין רוסלאַנד און צו זייער קאַמף פאַר עקזיסטענץ, ערע און פרייהייט.

די פאַרשטעלונג איז געווען פאַרהעלטניסמעסיג, ווי פאַר אַמאַטאָרען, גאַנץ שייַן. אַחוץ „אוריאל אַקאַסטאַ“ איז דאָס געווען די ערשטע אידישע ליטעראַרישע פּיעסע, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין ענגלאַנד. צי ס'האַט געהאַט עפעס אַ ווערט אָדער ניט, דאָס איז אַן אַנדערע פּראַגע, אָבער ס'איז אַ פאַקט, וואָס איז אפשר ווערט געווען צו פאַרצייכענען.

ווען איך בין צוריקגעקומען פון מאַנשעסטער קיין לאַנדאָן אין פּריי־לינג 1906, האָב איך דאָ געפונען אַ גרויסע אויפּלעבונג, הן אין דער איד־דישער פרעסע, הן אין אידישען טעאַטער. איך בין געקומען מיט דעם ווילען צו העלפען דער דאָזיגער אויפּלעבונג פון קולטורעלען און קינסט־לערישען אינטערעס. איך האָב איבערגענומען דאָס רעדאַקטירען „די נייע צייט“, און איך האָב זיך אויך אָנגעהויבען שטאַרק באַשעפטיגען מיט'ן אידישען טעאַטער.

עס האָבען אין יענעם פּרילינג אָנגעהויבען שפּילען צוויי אידישע טעאַטערס אין לאַנדאָן: איין טרופּע, מיט שילינג'ען און מאַדאַם צוויבעל אין שפּיץ, האָט געשפּילט אין פּאַוויליאָן טעאַטער, אַממיינסטענס אָפּערע־טען און מעלאָדראַמען; און אַ צווייטע טרופּע, מיט מ. ד. וואַקסמאַן און פעני וואַקסמאַן אין שפּיץ, האָט געשפּילט אין סטענדאַרד טעאַטער, אַמ־מיינסטענס דראַמען און לעבענס־בילדער.

איך האָב זיך גלייך פון אַנפאַנג פאַרהאַלטען קריטיש־גענגעריש צום ערשטען מין טעאַטער און קריטיש־פּריינדליך צום צווייטען מין טעאַטער, ווייל איך האָב שוין דאַמאַלט געהאַלטען, אַז דאָס טעאַטער דאַרף זיין ניט נאַר אַ אונטערהאַלטונגס, נור אויך אַן ערציהונגס אינסטי־טוציע פאַר די מאַסען צושויער. עס דאַרף זיי טאַקע אַמוזירען, אונטער־האַלטען, עס דאַרף זיי אָבער אויך אינטערעסירען אין העכערע פּראַגען, שילדערענדיג פאַר זיי טיפּערע לעבענס מאַטיווען, וואָס באַרירען זייער אייגענעם לעבען, און דאָס לעבען פון אינווער פּאָלק און פון מענשען בכלל.

איך האָב איבערהויפּט שטענדיג געהאַלטען, אַז דאָס לעבען איז אַ צו ערנסטע אַרענאַ פון קעמפּע, אַז מען זאָל מעגען האָבען דערצו אַ לייכטיזניגע באַציהונג, און מען זאָל זיך לאָזען פשוט וואוילגיין מיט גע־זענגע, טענץ, און געלעכטער... מען דאַרף דאָס אויך אַלס אָבוועקסלונג, אַלס אַ בייטראַג צו פּילפאַרביגקייט און פאַרשידענאַרטטיגקייט, וואָס מאַכ־טען דאָס לעבען אינטערעסאַנט און פאַרטרייבען די גרויקייט פון מאַנאַ־טאַניע; אָבער דאָס טאָר ניט ווערען דער עיקר, ווייל עס מאַכט צו נישט

דעם כאַראַקטער. דער עיקר איז צו פאַרשטיין דאָס לעבען אין זיין גאַנצער פּילזייטיגקייט, און צו לערנען זיך ווי צו ווירקען דערין, ווי עס צו פאַרבעסערן, פאַרשענערן, פאַרעדעלען; ווי עס צו מאַכען וואָס מענטשליכער, וואָס דערהאַבענער, און אַט צו דעם קען דאָס טעאָטער זייער פּיל בייטראַגען דורך אויפפירען גוטע ערנסטע דראַמען פון פאַרפאַסער, וועלכע זיינען לערער און דערהויבער פון מענשען.

אַט צו דער אויפגאַבע, צו מאַכען אידישע קינסטלער און אידישע פּובליקום דאָס פאַרשטיין, האָב איך געווידמעט מיין בייטראַג, מייע קריטישע אַבהאַנדלונגען, דער אינטערעס מייער צום אידישען טעאָטער איז געוואָרען איינער פון די הויפט פיר אינטערעסען וואָס איך האָב גע- האַט אין לעבען: פּאָליטיק — זי צו באַלייכטען פּובליציסטיש און היסטאָריש; געזעלשאַפטליכע טעטיגקייט — צו באַפעסטיגען און דערהויבען דאָס אידישע לעבען; קולטור — אויפצוהאַלטען און ענטוויקלען אידישע גייסטיגע ווערטען; און טעאָטער — עס ענטוויקלען צו אמת'ע קינסט- לערישע פאַרמען, אַז ס'זאל בריינגען העכערן פאַרגעניגען און ערציע- רישען נוצען צו די אידישע מאַסען.

פאַר אַ לאַנגער צייט האָב איך געמיינט, אַז איך וועל קענען שאַפען אַ קונסט טעאָטער אין לאַנדאָן. איך האָב עס פּרוּבירט אויף פאַרשידענע אופנים.

איך האָב איבערגעזעצט אייניגע קונסט פּיעסען: „דער כליזמר פון קרעמאַנאָ“ פון פּראַנסאַ קופּע, „קאַקעטע דאַמען“ פון מאַליער, „דער בלויער פּויגעל“ פון מאָריס מעטערלינק, „דער קויפּמאַן פון ווענעדיג“ פון שעקספּיר, איין-אַקטערס פון הייערמאַנס, א. א. אייניגע פון די ליטעראַרישע קונסט פּיעסען האָב איך אויפגעפירט מיט אַמאַטאָרען.

איך האָב געדינט אַלס ליטעראַרישער בייראַט צום „קונסט טעמ- פעל“, דאָס טעאָטער וואָס איז אויפגעבויט געוואָרען נאָך זיגמונד פּיין- מאַן, און געבראַכט אַהער בן עמי'ן א. א. איך האָב זאָגאַר צוזאַמען מיט צוויי אַנדערע פאַר אַ צייט איבערגענומען דאָס פּאַויליאַן טעאָטער און געבראַכט אַהער באַראַטאָרין, זאַסלאָוסקי'ן א. א. איך קען ניט זאָגען, אַז די באַמיהונגען האָבען ניט געהאַט אַ ווירקונג. זיי האָבען דאָך בייגעטראָ- גען צו צוגעוואוינען וועניגסטענס אַ טייל פון פּובליקום צו אַ בעסערן טעאָטער. אָבער די דערגרייכונגען זיינען ווייט ניט געווען, ווי איך האָב געווינשען. איך האָב געמוזט מייע פּראַבעס פון דירעקט אַנטייל נעמען אין אידיש טעאָטער אויפגעבען, אָבער איך האָב פאַרטגעזעצט מיין אַר- בייט אַלס קריטיקער, האָבענדיג די זעלבע שטאַנדפונקטען און צילען ווי שטענדיג, נאָר מיט מער צווייפעל אין האַרצען צי מען קען דערגרייכען,

באַזונדערס דאָ בײַ אונז אין לאַנדאָן, בעסער געזאַגט אין ווייטשעפעל, דאָס וואָס מען וויל... איך האָב אָבער די איבערצייגונג, אַז פּרובירען האָט מען באַדאַרפֿט, און מען וועט ווייטער דאַרפֿען פּרובירען, אפשר וועט עס געלונגען.

איצט, אַז איך האָב שוין ערקלערט וואָס ס'זײַנען מײַנע שטאַנד־פּונקטען און וואָס ס'איז געווען דער ציל פון מײַנע קריטיקען, וועל איך איבערגיין צו דאָס איבערגעבען די הויפט אָבהאַנדלונגען, וואָס איך האָב געשריבען וועגען טעאַטער אין די לערך פּערציג יאָר פון מײַן טעטיג־קײט אַלס טעאַטער קריטיקער.

איך טײל אײן מײן מאַטעריאַל אין דריי אָבטיילונגען:

1. פאַרפאַסער און פּיעסען.
2. קינסטלער און ראַלען.
3. קונסט טרופען און אַנדערע.

אײַניגעס אין דעם בוך איז אַ ביסעל געענדערט געוואָרען, ניט אין אײַנהאַלט נאָר אין דער פאַרמע. וועגען אײַניגע פאַרפאַסער און פּיעסען און אױך בנוגע קינסטלער האָב איך שױן אַ לענגערן פּערספּעקטיוו און ניט בלויז אַ מאַמענטאַלען אײַנדרוק. מײן וואונש איז צו זײן קריטיש, אָבער גערעכט אין פולען זין, און אױך היסטאָריש.

6

פארפאסער און פיעסען וואס זיינען געשפילט געווארען אין לאנדאן

פארפאסער און פיעסען זיינען די ערשטע יסודות פון טעאטער. אן פיעסען, אן א רעפערטואר פון פיעסען קען קיין טעאטער ניט זיין, און פיעסען מוזען האבען פארפאסער.

א פיעסע איז ווי א קינד, און דער פארפאסער איז די מאמע פון קינד. — דער לעבען איז דער טאטע.

דער לעבען שאפט דעם געדאנק, דעם מאטיוו פון דער פיעסע, און דער פארפאסער דארף איר טראגען און אויסטראגען, פארמעווען אירע אברים, און זי ארויסברענגען א לעבעדיגע פאר דער ליכט פון טאג, פאר די אויגען פון די צושויער.

לאנדאן האט געהאט וועניג מזל צו פארפאסער. עס האבען דא גע- פעלט אט די גוטע מאמעס פון אידישען טעאטער. עס איז ביי אונו ענט- שטאנען א טעאטער און זיך אויפגעהאלטען ווי א יתום. עס זיינען דא גע- ווען זייער וועניגע פארפאסערס פון פיעסען אין פון גוטע פיעסען כמעט אין גאנצען ניט. עס פעלט דא אפשר טאקע דערפאר די אכטונג און שע- צונג פאר פארפאסערס, כאטש זיי פארדינען דאס אין דער פולער מאס.

עס קען אויך זיין, אז דערפאר וואס עס זיינען דא געווען זייער ווע- ניגע פיעסען פארפאסער האבען דא געפעלט אזעלכע מענשען, וועלכע זאלען נעמען א גרויסען אינטערעס אין אידישען טעאטער. עס זיינען ניט געווען אזעלכע שרייבער, וועלכע זאלען זיך פילען דירעקט פארבונדען מיטן טעאטער, וועלכע זאלען פילען אז דאס אידישע טעאטער טראגט ביי צו זייער וואוילשטאנד און פאלגליך דארפען זיי אויך בייטראגען צו זיין עקזיסטענץ און ענטוויקלונג.

מיין כונה איז ניט דא צו אנאליזירען, ווער ס'איז שולדיג אין דעם: אבער מען מוז אנצייגען, אז די הויפט שולד איז געלעגען אין דעם וואס קיינער פון די וועלכע זיינען אין לאנדאן געווען פארבונדען מיט אידיש טעאטער, האט ניט געדענקט אפילו צו דערמוטיגען אידישע שריפט-

שטעלער צו שרייבען פיעסען, דורך דעם וואָס זיי זאלען פאַר אַזעלכע פיעסען צאלען.

עס זיינען געווען שוישפילער וועלכע זיינען דאָ בוכשטעבליך רייך געוואָרען, אָבער קיין פיעסע פון אַ היגען אידישען פאַרפאַסער האָבען זיי ניט געקויפט. מען האָט זיך באַנוגענט מיט שפילען פיעסען, וועלכע זיינען אין אַנדערע לענדער פאַרפאַסט געוואָרען. עס האָט געקאָסט פיל ביליגער. בעסער געזאָגט, אַז ס'האָט גאַרניט געקאָסט, סאַידען פאַר'ן איי־בערשרייבען.

איך פאַרצייכען דאָס דאָ, אפשר וועט עס העלפען פאַרבעסערן דעם צושטאַנד פאַר דער צוקונפט.

כדי אַ אידיש טעאַטער זאָל זיך קענען ענטוויקלען און האָבען דער־פאַלג מוז עס האָבען ניט נאָר שוישפילער נור אויך פאַרפאַסער, וועלכע זאלען שאַפען אַלע מאָל נייע פיעסען, וואָס זאלען אויך זיין צוגעפאַסט צו דעם אָרט און צו דער צייט.

דאָס טעאַטער, האָב איך שוין ערקלערט, איז אַ שפיגעל פון לעבען, און דאָס לעבען ערשיינט אַלע מאָל אין נייע אַדער באַנייטע פאַרמען. דאָס טעאַטער מוז אָבשפּיגלען אַט אפילו די דאָזיגע באַנייאונג, אַז ניט דערפילט עס ניט ריכטיג איר אויפגאַבע.

אַט דאָס טעמא, רעפערטואַר, האָב איך באַהאַנדעלט נאָך אין אוי־גוסט 1912 אין „אידישען זשורנאַל“. איך האָב דאָמאַלט געשריבען:

מען הערט אָפט טעאַטער דירעקטאָרס און „סטאַרס“ ערקלערען: „מיר האָבען אַ פובליקום, מיר האָבען פעהיגע שוישפילער נאָר... (מען רוימט עס איין בסוד): מיר האָבען ניט קיין גוטע פיעסען. אונזערע שריי־בער שאַפען ניט“.

מען בלייבט אַ וויילע פאַרטראַכט, דער ענטפער מאַכט נאָכדענקען: דער אידישער רעפערטואַר איז ווירקליך אַרים. גאָר גוטע אידישע פיע־סען האָבען מיר ביז איצט (ביז יענער צייט) ניט געהאַט; און די „גוטע“ זיינען געציילטע. מען קען מיט זיי ניט אויספילען קיין איין סעזאָן קיין לייטישען...!

אָבער, — גיט אַ בליץ אין געדאַנק — וואָס האָבען די פירער פון די אידישע טעאַטערס געטון פאַר אידישע שרייבער צו וועקען ביי זיי אַ חשק צו שרייבען פאַר דער בינע? האָבען זיי געגעבען די קליינסטע דערמוטיגונג? האָבען זיי געזוכט צו געפינען מיטלען ווי אידישע פיעסען זאלען געשאַפען ווערען? האָבען זיי געוואַרט מיט אויסגעשטרעקטע

אַרעמס און אַפענע קעשענעס צו עמפּאַנגען אַ גוטע פּיעסע? — דאָס
ניט!

ביי די אומות העולם, אַז מען זעט דאָס ס'פעלט עפעס אויס צו דער
ווייטערער ענטוויקלונג פון קולטור און פון גייסטיגען לעבען פון פּאָלק,
מאַכט מען קאָנקורסען, צו זעלכע מען לאַדעט איין אַלע וואָס זיינען
פּעהיג צו שאַפען די נויטיגע זאַך וואָס פּעלט. מען באַשטימט פּרייזען
פאַר די וואָס וועלען דאָס בעסטע אַרויסבריינגען... האַבען די אידישע
טעאַטער פּירער אַמאָל אַ קלער געטון צו שאַפען אַזאַ קאָנקורס? קיין
מאָל ניט!

און ניט נאָר קיין קאָנקורסען האַבען אונזערע טעאַטער פּירער ניט
געמאַכט, נאָר ווען ס'האַט אפילו געטראָפען, דאָס אַ אידישער ליטעראַט
האַט אָנגעשריבען אַ פּיעסע, זיינען אים איינפאַך אַרויסגעקראַכען די אוי-
גען ביז ער האָט זי געזען אויפגעפירט, אַוועקגעבענדיג זיין אַרבייט פאַר
אַ שפּאַט ביליגען פּרייז... כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס אייניגע אידישע
פּיעסען זיינען פּירער אויפגעפירט געוואָרען אין איבערזעצונג אין פרעמ-
דע טעאַטערס, איידער זיי האַבען געזען די ליכט פון דער אידישער בינע.
טאָ, איז אַ וואונדער וואָס אונטער אַזעלכע פאַרהעלטניסע שאַפען ניט
אונזערע שרייבער?...

אָזוי איז דאָמאָלט געווען איבעראַל; נאָך ערגער איז עס אין לאַנדאָן
ביז היינט צו טאָג...

אייניגע פּיעסען זיינען דאָך דאָ געשאַפען געוואָרען, איך וועל זייערע
פאַרפאַסערס דערמאָנען, אָבער צוערשט וויל איך איבערגעבען מיינע
אַבשאַצונגען פון די פאַרפאַסערס פון די בעסערע פּיעסען, וואָס זיינען
דאָ געשפּילט געוואָרען און וואָס איך האָב געזען.

1. אברהם גאלדפאדען

דער שאפער פון אידישען טעאטער

אן עראינערונג ביי זיין הונדערט-יאריגען געבורטסטאג

אברהם גאלדפאדען קומט דער ערשטער כבוד אין יעדען ווערק איבער אידיש טעאטער. ער איז געווען דער שאפער פון דאזיגען צווייג פון קונסט און קולטור ביי אידען.

מיר איז שוין אויסגעקומען צו רעדען איבער גאלדפאדען אין דעם קאָפּיטעל איבער דער ענטשטייאונג און ענטוויקלונג פון אידישען טעאטער. דאָ וויל איך נאָך איבערגעבען אייניגעס פון דעם וואָס איך האָב איבער אים געשריבען בעת מען האָט געפּייערט זיין הונדערט-יאָריגען געבורטסטאָג (ער איז געבוירען געוואָרען דעם 12טן יולי 1840 און איז געשטאָרבען דעם 9טן יאָנואַר 1908). איך וויל דאָ איבערגעבען די כאַראַקטעריסטיקס, וואָס איך האָב אָנגעצייכענט פון אים און פון זיין שאַפּען.

אברהם גאלדפאדען ווערט מיט רעכט באַצייכענט אַלס פּאָטער פון אידישען טעאטער.

אידיש טעאטער. — האָט מען אַזאַ ברייטען באַגריף צו פאַרשטיין אין דער גאַנצער טיפּקייט וואָס דאָס מיינט, און אַבצושאַצען דעם גרויסען ווערט דערפון אַלס קוואַל פון באַפעסטיגען דאָס אידישע פּאָלק און דערהויבען דעם מענשען אין אידען?

מיר איז שוין אויסגעקומען צו ערקלערען, אַז פונקט ווי פּילאָזאָפּיע איז די וויסענשאַפּט פון די וויסענשאַפּטען, אַזוי איז דאָס טעאטער די קונסט פון די קונסטען. די פּילאָזאָפּיע שטייט העכער ווי די וויסענשאַפּטען, ווייל זי זוכט צו דערגיין דאָס פאַרבאַרגענע, דאָס וואָס די וויסענשאַפּטען קענען גאַרניט דערגרייכען, דאָס וואָס מ'קען ניט פאַרנעמען מיט די חושים, דאָס צו וואָס מען דאַרף האָבען קאַמבינאַציע ניט נאָר פון מאַטעריעלע עלעמענטען נור אויך פון גייסט, פאַרשטעלונג און וויזיע צו באַגרייפּען דאָס וואָס די נאַטור האָט ניט ענטפּלעקט. יעדע קונסט באַזונדער, פונקט ווי יעדע וויסענשאַפּט, ענטפּלעקט דאָס רעאַלע, פּאָלגליך דאָס אויסערליכע, דאָס באַקאַנטע. אפילו די ליטעראַטור שילדערט דאָס לעבען, ווי עס איז שוין ענטפּלעקט. דאָס טעאטער קאַמבינירט עלעמענטען וואָס די קונסטען שטעלען פאַר און וואָס די ליטעראַטור שילדערט.

און זוכט דערצו אַרויסצוברענגען די פאַרבאַרגענע אינערליכע איבערלע-
בונגען פון דער מענשליכער נשמה, און די איינדרוקספולסטע שענקייטען
פון וועלכע דער שאַפענדער מענש האָט אַ אַנונג.

דאָס אידישע טעאַטער דאַרף אַרויסברענגען די פאַרבאַרגענע אי-
נערליכע איבערלעבונגען פון אידישע מענשען און די איינדרוקספולסטע
שענקייטען, וועלכע באַוואוסטזיניגע שאַפענדע אידען קענען פאַרשטעלען.
דאָס אידישע טעאַטער איז ניט אַליין, עס גייט האַנד אין האַנד מיט
דער אידישער פרעסע. מען קען אויף טעאַטער און פרעסע בכלל זאָגען,
אַז זיי זיינען צוויי אויגען ביי יעדען פּאַלק; זיי זיינען טאַקע אַזוי וויכטיג
פאַר'ן פּאַלק ווי די אויגען זיינען פאַר'ן מענשען, און זיי דאַרפען געהאַל-
טען ווערען אַזוי טייער און געשעצט ווי דער מענש האַלט די אַפּלען פון
זיינע אויגען.

אַן טעאַטער און אַן פרעסע וואָלט דאָס פּאַלק ניט געווען זיין לעבענס
וועג; עס וואָלט זיך אַליין גיט געקענט באַטראַכטען, און עס וואָלט פּאַל-
ליך זיך אַליין גיט געקענט, און ניט געוואוסט ווי זיך ריכטיג און ווירדיג
צו פאַרהאַלטען. די פעלקער געבען זיך דאָך גאַר קיין רעכנונג ניט וואָס
פאַר אַ שפּיגלען און וואָס פאַר אַ וועג-ווייזער דאָס טעאַטער און די פרע-
סע זיינען פאַר זיי.

דאָס אידישע טעאַטער און די אידישע פרעסע האָבען נאָך אַ העכערע
פונקציע, ווי עס איז דער פּאַל מיט די דאָזיגע גייסטיגע אינסטיטוציעס
ביי אַנדערע פעלקער. זיי זיינען אויך די אויערן און די צונג פון די אידי-
שע מאַסען, אַן זיי וואָלט מען שוין כמעט ניט געהערט קיינע אידישע
קלאַנגען, און מען וואָלט ניט גערעדט אין דער שפּראַך אין וועלכער עס
קלינגען אָב די פילע אידישע ליידען און דאָס קליינע ביסעלע פריידען,
וואָס איז נאָך פאַראַן וואו ניט וואו אין אידישען לעבען. ווען מען זאָל
חס ושלום דערלאָזען, אַז ס'זאָלען געשלאָסען ווערען די אידישע טעאַ-
טערס און ס'זאָל אַבגעשטעלט ווערען די אידישע פרעסע, וואָלטען מאַסען
אידען גיט נאָר פאַרלוירען די אידישע באַוואוסטזיניגקייט, נור זיי וואָל-
טען איבערהויפט ניט געוואוסט אויף וואָס פאַר אַ וועלט זיי געפינען זיך
בכלל. דאָס אידישע טעאַטער און די אידישע פרעסע האַלטען אויף די
באַוואוסטזיניגקייט אַלס אידען ביי די אידישע מאַסען, און זיי ענטוויקלען
און דערהויבען דעם מענשען אין דעם אידען.

שוין צוליב דעם אַליין וואָס דאָס טעאַטער און די פרעסע האָבען
אַזאַ ענליכע ראָלע, איז דער הונדערט-יאָריגער יובל זינט דעם געבורט
פון דעם פּאַטער פון אידישען טעאַטער אויך אַ יום-טוב פון דער אידי-
שער פרעסע; אָבער אַחוץ דעם האָט אברהם גאַלדפּאָדען טאַקע צו זיי
ביידע באַלאַנגט. נאָך איידער ער איז געוואָרען אַ טעאַטער דירעקטאָר
איז ער געווען אַ רעדאַקטאָר, און איידער ער האָט געשריבען פיעסען

האָט ער געשריבען העברעאישע און אידישע לידער און צייטונגס אַר-
טיקלען.

דאָס וואָס אברהם גאָלדפאָדען האָט זיך ענטוויקעלט צו אַזאָ הויכער
מדרגה, האָט ער קודם כל געהאַט צו פאַרדאַנקען דעם פּאַקט, וואָס זײַן
פּאַטער׳ס הויז איז געווען אַ אידישע אין ריכטיגען זין, און וואָס זײַן פּאָ-
טער האָט ליב געהאַט אַריינצוקוקען אין אַ ספר, און זיך צו באַשעפּטיגען
מיט גייסטיגע ענינים. אַט דער גייסט פון פּאַטער האָט זיך איינגעוועבט
אין די קינדער.

גאָלדפאָדען האָט באַזעסען אַ אינערליכען איינגעבוירענעם טאַלאַנט
פאַר דער שוישפּיל קונסט. ער האָט אויך געהאַט פון דער יוגענד אַ זין
פאַר הומאָר און קאַמיוזם. דאָס צײַגט זיך אַרויס פון דעם פּאַקט, וואָס בעת
ער האָט געלערנט אין אַ ראַבינער שולע אין זשיטאָמיר, האָט ער גע-
שפּילט די ראַלע פון אַ מײדעל, ״סערקעלע״, אין אַ קאַמעדיע, וואָס די
פּרוי פּוּנ׳ם אינספּעקטאָר פון דער שולע האָט אויפגעפירט. גאָלדפאָדען
איז זאָגאַר געווען ״די הויפט ראַליסטיק״... עס איז פאַראַן אַ פאַרצײכנונג
אין די מעמואַרען פון זײנעם אַ שול-קאַלעגע, אַז אברהם גאָלדפאָדען האָט
זיך מער אויסגעצײכענט ווי אַלע אַנדערע, וועלכע האָבען אַנטײל גע-
נומען.

ער האָט אָבער באַזעסען טאַלאַנט ניט נאָר צו שפּילען נור אויך צו
שרײבען, און ווי עס איז דער שטייגער האָט ער אָנגעפאַנגען מיט שרײ-
בען לידלעך. עס איז דאָ אַ פאַרצײכנונג, אַז גאָלדפאָדען אַליין האָט דער-
צײלט, דאָס ער האָט אָנגעהויבען שרײבען לידלעך ווען ער איז נאָך גע-
ווען אַ קינד פון 7 יאָר. ער האָט אַליין אויך פאַרפאַסט צו זײ נײגונים, און
מען האָט זײ געזונגען איבער די אידישע שטעט און שטעטלעך פון רוס-
לאַנד.

אין דער צײט פון גאָלדפאָדען׳ס יוגענד האָט זיך שטאַרק פאַר-
שפּרײט די השכלה באַוועגונג אין דעם גרויסען מזרח לאַנד פון אייראָ-
פּאַ. די באַוועגונג צו מאַכען דעם אידען פאַר אַ וועלטליכען מענשען האָט
שטאַרק געוואַקסען. די עקזיסטענץ פון די אידישע קרוין-שולען האָבען
פיל צו איר בײגעטראַגען. אויך איז געווען גרויס דער איינפלוס וואָס איז
געקומען פון עסטרייך און דײטשלאַנד, וואו די אידישע עמאַנציפּאַציע
האָט שוין עקזיסטירט און דאָס מערב אידענטום האָט זיך צובליט. אברהם
גאָלדפאָדען איז אויך פאַרכאַפט געוואָרען פון דעם השכלה גייסט. אָבער
ער איז אויך געווען שטאַרק נאַציאָנאַל געשטימט.

אברהם גאָלדפאָדען האָט געהאַט צוויי קוועלען, פון וועלכע ער האָט
געשעפּט די מאַטיווען און סוביעקטען פאַר זײנע טעאַטער שטיק. איין
קוואַל איז געווען דאָס לעבען, פון וועלכען ער האָט גענומען זײנע קאָ-
מעדיען. ער האָט איבערהויפט זיך אַליין געפּילט ווי ער שטייט אין מיטען

לעבען און שילדערט און לאַכט אָב פון געוויסע טיפּען פון זיינע מיטמענ-
שען. דער צווייטער קוואַל פאַר זיין שאַפען איז געווען דער תנ"ך, די
אַלטע אידישע געשיכטע. גאַלדפּאָדען האָט גענומען ביבלישע מאַטיווען,
וועלכע ער האָט פאַרוואַנדעלט אויף אַ פּראַכטפולען אופן אין גלענצענדע
אַפּערעטען. אויף דעם פעלד איז זיין שאַפען זייער גרויס.

מען קען זיכער ביי גאַלדפּאָדען ניט געפינען קיין פּאַלקאַמענ-
הייט. ער איז געווען אַן ערשטער, אַ שאַפּער פון דעם וואָס אידען האָבען
פריער ניט באַזעסען, זיכער ניט אין אַזאַ פאַרנעם. און אַלס ערשטער שאַ-
פּער האָט ער ניט געקענט זיין אַזאַ שליפּער... דימאַנטען ווערען אויס-
געגראַבען פון דער ערד, די ערשטע אַרבייט איז זיי צו געפינען און זיי
אַבצורייניגען, דאַן ערשט שליפּט מען זיי. גאַלדפּאָדען האָט געפונען די
דימאַנטען, וועלכע האָבען צוזאַמענגעשטעלט דאָס אידישע טעאַטער. די
שליפּער פון די דימאַנטען זיינען געקומען נאָך אים, אָבער זיינע ווערק
האָבען אַ אונשטערבליכען ווערט. ער האָט געשאַפען דעם פונדאַמענט,
און דערמעגליכט די ווייטערע ענטוויקלונג פון דער אידישער בינע.

ווי שוין ערקלערט איז אברהם גאַלדפּאָדען צוערשט געווען אַ רע-
דאַקטאָר. דורך דער פאַרשפּרייטונג פון זיינער אַ צייטונג, וואָס ער האָט
אַרויסגעגעבען צוזאַמען מיט י. לינעצקי, איז ער געקומען אין באַאירונג
מיט דעם אידען יצחק ליברעסקו פון יאַסי, רומעניען, וועלכער איז גע-
ווען דער יעניגער וואָס האָט אים געמאַכט פאַר אַ טעאַטער דירעקטאָר.
מיר פּערזענליך איז אויסגעקומען צו קענען ליברעסקו'ן.
מיין פּרוי און זיין טאַכטער, די פּרוי פון דעם אַמעריקאַנעם שריפטשטע-
לער בערקאָוויטשי, זיינען געווען זייער גוט באַפּריינדעט. זיינער אַ זון
איז דער גוט באַקאַנטער דר. ליבער, פאַרפאַסער פון פּאַפּולערע מעדיצי-
נישע ווערק אין אידיש. מיט ליברעסקו'ן האָב איך זיך באַקענט אין בוד-
קאַרעסט; דאָס איז געווען איידער ער איז געפאַרען קיין אַמעריקא. ער
איז שוין דאַמאַלט געווען אַן עלטערער איד, אָבער פול מיט ברען, לע-
בעדיג און שאַרפּזיניג. ער פלעגט באַזונדערס ליב האָבען צו דערציילען
וועגען זיינע פאַרבינדונגען מיט גאַלדפּאָדען. ליברעסקו האָט אַריבערגע-
בראַכט אברהם גאַלדפּאָדען קיין יאַסי אין 1876. דער צוועק איז געווען,
אַז ער זאָל דאָרט אַרויסגעבען זיין צייטונג. אָבער ליברעסקו'ס פּרוי האָט
אים געגעבען אַן אַנדערע עצה. זי האָט אים געזאָגט, אַז ביי אַ אידישער
צייטונג וועט ער ניט האָבען קיין פּרנסה; זאָל ער בעסער שאַפען אַ אידיש
טעאַטער, ס'איז נאָך קיין אידיש טעאַטער דאַמאַלט ניט געווען, און אַט
דערביי וועט ער מאַכען בעסערע געשעפטען. לויט ליברעסקו'ס ערקלע-
רונג האָט גאַלדפּאָדען אָנגענומען די דאָזיגע עצה. מען קען אָבער אַנ-
נעמען, אַז ביי גאַלדפּאָדען אַליין איז דער דאָזיגער געדאַנק צו שאַפען

אַ אידיש טעאָטער געווען גאַנץ לעבעדיג, און דאָרט אין יאָסי האָט ער זיך גענומען דעם געדאַנק צו פאַרווירקליכען.

אַנגעהויבען האָט ער מיט שרייבען און אויפפירען קאַמעדיען: „די מומע סאַסיע“, „די רעקרוטען“, „שמענדריק“, „די באַבע מיט דעם אייניקעל“, „די קאַפּריזע כּלה“ אָדער „קבצנ'זאָן און הונגערמאַן“.

די דאָזיגע קאַמעדיען האָבען אויסגענומען ביים דאַמאָלטדיגען טעאָטער עולם, אַממיינסטענס בעלי מלאכות און פּרויען. אָבער עס מוז אויך געזאָגט ווערען, אַז גאַלדפּאָדענ'ען האָט זיך די „קונץ“ אָדער די „חכמה“ איינגעגעבען אויך צוליב דעם, ווייל צווישען די ערשטע אַקטיאָרען זיינען געווען אַ פּאַר גאָט-געבענשטע טאַלאַנטען: דער גרעסטער אידישער כּאָ-ראַקטער שוישפּילער זעליג מאָגולעסקו, און דער גלענצענדער קאַמיקער לייזער צוקערמאַן. פּריער זיינען זיי געווען משוררים ביי אַ חזן, גאַלד-פּאָדען האָט זיי צוגעצויגען צו גראַדנער'ס חברה, מיט וועלכע ער האָט אַנגעהויבען שפּילען טעאָטער.

דער ערפּאָלג פון טעאָטער הענגט שטענדיג אָב אי אין די פּיעסען אי אין די שוישפּילער, און אָפט שפּילען די שוישפּילער נאָך אַ גרעסערע ראַלע. גוטע שוישפּילער קענען אפילו אַ שוואַכערע פּיעסע מאַכען איינער טערעסאַנט מיט זייער שפּילען.

אברהם גאַלדפּאָדענ'ס ערפּאָלג איז געווען צו פאַרדאַנקען ניט נאָר צו זיין טאַלאַנט אַלס פּיעסען-שרייבער, נאָר אויך צו זיין געוואַלטיגער ענערגיע אַלס טעאָטער דירעקטאָר. שוין אָבגערעדט דערפון, וואָס ער האָט אַרגאַניזירט און אויפּגעהאַלטען טרופּעס פון אַקטיאָרען, איז ער גע-ווען אַ מייסטער צו מאַכען די שוישפּילער דערטראַגען די שווערסטע לאַ-גע, צרות און זאָגאַר הונגער, און זיי זאָלען זיך האַלטען ביי זייער פּראָ-פּעסיע און ביי זייער דירעקטאָר. פּלעגט אַ שוישפּילער ביי אים בעטען געלד פּלעגט ער אים צוזאָגען צו געבען — שפּילען אַ גוטע ראַלע... אַט דאָס איז ביי די שוישפּילער שוין ווערט געווען מער ווי געלד, און אפילו דער הונגער איז געוואָרען דערטרעגליך ווען מען האָט געוואָרט אויף דער בעסערער ראַלע כדי זיך אויסצוצייכענען. האָט מען באַדאַרפט האָט גאַלדפּאָדען אַליין געשפּילט. ער האָט אויך אַרומגערייזט מיט טור-פּעס, און ער האָט איבעראַל געשאַפּען אַ באַדען פּאַר אידיש טעאָטער.

ווי באַוואוסט האָט ער אַנגעהויבען שפּילען אין רומעניען, צוערשט אין יאָסי, דאָן אין בוקאַרעסט. נאָך דעם איז ער צוריקגעפּאַרען קיין רוס-לאַנד אויך דאָרט צו שפּילען טעאָטער.

אַרום יענער צייט און דורך די זעלבע סבות פּלאַקערט אויף צוזאַמען מיט דעם אידישען געפּיל אויך דאָס אידישע נאַציאָנאַלע באַוואוסטוויק, פּיל מער ווי ווען עס איז פּריער. דאָס שפּיגעלט זיך אויך אָב אין גאַלד-פּאָדענ'ס שאַפּען, ווערענד אין די פּריעריגע פּיעסען זיינע באַמערקט זיך

די טענדענץ פון אַבשפּעטען פון געוויסע טיפּען אידען, זעט זיך שוין גאַנץ בולט אין די שפּעטערע פּיעסען זיינע, אַז ער איז געוואָרען ערנסטער און נאַציאָנאַלער.

אברהם גאַלדפּאַדען דערפּילט אַלץ מער, אַז די קראַפּט פון די אידען אַריבערצושטיין די צרות ליגט אין דעם באַוואוסטזיין פון זייער אַמאָלי- גער גלאַריע און אין דער שטרעבונג צוריקצושטעלען יענע גלאַריע. אַט אויף די מאַטיווען האָט ער געשאַפּען זיינע אַפּערעטען: „שולמית“, „בר כוכבא“, „עקידת יצחק“, „יוסף מיט די ברידער“ „יפתח'ס טאָכטער“, „משיח'ס צייטען“ א. א.

אַט מיט דעם זייער רייכען רעפּערטואַר זיינעם איז אברהם גאַלד- פּאַדען אַריבערגעפּאַרען קיין אַמעריקא. זיינע פּיעסען זיינען דאָרט גע- שפּילט געוואָרען פון די גרעסטע אידישע קינסטלער, יעקב אַדלער, דוד קעסלער, טאַמאַשעווסקי, און אויך מאַריס שוואַרץ האָט אויפגעלעבט און מאַדערניזירט זיין קאַמעדיע „די צוויי קוני לעמעלס“. די אויפפירונג- גען זיינען געווען, ווי מען קען באַווייזען אין אַמעריקא.

ער האָט אויך באַזוכט לאַנדאָן, אָבער דאָ איז גראַד דאַמאָלט קיין ריכטיג אידיש טעאַטער ניט געווען.

טראַץ גאַלדפּאַדענ'ס געוואַלטיגען אויפטו און גרויסע ערפּאָלגען האָט ער דאָך געהאַט אַ שווערע עלטער. אידען פּילען וועניג וואָס די פּליכט וואָס זיי האָבען צו זייערע שאַפּער. די אידישע געמיינדעס זיינען האַלב אַדער אין גאַנצען אַסימילירט, און זיי קימערען זיך ניט אין די וועלכע שאַפּען אין אידיש. אברהם גאַלדפּאַדען האָט דערפּאַר אויף דער עלטער געהאַט צו פּילען אין דער רייכער ניו יאָרק אַזעלכע ליידען וועל- כע האָבען אים מן הסתם דערמאַנט אין די ליידען פון זיין יוגענד אין די אַרימע שטעט פון גאַליציען און רומעניען. ער האָט אפשר געהאַט אַ טרייסט אין דעם וואָס ער האָט געשאַפּען.

ער האָט געלאָזען דעם אידישען פּאַלק ירושה אַ טייערען אוצר — דאָס אידישע טעאַטער, וואָס ער האָט ניט נאָר מיט זיין טאַלאַנט, נור אויך מיט זיין שווייס און האַרצענס-בלוט געשאַפּען. מיר שיינט אַז גאַלד- פּאַדענ'ס גרויסע און טייערע ירושה ווערט ניט גענוג געשאַצט, און אפילו ניט גענוג אויסגענוצט. אָבער זיין נאַמען און זיין ווערק וועלען לעבען כל זמן עס וועלען עקזיסטירען אידען, וועלכע וועלען זוכען צו האָבען אַ אידישען לעבען. אברהם גאַלדפּאַדען איז אַזוי גרויס, און זיין ווערק אַזוי וויכטיג, אַז אים קומט אייביגקייט. ער איז געווען זשעניאַל אויף זיין גע- ביט.

מעשיות פון פארגאנגענע צײטען

ווי צו שפילען גאלדפאדענס פיעסען

„צוויי קוני לעמעלס“ אין דער אויפפירונג פון מאָריס שוואַרץ׳ס
קונסט טעאָטער.

אברהם גאלדפאדענס פיעסען האָב איך געזען אַממיינסטענס נאָך
אין בוקאַרעסט. איך האָב געזען יאָוועלירן אַלס בר־כוכבא, מאָדאָם
פינקעל אַלס שולמית, טרייטעל (שפעטער מאַלווינא לאַבעל) אַלס שרה,
א. א. פרימאָדאָנאַס זיינען אויך דאָ געווען גוטע, מאָדאָם צוויבעל און
מאָדאָם צוקערבערג. דאָ איז אויך געווען אַ גוטער זינגער מאַקס
גוזאַוסקי. דאָס זינגען איז געווען גאַנץ שען, אי פון די זינגערינס אי
פון דעם זינגער, אָבער דאָס שפילען און די גאַנצע אויפפירונג פון די
אָפערעטען איז מיר ניט שטאַרק געפעלען. נאָך ערגער איז עס געווען
מיט גאַלדפאָדענס קאַמעדיען, מען האָט געמאַכט פון זיי פורים שפיל.
איך האָב דערפאַר וועניג וואָס געשריבען וועגען זיי. אָבער ווען מאָריס
שוואַרץ האָט דאָ אויפגעפירט אין די סקאַלאַ די „צוויי קוני לעמעלס“
האָב איך וועגען דעם געשריבען:

„די צוויי קוני לעמעלס“ פון אברהם גאלדפאדען, ווי די אַנדערע
גאַלדפאָדענס ווערק, קענען געשפילט ווערען אויף צוויי אופנים:
ענטוועדער פאַיאָזיש, אַלס בורלעסקען, פורים שפילעריי, ווי זיי זענען
געשפילט געוואָרען פון אַלטען אידישען טעאָטער, און אין דעם פאַל
קען קיין פראַגע ניט זיין פון קונסט אין שענעם העכערן זין; אָדער
אַלס פאַלקס מעשיות פון פאַרגאַנגענע צײטען, און אין אזאָ פאַל קען
מען זיי שוין איינוויקלען אין די שענסטע קינסטלערישע פאַרמען. קיין
מיטעלוועג צווישען די צוויי אופנים, ווי צו שפילען גאַלדפאָדענס ווערק
איז ניט פאַראַנען. צו פרובירען פון זיי מאַכען רעאַליסטישע פיעסען
האָט קיין זין ניט. זיי זיינען ניט רעאַליסטיש. זיינע אָפערע-
טען זיינען אויף ביבלישע מאַטיווען, און זיינע אַנדערע פיעסען
זענען פאַנטאַסטישע איבערטרייבונגען, און נאָר אַלס אַזעלכע קען מען
זיי פאַרשטעלען מיט ערפאַלג.

עס זענען אפילו דאָ אַזעלכע, גאַנץ אינטעליגענטע מענשען, וועלכע
דענקען, אַז ווען מען רעדט פון אברהם גאלדפאדען און זיינע ווערק, קען
מען זיי פאַרגלייכען צו שעקספיער׳ס און מאַלעיר׳ס. איז דען ניט
גאַלדפאָדען געווען דער גרעסטער שאַפער פון אידישען טעאָטער, ווי

שעקספיער פון ענגלישען און מאליער פון פראנצויזישען? ... צוליב דעם דענקען זיי אויך, אַז מען קען אויפפירען גאלדפאדענ'ס פיעסען פונקט אויף דעם זעלבען אופן ווי די פון יענע שריפטשטעלער, אַלס פשוטע קאָמעדיען און טראַגעדיען. אַזאַ מיינונג איז שטאַרק געפּעלט. מען טאָר בשום אופן ניט מאַכען וועלכען ס'איז פאַרגלייך צווישען גאלדפאדען און דעם ענגלישען באַרד, אָדער דעם פּאַטער פון דער פראַנצויזישער קאָמעדיע. מיר מוזען האַבען אַ באַגריף פון פראַפּאָרץ און מיר מוזען קענען ריכטיג אַבשאַצען דאָס וואָס מיר באַזיצען און דאָס וואָס מיר באַזיצען ניט...

גאלדפאדען איז טאַקע געווען זייער פּעהיג, וואָלט ער עס ניט געווען וואָלט ער ניט געוואָרען דער פּאַטער פון אידישען טעאַטער. איבערהויפּט איז ער געווען אַ גרויסער בינע מייסטער. עס איז צו באַוואַנדערן, וואָס פאַר אַ טעכניק עס געפינט זיך אין זיינע פיעסען. זיינע שענע אידישע נגונים רופען אויך אַרויס גרויס ענטזיקונג. אָבער דאָך קומט ער ליידער ניט נאָענט אפילו צום שאַטען פון יענע צוויי גרויסע גייסטער, שעקספיער און מאַליער, — זיי זיינען געווען זשעניען.

אַ זשעני! — וואָס איז אַ זשעני? דאָס איז אויך איינער פון יענע באַגריפּען, וואָס מען קען ניט אַבסאָלוט ערקלערען.

אָבער רעלאַטיוו קען מען זאָגען, אַז אַ זשעני — און מיר רעדען דאָך דאָ פון אַ זשעני אין ליטעראַטור — איז דער יעניגער, אין וועמענס ווערק עס דריקט זיך אויס אויף דעם פּאַלקאָמסטען אופן ניט בלויז דער נאַציאָנאַלער כאַראַקטער פון זיין פּאַלק, נאָר צו דער זעלבער צייט ווערען אין זיי אויך באַהאַנדעלט אייביגע לעבענס פראַבלעמען, עס ווערט אין זיי אויסגעדריקט אַלמענשליכע געדאַנקען און געפילען אין העכסט קינסטלערישע און דיכטערישע פּאַרמען. צוליב דעם טאַקי וואָס אין די ווערק פון אַ זשעני איז דאָ אי נאַציאָנאַלע כאַראַקטעריסטיק, אי באַהאַנדלונג פון אייביגע לעבענס פראַבלעמען, אי אַלמענשליכעס, לעבען זיי אייביג, ניט נאָר ביי דעם פּאַלק, אין וועמענס שפּראַך זיי זיינען געשאַפּען, נאָר ביי דער גאַנצער וועלט.

שעקספיער און מאַליער זיינען געווען זשעניען, די ווערק פון זיי ביידע האַבען ענטהאַלטען די כאַראַקטעריסטיק, וואָס אין האַב דאָ אַנגעצייגט; שעקספיער'ס אין — אַ גרעסערער מאָס; מאַליער'ס אין — אַ קליינערער מאָס. זיי וועלען דערפאַר שטענדיג אַרויסרופען אינטערעס און מען קען זיי אויפפירען, אַזוי ווי זיי זיינען געשריבען געוואָרען, אָן אינטערפּרעטאַציעס, אָן פאַרטיטשונגען, אַחוץ די געווענליכע, וואָס אויפפירער און שווישפילער געבען צו פיעסען, וואָס זיי פירען אויף און אין וועלכע זיי טרעטען אויף.

מיט גאַלדפּאַדענ'ס ווערק אין אַ גאַנץ אַנדערע זאַך. עס איז אַן אַ שום ספּק דאָ אין זיי בולטע נאַציאָנאַלע כאַראַקטער שטריכען פון אידישען פּאַלק, אָבער זיי זיינען ניט פּאַלקאַמען. עס ווערט אין זיי אויך ניט באַהאַנדעלט קיין אייביגע לעבענס פּראָבלעמען; עס איז ניט אויסגעדריקט אין זיי קיין ברייטע אַלמענשליכע געדאַנקען און געפילען; און דער עיקר די פּאַרמע פון גאַלדפּאַדענ'ס שאַפונגען איז ניט העכסט קינסטלעריש. זי איז אַזוי צו זאָגען רוי, פּרימיטיוו און טיילווייז באַנאַל. ס'איז ניט די שולד פון גאַלדפּאַדענ'ען. די ניט געשליפענקייט פון דער אידישער שפּראַך אין זיין צייט און די אַרימקייט פון דער אידישער ליטעראַטור אין איר אָנפאַנג זיינען ניט געווען מסוגל, אַז ס'זאָל אין זיי ענטשטיין אַ ליטעראַרישער זשעני... ווי ס'זאָל ניט זיין, גאַלדפּאַדענ'ס ווערק קענען ניט פּאַרגלייכט ווערען צו ווערק פון גאַר גרויסע מייסטערס. אָבער ס'איז דאָ אַ וועג אויפצופירען גאַלדפּאַדענ'ס ווערק קינסטלעריש. דאָס קען געטאָן ווערען ערפּאָלג-רייך נאָר אויף איין אופן: זיי פּאַרשטעלען ווי מעשיות פון אַמאָליגע צייטען. זיי זיינען צו דעם זאָגאַר צוגעפאַסט. די אָפּערעטען זיינע קענען זיין גראַנדיעזע אידישע היסטאָרישע פּאַראַדען מיט קעניגע, פּרינצען, אַרמען, און די קאַמעדיען קענען אויפגעפירט ווערען אַלס צויבער שפּילען. די „באַכע יאַכנע“ איז פּאַרטעפליך פאַר אַזאַ אויפ-פירונג. און אפילו די „צוויי קוני לעמעלס“.

גאַלדפּאַדען האָט איבערגעגעבען אין דער פּיעסע פּאַרשטעלונגען, וואָס דאָס פּאַלק, אַדער אַ טייל פון פּאַלק, האָט אַמאָל געהאַט וועגען געוויסע ערשיינונגען אין אידישען לעבען. עס איז געווען אין דער צייט פון דער השכלה, ווען ס'איז געווען אַזאַ שטאַרקע שטרעבונג ביי אידען זיך צו מאַדערניזירען, זיך צו פּאַרוועלטליכען. מען האָט געקוקט אויף דעם פרומען אידען, ווי אויף אַ האַלב ווילדען מענשען, און מען האָט געזוכט פון אים אַבזושפעטען און אַבזולאַכען. מען האָט געזוכט אַבזושוואַכען די שדכנים און איינצופירען ליבעס הייראַטען, און מען האָט זיך פּאַרגעשטעלט אַדער געזוכט פּאַרצושטעלען, אַז אויב אַ שדכן רעדט אַ חתן מוז ער זיין בלינד אויף אַן אויג, טויב אויף אַן אויער, קרום אויף אַ פוס און רעדען אין איין וועגס היקעוואַטע... אַט די אַלע פּאַרשטעלונגען, וואָס זיינען געווען פּאַרשפּרייט, אַדער מען האָט געזוכט צו פּאַרשפּרייטען צווישען פּאַלק, האָט גאַלדפּאַדען אויפגעכאַפט און פון זיי געשאַפּען זיין פּאַרס די „צוויי קוני לעמעלס“. עס איז ניטאָ אין דער פּיעסע קיין לעבעדיגער מענש, נאָר איינקערפּערונגען פון פּאַר-שטעלונגען: דער פּאַטער איז אַ „ווילדער חסיד“ ווי מען האָט זיך פּאַרגעשטעלט אַז אַ חסיד איז... די מוטער איז ניט אַזאַ ווייב, ווי ס'וואַלט געפאַסט, אַז אַזאַ חסיד זאָל האַבען, נאָר ווי מען האָט זיך פּאַרגעשטעלט.

אז אן אויפגעקלערטע מאמע דארף זיין. קוני לעמעל אליין האט נעבאך אלע חסרונות, וואס מען האט זיך פארגעשטעלט אז ס'דארף האבען אזא חתן, וואס ווערט פארגעשלאגען דורך א שדכן. דער סטודענט, זיין קאנקורענט, איז אויך אן אויסערגעווענליכע בריה; ער קען אזוי קונציג זיך פארשטעלען, בעסער ווי דער גרעסטער אקטיאָר; — דאָס איז אלץ אזוי, ווי מען האט זיך פארגעשטעלט. אז אזא סטודענט דארף זיין... דאָס זעלבע איז מיט אלע אנדערע טיפען. אַט דערפאַר, ווען מען זאל זיי אלע פארשטעלען ווי פאַרשטעלונגער און נישט ווי לעבעדיגע מענשען, דאָס וואָס זיי זיינען נישט, דאַן קען אַרויסקומען אַ גאַנץ שענע קינסטלערישע זאַך, וואָס זאַל אויך זיין זייער אינטערעסאַנט צו זען. די פּיעסע „די צוויי קוני לעמעלס“ וואָלט אין אזא פּאַל אַבגע-שפּיגעלט אַן עפּאַכע, און ס'וואָלט געווען קלאַר פאַר יעדען, און דאָ שטעלט מען נישט פאַר עפּעס רעאַלעס פון לעבען, זאָנדערן אַ פאַרשטעלונג פון אַמאָליגע איבערגעטריבענע פאַרשטעלונגען...

אין דער אויפפירונג פון די „צוויי קוני לעמעלס“ פון מאָריס שוואַרץ באַמערקט זיך אַ שטאַרקע טענדענץ פאַרצושטעלען די פּיעסע אַלס אַ מעשה. ס'איז נישט קלאַר צי די רעזשי איז געווען באַוואוסט דערויף; ס'איז מעגליך, און די דאָזיגע טענדענץ איז אַרויסגערוּפּען געוואָרען פון קינסט-לערישען אינסטינקט און נישט פון באַוואוסטזיניגקייט. אָבער אין יעדען פּאַל איז זי דאָ. די פּאַנטאַסטישע דעקאָראַציעס און קליידער זיינען שוין דער בעסטער באַווייז, און ס'איז פאַראַן אזא טענדענץ. די דעקאָראַציעס זיינען גלענצענדע; מאַדערניסטישע. זיי מאַכען שוין דעם איינדרוק, און ס'האַנדעלט זיך נישט אין געווענליכע לעבענס סצענעס, נאָר פון עפּעס וואָס מען זעט אין אַ ווייטערן פּערספּעקטיוו. אזוי האָט באַדאַרפט זיין די גאַנ-צע אויפפירונג. דער אויסגעדרייטער לאַמטערן אין דער ערשטער סצע-נע, וואָס שטעלט פאַר די שטאַט, איז ווי אַ סימבאָל וואָס די גאַנצע פּיעסע דארף זיין: אַ פּאַנטאַסטישע פאַרדרייעניש... דער הומאָר פון דער פּאַרס וואָלט דורך דעם גאַרניט געליטען, פאַרקערט עס וואָלט אַרויסגעקומען נאָך וויציגער.

ווען מען זאל אזוי אויפפירען גאַלדפּאַדענ'ס פּיעסען ווי איך האָב אָנגעצייגט, וואָלט מען אויך אין יעדער פּעריאָדע געקענט זיי אויפפירען אין די נייעסטע פּאַרמען פון קונסט. מעשיות פון אַמאָליגע צייטען קענען דאָך צו יעדער צייט אַנדערש אינטערפּרעטירט ווערען, און מען וואָלט געקענט שטענדיג שפּילען אַברהם גאַלדפּאַדענ'ס פּיעסען אויף דער אידישער בינע.

מאָריס שוואַרץ האָט אַ גרויסען פאַרדינסט, וואָס ער האָט געגעבען אַ רמז צו געפּינען אַ וועג. ער האָט אויך געשפּילט זייער געלונגען דעם ריכטיגען קוני לעמעל.

3. יעקב גארדין

דער ענטוויקלער פון דער אידישער בינע

דער גרעסטער ענטוויקלער פון דער אידישער בינע, דער גרעס־טער בייטרעגער צום פראַגרעס פון אידישען טעאַטער, איז געווען יעקב גאַרדין (געבוירען 1853, געשטאַרבען 1909). זיכער זיינען שוין דאָ ביי אונז דראַמאַטורגען, וועלכע האָבען געשאַפֿען קינסטלערישערע דראַמען ווי יעקב גאַרדין, אָבער קיין אַנדערער האָט נישט געהאַט אַזאַ גרויסע וויר־קונג אויף דער גאַנצער ענטוויקלונג פון אידישען טעאַטער, ווי ער האָט געהאַט. דאָס איז געווען דורך דעם, ווייל ער איז געווען מער טעאַטער מענש, ווי וועלכער ס׳איז אַנדערער אידישער שריפטשטעלער.

יעקב גאַרדין איז צוערשט געווען אַן ערד אַרבייטער און אַ האַפֿען אַרבייטער, נאָך דעם איז ער געוואָרען אַ זשורנאַליסט און אַ סקיצען־שרייבער אין רוסיש. ער האָט אין דער יוגענד אויך פאַרוזכט דעם טעם פון די „ברעטלאַך“ שפּילענדיג אַלס אַקטיאָר אויף דער רוסישער בינע, אַרומפאַרענדיג מיט אַ וואַנדערענדער טרופֿע. ער האָט גע׳חלום׳ט אין די יונגערע יאָרען זיינע צו ווערען אַ גרויסער רעפּאַראַמאַטאָר הן פון דער אידישער רעליגיע הן פון אידישען לעבען. ער האָט געוואָלט די אידישע רעליגיע פאַרוואַנדלען אין אַ לערע פון עטיק און סאָציאַלע אידעען, גע־שטיצט אויף דעם תנ״ך, און ער האָט געוואָלט ווירקען אַז אידען זאָלען זיך דערווייטערן פון האַנדעל און וואַנדעל און זיך נעמען צו ערד אַר־בייט.

דאָס איז געווען זיין טרוים, פון וועלכען ער האָט זיך געמוזט אויפֿ־כאַפֿען... די ווירקליכקייט זיינע איז געווען צו ווערען דער ענטוויקלער פון אידישען טעאַטער אין אַמעריקא.

אין רוסלאַנד האָט ער געמאַכט פראַבעס צו פאַרווירקליכען זיין טרוים. ער האָט פרובירט צו שאַפֿען אַ אידישע קאָלאָניע, אָבער מען האָט אים נישט דערלויבט צו קויפֿען באַדען. ער האָט געגרינדעט אין אַדעס אַ קרייז פאַר זיינע אידעען, אָבער ער האָט באַגעגענט פיל גענגערשאַפט און קריטיק. דער סוף איז געווען, אַז ער האָט דאָרט געמוזט אַלץ אויפֿ־געבען און איז אַוועקגעפאַרען קיין אַמעריקא. ער איז אָנגעקומען קיין ניו יאָרק אין סוף יולי 1891. ער איז שוין געווען באַלד פערציג יאָר אַלט. שווער איז געווען דער לעבען פאַר יעקב גאַרדין אין די ערשטע צוויי יאָר פון זיין וואוינען אין אַמעריקא. מען קען פאַלשטענדיג זאָגען,

אז ער האט זיך גענומען צו שרייבען אידישע פיעסען ניט אויס תענוג נור אויס נויט.

דאס אידישע טעאטער אין ניו יארק איז דאמאלט געשטאנען אויף א גאר נידעריגער מדרגה; ניט נאר האט זיך עס ניט דערווייטערט פון גאלדפאדענ'ס פרימיטיווען רעפערטואר, נור ס'איז זאגאר געזונקען צו פיל ערגערע מדרגות, ווייל נאך גאלדפאדענ'ען האבען זיך באוויזען איי-ניגע שונד שרייבער, וועלכע האבען געבראכט וועניג וואס כבוד דעם אידישען טעאטער, און געטון וועניג וואס טובה דעם אידישען פובליקום. זיי זיינען ביידע געווען פארזונקען אין שונד, וואס מיינט פוסטקייט, לייכטזיניגקייט, באנאליטעט און וואלגאריטעט.

יעקב גארדין האט אנגעווענדעט זיין רעפארמאטארישען גייסט אויף צו רעפארמירען דאס אידישע טעאטער אין אמעריקא. דאס איז געווארען דער פתרון פון זיינע אמאליגע יוגענד חלומות. ער האט אנגעהויבען שאַפען פיעסען, אין וועלכע ער האט איינגעקערפערט מאַנכע פון זיינע אמאליגע אידעען. ער האט געהאט ערפאלג אַ דאַנק זיין פערזענליכקייט און ענערגיע, און אויך אַ דאַנק דעם וואָס ס'האָט שוין עקזיסטירט אַן אַרבייטער און פראַגרעסיווע קולטור באַוועגונג, וואָס האָט געשאַפען אַ פובליקום, וועלכעס האָט שוין געלעכצט נאָך אַ בעסער אידיש טעאטער ווי דאָס וואָס האָט עקזיסטירט.

ער האט זיך גענומען צו זיין אַרבייט מיט פלייס, מיט איבערגעבענ-קייט, און מיט פאַרשטענדניס און ער האָט די אידישע בינע דערבראָכט צו אַזאַ מדרגה, אַז זי האָט באַמת באַקומען דעם פנים פון טעאטער אין מאַדערנערן זין.

אויף יעקב גאַרדינ'ס פיעסען, איבערהויפט די ערשטע, קען מען זיכער ניט זאָגען, אַז זיי זיינען געווען קונסט ווערק, אָבער זיי זיינען גע-ווען פיל בעסער ווי די פיעסען, וואָס מען האָט פריער געשפילט. ער אַליין האָט געשטיגען אַלץ העכער און העכער אַלס דראַמאַטורג; ער האָט גע-וועקט ביי אַנדערע שריפטשטעלער דעם חשק צו שרייבען פיעסען; און ער האָט מעגליך געמאַכט, אַז מען זאָל אויפפירען קונסט ווערק אויף דער אידישער בינע.

יעקב גאַרדין איז אויך געווען אַ זייער פראַדוקטיווער פאַרפאַסער פון פיעסען. ער האָט אַנגעשריבען ניט וועניגער ווי 45 אייגענע אַדער כמעט אייגענע דראַמען, און 44 איבערזעצטע אַדער אַדאַפּטירטע פיעסען. דאָס איז גאַר אַ גרויסער קרעדיט, פאַר וועלכען דאָס אידישע טעאטער און זיינע ליבהאַבער זיינען אים שולדיג זייער פיל שעצונג.

דער גרעסטער פאַרדינסט פון יעקב גאַרדין איז וואָס ער האָט גע-זוכט אויסצוראַטען דעם שונד, צו דערווייטערן דאָס פובליקום פון באַנאַ-

לע און וואלגארע פארשטעלונגען. ער האט זיי געזוכט צו דעהויבען צו פארשטיין בעסערע פיעסען, און זיך באשעפטיגען מיט לעבענס פראב-לעמען.

אין די ערשטע פיעסען זיינע האט ער אפילו געזוכט זיך צוצופאסען צו דעם פובליקום. ער האט באנוצט עפעס פון דעם זיסען עלעמענט צו מאכען דאס נאאיווע קינדערישע פובליקום אייננעמען זיינע רפואות... אבער וואס ווייטער האט ער אלץ וואס וועניגער פון דעם עלעמענט איינגעפירט אין זיינע פיעסען, כאטש אין גאנצען באפרייען דערפון האט ער זיך ניט געקענט... מען קען זאגען, אז ער האט זיך צוגעבויגען צו זיינע צוהערער, כדי זיי זאלען זיך צובייגען צו אים. ס'איז אים געלונגען. גאר-דין איז איבערהויפט געווען שארפזינג; זיין הומאָר אין געווען חכמה-דיג אין אַ בעסערן זין, און אויך צוגעפאסט צו לאַקאלע און געגענווער-טיגע פארהעלטניסע. אַט אויף אַזא אופן האט ער ענטוויקעלט די בינע און דאָס פובליקום. ער איז געוואָרען די וויכטיגסטע בריק דורך וועלכער דאָס אידישע טעאָטער איז איבערגעגאנגען פון שונד צו קונסט.

יעקב גאַרדין איז אייגענטליך ניט געווען גאַר אַן אַריגינעלער פאַר-פאַסער. ער האָט אָנגעפאַנגען שרייבען דראַמען אין דער עלטער פון 40 יאָר. אין אַזאַ עלטער איז די פאַנטאַזיע, וועלכע איז די מוטער פון אַרי-גינאַליטעט, שוין אָבגעשוואַכט. ביי דעם קינסטלער, וועלכער שאַפט פון דער יוגענד אָן, ענטוויקלען זיך ביז צו דער צייט פאַרמען, וואָס דריקען אויס זיין אייגענאַרטטיגקייט. יעקב גאַרדין האָט אין דער יוגענד ניט גע-שאַפען קיין דראַמען. עס האָבען זיך ביי אים ניט ענטוויקעלט קיין איי-גענע פאַרמען, האָט ער געמוזט באַרגען ביי אַנדערע, ביי פרעמדע, ביי דעם וועלט רעפערטואַר, און ער האָט דאָס צוגעפאַסט מיט גרויס פעהיג-קייט, מען קען זאָגן זאָגן מיט פיל טאַלאַנט, צו די נויטווענדיגקייטען און פאַרהעלטניסע פון דער אידישער בינע.

יעקב גאַרדין איז געווען אַ זייער באַלעזענער מענש; ער האָט גוט געקענט די וועלט ליטעראַטור. ער האָט אויך באַזעסען באַגאַבונג און אַ פילענדע נאַטור. אלץ, וואָס ער האָט געלעזען, האָט זיך טיף איינגעקריצט אין זיין נשמה. זיין מוח האָט עס איבערגעדענקט, זיין האַרץ האָט עס אי-בערגעפילט, און ער האָט עס דאָן געפאַרמעוועט אין פיעסען אין דער אידישער שפראַך, וועלכע זיינען געווען צוגעפאַסט צום פובליקום און צו דער בינע. קענענדיג זייער גוט בינע טעכניק האָט ער געקענט גלענצענד צופאַסען.

יעקב פ. אַדלער האָט דערציילט, אַז דאָס האָט ער פאַרגעשלאָגען גאַרדינ'ען אַז ער זאַל שרייבען פיעסען. ער זאַל אים זאָגן האָבען גע-געבען אַ דייטש ביכעל און דערביי געזאָגט: „נאַט אייך אַ פאַרטיגע זאַך

און מאכט דערפון אַ אידישע פיעסע... מען זאָגט אויך, אַז גאַרדין האָט אים צוריקגעגעבען דאָס דייטשע ביכעל און ער זאָל האָבען געענטפערט : „אויב שרייבען אַ פיעסע וועל איך שרייבען אַ אידישע פיעסע, ניט קיין דייטשע מיט אידישע נעמען“...

אויב דער געשפרעך איז טאַקע פאַרגעקומען, דאָן האָט גאַרדין אויס־דעדריקט אַ וואונש, וועלכען ער האָט ניט שטענדיג געקענט דערפילען. פילע פיעסען זיינע זיינען גראַד געווען פרעמדע אין וועלכע ער האָט גע־ביטען די נעמען פון די כאַראַקטערע אויף אידישע.

שעקספיר'ס „קעניג ליר“ האָט ער פאַרוואַנדעלט אין אַ „אידישען קעניג ליר“ און זאָגאַר אין אַ אידישער שטאַלצער בעל הבית'טע און מאַמע — „מירעלע אפרת“. פון אַ מאַלאַרוסישער פיעסע איז ביי אים געוואָרען „האַסיע די יתומה“, פון גערהאַרד הויפטמאַן'ס „פורמאַן הענ־שעל“ איז אַרויסגעקומען אַ „ראַניע די פאַטשטאַרקע“. עס זיינען דאָ נאָך אַנדערע פאַרוואַנדלונגען, אפילו מאַטיווען און כאַראַקטעריסטיקס פון געטהע'ס „פאוסט“ האָט ער באַנוצט צו שאַפען זיין „גאַט מענש און טייפעל“.

ער האָט אָבער ניט גלאַט אַדאַפטירט, ער האָט איבערגעבויט, אי־בערגעשאַפען. עס איז די פיעסען, פון וועלכע ער האָט גע־נומען מאַטיווען, כאַראַקטעריסטיקס און סצענעס, כמעט ניט געווען צו דערקענען. ער האָט צו אַלץ געגעבען אַ גאַרדינישען אויסזען. ער האָט די טיפען ניט נאָר געגעבען אידישע נעמען, נאָר ער האָט זיי טאַקע מגייר געווען, געמאַכט פאַר אידען, געבענדיג זיי אידישע כאַראַקטער שטריכען. ער האָט אויך געשאַפען אין די פיעסען, איבערהויפט אין די בעסערע, ווי למשל „גאַט מענש און טייפעל“, „מירעלע אפרת“, „אידישער קעניג ליר“ א. א. אַ פאַלשטענדיגע אידישע אַטמאָספערע, כאַטש ער האָט זיך פאַר־האַלטען קריטיש צו אידישקייט.

אָבער שוין דאָס אַליין וואָס פילע יעקב גאַרדינ'ס פיעסען זיינען געווען אַדאַפטירונגען האָט זיי געשטערט צו זיין קונסט פיעסען אין הע־כערן זין. עס איז אָבער געווען נאָך אַ סבה וואָס האָט אים געשטערט זיי צו דעהויבען צו אַן אַיירער קונסט מדרגה : דאָס וואָס ער האָט זיי גע־שריבען פער באַשטעלונג. יעקב גאַרדין האָט ניט געשאַפען זיינע ווערק ווייט פון טעאַטער, ווייט פון שוישפילער. ער איז ניט געווען באַווירקט בלויז פונ'ם לעבען ; נאָר דאָס פלאַץ פון זיין שאַפען איז געווען דאָס טע־אַטער, וואָס האָט אים איינגעלאַדען צוצושטעלען פיעסען. ער האָט פאַר זיינע אויגען ניט געהאַט בלויז די פערזאָנען, וועלכע זוירקען, פילען און ליידען אין לעבען גופא, נאָר ער האָט געהאַט פאַר זיך די בינע מיט די אַקטיאָרען וועלכע דאַרפען שפילען זיינע טיפען און כאַראַקטערען. ער

האַט דערפאַר געשאַפֿען זיינע העלדן און פאַרשווינען אַזוי, אַז זיי זאָלען פאַסען פאַר די אַקטיאָרען, וועלכע האָבען זיי באַדאַרפט שפּילען. די בע- סערע אַקטיאָרען פון דער אַלטער שולע האָבען אים דערפאַר זייער שטאַרק ליב געהאַט. ער האָט פאַר זיי געשאַפֿען אַזעלכע ראָלען וואָס האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט זיך אַרויסצוצייגען. אָבער דאָס האָט באַ- שרענקט זיין אַרבייט פון קינסטלערישען שטאַנדפונקט. קונסט פאַדערט, אַז עס זאָל אַרבייטען די פּרייע פּאַנטאַזיע פון קינסטלער. זי דאַרף ניט האָבען קיין שאַבלאַנען.

איין זאך מוז נאָך צוגעגעבען ווערען: אינ'ם שילדערן די כאַראַק- טערע האָט ער אַריינגעוועבט פּיל פון זיין אייגענער פּערזענליכקייט. ער איז געווען אַ שטאַלצער מענש, מיט פּעסטיקייט און אייגענאַרטיגקייט אַלס מענש. ער האָט דערפאַר ניט געשילדערט בלוזי געווענליכע טיפּען פון אַלעבען. ער האָט געמאַכט פון זיינע הויפט כאַראַקטערע פּערזענליכקיי- טען. ס'איז גענוג זיך צו דערמאָנען אין זיין מירעלע אפרת, אין זיינע ברידער לוריע, אין זיין דוד משה'לעס, אין זיין רפאל פּרידלענדער, זיין סאַפּאַ, זיין בערטאָ אין „אונבאַקאַנטער“, א.א.וו. דאָס זיינען אינטערעסאַנטע בינע פיגורען; זיי שטעלען פאַר פּערזענליכקייטען אין פּולען זין. גאַרדין האָט יעדען פון זיי געגעבען אַ שטיק פון זיין נשמה, אַ טייל פון זיינע כאַראַקטעריסטיקס; ער האָט אויך אין זיי איינגעקערפּערט פּראַבלעמען, וואָס האָבען אים אינטערעסירט.

די בעסטע און כאַראַקטעריסטישסטע פּיעסען זיינע זיינען: „גאַט מענש און טייפּעל“ און „אלישע בן אבוייה“.

„גאַט מענש און טייפּעל“ איז די בעסטע פּיעסע וואָס ער האָט אַדאַפּטירט. ווי שוין געזאָגט האָט ער אין איר פּילעס באַנוצט פון געטהע'ס „פּאוסט“.

„אלישע בן אבוייה“ איז אַן אַריגינעלע דראַמע, אין וועלכער ער האָט געשילדערט דעם באַרימטען תּלמודישען אַח ר , און אין וועלכען ער האָט איינגעקערפּערט פּילעס פון זיין אייגענער פּערזענליכקייט.

אַט דעם דאָזיגען אויסדרוק פון פּערזענליכקייט האָט גאַרדין געהאַט פּיל צו פאַרדאַנקען דעם ערפּאָלג פון זיינע פּיעסען. ער האָט דעם פּוב- ליקום געצייגט אינטערעסאַנטע מענשען מיט אינטערעסאַנטע פּראַבלע- מען, מיט וועלכע ס'איז געווען אַ פאַרגעניגען זיך צו באַקענען.

אין דער געשיכטע פון אידישען טעאַטער פאַרנעמט יעקב גאַרדינ'ס נאַמען אַ זייער הויכען פּלאַץ פאַר זיין גרויסען בייטראַג צו דערהויבען די אידישע בינע. זיין ווירקונג וועט קיין מאָל ניט פאַרגעסען ווערען.

יעקב גארדיניס ווערק

א. „דער סיבירניאק“

יעקב גארדיניס ערשטע פיעסע אין אידיש איז געווען „סיבירניאק“. דאָס איז אַבער ניט געווען די ערשטע פיעסע זיינע וואָס מען האָט דאָ געשפּילט, אָדער וואָס איך האָב געזען שפּילען דאָ אין לאַנדאָן. איך האָב איר געזען פּיל שפּעטער, מאַסקאָוויטש האָט זי אויפגעפירט. אַלץ וואָס איך האָב וועגען איר געשריבען אין געווען:

„די גאַנצע פיעסע „סיבירניאק“ איז אַ פּראָטעסט געגען פּאַנאַמיזם און גראַבֿקייט פון מאַנכע אידען, וואָס שטעלען זיך ניט אָב אפילו פון פאַרברעכען, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען אַן אפיקורס און פּערוועזנליכע אינטערעסען.“

דער פּראָטעסט געגען שלעכטער באַהאַנדלונג פון אַ מענשען, ס'איז וואָס עס זאָלען זיין זיינע אַנשוואַונגען, איז מיר געפּעלען; אָבער ניט די פיעסע אַלס פיעסע. זי איז געווען צו שטאַרק טענדענציעז, צופיל פּראָ-פּאַנאַנדע, און אַ היבש ביסעל איינזייטיג.

ביי יעקב גארדין, זוי ס'איז צו זען, איז די ערשטע נייגונג געווען צו מאַכען אַגיטאַציע פאַר אידעען. אָבער ער האָט זיך ענטוויקעלט, און ער האָט אַנגעהויבען שאַפּען אַזעלכע פיעסען, וואָס זיינען געווען בעסער געבויט; אויך געהאַט טענדענציען, אָבער זיי זיינען ניט געווען די הויפט זאַך; דער עיקר אין זיי איז שוין געווען די שילדערונג פון לעבען.

ב. „מעדעא“

די ערשטע פיעסע פון יעקב גארדין, וואָס איך האָב געזען אין לאַנדאָן, איז געווען „מעדעא“ (אין אפריל 1906). מיר שיינט, אַז דאָס איז אויך געווען די ערשטע פיעסע זיינע וואָס איז דאָ געשפּילט געוואָרען. זי איז אויפגעפירט געוואָרען פון מאָריס ד. וואַקסמאַן אין „סטאַנדאַרד“ טעאַטער, און פעני וואַקסמאַן האָט געשפּילט די טיטול ראָלע.

„מעדעא“ איז אַ באַאַרבייטונג פון אַ קלאַסישער גריכישער דראַמאַ אויף אַ מאַטיוו פון אַ גריכישער לעגענדע. עס זיינען אין גריכיש געשאַפּען געוואָרען מערערע דראַמען אין די אַלטע צייטען אויף דעם דאָזיגען

מאַטיוו. עס איז געווען אַ „מעדעא“ פון עסקילוס, און אַ צווייטע פון אַוויד, און אויך אַ „מעדעא“ פון עאוריפידעס. די ערשטע צוויי זיינען פאַרלוירען געגאַנגען, נאָר עאוריפידעס איז געבליבען. זי איז אויך אין דער מאָדערנער צייט, אין מיטען פון 19-טען יאָרהונדערט, באַאַרבייט געוואָרען פון עסטרייכישען דראַמאַטיקער גרילפאַרצער אונטער דעם נאָמען „די גאַלדענע פּליס“. אַט נאָך דער דאָזיגער באַאַרבייטונג האָט יעקב גאַרדין געשאַפּען זיין פּיעסע. ער האָט אויפּגעהאַלטען דעם קלאַסישען מאַטיוו און די קלאַסישע כאַראַקטערע, אָבער ער האָט זיי אַריינגעלעגט אין מויל אַריין אידישע חכמות, און איין כאַראַקטער האָט ער זאָגאַר געמאַכט זאָגען אידישע וויצען. דאָס איז אפילו זאָנדערבאַר, צו מאַכען כען גריכען פון טווענדער יאָר צוריק צו געברויכען גלייכווערטלעך און וויצען פון היינטיגע אידען. אָבער דאָס האָט אים געהאַלפּען צו מאַכען די קלאַסישע דראַמע צוגענגליך צום אידישען פּובליקום.

די האַנדלונג פון דער דראַמע איז זייער אַ שפּאַנענדע. זי ענטוויקעלט זיך צו אַ זייער שטאַרקען קלימאַקס:

יאָזאַן, דער פּירער פון די ארגאָנאטען, איז געקומען מיט זיינע מענשען קיין קאַלכיס, פון דאָרט אַוועקצונעמען די גאַלדענע פּליס. דאָס איז געווען די פעל פון אַ געפּליגעלטען באַראָן, וואָס איז וואַרשיינליך געווען געמאַכט פון גאַלד. ער וואָלט די גאַלדענע פּליס ניט געווען געקענט אַוועקנעמען. זי איז געהיט געוואָרען פון שטיי-אַקסען, וועלכע האָבען געבלאָזען פייער פון דער נאָז, און מען האָט צו דער גאַלדענער פּליס ניט געקענט צוקומען. אָבער יאָזאַן געווינט די ליבע פון מעדעא, די טאָכטער פון דעם קעניג פון קאַלכיס. זי ווייסט די סודות ווי צוצוקומען צו דער פּליס, נעמט זי אַוועק און זי אַנטלויפט מיטנעמענדיג דעם טייערן אוצר.

מעדעא'ס ליבע צו יאָזאַן איז זייער אַ הייסע, זי האָט אויך פון אים צוויי קינדער, אָבער יאָזאַן ווערט שנעל אָבגעקילט, ער פאַרגעסט אין דעם גרויסען אָפּפער וואָס מעדעא האָט פאַר אים געבראַכט. ער פאַרגעסט אויך וואָס זי האָט אים גערעטעט פון גרויסע געפאַרען. ער איז צוריקגעקומען קיין קאַרינט. ער איז אויפגענומען געוואָרען אַלס העלד. דער קעניג קרעאַן באַט אים אָן זיין טאָכטער קרעאַנאָ. צו וואָס-זשע האַרף ער נאָך מעדעא'ן? דאָס דערוועקט טיפע ליידען אין מעדעא'ס האַרץ און אַ ברענענדען דורשט אין נקמה געגען דער פּרינצעסין קרעאַנאָ, פאַר וואָס זי האָט איר צוגערויבט איר געליבטען, זועלכען זי האָט זיך מיט אַזוי פיל ליבע און טרייהייט איבערגעגעבען. מעדעא ערמאַרדעט די פּרינצעסין, זי ערמאַרדעט אויך אירע אייגענע קינדער. און זי מאַכט

א סוף צו איר לעבען. (אין דער לעגענדע קערט זי זיך צוריק קיין קאלכיס).

ווי ס'איז צו זען איז די דראמא א געוואלטיגע, און יעקב גארדין האט איר געמאכט גאנץ פארשטענדליך פאר דעם פובליקום.

די ראָלע פון מעדעא איז אויך גוט געשפילט געוואָרען פון פעני וואַקסמאַן. איר דעקלאַמירען די פּראָזע האָט זיך געפּאַסט צו דער קלאַסישער דראַמע און זי האָט געהאַט ערפּאָלג.

איך וויל נאך צוועצען, אַז מיד וואונדערט, פאַר וואָס מען האָט די דאָזיגע פּיעסע שוין גאַר לאַנג ניט געשפּילט. עאָרטיפּידעסעס „מעדעא“ ווערט געשפּילט אין די אוניווערזיטעטען. איך האָב אויך געזען מיט אַ צוואַנציג יאָר צוריק די באַרימטע ענגלישע קינסטלערין סיביל טאַרנדייק שפּילען די הויפט ראָלע אין דער דאָזיגער פּיעסע. נאָך מיין מיינונג דאַרף יעדע טאַלענטירטע אידישע דראַמאַטיסטין זוכען אַ געלעגענהייט צו שפּילען די דאָזיגע ראָלע אין יעקב גאַרדינ'ס באַאַרבייטונג. ער האָט די ראָלע געשריבען פאַר קעני ליפּצין; זי גיט אַ מעגליכקייט צו גרויסער אויסצייכנונג.

ג. „דער אידישער קעניג ליר“

צווישען די ערשטע באַאַרבייטע פּיעסען פון יעקב גאַרדין איז געווען „דער אידישער קעניג ליר“. ס'איז קלאַר, אַז די פּיעסע איז אַ באַאַרבייטונג פון שעקספּיר'ס „קעניג ליר“. גאַרדין האָט פאַראידישט יענע קלאַסישע דראַמע פון אַ ליידענדען פּאַטער, וועלכער דאַרף אַנקומען צו קינדער. ער האָט פּאַלשטענדיג פאַראידישט דעם מאַטיוו. אין פּילע סצענעס, אויך אין אייניגע דיאַלאָגען הערט זיך אַן אַבקלאַנג פון אַריגינאַל, אָבער די כאַראַקטערע האָט ער ניט בלויז פאַרשטעלט אין אידישע בגדים און זיי געגעבען אידישע נעמען, נאָר ער האָט זיי טאַקע אין גאַנצען איבערגעביטען: ער האָט אַריינגעשטעלט אידישע כאַראַקטערען. דוד משה'לעס, דער הויפט העלד, איז אַ איד אין פּולען זיך, זיין פּרוי, חנה לאה, און די טעכטער, עטעלע, גיטעלע, טייבעלע, זיינען אידישע טעכטער; די איידימס, אברהם חריף, משה חסיד, און אפילו יאַפע, זיינען אידישע מענשען, און דער משרת־לך שמאי איז אודאי אַ אידישער בטלן... דאָס הייסט אַז דער פאַרפּאַסער האָט געשאַפּען אַ אידישען מיליע צו אַ געבאַרגטען סוּזעט. ער האָט אויך אַריינגעלעגט אין מויל פון זיינע כאַראַקטערע אידישע גלייכווערטלעך, וועלכע האַבען שטאַרק אויסגענומען ביים עולם. דאָס האָט געהויבען די פּיעסע און זי איז געווען די ערשטע יעקב גאַרדינ'ס ערפּאָלגרייך בינע ווערק.

ביי אונז אין לאַנדאָן האָבען יעקב זילבערט און לאַרעסקו אויפגע-
פירט דעם „אידישען קעניג ליר“ מיט אַ געוויסען ערפּאָלג אין 1912.

ד. שוואַכערע פּיעסען

„דער ווילדער מענש“ איז אַ ווילדע מעלאָדראַמע. עס ווערט אין דער
פּיעסע געשילדערט די אונקאנטראַלירטע צורייצטע ליידענשאַפט פון אַ
שוואַכזיניגען אינגעל, דורך די צו אַפענע באַציהונגען פון זיין פּאַטער מיט
זיין יונגער שטיף מאַמע. דער אונגליקליכער ווערט דערבראַכט צו אַזאַ
משוגעת, אַז ער דער'הרג'עט זיין טאַטענ'ס ווייבעל.

איך האָב געזען דאָ אין לאַנדאָן שערמאַנ'ען שפּילען אַלס „למד“,
דער ווילדער אין ווילדען מענש. די גאַנצע פּיעסע איז מיר ערשינען אַלס
אַ ווילדע איבערטרײבונג, אָבער שערמאַן האָט גאַרניט שלעכט געשפּילט
די ראַלע.

אַ פּיל בעסערע פּיעסע פון יעקב גאַרדין איז געווען „דער אידישער
גלח“. ס'איז אַ דראַמע פון איינעם מיט אַ נאַגעניש אין האַרצען, וועלכען
ס'ציט צו עפעס אונקלאַרעס, אונערקלערליכעס. עס אימפּאַנירט אים די
קירכע מיט אירע כאַרען, און ער מיינט אַז דאָרט וועט ער געפּינען דאָס
צו וואָס ער בענקט. ער שמד'ט זיך, אָבער אַנשטאַט צו געפּינען דאָרט
צופּרידענהייט, געפּינט ער ענטווישונג, און די נאַגעניש ווערט נאָך גרע-
סער אין זיין האַרצען.

מ. ד. וואַקסמאַן האָט געשפּילט אין לאַנדאָן דעם „אידישען גלח“.

ה. אַ איבערגאַנג צום בעסערן

יעקב גאַרדין האָט אינערליך געצויגען צו שאַפען אַדער באַאַרבייטען
בעסערע פּיעסען. די ביליגע מעלאָדראַמען האָבען אים אַליין ניט צופּרי-
דענגעשטעלט, און ער האָט זיך אָנגעהויבען באַציען ערנסטער צו זיין
אַרבייט.

ער האָט זאָגאַר באַאַרבייט איבסענ'ס „פּאַלקס פּיינד“ אין אידיש,
אָבער דאָס איז אין לאַנדאָן קיין מאָל ניט געשפּילט געוואָרען.

עס איז דאָן געקומען זיינע אַ זייער ערפּאָלגרייכע פּיעסע „שלמה'קע
שאַרלאַטאַן“. ווי מען זאָגט איז עס אַ באַאַרבייטונג פון אַסטראָווסקי'ס
„אַרימקייט איז ניט קיין שאַנדע“. אַזוי ווי איך קען ניט אַסטראָווסקי'ס
פּיעסע קען איך איבער דער באַאַרבייטונג ניט אורטיילען. אָבער די פּיע-
סע „שלמה'קע שאַרלאַטאַן“ איז מיר געפעלען; ס'האַט מיך ניט פּאַראַני-
טערעסירט צי זי איז באַאַרבייט. ס'איז אַ זייער סצענישע פּיעסע. עס איז

פאראן אין איר זייער פיל שפיל. שלמה'קע אליין איז אַ שפילעוודיגע פיר-גור, אַ טיפ פון אַ געפאלענעם טעאטער דירעקטאר, וואָס מאַכט אַלערליי קונצען. ביי אים איז „אַלץ געווען, אַלץ געזען“ און ער טוט אַלץ וואָס ס'לאָזט זיך, כדי דורכצושטופען זיך אין לעבען. ס'איז ניט קיין טיפע פיעסע, אָבער אַן איינרוקספולע, אַ אינטערעסאַנטע.

„שלמה'קע שאַרלאַטאַן“ האָט געהאַט אַ גרויסען ערפּאָלג, וואו זי איז נאָר געשפּילט געוואָרען. אויך אין לאַנדאָן.

איך האָב געזען דאָ צוויי גלענצענדע פּאַרשטעלונגען פון דער פּיע-סע: פון זיגמונד פּיינמאַן אין 1907, און פון דוד קעסלער אין 1913. קעסלער לער האָט זיכער געשפּילט בעסער די הויפט ראָלע, אָבער אויך פּיינמאַן האָט זיך אויסגעצייכענט אין איר. באַזונדערס האָט פּיינמאַן געהאַט בע-סערע מיטשפּילער, און דאָס האָט געהאַט פיל צו זאָגען.

אַ בעסערער אַנסאַמבעל טראַגט שטענדיג זייער פיל ביי, ניט נאָר צו דעם ערפּאָלג פון דער פּיעסע, נור אפילו צו דאָס אויסצייכענען זיך פון דעם הויפט ראָליסט, אָדער הויפט ראָליסטיין.

1. „די שחיטה“

„די שחיטה איז אפשר אַן אַריגינעלע פּיעסע, אָבער זי איז ניט פון די בעסטע פּיעסען פון יעקב גאַרדין. עס איז אַ מעלאָדראַמע, אין וועל-כער דער פּאַרפּאַטער האָט פּרובירט צו שילדערן די טראַגעדיע פון יונג-גע אידישע טעכטער, וועלכע ווערען פּאַרהייראַט אין די רוסישע קליינע שטעטלעך, פון זייערע פּאַנאַטישע יחוס-זוכענדע עלטערן, מיט רייכע אלמאַנס, וועלכע האָבען עלטערע קינדער פון זיי. אַזעלכע ווייבלעך פילען ניט קיין ברעקעל ליבע צו זייערע מענער און זייער לעבען איז אַ גיהנום. די האַנדלונג פון דער פּיעסע איז אַ אינטערעסאַנטע, אָבער די שיל-דערונג איז ניט פּסיכאָלאָגיש ריכטיג.

אסתר'קע, די יונגע טאַכטער פון דעם רב ר' זיסעל און פון דער רביצין קריינע, ליבט זיך שטיל און באַשיידען, ווי אַ רב'ס טאַכטער קען ליבען, מיט איר שוועסטער-קינד שמואל יאַסעל, וועלכער לערנט זיך שחיטה. אָבער דער רב האַלט ניט פון דעם יונגענמאַן, וועלכער האָט ניט קיין גענוג גוטען קאַפּ צו לערנען, און אַז דער רייכער בעל הבית פון שטאָט, בצלאל ראַפּאַפּאַרט, וועלכער איז שוין אַן אלמאן פון צוויי ווייבער, שלאָגט פּאַר דעם רב, אַז ער זאָל אים געבען זיין יונגע טאַכטער פּאַר אַ פּרוי, כאַפּט זיך ר' זיסעל אַן מיט ביידע הענד: „אַזא גליק-שידוך.“ אסתר'קען געפעלט זייער ניט דער פּאַרגעשלאָגענער חתן, אָבער זי וואָגט ניט זיך געגענצושטעלען צו דעם ווילען פון די עלטערן און זי גיט נאָר,

זי האָט חתונה מיט דעם רייכען אלמן... איז ער נאָך אַ פאַרדאַרבענער מענש און אַ גדלות/דיגער אכזר. דאָס לעבען ווערט פאַר איר אַ קוואַל פון צרות און פאַרביטערונג. דער מאַן האָט פאַרהעלטניסע מיט דער גור בערנאַנטקע וואָס איז אין הויז, און ער באַהאַלט דאָס גאַר ניט פאַר זיין ווייבעל. ער באַהאַנדעלט זאָגאַר גראַב אסתר/קעס עלטערן. זי קען דאָס ניט איבערטראַגען און גייט פון אים אַוועק, מיטנעמענדיג דאָס קינד וואָס זי האָט פון אים. זי וויל אַ גט, אָבער ער וויל איר קיין גט ניט געבען. עס געפעלט אים אפילו ניט מער די צוריענע, אָבער עס איז פאַר אים אַן אומ'כבוד צו גט'ן די ווייב. ער וויל בעסער זיין אַן אלמן איידער אַ גרוש... אַזוי ווי די עלטערן האָבען מורא, אַז זייער איידים וועט ווירקען, דאָס מען זאָל זיי אַרויסטרייבען פון שטעטעל, פועל'ן זיי ביי דער טאַכטער, אַז זי זאָל זיך צוריקקערען צום מאַן... איר לעבען איז ווייטער אַ גיהנום. אסתר/קע ווערט קראַנק פון היסטעריע. און אַז ס'טרעפט דאָס שמואל יאָסעל, וועלכער איז שוין אַ שוחט, קומט צו זיי, און לאַזט דאָרט איבער זיין חלף, און אַז ביינאַכט שוואַרעט שטאַרק ר' צלאַל און לאַזט זי ניט שלאָפען, דערמאָנט זי זיך אין „הכל שוחטין“, און ס'דערוועקט זיך ביי איר דער געדאַנק צו שעכטען איר מאַן מיט ידעם חלף. דער געדאַנק באַהערשט איר וועזען, וואָס איז שוין אַזוי שוואַך, דאָס זי קען מער ניט האָבען קיין זעלבסט-קאָנטראָל, און זי פירט דורך די שוידערליכע טאַט.

ס'איז אַ סענזאַציאָנעלע שפּאַנענדע האַנדלונג. אָבער פאַר אַ העכערן קינסטלער, וועלכער פאַרשטייט טיפער די מענשליכע נשמה, און קען אויסדריקען אירע אינערליכע ליידען אין נאַטירליכע האַנדלונגען, וואָלט געווען גענוג וואָס אסתר/קע, וועלכע האָט געליבט דעם יונגען שמואל יאָסעל, איז פאַרהייראַט געוואָרען געגען איר ווילען מיט דעם פיל עלטערן צלאַל ראַפּאַפּאַרט, צו מאַכען דערפון אַ דראַמאַ. ס'איז ניט נויטיג געווען אים צו מאַכען פאַר אַן אכזר און פאַר אַן אויסגעלאָסענעם מענשען, וועלכער זאָל זיך גראַב שפילען מיט דער גובערנאַנטקע זיין ווייבעל אין די אויגען. ער האָט געקענט זיין אַ גאַנץ אַנשטענדיגער מענש, און דאָך וואָלט געבליבען אסתר/קע טראַגעדיע, וואָס האָט זי געקענט טרייבען צו אַ שרעקליכער טאַט.

דער פאַרפאַסער האָט זיך אויך באַצויגען מיט וועניג רעספעקט און סימפאַטיע צו דעם רב און רביצין. ער האָט געזוכט פון זיי אַבצולאַכען, און ניט זיי צו שילדערן. זיי זיינען דערפאַר אַרויסגעקומען קאַריקאַטורען ניט קיין לעבעדיגע מענשען.

„די שחיטה“ איז דאָ געשפילט געוואָרען פון זיגמונד און דיניע פיינמאַן אין 1908. זיי האָבען ביידע געטון גערעכטיגקייט צו די הויפט ראַלען.

I. „מירעלע אפרת“

„מירעלע אפרת“ איז יעקב גארדינ'ס ערשטע „מייסטער-ווערק“. זי איז אויך גערופען געווארען „אידישע קעניגין ליר“, ווייל זי איז געבויט אויף דעם זעלבען שעקספירישען דראמאטישען מאָטיוו פון דער אונ-האַנקבאַרקייט פון קינדער צו עלטערן. אָבער אין אמת'ן קען די דאָזיגע פיעסע באַטראַכט ווערען פאַר אַן אַריגינאַל ווערק. עס איז אַ זייער שטאַרקע דראַמע. ס'האַנדעלט זיך אין איר ניט בלויז אין דעם געווענלי-כען מאָטיוו פון קינדער אונדאַנקבאַרקייט, נור אויך אין דעם קאַמף פון אַ שוויגער מיט אַ שנור וועגען דעם איינפלוס אויף דעם מאַן, וועלכער איז דער זון פון דער ערשטער און דער מאַן פון דער צווייטער.

אין דער האַנדלונג פילט זיך, אַז יאָסעלע איז בשום אופן ניט קיין שלעכטער זון, נאָר עס גייט אין דעם וואָס זיין געשלעכטליכע נויטווענדיגקייט איבערוועלטיגט זיין ליבע און צובונד צו דער מאַמע. דאָס הייסט אַז אינ'ם קאַמף צווישען דער שוויגער און שנור פאַרלירט די שוויגער; די שנור וויל זיך גאַרניט רעכענען דערמיט וואָס זי פאַרוואונ-דעט דאָס האַרץ פון אַ מאַמען, און נאָך דערצו פון אַזאַ מאַמע, ווי מירעלע, וועלכע האָט זיך מקריב געווען פאַר אירע קינדער.

די מאַמע-שוויגער איז אויך זייער שיין געשילדערט, אַלס אַ פרוי, אַ בעל הבית'טע פון פיינסטען טיפּ, אַ פערזענליכקייט. דער פאַרפאַסער האָט איר אפילו געגעבען צופיל חכמות צו זאָגען. מענשען, איבערהויפט פרויען, רעדען ניט מיט אַזוי פיל אַפאַריזמען. אָבער דאָס שטערט ניט דעם ערפאַלג פון דער פיעסע; פאַרקערט, עס בריינגט אַריין שאַרפזין אין די דיאַלאָגען, און עס מאַכט זיי נאָך אינטערעסאַנטער.

„מירעלע אפרת“ איז שטענדיג געווען אַ טריאומף פיעסע, באַזונ-דערס איז דער טריאומף געווען פאַר טאַלענטירטע שוישפילער'נס וועל-כע האָבען געשפילט די הויפט ראָלע.

אין לאַנדאָן האָבען מיר געזען אַלס מירעלע אפרת דייעע פיינמאַן, פעני וואַקסמאַן, און אויך די בעסטע אידישע קינסטלערין פון וואַרשא, אסתר רחל קאַמינסקאַ, וועלכע האָט דאָ גאַסטראַלירט אין אַנפאַנג 1914. „מירעלע אפרת“ איז אַ אונפאַרגעסליכע פיעסע, און אסתר רחל קאַמינס-סקאַ'ס ערשיינען אין דער ראָלע איז געווען אַ אונפאַרגעסליך שפילען.

II. „גאט מענטש און טייפּעל“

גאַר אַ גרויסען אינטערעס האָט אַרויסגערופען יעקב גארדינ'ס צוויי-טע מייסטער-ווערק: „גאט, מענטש און טייפּעל“. די דראַמע ענטהאַלט אפילו דעם מאָטיוו, סצענעס און כאַראַקטערען פון געטהע'ס פאוסט,

אַבער דאָס האָט ניט געשטערט איר אינטערעס, פאַרקערט, עס האָט אים פאַרגרעסערט. עס איז דאָך טאַקע אינטערעסאַנט צו זען, ווי זעט אויס אַזאַ אונרוהיגער גייסט ווי פאוסט אין אַ אידישען מיליע... גאַרדינ'ס סופר הערשעלע דובראָוונער איז אפילו ניט אַזאַ אונרוהיגע פיגור ווי פאוסט, אָבער דאָך פאַרקויפט ער אויך זיין נשמה צום טייפעל, וועלכער רעדט אים צו צו ליבע און עשירות. הערשעלע דובראָוונער פאַלט. אַנשטאַט זיך צו האַלטען אין דער הייליגקייט פון דער תורה מיט אירע הויכע און פייערע פרינציפען, גיט ער זיך איבער צו דעם באַגער צו באַזיצען זיין יונג גע פלימעניצע פריידעניו, און ער גט אַב זיין ווייב פעסעלע. ער גיט זיך אויך איבער צו געשעפטען, זיין איבערגעבען זיך צו געשעפטען איז זאָר גאַר נאָך גרעסער ווי זיין איבערגעבען זיך צו ליבע; צוליב דעם געשעפט פאַרנאַכלעסיגט ער זיין ווייבעל. אין די געשעפטען זיינע באַנקראַך טירט ער, און דאָס בריינגט אויך צו זיין באַוואוסטזיין דעם באַנקראַט פון זיין לעבען. עס טרייבט אים צו זעלבסטמאָרד. דאָס איז אפילו ניט קיין נייגונג פון אַ פרומען אידען, וועלכער זוכט נאָך אַ לינדערונג פון זיינע ליידען אין אַ קאפיטעל תהלים. אָבער ס'איז דראַמאַטיש סצעניש, און אויף דער בינע מאַכט עס אַן איינדרוק.

די פיעסע איז איינגעוויקעלט אין פאוסטישע מיסטישע באַפוצונגען. ס'האָט אַ פראָלאָג אין הימעל; אַ דיאַלאָג צווישען גאָט און טייפעל, וועלכע באַשטימען אויסצופרובירען הערשעלע'ן. אויך איז פאַראַן אַן עפילאָג סצענע, אין וועלכער דער טייפעל ציט אַ שלום, מאַכט אַ באַלאַנץ, און גיט צו, דאָס ער האָט פאַרשפילט: וויפיל געלד און געשעפט זאָלען ניט פאַרדאַרבען אַ מענשען, קענען זיי אַלץ ניט פאַרניכטען זיין געוויסען, וואָס איז מסוגל אונטער געוויסע אומשטענדען צו ערוואַכען...

די דאָזיגע מיסטישע עפעקטען מאַכען רייכער די דראַמע, כאָטש וועניגער רעאליסטיש.

די כאַראַקטערע זיינען גאַר גוט געשילדערט. די מענשען זיינען איר דינשע אין פולסטען זין. הערשעלע איז אַ סופר און אַ געשעפטסמאַן; די פרויען זיינען פאַלשטענדיג אידישע טעכטער; און ס'איז פאַראַן אַ טאַטע, לייזער בדחן, איז ער אַן אַנטיק מיט זיין „געגאַנגען צו דערלאַנגען אַ ביסעלע משקה פון דער פלאַשקע“. ער איז צו אַ גרויסער מאַס אַ סימבאָליזירונג פון געוויסען, וואָס זוכט צו פאַרשטיין דאָס ניט פאַרשטענדליכע לעבען. דער טייפעל איז אַ טייפעל, אַ מזיק לויט מעפיסטאָפּעלעס מוסטער.

די פיעסע גיט גרויסע מעגליכקייטען צו טאַלענטירטע שוישפילער, און פאַרשאַפט גרויס פאַרגעניגען די צושויער.

„גאט, מענש און טייפעל“ איז צוערשט אויפגעפירט געווארען אין לאנדאן פון זיגמונד פיינמאן; דאן פון מאַסקאוויטשין; פון אַדלערין; און פון מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט דער פיעסע געגעבען אַ גאָר מאַדערנע אויסשטאַטונג.

דער בעסטער הערשעלע דובראָוונער, ביי אונז אין לאַנדאָן, איז גע- ווען זיגמונד פיינמאן. ער האָט בעסער פאַרשטאַנען אין וואָס עס האַנדעלט זיך.

פעני וואַקסמאַן איז געווען אַ געלונגענע פריידעניו. די ראַלע פון אוריאל מוזיק האָבען דאָ געשפילט באַריס ראָזענטאַל, מאַריס מאַסקאַ- וויטש, סעם גאַלדענבורג און מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט געגעבען דעם כאַראַקטער אַ פּאַלשטענדיגע אידישע אינטערפרעטאַציע (איך שרייב וועגען דעם באַזונדער).

ט. „די שבועה“

פון די באַארבייטע פיעסען פון יעקב גאַרדין איז מיר אַם בעסטען געפעלען „די שבועה“. דעם סוזשעט האָט ער אַנטליען פון „פורמאַן הענשעל“ פון דייטשען דראַמאַטורג גערהאַרדט הויפטמאַן. פון דעם דייטשען פורמאַן האָט ער געמאַכט אַ אידישע פּאַטשטאַרקע און אַנשטאַט די דייטשע סביבה און דייטשע טיפען שטעלט עס פאַר אַ סביבה פון אַ קליין שטעטעל אין מאַלאַראַסיע. די באַארבייטונג איז גאַרדינ'ען געלונג- גען; ער האָט אין דער שילדערונג פון די טיפען אַריינגעגעבען פילע איי- גענאַרטיגע כאַראַקטער שטריכען און ס'איז אַרויסגעקומען אַ גאַנץ שטאַרקע אידישע דראַמע.

די פּאַטשטאַרקע ראַגניע איז אַ פּאַלשטענדיגער אידישער טיפ. זי איז אַ גוט האַרציגע, פּאַסט אויף איר קראַנקען מאַן, איז אַ ליבע מאַמע צו איר קינד, און באַצייט זיך גוט צו אַלע מענשען אַרום. דאַרף זיך מאַכען, אַז זי זאָל אַנשטעלען אַ פּריקאַזטיק, אייביש, אַ כוואַט אַ יונג, וועלכער האָט ליב צו לעבען אַ טאַג. ער דערזעט אַז „זי האָט אַ קליין פיסעל גאַרניט ווי קיין פּאַטשטאַרקע“...

ראַגניע וואַלט דעם פּריקאַזטיק קיין אויפּמערקזאַמקייט ניט גע- שענקט. זי איז צופיל מאַראַלישע פּערזאָן, שטאַרק געטריי איר קראַנקען מאַן און קינד, דאָס ס'זאָל איר ליגען אין זינען „נאַרישקייטען“, אָבער דער מאַן איז אייפּערויכטיג אויפ'ן פּריקאַזטיק. ער רעדט אויף אים שלעכטס, כדי אים צו פאַרמיאוס'ען אין ראַגניע'ס אויגען, ער וויל דאָס זי זאָל אים דעם וועג געבען, אָבער גראָד דאָס דערוועקט ביי איר זינדיגע געדאַנקען. — אַזוי איז שוין די מענשליכע נאַטור. זוך איינעם פון עפעס

אַבצוהאַלטען, וועט ער עס דוקא וועלען. זי ראַנגעלט זיך מיט דעם גע-
דאַנק.

דער מאַן שטאַרבט. פאַר זיין טויט וויל ער אַז זי זאָל אים שווערען
דאָס זי וועט נאָך זיין טויט ניט חתונה האָבען. אין דעם מאַמענט איז זי
באַהערשט פון דעם געפיל, וואָס זי זעט איר מאַן שטאַרבען. יעדער אַנ-
דערער געהאַנק איז ביי איר פאַרשוואַנדען, יעדע אַנדערע פּערזאָן איז
אַנטרונען געוואָרען פון איר זכרון. זי איז באַהערשט פון דעם איינעם
געפיל גרינגער צו מאַכען די לעצטע מינוטען פון דעם שטאַרבענדען. זי
וואַלט געגעבען צען שבועות אַבי יענער זאָל ניט ליידען אַזוי שטאַרק,
גיט זי אים די האַנד אַז זי וועט ניט חתונה האָבען.

נאָך דעם מאַנ'ס טויט איז אייביש, דער פּריקאָזשטיק, געוואָרען צו
ראַניע'ן פרעכער, ער האָט מער געוואָגט. זי האָט אויפגעהאַלטען איר
מאָראַל. אָבער דער געראַנגעל מיט'ן יצר הרע איז דאָך ביי איר געוואָרען
גרעסער. זי וויל ניט ברעכען די שבועה, אָבער די נאַטירליכע נייגונג
ווירקט. דערציילט מען איר, אַז עס איז פאַראַן אַ צדיק, וואָס קען איר
מתיר נדר זיין. פאַרט זי צו אים; ער נעמט פון איר אַראָב די שבועה...
האָט זי אָבער מורא אַז דער צדיק איז ניט קיין ריכטיגער. אַ שוואַגער
אירער רעדט זי צו חתונה צו האָבען, ווייל אויב איינער האָט פון איר
אַראַבגענומען די שבועה איז שוין די פאַראַנטוואָרטליכקייט אויף יענעם...
גיט ראַניע נאָך און האָט חתונה מיט אייביש'ן.

וואַלט ער געווען אַ אַרענטליכער מענש, וואַלט דאָ זיך געענדיגט
די דראַמע. איז ער אָבער ניט קיין אַרענטליכער מענש, און דער מחבר
ענטוויקעלט די געשיכטע אין אַ צווייפאַכער טראַגאָדיע: אייביש ווערט
ניט נאָר דער בעל הבית פון געשעפט, שכור'ט און ראַניע מוז מיט ווייטאָג
זיך אונטערגעבען און אַלץ דערטראַגען. ניט נאָר דערפאַרט זי, אַז די
דינסט גנעסע שוואַנגערט פון אייביש'ן און דאָס רעגט אויף ראַניע'ן;
נאָר ער ווערט אויך אַ פאַרברעכער, און ער לאַזט, אַז עס זאָל דערטרונ-
קען ווערען ראַניע'ס קינד, וואָס ס'איז איר געבליבען פון ערשטען מאַן.

זינט יענעם טאָג איז זי ווי אַ צודולטע, זי גייט אַרום ווי אויף אַן
עולם התהו; זי ווערט באַהערשט פון אַבערגלויבען. זי מיינט, אַז דאָס
נעמט דער טויטער מאַן אין איר נקמה, ווייל זי האָט געבראַכען די שבועה
וואָס זי האָט אים געגעבען. אין אַלץ הערט זי דאָס וואָרט "שבועה": אין
גלעקעל פון דעם פאַסט-וואָגען, אין בריווען פון ווינט, אין רויש פון טיך,
הערט זי אַלץ "שבועה", "שבועה". צום סוף ערפאַרט זי דאָס אייביש האָט
פאַרזעצט איר גאַנץ פאַרמעגען. צו איר אינערליכער צוהדערונג קומט
צו די שרעק, אַז זי בלייבט אויף די וועגען. זי ווערט אַרומגענומען פון

א משוגעת, און אין א מאמענט פון אויפגעגונג צינדט זי אן דאס הויז און באגייט זעלבסטמאָרד.

אויך אין דער דראַמע איז פאַראַן איבערטרײַבונג, און אויך אין איר זײַנען פאַראַן וויצען, אָבער דאָך איז אַלץ אײַנגעהאַלטענער, נאַטירליכער ענטוויקעלט און מער פּסיכאָלאָגיש אויסגעדריקט. די פּיעסע איז זײער גוט סצעניש געבויט.

אין דער פּיעסע האָט די קינסטלערין נעמי געהאַט אַ גרויסען טריאומף אַלס ראַניע אין פּײַנמאַן אײַדישען פּאָלקס טעאַטער אין 1912.

י. פּיעסען אויס דעם לעבען פון האלב אסימילירטע אידען

יעקב גאַרדין האָט געשאַפּען אַ רײע פּיעסען אויס דעם לעבען פון די האלב אסימילירטע רוסיש-אידישע פּאַמיליעס. אים איז געווען גוט באַ-קאַנט דאָס דאָזיגע לעבען און די טיפּען, וועלכע האָבען געטראָגען אײַ-דישע נעמען, נאָר זײ האָבען געזוכט צו זײַן וואָס מער רוסען, ווי ס'האַט זיך געפּאַסט פאַר זײערע געשעפטען אָדער פּאַזיציעס. ער האָט אפילו געזען די פּוסטיקייט פון דעם דאָזיגען מין לעבען, אין וועלכען מען צו-ברעכט די אײגענע נשמה. מען באַרױבט איר פון אײגענאַרטיגען חן און מען צוקאַלעטשעט איר דורך אַרױפצױנגען אויף איר פרעמדע כאַראַק-טעריסטיקס, וועלכע מאַכען דעם דאָזיגען מין אידען פאַר אַ פּוסטען נפש און פאַר אַ קאַריקאַטור.

גאַרדין האָט די דאָזיגע טיפּען אידען טאַקע קאַריקאַטורײַזרט. ער האָט אויך געצײגט, אַז גראַד זײער לעבען איז מער צובראַכען ווי פון אַנדערע מינים אויסגעהאַלטענערע אידען, און ווי אין זײערע פּאַמיליעס שפּילען זיך אָב די מײנסטע דראַמעס. אָבער ער האָט זיך אין קײן פּיעסע נײט דערהױבען צו אַ דירעקטער קריטיק פון דעם דאָזיגען האלב אסימי-לירטען לעבען.

די פּיעסען וואָס ער האָט געשאַפּען אויף די דאָזיגע מאַטיווען זײַנען:
„סאַפּאַ“, געבויט אויפֿן מאַטיוו פון פּרײער ליבע. פון אַ טאַטען אַ פּוסטען פּראַנט, מאַטיאַס פּינגערהוט, וועלכער ליגט אין קאַ-פּע-שאַנטאַן, אַ פּוסטער לײדיגקײט, וועלכער גלעט זיך נאָר דעם פּליכעוואַטען קאַפּ, און האָט פאַר אַלץ אײן ווערטעל „טפו זאַל עס ווע-רען“, אַט פון דעם טאַטען קומט אַרויס אַ טאַכטער, הײסען הײסט זי סאָ-פּיע, רופּען רופּט מען זי סאַפּאַ, און ווילען וויל זי דוקא לעבען פּריי מיט אַפּאַלאַן זאָנענשײן וועלכען זי האָט ליב... ברײנגט גאַרדין צוזאַמען נײט נאָר דאָס געליבטע פּאַרעל, נאָר אויך די פּאַמיליעס זײערע און ס'טוט זיך. מען האָט צו לאַכען, און זיך צו חדוש'ן פון די מאַדנע קאַנפּליקטען, כאַטש ס'איז אין גאַנצען אַ שטורם אין אַ גלאַז וואַסער.

„סאַפּאַ, ווי אַלע גאַרדיג׳ס פּיעסען, האָט פּיל בייסענדען סאַרקאָזם אויפֿן חשבון פון מנהגים, און דאָס האָט פּיל געהאַלפּען, אַז זי זאָל האָבען ערפּאָלג ביים ראַדיקאַלערן עולם. זי איז אויפגעפּירט געוואָרען אין דער צייט, ווען דער יונגערער עולם האָט זיך געדיסען צו פּרייהייט, און זיי האָבען הנאה געהאַט ווען מען לאַכט פון דאָס אַלטע. כאַראַקטעריסטיש איז, אַז די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרען מיט דעם גרעסטען ערפּאָלג אין אַן איבערזעצונג אין רוסיש, טאַקע אין רוסלאַנד.

דאָ, אין לאַנדאָן, איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרען אין פּיינמאַנס אידישען פּאָלקס טעאַטער און אין פּאַוויליאָן. דיינע פּיינמאַן האָט גע־שפּילט אַלס סאַפּאַ און בען עמי אַלס אַפּאָלאָן. זיי האָבען ביידע גוט דורכ־געפּירט די ראַלען, כאַטש בן עמי איז געווען מער אַן אימפרעסיאָניסטישער שטימונגס שוישפּילער, ווערענד אַפּאָלאָן דאַרף זיין אַ ראַמאַנטישער טיפּ.

„קרייצער סאַנאַטאַ“ — דאָס איז געווען אַ פּיל בעסערע דראַמע. זי איז סצעניש זייער גוט געבויט, און זי איז אויך רעאַלער, נאַטירליכער. דאָס איז אַ דראַמע פון אַ קאַנפּליקט צווישען צוויי שוועסטער, פון וועלכע די יונגערע, צילע, האָט זינדיגע באַציהונגען מיט גרעגואַרין, דער מאַן פון דער עלטערער, עטי. עס איז אַן אַ שום ספּק אַ דראַמאַטישער מאַטיוו, וועלכער קען טרעפּען אין לעבען, כאַטש ניט אין אַ אַנשטענדיגער אויס־געהאַלטענער אידישער הויז.

די באַטראַגענע פּרוי עטי איז די הויפט ראַלע אין דער דראַמע, אירע ליידען פאַראינטערעסירען, אָבער דער פאַרפאַסער האָט נעבען איר אַני־דערגעשטעלט נאָך אַ דראַמאַטישע פיגור פון גאַר אַ הויכען מין, איר פאָ־טער, ראַפּאָאיל פּרידלענדער. ער דערהויבט אים צו אַזאַ פּערזענליכקייט, אַז זיינע ליידען באַשאַטענען כמעט די ליידען פון דער טאַכטער. ער איז אויך זייער געלונגען געשילדערט אַלס קאַצאַפּסקער איד, וועלכער ליבט שטאַרק דעם רוס „מיטן ברייטען האַרץ“ און ער האָט אויך אַ ברייט האַרץ.

אין דער פּיעסע זיינען פאַראַן נאָך אַ עטליכע אינטערעסאַנטע טי־פּען: באַזונדערס אפרים כלי־זמר און זיין ווייב ביליע, גרעגואַרס על־טערן, אַ געשוואָרען כאַראַקטעריסטיש קאַמיש פאַרעל, וואָס איז געוואָרען אַ שאַבלאָן אין אַמעריקאַנער אידישע פּיעסען שרייבעריי; און די גיאָניע, נאַטאַשאַ.

אַלי צוזאַמען: דער דראַמאַטישער מאַטיוו, דער קאַנפּליקט צווישען די שוועסטער, די געלונגענע שילדערונג פון די כאַראַקטערע, באַזונדערס פון דעם פּאָטער; די וויציגע חכמות פון דעם כלי־זמר, און די ריכ־טיגע ענטוויקלונג פון די סצענעס, מאַכט די „קרייצער סאַנאַטאַ“ אַ זייער

אינטערעסאנטע פיעסע, איינע פון די ערפאלגרייכסטע פון גארדינס רע-
פערטואר.

די „קרייצער סאָנאַטאָ“ איז דאָ צום ערשטען מאל אויפגעפירט גע-
וואָרען פון זיגמונד פיינמאן. ער האָט געשפילט אַלס ראַפּאַאָל פרידלענ-
דער, און האָט גלענצענד געשפילט די ראַלע. דייןע פיינמאן איז געווען
עטי און אין אייניגע פאַרשטעלונגען איז וואַדיאַ עפשטיין געווען צילע.
אַ ריכטיגער קאַנטראַסט.

אַלס אפרים כלי-זמר האָבען דאָ געשפילט שילינג און ראָזענטאַל,
זיי זיינען געווען גאַנץ גוט. אָבער איין מאל האָט דאָ גאַסטראַליט טאַרנ-
בערג אין דער ראַלע, איז ער געווען וואונדערבאַר — ניט צום פאַרגע-
סען...

אגב, אין אַמעריקא האָט די ראַלע פון גרעגואַר געשפילט מאַסקאַ-
וויטש. דאָ ביי אונז — דזשאָזעף פיינבערג... אַזוי האָט זיך געמישט ביי
אונז אפילו אין די בעסטע פיעסען...

„די יתומה“ — געלונגען צווישען דעם מין גארדינס פיעסען איז
געווען „די יתומה“, אָדער „האַסיע“. די פיעסע באַלאַנגט אויך צו די ער-
פאלגרייכסטע פון יעקב גארדין. זי האָט אַ קליינעם פערזאָנאַל, אין גאַנ-
צען זיבען כאַראַקטערע, און זי איז זייער לעבעדיג.

„די יתומה“ איז אַ באַאַרבייטונג פון אַ מאַלאַראַאָישער פיעסע, אָבער
זי איז פאַלשטענדיג צוגעפאַסט געוואָרען צו דעם מילע פון דער אידי-
שער האַלב אַסימילירטער פאַמיליע פון יואל טראַכטענבערג פון יעקאַ-
טערינאָסלאָו און זיין ווייב פריידע, צו וועלכער עס קומט אָן אַלס דינסט
די טאַכטער פון איר פאַרשטאַרבענער שוועסטער. אַט די דינסט איז
האַסיע, די יתומה, וועלכע קומט פון אַ דאַרף קאַראַטשעקראַק. ווערט זי
פאַרפירט פון איר שוועסטערקינד וולאַדימיר, אַ תכשית, אַ זונדעל פון
דער האַלב אַסימילירטער פאַמיליע. האַסיע האָט אַ קינד, און אַזוי ווי איר
רע פעטער און מומע רייסען אַוועק זייער זון פון איר, האָט זי ניט קיין
אַנדערן אויסוועג, ווי צו באַגיין זעלבסטמאָרד.

צו דעם דראַמאַטישען פערזאָנאַל איז צוגעזעצט אַ טראַגיקאַמישע
פיגור, מאַטיע שטרייכעל, האַסיע'ס פאַטער. ער איז אַ מין לייזער בדהן,
אָבער אַן פילאָזאָפיע. ער איז אַ זייער רעאַליסטישער טיפ פון אַ אידישען
ישוב'ניק, וועלכער האָט אויף אַלץ איין ענטפער: „דלות, דלות“... דער
פאַרפאַסער שפילט אָב מיט אים אייניגע קאַמישע סצענעס, וועלכע טראַ-
גען אַריין זייער פיל לעבען און הומאַר אין דער פיעסע. זי איז וואָס מען
רופט אויף טעאַטער לשון: „אַ שלאַגער“...

דאָ ביי אונז האָט דייןע פיינמאן זיך געמאַכט זייער שטאַרק באַליבט

דורך שפילען חאָסיע די יתומה. זי איז געווען זייער ערפֿאָלגרייך אין דער ראַלע. שענגאַלד האָט געשפילט אַלס וולאָדימיר; מאָרקאָוויטש אַלס יואל טראַכטענבערג. אַלס מאָטיע שטרייכעל האָבען דאָ געשפילט: שילינג, ראָזענטאַל, טאַרנבערג, זשעליאַזא, אַקסעלראַד.

לעצטענס האָט עטאַ טאַפעל געשפילט אַלס חאָסיע און מאָרק מאָר-קאָו אַלס וולאָדימיר. זיי האָבען גאַנץ אַנדערש געשפילט, אייגענאַרטיר-גער.

דיינע פיינמאַן און שענגאַלד זיינען געווען באַוועגליכער אין די לייכ-טערע, לוסטיגערע מאַמענטען; אָבער אין די דראַמאַטישע מאַמענטען זיינען זיי געווען פיל שוואַכער. די דראַמאַטישע סצענעס זיינען פיל שטאַרקער און נאַטירליכער אַרויסגעבראַכט געוואָרען פון עטאַ טאַפעל און מאָרק מאָרקאָוו. (איך גיב איבער אייניגע פרטים אין דער ווייטערער אַבטיילונג קינסטלער און ראַלען).

יא. נאך פיעסען פון גארדינען

יעקב גאַרדין האָט נאָך געשאַפען אייניגע אינטערעסאַנטע דראַמען, וועלכע מוזען בלייבען פאַרצייכענט:

„דער מטורף“ — אויף דעם מאָטיוו פון אַ בענקענדער נשמה וועלכער וויל דערפֿינדען די אייביגע באַוועגונג „פערפעטום מאָבילע“. דאָס איז זיכער אַ געקינצעלטע פיעסע, אָבער עס איז פאַראַן אין איר פיל דראַמאַטישע שענקייט, עס קומט צום אויסדרוק נשמה בענקעניש, איר נערליכע שטרעבונג צו הויכע זאַכען. אויך זיינען אין איר פאַראַן צוויי כאַראַקטערע, אַן אַלטער זייגער-מאַכער און זיין פרוי, פראַכטפול גע-שילדערטע טיפען.

איך האָב געזען אין לאַנדאָן אַדלער'ן אַלס בן ציון, דער „מטורף“, שילינג'ען אַלס זייגער-מאַכער און בעקי גאַלדשטיין אַלס די זייגער-מאַ-כערין. עס איז געווען אַ גרויסער פאַרגעניגען זיי צו זען אין די ראַלען.

„אַן אַ היים“ — דאָס איז אפשר די באַשיידענסטע פון יעקב גאַר-דינ'ס פיעסען און זי באַהאַנדעלט אַ ווירקליכען מאָטיוו אויס דעם לעבען פון די אַמאָליגע אידישע אימיגראַנטען אין אַמעריקא.

„אַן אַ היים“ איז אַ דראַמע פון מענשען, וועלכע פאלען אַריין אין אַ פּרעמדער סביבה און קענען זיך צו איר ניט צופאַסען: פּערזאָנען פון אַן אַלטען קליינעם שטעטעל פון רוסלאַנד, מיט אַלטע טראַדיציעס, ווערען פאַרוואַרפען אין דער גרויסער ניו יאָרק מיט איר „האַר-אַפּ“ (גרויסע איילעניש) אויף אַלע געביטען פון לעבען.

די הויפט העלדין איז אַ פרוי, מרס. ריפקין, וועלכע איז געקומען צו איר מאן אין אמעריקא. די סביבה פון דער גרויסער שטאָט, מיט אירע ענגע וואוינונגען, ווירקט שלעכט אויף די קינדער, וועלכע וואַקסען אויף אין די גאַסען און ווערען צולאַזען; דאָס רופט אַרויס גרויס עגמת נפש ביי דער איינגעוואַנדערטער אידישער מאַמע; נאָר דאָס איז ניט די איינציג עגמת נפש. צרות פעלען איר ניט. צו אַלע אַנדערע — פאַרליבט זיך איר מאַן אין אַ צווייטער...

זי דערטראַגט נעבען איר צער און באַליידיגונג. זי זוכט פאַרשידענע וועגען ווי איר מאַן צוריקצוגעווינען. זי וויל זאָגאַר איינגיין דערויף, אַז זי זאל האַבען אַ שותף'טע צו זיין ליבע. זי מיינט אַז עס קען זיין פלאַט טאַגיש; זאל ער האַבען מיט וועמען די צייט צי פאַרטרייבען... זי באַשליסט אַריינצונעמען דעם מאַנס געליבטע אין איר הויז, אפשר וועט דאָס פאַרבעסערן איר מערכה... אָבער איר טראַגעדיע איז צו שטאַרק פאַר איר קאַפּ. זי ווערט נערוועז, הויבט אָן צו ליידען פון אַן אידעע פיקס. זי ווערט פשוט משוגע. מען נעמט זי אַוועק אין אַן אַנשטאַלט. עס ווערט איר דאָרט בעסער און זי גאַרט צוריקצוקערען זיך צו איר היים... ענדליך לאַזט מען זי אַרויס פון אַנשטאַלט; זי קומט אַהיים, אָבער דאָרט טרעפט זי איר מאַן און די געליבטע צוזאַמען אומאַרעמט... עס איז פאַר איר אַ גרויסער קלאַפּ, זי דערפילט אַז זי איז אַן אַ ה י י ס, און זי פאַלט צוריק אַריין אין דעם משוגעת. פון וועלכען מען האָט געדענקט, אַז זי איז אויסגעהיילט.

„אַן אַ היים“ איז דאָ אויפגעפירט געוואָרען מיט סערע אַדלער אין דער הויפט ראַלע. זי האָט געשפילט זייער איינדרוקספול און קרעפטיג אַלס די אונגליקליכע מרס. ריפקין. זי איז געווען אַ טאַלאַנטירטע דראַמאַטיסטין.

„עין הדעת“ — די פיעסע קען באַטראַכט ווערען אַלס פון די בעסערע וואָס יעקב גאַרדין האָט געשאַפּען, כאָטש די האַנדלונג ענטוויקעלט זיך ניט שטאַרק דראַמאַטיש, כאָטש פילעס קלעפט זיך ניט איינס צום צווייטען און זי ענדיגט זיך מיט מעלאַדראַמאַטישע עפעקט־סצענעס און מיט געשרייען וואָס קלינגען גאַנץ פאַלש... אין דער פיעסע ערשיינט די קראַפט פון יעקב גאַרדין צו שאַפּען מענשליכע טיפען און כאַראַקטערע, און אַרויסצובריינגען דראַמאַטישע סיטואַציעס. אויף דער בינע ערשיינען אייניגע פערזאָנען, וועלכע זיינען אַזוי טיפּיטשנע און כאַראַקטעריסטיש, אַזוי נאַטור טריי געשילדערט, דאָס בלויז דורך זייער ערשיינען, שוין ניט רעדענדיג פון זייער האַנדלונג, רופען זיי אַרויס צו זיך אינטערעס. די פיעסע איז אויך מער אַדער וועניגער אַ פּסיכאָלאָגישע; איבערהויפט אין די ערשטע דריי אַקטען פעלט איר כמעט אויסערליכער עפעקט.

דער מאַטיוו פון דער דראַמע איז צו שילדערן די נאַטירליכע גוטס־קייט פון דעם איינפאַכען מענשען און די גראַבֿקייט, לייכטזיניגקייט און האַרצלאָזיגקייט פון כלומרשטע אינטעליגענטען, וועלכע לערנען צוליב קאַריערע, אָדער צוליב דעם וואָס בילדונג איז אין דער מאָדע.

ס'איז אַ פאַמיליען דראַמע, אין וועלכער עס קומט פאַר אַ צוזאַמען־שטויס צווישען אַ מאַן און זיין פרוי און צווישען אַ פּאַטער און זיינע קינדער, וועלכע האַלטען מיט דער מאַמע. די משפּחה טיילט צו דעם מאַן, מאַזע סטאַליאַר, געבראַטענע ליידען. זיי פאַרפּאָלגען אים מיט זייער כּעס, מיט זייער רוגז, דורך זלוזילים און גראַבע ווערטער וועלכע צוברעכען אים דאָס האַרץ, אָבער ער האָט נאָר צערטליכע ווערטער פאַר זיינע קינדער...

ער ליידעט און דולדעט, אָבער ווען זיין טאַכטער גייט אַראָב פון גלייכען וועג, ברויזט ער אויף, און אפשר איז בעסער צו זאָגען: ברעכט ער צוזאַמען. ער לויפט צו דער טאַכטער און אַפּעלירט דאָס זי זאָל זיך רעטען און צוריקקומען צו איר היים, און ווען ער זעט, דאָס זיינע ווער־טער ווירקען ניט, ברעכט ער אויס אין גרויס אויפּרעגונג און דערוואַרגט זי.

דער סוף, ווי ס'איז צו זען, איז מעלאָדראַמאַטיש, אָבער די ענטוויקלונג פון דער דראַמע איז נאַטירליך און זי מאַכט אַן איינדרוק.

„דער פרעמדער“—א שטאַרקע דראַמע פון יעקב גאַרדין, וואָס האָט פּילע פּסיכאָלאָגישע מאַמענטען און סיטואַציעס, איז „דער פרעמדער“. זי גיט אויך אַ גרויסע מעגליכקייט צו שווישפּילער אַרויסצוצווייגען זייער טאַלאַנט. יעדער כאַראַקטער אין דער פּיעסע לעבט און האַנדעלט. קיינע איבעריגע טיפען זיינען ניט פאַראַן, אַלץ שפּינט זיך און וועכט זיך צוזאַמען מיט מער אָדער וועניגער האַרמאָניע און איינהייטליכקייט.

ס'איז אפילו פאַראַן פּילעס איבערגעזאָלצענעס אין דער פּיעסע. מען לאַדראַמאַטישע עפעקטען פעלען ניט אין איר. ס'איז אויך קענטיג, אַז די אידישע נעמען פון די העלדען זיינען בלויז מאַסקעס, וואָס פאַרדעקען גוים'ישע טיפען. אין אידישען לעבען קענען אַזעלכע פּאַסירונגען ניט פאַרקומען. זי ענטהאַלט אַ פרעמדע טעמאַ אַנגעטון אין אַ אידישען לבוש.

די האַנדלונג פון דער פּיעסע איז אָבער אַ אינטערעסאַנטע. ס'ווערט אין איר געשילדערט דער נשמה קאַמף פון אַ מאַן, וועלכער האָט פאַר־לאַזען דורך געוויסע סבות זיין פרוי און קינדער און ער האָט זיך צוריק־געקערט צו זיי נאָך אַ צענדליג פאַרפּלאַסענע יאַרען. אָבער ער געפינט אויס, אַז די פרוי זיינע האָט געהייראַט מיט אַ צווייטען, און זי לעבט מיט די קינדער אין וואוילטאָג; זי דערציט זיי, אַז זיי זאָלען גאַרניט וויסען

פון זייער טאטען. אזוי ווי ער, דער טאטע, וועלכער האָט זיך פלוצלינג באַוווּזען, איז זייער אַרים, קעמפט ער מיט זיך צי ער האָט אַ רעכט צו שטערען זייער גליק.

ווען מען אבסטראַכירט פון דער פּראָגע צי ס'איז אַ אידישע אַדער אַ גוי'שע טעמא, און ווען ס'אינטערעסירט בלויז די פּראָגע צי ס'איז אַ גוטע פּיעסע אַדער ניט, דאָן קען געזאָגט ווערען, אַז „דער פרעמדער“ איז פּאַלשטענדיג ווערט געזען צו ווערען.

געזען האָב איך שפּילען די הויפט ראָלע יעקב זילבערט, מאַריס מאַסקאוויטש און באַראַטאָוו.

„די אמת'ע קראפט“ באַלאַנגט צו דעם בעסערן מין גאַרדינ'ס פּיעסען. אין איר ווערט געשילדערט די פּאַמיליען טראַגעדיע פון אַ דאָק-טאָר אַ אינטעליגענט וועלכער נעמט אַ פּראָסטע מיידעל פון פּאַלק פּאַך אַ פּרוי, מיינענדיג אַז ביי אַזאַ פּרוי וועט ער קענען געפּינען מער רו, אַז ער זאָל זיך קענען ווידמען צו זיינע אידעאַלען. די פּראָסטע מיידעל האָט אַבער גענוג שכל זיך צו פּילען פּאַרנאַכלעסיגט, און דאָס טרייבט זי צו ווערען אים אונטריי. עס נעמט אים צייט ביז ער דערפּאַרט דאָס, ער איז פּאַרטיפּט אין זיינע ביכער, אַבער ווען ער ווייסט שוין דעם אמת וויל ער זיך מיט איר שיידען. ער וויל זי אַוועקשיקען פון זיין הויז. זי האַלט שוין ביים גיין, אַבער זייער קינד ווערט קראַנק, און צוליב דעם קינד איז ער איר מוחל.

מאַסקאוויטש האָט אויפגעפירט די פּיעסע אין פּאַוויליאַן טעאטער אין אַנפּאַנג דעצעמבער 1912. ער האָט געשפּילט אַלס דעם דאָקטאָר. מאַדאַם פעני וואַקסמאַן אַלס די פּרוי. צוזאַמען מיט זיי האָבען געשפּילט זאַץ און סעם גאַלדענבורג. ס'איז געווען אַ שענע פּאַרשטעלונג.

„דער אונבאַקאַנטער“ — פּונקט ווי גאַרדין האָט געשאַפּען אַלס פּאַרעל צום „אידישען קעניג ליר“ די „אידישע קעניגין ליר“, אַלץ אזוי האָט ער געוואַלט שאַפּען אַ ווייבעריש פּאַרעל צו הערשעלע דובראַוונער פון „גאַט, מענש און טייפּעל“ און ער האָט געשאַפּען די פּיעסע „דער אונבאַקאַנטער“, אין וועלכער אַ פּרוי, מיט אַ הויקער, שפּילט די הויפט ראָלע.

אין דער פּיעסע האָט גאַרדין געוואַלט שילדערן דעם פּאַטאַליזם, דעם שיקזאַל געשאַפּען פון באַדינגונגען און פּאַרהעלטניסע, וועלכע באַ-הערשען דאָס לעבען. יואל קארטשינסקי, דער אונבאַקאַנטער, קערפּערט איין די כחות וואָס באַהערשען דאָס לעבען פון בערנאַרד'ען, דורך וועל-כען בערטאַ ליידעט זייער פּיל.

די פּיעסע איז רייך אין געדאַנקען; די טיפּען זיינען מאַדערנע;

אַבער ס'איז פאַראַן אין איר פילעס געקניצעלטעס ; און די דראַמאַטישע ענטוויקלונג איז ניט אַזוי גוט ווי אין אַנדערע גאָרדינ'ס ווערק.
 „דער אונבאַקאַנטער“ איז געשפילט געוואָרען אין פּיינמאַנס אידישען פּאַלקס טעאַטער, מיט בן עמײן אַלס יואל קאַרטשינסקי.
 עס איז געווען אַ אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונג, אַבער זי האָט ניט באַגייסטערט.

„די ברידער לוריע“ —

פיל מער אַריגינעל ווי אַנדערע פּיעסען פון יעקב גאָרדין איז זיין דראַמאַ „די ברידער לוריע“, וואָס שילדערט אַן עקשנות'דיגען קאַמף צווישען צוויי ברידער, וועלכע זיינען ביידע זייער שטאַליק. די כאַראַקטערע רע אין דער פּיעסע זיינען גאַנץ גוט געשילדערט. נאָר כאַטש דער מאַ-טיוו פון דער פּיעסע איז אַ אינטערעסאַנטער, איז די האַנדלונג ניט אַזוי ערגרייפּענד. די פּיעסע האָט פיל צו ווינשען.

„די ברידער לוריע“ איז אויפגעפירט געוואָרען פון בן עמײן אין אידישען קונסט טעאַטער אין 1912. זשעליאַזאָ איז געווען איינער פון די צוויי ברידער. זיין שפּילען איז געווען אויסגעצייכענט.

”ב“ „אלישע בן אבויה“

אין „אלישע בן אבויה“ האָט יעקב גאָרדין געגרייכט די העכסטע מדרגה פון זיין דראַמאַטישען שאַפּען.

גאָרדין האָט באַלאַנגט צו דער משכילישער שולע. ער האָט ניט באַ-זעסען אַזוי פיל איבערליכען געפיל, ווי אַ שאַרפּזיניגען בליק אויף דעם לעבען און אַ גרויסע פּעהיגקייט פון צופאַסונג. ער אז געווען מער דענ-קער ווי קינסטלער. דערפאַר טאַקע האָט ער פאַרהערליכט מער דעם פאַרשטאַנד ווי דאָס געפיל, דערהויבען דאָס וויסען און דערנידעריגט דעם גלויבען, און דאָס אַלץ זעט זיך בולט אַרויס אין „אלישע בן אבויה“.

אלישע בן אבויה, אחר, ווי מען האָט אים גערופּען, איז אַ אידישע היסטאָרישע פיגור ; זיין לעבען איז אַ סוזשעט פּאַר אַ טיפּער דראַמע... גאָרדין האָט זיך אפילו ניט געהאַלטען צו דער הויך פון דער געשיכטע. ער האָט זיך ניט גערעכענט בלויז מיט זיינע געדאַנקען נאָר אויך מיט דעם פּובליקום. ער האָט זיך ערטערווייז אַראַבגעלאָזט. ער האָט געוואַלט אַז דאָס פּובליקום זאָל פאַרשטיין. פילעס איז דערפאַר אַרויסגעקומען באַ-נאַל. ס'ווערט אַנגעשוואַכט דער צויבער פון דעם ווערק. מען קען זאָגען, אַז יעקב גאָרדין האָט אין זיין אלישע בן אבויה זיך געריסען ווי אַן אַדלער צו די הימלען, אַבער צו זיינע פליגלעך איז געווען צוגעבונדען דאָס פּוב-ליקום און זיי האַבען אים אַראַבגעשלעפט צו דער ערד.

אָבער טראָץ די חסרונות פון „אלישע בן אבויה“, איז דאָס דאָך אַ דראַמע וואָס רופט אַרויס גרויסען אינטערעס. אין אידישען רעפערטואַר זיינען דאָ וועניגע אַזעלכע דראַמעס. ער האָט אין דער פיגור פון אלישע'ן איינגעקערפערט גלענצענדע שטריכען פון זיין אייגענער פּערזענליכקייט. און אין דער ענטוויקלונג פון דער דראַמע זיינען דאָ דערהאַבענע און ענטזיקענדע מאַמענטען. דאָס רעזאָנירען מיט רבי מאיר, די ליבעס סצענע נעם מיט בעאטען, און זיין טראַגישער סוף, זיינען סצענעס פון העכסטער דראַמאַטישער האַנדלונג און שפּאַנונג, וואָס בריינגען אַרויס צום העכסטען גראַד דעם נשמה געראַנגעל פון אַ גרויסען מענשען.

יעקב גאַרדין האָט אויך ריכטיג אַרויסגעבראַכט די אַטמאָספּערע פון דער פּעריאָדע, אין וועלכער אלישע בן אבויה האָט געלעבט, די הערשאַפט פון די רוימער, די נייגונג זיך צוצופאַסען צו דער הערשאַפט, וואָס האָט באַאיינפלוסט אלישע'ן.

עס איז אַן אימפּאָזאַנטע דראַמע.

עס ווערט איבערגעגעבען, אַז ווען מען האָט אויפגעפירט אין ניו יאָרק צום ערשטען מאל „אלישע בן אבויה“ איז דער ערפאָלג ניט געווען קיין גרויסער. האָט אַ דעראַקטאָר געפרעגט גאַרדין'ען, פאַר וועמען האָט ער די דראַמע געשאַפּען. גאַרדין האָט געענטפּערט: „פאַר מיר אַליין“.

די דראַמע טראַגט פיל אינדיווידוואַליסטישעס אין זיך. מען קען זאָגן גאָר זאָגען, אַז זי קערפערט איין ניט נאָר אלישע'ן נור אויך יעקב גאַרדין. איך האָלט אַז אויב מען וויל האַלטען גאַרדין'ען לעבעדיג אויף דער אידישער בינע דאַרף מען אַפט שפּילען „אלישע בן אבויה“, אויך „גאַט, מענש און טייפּעל“, „קרייצער סאַנאַטאַ“ און די „שבועה“.

דאָ אין לאַנדאָן איז „אלישע בן אבויה“ געשפּילט געוואָרען פון מאַרריס מאַסקאוויטש און יעקב פ. אַדלער. דער קינסטלערישער ערפאָלג פון אַדלער'ן איז געווען פיל גרעסער.

דאָס איז דער סך הכל פון יעקב גאַרדין'ס פּיעסען וועלכע זיינען געשפּילט געוואָרען אין לאַנדאָן; עס איז דער תּמצית פון מיינע רעצענזיעס וואָס איך האָב געשריבען ווען איך האָב די פּיעסען געזען. איך האָב זיך אָבגעשטעלט לענגער אויף גאַרדין'ס פּיעסען, ווייל זיי האָבען פאַרנומען אַ גאַנצע פּעריאָדע אין דער געשיכטע פון אידישען טעאטער. און איך האָב געשריבען לענגער איבער „די שבועה“, ווייל איך האָלט, אַז אין דראַמאַטישען געבוי איז זי די בעסטע פּיעסע וואָס דער אידישער מייסטער פון דראַמע טעכניק, יעקב גאַרדין, האָט געשאַפּען.

5. פּרץ הירשביין

דער אנפאנגער פון אידיש קונסט טעאטער

די דריטע מדרגה אין דער ענטוויקלונג פון אידיש טעאטער, דאָס שאַפֿען און פאַרשטעלען ליטעראַרישע פּיעסען אויף אַ קינסטלערישען אופֿן, איז אָנגעהויבען געוואָרען פון פּרץ הירשביין.

פּרץ הירשביין איז אַ באַגאַבטער דיכטער, ער באַלאַנגט צו אונזערע בעסטע. באַזונדערס איז גרויס זיין פאַרדינסט פאַר'ן אידישען טעאטער. ער איז געווען דער ערשטער דראַמע־דיכטער אין אונזער ליטעראַטור. ער איז אויך געווען דער שאַפֿער פון דער ערשטער אידישער קונסט־טרופֿע. מען קען אים פּאַלשטענדיג באַצייכענען אַלס דער פּאַטער פון קונסט טעאטער ביי אידען.

ער איז געבוירען געוואָרען דעם 26־טען נאָוועמבער 1881. אָנגע־הויבען האָט ער שרייבען העברעאישע לידער, וואָס ער האָט פאַרעפענט־ליכט אין „הדור“ און אַנדערע העברעאישע צייטונגען אין 1902. זיין ערשטע דראַמע „מרים“ איז אויך געווען אין העברעאיש און זי איז פאַר־עפענטליכט געוואָרען אין „הזמן“ אין 1905. מען האָט איר דאָן איבער־זעצט אין אידיש. אין זיינע „געזאַמעלטע דראַמען“ איז זי ערשינען אונ־טער דעם נאָמען „באַרג אַראַב“.

זיין נעכסטע דראַמע „נבלה“ איז אויך צוערשט ערשינען אין העב־רעאיש, אַלץ פאַרעפענטליכט אין „הזמן“ אין 1905. נאָך דעם איז זי ערשט איבערגעזעצט געוואָרען אין אידיש. ביידע ערשטע דראַמען זיינע האָט הירשביין אַליין איבערגעזעצט.

אין 1906 איז פּרץ הירשביין איבערגעגאַנגען צו שרייבען דראַמען דירעקט אין אידיש. די ערשטע דראַמע, וואָס ער האָט פון אָנהויב אָן גע־שריבען אין אידיש, איז געווען „אויף יענער זייט טייך“. עס האָבען דער־נאָך באַכעפּאַלט די אַנדערע.

אין 1908 האָבען הירשביין צוזאַמען מיט דוד הערמאַן, דער שפּע־טער געוואָרענער רעזשיסאָר פון דער „ווילנער טרופֿע“, געגרינדעט אַ „ליטעראַריש דראַמאַטישען טעאטער“ אין לאָדז. דאָס האָט געזאַלט זיין דער ערשטער אידישער קונסט טעאטער. אָבער עס האָט זיך זיי ניט איינגעגעבען. הירשביין איז דאָן אַוועקגעפאַרען קיין אַדעס, וואו ער האָט

געגרינדעט אַ חברים טרופע און האָט אָנגעהויבען שפּילען זיינע און אַנ-
דערע אידישע ליטעראַרישע פּיעסען. ער איז מיט דער טרופע אַרומגע-
פּאַרען אין דער פּראָווינץ פון רוסלאַנד; נאָך אַ קורצער צייט האָט זי זיך
אויפגעלייזט, אָבער זי האָט געלאָזען גוטע זאַמען. זי האָט געהאַט צוגע-
צויגען יונגע פּעהיגע כּחות צו דער אידישער בינע און האָט געשאַפּען אַ
אינטערעס אין שפּילען בעסערע פּיעסען.

אָנגעהויבען דעבוטירען אַלס דראַמאַטורג אין אידיש האָט הירשביין
מיט די רעאַליסטישע פּיעסען "מרים", "יואל", "די נבלה", און אייניגע
איינאַקטערס, אין וועלכע ער האָט געשוועבט צווישען רעאַליזם און סימ-
באָליזם. פון יענע פּיעסען איז אָן אַ שום ספּק "די נבלה" געווען די
שטאַרקסטע. זי איז אפילו געווען אַ זייער טרוקענע פּיעסע. הירשביין האָט
גענומען אַ מענשען ל'עבען פון דעם סאַמע נידעריגסטען עקאָנאָמישען
מצב און האָט עס געגעבען אַ שללידער דער וועלט אין די אויגען: "נאַ,
זעט וואָס ס'איז פּאַראַן אין אייער וועלט". אָבער אפילו אַט אין דער סאַמע
רויעסטער פּיעסע האָט ער געלאָזט פּילען אַ צואווייטאָגט מענשליך האַרץ,
וואָס שטרעבט צו שענערס, צו בעסערס, און וואָס איז אין רעוואָלט גע-
גען זיך זעלבסט, ווייל זיינע באַדינגונגען פון לעבען מאַכען פאַר אים
אונמעגליך צו גרייכען דאָס שענערע, דאָס צו וואָס ער האָט אינערליך גע-
שטרעבט. ליבע איז דער ווירקענדער פּאַקטאָר אין יענער דראַמע. "די
נבלה" איז אַ שטאַרקע פּיעסע באַזונדערס דורך איר סצענישקייט. די
דראַמע ענטוויקעלט זיך מייסטערהאַפּט.

ער האָט נאָך דעם געשאַפּען "דער אינטעליגענט", "דעמערונג", "די
ערד".

אין די דאָזיגע ערשטע דראַמען זיינע איז פּרץ הירשביין געווען אַמ-
מיינסטענס מאַלער פון דער סביבה, פון דער אומגעבונג און פאַרעלט-
ניסע, אין וועלכע זיינע כאַראַקטערע געפינען זיך.

זיין פּאַנטאָזיע אין די ערשטע ווערק איז געשמידט צו דער ערד;
זי שוועבט ניט צו די הימלען. ער זוכט זיינע טעמאַס אין דער פינסטער-
ניש פון ענגע צימערן, וואו די לופט איז פול מיט מיקראַבען... אַדער
וואו עס פילט זיך דער ריח פון געשינדענע פעלען... אַדער וואו עס
הערשט די דריקענדע שטימונג, וואָס ווערט אַרויסגערופען פון יאוש און
פאַרצווייפלונג, פון צושטערטע שטרעבונגען און פאַרלאָרענע האַפּנונגען.

אין די שפּעטערע ווערק האָט פּרץ הירשביינ'ס פּאַנטאָזיע פאַרלאָזען
דאָס ענגעניש און די פינסטערניש. זי רייסט זיך צו דער זון, צו פעלדער
און וועלדער, צו דער פרייער נאַטור, אין וועלכער עס ברויזען שטורעמס,
עס קנאַלען דונערן, און בליצען שניידען דורך דעם האַריזאָנט. אויך

דאָרט געפינט ער מענשען, אָבער גאָר אין אַנדערע פּאַרמען, און ער פּאַרטיפּט זיך אין זייערע נשמות, וואָס ער זוכט פאַר אונז צו ענטפּלעקען. אין די ערשטע ווערק זיינען די העלדען קליינע, שוואַכע מענשעלעך, באַהערשטע פון קליינע אינטערעסען, פאַרוואַגעלטע, פאַרפּאָלטע, גע- דריקטע, געשטיקטע... זיי זיינען אונרוהיג, ניט דורך הויכע לעבענס- פּראָבלעמען; זיי ווערען דערטרונקען אין ליידען, וועלכע זיינען אַרויס- גערופּען בלויז פון מאַטעריעלע נויט, אָבער ניט פון גייסטיגע ענינים. אין די שפּעטערע ווערק האָט ער גאָר אַנדערע מינים העלדען. זייערע נשמות זיינען ברייט, זיי אומפּאַסען אַ וועלט; זייערע ליידען זיינען טיפע, זיי האָ- בען אַ שייכות צום וועלט שמערץ...

לויט ווי מיר שיינט האָט הירשביין זיך דערשראָקען פאַר דער רוי- קייט און מיאוס'קייט פון דעם לעבען, וואָס ער האָט געשילדערט אין דער „נבלה“, און אין אַלע ווייטערע פּיעסען האָט ער זיך אַלץ מער און מער געזוכט צו דערהויבען צו שענקייט אין סטיל און פאַרם און צו גייסט- ליכקייט. אים איז דאָס שטאַרק געלונגען, און אַזוי ווי ער איז אַ געבוירע- נער דראַמאַטורג האָט ער אויפגעהאַלטען די סצענישע שטאַרקייט אין זיינע ווייטערע פּיעסען, און זיינע דראַמאַטישע שאַפונגען זיינען אַרויס- געקומען אַלץ מער און מער פּאַלקאַמען. די ערשטע פון זיינע שענערע פּיעסען איז געווען „תּקיעת כּף“, אַ דראַמע אין וועלכער עס מישען זיך די ווירקונגען פון דער נאַטור און פון אַבערגלויביגען. עס האָט נאָכגע- פּאָלט „די ערד“, מיט סימבאָלישע ניואַנסען.

עס איז דאָן געקומען זיין ערשטע טריאַלאָגיע „פון וועג צו וועג“, וואָס איז באַשטאַנען פון די דריי פּיעסען: „אויפן שיידע וועג“, „ביים ברעג“ און „דער לעצטער“. אין די דאָזיגע דריי פּיעסען האָט הירשביין זיך פאַרמאַסטען צו אַנאַליזירען רעאַליסטיש-סימבאָליש דאָס אידישע פּראָבלעם. זיי זיינען אַן אַ שום ספק געווען אידעען דראַמען. באַזונדערס שטאַרק איז געווען די דראַמע „דער לעצטער“, אין וועלכער ער שילד- דערט דעם אינערליכען גייסטיגען פיין פון אַ אידען, וועלכער זעט דעם אונטערגאַנג פון דעם אַלטען לעבענס שטייגער און ער קען זיך צום נייעם לעבען ניט צופאַסען. די דאָזיגע פּיעסען זיינען געווען אינטערעסאַנטע אָבער אַזוי גייסטיגע און פּראָבלעמאַטישע, דאָס זיי האָבען ניט געקענט האָבען קיין גרויסען ערפּאָלג איבערהויפט ביי דעם מצב אין וועלכען דאָס אידישע טעאַטער האָט זיך דאַמאַלט געפונען.

ער האָט דאָן אין 1911 געשאַפּען זיין ערשטע ערפּאָלגרייכע דראַמע „די פּוסטע קרעטשמע“. געבויט אויף פּאַלקסטימליכע מאַטיווען אויף דעם לעבען פון ישוב'ניקעס. די דאָזיגע פּיעסע האָט געעפענט פאַר פּרץ

הירשביין דעם וועג צו דעם אלגעמיינעם אידישען טעאטער. באזונדערס איז זי געווען ערפאלגרייך אין אמעריקא. „די פוסטע קרעטשמע“ איז אויך געשפילט געווארען אין העברעאיש, ענגליש און רוסיש.

אין 1912-1913 האָט פּרָך הירשביין באַזוכט אמעריקא; אויפֿן וועג אַהין, און צוריק האָט ער זיך אַבגעשטעלט אויך אין פאַרזי און לאַנדאָן. ער איז געווען דאָ ביי אונז אַ זייער ליבער גאַסט. ער האָט זיך דאָ ער-וואַרבען פילע פריינד און פאַרערער צווישען דער אידישער אינטעלי-גענץ.

ער האָט זיך דאָן באַזעצט פאַר אַ צייט אין ווילנע און דאַרט האָט ער געשאַפען זיין פּאַלקס פּיעסע „אַ פאַרוואַרפען זוינקעל“, וואָס איז גע-בוט אויף ענליכע מאַטיווען און שילדערט ענליכע מינים כאַראַקטערע ווי אין דער „פוסטער קרעטשמע“.

דער אינהאַלט פון די דאָזיגע פּיעסען איז אַ געמיש פון רעאַליטעט און סימבאָליזם, פון אַ געזונטער כאַראַקטעריסטיק און אַבערגלויבערישע מאַטיווען, וואָס פילען אַן די הערצער פון אַזעלכע אידישע פּאַלקס מענ-שען, ווי די וואָס ער האָט געשילדערט.

אין די דאָזיגע פּיעסען איז דאָ פיל פּאַעטישקייט, וואָס האָט גע-געבען באַזונדערן חן צו זיינע שילדערונגען. די סצענישקייט פון די פּיע-סען איז ווידער אַ זייער געלונגענע. דאָס, צוזאַמען מיט דער לע-בעדיגער כאַראַקטעריסטיק פון די טיפּען, האָט זיי געזיכערט מיט דעם גרויסען ערפּאָלג וואָס זיי האָבען געהאַט.

נאָך דעם איז ווידער געקומען זיינע אַ טריאַלאַגיע: „צוויי שטעט“, „לוי יצחק“ און „די גרינע פעלדער“. אין דער לעצטער פּיעסע האָט פּרָך הירשביינ'ס שאַפונג דערגרייכט אַ זייער הויכע מדרגה פון פּאַלקאַמענ-הייט.

איך וואָלט זי זאָגן באַצייכענט אַלס די געלונגענסטע ליטעראַרישע פּיעסע פון אידישען טעאטער רעפערטואַר. עס זיינען זיכער פאַראַן טיפּע-רע דראַמאַטישע דיכטונגען, אָבער קיינע פון זיי דערהויבט זיך ניט צו אַזאַ ליטישער פּראַכט און סצענישער פּאַלקאַמענהייט, ווי „גרינע פעל-דער“. ס'איז אַ פּערלדיגע פּיעסע אין פּולסטען זין. עס שמעקט פון איר די פּרישקייט פון גרינע פעלדער; די געזונטקייט פון אידישע פּאַלקס-מענשען, וועלכע באַשעפטיגען זיך מיט לאַנד אַרבייט. די נאַטירליכע שענקייט פון אידישע טעכטער, וועלכע ווערען אויפגעוואַקסען אויף דער פּרייער נאַטור, און די אינערליכע גייסטיגקייט, דער דורשט צו לערנען תורה, וואָס לעבט אין אידען, וואָס איז איינגעקערפערט אין זיין וועזען, אפילו ווען די סביבה איז ניט אַזאַ גונסטיגע.

אין דער דאזיגער פיעסע איז פאראן וועניגערע מאטיווען פון אבער-גלויבען, און טיפערע מאטיווען פון לעבען און גלויבען, און דערפאר טאקע איז די פיעסע ארויסגעקומען שענער, פאלקאמענער ווי די פריער-ריגע.

פּרױך הירשביין האָט נאָך געשאַפּען „דעם שמיד׳ס טעכטער“, וואָס איז זיכער אויך איינע פון זיינע בעסטע פיעסען און אין וועלכער עס זײַן נען פאראן ענליכע מאטיווען כאַטש אַן אַנדערער לעבען און אַנדערע מין מענשען ווי אין די „גרינע פעלדער“.

ער האָט געשאַפּען נאָך פיעסען: „אַ לעבען פאַר אַ לעבען“, „דאָס קינד פון דער וועלט“, „אַ חלום פון דער צײַט“, „שדים וויסען וואָס“, „הענט“, „אויפֿן לעצטען יאָרײַד“ אויס דעם לעבען און קאַמף פון אידישע איבערוואַנדערער אין ראַטען-פאַרבאַנד. די לעצטע פיעסע איז אַרײַן גענומען געוואָרען אין רעפּערטואַר פון אידישען מלוכה טעאַטער אין אוקראַינע. איך קען זיך אויף די דראַמען ניט לענגער אַבשטעלען, ווייל זײ זײַנען דאָ אין לאַנדאָן ניט געשפּילט געוואָרען. זײ גײען ניט אַרײַן אין אונזער אידישע טעאַטער געשיכטע.

בכלל האָט פּרױך הירשביין מיט זײַנע פיעסען געמאַכט פילען, דענ-קען, און ער האָט פאַרשאַפּט גרויסען קינסטלערישען גענוס דורך זײַן גלענצענדען דיכטערישען סטיל, קינסטלערישע אויסגעאַלטענקייט, פיינעם טאָן און אייגענאַרטיגקייט; ער האָט די אייגענאַרטיגקייט פון אידישע דאַרפס מענשען באַזונדערס פּראַכטפול אַרויסגעבראַכט. ער איז דער נאַטור פּאַעט אין דער אידישער דראַמע דיכטונג.

6. פּרץ הירשבייניס ווערק, וואס זיינען געשפילט געווארען
אין לאנדאן

א. „די נבלה“

די ערשטע דראַמע פון פּרץ הירשביין, וואָס מען האָט דאָ אויפגע-
פירט צום ערשטען מאל אין פּאָויליאַן טעאַטער, איז געווען „די נבלה“.
דער פּאַרפּאַסער איז געווען ביי דער פּאַרשטעלונג. מײן אַבשאַצונג איז
דאָמאַלט געווען:

די „נבלה“ איז אַ זייער שטאַרקע דראַמע. עס פעלט אין איר עסטע-
טישעס אין געווענליכען זין. עס זיינען אַבער אין איר פּאַראַן שטאַרקע
טראַגישע מאַמענטען, און אַן אַלגעמיינע טראַגישע שטימונג וואָס ציט
זיך ווי אַ שנירעל פון אָנהויב ביז סוף. מיר זעען פאַר זיך ווי אַ מענש
ראַנגעלט זיך אין אַ שוידערליכער סביבה, אין וועלכער ער ווערט ענט-
אַרטעט, ביז צו דער ערגסטער מדרגה.

אין דער פּיעסע ווערט געשילדערט די שרעקליכע טראַגעדיע פון
אַ אונגליקליכען, מענדעל, וועלכער איז געצוואונגען זיך צו באַשעפטיגען
מיט שינדען פעלען פון נבלות. דער ריח פון די פעלען יאָגט אים נאָך,
ער קען זיך דערפון ניט באַפרייען, דאָס רופט ביי אים אַרויס אַן עקעל
צו זיך. ער ווערט אויך דורך דעם פאַרשטויסען פון יעדען און פון
אַלעמען, אויך פון דער אין וועלכער עס קערפערן זיך איין אַלע זיינע
האַפנונגען, ווינשען און פאַרלאַנגען, פון רייזעלע'ן.

אחוץ די אויסערגעווענליכע ליידען פון אַן אַבגעשטויסענעם, שפּי-
געלט זיך אויך אַב אין דער דראַמע די טרויעריגע פאַלגען פון אַ צו-
שטערטען פּאַמיליען לעבען. דער אונגליקליכער איז אַ פּראַדוקט פון אַזאַ
צושטערטען לעבען. ער דריקט אויס נאַטירליכע שאַרפע פּראַטעסטען
געגען די וועלכע זיינען שולדיג אין זיין לאַגע, וואָס טרייבט אים צו
משוגעת, און ער פּירט אויס אַ מאַרד טאַט אויף זיין פּאַטער, דער שכור,
אַברוש, וועלכען ער האַלט פאַראַנטוואַרטליך.

פון קינסטלערישען שטאַנדפּונקט איז די „נבלה“ אַ אַרימע פּיעסע.
עס פעלען איר פאַרבען. די האַנדלונג קומט פאַר אין אַ דריקענדער מאַ-
נאַטאַניע. זי איז ניט געשאַפען פון בריווענדע קאַנפּליקטען, ניט אינער-
ליכע, ניט אויסערליכע. זי איז מער אַן אונפאַרמיידליכע פאַלגע פון פי-
זיש-פּסיכישען צושטאַנד פון די כאַראַקטערע. ניט דער הויפט „העלד“

און ניט זיין פֿאַטער מאַכען ניט די מינדעסטע אַנשטרענגונגען זיך אַרויס־צורייסען פֿון זייער צושטאַנד. זיי פֿאַלען אָן אַ קאַמף.

די „נבלה“ איז מער אַן אַנאַליטישער שטודיום פֿון פֿסיכאָ־פֿאַטאַלאָ־גישען צושטאַנד פֿון די צוויי ענטאַרטעטע טיפּען.

לאַרעסקו אָדער לערעסקו האָט אויפגעפירט די פּיעסע. ער האָט גע־שפּילט מענדעל. מאַדאַם וואַלערשטיין איז געווען רייזעל. יאַזעף פּיינבערג — אַברוש. די פֿאַרשטעלונג איז געווען ניט שלעכט. אַלע שווישפּילער אָן אויסנאַם האָבען געפּילט פֿאַראַנטוואָרטליכקייט, לכּבוד דעם גאַסט.

אַן אונגעהויער פּיל בעסערע אויפפירונג איז געווען פֿון דער וויל־נער טרופּע אין קינגסוועי טעאַטער אין אַקטאָבער 1922. אַזראַ האָט גע־שפּילט מיט קראַפט און עקספּרעסיע די ראַלע פֿון מענדעלען; סאַניאַ אַלאַמיס האָט געשפּילט זייער לעבעדיג און נאַטירליך אַלס רייזעלע. שניאור איז געווען אַברוש.

ב. „דער לעצטער“ אויפגעפירט און געשפּילט פֿון

פּרץ הירשביין אין לאַנדאַן

ווען פּרץ הירשביין איז צוריקגעקומען פֿון זיין ערשטען באַזוך אין אַמעריקא האָט ער אין אַפּריל 1913 אין פֿאַווליאָן טעאַטער אויפגעפירט זיין שטימונגס דראַמע „דער לעצטער“, אין וועלכער ער באַהאַנדעלט די אינערליכע אונרוהיגקייט פֿון אַ אידען, וועלכער זעט ווי זיין אַלטע וועלט גייט אונטער אין פיין און יסורים, און ער וויל, אַז זי זאָל אונטערגיין וואָס שנעלער און ס'זאָל נעמען אַ סוף צו די ליידען. ער באַשטימט דער־פֿאַר, אַז מיט אים זאָל זיך עס ענדיגען. ער וויל ניט קיין נאַכקומענשאַפט. דאָס איז אַ דראַמע פֿול מיט יאוש אָבער מיט שען־אויסגעדריקטע געדאַנקען.

הירשביין האָט אַליין געשפּילט די ראַלע פֿון לעצטען. ער האָט אַ זינגענדיגע שטימע, און ער האָט אַרויסגעזונגען זיין שענע פּראָזע. עס פֿאַרשטייט זיך, אַז ס'איז געווען מער רעציטאַציע, ווי געשפּילט טעאַטער. אָבער עס איז געווען אַ זייער זעלטענער קינסטלערישער קוריאַז, וואָס מען קען ניט פֿאַרגעסען.

ג. „תּקיעת כּף“

„תּקיעת כּף“ איז געווען דאָס איבערגאַנגס ווערק פֿון פּרץ הירש־ביינ'ס רעאַליסטישע דראַמען צו זיינע דיכטערישע דראַמאַטישע שאַפּונ־גען... ווי אַ קינסטלער פֿון ערשטען ראַנג האָט ער אין איר געשילדערט

די שרעק פון די וועלכע האָבען געבראַכען אַ תקיעת כף, אָבגעלאָזען אַ שידוך, און וועלכע דענקען, אַז אַזאַ זאַך טאָר ניט געטון ווערען, ווייל מען ווערט דערפאַר שווער באַשטראַפֿט... זייער פיין האָט ער אין דער פּיעסע געשילדערט דאָס לעבען און די אַטמאָספּערע אין אַ מיל, און מיט זייער עדעלע פינגער האָט ער געשפּילט אויף די נשמה אַקארדען פון זיינע כאַראַקטערע, וועלכע געפינען זיך אונטער דער ווירקונג פון די מיסטעריעזע טענער פון דער מיל, פון דעם רוישען פון טיך, און פּונ'ם שטורם אין דער נאַטור מיט זיינע דונערן און בליצען. עס איז אַ דראַמע פון דיכטערישען נאַטוראַליזם דורכגעוועבט מיט מיסטישע טענער.

„תקיעת כף“ איז אויפגעפירט געוואָרען פון בן עמי'ן אין פּיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאַטער. ס'איז געווען איינע פון זיינע גרעסטע קינסט-לערישע ערפּאָלגען.

ד. „די פּוסטע קרעטשמע“

„די פּוסטע קרעטשמע“ איז די ערשטע פּיעסע פון אַ טריאַלאָגיע, וואָס פּרץ הירשביין האָט געשאַפּען פּונ'ם לעבען פון די ישובֿניקס, פון יענע אידען וועלכע זיינען נאָך פּאַרבונדען מיט דער רויער נאַטור; זיי לעבען, ווירקען און האַנדלען אונטער אירע שטאַרקע ווירקונגען... דאָס פּאַר זיי אונבאַקאַנטע אין דער נאַטור, פּילט אָן די כאַראַקטערע פון „די פּוסטע קרעטשמע“ מיט שרעק בילדער פון זייער פּאַנטאַזיע, און דאָס איז דער הויפט מאַטיוו פון דער דאָזיגער דראַמע.

פּלאַם פּייערדיג זיינען די ליידענשאַפטען פון נאַטור מענשען; אונ-באַגרעניצט ברויזענדיג זיינען זייערע אינסטינקטען; טיף איז זייער שרעק פאַר דאָס אונבאַוואוסטע; צורודערענדיג ווירקט אויף זיי די פּוסט-קייט; גרויס איז דערפאַר זייער אַבערגלויבען; און שטאַרק איז זייער פּחד, פאַר דאָס וואָס זיי קענען זיך ניט ערקלערען... אַט פון די אַלע שטריכען, געפילען, אינסטינקטען און נייגונגען, די שטענדיגע כאַראַק-טעריסטיקס פון נאַטור מענשען, האָט פּרץ הירשביין געשאַפּען זיין „פּוס-טע קרעטשמע“. דאָס איז אַ דראַמע, און מער פון אַ דראַמע, ס'איז אַ קאַמ-פּאַזיציע פון טיפע נאַטור-מענשליכע טענער, און נאַטור-מענשליכע מאַ-טיווען. זי ענטפּלעקט אַ גאַנצע וועלט פון אויסערגעווענליכע, פאַר שטאַט מענשען כמעט אונבאַגרייפליכע, איבערלעבונגען.

די פּיעסע צייגט אויך אינדירעקט, וואָס ס'איז געווען דער אינערלי-כער כח, וואָס האָט אָבגעהאַלטען דעם נאַטור מענשען פון באַגייין פאַר-ברעכענס און אונגערעכטיגקייט... שוידערליך איז געווען די שרעק וואָס דער נאַטור מענש האָט באַזעסען; אָבער דורך דער שרעק האָבען זיך

אין אים ענטוויקעלט מאַראַלישע געפילען, און דורך דעם איז מיט דער צייט ביי אים געשאַפען געוואָרען זעלבסט קאַנטראָל.

דער סיפור המעשה איז אפילו ניט דער עיקר אין דער דראַמע. עס איז אַ מעשה ווי פילע מעשיות. אַ איד אַ פּערד הענדלער, בענדעט, האָט אַ טאַכטער, מייטע, זי ליבט זיך מיט זיין ברודער'ס זון, איציק, בענדעט האָט אויך אַמאָל צוגעשטימט, אַז ס'זאָל זיין אַ שידוך צווישען די צוויי קינדער, אָבער ער פאַרדעכטיגט, אַז איציק האָט ביי אים צוגע'גנב'עט אַ פאַר פּערד. צוליב דעם וויל ער דעם שידוך ניט און וויל חתונה מאַכען זיין טאַכטער צו אַ צווייטען, אָבער אין דער נאַכט פון דער חתונה האָט איציק אַרויסגע'גנב'עט די כלה... די עלטערן בריינגען איר אפילו צוריק, אָבער דער פאַטער צינדט אונטער דאָס הויז אויס פאַרדרוס. איציק רע'טעט זיין געליבטע פון דעם ברענענדען הויז און זי איז שוין זיינע.

די מעשה קלינגט מעלאָדראַמאַטיש, אָבער דאָס איז נאָר אַ סקעלעט, וועלכען דער פאַפּאָסער האָט איינגעהילט אין אַ וואונדערבאַרען, כמעט לעגענדאַרען, לבוש, וואָס איז געוועבט פון אינערליכע נשמה קלאַנגען און געפאַרבט מיט די שענסטע נאַטור פאַרבען. דער צווייטער שידוך האָט אויך דעם צוועק אויפצולעבען אַ פּוסטע קרעטשמע, און ווען דער שידוך צורייסט זיך האָט דער כלה'ס פאַטער די פאַרשטעלונג, אַז ס'זיינען די ניט גוטע פון דער פּוסטער קרעטשמע, וועלכע האָבען געשטערט. דאָס טרייבט אים צו משוגעט און צו דער אונטערצינדונג.

נאָך מיין מיינונג איז אין דער פּיעסע בלויז דאָ אין פעלער, וואָס הירשביין וואָלט געווען געקענט פאַרמיידען. ער האָט ניט באַדאַרפט אַרויסבריינגען די פּוסטע קרעטשמע אויף דער בינע. אַלץ וואָס מען רעדט וועגען איר איז דאָך בלויז פאַנטאַזיע, האָט מען עס געקענט שיל'דערן אין דער פאַנטאַזיע און ניט זוכען עס פאַרצושטעלען רעאַליסטיש, בעת ס'איז ניט קיין רעאַליטעט... ס'איז אמת, אַז הירשביין האָט אונז באַ'לוינט דערמיט, וואָס אין דער פּוסטער קרעטשמע שפּילט זיך אַב די לי'בעס סצענע צווישען איציק'ן און מייטע'ן, וואָס איז אַ וואונדערבאַרע, שענע, שטאַרקע דראַמאַטישע פּאַעמע. אָבער ער וואָלט געווען געקענט געפינען אַן אַנדער ווינקעל וואו די פּאַעמע זאָל אויסגעזונגען ווערען... אָבער טראָץ דעם פעלער איז „די פּוסטע קרעטשמע“ איינע פון די בעס'טע אידישע דראַמאַטישע ווערק.

די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען פון די ווילנער אין פּאָויליאַן טעאַטער בעת זייער צווייטען באַזוך אין נאָוועמבער 1922. איר האָב ווע'גען דעם דאָמאַלט געשריבען: „די אויפפירונג פון די ווילנער איז געווען אַזוי גוט ווי דאָס ווערק גופא. די הויפט זאָך אין דער פּיעסע

איז די אטמאספערע פון שרעק אויף שריט און טריט, און דאָס איז אין פילער קראַפט אַרויסגעבראַכט געוואָרען. מען האָט דאָס געהאַט צו פאַר-
דאַנקען צו דער רעזשי פון דוד הערמאַן, און צו דעם וואָס די „ווילנער“
זיינען אַזאַ פּאָלשטענדיגער אַנסאַמבעל. אָן דאָס פּאָלשטענדיג האַרמאָנישע
צוזאַמענשפּילען וואָלט אונמעגליך געווען אַזאַ אַטמאָספערע צו שאַפּען.“

ה. „א פארווארפען ווינקעל“

ווען יעקב פ. אַדלער האָט אויפגעפירט פּרץ הירשביינ'ס „א פאַר-
וואַרפען ווינקעל“ אין פּאַויליאָן טעאָטער אין דעצעמבער 1919, האָב
איך געשריבען:

„ווער עס קען פּרץ הירשביינ וויסט אַז אַט דער צאַרטער, עדעלער
מענש, מיט זיין טיפּער דיכטערישער נשמה אימפּאַנירט אַממיינסטענס
מיט זיין איינפאַכקייט... אָבער זיין איינפאַכקייט האָט גאַרניט צו טון מיט
אויבערפלעכליכקייט. ער איז דיכטער און דענקער. בלויז דער טאָן, דער
סטיל זיינער איז אָן איינפאַכער, אָבער ניט זיין נשמה, דער אינהאַלט פון
זיין וועזען... און ווי פּרץ הירשביינ איז, אַזוי זיינען אויך זיינע דראַמאַטי-
שע ווערק. זיי זיינען אַזוי איינפאַך, אַז אויגענשיינליך ערשיינען זיי זאָ-
גאַר נאַאיוו. זיי ענטהאַלטען אָבער אין זיך אַ ים פון שענקייט און טיפּקייט.

„א פארווארפען ווינקעל“ איז אַ טיפּישע הירשביינ דראַמע. זי איז
איינפאַך, נאַטירליך, פּאַלקסטימליך, רעאַליסטיש אמת, אָבער ניט קיין
פּאַטאַגראַפֿיע פון לעבען נאָר אַ טיף דורכגעטראַכטע און דורכגעפילטע
ערגרייפּענדע דראַמע. זי איז דורכגעוועבט מיט פּאַעטישע און זאַגאַר
מיסטעריעזע מאַטיווען וועלכע ענטציקען, פאַראינטערעסירען און מאַכען
נאַכדענקען.

די מאַטיווען זיינען:

אויף איין זייט קאַנקורענץ, קאַמף אפילו אין שכנות מיט אַ בית-
עולם. הירשביינ'ס אויג האָט דערזען, אַז אפילו אין פאַרוואַרפענעם ווינ-
קעל, אין שכנות מיט קברים, וואו עס וואָלט באַדאַרפט הערשען טויט
אַדער שרעק פאַר טויט, ווירקט דער דראַנג פון לעבען, ער ענטוויקעלט
קנאה, האָס, ס'קאַכט, ס'ברויזט ווי אין ברייטען מענשענ-ים, ווי גלייך
ס'וואָלט גאַר קיין טויט ניט געווען אויף דער וועלט.

אויף דער צווייטער זייט ווירקט אין לעבען, אפילו אין שכנות פון
בית עולם, ליבע... די ליבע איז אַזוי מעכטיג דאָס זי וויל פון קיין אויס-
רעכנונג ניט וויסען. און מעג די ליבע האָבען די גרעסטע שוועריגקייטען
איז זי זיי מנצח; און מעג זי פאַרשאַפען די גרעסטע ליידען, איז זי דאָך
אַ קוואַל פון דעם גרעסטען פאַרגעניגען.

די ליבע צווישען נח און צירעל, די קינדער פון די צוויי קעמפענדע קאַנקורענטען, נאָטע און האַצקעל, איז וואונדערבאר דאָרפֿיש-אידייליש געשילדערט. דאָס איז ניט קיין האַניג זיסע סענטימענטאַלע ליבע; ס'איז אַ ליבע מיט אַלע נאַטור קאַפּריזען, מיט אייפּערזוכט און להכעיס'לאַך.

און אַט אין דער רעאַלער אַטמאָספּערע האָט דער פּאַרפּאַסער אַרייַנגעבראַכט די איינקערפּערונג פון מ'רה שחורה, די בלינדע דאָבע, וואָס סימבאָליזירט דעם טויט אַלס אַנזאָג פון סוף צו וואָס אַלץ פּירט. דאָס שאַפט אַ מיסטישען הינטערגרונד צו דעם רעאַליסטישען שפּיל.

די כאַראַקטערע ווינען גלענצענד געשילדערט. מענשען פון פּלייש און בלוט, מען קען שווערען, אַז מען האָט זיי ערגעץ וואו באַגעגענט.

יעקב אַדלער, סערע אַדלער, און זייערע טעכטער פרענציס און סטעלאַ, האָבען געשפּילט אין דער פּיעסע. ס'איז געווען קונסט טעאַטער און אפשר נאָך בעסער...

1. „דעם שמיד'ס טעכטער“

א פּאַעמע פון בענקעניש און ליבעס קאַפּריזען

אין דער אויפפירונג פון מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער

„דעם שמיד'ס טעכטער“ איז איינע פון די לייכטסטע און שענסטע, וואָס דער האַרציגער דראַמע-דיכטער, פּרץ הירשביין, האָט געשאַפּען. זי איז אַ פּאַעמע פון פּאַלקסטימליכקייט, בענקעניש, אונשוולדיגער פּלירט, און ליבעס קאַפּריזען. זי איז אַ פּאַסיג פּאַרעל צו זיין אידיילע „די גרינע פעלדער“ וואָס ער האָט אַ ביסעל שפּעטער געשאַפּען. „דעם שמיד'ס טעכטער“ איז אַזוי צו זאָגען, האַרטער, אָבער דערפאַר דראַ-מאַטיש שטאַרקער.

אין „דעם שמיד'ס טעכטער“ פּילט זיך אפּילו ניט דער ריח פון דעם פּריש געקאָסטען היי פון די פעלדער; עס הערט זיך אָבער אין דער פּיעסע דער געזאַנג פון דעם האַמער אין דעם שמיד'ס קוזניע, וואָס גע-פּינט זיך אויך אין דאָרף, אין מיטען פון דער שאַפענדער און זענווכט דערוועקענדער נאַטור; און עס זען זיך אין איר די שטראַלען פון דעם שימערירענדען פּרימאַרגען, וואָס מאַכט זינגען אַלע שעפּפונגען און אויך דאָס מענשליכע האַרץ, דערוועקענדיג דערין די נאַטירליכע באַגערען פון ליבע, וואָס ווערען באַגלייט אויך נאַטירליכערווייזע פון זייער שאַטען—די קנאה, צוזאַמען מיט דעם אינסטינקטיווען שפּיל פון וועלען די גאַטונג און איר ניט קענען אַזוי לייכט דערוועלען.

אָט דער דאָזיגער שפּיל פֿון נאַטירליכע נייגונגען און קאַפּריזען איז געשילדערט אַזוי וואונדערבאַר שען, אַזוי נאַטירליך, אַזוי פּסיכאָלאָגיש אמת, אַזוי לעבעדיג און אַזוי טיף כאַראַקטעריסטיש, אַז ס'רופט אַרויס אי גרויס אינטערעס, אי זעלטענע ענטזיקונג.

און דאָס שפּילען :

פּונקט אַזוי שען ווי עס איז הירשביינ'ס האַרציגע קאַמעדיע, אַלץ אַזוי שען איז געווען דאָס שפּילען פֿון אידישען קונסט טעאָטער אונטער דער רעזשי פֿון מאַריס שוואַרץ.

„דעם שמיד'ס טעכטער“ איז אַן אַנסאַמבעל־פּיעסע פֿאַר עקסעלאַנץ. עס איז אין איר ניטאָ קיין גרעסערע ראַלען און קיין קליינערע ראַלען. אַלע כאַראַקטערע זיינען גלייכע מיוחסים. דער זיידע ווי דער טאַטע ; דער טאַטע ווי די טאָכטער ; די טעכטער ווי איינע אַזוי די צווייטע ; און ווי זיי בייטע — די צוויי בחורים. אפילו דער זייטיגער מוכר ספרים איז אין זיין סצענע ניט נאָר אַזוי וויכטיג, נאָר טאַקע אַזוי גרויס ווי זיי אַלע.

ס'איז געווען אַ זעלטענער קינסטלערישער גענוס צו זען פרץ הירש־ביינ'ס קאַמעדיע „דעם שמיד'ס טעכטער“ און צו זען דאָס אידישע קונסט טעאָטער אין איר שפּילען. ס'איז אַן אַ שום ספק איינע פֿון זייערע גרעסטע טראַומפּען.

מאַריס שוואַרץ האָט אַליין געשפּילט אַלס נתן אַלטער, דער בענקענ־דיגער בחור. מוני וויזענפריינד (דער נאָך דעם באַרימט געוואָרענער אויף די פּילמס פּאָל מוני) איז געווען דער זיידע. איזדאָר קעשיר איז געווען דער פּאָטער. טענענהאַלץ — דער צווייטער בחור. בערטאָ גער־סטען און בעלאַ פּינקעל — די טעכטער. און דער ניט פּאַרגעסענער מאַרק שווייד אַלס דער מוכר ספרים. האָט געקענט זיין בעסער ?

ציליע אַדלער האָט בעת'ן גאַסטראַלירען אין לאַנדאָן אין אַפּריל 1923 אויך אויפגעפירט „דעם שמיד'ס טעכטער“. זי איז זיכער אַ גרויסע קינסטלערין, אָבער זי האָט ניט געהאַט דעם זעלבען אַנסאַמבעל און רע־זשי — די פּאַרשטעלונג איז פּאַלגליך געווען שוואַכער אָבער אַלץ ער־פּאַלגרייך.

I. „גרינע פעלדער“

אין דער אויפפירונג פֿון דער ווילנער טרופע

ווען די ווילנער האַבען אין הערבסט 1922 אויפגעפירט הירשביינ'ס „גרינע פעלדער“ האָב איך איבער דער פּאַרשטעלונג געשריבען :

פרץ הירשביין האָט זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען אין אַ צייט ווען

שאַטענס האָבען פאַרנעבעלט דאָס לעבען פון די מענשען; דער יונגער דראַמע־דיכטער איז אַריינגעפאלען אונטער זייער איינפלוס און פאַר אַ לאַנגער צייט האָט ער זיך ניט געקענט פון זיי באַפרייען. ער איז פאַר־פּאָלגט געוואָרען פון די שאַטענס פון די קעלער וואויננגען, פון די שאַטענס פון די פאַרלאָזענע מילען, פון די שאַטענס פון די בית עולם'ס, פון די שאַטענס פון די לעצטע, פון די וואָס האַלטען ביים פאַרשווינדען, ביים אונטערגיין. ער האָט געקענט די נאַטור און האָט געקענט דאָס לעבען; ער האָט געשילדערט די נאַטור און האָט געשילדערט דאָס לעבען; אָבער עס האָבען זיך איינגעוועבט אין זיינע שאַפונגען און שילדערונגען די שאַטענס, וואָס האָבען אויף אַלץ געוואַרפען אַן אימה...

אין די „גרינע פעלדער“ האָט פּרץ הירשביין צום ערשטען מאל זיך פאַלשטענדיג באַפרייט פון שאַטענס. ער איז אַרויסגעקומען אויף גרינע פעלדער און האָט דערזען דאָס דאַרף מיט די אידישע ישוב'ניקעס אין דעם העלען ליכט פון דער ליכטיגער זון, ווען זיי ווערען ניט פאַרפּאָלגט פון קיין בייזע גייסטער, ניט אינערליכע, ניט אויסערליכע, ווען זיי פירען זייער געזונטען טאַג־טעגליכען לעבען און אַרבייט. און ער האָט אויך דערזען די אידישע דאַרפס טעכטער און זין, וועלכע האָבען ניט בלויז אַ קרענקליכע בענקשאַפט נאָך ליבע, נור זיי ליבען טאַקע אויף אַ נאַרמאַ־לען געזונטען אופן... און אויב ער האָט אַריינגעבראַכט אַ תורה מענשען אין דער אַטמאָספּערע, האָט ער ניט געזוכט צו באַהערשען די סביבה, נאָר פאַרקערט, זי האָט אים אַריינגעצויגען אין צויבער קרייז פון ליבע און שענקייט, וואָס זיינען אייגענטימליך דער נאַטור.

„גרינע פעלדער“ איז אַ רעאַליסטיש לעבענס בילד, פול מיט לי־ריום; עס איז אינגאַנצען אַן אויסגוס פון נשמה שענקייט און נאַטור־פּרישקייט. עס טראַגט זיך דערפון דער פּרישער ריח פון גרינעם גראַן, די קאַלירען פון די פעלדער מיט דעם שענעם קאַרן, מיט דעם אַבגעקאַ־סעטען היי, און עס פילט זיך אַ געזונטער נאַטור לעבען, וואָס איז אַזוי פּרימיטיוו און נאַאיוו און דאָך אַזוי רייצענד און אַזוי באַ'חניט.

און מיט וויפיל ליבע פּרץ הירשביין האָט זיינע ישוב'ניקעס געשיל־דערט. אַליין זיינען זיי דאָכט זיך גראַב, ניט געלערענט, און דאָך ציען זייערע הערצער צו תורה; אַליין זיינען זיי ניט קיין לומדים, זאָגאַר עמי־הארצים, ווילען זיי קאָטש האָבען אַ בן תורה פאַר אַן איידעם, און ווען אַ בן תורה, אַ וואַנדערענדער מלמד'ל, ווערט צווישען זיי פאַרבלאַנזשעט — פירען זיי אַן אַ גאַנצען קאַמף צווישען זיך; יעדער וויל אים האָבען ביי זיך אין הויז, יעדער וויל אים האָבען פאַר אַן איידעם. אָבער זייער קאַמף איז אַן אומזיסטער, ניט זיי קענען באַשטימען צו וועמען דער בן־

תורה זאל באלאנגען, נאָר די ריינע ליבע פון איינער פון די דאָרפישע אידישע טעכטער זיגעלט זיין שיקזאל.

אַלץ אין די „גרינע פעלדער“, יעדער כאַראַקטער, יעדער שטריך, יעדע סצענע, איז אַזוי נאַטירליך — ביז צו נאַאיווקייט; און אַזוי שען — ביז צויבערליכקייט... אַלץ איז פּריש ווי דער מאַרגען־טוי פון נאַטירליכע גרינע פעלדער אין אַ שענעם פּרילינגס פּרימאַרגען. עס איז אַ נאַטור־בילד, וואָס מאַכט דעם איינדרוק און רופט אַרויס די ענטציקונג פון אַ לירישער פּאַעמע...

דאָס שפּילען פון די „ווילנער“ אין די „גרינע פעלדער“ איז געווען צו דער הויך פון דער פּיעסע. די קינסטלער האָבען זיך דערהויבען צו דער שענקייט, פּרישקייט, נאַאיווקייט, צויבערליכקייט, לירישקייט פון דעם מחבר. זייער שפּילען איז אויך געווען אַ פּאַעמע.

צו זיין 60־טען געבורטסטאָג, אין אַקטאָבער 1941, האָט מאַרק מאַרקאָוו אויפגעפירט אין „גרענד פּאַליי“ די „גרינע פעלדער“ אַלס באַ־ערונג פון פּאַרפּאַסער. ער האָט געשפּילט אַלס לוי יצחק און עטאָ טאַפעל אַלס צינע. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: י. מאַרקאָוויטש, מ. אַקסעל־ראָד, שלמה קאַהן, ב. לערנער, בעקי גאַלדשטיין, קלאַראַ מיזעלס און צילי בעל. ס'איז געווען אַ גאַנץ שענע פּאַרשטעלונג.

די באַערונג לכּבוד דעם פּאַרפּאַסער איז געווען מיט גרויסער ליבע, און זיינע אונפאַרגלייכבאַרע פּאַרדינסטען פּאַרן אידישען טעאָטער זיינען אויף אַ ריכטיגען אופן אָבגעשאַצט געוואָרען. פּרץ הירשביין איז ניט נאָר דער ערשטער נור אויך באַליבטסטער אידישער דראַמע־דיכטער.

7. מארק ארנשטיין

זיין ווירקונג פאר טעאטער, און זיין פארבינדונג מיט לאנדאן

צווישען די אידישע דראַמאַטורגען, וועלכע האָבען געהאַט אַ דירעק־טע פאַרבינדונג מיט לאַנדאָן, פאַרנעמט מאַרק אַרנשטיין דעם ערשטען פּלאַץ. ניט נאָר האָט מען דאָ אויפגעפירט אייניגע פון זיינע פּיעסען, נור מען האָט אויך מיט זיין דראַמע „דער ווילנער בעל הבית/על“ געעפּענט אין אַפּריל 1912 די דראַמע אַבטיילונג פון „פּיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאָטער“, דער ערשטער גרויסער פאַרווך צו שאַפּען דאָ אַ אידישען קונסט טעאָטער. ער אַליין איז געווען ביי דער אויפּפירונג, און ער האָט די פּיעסע רעזשיסירט.

מאַרק אַרנשטיין איז געבוירען געוואָרען אין וואַרשאַ דעם 2טען יאַנואַר 1878. (אויב ס'אינטערעסירט אימיצען וועל איך דאָ פאַרצייכע־נען, אַז מיר זיינען ביידע געבוירען געוואָרען אין זעלבען טאָג און אין זעלבען יאָר)... זיין דיכטערישע טעאָטער טעטיגקייט האָט ער אָנגעפאַנגען אין דער פּוילישער שפּראַך, אין אידיש פּוילישען זשורנאַל „איזראַעליטאַ“. אין 1897 האָט ער אין דעם דאָזיגען זשורנאַל פאַרעפּענטליכט פּאַעמען, און טעאָטער רעצענזיעס אונטער דעם פּסעוודאָנים אַנדזשעי מאַרעק. ער איז פאַר אייניגע יאָר אָנגעגאַנגען מיט'ן שרייבען בלויו אין פּויליש. אין 1900 האָט ער אַליין אין דער פּוילישער שפּראַך פאַרעפּענטליכט אַ דראַמע אין 5 אַקטען: „די חסידים“. דאָן זיינען געקומען: אַן איין־אַקטער „דאָס אייביגע ליד“, און אַ צווייטע פּיעסע „יהודה ליבראַוויטש“, אַליין אין פּויליש.

מאַרק אַרנשטיין האָט שפּעטער אויך געווידמעט זייער פּילע יאָרען פון זיין לעבען און טעטיגקייט צו דעם פּוילישען טעאָטער, אָבער אין גייסט איז ער דורכאויס איד; אפילו די פּיעסען וואָס ער האָט געשריבען אין פּויליש זיינען געווען אויף אידישע מאַטיווען.

אין 1902 האָט דאָס פּוילישע טעאָטער אין לאָדו אויפגעפירט זיינע אַ דראַמע „פּיעניאָדזע“, געבויט אויף דער לעגענדע פון דאָס טראַגישע לעבען פון אַ ווילנער חזן, יואל דוד לעווענשטיין. אַט די דאָזיגע פּיעסע איז נאכהער איבערגעזעצט געוואָרען אין אידיש אונטער'ן נאָמען: „דער ווילנער בעל הבית/על“. זי איז אַריינגענומען געוואָרען אין רעפּערטואַר פון דער ווילנער טרופּע.

ארום 1903 האָט מאַרק אַרנשטיין אָנגעהויבען שרייבען אין אידיש. אונטער דער ווירקונג פון דר. יוסף לוריע האָט ער פאַרעפענטליכט אין אידישער איבערזעצונג „דאָס אייביגע ליד“, וואָס איז אייגענטליך געווען אַן איין-אַקטער פון אידישען אַרבייטער לעבען.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, וואָס די לאַנדאָנער פאַרבינדונג מיט מאַרק אַרנשטיין איז שוין געשאַפען געוואָרען זינט דאָס ערשיינען פון „דאָס אייביגע ליד“. בעת איך האָב רעדאַקטירט די „נייע צייט“ אין די יאָרען 1906-1907, האָבען מיר געהאַט אין סאַציאַל דעמאָקראַטישען קלוב אַ דהאַמאָטישע אַמאַטאָרען גרופּע, צו וועלכער עס האָבען באַלאַנגט י. פּיש-מאַן, אַ טאַלענטירטער אידישער אַרבייטער, און סעם גאַלדענבערג, דער נאָך דעם באַרימט געוואָרענער אידישער קינסטלער ס. גאַלדענבורג. איך בין געווען דער ראַטגעבער פון דער דאָזיגער גרופּע און אונטער מיין אויפזיכט איז אויפגעפירט געוואָרען אין דעם דאָזיגען קלוב, וואָס איז געווען אין 4 פּוּלבאַרן סטריט, ווייטשעפעל, דער דערמאָנטער איין-אַקט-טער. ער איז עטליכע מאָל געשפּילט געוואָרען מיט באַדייטענדען ער-פּאַלג.

מאַרק אַרנשטיין האָט אָנגעשריבען פּילע איין-אַקטיגע קאָמעדיען און מערערע פּיעסען אין אידיש און פּויליש. ער האָט אויך איבערזעצט אין פּויליש שלום עליכם'ס „צווייט און צושפּרייט“ און אַנדערע קאָמעדיען. ער האָט אויך צו זיין קרעדיט אַ זייער גרויסע טעטיגקייט אַלס רעזשי-סאָר: אָנגעפירט אידיש טעאַטער אין פּוילישע טעאַטערע אין וואַרשא און לאַדז. ער האָט צווישען פּילע אַנדערע איבערגעזעצט און אויפגעפירט אין פּויליש ש. אַנ-סקי'ס „דיבוק“ און ליוויק'ס „גולם“. ער איז אויך געווען אין אַמעריקא, וואו ער האָט אויפגעפירט אייניגע דראַמען און קאָמעדיען. צווישען זיי: „דער לעצטער משיח“ און „אַ אידישע טאַכטער“. פאַר אַ צייט איז ער געווען אין רוסלאַנד, און האָט פאַרנומען דאָס פּלאַץ אַלס דירעקטאָר פון רוסישען טעאַטער אין וויטעבסק. ער האָט מיטגעווירקט אין דער אַרגאַניזירונג פון דעם העברעאישען טעאַטער אין רוסלאַנד, „הבימה“. ער האָט געמאַכט אַ פאַרווך צו שאַפען דעם ערשטען אידישען רעגירונגס טעאַטער אין רוסלאַנד. אים איז דאָס ניט געלונגען, אָבער די אידעע זיינע איז דערנאָך פאַרווירקליכט געוואָרען. ער האָט אויך באַזוכט אייניגע לענדער אין זיד אַמעריקא. אין ריאָ דע זשאַנעיראַ האָט מען אויפגעפירט זיין דראַמע אויס דעם לעבען פון רוסלאַנד: „אין רויטען לאַנד“.

אויף מאַרק אַרנשטיין קען מען זאָגען, אַז ער איז דער ספּעציפּיש-סטער אידישער דראַמאַטורג-רעזשיסאָר. צום באַדויערן האָט ער זיך ניט

געקענט אין גאַנצען ווידמען דעם אידישען טעאַטער, ניט אין פוילען און
 ניט אין דער נייער וועלט, כאַטש ער האָט דאָס שטאַרק געוואָלט. ווי ער
 האָט מיר פּערזענליך געשריבען. ער האָט זיך זאָגאַר אָנגעבאַטען צו קור-
 מען קיין לאַנדאָן דאָ אָנפירען אַ אידישען טעאַטער, ליידער זיינען ניט
 געווען קיין אויסזיכטען דאָס דורכצופירען. דאָס איז זיכער געווען אַ
 גרויסער שאַד.

8. מאַרק אַרנשטייניס פּיעסען וועלכע זיינען אין לאַנדאָן געשפּילט געוואָרען

א. „דער ווילנער בעל הבית'על“

די פּיעסע „דער ווילנער בעל הבית'על“, מיט וועלכער מען האָט גע-
 עפּענט דאָס „פּיינמאַן אידישע פּאַלקס טעאַטער“, איז די בעסטע, וואָס
 איז מיר באַקאַנט פּון מאַרק אָרנשטייניס דראַמען. זי שטיצט זיך אויף אַ
 לעגענדע, און דער פאַרפּאַסער, כאַטש אַ רעאַליסט, האָט געזוכט אויפצו-
 האַלטען אין איר דאָס לעגענדאַרישע.

עס ווערט אין דער דראַמע געשילדערט די טראַגישע איבערלעבונג
 פּון דעם ווילנער שטאָט חזן ר' יואל דוד לעווענשטיין, גערופּען דער
 ווילנער בעל הבית'על. ער האָט באַזעסען אַ שטימע וואָס האָט אים גע-
 מאַכט באַליבט און באַרימט אין שטאָט און אין געגענד אַרום. אָבער יואל
 דוד איז ניט גלאַט אַ אידישער חזן, ער איז אַ מנגל, ער קען אויך שפּילען
 פּידעל; ער באַזיצט גרויסע מוזיקאַלישע באַגאַבונג און פּאַלגליך האָט
 ער אויך גרויסע אַמביציע. זיין נשמה פּילט זיך ווי געבונדען אין קייטען;
 זי רייסט זיך, זי וויל זיך פּון די קייטען אַברייסען. זי בענקט. עס ציט איר
 צו אַנדערע מקומות, וואו ער זאָל קענען געבען קאַנצערטען ניט נאָר אַלס
 זינגער נור אויך אַלס פּידעל שפּילער, און דאָס זאָל אים באַרימט מאַכען
 אין דער וועלט.

אין זיין היים ווערט יואל דוד לעווענשטיין זייער שטאַרק געליבט,
 אָבער פאַרשטיין זיין אינערליכען שטרעבען, זיין בענקעניש, זיין ציעל,
 זיין אידעאַל, פאַרשטייט קיינער ניט אַחוץ זיין בלינדע שוועסטער. דאָס
 פאַרגרעסערט נאָך מער זיינע ליידען, און אויך זיין בענקעניש.

מאַכט זיך אים אַ געלעגענהייט צו פאַרען קיין וואַרשא. דאָס איז אַ
 זינדיגע שטאָט. זי האָט פּילע אַראַבגעפירט פּון וועג. גאַנץ ווילנע איז גע-
 גען דעם, אַז איר חזן, און נאָך אַזא חזן, דער ווילנער בעל הבית'על, זאָל
 פאַרען קיין וואַרשא... אָבער ער וויל שטאַרק פאַרען. ער לעכצט, ער
 ברענט. ער ווערט אויך אונטערשטיצט פּון זיין ווייבעל, ניט דערפאַר, אַז

ער זאל דערגרייכען זיין ציל און ווערען דער גרויסער מוזיקער, וואָס ער וויל זיין, נור דערפאַר וויל זי וויל דאָס ער זאל איר בריינגען פון וואַרשאַ אַ מאַנטעל מיט קרעלען ווי אַ גביר'טע טראַגט... זיין שווער איז אויך פאַר דעם, און ער זאל פאַרען, און אַלץ צוליב אייגענע עגאָאיסטישע גע- שעפטליכע מאַטיווען. ער גלויבט, און דורך זיין איידימ'ס באַרימט ווערען וועט ער מאַכען נאָך בעסערע געשעפטען... פאַרט דער ווילנער בעל- הבית'על קיין וואַרשאַ.

דאָרט טרעפט ער זיך צוזאַמען מיט זיין יוגענד-פריינדין אירענאַ, אַ טאַכטער פון אַ פוילישען קאַמפּאָזער, ביי וועלכען ער האָט שטודירט מו- זיק, הויבט זיך אָן אַ קאַמף צווישען קדושה און טמאה, צווישען זיין באַ- רוף אַלס חזן, און דערוועקטע ליבעס געפילען צו אַ פוילישער דאַמע.

יואל דוד'ס פאַטער קומט רעטען זיין זון. ער פאַרשטייט אים אפילו... ער איז אַליין אויך געווען אין דער יוגענד אַ חזן; האָט אויך געהאַט בענ- קענישען און פאַרלאַנגען צו שטייגען העכער... אָבער ער פילט, דאָס ער מוז אים רעטען, וויל און ניט איז זייער ביידענס אונטערגאַנג... ער זוכט אים אָבצורייסען פון אירענאַ'ן און זיינע באַגערען, און אים צוריקשלע- פען צום עמוד.

אָבער אויך אירענאַ ווירקט. זי דערציילט אים, און זי וויל אים אַריינ- פירען אין דער ברייטער ניט אידישער וועלט, וואו זיין גרויסער טאַלאַנט וועט באַקומען פולען אויסדרוק, און אַלע, ניט נאָר אידען, וועלען קענען מיט אים שטאַלצירען... זי מאַכט פאַר אים אויך מעגליך צו געבען קאַנ- צערט.

ס'איז אַ גרויסער קאַנפליקט, אַ קאַמף, וואָס קומט פאַר אַם שטאַרקסטען אין יואל דוד'ס האַרצען.

צום סוף דוכט זיך און די קדושה האָט געזיגט. דער ווילנער בעל- הבית'על פאַרט צוריק קיין ווילנע, דאַוונען פאַר'ן עמוד...

אָבער דאָך האָט די טמאה זיך ניט געלאָזט באַזיגען. זי האָט אים שוין אַריינגעכאַפט אין איר אַטמאָספּערע, און נאָך ערגער: — זי האָט געמאַכט אַ סוף צו דאָס בעסטע אין אים: ער פאַרלירט זיין שטימע און ער צו- ברעכט זיין פידעל...

ווי שוין געזאָגט האָט מאַרק אַרנשטיין אַליין דאָ אויפגעפירט זיין פיעסע. בן עמי האָט געשפּילט אַלס דער ווילנער בעל הבית'על. מאַדאַם פעני וואַקסמאַן איז געווען אירענאַ. זשעליאַזאָ דער פאַטער, נעמי די מו- טער. איז עס געווען אַ שענע פאַרשטעלונג. די פיעסע האָט געהאַט אַ באַדייטענדען ערפּאָלג.

עס איז אויך כדאי צו פאַרצייכענען, אַז אין יענער פאַרשטעלונג איז אַרױפגעבראַכט געוואָרען צום ערשטען מאַל אויף אַ טעאַטער בינע אַ לאַנדאַנער אידישע שױשפּילערין, רייטשעל בלעקער (שפּעטער מאַדאַם ראַזענפּעלד). זי איז דאַמאַלט נאָך געווען גאַר יונג. זי האָט געשפּילט אַלס די בלינדע שװעסטער, און האָט ניט שלעכט געשפּילט. איך האָב עס דאָ-מאַלט אויך אָנגעצײגט.

ב. „א אידישע טאַכטער“

אַ צווייטע געלעגענהייט צו זען אין לאַנדאָן מאַרק אַרנשטיינ'ס אַ פּיעסע איז געווען, ווען מאַדאַם לאַבעל האָט גאַסטראָלירט אין פּאַוויליאָן טעאַטער אין 1914. זי איז ערשינען אין „אַ אידישע טאַכטער“.

די דאָזיגע פּיעסע האָט מיך ניט צופּרידענגעשטעלט, ווייל איך האָב פּון איר פאַרפּאַסער פּיל מער ערוואַרטעט. זי איז שוין געווען צוגעשניטען אויף דעם אַמעריקאַנעם מוסטער, מיט זייטיגע קאַמישע טיפּען און איבע-ריגע חכמות און וויצען.

אין „אַ אידישע טאַכטער“ זיינען אפּילו דאָ זייער שענע קינסטלעריי-שע סצענעס. אייניגע כאַראַקטערע זיינען גוט געשילדערט; פּאַעזיע און ראַמאַנטיק פעלען ניט אין דער דראַמע... נאָר דאָך פעלט איר פּילעס וואָס זאל זי מאַכען פּאַלקאַמען, וואָס זאל איר דערמעגליכען צו לאַזען אַ טיפּען און שטאַרקען איינדרוק.

די הויפט חסרונות פון דער פּיעסע זיינען ערשטענס וואָס איר טעמאַ איז אַן אַלטע: דאָס וועלען חתונה מאַכען אַ טאַכטער מיט אַ חתן וועלכען זי וויל ניט... דער פאַרפּאַסער האָט אפּילו געוואָלט שילדערן די אַלטע טעמאַ אין אַ נייער ליכט, אָבער דאָס נייע ליכט איז ניט גענוג בולט, און די פּיעסע מאַכט דעם איינדרוק, אַז דער דיכטער גיט אונז ניט קיין נייעס... צווייטענס איז אין דער פּיעסע פאַראַן פּילעס, וואָס איז איבעריג, אַן וועל-כען די הויפט האַנדלונג וואָלט זיך געקענט באַגיין. אייניגעס פון אַט דאָס „איבעריגע“ קלינגט אויך פאַלש. דאָס אַלץ פּירט איבער די האַרמאָניע, די איינהייטליכקייט אין דער דראַמע. דאָס שוואַכט אָב איר איינדרוק אויף די צושויער.

די פּיעסע האָט אויך מעלות: זי שטעלט אונז פאַר לעבעדיגע מענשען מיט ווירקליכע ליידען און פּריידען, צרות און זאָרגען.

זייער שען איז אַרױסגעבראַכט די שבת'דיגע אַטמאָספּערע אין אי-דישען הויז. דאָס עמפּאַנגען די מלכה שבת איז פּראַכטפּול.

זייער גוט איז פאָרגעשטעלט די פרייד פון חסיד און זיין פאָמיליע, ווען זיי דערוויסען זיך אַז דער רבי וויל מיט זיי טון אַ שידוך... גלענצענד זיינען אין דער דראַמע אויך געשילדערט די שטרענגקייט פון אַ גוטען אידישען פאָטער, און די זאַנפטע צערטליכקייט פון אַ אידישע מוטער. אויסגעצייכענט איז כאַראַקטעריזירט אפילו דער טיפּ פון דער וועלט פאָרזאָרגערין, וואָס רעדט פאַר פייער און וואַסער... אַלע כאַראַקטערע זיינען לעבעדיג. מער איינהייטליכקייט אין דער האַנדלונג וואָלט געקענט עס מאַכען פאַר אַ גוטער פּיעסע.

„אַ אידישע טאַכטער“ איז אויפגעפירט געוואָרען אין פאָויליאַן טעאַטער, אין אַפּריל 1914, פון אשכנזי און לאַבעל. די מענער זיינען ניט געווען גוט אין די ראַלען. אָבער די פרויען, מאַדאַם לאַבעל, בעקי גאַלד-שטיין, מיס דרוקער, זיינען געווען אויסגעצייכענט. באַזונדערס האָט מאַדאַם לאַבעל געמאַכט אַ זייער שטאַרקען איינדרוק מיט איר טיפּען דראַמאַטישען שפּילען.

עס זיינען נאָך געשפּילט געוואָרען איינע אָדער צוויי פּיעסען פון מאַרק אַרנשטיין, אָבער די צוויי רעצענזיעס, וואָס איף בריינג דאָ, אַלבען אַ גענוגענדען באַגריף וועגען זיין שאַפען און דעם איינדרוק וואָס זיינע פּיעסען האָבען דאָ געמאַכט.



9. שלום עליכם און זיין באזוך אין לאנדאן

— שלום עליכם, ר' שלום עליכם!
 — עליכם ועל בניכם... איר שניידט זיך פאר א קאָנקורענט?
 — הלילה, עס פאלט מיר גארניט איין. עס פעלען מיר ניט קיין
 צרות...
 — ווי איך זע זיינט איר א לאַנדאַנער, מיט וועלכען מען קען א לאַך
 טון...

אט דאָס איז געווען דער אַנפאַנג פון געשפרעך, וואָס איז פאַרגע-
 קומען צווישען מיר און שלום עליכם, ווען ער איז אין סוף מאַי 1906
 געקומען קיין לאַנדאָן אויפ'ן וועג קיין אמעריקא, און איך בין אים גע-
 גאַנגען באַגריסען אין אַ רעסטאָראַן אין היי סטריט, ווייטשעפעל, וואו
 ער איז איינגעשטאַנען. ס'איז געווען זיין באַרימטע ריזע, פון וועלכער
 ער האָט געשריבען זיין בייסענדע סאַטירע „לאַנדאָן פאַרוואָס ברענסטו
 ניט?"

שלום עליכם איז שוין דאָמאַלט געווען באַרימט אין דער גאַנצער
 וועלט דורך זיינע הומאַריסטישע שריפטען, פעלעטאַנען, דערציילונגען
 און ראַמאַנען, וועלכע זיינען געלעזען געוואָרען מיט'ן גרעסטען אַפעטיט
 און געשמאַק, און וועלכע האָבען געמאַכט דאָס אידישע פּאָלק לאַכען
 אפילו אין דער פּעריאָדע פון קישינעווער און אַנדערע פּאַגראַמען...

איך מיין, אַז מען קען פּאָלשטענדיג זאָגען, דאָס ס'איז ניטאָ קיין אַנ-
 דערער שריפטשטעלער אין דער וועלט, וועלכער האָט געמאַכט זיין פּאָלק
 אַזוי לאַכען פון זיינע געברענטע צרות, ווי שלום עליכם האָט עס געטון.
 אַנדערע פעלקער האָבען געהאַט גאַר גרויסע הומאַריסטען: ס'איז גענוג
 צו דערמאָנען מאַליער'ן און ראַבעלע'ן ביי די פּראַנצויזען; דיקענס ביי די
 ענגלענדער; מאַרק טוויין ביי די אמעריקאַנער, א. א. אַבער יענע אַלע
 האָבען געלאַכט פון שוואַכקייטען, פון קאַפּויערע זאַכען, פון לוסטיגע און
 לוסטיג מאַכענדע נייגונגען, פון פּאָליטישע געגנער, אָבער שלום עליכם
 האָט געלאַכט פון פילעס פון דאָס אַלעס און פון נאָך עפעס: פון דער
 גרויסער אידישער טראַגעדיע, פון די פילע אידישע צרות, וואָס איז זיכער
 אַ משונה'דיג ווילדע קאַפּויערע זאַך אין אונזער זאַנדערבאַרער וועלט...

אָט אזוי האָב איך שוין דאָמאָלט געקוקט אויף שלום עליכם'ן. אָבער ער איז מיר געווען באַקאַנט בלויז אַלס שריפטשטעלער הומאַריסט און ניט אַלס קאָמעדיען פאַרפאַסער פאַר דער בינע. ער האָט שוין אפילו גע- האָט פאַרעפענטליכט זיין פּיעסע „צעזייט און צושפּרייט“, אָבער זי האָט ניט אַרויסגערופען אַזאָ גרויסען אינטערעס. ווי זיינע פעלעטאַנען און דערציילונגען.

שלום עליכם, אָדער ווי עס איז געווען זיין ריכטיגער נאָמען, שלום ראַבינאוויטש, איז געבוירען געוואָרען אין פּערעיעסלאָוו, פּאָלשאַווער גו- בערניע, רוסלאַנד, אין מערץ 1859. ער איז געווען טעטיג ליטעראַריש הויפטזעכליך אין קיעוו און אָדעס; און איז געשטאַרבען אין ניו יאָרק אין מאַי 1916. ווען ער האָט באַזוכט לאַנדאָן מיט צען יאָר פאַר זיין טויט איז זיין טאָלאַנט געווען אין פּולער בליהונג און גלאַריע.

זיין רייע קיין אַמעריקא איז געווען מיט דעם צוועק, דאָס מען זאָל דאָרט אויפּירען צוויי פּיעסען זיינע: „דער אויסוואַרף אָדער שמואל פּאַסטערנאַק“ (א באַאַרבייטונג פון זיין קאָמעדיע „קנה"ו“, וואָס די רובֿ סישע צענוזר האָט געהאַט פאַרבאַטען), און „סטעמפעניו“ (א באַאַרבייטונג פון זיין גוט באַקאַנטען ראַמאַן). ער האָט וועגען דעם מיט מיר גאַנץ אָפּען גערעדט, און ער איז געווען זייער האַפּנונגספּול. ער איז וועגען דעם גע- שטאַנען אין פאַרבינדונג מיט אַדלער'ן און מיט טאָמאַשעווסקי'ן, וועלכע האָבען געהאַט באַזונדערע טעאַטערס.

זאָל אויך פאַרצייכענט ווערען, אַז אין יענעם זומער האָט שלום עליכם דאָ פאַרגעלעזען פון זיינע הומאַריסטישע שריפטען. די פאַרלע- זונג איז פאַרגעקומען אין דער „וואַנדערלאַנד“ (א גאָר גרויסער זאַאל, וואָס איז געווען אויף דעם פּלאַץ אין ווייטשעפּעל, וואו ס'איז שפּעטער אויפגעבויט געוואָרען די ריוואַלי). לויטען וואולף איז געווען פאַרזיצער. ער איז געווען אַ זייער באַרימטער אידישער געזעלשאַפּטליכער טוער, מען קען זאָגען דער פּאָליטישער פירער; ער האָט אָנגעפירט די פּאָליטיק פון די יאַהודים; אָבער קיין אידיש האָט ער ניט געקענט... דערצו איז ער נאָך געווען אַ היקעוואַטער... שלום עליכם האָט קיין ענגליש ניט געקענט, און ער האָט ניט פאַרשטאַנען אַ וואָרט, וואָס דער פאַרזיצער זיינער האָט געזאָגט, ווען ער האָט אים פאַרגעשטעלט פאַר'ן פּובליקום. מען קען זיך פאַרשטעלען וואָס שלום עליכם האָט דערביי געפילט... איך האָב זיך מאַנכע מאל געפרעגט צי דאָס איז ניט געווען די סבה, אָדער איינע פון די סבות, פאַר וואָס ער האָט געשריבען זיין סאַטירע איבער לאַנדאָן... עס איז געווען אַ טראַגיקאַמישע געשיכטע; זי האָט זיך גענומען דער- פון וואָס די אַראַנזשירער זיינען, אפשר מיט גוטע כּונות, פאַרקראַכען אין

די הויכע פענסטער... אָבער ווי פלעגט שרייבען שלום עליכם: — ניט דאָס
בין איך אויסען...

די ערשטע צוויי דערמאָנטע פיעסען, מיט וועלכע שלום עליכם איז
געפאָרען קיין אַמעריקא, זיינען דורכגעפאלען. דאָס „געערטע פובליקום“
איז געשטאַנען אויף אַזאָ הויכער שטופע פון ענטוויקלונג, אַז אפילו שלום
עליכם'ס הומאָר און די שענקייט פון זיין זאַנפטיגען, באַטעם'טען, ממש
שפילעוודיגען מאַמע-לשון, האָבען זיי אויך ניט ריכטיג פאַרשטאַנען...
אָבער אין די שפעטערע יאָרען זיינען שלום עליכם'ס קאָמעדיען געוואָרען
מזל'דיגער.

שלום עליכם'ס פיעסען זיינען אייגענטליך באַאַרבייטונגען פון הור-
מאָריטישע דערציילונגען: אַ טייל פון „טביה דער מילכיגער“ האָט ער
באַאַרבייט אין זיין גלענצענדע קאָמעדיע „דאָס גרויסע געווינס“, וואָס
איז אויך געשפילט געוואָרען אין רוסלאַנד אונטער'ן נאָמען „200,000“...
פון זיין סאַטירע „דער בלוטיגער שפּאַס“ האָט ער געשאַפען זיין טראַגיק-
קאָמעדיע „שווער צו זיין אַ איד“... זיין „טביה דער מילכיגער“ בכלל איז
באַאַרבייט געוואָרען נאָך זיין טויט פון זיין פעהיגען איידים, י. ד. בער-
קאוויטש, אין דער געלונגענער דראַמע מיט דעם זעלבען נאָמען. די דאָ-
זיגע פיעסען, ווי אויך „סטעמפעניו“, זיינען אַריינגענומען געוואָרען אין
רעפערטואַר פון מאָריס שוואַרץ אין אַמעריקא און פון אַנדערע קונסט-
טרופען אין אייראָפּאַ, און זיי זיינען געשפילט געוואָרען מיט דעם גרעס-
טען ערפאלג.

מאָריס שוואַרץ מיט זיין קונסט טרופע האָבען דאָ געשפילט אין
סקאַלאַ טעאַטער, בעת זייער ערשטען באַזוך אין 1924, די אַלע פיעסען
מיט דער אויסנאַמע פון „סטעמפעניו“.

רוואַלף זאַסלאַווסקי האָט אויך דאָ געשפילט „טביה דער מילכיגער“,
„שווער צו זיין אַ איד“ און „סטעמפעניו“ אין פּאָויליאַן טעאַטער.
די אַמאַטאָרען גרופע אין סאַציאַל דעמאָקראַטישען קלוב האָט אויפ-
געפירט „צעזייט און צושפרייט“.

שלום עליכם האָט אויך געשריבען אייניגע איין-אַקטערס, איינע פון
זיי „מענשען“ איז אויפגעפירט געוואָרען אין „טעמפעל“ פון בן עמי'ן.
מען קען דערפאַר זאָגען, אַז דאָס לאַנדאַנער טעאַטער עולם האָט
אויך געהאַט געלעגענהייטען הנאה צו האָבען פון די גלענצענדע קאָמע-
דיען פון שלום עליכם.

10. „טביה דער מילכיגער“

אין א גלענצענדער דראמאטיזירונג און אויפפירונג

פון אלע שלום עליכם'ס פיעסען און קאמעדיען איז מיר אַם בעסטען געפעלען „טביה דער מילכיגער“ אין דער גלענצענדער דראמאטיזירונג פון י. ד. בערקאוויטש, וואָס איז פראַכטפול אויפגעפירט געוואָרען פון מאָריס שוואַרץ. אַט וואָס איך האָב איבער יענער פאַרשטעלונג געשריבען:

איין ערפאלג נאָכ'ן צווייטען; איין ערפאלג. גרעסער פונ'ם צווייטען — אַט די דאָזיגע ווערטער דריקען אויס דאָס, וואָס מען האָט געפילט ביי דער פאַרשטעלונג פון „טביה דערמילכיגער“, פון שלום עליכם, אויפגעפירט פון מאָריס שוואַרץ'ס אידישען קונסט טעאָטער אין דער סקאַלאַ.

די פיעסע גופא איז אַ לייכטע, אַן אַנגענעמע, כאַטש אַ גאַנץ טיפע, מען קען זאָגען ערנסטע. פון דעם שטאַנדפונקט פון טעכנישען געבוי איז זי איינע פון די בעסטע וואָס זיינען פאַראַן אין אידישען רעפערטואַר אפילו פון מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאָטער.

„טביה דער מילכיגער“ פון שלום עליכם“ איז ניט בלויז אַ דער-ציילונג, און דער העלד טביה איז ניט בלויז אַ טיפ, אָדער אַ כאַראַקטער. „טביה דער מילכיגער“ איז אַן איינקערפערונג פון אידישען פאַלקס לעבען, און טביה גופא איז אַ סינטעז פון די פשוט'ע אידען, פון די איינפאַכע אידישע דאָרפס מענשען, מען קען זאָגען פאַלקס מענשען.

דאָס אידישע לעבען איז טרויעריג; מען לעבט אונטער שרעקליכע פאַרהעלטניסע; מען איז אַרומגערינגעלט פון שונאים; מען ווערט פאַרפאלגט, געדריקט און געטריבען; מען דאַרף שווער קעמפען פאַר דער עקזיסטענץ; מען האָט קנאַפּ פרנסה; מען איז באַוואָרפען מיט קינדער, וועלכע מען ליבט, ווי די אויגען אין קאַפּ; און די קינדער — אַך, די קינדער!... כאַטש גוטע, האַרציגע, טייערע קינדער, וועלכע האָבען ליב טאָטע מאַמע, ציט עס זיי דאָך אין דער ברייטער וועלט אַריין און אין דער פּרעמדער וועלט אַריין... זיי רייסען אַפּט איבער יעדע פאַרבלינדונג מיט די עלטערן, פאַראורזאָכענדיג זיי שרעקליכע יסורים, גרויסען אונגליק און פיין... דער סוף איז אָבער, אַז אין דער פּרעמדער וועלט ווערען די אידישע קינדער ענטווישט. זיי געפינען דאָרט ניט קיין צופרידענהייט; זיי קענען אויך ניט דערשטיקען אין זיך די אינערליכע אינסטינקטען און געפילען; עס ציט זיי צוריק... עס גייען אויך נאָך ווייטער אַן די פאַרפאלגונגען. דאָס טרייבט זיי צוריק, און זיי קערען זיך אום געבראַכענע, פאַרצווייפעלטע און בעטען רחמים, פאַרגעבונג... אַזוי איז דאָס אידישע לעבען.

און ווי פארהאלט זיך דער איד ?

ער טראַגט זיך אַרום מיט דעם גייסט פון תורה אין האַרצען און מיט אירע פסוקים אויף זיינע ליפען... וואָס ס'זאָל ניט טרעפען אין לעכען האָט ער דערצו תיכף אַ פסוק פון דער תורה, פון תלמוד אָדער מדרש, כדי עס צו פאַרטייטשען... צי ער זאָגט דעם פסוק ריכטיג, צי פאַרדרייט, פאַרקרימט ; ערנסט אָדער וויציג — דאָס איז ניט קיין נפקא מינה. דער עיקר איז : ער זאָגט דעם פסוק...

אפילו וועגען פילע געווענליכע פאַסירונגען מאַכט ער אַזעלכע ער-קלערונגען, וואָס קלינגען ווי פסוקים פון אַ הייליגער שריפט... ער באַ-ציט זיך צו אַלץ מיט אַ געוויסער חכמה, מיט אַ געוויסען באַוואוסטזיין, מיט אַ לעבענס פילאָזאָפיע... ער גלויבט אין גאָט, כאַטש אין האַרצען באַגען ספקות, צו וועלכע ער וויל זיך ניט צוהערען... ער האַלט, אַז ס'איז דאָ איין גאָט פאַר אַלע מענשען, אָבער ער וויל זיך בשום אופן ניט צו-זאַמענמישען מיט אַנדערע, און וויל נאָר אין גאָט גלויבען און אים דינען אויף זיין אייגענעם אופן... ער שוידערט פאַר דעם געדאַנק, אַז זיין קינד זאָל הייראַטען מיט אַ פערזאָן פון אַן אַנדער גלויבען. ער האַסט ניט די אַנדערע, אָבער ער קען זיי ניט ליידען. ער פילט, אַז זיי זיינען פאַלש און גראָב... ער איז שטאַלץ געגענאיבער זיי, און דאָך ווערט ער אָפט גע-בראַכען און פאַלט צו זייערע פיס... ער ליידט פון זיי ; ער ליידט אָפט שרעקליכעס ; לעבט איבער די ערגסטע רדיפות און זאָגאַר פאַגראַמען, אָבער ער ווערט ניט פאַרצווייפעלט, ער קרעפטיגט זיך מיט אַ וויין, מיט אַ גלייכווערטעל, — עס וואַלט אים אַנדערש געווען אונמעגליך זיין משא צו דערטראַגען...

אַזוי פאַרהאַלט זיך דער איד, אַזוי איז דער סינטעז פון אידען, דער אויסדרוק פון דער איינקערפערונג פון אידישען פאַלק.

און אַט דעם דאָזיגען סינטעז, די דאָזיגע איינקערפערונג פון אידי-שען פאַלקס לעבען און פון די אידישע פאַלקס מענשען, איז געשילדערט אויף אַ וואונדערבאַרען, גלענצענדען אופן, אין אַ פאַלקסטימליכען סטיל, אין „טביה דער מילכיגער“ פון שלום עליכם, וואָס גרייכט צו דער מדרגה פון אַ פאַעמע פון פאַלקסטימליכקייט. עס ווערען אין דעם ווערק מייס-טערהאַפט מיט פילע דעטיילען געשילדערט די שטריכען, וואָס איך האָב דאָ בלויז באַרירט.

די דראַמאַטיזירונג פון שלום עליכם'ס וואונדערבאַדע דערציילונג איז אויך אַ זייער געלונגענע, איינע פון די געלונגענסטע, וואָס איז פאַראַן אין אידישען רעפערטואַר. דער גייסט פון דער דערציילונג איז אפילו

ניט געבליבען פאלקאמען אין דער דראמאטיזירונג. עס איז פארשוואונגן דען זייער פיל פון דער שילדערונג, כאראקטעריזירונג און דעם גרויסען קוואל פון פאלקסטימליכען הומאָר, וואָס די דערציילונג ענטהאַלט. אָבער דאָס איז ניט געווען צום שאַדען נאָר צום נוצען פון דער דראַמאטיזירונג; דאָס האָט איר בעסער צוגעפאַסט צו דער בינע...

די ערשטע צוויי אַקטען ביז צו דעם קלימאַקס, ביז צו דעם זיצען שבעה פון טביה'ן און זיין ווייב גאַלדע נאָך זייער טאַכטער חוה, וועלכע האָט זיך גע'שמד'ט, זיינען זייער אויסגעאַלטען אפילו פונ'ם שטאַנד-פונקט, ווי אַ דראַמע דאַרף זיין טעכניש געבויט. עס איז אין די צוויי אַקטען פאַראַן זייער פיל האַנדלונג, וועלכע ענטוויקעלט זיך רעגעלמעסיג און מיט אַ געהעריגען טעמפּאָ אַלץ העכער און העכער, אַלץ געשפּאַנטער און איינדרוקספולער, ביז צו דעם קלימאַקס. דער אַנטי-קלימאַקס אָבער פאַרנעמט דעם גאַנצען דריטען אַקט און ער ציט זיך אַ ביסעל צו לאַנג. דער דריטער אַקט ענטהאַלט אויך צופיל כאַראַקטעריזירונג און שילדע-רונג, מער ווי עס דאַרף זיין אין אַ שלוש אַקט, אין וועלכען דער טעמפּאָ פון דער האַנדלונג מוז גאָר האַסטיג קלאַפען. מיט דער אויסנאַמע פֿון דעם דאָזיגען פעלער איז די דראַמאטיזירונג פון „טביה דער מילכיגער“ אַ געלונגענע דראַמע פון ריין טעכניש-דראַמאַטישען שטאַנדפּונקט.

די אויפפירונג פון מאָריס שוואַרץ, אין סקאַלאַ טעאַטער אין מאַי 1922, איז געווען העכסט געלונגען. ער האָט געשפּילט פאַר טביה'ן, גע-בענדיג דעם כאַראַקטער אַן ערהאַבענע כאַראַקטעריזירונג. בינא אַבראַ-מאָויטש איז געווען די מאַמע, גאַלדע. מען האָט די דאָזיגע קינסטלערין, די בעסטע מוטער ראַליסטיין פון דער אידישער בינע, צום ערשטען מאל געזען אין לאַנדאָן אין דער ראַלע. אַנא אַפעל און בערטא גערסטען זיינען געווען די טעכטער. מוני וויזענפריינד, איזידאָר קעשיר, שווינד און שטראַסבורג האָבען אַנטייל גענומען. טאָ וואָס זשע נאָך האָט מען באַ-דאַרפט האָבען. ס'איז געווען ערהאַבען.

רודאָף זאַסלאַווסקי האָט אויך פאַרגעשטעלט „טביה דער מילכיגער“ אין פּאָויליאָן טעאַטער. זיין באַאַרבייטונג פון דער קאָמעדיע איז געווען אפּשר פּאַלקסטימליכער. ער האָט אַריינגענומען מער פון שלום עליכם'ס הומאָר אין דער קאָמעדיע, אָבער זי איז ניט געווען אַזוי סצעניש. זיין טביה איז אויך געווען זייער גוט, כאַראַקטעריסטיש פּאַלקסטימליך. דער אַנטאַמבעל זיינער האָט זיך ניט געקענט פאַרגלייכען צום קונסט טע-אַטער. אָבער אויך זיין פאַרשטעלונג האָט געלאָזען אַ זייער גוטען איינ-דרוק.

און אַזוי ווי „טביה דער מילכיגער“ ענטהאַלט אי די איינקערפּערונג

פון אידישען לעבען, אי דעם סינטעז פון דעם אידישען פאלקס מענשען, איינגעשלאסען פיל פון זיין חכמה און הומאָר, און איז נאָך דערצו אַ גע-
לונגענע דראַמע אַלס דראַמע — טאָ קען מען זיך שוין אַליין פאַרשטעלען,
ווי אַנגענעם עס איז איר צו זען. זי פאַרשאַפט באמת אַזאַ פאַרגעניגען,
וואָס איז שווער אויסצודריקען אין ווערטער. מען דאַרף עס געניסען כדי
עס צו פאַרשטיין.

11. זי אנדערע קאמעדיען פון שלום עליכם

א. „שווער צו זיין א איד“

מיר האָבען אויך געהאַט דאָס פאַרגעניגען דאָ צו זען אין יענער
זעלבער צייט שלום עליכם'ס „שווער צו זיין א איד“.

דאָס איז איינע פון די כאַראַקטעריסטישסטע שאַפונגען פון דעם
גרויסען אידישען הומאָריסט, וואָס האָט באַוויזען, אַז ער איז געווען ניט
נאָר אַ מייסטער אין שילדערן טיפען און כאַראַקטערע, און צו דערזען די
קאָפּויערע, די קאָמישע שטריכען זייערע, פון וועלכע עס גלוסט זיך אַ
לאַך צו טון; נור ער איז אויך געווען אַ מייסטער פון כאַראַקטעריזירען
אויף אַ גענאַלען אופן סיטואַציעס פון אידישען לעבען. ער האָט געזען
דאָס קאָמישע אין דער אידישער טראַגעדיע און האָט עס פאַרגעשטעלט
טאַקע שלום עליכם'דיג, פול מיט אַ געזונטען קריטישען הומאָר.

שלום עליכם'ס בליק איז אפילו ניט געווען טיף גענוג צו אומפאַסען
דעם שייכות, די פאַרבנדונג צווישען פאַרשידענע פאַקטאָרען, און די
אינטענסיוויטעט, די טיפקייט פון דער ווירקונג, וואָס זיי האָבען איינע
אויף די אַנדערע. זיין בליק האָט זיך מער אַבגעשטעלט אויף איינצעלנע
מענשען און איינצעלנע סיטואַציעס. ער האָט געזען מער זייער אויסער-
ליכען אויסדרוק ווי זייער אינערליכען געראַנגעל... אָבער דער אופן, ווי
ער האָט געשילדערט אידען און אידישע סיטואַציעס, איז געווען אַזוי
אייגענאַרטיג, אַזוי כאַראַקטעריסטיש, דאָס ער האָט זיי טאַקע פאַראיי-
ביגט, און זיי רופען אַרויס אַ געוואַלטיגען אינטערעס, און אַזאַ אינערליכע
פרייליכקייט, וואָס נאָר אמת'ער הומאָר קען שאַפען. אַט די דאָזיגע גע-
ניאַלע כאַראַקטעריזירונג, וואָס מען באַגעגענט אין אַלע שלום עליכם'ס
שאַפונגען, געפינט זיך אין יעדער שורה, אין יעדען שטריך פון זיין קאָ-
מעדיע „שווער צו זיין א איד“.

די דאָזיגע פיעסע איז געבויט אויף דעם יסוד פון אַ פאַרס, און דאָך
איז זי אַן עכטע קאָמעדיע.

פאַרס איז די לייכסטע פאַרס פון לוסט שפיל. זי שפרודעלט מיט
פאַלשע מעגליכקייטען, מיט פאַבריצירטע אַנשטעלען און איבערראַשונג-

גען. אלץ איז אין איר ווי קוועקזילבער — אָט איז עס, אָט איז עס ניט, און אָט איז עס ווידער... אַזוי איז אַ פּאַרס. אָבער ניט אַזוי איז שלום עליכם'ס „שווער צו זיין אַ איד“. עס זעט אויס אַן אָנשטעל, אָבער עס איז אַ דראַמע פון ווירקליכען לעבען. און נאָך דערצו איז עס אַ טרויעריגע ווירקליכקייט פון וועלכער מען האָט ניט נאָר צו לאַכען, נאָר אויך צו זינגען און צו זאָגען.

אונטער דעם כלומרשטען אָנשטעל און געלעכטער איז דאָ אַ טרוי־עריגער און זאָגאַר שרעקליכער אונטערגרונד: דער טראַגדיזם פון אידן דישען לעבען אין די טעג פון די צאַרען אין רוסלאַנד... די קאָמעדיע „שווער צו זיין אַ איד“ איז אַ זון מיט אַ רעגען, אַ געמיש פון הימעל־בלויקייט און שוואַרצע וואַלקענס, און זי רופט דערפאַר אַרויס געלעכ־טער מיט טרערען...

ס'הוילען סטודענטען צוליב דעם וואָס זיי האָבען געענדיגט גימ־נאַזיע און זיינען ביים שוועל אַריינצוגיין אין דער אוניווערזיטעט. אין זיבעטען הימעל איז דער רוס איוואַנאָוו, וועלכער איז איבערגליקליך פון זיין ערפּאָלג, און ער האָט אויך איבערגעכאַפט די מאַס אין טרינקען משקה. ער איז בגילופינ'דיג... פאַרשטייט ער ניט פאַר וואָס איינער פון זיינע חברים, שניאָרסאָן, איז אומעטיג און באַזאָרגט. ער וואַלט דאָך באַדאַרפט זיין פרייליכער פון אַלע; ער האָט געענדיגט מיט סאַמע פינפערס און באַקומען אַ גאַלדענע מעדאַל... ערקלערט אים שניאָרסאָן, אַז די סבה פון זיין צער איז, וואָס ער איז אַ איד, און ס'איז שווער צו זיין אַ איד... אים שטייען אַזוי פיל שטערונגען אין וועג און זיין גאַנץ פּאַלק ליידעט אַזוי פיל. עס איז אונטערדריקט און באַשרענקט אויף יעדען שריט און טריט...

ביי איוואַנאָוו'ן איז דאָס אַלץ „פּוסיטיק“, גאַרניט מיט גאַרניט, און ער שלאָגט פאַר זיין חבר זיך צו בייטען מיט די נעמען, מיט די דאַקומענטן טען און פאַספּאַרטען. איוואַנאָוו נעמט אויף זיך צו זיין אַ יאָר צייט כלומרשט אַ איד, כדי צו באַווייזען, אַז דאָס איז ניט אַזוי שווער... די צרות וואָס ער האָט נאָך דעם אויסצושטיין, איבערהויפט דורך „פּראַוואַ־זשיטעלסטוואַ“ (וואוּן־רעכט) איז די טעמא פון דער קאָמעדיע. די צרות ווערען אפילו מער דערציילט ווי געצייגט, אָבער זיי ווערען דערציילט אַזוי מייסטערהאַפט, דאָס זיי זיינען אינטערעסאַנט און איבערצייגענד.

צו די צרות פון פאַרשטעלטען רוס אין כלומרשטען אידען, דאָס הייסט צו דער טראַגיקאָמעדיע זיינער, האָט שלום עליכם צוגעזעצט נאָך אַ מאַטיוו — אַ ראַמאַנט: דער איד, דוד שאַפּירא, ביי וועלכען איוואַנאָוו, פאַרשטעלט אַלס שניאָרסאָן, איז אַ קוואַרטיראַנט, און דער ריכטיגער

שניאָרסאָן איז אַ הויז לערער — אַט דער דוד שאַפירא האָט אַ טאַכטער, בעטי הייסט זי. פאַרליבען זיך אין איר ביידע, אי איוואַנאָוו-שניאָרסאָן, אי שניאָרסאָן-איוואַנאָוו... ווערט עס שוין אַ קאַמעדיע אין אַ קאַמעדיע, אַ צוויי-גאַרענדיגער געלעכטער... דער ראַמאַנס ווערט זאָנאַר דער עיקר פון דער פיעסע. דאָס בריינגט אפילו אַריין אַ געמיש אין דער האַנדלונג, זי פאַרלירט אַ ביסעל די איינהייטליכקייט, וואָס איז אַ הויפט זאַך אין דער ענטוויקלונג פון אַ פיעסע. אָבער אפילו אַ פעלער קומט ביי שלום עליכם'ן אַרויס אַלס אַ מעלה. ס'איז אַזוי פול מיט חן, אַז ס'באַמערקט זיך גאַרניט דאָס ס'איז אַ פעלער... און אַז מען באַמערקט עס האָט מען ערשט דער-פון הנאה. מען זעט, אַז שלום עליכם האָט אָבגעצאָלט די אַמעריקאַנער דראַמען שרייבער. זיי האָבען שטענדיג אַריינגעפירט קאַמעדיאַנטישקעס אין ערנסטע דראַמע, כדי צו מאַכען דעם עולם לאַכען; האָט שלום עליכם אַריינגעפירט אַן ערנסטען מאַטיוו אין אַ קאַמעדיע, זאָל דער עולם ניט נאָר לאַכען נור אויך נאָכדענקען וועגען דער גאַנצער טראַגיקאַמעדיע פון אידישען לעבען...

ס'איז אַ מייסטער-ווערק.

„שווער צו זיין אַ איד“ איז אויפגעפירט געוואָרען פון מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער אין די סקאַלאַ; עס איז געווען אַ קאַנצערט פאַרשטעלונג.

די טעכנישע צוזאַמענשטעלונג פון דער פיעסע איז זייער געלונגען. עס איז אַ שפּיל אין דיאַלאָגען און טריאַלאָגען אַריינגעמישט אייניגע סקאַלאַ מאַנאָלאָגען, און איין מאַסען סצענע. אָבער אַלץ איז אַזוי פאַרבונדן דען איינס מיט דאָס אַנדערע, אַז ס'קומט אַרויס ניט נאָר איין גאַנצע זאַך, נור אויך אַן איינהייטליכקייט פון האַרמאָניע אין שטופענווייזער ענטוויקלונג.

מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט אַלס דוד שאַפירא. מוני וויזענפריינד (פּאָל מוני) איז געווען איוואַנאָוו, דער פאַרשטעלער שניאָרסאָן. ל. פריד איז געווען דער אמת'ער שניאָרסאָן פאַרשטעלט אַלס איוואַנאָוו. אַנאָ אַפעל האָט געשפּילט אַלס שרה, די מאַמע אין דער קאַמעדיע. עס האָבען נאָך אַנטײל גענומען בערטאַ פינקעל, מאַרק שווייד, יוסף שוואַרץ-בערג און יעקב מעסטעל. קען מען זיך פאַרשטעלען אַ בעסערן אַנסאַמבעל? — איז טאַקע געווען קאַנצערט.

רודאָלף זאַסלאָווסקי האָט אויך אויפגעפירט „שווער צו זיין אַ איד“ אין פּאָויליאַן טעאַטער. ער אַליין האָט גוט געשפּילט אַלס דוד שאַפירא. אָבער זיין אַנסאַמבעל האָט זיך ווייט ניט געקענט פאַרגלייכען צום קונסט טעאַטער.

די פארשטעלונג פון מאַריס שוואַרץ לאַזט זיך ניט פאַרגעסען און אויך ניט פאַרגלייכען.

דער ערשטער וועלכער האָט אויפגעפירט „שווער צו זיין אַ איד“ אין פּאָויליאַן טעאטער איז געווען יאַזעף קעסלער אין מערץ 1923. ער אַליין האָט געשפּילט אַלס איוואַנאָוו, ברייטמאַן אַלס שניאָרסאָן, און י. זאַנגער אַלס דוד שאַפּיראַ. דיינע פּיינמאַן האָט געשפּילט אַלס בעטי. עס איז געווען אַ גלאַטע פאַרשטעלונג.

ב. „דאָס גרויסע געווינס“

שלום עליכ'ס קאָמעדיע „דאָס גרויסע געווינס“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרען אין פּאָויליאַן טעאטער פון די „וויילנער“ אין סעפטעמבער 1923, פון מאַריס שוואַרץ אין די סקאַלאַ און פון רודאָלף זאַסלאָוסקי אין פ. ט. אונטער דעם נאָמען „200.000“, איז מיר ניט אַזוי געפעלען ווי די אַנדערע צוויי קאָמעדיען זיינע פון וועלכע איך האָב פריער געשריבען. אין כאַראַקטעריזירען טיפען און אין הומאַר שטייט זי אפילו אויף דער זעלבער הויך, און אפשר העכער, אָבער פון דעם שטאַנדפונקט פון דער קאָנסטרוקציע פון דער פּיעסע איז זי ניט אַזוי גוט. אַזוי ווי זי איז גראַד געווען די ערשטע שלום עליכ'ס פּיעסע וואָס איך האָב דאָ געזען אויפגעפירט, האָב איך זיך פאַרהאַלטען צו איר קריטיש. ווען די „וויילנער“ האָבען איר אויפגעפירט האָב איך געשריבען:

„ביי דער פאַרשטעלונג פון „דאָס גרויסע געווינס“ איז דאָס טעאטער, ווי דאָס פאַלק זאָגט, געגאַנגען אויף רעדלעך; מען האָט זיך גע-האַלטען ביי די זייטען פון געלעכטער; עס איז געווען אַ אמת'ער פאַרגע-ביגען אַי פון דאָס זעען די שוישפּילער שפּילען, אַי פון דאָס הנאה האָבען פון פּובליקום... דער ערפּאָלג איז געווען מיט אַזוי פיל מערקווירדיגער, ווייל שלום עליכ'ס אַ קאָמעדיע איז שווער אויפצופירען... ער איז גע-ווען אונזער גרעסטער הומאַריסט, אָבער אויך אונזער שוואַכסטער דראַ-מע דיכטער. ער האָט גלענצענד כאַראַקטעריזירט טיפען, אָבער ער האָט כמעט קיין באַגריף ניט געהאַט פון בינע-טעכניק. די האַנדלונג ציט זיך ביי אים ווי פון פּעך... שלום עליכ'ס איז בכלל איינער פון זענע קינסטלער, וועלכע געבען איבער פילע איינצעלהייטען, אַ סך עפּיאָדען, אַ מאַסע קנייטשעלאַך, אָבער אַזוי פיל דאָס זיי פאַרשטעלען דאָס גאַנצע בילד, און עס פאַרלירט זיך איינפאַך... די איינצעלהייטען זיינען אינטערעסאַנט, זיי פאַרבלענדען זאָגאַר מיט זייער פאַרבענרייכקייט, אָבער דאָס בילד זעט זיך דאָך ניט אַרויס...“

איבערגעבענדיג דעם אינהאַלט פון דער קאָמעדיע, פיר איך אויס: די מעשה איז אַ באַנאַלע, אַ חלום נאָך עשירות פון אַן אַרימען שניי-דער, וואָס ווערט צוריינען, אָבער זי איז איינגעהילט אין דעם זעלטענעם

פֿאַלקסטימליכען הומאַר, מיט וועלכען שלום עליכם האָט געלאַכט און גע-
מאַכט אַנדערע מיטלאַכען. די כאַראַקטעריזירונג פֿון די טיפֿען איז אַ
מייסטער־האַפֿטע, סאַמע לעבעדיגע מענשען, די לעבעדיגקייט אַליין...

אין מאַריס שוואַרץ'ס אויפֿפירונג איז די פּיעסע געווען קאַנדענסיר-
טער, פֿאַלגליך בעסער אין דער קאַנסטרוקציע, אָבער איך האָב ניט פּיל
געביטען מיין מיינונג וועגען דער קאַמעדיע.

אויך ווען איך האָב שפּעטער געזען זאַסלאָווסקי'ס אויפֿפירונג, און
נאָך שפּעטער די אויפֿפירונג פֿון דער צווייטער (מאַזע'ס) ווילנער
טרופֿע, אין וועלכער עס זיינען זאַגאַר אַריינגעבראַכט געוואָרען עקס-
פּרעסיאָניסטישע שטריכען, נאַכאַמונג פֿון מאַסקווער אידישען מלוכה
טעאַטער, בין איך אַלץ געבליבען ביי מיין שטאַנדפּונקט, אַז אין הומאַר
און כאַראַקטעריזירונג איז די דאָזיגע קאַמעדיע בריליאַנט, אָבער פּונ'ם
שטאַנדפּונקט פֿון האַנדלונג און קאַנסטרוקציע שוואַך. די דרייעכצען
קענען איר אין דעם ניט העלפען. אָבער שלום עליכם'ס הומאַר און כאַ-
ראַקטעריזירונג איז אַזוי גלענצענד, אַז זי מאַכט איר שוין זייער ער-
פֿאַלגרייך.

אין דער אויפֿפירונג פֿון די „ווילנער“ איז וואָלף זילבערבערג געווען
שימעלע סאַראַקער, דער שניידער מיט'ן גרויסען געווינס; נעמי איז גע-
ווען די ווייב עטי־מעני; אורא און פעדער אַלס קאַפעל און מאַטעל; און
נאַכבוש אַלס דער שדכן — אַ גענוג אינטערעסאַנטער אַנסאַמבל.

אין מאַריס שוואַרץ'ס אויפֿפירונג איז ער אַליין געווען דער חיט שי-
מעלע סאַראַקער, אָבער אַ חיט... בינע אַבראַמאָוויטש איז געווען פּערל;
אַנאַ אַפעל — עטי־מעני; בערטאַ גערסטען — ביילע; פּריד און מוני
ווייזענפּריינד — מאַטעל און קאַפעל; און מיט זיי האָבען נאָך געשפּילט
שווייד, גאַלדפּאַדען, שטראַסבערג, קעשיר און זיידענבערג. דאָס איז גע-
ווען אַן אַנסאַמבל, וואָס האָט געגרייכט פֿאַלקאַמענהייט.

די ווייטערע אויפֿפירונגען פֿון די אַנדערע האָבען מער ניט געקענט
אויסנעמען.

ג. „סטעמפּעניו“

ר. זאַסלאָווסקי האָט אויך אויפֿגעפירט „סטעמפּעניו“ אין פּאַויליאַן
טעאַטער אין מערץ 1930.

די פּיעסע „סטעמפּעניו“ איז, ווי ס'איז באַוואוסט, אַ דראַמאַטיזירונג
פֿון שלום עליכם'ס דאַמאַנטישע דערציילונג, וואָס טראַגט דעם זעלבען
נאָמען. ווי יעדע דראַמאַטיזירונג פֿון אַ דערציילונג האָט זי טעכנישע פע-
לערן, און די שטייגערונג פֿון דער האַנדלונג איז ניט שטאַרק גענוג. אָבער

ס'איז פאראן די מערקווירדיגע שלום עליכם'דיגע כאראקטעריזירונג פון אידישע טיפען. יעדער טיפ איז אַ שטיק לעבען מיט אַ באַזונדערן חן. און ס'איז אין איר אויך פאראן די ראַמאַנטישע, מען קען זאָגען צנועה'דיגע ליבע צווישען סטעמפעניו און רחל'ען, און דאָס איז זייער אונטערהאַל-טענד, אויך אינטערעסאַנט.

דער גרעסטער טעכנישער פעלער אין דער פיעסע איז וואָס דער ערשטער אַקט, די חתונה, איז צו רייך, צו לעבעדיג. ס'איז באמת אַ פאַל, וואָס קען פאַלשטענדיג באַצייכענט ווערען מיט דעם באַקאַנטען פאַלקס ווערטעל: „די כלה איז צו שען“.

אַ פיעסע מוז טעכניש זיך אָנהויבען רוהיגער, און די האַנדלונג זאָל ווערען אַלץ שטאַרקער, שטורמדיגער אָדער אינטענסיווער. אָבער אין „סטעמפעניו“ איז דער ערשטער אַקט אַזוי גראַנדיעז און אַזוי לעבעדיג, מען קען זאָגען אַזוי קאַכעדיג, אַז דער צווייטער און דריטער אַקט, כאַטש זיי זיינען אַן און פאַר זיך זייער שען און לעבעדיג, זעען אויס בלאַס פון שוואַך. זיי זעען אויס טאַקע ווי נאָך אַ חתונה...

דער ערשטער אַקט איז אַ מייסטער ווערק פון אידישער כאַראַקטערי-זירונג און פון לעבעדיגקייט אויף דער בינע. ס'איז אַ אידישע חתונה מיט דעם גאַנצען אַלטען היימישען גלאַנץ; מיט די פאַרשייערטע שמשים, פאַרקאַכטע מחותנים און מחותנת'טעס; מיט'ן מצוה-טענצעל; מיט דער קאַפעליע כלי-זמרים. אָבער אין דער קאַנסטרוקציע פון דער פיעסע איז דאָס נאָר אַ פראַלאַג צו דעם ראַמאַן פון כלי-זמר סטעמפעניו מיט רחל'ען, די צאַרטע יונגע ווייבעל פון משה מענדעל אייזיק נפתלים דוואַשי מלכה'ס. זי ווערט ענטציקט פון זיין שפילען און ער ווערט ענטציקט פון איר חן...

די דאָזיגע ליבעס דראַמע איז געמאַלען שען אין אידישע פאַרבען, באַהויכט מיט דעם צויבער פון אידישע צניעות, פאַמיליען ריינקייט, אָבער זי איז טעאַטראַליש שטאַרק באַשאַטענט פון דעם זייער רייכען ערשטען אַקט.

ר. זאַסלאַווסקי האָט געשפילט אַלס סטעמפעניו, מאַדאַם זעפקינאַ אַלס רחל'ע, חנה גראַסבערג אַלס פריידע סטעמפעניו'ס ווייב, נאומאָוו אַלס משה מענדעל, ראַשעל בערגער אַלס די הויפט מחותנת'טע, וואַלף זילבערבערג אַלס מעכטשע. עס איז געווען אַן אויסגעצייכענטע פאַר-שטעלונג.

אַט אַזוי האָבען מיר געהאַט דאָס פאַרגעניגען צו זען שלום עליכם'ס לעבעדיגע און לוסטיגע פיעסען.

12. שלום אש אלס דראמאטורג

און זיינע פארבינדונגען מיט לאנדאן

שלום אַש (געבוירען 1טען יאָנואַר 1880) איז אַן אַ שום ספּק דער גרעסטער דראַמאַנען שרייבער, וואָס די אידישע ליטעראַטור האָט ביז איצט געהאַט. קיין אַנדערער האָט ניט דערגרייכט אין שרייבען אידישע דראַמאַנען אַזאַ קינסטלערישע הויכקייט און אַזאַ דורכדרינגען און שילדערן די פאַרשידענע מינים אידען און אין פאַרשידענע לענדער און צייטען, מיט זייער גייסט און געראַנגעל, ווי שלום אַש. זיינע ווערק: „אַ שטעטעל“, „קידוש השם“, „דער תהלים איד“ און נאָך אייניגע וועלען בלייבען קלאַר-סישע ווערק אין דער אידישער ליטעראַטור.

שלום אַש'ס דראַמאַנען זיינען אין אַ גרויסען פאַרנעם, הן אין זייער אינהאַלט הן אין זייער סטיל. ער זוכט דאָס פאַרגאַנגענע אויפצולעבען אין דער פאַרשטעלונג פון דער געגענוואָרט, און דאָס געגענווערטטיגע צו פאַראייביגען פאַר דער צוקונפט.

מען קען אָבער ניט זאָגען, אַז שלום אַש שטייט אויף אַזאַ הויכער מדרגה אַלס דראַמאַטורג. ער האָט זיכער געשאַפּען עטליכע אינטערע-סאַנטע פּיעסען. אייניגע זיינען אויף היסטאָרישע מאַטיווען, אַנדערע אויף סאַציאַלע מאַטיווען, אָבער ער איז געבליבען דער גרויסער דראַמאַנען שרייבער... ער האָט אַ גרעסערן זין פאַר שילדערן סביבות און גריבלען זיך, כדי צו ערקלערען נשמה שטימונגען, ווי צו באַגרייפּען האַנדלונג, וואָס איז דער עיקר אין דראַמאַטישע שאַפּונגען.

שלום אַש איז דער ערשטער גרויסער נאַכפּאָלגער פון די דריי שאַ-פּער פון דער מאַדערנער אידישער ליטעראַטור. ער האָט אָנגעהויבען צו שרייבען אונטער פּרין'ס איינפלוס, און אין פּרין'ס „אידישע ביבליאָטעק“ האָט ער פאַרעפּענטליכט זיין ערשטע פּיעסע „צוריקגעקומענע“, וואָס ער האָט שפּעטער משנה השם געווען אויף „מיטן שטראַם“. דאָס איז געווען אַ צוויי-אַקטיגע פּיעסע, וועלכע איז צוערשט געשפּילט געוואָרען אין אידיש פון אַמאָטאַרען, ווערענד אין אַ פּוילישער איבערזעצונג האָט מען איר גלייך געשפּילט הן אין קראַקויער שטאָט טעאַטער, הן אין אַ פּויליש-שען טעאַטער אין וואַרשא. ערשט שפּעטער האָט מען זי אויך געשפּילט אין פּראָפּעסיאָנעלע אידישע טעאַטערס. איך געדענק ניט, אַז מען זאָל זי האַבען געשפּילט אין לאַנדאָן. שיינט מיר, אַז ניט...

זיין צווייטע פיעסע איז געווען „משיח'ס צייטען — אַ חלום פון מיין פּאָלק“. די פיעסע פון שלום אַש האָט אַרויסגערוּפּען אַ גרויסען אינטערעס, ווען זי איז ערשינען אַלס בוך. עס איז געווען איינע פון די בעסטע ליטעראַרישע פיעסען, וואָס זיינען ביז דאָמאַלט ערשינען אין אידיש. די טעמאַ איז אויך געווען וויכטיג, באַזונדערס דערפאַר, ווייל ער האָט אין דער משיח אידעע איינגעקערפערט מאָדערנע אידעען פון פרייהייט, און דעם געראַנגעל פאַר די דאָזיגע אידעען.

„משיח'ס צייטען“ איז אויפגעפירט געוואָרען אין ניו יאָרק פון יעקב אַדלער. אין לאַנדאָן האָט מען איר ניט געשפּילט, נאָר דאָך איז פאַראַן אַ געוויסע פאַרבינדונג. דאָ, אין לאַנדאָן, האָט יעקב אַדלער געקויפּט ביי שלום אַש די דאָזיגע פיעסע.

עס איז געווען אין פּאָויליאָן טעאטער ביי אַ פאַרשטעלונג אין 1906. יעקב אַדלער האָט אויפגעפירט „געבראַכענע הערצער“ פון ז. ליבין, און נאָך דער פאַרשטעלונג האָט ער אַרויפגעבראַכט אויף דער בינע אַ יונגען בחור און אים פאַרגעשטעלט, אַז עס איז שלום אַש, פון וועלכען ער האָט געקויפּט זיין פיעסע „משיח'ס צייטען“. ער האָט דערביי שטאַרק געלויבט די דראַמאַ.

„משיח'ס צייטען“ איז אויך געשפּילט געוואָרען אין רוסיש און פּויליש, אָבער זי האָט ניט געהאַט קיין גרויסען ערפּאָל.

אין 1907 האָט שלום אַש פאַרעפּענטליכט זיין אַם בעסטען באַקאַנטע דראַמאַ „גאַט פון נקמה“, וואָס האָט אַרויסגערוּפּען גרויסען אינטערעס אין צוליב דער טעמאַ, וואָס ער באַהאַנדעלט, און צוליב דעם וואָס פרומע אידען האָבען געגען איר אויסגעזעצט מער, ווי געגען וועלכער ס'איז אַנדערע פיעסע. (איך שטעל זיך ווייטער אָב אויספירליכער וועגען דעם). די דראַמאַ האָט געהאַט אַ זייער גרויסען ערפּאָלג הן אין אַמעריקאַ הן אין אייראָפּאַ. זי איז אויך געשפּילט געוואָרען אין רוסיש, דייטש, פּויליש, און אַנדערע שפּראַכען. אין ניו יאָרק האָט מען פאַרבאַטען די פיעסע נאָך דעם וואָס מען האָט איר געשפּילט פילע מאַל. די טרופּע האָט זאָגאַר געהאַט אַ פּראָצעס געגען זיך. אין ארץ ישראל האָט מען ניט דערלאָזען אַז די פיעסע זאָל געשפּילט ווערען. נאָך מיין מיינונג האָט די פיעסע גראַדע אַ מאַראַליזירענדע טענדענץ. מען האָט נאָר איין זאַך באַדאַרפט קלאַר מאַכען. איך וועל דאָס ווייטער אַנצייגען.

אין 1908 האָט שלום אַש פאַרעפּענטליכט אַ היסטאָרישע טראַגעדיע „שבת צבי“. דער פּאָלשער משיח האָט אויף דער אידישער בינע געהאַט דעם זעלבען שלים-מזל, ווי „משיח'ס צייטען“. מען האָט די פיעסע וועניג וואָס געזען.

ערפאלגרייכער איז געווען אַשׁ'ס איין־אַקטער „אַמנון און תמר“. די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען הן פון גראַנאַווסקיין, הן פון דער וויל־נער טרופע. ער שאַפט נאָך אייניגע איין־אַקטערס: „אום ווינטער“, „דער זינדיגער“. עס קומט דאָן זיין קאַמעדיע „דער יחוס“, וואָס איז אויפ'ן מאַטיוו פון קלאַסען געגענוועצע אונטער דער ווירקונג פון געגענווערטיגע ענטוויקלונגען, ווען די בלוט אַריסטאָקראַטיע איז אונטערגעגאַנגען און די בורשוואַזיע האָט איר פלאַץ פאַרנומען.

די דאָזיגע קאַמעדיע פון אַשׁ'ן איז שוין געווען ערפאלגרייך. מען האָט איר געשפּילט אין אידישע טעאַטערס אין לאַדז און ניו יאָרק. אָבער אויף דער אידישער בינע אין לאַנדאָן איז זי אַלץ ניט אויפגעפירט געוואָרען. זי האָט דאָך דאָ אַרויסגערופען אַ געוויסען אינטערעס.

שלום אַשׁ האָט די קאַמעדיע זיינע „יחוס“, פאַרגעלעזען פאַר אַ קרייז רוסישע שריפטשטעלער און קינסטלער אין סט. פעטערסבורג (איצט לענינגראַד). רוסישע שריפטשטעלער האָבען דערביי געשאַפען אַ סצענע. זיי האָבען אויסגעזעצט געגען דעם וואָס מען בריינגט אַריין אידישע ווערק אין דער רוסישער שפראַך, און ס'האָט זיך דורך דעם ענט־וויקעלט אין דער רוסישער פרעסע אַ פאַלעמיק איבער דאָס אַנטייל נעמען פון אידען אין דער רוסישער ליטעראַטור. רוסישע שריפטשטעלער האָבען זיך אַרויסגעזאָגט, אַז ס'איז בעסער אי פאַר רוסישער אי פאַר אידישער ליטעראַטור און קונסט, אַז אידען זאָלען בלויז ווירקען אין זייער אייגענער אידישער שפראַך. עס פאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבען זיך ניט גערעכענט מיט דעם פאַקט, אַז אידען לעזען ניט בלויז אידיש... אַט דעם דאָזיגען אינצידענט האָב איך דערמאַנט אין מיין בוך „אַ אידישע אור־טאַפּיע“, וואָס איז ערשינען אין 1917, אַלס ביישפּיל פון אַנטיסעמיטישע מאַניפעסטאַציעס, און איך האָב ערקלערט: „אין דער צוקונפט וועלען אַזעלכע עראייגניסע נאָך אַפּטער פאַרקומען, און וואָס פאַר אַ מיין גייסטי־גע און מאַראַלישע ליידען דאָס וועט פאַרשאַפען צו אידען אין פרייע לענדער, דאָס קען מען זיך איצט גאַרניט פאַרשטעלען...“ אין וויל דאָ וועגען דעם קיין פירוש ניט מאַכען, איך האָב נאָר געוואַלט פאַרצייכענען דעם פאַקט, און יעדער ווייסט איצט ווי ריכטיג ס'איז געווען אַט די אַבשאַצונג פון דער לאַגע...

אין סוף יאָר 1909 האָט שלום אַשׁ באַזוכט אַמעריקא. ער האָט דאָרט פאַרפאַסט אַ קאַמעדיע „דער לאַנדסמאַן“. די טענדענץ פון דער קאַמעדיע איז געווען צו צייגען די פאַרבינדונג, וואָס איז פאַראַן צווישען איינגע־וואַנדערטען אַמעריקאַנעם אידען און די אידען פון די אַלטע היימען. אַזאַ פּיעסע האָט גראַדע באַדאַרפט האָבען ערפאלג, אָבער זי האָט עס ניט גע־האַט. פאַר וואָס, וועל איך ווייטער איבערגעבען.

שלום אש האט נאך געשאפען א ביבלישע דראמע, „פּתח'ס טאָכ־טער“, און די פּיעסען: „דאָס הייליגע מיידעל“ אָדער „אַ שנירעל פּערל“, „דער טויטער מענש“, „מאַראַנען“.

עס איז דאָן געקומען די דראַמאַטיזירונג פון „מאַטקע גנב“, איינער פון די בעסטע רעאַליסטישע דראַמאַנען פון שלום אַש און פון דער איד־שער ליטעראַטור. די פּיעסע האָט אויך געהאַט אַ גרויסען ערפּאָלג.

עס פּאָלגט „ווער איז דער טאַטע“, וואָס דער מחבר האָט באַאַרבייט פון זיינער אַ פּריעריגע פּיעסע „בונד פון די שוואַכע“.

און דאָן, די וויכטיגסטע צוויי פּיעסען פון שלום אַש: „פּאַר אונזער גלויבען“ און אַ דראַמאַטיזירונג פון זיין היסטאָרישען דראַמאַ „קידוש השם“. דאָס זיינען פּיעסען פון דער אידישער טראַגעדיע. זיי זיינען זייער איינדרוקספּול, און זיי האָבען אַ גרויסען ערפּאָלג.

אַש'ס דראַמאַ „אַנקעל מאָזעס“ איז אויך דראַמאַטיזירט געוואָרען, און מען האָט די פּיעסע געפּילמט.

ער האָט נאָך געשריבען: „רעווערענד דר. סילווער“ און „קוילען“. קיין גרויסע ערפּאָלגען זיינען זיי ניט געווען.

דער סך הכל איז אַלץ דער, וואָס איך האָב פון אָנהויב אָנגעצייגט, אַז שלום אַש'ס גרויסקייט איז ניט אַלס דראַמאַטורג. אָבער אייניגע פון זיינע פּיעסען קומט אַ שטענדיגען פּלאַץ אין דעם רעפּערטואַר פון איד־שען טעאַטער.

איך וויל אויך פּאַרצייכענען, אַז שלום אַש האָט עטליכע מאָל באַזוכט לאַנדאָן, אָבער קיין מאָל איז עס ניט געווען אין שייכות מיט זיינע פּיע־סען. עס האָט זיך ביי אונז ניט געפונען קיין אידישע טעאַטער טרופּע וואָס זאָל אויפּפירען אַ פּיעסע זיינע, ביי וועלכער ער זאָל זיין אַנוועזענד. ווע־ניגסטענס ווייס איך ניט פון אַזאַ פּאַל.

13. שלום אש'ס פיעסען

וואס זיינען געשפילט געווארען אין לאַנדאָן

א. „גאט פון נקמה“

די ערשטע פיעסע פון שלום אש'ס, וואָס איז געזען געוואָרען אין לאַנדאָן דאָן, איז געווען „גאט פון נקמה“, אויפגעפירט פון דוד קעסלער אין פאָר-וויליאָן טעאַטער אין יוני 1913. דער גרעסטער רעאַליסטישער שווישפּיל-לער פון דער אידישער בינע האָט דאַמאַלט גאַסטראָלירט אין לאַנדאָן, און ער האָט אויפגעפירט אש'ס באַרימטע דראַמע, שפּילענדיג דעם הויפט כאַראַקטער יעקל שאַפּשאַוויטש.

„גאט פון נקמה“ איז אויף דעם מאַטיוו פון פאַטאַליזם: ווער עס זינד דיגט ווערט באַשטראַפּט פאַר דער זינד. מעג ער טון סאָי וואָס, מעג ער מיט אַלע זיינע כחות און מעגליכקייטען זוכען צו באַקומען פאַרגעבונג, וועט ער דאָס ניט דערגרייכען, און די שטראַף וועט טרעפען ניט נאָר אים, נור אויך זיין קינד, ווייל עס הערשט דאָס געזעץ פון ירושה, און גאָט שטראַפּט אויך די קינדער פאַר די עלטערן.

שלום אש'ס „גאט פון נקמה“ קען אין געוויסע הינזיכטען פאַרגלייכט ווערען צו איבסענ'ס „גייסטער“ און בריע'ס „דעמעדזשד גודס“ (איבער-געפירטע סחורה). די אַלע דריי פיעסען באַהאַנדלען די ווירקונג און די רעזולטאַטען פון דעם עקעלהאַפטען געזעלשאַפּטליכען איבעל, וואָס ווערט אָנגערופען: פראַטיטוציע. דער אונטערשיד צווישען זיי איז: ווערענד איבסען און בריע האָבען געצייגט, אָז פראַטיטוציע פירט צו פיזישער דעגענעראַציע, האָט שלום אש'ס געצייגט, אָז זי פירט צו מאַראַלישער ענט-אַרטונג, וואָס איז אַלץ אַזוי שרעקליך און פון אידישען שטאַנדפונקט נאָך שרעקליכער.

עס פאַרשטייט זיך, אָז ס'איז אויך פאַראַן אַ גרויסער אונטערשיד אין דער אַרט און ווייזע ווי יעדער איינער פון די פאַרפאַסער האָבען באַהאַנד-דעלט דאָס טעמא: איבסען איז זיכער געווען דער גרעסטער אַלס דראַמע דיכטער און דער פינקטליכסטער רעאַליסט פון די דריי. בריע איז געווען אַ כירורג, און ער האָט אויך אין דער דראַמע אַלץ געשניטען מיט כירור-גישער שטרענגקייט. ביי שלום אש'ס איז די האַנדלונג אַ ביסעל צופלאַסען, ניט אַזוי קאַנצענטרירט. ער האָט אפילו די טעמא אומפאַסט טיפער, פּסיכ-

כאלאגישער, ווייל ער האט אויך באהאנדעלט מאַראַלישע ווירקונגען. אָבער אַנשטאַט ער זאל זיך קאַנצענטרירען אויף דעם פּסיכאָלאָגישען קאַנפּליקט פון יעקל שאַפּשאַוויטש, האָט ער גאָר אַרױפּגעבראַכט אויף דער בינע דאָס הייזעל מיט איר אונפאַרמיידליכער וואולגאַריטעט, וואָס זעט זיך אַרױס אפילו פון אונטער דעם צודעק פון אַ פּאַעטישער פּראָזע. דאָס רייסט אין אַ געוויסען הינזיכט איבער דאָס נאַטירליכע שטייגען פון דער האַנדלונג.

די האַנדלונג צוטיילט זיך דערפאַר אין צוויי מאַטיווען: אויף איין זייט די שטרעבונג צו ריינקייט, וואָס איז פאַראַן ניט גאָר ביי יעקל שאַפּשאַוויטש, גאָר אפילו ביי די געפּאַלענע פּראַסטיטוטקעס. יעדע פון זיי זוכט זיך צו לייטערן, וועלכע דורך וועלען חתונה האַבען און וועלכע דורך פאַרשיכור'ן זיך מיט עראַטיק... און דער צווייטער מאַטיוו איז די שוין אין אַנפאַנג דערמאַנטע אונפאַרמיידליכקייט פון די פּאַלגען פון זינד. ווען דער מחבר זאל זיך געווען אַבשטעלען בלויז אויף דעם צווייטען מאַטיוו וואָלט די האַנדלונג געווען אויסגעהאַלטענער.

דאָך, אפילו ווי זי איז, שטייגט די האַנדלונג, זי ענטוויקעלט זיך, גרייכט צו אַ שטורמדיגען קלימאַקס און אַנט-קלימאַקס.

ס'איז אַזאָ געשיכטע:

יעקל שאַפּשאַוויטש האָט אַ שאַנד-הויז. ער האָט חתונה געהאַט מיט איינע פון זיינע נקבות, און זי העלפט אים אַנפירען דאָס הויז. האַבען זיי אַ טאַכטערל, רבקה'לע, זוכט דער פּאַטער זי צו פאַרהיטען ניט אַריינצו-פאַלען אין דער נעץ פון זנות, אין דעם זומפּ פון דעם שמוציגען לעבען, וואָס איז דער מקור פון זיין פּרנסה.

יעקל שאַפּשאַוויטש איז אַ אונגוויסענדער מענש, אין אים איז פאַראַן אַ אינערליכע שטרעבונג צו ריינקייט, אָבער ער האָט ניט קיין וויסען און ניט קיין מוט צו האַנדלען. ער טראַכט גאַרניט פון אויפגעבען זיין פּרנסה, אָדער פון אַוועקשיקען זיין קינד פון דער שמוציגער סביבה פון דעם אויסגעלאַסענעם לעבען. ער האַלט זיין טאַכטערל אין דעם פאַר-דאַרבענעם הויז, און דאָך וויל ער, דאָס זי זאל בלייבען ריין... ער זוכט זי צו באַשיצען דורך אַ רעליגיעזען געפיל, וואָס איז פיל מער אַבערגלייבען ווי אמת'ע רעליגיע... ער מיינט דאָס אויב ער וועט אַרייננעמען אַ ספר תורה אין שטוב אַריין, און זי האַלטען אין צימער פון זיין קינד, וועט זי שוין זיין באַשיצט.

ס'איז ניט קיין לייכטע זאַך און זיכער ניט קיין פּאַסיגע זאַך צו באַ-קומען אַ ספר תורה פאַר אַזאָ הויז, אָבער פאַר געלד קריגט מען דאָך אַלעס, האָט ער אויך געקראָגען איינעם וואָס זאל אים פאַרזאָרגען מיט

אַ ספר תורה, און יעקל נעמט אויף די הייליגקייט מיט גרויס פריינד און מיט דעם גלויבען דאָס זיין קינד וועט גערעטעט ווערען...

אַבער די סביבה ווירקט. עס זיינען ניט די זינדיגע מחשבות פון דער מיידעל, וואָס שלעפט זי אַראָב אין אַבגרינד, עס איז ניט וועלכע ס'איז ליבע. עס זיינען קודם כל די אויסגעלאָסענע מיידלעך וועלכע אינטערע-סירען איר, אייניגע זיינען דאַרפישע און דער פאַרפאַסער האָט זיי באַ-פּוצט מיט פּאַעזיע. עס קען זיין, דאָס זיי זיינען טאַקע געווען פּאַעטיש געשטימט, רייצענד, און זיי ציען צו רבקה'לען. זי וויל מיט זיי פאַר-בריינגען... נאָך שטאַרקער ווירקט געגען איר אַנשטענדיגקייט דאָס וואָס איינע פון די אויסגעלאָסענע פּרויען, וועלכע האָט אַ „חתן“, זוכט זיך אַרויסצורייסען פון דעם שמוציגען לעבען, און זי שלאָגט פאַר דעם חתן אַוועקצונעמען איר בעל-הבית'ס טעכטערל, און מיט איר עפענען אַן איי-גען שאַנד-הויז. זיי פירען דאָס דורך. ווען יעקל דערפאַרט וואָס ס'איז געשען איז ער ווילד פון ווייטאָג. ער איז ווי אַ פאַרוואַנדטעטע חיה. ער בריינגט אפילו צוריק די טאַכטער צו זיין הויז, אָבער דאָס קען אים ווע-ניג וואָס באַרוהיגען. דער חורבן אין זיין גלויבען איז שוין געשען. ער האָט טענות צו גאָט און צו דער תורה, פאַר וואָס זיי האָבען זי ניט באַ-שיצט און ער טרייבט צוריק זיין אייגענע פרוי מיט דער טאַכטער אין דעם שאַנד-הויז...

די פּיעסע, נאָך מיין מיינונג, איז אַ מאַראַליזירענדע, ווייל זי צייגט אַן אויפ'ן פאַקט, אַז פון שטראָף פאַר זינד קען מען זיך ניט אויסקויפען. מיר זיינען דערפאַר ערשינען אונבאַרעכטיגט די געשרייען, וואָס מאַנכע האָבען דערהויבען, פאַר וואָס מען פירט אויף אַזאַ פּיעסע. די טענה: „סטייטש צו בריינגען אַ ספר תורה אין אַ שאַנד-הויז“, האָט קיין זין ניט, ווייל קיינער בריינגט ניט קיין אמת'ע ספר תורה אין אַ שאַנד-הויז. ס'איז דאָך בלויז אַ פאַרשטעלונג, און די אַזוי גערופענע „ספר תורה“ אויף דער בינע איז אויך נאָר אַ פאַרגעשטעלטע... עס קומט ניט פאַר קיין שום פאַרלעצונג פון אַן אמת'ן רעליגיעזען געפיל. עס ווערט בלויז געצייגט אַז אַבערגלויבען קען ניט העלפען זיך צו פאַרהיטען פון שטראָף פאַר זינד.

לויט ווי מיר שיינט האָט דער פאַרפאַסער בלויז באַדאַרפט קלאָר מאַכען אין דער פּיעסע גופא, אַז עס איז נוצלאָז צו דערוואַרטען, אַז די תורה, אָדער דער גלויבען אין דער תורה, זאָל קענען העלפען דאָ-מאַלט ווען מען טוט זאַכען וואָס זיינען דורך דער תורה שטרענג פאַר-באַטען... אָבער דאָס וואָלט נאָר נויטיג געווען איינצושטילען די וועלכע האָבען זיך געפילט פאַרלעצט. אין אַלגעמיין איז דאָס ניט נויטיג געווען, ווייל דאָס זעט זיך פאַרלשטענדיג אַרויס פון דער האַנדלונג גופא.

די אויפפירונג פון דוד קעסלער און איבערהויפט זיין שפילען די ראלע פון יעקל שאפשאוויטש אין געווען זייער געלונגען, אונפארגעסליך. מישא פישזאן האט אויך אין יוני 1923 אויפגעפירט די פיעסע אין פאוויליאן טעאטער און געשפילט די ראלע פון יעקל שאפשאוויטש מיט ערפאלג.

ב. „מאטקע גנב“

אין „מאטקע גנב“ האט שלום אש געלאזט אריינקוקען אין דער אונטערוועלט, אין די קעלערס און קאוויארניעס, אין וועלכע עס באוועגען זיך פינסטערע כאראקטערע, גנבים, אויסווארפען, גאסען-פרויען און פרויען הענדלער.

„מאטקע גנב“ איז אַ פּאַנאָראַמע פון גרויליכע בילדער און געשטאַל-טען. די אידעע פון דעם ווערק, און פאלגליך אויך פון דער פיעסע, איז צו צייגען די טרויעריגע פאלגען פון סאַציאַלען עלענד, פון אַרימקייט און דחקות, פון דעם ווערקליכען קאַמף פאַר עקזיסטענץ. דער הויפט כאַראַקטער, מאַטקע אַליין, צייגט וואָס עס קען ווערען פון אַ קינד מיט אַ ריינער נשמה, ווען עס ווערט דערצויגען אין אַ פינסטערער קעלער וואוּ—נונג, מיט קלעפּ, קללות, חרמות און הונגער.

אין דער פיעסע ווערט אויך געצייגט, אַז ביי די נידעריגסטע שיכ-טען פון דער געזעלשאַפט, אפילו ביי די פאַרבאַרגענסטע טיפען, וואָס קען נאָר עקזיסטירען צווישען אידען, זיינען נאָך אַלץ פאַראַנען גוטע מדות און אַ שטרעבונג צו ריינקייט און אַרענטליכקייט. זיי ראַנגלען זיך כדי זיך אַרויסצורייסען פון דעם זומפּ, נאָר אַ פאַטאַלער שיקזאַל פאַר-פאַלגט זיי און דערלאָזט ניט, אַז זיי זאָלען זיך באַפרייען פון זייער שרעק-ליך טראַגישער לאַגע.

דאָס צייגט זיך אַרויס אין די האַנדלונגען און וואַנדלונגען פון מאַט-קען, דאָס צייגט זיך אויך אַרויס דורך די אינערליכע איבערלעבונגען פון די געזונקענע גאָסען-מיידלעך, וועלכע טראַץ זייער פאַרפּוילטען זינד-גען לעבען, האַפען זיי נאָך אַלץ, אַז גאָט וועט צושיקען באַשערטע און זיי וועלען חתונה האַבען און ווערען אַרענטליכע בעל הבית'טעס.—ביי גאָט איז דאָך אַלץ מעגליך... און אפילו ביי די וועלכע האַבען ניט די שטרעבונג איז עס אויך ניט זייער שולד, ווי זאָגט איינע פון זיי: „איך האָב ניט קיין היים. מיין היים איז די גאַס; טאָ גיי איך אין גאַס“...

די הויפט זאַך אין דעם ווערק, און אין דער פיעסע, איז די שילדע-

רונג פון דעם כאַראַקטער פון מאַטקע גנב. ער איז געבוירען געוואָרען מיט גוטע נייגונגען, און וואָלט ער אויפגעוואַקסען אונטער גונסטיגע מענשליכע פאַרעהעלטניסע, מיט ריכטיגער אויפפאַסונג און דערציהונג, וואָלט ער געווען אַ מענש צו מענשען גלייך. אָבער דורך די אומשטענדען זיינע און דורך דער ערציהונג וואָס מאַטקע האָט באַקומען; דורך דעם הונגער און מאַנגעל, ווערט ער אַ גנב, און עס ענטוויקעלט זיך ביי אים אַ שוואַכער כאַראַקטער, וואָס פאַלט אַרונטער פרעמדע שעדליכע איינפלוסען. ער ווערט פאַרטריבען פון זיין היים; פאַלט אַריין אין אַ פאַר-דאַרבענער געזעלשאַפט. אונטער דעם איינפלוס פון אַ פאַרפירערישע קאָאָטע, מיט פאַרברעכערישע אינסטינקטען, ווערט ער זאָגאַר אַ מער-דער... אָבער טראַץ דעם רייסט זיך זיין נשמה צו אַ ריינעם, ערליכען און אַרענטליכען לעבען. עס קומט פאַר אין אים אַ קאַמף צווישען גוטעס און שלעכטעס. אין אַ מאַמענט דוכט זיך, אַז דאָס גוטע וועט זיגען, און מאַט-קע וועט זיך באַפרייען פון דעם ערדישען גיהנום וואָס ברענט אַרום אים. ער פאַרליבט זיך אין אַ אַרענטליך מיידעל; ווערט צוליב איר אַ פיינער מענש און גיט אויף זיינע ניט אַרענטליכע געשעפטען, זיין ערליכקייט גייט אזוי ווייט זיך מודה צו זיין פאַר זיין כלה אין דעם מאַרד, וואָס ער האָט באַגאַנגען... אָבער אומזיסט איז מאַטקע'ס קאַמף. דער שיקוואַל זיינער איז געזיגעלט. דער פאַרפאַסער איז אַ פאַטאַליסט. קוים האָט איינער פון זיינע העלדען געזינדיגט, קענען זיי זיך שוין ניט מער פון דער זינד אויסקויפען, קען ער זיך שוין ניט מער רעטען פון אירע פאַלגען... די עלטערן פון דער כלה גיבען אויס מאַטקע'ן צו דער פאַליציי.

עס איז אַ טראַגישע געשיכטע פון אַ טראַגישען לעבען, וואָס פאַר-דינט סימפּאָטיע, כאַטש ס'איז דורכגעוועבט מיט זינד און פאַרברעכען. ס'פאַרדינט אויך זיך צו פאַרטראַכטען, צי מען וואָלט ניט באַדאַרפט זי-כען צו פאַרמיידען, דאָס אַזעלכע טראַגעדיעס זאָלען געשען מיט מענ-שען. מאַטקע איז אַ פראַדוקט פון אומשטענדען, אין אַ וועלט, אין וועל-כער עס וואָלטען ניט געווען אַזעלכע אומשטענדען וואָלט אַ מאַטקע ניט געפאַלען...

„מאַטקע גנב“ איז אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע פיעסע. די האַנדלונג איז געשפּאַנט און זי איז אויך איבערגעגעבען אין אַ זייער לעבעדיגען כאַ-ראַקטעריסטישען סטיל, מיט פיל הומאַר. דורך דעם איז די פיעסע אויך אַמוזירענד.

יאָזעף קעסלער האָט אויפגעפירט אין פּאָויליאַן טעאַטער „מאַטקע גנב“. ער האָט געשפּילט דעם הויפט כאַראַקטער; מאַדאַם פיינמאַן איז געווען מערי די כלה. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: מאַדאַם אויגענ-

בליק, מאַדאַם בעקי גאַלדשטיין, הערר און מאַדאַם זיידערמאַן, שערמאַן א. א. ס'איז געווען אַ אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונג.

ג. „קידוש השם“

„קידוש השם“ — פון אַ קאַפיטעל פון אידישען מאַרטירערטום האָט שלום אַש אויסגעוועבט אַ סימפּאָניע אין ווערטער, אין וועלכער עס ווערט אויסגעזונגען אין פשוט'ע, אָבער זייער רירענדע קלאַנגען די ליידען, די ווייטאַגען, די שטרעבונגען, די ריינקייטען פון די קינדער פון אידישען פּאָלק, וועמענס לעבען עס איז הפּקר און וועמענס בלוט עס ווערט פאַר-גאַסען. ער האָט דערביי אויך געשילדערט די אייביגע געפאַר וואָס דראַט אונזער פּאָלק מצד די וועלכע טראַגען געגען אונז אַ שטענדיגע שנאה, וואָס פאַר'ס'ט זייערע אייגענע לעבענס און די גאַנצע וועלט.

אין שלום אַש'ס ווערק ווערט ניט געשילדערט די טראַגעדיע פון די אידישע גאונים, וועלכע זיינען אומגעקומען אויף קידוש השם, נאָר די טראַגעדיע פון די אידישע פּאָלקס מענשען, וועלכע זיינען אומגעבראַכט געוואָרען צוליב די זעלבע סבות, ווי יענע גרויסע גייסטיגע פירער, און וועלכע האָבען זיך מקריב געווען מיט דער זעלבער פרייוויליגקייט און ענטשלאָסענהייט פאַר דעם אידישען נאָמען, פאַר דעם אידישען גייסט און פאַר דער אידישער ריינקייט, וואָס איז דער עיקר פון דעם אידישען גייסט.

פון אַ עפיואַד פון שלום אַש'ס ווערק האָט מען סצענירט די דראַמע וואָס טראַגט דעם זעלבען נאָמען „קידוש השם“, וואָס איז געשפּילט גע-וואָרען מיט גרויסען ערפּאָלג אין דער גאַנצער וועלט, אויך ביי אונז אין פּאַוויליאָן טעאַטער.

ווי אין יעדער סצענירונג פון אַ דערציילונג פעלט אין איר דער שטאַרקער דראַמאַטישער צוזאַמענבונד פון איין סצענע מיט דער צוויי-טער. די סצענעס מאַכען מער דעם איינדרוק ווי פון קאַפיטלעך פון אַ געשיכטע, ווי אַקטען פון אַ דראַמע. אָבער יעדע סצענע זאָן און פאַר זיך איז זייער אינטענסיוו דראַמאַטיש און זיי פאַלגען מיט לאַגישער אונפּאַר-מיידליכקייט איינע נאָך די צווייטע. כאָטש די ענטוויקלונג איז ניט גענוג שטייגערענד, די האַנדלונג טראַגט זיך ניט מיט אימפעט צו אַ קלימאַקס און אַנט-קלימאַקס, דערגרייפט דאָך יעדע סצענע די נשמה פון צושויער צוליב איר אייגענער טיפּער דראַמאַטישער שטאַרקייט, צוליב די אידישע ליידען וואָס ווערען אין יעדער סצענע באַזונדער אַזוי בולט אַרויסגע-בראַכט.

ס'איז אַ דראַמע אויס דעם לעבען פון אידען אין כמעלניצק'ס צייט; עס שפּיגעלט זיך אָב ווי אידען האָבען באַקומען דעם חסד פון פּוילישע

פריצים, דאָס זיי זאָלען האָבען די דערלויבעניש צו בויען אַ שול. זיי האָ-
בען זיך געמוזט דערנידעריגען, טאַנצען און זינגען מה־יפית, און דערביי
ברוטאַל געשלאָגען ווערען, אָבער זיי האָבען עס מקבל באהבה געווען,
אָבי צו קענען בויען אַ שול.

עס צולאָזען זיך דאָן כמעלניצקייט באַנדעס. זיי מאַכען חרוב אידן-
שע ישובים; די שוידערליכסטע מעשים קומען פאַר, די גרויליכסטע ביל-
דער שפיגלען זיך אָב. און אין מיטען פון די גרויזאַמקייט ווערט צושטערט
אַ אַידישער ראַמאַנס פון אַ יונגען פאַרעל, וועלכע זיינען דערצויגען גע-
וואָרען פון קינדווייז אַלס חתן כלה און ס'האַט שוין געהאַלטען ביי זייער
פאַראייניגונג. די כלה איז דערצו גאָך אין סכנה מיט איר ריינקייט, מיט
איר אונשולד... באַנדיטען הרגענען זיך צוליב איר, זיי באַשטימען דורך
קראַפט צו וועלכען זי זאָל באַלאַנגען, אָבער ווען עס בלייבט דער זיגער
איבער די אַנדערע באַנדיטען, און ער וויל שוין דעם קרבן צו וועלכען
ער האָט זיך געצילט, דערציילט אים די אַידישע טאַכטער, אַז זי איז אַ
הייליגע, אַז ער וועט זיך אין איר ניט קענען אַנרירען. אַ סמן — זאָל ער
אויף איר שיסען, וועט ער זען, אַז די קויל וועט זי ניט טרעפען... לאַזט
זיך דער באַנדיט אינרעדען צו פרובירען און אויף איר שיסען, און זי
באַצאָלט מיט איר לעבען דעם פרייז צו רעטען איר אַידישע ריינקייט,
איר מענשליכע ווירדע... דאָן ערשט קומט פאַר די אַלגעמיינע שחיטה
אויף די אידען פון שטעטעל און זיי שטאַרבען אויף קידוש השם.

ס'איז געווען אַ אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונג; זי איז אויפגעפירט
געוואָרען פון פעני וואַקסמאַן, וועלכע האָט געשפילט די ניאָניע, סאַלאַמאַן
שטראַמער און קלאַראַ שטראַמער האָבען געשפילט אַלס שלמה'לע און
דבורה'לע, די חתן כלה. ש. פאַסטעל האָט געשפילט דאָס הייליגע שניי-
דערל. די איבעריגע האָבען געלייסטעט אַ שוואַכען בייטראַג.

ד. „אונזער גלויבען“

דאָס איז איינע פון די בעסטע פיעסען אין אַידישען רעפערטואַר,
איבערהויפט דער הריטער אַקט איז דער שטאַרקסטער דראַמאַטישער
אַקט וואָס איז ווען עס איז אויפגעפירט געוואָרען אויף דער אַידישער
בינע.

שלום אַש אַליין האָט, מיט אַכט יאָר פריער, איידער איך האָב געזען
די פאַרשטעלונג פון זיין פיעסע „אונזער גלויבען“, פאַרגעלעזען דעם
הריטען אַקט אין דער רעדאַקציע פון די „צייט“. עס זיינען געווען אַנווע-
זענד אייניגע שריפטשטעלער און קריטיקער. מיר זיינען אַלע געווען
שטאַרק אימפרעסירט און גערירט פון די דיאַלאָגען און פון די טיפע גע-
-

פילען, וואָס זיינען אין זיי אויסגעדריקט. אייניגע פון אונז, גאַנץ שטאַרקע מענשען מיט פאַרהאַרטעוועטע גערווען פון לעבענס געשעענישען און סאַציאַלע דראַמען, זיינען געווען גערירט ביז טרערען. שלום אַש אַלייך, דער פאַרפאַסער און פאַרלעזער, איז איינפאַך געווען צודרייט פון אינער־ליכער איבערלעבונג... איך האָב זיך דאַמאַלט געפרעגט: וועט דער אַקט מאַכען דעם זעלבען איינדרוק, ווען מען וועט אים שפּילען? וועט אויף דער בינע ניט אָבגעשוואַכט ווערען זיין אינטענסיוויטעט, ווי עס געשעט אָפט ביים שפּילען ליטעראַרישע פּיעסען? עס איז ביי מיר געבליבען אַ ספּק, אָבער דאָס איז פאַרשוואַנדען געוואָרען ווען איך האָב געזען די פּיעסע שפּילען. די אינטענסיוויטעט גרייכט צו אַ זייער הויכער מדרגה אין דערמאָנטען אַקט.

אין די ערשטע צוויי אַקטען קומט פאַר אַ כאַראַקטעריסטישע גע־שיכטע, אָבער אַזעלכעס פלעגט מאַנכע מאל טרעפּען אין דערפּער. אַ שגף האָט זיך געליבט מיט אַ אידישע מיידעל. מען האָט איר געוואַלט חתונה מאַכען געגען איר ווילען מיט אַ אידען; ס'איז אפילו שוין פאַרגעקומען די חופּה, אָבער דער שגף האָט דאָך די כלה אַרויסגעגנבֿעט. זי איז זיינע און זי שמד'ט זיך. אָבער אין דריטען אַקט ענטוויקעלט זיך די געווענליכע געשיכטע צו אַ מייסטער־ווערק. דער אַקט איז אַריגינעל אין העכסטען גראַד, איינדרוקספול, מיטרייסענד, קינסטלעריש און דראַמאַטיש אויף דעם העכסטען אופן.

עס ווערט געשילדערט אַ געוויסער אָבערגלויבען מיט אַ סגולה, וואָס זאָל ווירקען אַזוי אידישע טאַכטער, אסתר'קע, זאָל זיך צוריקקער־רען צו אירע עלטערן. עס ווירקט ניט. זי שוואַנגערט פון איר קריסט־ליכען מאַן, אָבער דאָס קינד קומט איר אָן זייער שווער. זי שרייט און רופּט און בעט זיך, אַז עס זאָלען צו איר קומען טאַטע־מאַמע... דער טאַטע וויל ניט גיין, אָבער די מאַמע לויפט רעטען איר קינד; און זי בריינגט צוריק די בשורה, אַז אַ קינד איז געבוירען געוואָרען. דעם פאַטער'ס ליידען זיינען אין לשער.

די פּויערים פון דאָרף רעאַגירען אויף זייער שטייגער. זיי ווילען אַז די עלטערן זאָלען זיך איבערבעטען מיט דער טאַכטער וואָס האָט פאַר־לאָזען איר אמונה. צוערשט זוכען זיי צו ווירקען מיט גוטען. זיי רעדען צו די אידישע טאַטע־מאַמע, אַז זיי זאָלען זיך אויך שמד'ן — אומזיסט די מי...! צובונטעווען זיך די פּויערים געגען זיי. ס'איז אַ סכנה... בעט די פּרוי דעם מאַן, דאָס זיי זאָלען פאַרלאָזען דאָס דאָרף, וויל ער ניט.. דאָרט איז געווען דאָס הויז פון זיין פאַטער, דאָרט וויל ער בלייבען. אָבער דער בונט פון די פּויערים ברעכט אויס עפענטליך. זיי ווילען דעם אידען מיט זיין פּרוי דערמאָרדען. קומט די טאַכטער צו לויפען און רעטעט זיי...

אַבער אַט צוליב דעם, וואָס ער דאַרף אַנקומען צו דער טובה פון דעם קריסט, וועלכער האָט ביי אים צוגענומען די טאַכטער, באַשטימט דער איד אַוועקצוגיין מיט זיין פרוי אין דער ווייטער וועלט אַרײַן...

ס'איז אַ זייער פאַטעטישע געשיכטע. בלויז אידען קענען איר איר בערלעבען, און נאָר אידען קענען איר פאַרשטיין...

די פאַרשטעלונג פון דער פיעסע האָבען מיר געהאַט צו פאַרדאַנקען יוסף קעסלער. ער האָט געשפילט דעם פאַטער. מיט אים האָבען געשפילט מאַדאַם דיינע פיינמאַן, מאַדאַם אויגענבליק, מאַדאַם סילוויאַ, ברייטמאַן, ברויז, שערמאַן, מאַרקאוויטש. זיי האָבען זיך אַלע דערהויבען אין מיינע אויגען פאַר'ן שפילען די פיעסע. ס'איז איינע פון די פאַרשטעלונגען וואָס איד קען ניט פאַרגעסען, הויפטזעכליך צוליב דער באמת פסיכאלאָגישער אינטענסיוויטעט און אידישער פראַבלעם, וואָס איז ענטהאַלטען אין דריי טען אַקט פון שלום אַש'ס מייסטער-דראַמע.

ה. „דער לאַנדסמאַן“

די ווילנער האָבען אויך דאָ אויפגעפירט שלום אַש'ס „לאַנדסמאַן“, אַבער די פיעסע איז מיר ניט געפעלען. זי ענטהאַלט מער אַנשטעל ווי לעבען, מער קאַריקאַטור ווי אמת'ע כאַראַקטעריזירונג; מער רייד ווי האַנדלונג; און דערצו נאַרישע רייד... וואָלט די פיעסע געווען אַ פאַרס, דאָן וואָלט דאָס וואָס קומט אין איר פאַר געהאַט אַ זין. אַ פאַרס איז זינ-לאָז און דערפאַר איז זינלאָזיגקייט דער זין פון אַ פאַרס... אַבער „דער לאַנדסמאַן“ האָט די פּרעטענציע צו זיין אַ ריינע קאַמעדיע און אַרײַנצו-וועבען אין אַזאַ קאַמעדיע אַנשטעל און באַנאַליטעט איז אַ גרויסער חסרון. די האַנדלונג אין דער פיעסע דרייט זיך אפילו אַרום אַ אינטערעסאַנט-טען מאַטיוו: די בענקעניש נאָך דער אַלטער היים ביי די איינגעוואָנ-דערטע אידען אין אַמעריקא. אַבער די בענקעניש, וואָס קען אַרויסרופען עכטע וואַרימע געפילען, ווערט אַפט פאַרוואַנדעלט אין אַ ביליגען סענ-טימענטאַליזם...

דער אויספיר אירער, אַז אַ מאַמע זאָל געבען איר טאַכטער פאַר אַ כלה צו דעם מאַן, מיט וועלכען זי האָט זיך געליבט איידער זי האָט חתונה געהאַט מיט דעם פאַטער פון דער טאַכטער, איז אַזאַ פרייז, וואָס קיין שרייבער דאַרף ניט לאָזען אַ מאַמע צאָלען פאַר אַן אַלטער עראינערונג... ס'איז אמת אַז אויף דער אידישער בינע שפילט מען פיל ערגערע זאַכען, אַבער פון שלום אַש האָט זיך ניט געוואָלט זען אַזאַ פיעסע.

עס פאַרשטייט זיך, אַז דער דאָזיגער שאַטען קען ניט אַבשוואַכען די וויכטיגקייט פון זיינע אַנדערע פיעסען, אין וועלכע שלום אַש האָט זיך דערהויבען צו דער הויך פון זיין גרויסען טאַלאַנט.

14. אסיפ דימאוו און זיינע פיעסען

אן אָנגעזעענעם פּלאַץ פּאַרנעמט אויך אַסיפּ דימאָוו אין אידישער דראַמע דיכטונג. זיין ריכטיגער נאָמען איז יוסף פּערלמאַן, און איז געװױרען אין ביאליסטאָק אין 1878. ער האָט אפילו באַקומען הויפטזעכליך אַ רוסישע דערציִהונג, און ער האָט אויך אין רוסיש אָנגעהויבען זיין שריפטשטעלערישע טעטיגקייט; צוערשט אַלס פּעלעטאַניסט, און דאַן אַלס דראַמאַטורג; אָבער ער האָט צו זיין קרעדיט די בעסטע דראַמע אויס די פּאַגראַם איבערלעבונגען אין דער צאַריסטישער רוסלאַנד: „שמע ישׂראל“. זי איז צוערשט אויך געשריבען געוואָרען אין רוסיש און דער־נאָך האָט מען איר איבערזעצט אין אידיש. אויך אין אַריגינאַל, אין רוסיש, טראַגט די דראַמע דעם העברעאישען נאָמען: „שמע ישׂראל“.

אַלס דראַמאַטורג איז אַסיפּ דימאָוו צוערשט באַקאַנט געוואָרען אין 1906, ווען עס זיינען דערשינען אייניגע פיעסען זיינע אין רוסיש. אַ באַ־זונדערן אינטערעס האָט אַרויסגערופען זיין דראַמע „גיו אָדער אַלע טאַג“, וואָס האָט געהאַט אַ באַדייטענדען ערפּאָלג אויף דער רוסישער און אויף אַנדערע בינעס. אין זיינע דראַמאַטישע שריפטען האָט אַסיפּ דימאָוו אַרויסגעצייגט צוויי פּעהיגקייטען, אַ זין פאַר הומאַר און אַ פּעהיג־קייט פאַר ענטוויקלען די אַנדלונג, אַריינבריינגענדיג אין איר כאַראַק־טעריסטישע איינפּעלע.

ער האָט איבערהויפּט אַריינגעבראַכט גיאיגקייטען אין דער אידי־שער דראַמע: סימבאָליסטישע שטריכען און עקספּרעסיאָניסטישע פאַר־מען. דאָס האָט זיכער געוויקט, אַז מען זאָל זיך באַזונדערס אינטערע־סירען מיט זיינע פיעסען. זיי האָבען געצייגט אויף אַ געוויסען פּראַגרעס.

אין 1907 איז ערשינען זיין פריער דערמאָנטע דראַמע „שמע ישׂראל“. זי איז גלייך איבערזעצט געוואָרען אין אידיש פון א. גאַלדבערג. די דאָזיגע דראַמע מאַכט אַסיפּ דימאָוו וועלט באַרימט צווישען אידען. מען האָט גלייך געזען, אַז ער איז איינער פון די דראַמאַטורגען וואָס באַ־ציען זיך ערנסט צו דער אידישער לאַגע און זוכט אַריינצודרינגען אין אירע סבות, צו פאַרשטיין אירע ווירקונגען. די זעלבע פיעסע איז אויך איבערזעצט געוואָרען אין העברעאיש, און זי איז געשפּילט געוואָרען אין דער ערשטער הבימה גרופּע: „הבימה העברית“.

אַסיפּ דימאָוו האָט דאָן פאַרפאַסט אַ דראַמע אויף ידעם מאַטיוו פון אידישער רעכטלאָזיגקייט. זי איז געווען טענדענציעז, ניט אויסגעהאַלטען קינסטלעריש, אָבער זי האָט באַרירט אַ ברענענדע לעבענס פראַגע און האָט אויך אַרויסגערופֿן גרויסען אינטערעס. די פּיעסע איז דאָן גע- שפּילט געוואָרען אין אידיש אונטער דעם נאָמען „דער אייביגער וואַנ- דערער“. באַריס טאַמאַשעווסקי האָט זי געזען אין לאַדז, און זי האָט גע- מאַכט אויף אים אַזאַ איינדרוק, דאַס ער האָט איינגעלאָדען דעם פאַרפאַ- סער קיין ניו יאָרק, און ער האָט דאָרט אויפגעפירט די פּיעסע. מען האָט איר פאַרגעזאָגט אַ דורכפאַל, אָבער זי האָט גראַד געהאַט אַ גרויסען ער- פאַלג. די פּיעסע איז אויך איבערגעזעצט געוואָרען אין העברעאיש, און די ערשטע הבימה גרופע האָט איר געשפּילט.

אַסיפּ דימאָוו שרייבט אויך פּילע דערציילונגען, הומאַרעסקעס און פעלעטאַנען, אָבער ער זעצט פאַר זיינע דראַמאַטישע אַרבייטען. עס ווערט אויפגעפירט אין 1914 אין ניו יאָרק זיינע אַ פּיעסע „דער געזונגענער חתן“. זי האָט ניט קיין ערפאַלג. אָבער שפּעטער אין 1921 פירט מען איר אויף אין אַ נײַער איבערזעצונג אין לאַדז אונטער ידעם נאָמען „דער זינ- גער פון זיינע ליידען“, און זי מאַכט שוין גאָר אַן אַנדערן איינדרוק. דער ערפאַלג פון דער פּיעסע איז שוין געווען גרויס. זי ווערט נאָכדעם אויך געשפּילט אין פּוילישען טעאַטער. זי ווערט אויך איבערזעצט און גע- שפּילט אין העברעאיש און דײַטש.

עס פאַלגען נאָך אַ רײע איין-אַקטערס, וועלכע צייכענען זיך אַמ- מײנסטענס אויס מיט ידעם לייכטען שטיפערישען טאָן און סאַטירע, וואָס זיי ענטהאַלטען. ער שרייבט אָבער אויך אַ ערנסטערע דראַמע, אַ היס- טאָרישע: „ירושלים“. זי האָט ניט געהאַט קיין גרויסען ערפאַלג, אָבער זי האָט נאָך אַמאָל באַוווּזען, אַז דער מחבר זוכט זיך צו פאַרבינדען אַלץ שטאַרקער מיט דעם אידישען לעבען, ניט נאָר אין געגענווערטלעך זין, נור אויך אין היסטאָרישען פאַרנעם.

זיין הויפט זשאַנער בלייבט אַלץ די געגענוואָרט אָבעשפּיגעלט אין געלעכטער. ער שרייבט אַ מעלאָדראַמע „דעם רבינ'ס חתונה“, און דער- נאָך קומען צוויי ערפאַלגרייכע קאָמעדיעס: „בראַנקס עקספרעס“ און „ברויט“, אין וועלכע ער לאַכט גוטמוטיג פון די אַמעריקאַנער אידען, וועלכע זיינען געקומען פון פּוילען. די לעצטע פּיעסע איז געשפּילט גע- וואָרען פון מאָריס שוואַרץ אין קונסט טעאַטער.

עס זיינען נאָך דאָ פּיעסען וואָס אַסיפּ דימאָוו האָט פאַרפאַסט: „דער גאַסט פון שטאָט“, אַ מעלאָדראַמע מיט מוזיק; „די וועלט אין פּלאַמען“, אַ דראַמע; „שקלאַפען פון פאַלק“; „ליידי חיה ציפּע“; „ווען משיח

קומט"; „די לעצטע געליבטע“; „מענשען שטויב“; און אנדערע קאָמעדיען.

אַסיפּ דימאָוו האָט נאָך געהאַט אַן אויסערגעווענליכען ערפּאָלג. ער האָט אָנגעשריבען אַ קאָמעדיע אין ענגליש: „פּערסאָנאַליטי“, אין זי פּלאַגיאירט געוואָרען פּון אַן אַמעריקאַנעם דראַמאַטורג, און זי איז געשפּילט געוואָרען מיט ערפּאָלג אין ניו יאָרק און אין לאַנדאָן אונטער אַן אַנדערן נאָמען. האָט ער אָנגעקלאָגט דעם פּלאַגיאַטאָר און געוואונען דעם פּראָצעס. יענער האָט אים געמוזט געבען דאָס גאַנצע געלד, וואָס ער האָט באַקומען פּון די פּאַרשטעלונגען פּון דער פּיעסע.

אַסיפּ דימאָוו האָט אַ פּאַר מאָל באַזוכט לאַנדאָן. ער האָט זיך דאָ אויך באַטייליגט אין פּראָדוצירען פּילמס. אייניגע פּון זיינע פּיעסען זיינען דאָ געשפּילט געוואָרען מיט ערפּאָלג.

א. „שמע ישראל“

„שמע ישראל“, פּון אַסיפּ דימאָוו, איז אַ זייער שטאַרקע דראַמע, אָבער זי איז זייער שווער צו שפּילען, ווייל איר אונטערגרונד איז גיט האַנדלונג נור שטימונג.

ס'איז אַ דראַמע, אין וועלכער די אַטמאָספּערע איז די הויפּט זאַך. אירע קאַראַקטערע מוזען זיין זייער איינגעהאַלטען; זיי קענען גיט באַנוצען קיינע מיטלען פּון אויסדרוק, וואָס וואָלען קענען מאַכען אויסערליכע עפעקטען. זיי דאַרפען גיט הויך רעדען אָדער שנעל זיך באַוועגען. זייער באַוועגונג דאַרף זיין ווי פּון שאַטענס. זייערע שטימען דאַרפען קלינגען ווי אַרויסגערעדטע קולות פּון קברים. זיי דאַרפען אויסדריקען בלויז שטימונגען — די געדריקטע שטימונגען פּון אַ פּאַגראַמירטער אינטעליגענטער פּאַמיליע, וואָס פּילט זייער טיף די באַליידיגונגען, און די נשמות פּון אירע מיטגלידער ווערען צוריסען פּון טיפען איבערליכען פיין.

אין „שמע ישראל“ ווערען אויסגעדריקט די שטימונגען פּון אַ געשענדעטער אידישער טאַכטער, חנה, וועלכע ווכט צוערשט צו דערשטיקען איר ווייטאַג, פּאַרבאַרגען איר שאַנדע פּאַר איר חתן. זי קען דאָס אָבער גיט טון; דער געוויסען זאַגט איר, נאָ זי מוז אים אַלץ דערציילען.

דערציילט זי אים, אָבער נאָך דעם דערפּילט זי, אַז צווישען זיי איז געשאַפען אַ תּהום, און זיי קענען מער גיט באַלאַנגען איינע צום צווייטען... זי באַשליסט פּאַלגליך זיך צו ווידמען געזעלשאַפּטליכער אַרבייט, צו ענדערן די אַרדנונג, אַז ס'זאל מער גיט עקזיסטירען קיין צוטיילטע ערד, נאָר אַ פּאַראַייניגטע מענשהייט, אין וועלכער עס זאָלען מער גיט פּאַר-

קומען אָזעלכע אונגליקען, ווי די פון וועלכע זי און איר פאַמיליע האָבען געליטען.

עס זיינען אין דער פּיעסע אויך פאַראַן די שטימונגען פון דעם אינ־טעליגענטען יונגען מאַן, יעקב ענמאַן, חנה'ס חתן, וועלכער פילט דעם אונגליק, וואָס איז געשען צו זיין כלה. ער וויל דערפון ניט הערען... ווען ער הערט עס דאָך, זוכט ער זיין כלה צו טרייסטען, ער ווינשט אַז אַלץ זאָל פאַרגעסען ווערען, אָבער אַ נאַגענדער ווייטאַג טאַטשעט זיין האַרץ, און ווי ער זאָל זיך ניט וועלען באַהערשען ווייסען זיך דאָך מאַדנע ביטערע ווערטער פון זיינע ליפּען.

עס איז פאַראַן די שטימונג פון דער ליידענדער מאַמע שרה; זי ווייסט אפילו ניט פון דעם אונגליק פון איר טאָכטער, אָבער עס איז נאָך דאָ דער אונגליק פון איר זון וועלכען זי האָט ניט געזען זיבען יאָר צייט. ער איז אַהיים געקומען פונקט ערב דעם פאַגראָם, און מען האָט אים אַזוי צו־מזיק'ט, אַז ער איז געבליבען אַ גוסס און איז געשטאַרבען... צו דעם גרויסען ווייטאַג, וואָס זי האָט פאַרלוירען דעם זון איז נאָך צוגעקומען דער מאַראַליש גרעסערער ווייטאַג, וואָס מען האָט אים ניט געקענט בריינגען צו קבר ישראל, ווייל צוליב וואוינערעכט איז ער כלומרשט גע־ווען אַ גע'שמד'טער.

און איבער אַלעס זיינען די שטימונגען פון אַלטען פּאַטער, אהרן סופר, וועלכער ווייסט אַלץ, פילט אַלץ און קען גאַרניט העלפען... צו־ערשט ווערט זיין האַרץ צוריסען פון טיפּען צער; נאָך דעם ברויזט אויף אין אים אַ פּראַטעסט געגען גאַט פאַר וואָס ער דערלאָזט צו אָזעלכע אונ־גליקען. צום סוף פּאַלט ער אַריין אין עצבות; ווערט געטריבען צו משוגעת און זעלבסטמאָרד.

דאָס זיינען אַלץ אָזעלכע טיפּע ווייטאַגען און נשמה קלאַנגען וואָס מווען געפינען אויסדרוק, און די שוישפּילער מווען האָבען טאַלאַנט זיי אַרויסצובריינגען.

„שמע ישראל“ איז אַ פּיעסע פון אַ טרויעריגער ווירקליכקייט...

די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען אין יוני 1923 פון מישא פּיש־זאָן אין פּאַוויליאַן טעאַטער. די פאַרשטעלונג איז דורכגעגאַנגען סימפּאָ־ניע־מעסיג.

מישא פּישזאָן איז געווען דער פּאַטער; וויערא זאָסלאָוסקאַיאַ — די טאָכטער; בעקי גאַלדשטיין — די מוטער; אַדאַלף פעניגשטיין — דער חתן.

ב. דער זינגער פון זיין טרויער

עקספרעסיאניזם אויף דער אידישער בינע

„דער זינגער פון זיין טרויער“ פון אַסיפ דימאָו איז אַ דראַמאַטישע לעגענדע, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרען אויף אַ עקספרעסיאניסטישען אופן פון רודאָלף זאַסלאָוסקי אין פּאַוויליאָן טעאַטער. אויב איך האָב קיין טעות ניט איז עס געווען די ערשטע אידישע פּיעסע וואָס איז פּאַרפּאַסט געוואָרען, אַז מען זאָל זי קענען שפּילען אויף אַזאַ אופן. אין יעדען פּאַל איז עס געווען די ערשטע אידישע פּיעסע אַזעלכע, וואָס איז דאָ געזען גע- וואָרען.

עקספרעסיאניזם איז די מאַדערנסטע פּאַרם פון קונסט. פּילע מיינען אַז עקספרעסיאניזם איז אַ דערווייטערונג פון רעאַליזם, אָבער דאָס איז ניט ריכטיג. ס'איז גיכער אַ פּאַרפּאַלקאָמונג פון רעאַליזם. עס בריינגט אַרויס די ווירקליכקייט בולט'ער ווי געווענליך, כדי צו צייגען די זאַכען און ערשיינגען ניט נאָר אין זייערע אויסערליכע פּאַרמען, נור אויך דעם אינערליכען אינהאַלט, וואָס איז אין זיי פּאַראַן.

עקספרעסיאניזם קען דערבריינגען רעאַליזם צו סימבאָליזם, אָבער ניט צו אַזאַ סימבאָליזם וואָס ערקלערט דורך רמזים און אַנצוהערענישען געוויסע אידעען, נור צו אַ סימבאָליזם, וואָס ערקלערט דורך ווירקליכע זאַכען און ערשיינגען, דעם העכערן און טיפּערן זין וואָס זיי קערפּערן אין זיך אייני. פּאַר דעם פּראָפּאַנעם אויג, וואָס זעט נאָר די אויבערפּלעכ- ליכקייט, ערשיינט אָפּט דער רעאַליזם, וואָס ווערט פּאַרגעשטעלט עקס- פּרעסיאניסטיש אַלס ניט רעאַל, אָבער די וואָס זעען טיפּער, דערבליקען די טיפּע רעאַליטעט, וואָס איז פּאַראַנען אין די עקספרעסיאניסטישע שטריכען, און זיי דערשיינט פּאַר זיי ניט נאָר טיפּער, נור טאַקע שענער, גראַנדיעזער, דערהאַבענער.

„דער זינגער פון זיין טרויער“ איז די לעגענדע פון אַ שטאַט- משוגענעם. פּאַר וואָס ווערט משוגע אַ מענש מיט טאַלאַנט, אַ דיכטער, אַ זינגער, אַ מוזיקער? מען טרעפט דאָך אַזעלכע משוגעים. פּילע גרויסע טאַלאַנטען און זשעניען זיינען משוגע געוואָרען. דער פּאַרפּאַסער ענטפּערט אויף דער פּראָגע, אַז זיי ווערען משוגע, ווייל זיי האָבען אַ צו גרויס האַרץ, איבערפּילט מיט ליבע, און די וועלט אַרום באַצייט זיך צי זיי נידעריג און קליינליך. זי פּאַרשטייט זיי ניט; זי דערנידעריגט זיי; זי פּאַרלעצט זייערע געפּילען, פּאַרוואונדעט דאָס האַרץ און טרייבט צו משוגעט.

אַט דאָס ווערט אַרויסגעבראַכט אין דער פּיעסע אויף אַ פּאַלקסטימ- ליכען דראַמאַטישען עקספרעסיאניסטישען אופן.

אין דעם שפיל שיינען אפילו פילע סיטואַציעס צו זיין צופעליגע, מאַדנע, פאַנטאַסטישע, אָבער זיי זיינען אין אמת'ן בלוז עקספרעסיאַניס-טישע שטריכען פון אַ טרויעריגער וורקיליכקייט.

אַחוץ דעם טיפען זין פון דער לעגענדע, ענטהאַלט אויך די פיעסע אַ גאַלעריע פון כאַראַקטערע: אַ בעל הבית'טע מיט אַ זון אַ תכשיט, אַ פוסט-און-פאַסניק, אַ טעכטערל וועלכער ס'איז פרייליכער אין קיך ווי אין סאַלאַן, אַ יתומה, אַ ערליכע אָבער אַ פראַסטע, אַ הינער-הענדלעריק, וועלכע האָט געקענט זיין אַ שוחט'ס ווייב, נאָר זי האָט זיך אויסגע-גליטשט, נעבעך... אַ איד, אַ סוחר, ער האַנדעלט מיט שטיקלעך הייליג אַרט אויפ'ן בית עולם, אַ וואַסער-טרעגער, אַ קוימען-קערער; און דאָן יאָשקע מוויקאַנט, דער זינגער פון זיין טרויער, דער שטאַט-משוגענער. דאָס זיינען כאַראַקטערע איינס ווי איינס. יעדער איינער אַ מאַדעל פאַר אַ פלאַטיש ווערק פאַסיג פאַר אַ קונסט גאַלעריע.

רודאָלף זאַסלאַווסקי האָט אויפגעפירט די פיעסע אין פאָויליאַן טע-אַטער אין מאַי 1930. דאָשעל בערגער, וואָלף זילבערבערג, אסתר זעפקינא, בירנבוים, בעקי גאַלדשטיין א. א. האָבען אַנטייל גענו-מען. ס'איז געווען אַ אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונג.

די פיעסע איז זייער כאַראַקטעריסטיש פון אַסיפ דימאָוו'ס שאַפען.

ג. „דער אייביגער וואַנדערער“

„דער אייביגער וואַנדערער“ איז פון די ערשטע פיעסען וואָס אַסיפ דימאָוו האָט געשאַפען. ער האָט זיך פאַרמאַסטען גאָר גרויס, אָבער ס'איז גיט אַרויסגעקומען דאָס וואָס ס'האָט באַדאַרפט, און וואָס ער האָט וואַרשיינליך געוואָלט.

די פיעסע האָט אַ פראָלאָג, וואָס איז אַ סימבאָל פון דער שטענדיגער אידישער וואַנדערונג. די דראַמע אַליין, וועלכע איז אין דריי אַקטען, באַ-האַנדעלט גיט דאָס פראַבלעם מיט אַ היסטאָרישען אונטערגרונד.

ס'איז אַ רעאַליסטישע דראַמע פון אַ אידישער פאַמיליע וועלכע האָט איבערצולעבען גרויסע ליידען אונטער'ן צאָרישען רעזשים אין דער דאָ-מאַלטדיגער רוסלאַנד. ס'האַנדעלט זיך אין צוגענומענעם וואוינערעכט, אין גיט אַריינגעמען דעם זון אין דער אוניווערזיטעט, אין די ליידען פון אַ טאַכטער, אַ רעוואָלוציאָנערקע, וועלכע איז אַרויס אַ קראַנקע פון טורמע, און נאָך אַזעלכע געגענווערטיגע ליידען... דער פאַרפאַסער האָט בלוז מיט ווערטער געזוכט צו פאַרבינדען די גרויליכע געגענוואַרט מיט דער שרעקליכער פאַרטויערענדער געשיכטע.

אין אַ מאַמענט פון פאַרצווייפלונג פּרעגט דער זון ביים פּאָטער: —
פאַר וואָס איז עס אַזוי ?

ענטפּערט דער פּאָטער: — מיט יאָרען צוריק ווען איך בין נאָך גע-
ווען אַ אינגעל, ווי דו, האָב איך אויך געפּרעגט מיין פּאָטער די זעלבע
פּראַגע, און אַזוי האָט ער מיר אויך געענטפּערט: „מיט יאָרען צוריק, ווען
איך בין נאָך געווען אַ אינגעל ווי דו האָב איך געפּרעגט מיין פּאָטער די
זעלבע פּראַגע“... און אַזוי פּריער און פּריער, אָן אַ סוף...

אין דער דראַמע זיינען פאַראַן אינטערעסאַנטע דיאַלאָגען וועגען דער
לאַגע פון אידען, צוזאַמען מיט דער גרויסער פּראַגע: „ווי קען לעבען אַ
פּאַלק ווען זיין יוגענד, זיינע קינדער, אַרבייטען פאַר פּרעמדע, און די
בעסטע און שענסטע כחות געבען זיי אַוועק פאַר פּרעמדע ?“

דער לעצטער אַקט איז אַן אַבקלאַנג פון אַ פּאַגראַם אויפ'ן בית עולם.
די אידען זיינען זיך דאָרט צוזאַמענגעלאָפּען. פון ווייטען הערט מען דעם
„אל מלא רחמים“ נאָך געפּאַלענע קרבנות... אַ משומד שטייט אין אַ זייט
געמוטשעט פון געוויסענסביסע און חרטה; ער וואָגט ניט צוצוגיין צו די
וואָס ער האָט פאַרראַטען... און אין דעם אַבקלאַנג דייסט זיך אַריין נאָך
אַן אַבקלאַנג פון דעם שוידערליכען לעבען: דער זון פון דער פּאַמיליע
נעמט זיך דאָס לעבען דאָרט אויפ'ן בית עולם אין דער אַנוועזענהייט פון
אַלע. מען דאַרף וואַנדערן און ער האָט ניט קיין כח צו וואַנדערן...

ס'איז אַ רירענדע דראַמע, אַבער דער נאָמען איז פיל ברייטער ווי
דער אינהאַלט.

די דראַמע איז אויפגעפירט געוואָרען פון פעני וואַקסמאַן אין פּאַ-
וויליאַן טעאָטער.

15. דוד פינסקי

און זיינע דראַמאטישע ווערק

ביי אונז האָט מען געשפּילט זייער וועניג דוד פינסקי'ס דראַמען. אָבער זיין פּלאַץ אַלס דראַמאַטורג איז אַנערקענט און ער פאַרדינט גרויס שעצונג.

דוד פינסקי איז אַ גייסטרייכער דראַמאַטורג און ער האָט געמאַכט אַ באַדייטענדען בייטראַג צו דער אידישער דראַמע דיכטונג. דאָס וואָס מען שפּילט זעלטען זיינע פּיעסען איז זיכער ניט זיין שולד. אידעען שפּיגלען ליידער אַ קנאַפע ראַלע ביי אונזערע טעאַטער דירעקטאָרען. זיי האָבן בעז מער אין זינען די אויסערליכע פאַרמע און — „דאָס ווערטע פּוב-ליקום“...

דוד פינסקי איז געבוירען געוואָרען אין מאָהילעוו אין 1872. ער איז עלטער פון אַשען. ער באַלאַנגט פּאָליגליך צו די ערשטע זיילען פון דער אידישער ליטעראַטור. ער איז הויפטזעכליך אַ דערציילער און האָט אַנ-געפאַנגען פאַרעפענטליכען דערציילונגען אין 1892.

ער האָט אויך די אויסצייכנונג, וואָס ער איז אַ פּאָליטיש באַוואוסט-זיגער מענש. ער איז פון דער יוגענד געווען אַן אויסגעשפּראַכענער סאַציאַליסט. צוערשט פאַרבונדען מיט דער אַרבייט פון „בונד“, דערנאָך איז ער געוואָרען איינער פון די פּראַמינענטסטע פּירער פון די פּועלי ציון, באַזונדערס אין אַמעריקא, וואו ער האָט זיך באַזעצט אין סוף פון פאַריגען יאָרהונדערט. דאָרט האָט ער אויך רעדאַקטירט צו-ערשט דעם פאַרטיי זשורנאַל „דער אידישער קעמפּער“, און דאַן „די צייט“, אַ טעגליכע פּועלי ציון צייטונג אין אַמעריקא, וואָס איז דערשינען לערך צוויי יאָר, 1920-1922.

זיין פּאָליטישע טעטיגקייט האָט אפשר געהינדערט זיין פּולע ענט-וויקלונג אַלס בעלעטריסט, אָבער דאָך האָט ער געשטיגען צו גאָר אַ הוי-כער מדרגה. ער איז זיכער אַ ערשט-קלאַסיגער טאַלאַנט און אַ הויפט אויפריכטיגער און אויסגעהאַלטענער אידעען-מענש.

זיין ערשטע ווירקונג אַלס דראַמאַטורג איז געווען אין 1899, ווען ער האָט פאַרפאַסט אַן איין-אַקטער, „יסורים“, וואָס איז געוואָרען גאַנץ פּאַפּולער. ער האָט באַהאַנדעלט דאָס פּראָבלעם פּונם אידעען-קאַמף צווישען דער אידישער יוגענד, ביי וועלכער ס'האָט זיך דאַמאַלט באַ-מערקט אַ גרויסע ערוואַכונג, און זייערע עלטערן, דער עלטערער דור, וועלכער האָט מורא געהאַט פאַר קאַנזעקווענצען.

נאָך דעם איז געקומען „אייזיק שעפטעל“, אַ שטאַרקע דראַמע פון אַרבייטער לעבען, וואָס האָט געהאַט אַ באַדייטענדען ערפּאָלג, נאָר ניט ביי אונז אין לאַנדאָן. דאָ האָט מען איר ניט געשפּילט.

ער האָט דאָן פאַרפאַסט זיין גרויסע, און מען קען זאָגען היסטאָרישע, דראַמע „פאַמיליע צבי“. זי איז ניט געווען היסטאָריש אין דעם זין פון שילדערן אָן אמת'ן פאַרגאַנגענעם עפיוזאָד, זי איז היסטאָריש, ווייל ער האָט אויף אָן אמת'ן אופן געשילדערט געשעענישען פון דער ווירקליכקייט, וואָס האָט געהאַט אַ היסטאָרישע באַדייטונג. ס'איז געווען די דראַמע פון דער אידישער נאַציאָנאַלער דערוואַכונג, וואָס האָט זיך דאַמאַלט שטאַרק מאַניפעסטירט דורך באַנייטע פאַגראַמען און דורך דער רענעסאַנס וואָס האָט אָנגעפאַנגען אין אידישען לעבען.

דוד פינסקי האָט נאָך דעם פאַרפאַסט זיינע רעאַליסטישע דראַמען: „די מוטער“ און „יענקעל דער שמיד“, וועלכע זיינען געשפילט געוואָרען מיט ערפּאָלג אויף אידישע און אויך אַנדערע בינעס. עס האָט זיי נאָכגע-פּאָלגט זיין קאָמעדיע „דער אוצר“, אין וועלכער ער לאַכט אָב פון די אי-לוזיעס, וואָס שטיצען זיך אויף דעם באַגריף „גליק“, וואָס ער באַטראַכט פאַר אַן אינרעדעניש. אויך די פּיעסע איז געשפילט געוואָרען ניט נאָר אין אידישען נור אויך אין דייטשען טעאָטער.

דוד פינסקי האָט נאָך די אַלע ערפּאָלגען אויפ'ן געביט פון רעאַליזם זיך גענומען שאַפען אידעען פּיעסען, מיט אַ מיסטישען אונטערגרונד און מיט סימבאָלישע מאַטיווען. די דאָזיגע פּיעסען זיינען: „יעדער מיט זיין פּאָלק“, „דער אייביגער איד“, „דער שטומער משיח“, א. א. פאַר די מיס-טישע ווערק איז די אידישע בינע ניט געווען אַזוי אויפגעמבאַר, און דוד פינסקי האָט זיך צוריקגעקערט צו שאַפען דערציילונגען און ראַמאַ-נען. זיין בייטראַג צום אידישען טעאָטער וועט אָבער שטענדיג דערמאָנט ווערען.

א. „יענקעל דער שמיד“

ווען איך האָב געזען די ערעפּונגס פאַרשטעלונג פון ערשטען סע-זאָן פון די „ווילנער“ אין קינגסוועי טעאָטער, ווען זיי האָבען אויפגעפירט דוד פינסקי'ס „יענקעל דער שמיד“, האָב איך געשריבען: „וואויל איז די אויגען וואָס האָבען עס געזען“...

דער דאָזיגער קאָמפּלימענט איז הויפטזעכליך געווען פאַר די וויל-נער, פאַר זייער שפּילען, אָבער דאָס וואָס זיי האָבען גראַדע אויסגעקלי-בען „יענקעל דער שמיד“ פאַר זייער פרעמיערע האָט באַוווּזען, אַז דאָס איז אַ פּיעסע, אין וועלכער זיי קענען אַרויסצייגען זייער טאַלאַנט. און ווען אַ קינסטלער טרופע, ווי די ווילנער זיינען אָן ספק געווען, קלויבען אויס אַ פּיעסע פאַר אַזאַ צוועק, איז דאָס שוין אויך אַ באַוווּזען, אַז זי האָט אַ קינסטלערישען ווערט.

דוד פינסקי'ס „יענקעל דער שמיד“ איז אייגענטליך מער אַ לעבענס בילד ווי אַ דראַמע אין ברייטערען זין. די פּיעסע האָט אַ גאַנץ לייכטען

דראַמאַטישען מאַטיוו, און די האַנדלונג אין איר איז גאַנץ איינפאַך. אָבער אָן צו גרייכען טיפקייט איז זי אינטערעסאַנט, ווייל דאָס לעבען וואָס זי שילדערט איז רעאַליטעט, גענומען פון דער ווירקליכקייט. ס'איז דערצו ניט צוגעטשעפעט קיין טעאַטראַלע באַנאַלע „באַפּצונג“, וואָס זאָל איי־בערפירען, ווי דאָס געשעט מיט פּילע פּיעסען פון אַנדערע אידישע דראַ־מאַטורגען. און איבערהויפּט איז די כאַראַקטעריזירונג פון די טיפּען אַ ריכטיגע, זיי זיינען מענשען פון פלייש און בלוט, מיט ראַנגלענישען פון נייגונגען, אינסטינקטען, ליידענשאַפטען.

עס האַנדעלט זיך אין דעם וואָס יענקעל דער שמיד, אַ פשוט'ער, קליינשטעטעלדיגער בעל מלאכה, קעמפט מיט זיך, כדי זיך צו באַפרייען פון די שלעכטע נייגונגען וואָס ער באַזיצט פאַר שכרות און זנות.

דער גשמה קאַמף ווערט אין אים דערוועקט דורך דער ווירקונג פון דער צאַרטער צנועה'דיגער טאַמאַראַ, אין וועלכער ער איז פאַרליבט, און וועלכע ווערט זיין פרוי. דער רייצענדער עלעמענט אין דעם קאַמף, דער יצר הרע אַזוי צו זאָגען, איז רבקה, אַ געזונטע ליידענשאַפטליכע ווייבעל, וואָס האָט אַ לא יצלה פאַר אַ מאַן, און זי וואַלט זיך וועלען לאַ־זען וואוילגיין מיט דעם געזונטען יענקעל.

עס איז אַ גאַנץ געווענליכע געשיכטע, און אַז מען וויל קען מען עס באַטראַכטען פאַר אַ שטורם אין אַ גלאַז וואַסער, וואָס וואַלט ניט באַ־דאַרפט בריווען דורך גאַנצע פיר אַקטען. אָבער ס'איז דאָך אַ אינטערע־סאַנטע פּיעסע, וואָס איז אַנגענעם צו זען, ווען ס'איז אפילו ניט קיין מייס־טערווערק... אָבער ס'איז געוואָרען אַ מייסטערווערק דורך דער פראַכט־פולער כאַראַקטעריזירונג וואָס איז אַרויסגעבראַכט געוואָרען וואונדער־באַר פון די ווילנער.

דער דראַמאַטישער מאַטיוו, די האַנדלונג, ווערט פון צווייטער באַ־דייטונג. דער אויסדרוק פון די כאַראַקטערע, דער שפּיל צווישען זיי, און דער צוזאַמענשפּיל איז דער עיקר. וואָס מער מען האָט זיי געזען אַלץ מער זיינען זיי געפּעלען געוואָרען. און די געלעגענהייט דערצו האָט גע־לעבען דוד פּינסקי.

חיים שניאור האָט געשפּילט זייער גוט אַלס יענקעל. סאַניאַ אַלאַמײס איז געווען אַן ערהאַבענע טאַמאַראַ. מאַדאַם ראָזענבוים איז געווען רבקה, דער יצר הרע. אזרא האָט פאַרגעשטעלט רפּאַלין, איר מאַן, דער לא יצלה. זשעליאַזאַ האָט געשפּילט אַלס שמאי, יענקעל'ס פאַטער. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט בעלערינאַ, וויטאַלין און פעדער. אַזאַ אַנסאַמבעל קען דערהויבען אַ פּיעסע.

ב. "יעדער מיט זיין גאט".

"יעדער מיט זיין גאט", פון דוד פינסקי איז אויפגעפירט געווארען מיט גרויס ערפאלג פון ד"ר באראטאוו אין נאוועמבער 1931 אין פאוויליאן טעאטער.

דאס איז אַ ספעציפישע אידישע ליטעראַרישע פיעסע. זי האָט אַלע מעלות און אויך דעם הויפט חסרון פון פילע ליטעראַרישע דראַמען, וואָס זיינען אין אונזער ליטעראַטור געשאַפן געוואָרען.

אירע גרויסע מעלות זיינען: וואָס די טעמאַ איז אמת פון לעבען; אירע כאַראַקטערע זיינען מער אַדער וועניגער רעאַלע מענשען; זי איז רייך אין כאַראַקטעריסטישע לעבענס שטריכען, אין שטימונגען, אידעען און נואַנסען. זי האָט זאָגאַר סימבאָלישע צוהערענישען; דאָס אַלץ מאַכט איר שצן און אינטערעסאַנט. זי האָט אָבער דעם חסרון, וואָס זי האָט ניט קיין ענטוויקלענדען פלאַט, קיין שטאַרקע דראַמאַטישע שטייגערענדע האַנדלונג, און אַט דאָס מאַכט איר אַנעמיש, בלוט אַרעם.

די געשיכטע, וואָס ווערט אין דער דראַמאַ דערציילט, איז אַ העכט דראַמאַטישע, זאָגאַר אַ טראַגישע, אָבער דורך דער ניט שטייגערענדער האַנדלונג ווערט זי ניט דערבראַכט צו דער מדרגה פון אַ טראַגאָדיע, זאָגאַר ניט צו דער מדרגה פון אַ דערגרייפערענדער דראַמאַ. זי בלייבט בלויז אַ לעבענס בילד. דאָס איז אַ גרויסער שאַד, ווייל די טעמאַ איז אַ זייער אינטערעסאַנטע; איר באַאַרבייטונג איז אַ ליטעראַרישע אין בעסטען זין; דער סטיל פון די דיאַלאָגען איז אַ גאַנץ שענער; די פּסיכאָלאָגיע פון די כאַראַקטערע, מיט דער אויסנאַם פון אייניגע שטריכען, איז אַן אמתע; די אידעען וואָס ווערען אויסגעדריקט זיינען עדעלע, מענשליכע; פּאָלגליך איז פאַראַן אין דער פיעסע אַ מאַסע שענקייט און ווען זי זאָל נאָר זיין דורכגעוועכט מיט אַ שטאַרקער דראַמאַטישער קראַפט, וואָס זאָל שטייגען אין דער ענטוויקלונג, וואָלט עס געווען אַן אויסגעצייכענט ווערק. אַזוי ווי זי איז רופט זי אויך אַרויס גרויס אינטערעס און זאָגאַר אין אַ געוויסער מאָס ענטזיקונג, אָבער זי גרייפט ניט מיט יענער עמאַציאָנעלער ווירקונג, וואָס זאָל מאַכען איר איינדרוק אונפאַרגעסליך.

אין "יעדער מיט זיין גאט" האָט דוד פינסקי געשילדערט די לאַגע פון אַ געוויסענהאַפטען מענשען אין אַמעריקאַ. אים קומט אויס צו קעמפען געגען גרויסע שוועריגקייטען און שטערונגען. יעדער שריט פון לעבען פאַרדערט פון אים צו טרעטען זיין געוויסען. ער ווערט דורך דעם געבראַכען, און ווען ער וויל אפילו טון אַן העראַישע טאַט צו דערגרייכען

זיין ציל, צו פאַרזאָרגען זיין פאַמיליע, ערשיינען אויך אַזעלכע שטערונגען, דאָס ער קען זיין ציל ניט דערגרייכען, סאידען ער זאָל אַלץ טרעטען זיין געוויסען, אַ זאך, צו וועלכער ער קען זיך בשום אופן ניט ענטשליסען, פאַלגליך בלייבט ער פאַרקריפעלט, פאַרלאָזען און דערשלאָגען.

איין דער גאַנצער שילדערונג פון דער דראַמאַ ווערט אַרויסגעבראַכט איינפאַך סימבאָליש אַט די דאָזיגע פאַזיציע פון געוויסענהאַפטען מענשען, אין אַ סביבה פון גאָלד און געלד.

באַראַטאָוו האָט געשפּילט זייער גוט אַלס דער קרבן פון געוויסענע האַפטיגקייט. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט באזשיק, מאַדאַם באזשיק, פאַני רובינאַ, וואָלף זילבערבערג, שרה לאַנדאָ און מאַרקאָוויטש.

איך האָלט עס פאַר אַ גרויסען שאַד וואָס מען האָט דאָ ניט געשפּילט מערערע פון דוד פינסקײַס דראַמען.

16. לעאן קאברין

און זיינע דראמאטישע ווערק

א שרייבער, וועלכער שרייבט אממיינסטענס דערציילונגען און ראָ-מאַנען, נאָר ער איז אויך אַ דראַמאַטורג, איז לעאָן קאַברין. ער באַלאַנגט אויך צו דעם עלטערען דור שריפטשטעלער. ער איז געווען צווישען די ערשטע וועלכע האָבען געשריבען שענע דערציילונגען פון אַרימען לעבען פון אידישע האַראַפּאַשיקעס.

זיין דערציילונג „יענקעל בוילע“ פון אידישען פישער לעבען, וואָס איז דערשינען נאָך אין 1898, האָט אַרויסגערופען גרויס אינטערעס צוליב דעם געזונטען רעאַליזם, וואָס זי האָט ענטהאַלטען. די דאָזיגע דערציילונג איז שפעטער דראַמאַטיזירט געוואָרען אונטער דעם נאָמען „דער דאַרפס יונג“ און זי איז געוואָרען אַן ערפּאָלאַגרייכע פיעסע אין דעם רעפערטואַר פון די „ווילנער“.

ער האָט דאָן געשאַפען פילע פיעסען — דראַמען און קאָמעדיען. ער האָט אויך איבערוצצט פילע דראַמען פון וועלט רעפערטואַר, איינגעשלאָגן סען געטהע׳ס „פּאָסט“, שעקספיר׳ס „האַמלעט“, טאַלסטאָ׳ס „לעבעדי-גער מת“ און זאָנאווייל׳ס „די קינדער פון דער געטהאַ“.

אייניגע פון זיינע פיעסען זיינען אויך געשפילט געוואָרען אין לאַנדאָן. צווישען זיי איז די זויכטיגסטע „דער ציוניסט“, וואָס מען האָט דאָ געשפילט אונטער דעם נאָמען „צוריק צו זיין פּאַלק“.

עס איז אַ זאָנדערבאַרער פּאַקט, דאָס כאַטש די ציוניסטישע באַווע-גונג האָט געשפילט אַזאַ גרויסע דאָלע אין אונזער לעבען און אין אונזער צייט, האָט מען געשאַפען זייער וועניגע ערנסטע פיעסען, אין וועלכע עס זאָל באַהאַנדעלט ווערען דאָס ציוניסטישע פּראָבלעם. אַפּערעטען זיינען דאָ פילע אויף דער טעמאַ, אויך פשוט׳ע שונד פיעסען זיינען דאָ אַ סך, וועלכע זיינען געבויט אויף אידישען נאַציאָנאַלען סענטימענט. אָבער ערנסטע פיעסען זיינען אויף דעם געביט פאַראַן זייער וועניג אין אידיש, און איינע פון די וועניגע איז די דערמאַנטע דראַמע פון לעאָן קאַברין. איך גיב ווייטער איבער, וואָס איך האָב וועגען איר געשריבען. זי איז מיר ליידער ניט שטאַרק געפּלען פון ריין דראַמאַטישען שטאַנד-פּונקט. אָבער זיין פאַרווך פאַרדינט פיל אַנערקענונג. קאַברין האָט באַ-

וויזען דורך דער פּיעסע, אָז ער האָט אַן אָפּען אויג צו דעם וואָס קומט פאַר אין לעבען פון אידישען פּאָלק.

א. „צוריק צו זיין פּאָלק“

לעאָן קאַברין'ס „דער ציוניסט“, אָדער, ווי זי איז דאָ אין לאַנדאָן באַקאַנט, „צוריק צו זיין פּאָלק“, שילדערט די טראַגעדיע פון אַ אידען, אַן אַסימילאַטאָר, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט אַ קריסטין. די פרוי זוכט אים צו דערווייטערען פון זיין אייגענעם איד, פון זיין ליבע און צו-בונד צו זיין פּאָלק, וועלכע ברענען ביי אים אין האַרצען. און איינער פון די קינדער, וואָס זי האָט אים געבוירען, דער זון, האָסט די אידען, און ער האָסט אויך דעם פּאָטער, ווען ער דערוואוסט זיך, אַז ער איז אַ איד. דער אידישער געפיל ביי דעם אַסימילירטען אין האַרצען איז אָבער שטאַרק; ער ווערט נאָך שטאַרקער דורך דעם, וואָס עס קומט צו אים אַ ברודער, וועלכען ער האָט נישט געזען פאַר אַ זייער לאַנגער צייט, און וועלכער איז אַ ציוניסטישער אַגיטאַטאָר. דער סוף איז, אַז דער אַסימילירטער איד פאַרלאָזט זיין פרוי, און דעם אַנטיסעמיטישען זון, און ער פאַרט קיין ארץ ישראל. מיט אים פאַרט זיין טאָכטער, וועלכע האָט אָנדער-דע ניגונגען ווי איר ברודער, און וועלכע ליבט אויך אַ אידישען יונגען מאַן.

דער מאַטעריאַל פון דער פּיעסע איז גראַדע אָזעלכער, פון וועלכען עס האָט געקענט אַרויסקומען אַ גוטע דראַמע. דאָס וואָלט געשען ווען די טעמאַ וואָלט זיך געווען אויסגעלייטערט אין האַרץ פון קינסטלער. אָבער לעאָן קאַברין האָט דעם מאַטעריאַל באַאַרבייט מיט'ן מוח. אין דער פּיעסע זיינען דערפאַר דאָ אַ מאַסע פּאָלשע שטריכען, וועלכע באַשאַטען צוליב דער אידעע דעם כאַראַקטער פון דעם אידען.

וואָלט דאָס האַרץ געווען גערעדט ביים מחבר, וואָלט ער געפילט, אַז אַ אידישער פּאָטער קען נישט פאַרלאָזען אַזוי זיין זון, נישט צו פרובירען אים צו איבערצייגען, אַז ער איז געפעלט אין זיין האָס צו אידען...

וואָלט דאָס האַרץ געווען גערעדט וואָלט דער מחבר אויך געפילט, אַז בעת ס'קומט פאַר אַזאַ שטורמדיגע פּאַמיליען דראַמע, אין וועלכער אַ פּאָטער האָלט ביים פאַרלאָזען זיין פרוי און קינדער, קענען זיך נישט אַוועקשטעלען דעם פּאָטער'ס ברודער און דעם ווייב'ס ברודער און פאַר-פירען אַ קאַלטען פּלאַנזאָפּישען שמועס וועגען דער נויטווענדדיגקייט, אַז ס'זאָלען עקזיסטירען פאַרשידענע פעלקער... אין מאַמענטען פון אינטענ-סיווע דראַמאַטישע איבערלעבונגען איז אַן אונזין אַריינצובריינגען צוויי

זייטיגע פערזאנען צו פילאזאפירען, דאָס צושטערט אינגאַנצען די אינ-
טענסיוויטעט פון דעם דראַמאַטישען מאַמענט...

עס זיינען נאָך דאָ פילע פאַלשע שטריכען, נאָר דאָס ערגסטע אין
דער פיעסע איז, וואָס מען רעדט אין איר זייער פיל. מען קען וועניג-
סטענס אַ דריטעל פון די דיאַלאָגען אַרויסלאָזען, אָן ס'זאל דערנאָך עפעס
פעלען אין דער האַנדלונג.

צוליב די פילע רייד גייט די האַנדלונג אין „צוריק צו זיין פאַלק“ ניט
שטייגענד. דער ענטשיידונגס מאַמענט קומט פאַר אין צווייטען אַקט, ווען
דער אַסימילירטער איד גיט זיך צו באַקענען צו זיין ברודער, דער ציוניסט-
טישער אַגיאַטאַר. דאָס וואָס נאָך דעם ענטשיידונגס מאַמענט ציען זיך
נאָך צוויי גאַנצע אַקטען ביז צום סוף, מאַכט אונפאַרמיידליך, אַז דער
אינטערעס פון דער דראַמע זאל פאַלען.

„צוריק צו זיין פאַלק“ איז צום ערשטען מאל אויפגעפירט געוואָרען
אין פּאַויליאָן טעאָטער פון זיגמונד פּיינמאַן אין 1906. ער האָט געשפּילט
די הויפט ראלע מיט פיל אינערליכען ברען, און דאָך האָט ער ניט געקענט
מאַכען פּילען אַ געשפּאַנטקייט אין דער האַנדלונג.

מיט איבער פּופּצען יאָר שפּעטער האָב איך געזען אַ פאַרשטעלונג
פון דער זעלבער פיעסע אויפגעפירט פון יוסף קעסלער, וועלכער איז גע-
ווען דער אַסימילירטער איד, און יעקב זילבער איז געווען זיין ברודער,
דער ציוניסט. דער איינדרוק איז געווען דער זעלבער.

ב. „דער דאַרפּס יונג“

די דראַמאַטיזירונג פון „יענקעל בוילע“, וואָס ווערט געשפּילט אונ-
טער דעם נאָמען „דער דאַרפּס יונג“, איז מעלאַדראַמאַטיש. איך האָב אויף
דער פיעסע געקוקט אַלס אויף דער מעלאַדראַמע אין דעם רעפּערטואַר
פון די ווילנער.

אַבער ס'איז אַ פאַלקסטימליכע ריינע פיעסע, פול מיט הומאָר און
דראַמאַטישע מאַמענטען, אָן גרויסע איבערטרייבונגען. ס'איז אַ פיעסע
וואָס גיט דעם עולם געלעגענהייט האַרציג צו לאַכען און אויך גערירט
ווערען ביז צו טרערען. פון אַ ריינעם קונסט שטאַנדפּונקט ווערט אַבער
דורך דעם געמיש פון קאַמעדיע און טראַגעדיע אַבגעשוואַכט די איינ-
הייטליכקייט וואָס איז דער עיקר אין אַ דראַמע.

אין „דאַרפּס יונג“ ווערט געשילדערט דער אַבערגלויבען פון אַ אי-
דישען דאַרפּס יונג, וועלכער ליבט אַ שיקסע, נאַטאַשאַ. ער זינדגט מיט
איר און ער האָט מורא פאַר דער שטראַף פון זינד. זיין פאַטער וועלכער

איז געשטאַרבען האָט אים אויפ'ן טויטען בעט אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל זיין אַ איד, און דער טויטער פּאָטער קומט אים און צו זיינע קרובים צו חלום. די חלומות מאַכען דעם איינדרוק אויף דער גאַנצער משפּחה און אויף יענקלעך, אַז ער, דער פּאָטער, ווערט געפייניגט אויף יענער וועלט. מען שמייסט אים אין גיהנום, און דאָס איז נאָר דורך יענקעל'ס זינדיגע ליבע מיט דער שיקסע... די דאָזיגע קריסטליכע מיידעל וויל פון אים, אַז ער זאָל זיך שמד'ן. דאָס וואָגט ער ניט צו טון, ווייל ניט נאָר איז ער געריירט פון זיין טויטען פּאָטער'ס ליידען אויף יענער וועלט, נור ער האָט מורא, דאָס אויך אים וועט שרעקליכעס דערוואַרטען, ווען זיין נשמה וועט פּאָר-לאָזען די זינדיגע ערה. ער ליבט אָבער דאָך נאַטאַשאַן; טרייבט דאָס אים צו זעלבסטמאָרד, ער דערטרינקט זיך.

דאָס איז די דראַמע, און וואָלט איר האַנדלונג געווען אזוי איינהייטליך, ווי זי איז דערצייילט, וואָלט דער „דאַרפס יונג“ געקענט זיין אַ קונסט-ווערק, איז אָבער אין דער פּיעסע איינגעוועבט אַ קאַמישע געשיכטע פון אַ שידוך מיט אַ אידישע מיידעל אַ קווינע, כדי אים צו רעטען פון שמד... וואָלט פון דער צווייטער געשיכטע געווען אַריינגעוועבט בלויז אַ פּאָר שטריכען אין דער פּיעסע, וואָלט דאָס ניט געשאַט. אָבער די דאָזיגע צוויי-טע געשיכטע, וועלכע איז גאַנץ קאַמיש, פאַרנעמט אזוי פיל פּלאַץ אין דער פּיעסע ווי די דראַמע; ווערט דאָס דערפּאַר אַ מעלאָדראַמע.

אויך די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען זייער גוט פון די ווילנער. פּעדער איז געווען יענקעל בווילע. אַלאַמיס — נאַטאַשאַ. בעלערינא — די קווינע. שניאור און זשעליאַזאָ האָבען פאַרגעשטעלט פּראַכטפול צוויי טיפּען פישער לייט, אַזרא איז געווען נאַטאַשאַ'ס פּאָטער. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט י. גרינבערג, וויטאַלין, א. א.

מען האָט געשפּילט נאָך אַנדערע פּיעסען פון לעאָן קאַברין אין לאַג-דאָן, אָבער דער איינדרוק מיינער איז געבליבען דער זעלבער וועגען זיין דראַמאַטישען שאַפּען.

די איבערזעצטע פּיעסען פון לעאָן קאַברין, וואָס איך האָב געזעען זיינען געווען גוט איבערזעצט. ער באַזיצט אַ פּליסיגען סטיל, און די דיאַלאָגען קומען אַרויס קלאָר.

17. ז. ליבין און זיינע פיעסען

נאך א שרייבער פון דערציילונגען, וועלכער שרייבט אויך פיעסען, איז ז. ליבין, וועמענס דיכטיגער נאמען איז ישראל הורוויץ. ער איז גע- בורען געווארען אין האַרקי, מאַהילעווער גובערניע, רוסלאַנד, אין 1872. אין 1892 איז ער געקומען קיין לאַנדאָן. די היגע סביבה האָט ניט גע- ווירקט אויף אים, דאָס ער זאָל זיך דאָ אַבשטעלען. בלויז זעקס חדשים האָט ער דאָ פאַרבראַכט און איז אַוועק קיין אַמעריקא.

ז. ליבין האָט געלערענט וואָס עס הייסט צו פילען הונגער און ליידען נאָך אַלס אינגעל. אויך אין אַמעריקא האָט ער צוערשט שווער געאַרבייט און געליטען. טאַלאַנט האָט ער געהאַט, האָט ער זיך גענומען שרייבען דערציילונגען פון אַרבייטער לעבען. די ערשטע סקיצע, וואָס ער האָט פאַרעפענטליכט, איז ערשינען אונטער דעם נאָמען: „אַ זיפּי פון אַן אַר- ביטער'ס ברוסט“. אַנדערע אַזעלכע סקיצען און דערציילונגען האָבען נאָכגעפאַלגט. ער האָט געשריבען האַרציג און האָט אויך געהאַט אַ זין פאַר הומאָר, אָבער ער האָט זיך בלויז אַבגעשטעלט אויף שילדערן עפיר- זאָדען. ער איז געווען פון די שרייבער וועלכע זעען שטריכען, ווינקלען, זיי קוקען אַריין אין לעבען ווי דורך שפּאַרינעס. זיי זעען ניט קיין ברייט בילד, זיי אומפאַסען ניט קיין גרויסען פּראָבלעם.

ז. ליבין האָט נאָך דעם זיך אויך גענומען שרייבען פיעסען. ווי ער אַליין האָט איבערגעגעבען אין זיינע מעמואַרען, איז ער געווען אַן אַפטער טעאַטער באַזוכער. דאָס איז נאָך געווען אין סוף פון פּריעריגען יאָרהונ- דערט, ווען דאָס אידישע טעאַטער איז נאָך ניט געשטאַנען אויף אַ מדרגה פון קונסט, אין בעסערן זין. ער האָט אונטער יענעם איינפלוס געשריבען זיינע פיעסען. ער האָט אָבער באַזעסען אַ גוטען חוש פאַר רעאַליזם, כאַטש ער איז באַשרענקט אין זיין אומפאַסונג.

ליבין'ס פיעסען זיינען אַממיינסטענס געבויט אויף עפּיזאָדען, ניט אויף טיפע דראַמאַטישע ענטוויקלונגען מיט ברייטע קאַמפּליקאַציעס. זיי דרייען זיך אַרום באַשרענקטע פּונקטען, אָבער ס'איז פאַראַן אין זיי פיל אמת פון לעבען און ריכטיגע, ווען אפילו לייכטע, כאַראַקטעריזירונגען. ער באַלעבט אויך די האַנדלונג מיט גוטמוטיגען הומאָר. ער פאַרלעצט ניט דערביי דעם עטישען געפיל.

זיין ערשטע פיעסע איז געווען אַ קאַמעדיע „די פאַרשפּעטיגטע חופּה“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרען אין ניו יאָרק אין דעצעמבער

1900. דאָן איז געקומען: „דער אומזיסטער קרבן, אָדער רוד און זיינע טעכטער“. עס האָט נאָכגעפאלגט „אַ געבראַכענער נדר“ און „אַ מאַמע'ס נקמה“. לויט די נעמען פון די פּיעסען האָט מען זיי געקענט צושרייבען צו לאַטיינער, הוראַויטיץ, און נאָך אַזעלכע פּיעסען שרייבער. אָבער זיי זיינען דאָך געווען ליבני'ס, און ער האָט זיכער געזוכט צו שרייבען גאַנץ אַנדערש, ווי די דערמאָנטע שונד שרייבער. ער האָט אָנגעהויבען שרייבן בען אין דער צייט, ווען מען האָט געזוכט אַריינצובריינגען עפעס בעסערס אויף דער אידישער בינע, און טעאַטער מענשען האָבען דערפאַר שטאַרק מורא געהאַט. זיי האָבען זיך געשראַקען, אַז ס'זאַל ניט פאַרטרייבען דאָס „ווערטע פּובליקום“ פון טעאַטער. ז. ליבין האָט זיך געוויגט צווישען דאָס וואָס ס'איז געווען, און צווישען דאָס בעסערע וואָס מען האָט געוואָלט אַריינבריינגען. ער איז אַ כאַראַקטעריסטישער דראַמאַטורג פון דער אי-בערגאַנגס פּעריאָדע.

ער האָט אויך פרובירט אַריינצובריינגען אַרבייטער אידעען אויף דער בינע און אין 1903 האָט ער פאַרפאַסט אַ פּיעסע מיט דעם נאָמען „דער ערשטער מאַי“, אָבער די אַקטיאָרען האָבען זי אַזוי באַאַרבייט, אַז ער האָט זיך אָבגעזאָגט זי צו אַנערקענען פאַר זיין פּיעסע. זיין אייגענע פּיעסע האָט ער פאַרעפענטליכט אין „פאַרווערטס“.

אין זעלבען יאָר האָט ז. ליבין געשאַפּען אַ פּיעסע, וואָס איז איינע פון זיינע בעסטע, „די געבראַכענע הערצער“. דאָס איז אַ דראַמע מיט העכערע פּרעטענציעס, זי איז אַלץ ווייט פון צו זיין אַ קונסט דראַמע, אָבער זי האָט געהאַט אַ באַדייטענדען ערפאלג.

אַנדערע פּיעסען פון ז. ליבין וועלכע ס'איז כּדאי צו דערמאָנען זיינען: „איר פאַרגאַנגענהייט“, „דער אייביגער איד“, „גאַט'ס שטראַף“, „יום הדין“, „בלינד אויס ליבע“, „פּרעמדע קינדער“, „מענער און פּרויען“, „קינדער פון דער ערד“, „דער הפּקר יונג“, „קינדער פאַרגעסען ניט“, א. א.

פילע פון זיינע פּיעסען זיינען אויך געשפּילט געוואָרען מיט ערפאלג אין לאַנדאָן.

א. „די געבראַכענע הערצער“

„די געבראַכענע הערצער“ פון ז. ליבין איז אפשר דער ערשטער פאַרויך צו שאַפּען אין אַמעריקא, אחוץ גאַרדינ'ס דראַמען, אַ ריכטיגע דראַמע אָן קונצען, און מיט אַ פּראַגרעסיווער טענדענץ. דער פאַרפאַסער האָט געזוכט צו שילדערן אַ דראַמע פון ליידען וואָס זיינען געשאַפּען דורך

דער שטרענגער באציהונג וואָס מען האָט ביי פרומע אידען צו אַ זינדיגער טאַכטער.

עס האַנדעלט זיך אין אַ חזנ'ס אַ טאַכטער, גיטעלע, גראַדע אַ גע־ראַטען מיידעל. רעדט מען איר אַ שידוך, אַ זון פון איינעם פון די פני העיר, אַ רייכער מאַן „מיט אַלע מעלות“. ער האָט אפילו אַ הויקער, אָבער עס איז דאָך צוליב דעם הויקער וואָס ער וויל איר טון די טובה זי צו נעמען פאַר אַ פרוי אָן נדן... וויל זי ניט דעם שידוך, וויל זי איז גאָר פאַרליבט אין אַ צווייטען, מיט'ן נאָמען בענדזשעמין.

איר ליבע איז ווייט געגאַנגען. זי האָט שוין פון אים געשוואַנגערט. צו דאָס אַלעס קומט נאָך צו, וואָס דער געליבטער, בענדזשעמין, דער־ציילט איר זיין סוד, אַז ער האָט אַ פרוי מיט צוויי קינדער, און ער איז שטאַרק צוגעבונדען צו זיין פרוי, ניט חלילה דורך ליבע, נאָר דורך גע־וויסע פליכטען, דורך אַ חוב וואָס ער איז שולדיג זיין פרוי, וועלכע האָט אים אַמאָל גערעטעט זיין לעבען... האָט די אַרימע גיטעלע גערעכטע טעות: פאַר וואָס האָט ער זי פאַרפירט? פאַר וואָס האָט ער איר פריער ניט דערציילט אַלצדינג?

גיטעלע ווערט פאַרפאַלגט פון איר פאַטער צוליב איר זינד. ער טרייבט זי אַרויס פון הויז. זי ליידעט שרעקליך, באַקומט שווינדזוכט און שטאַרבט אין שפיטאַל. דער פאַרפאַסער ציט דעם שלום ווי שטרענג פרומע אידישע עלטערן זיינען צו זייער קינד, דורך קאַנווענציע, דורך פאַראורטייל...!

ז. ליבין האָט געמאַכט דעם טעות, וואָס ער האָט געזוכט אַרויסצו־בריינגען בענדזשעמינען פאַר חזיר פיסעל כשר. ער האָט אים זאָגען צו דער פאַרפירטער מיידעל, אַז ער איז געווען פון איר פאַר־שיכור'ט; ער האָט ניט געקענט ווידערשטיין די צויבער־קראַפט וואָס זי באַזיצט אין איר שענקייט און אין אירע גייסטיגע מעלות. בעת מעשה האָט ער זיך פאַרגעסען, דערנאָך האָט ער חרטה געהאַט; אַ סמן: ער האָט זיך אחר המעשה אָנגע'שיכור'ט, שוין ניט מיט איר שענקייט, נאָר טאַקע מיט משקה אין אַ שענק הויז... אַט די פאַלשע שטריכען אין דעם געליבטען שוואַכען אַב די טענדענץ פון דער פיסעסע. מען קען אים ניט גלויבען, אַז ער האָט זיך טאַקע געקענט פאַרגעסען. ער האָט זי דאָך ניט פאַרפירט ביי זייער ערשטער באַגעגעניש. עס האָט דאָך גענומען צייט ביז ער האָט זי אַריינגענאַרט אין זיין פאַסטקע. פאַר וואָס האָט ער די גאַנצע צייט ניט געדענקט וועגען זיין פליכט צו זיין פרוי און קינדער? פאַר וואָס האָט ער איר איבערהויפט ניט געזאָגט פריער, אַז ער האָט אַ פרוי און קינדער? ... אַט דאָס מאַכט פילען, אַז גיטעלע איז מער געווען

דער קרבן פון אַ שאַרלאַטאַן, ווי דער קרבן פון איר פּאַטער'ס שטרענג-קייט... דאָס מאַכט די דראַמע ניט אויסגעהאַלטען.

דאָך איז „די געבראַכענע הערצער“ געווען אַן ערפּאָלאָגרייכע פּיעסע. זי איז דאָ אויפגעפירט געוואָרען צום ערשטען מאל אין 1906 פון מ. ד. וואַקסמאַן אין סטענדערד טעאַטער. ער איז געווען דער חזן. פעני וואַקס-מאַן איז געווען גיטעלע, און דזשאָזעף פּיינבערג — בענדזשעמין.

שפעטער ווען יעקב אַדלער האָט גאַטראַלירט אין לאַנדאָן האָט ער אויך אויפגעפירט די פּיעסע. ער האָט געשפּילט וואַר'ן חזן. ס'איז געווען אַ שענע פּאַרשטעלונג.

ב. „קינדער פון דער ערד“

אַ ערנסטערע פּיעסע פון ז. ליבין איז אויך „קינדער פון דער ערד“. זי האָט פּילע מעלות, אָבער זי איז אַלץ ניט קיין קונסט ווערק אין העכערן זין.

אין דער דראַמע ווערט אפילו באַהאַנדעלט אַ פּסיכאָלאָגישער מאָ-טיוו, די ווירקונג פון דעם אַבערגלויבען פון אַ פּאַרמער. דאָס איז ניט קיין גייער מאָטיוו אין דער דראַמאַטישער ליטעראַטור. דער מאָטיוו איז באַהאַנדעלט געוואָרען פון אַזעלכע מייסטער, ווי לעאָ טאַלסטאָי און גער-האַרד הויפטמאַן. אויך פּרץ הירשביין האָט באַנוצט דעם מאָטיוו אין זיינער אַ דראַמע. יענע גרויסע מייסטער און זאָגאַר אונזער דיכטער האָ-בען זיך אָבער אויף דעם מאָטיוו קאַנצענטרירט. זיי האָבען די גאַנצע האַנדלונג אין זייערע באַטרעפענדע ווערק אַרומגעוועבט אַרום דעם איינ-ציגען מאָטיוו. דערפאַר איז ביי זיי אַרויסגעקומען לאָגישע אויסגעהאַל-טענע ענטוויקלונגען און פּגיומות און אויך אין שענע אויסגעהאַלטענע פּאַרמען.

ליבין האָט זיך ניט קאַנצענטרירט. ער האָט ניט אַרומגעוועבט די גאַנצע האַנדלונג אַרום אַ איינציגען מאָטיוו. די ווירקונג פון אַבערגלוי-בען איז בלויז איינער פון די מאָטיווען אין זיין דראַמע. עס זיינען דאָ נאָך מאָטיווען: עס ווערען דערמאָנט פּאַגראַמען; עס ווערט אַריינגעפירט אַ מאַרד-טאַט; עס איז אויך צוגעטשעפעט אַ אינטריגע פון אַ מיידעל אַב-צורעדען דעם חתן פון אַ חבר'טע, און צו דער צושטעפעניש איז נאָך דאָ אַ צושטעפעניש, וואָס די אינטריגאַנטקע האָט חרטה און בריינגט צוריק דעם חתן צו דער כלה. יעדער איינער פון די דאָזיגע מאָטיווען איז אַן און פאַר זיך גאַנץ אינטערעסאַנט אפילו אין ליבין'ס דראַמע, אָבער דורך דאָס צוזאַמענמישען אַזוי פיל מאָטיווען צוזאַמען איז אַרויסגעקומען צופיל איבערהויפּונג, צופיל סענזאַציעס.

מאנכע מאל ווערט אויך פארלוירען אין דער צוזאמענמישונג דער לאגישער צוזאמענהאנג פון איינס מיט דאס צווייטע, און דאס שוואכט אָב דעם איינדרוק... ווען מען רעכענט נאָך אַז ליבין שאַפט אין אַמעריקא, וואו אַן וויצען קען מען גאַרניט לעבען — אַזוי זעט עס פון כמעט אַלע אַמעריקאַנער שאַפונגען — און ער שמוגעלט אַריין אין דער זייער ערנ-סטער דראַמע קאַמישע סצענעס, און אַ היבשע מאַס לייכטען הומאָר, מוז מען קומען צום באַשלוס, אַז פון אַ העכסט קינסטלערישען שטאַנדפונקט איז די דראַמע ניט אויסגעהאַלטען...

נאָר טראָץ אַלע חסרונות פון ליבין'ס דראַמע „קינדער פון דער ערד“ קען מען פאַלשטענדיג זאָגען: הילואי זאַלען קיין ערגערע פיעסען ניט אויפגעפירט ווערען, בעסערע האָט קיין שיעור ניט.

די פיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען גאַנץ געלונגען פון יאָזעף קעסלער אין פּאָויליאַן טעאטער אין יאַנואַר 1928.

ג. „קבצן וואו קריכסטו“

געלעכטער, גרויס געלעכטער, שטורמדיגער געלעכטער, איינפאַך קאַנוואַלסיעס פון געלעכטער — אַט דאָס הערט מען ביי אַ פאַרשטעלונג פון ז. ליבין'ס קאַמעדיע „קבצן וואו קריכסטו“. דאָס איז אַ זייער לייכטע אַמוזאַנטע קאַמעדיע, וואָס גיט טאַקע זייער פיל שטאַף צו לאַכען. מען קען פון איר הנאה האָבען, כאַטש זי איז זייער אויבערפלעכליך און פון קנאַפען קינסטלערישען ווערט.

די קאַמעדיע איז ניט געבויט אויף כאַראַקטעריזירונג, וואָס איז דער אמת'ער מאַטיוו פון אַ קינסטלערישער קאַמעדיע. זי איז מער געבויט אויף פאַן, אויף שפּאַס, אויף לייכטען שפּאַס... ס'איז ווי דער ענגלענדער זאָגט: „איט'ס פאַני“, ס'איז שפּאַסיג, און ווי דער שטייגער איז קען אַ געלונג-גענער שפּאַס אַרויסרופען געלעכטער. דער מאַטיוו פון דער קאַמעדיע איז וואָס אַ איסט סיידער אידישע משפּחה, וואָס איז פריער געווען אַרים, ציט אַריין אין אַ רייכען געגענד. זיי פאַסען ניט צום געגענד און דער געגענד פאַסט ניט צו זיי.

דער פאַרפאַסער סימפּאַטיוזירט מיט אַרימע, און אפילו מיט געוועזענע נע אַרימע לייט. דער שפּאַט זיינער איז אויפ'ן חשבון פון די רייכע, וועלכע ער שטעלט פאַר אַלס קאַריקאַטורען. דאָס גיט געלעגענהייט די טעאטער באַזוכער הנאה צו האָבען.

דער שפּאַס דריקט זיך אפילו אויס מער אין דיאַלאָג, וואָס האָט פיל ווערטער שפּיל, ווי אין סצענעס, אָבער דער עולם אַמוזירט זיך.

ווי שוין ערקלערט איז עס אַ שוואַכע קאָמעדיע, אָן אויבערפלעכליכע און אייביגע טיפּען זיינען זאָגאַר פּאַלש כאַראַקטעריזירט. אָבער עס איז פּאַראַן איין כאַראַקטער אין דער פּיעסע, וואָס איז אמת און געלונגען. דאָס איז דער אַלטער שמחה וועלע. בנוגע אַלע אַנדערע ווערט געשאַפּען דער איינדרוק, אַז ס'איז אַנשטעל, אָבער ער איז רעאַליטעט. אַט דער אַלטער שוסטער, וועלכער האָט אָבערלעבט אַלע זיינע יאַרען אין דער אַרימער גאַס, קען זיך באמת ניט צופאַסען צו דער נייער אומגעבונג, און ווען ער ברויזט אַרויס: „איך וויל ניט זיין קיין נגיד; קענט איר עס מיך מאַכען מיט געוואַלד?“ — קלינגט דאָס אמת און זאָגאַר רירענד. ס'איז טאַקע קאָמיש, אָבער עס איז פּאַראַן טראַגיש און דער קאָמישער סיטור אַציע.

יאָזעף קעסלער האָט אויפגעפירט די פּיעסע אין פּאַויליאָן טעאַטער מיט באַדייטענדען ערפּאָלג.

ד. „קינדער פאַרגעסען ניט“

„קינדער פאַרגעסען ניט“ איז אויך אַ כאַראַקטעריסטישע פּיעסע פון ז. ליבין. זי האָט אַלע באַשרענקונגען און אַלע מעלות פון זיין שאַפּען. עס קאָכט זיך אין איר דורך דריי אַקטען, אָבער ביים סוף בלייבט כמעט פונקט דאָס זעלבע ווי ס'האָט אָנגעפאַנגען. עס ענטוויקעלט זיך און ס'ענטוויקעלט זיך, עס האַכט זיך אויס, אַז אַט, אַט. געשעט גאָט ווייסט וואָס, אָבער אַז ס'קומט אַז ס'זאָל עפעס געשען, געשעט גאָרניט, ס'בלייבט ביים אַלטען. און דאָס אַלטע איז גראַד ניט שלעכט און ס'איז גוט און וואויל, די שוישפילער פאַרענדיגען זינגענדיג און טאַנצענדיג...

ס'איז זאָן אַ געשיכטע: אַ פּידעל קינסטלער פּאַרלאָזט זיין וואוילע ווייבעל; ער גט זי אָב, ווייל ער האָט זיך פּאַרליבט אין אַ ניט אידישער זינגערין, און איז אַוועק אין דער גרויסער וועלט. די ווייבעל בלייבט מיט צוויי קינדער, וואָס זייער פּאַטער האָט ניט געוואַלט פאַרזאָרגען, אים איז געלעגען אין זינען זיין ליבע און זיין רום, בלייבט זי און די קינדער אויף צרות. איז אָבער דאָ אַ פשוטער מענש, אָן אַרבייטער, וועלכער אַרבייט זיך אַרויף. צוערשט איז ער אַ מוליאַר און קאַלעכט און פּאַרלט הייזער פון אַנדערע. נאַכהער ווערט ער אַ באַזיצער פון הייזער. ער האָט רחמנות אויף דער ווייבעל מיט די קינדער, און זאָרגט פאַר זיי. די ווייבעל גע-פעלט אים טאַקע זייער, אָבער ער געפעלט איר ניט. זי בענקט נאָך איר מאַן דעם קינסטלער... צוליב די קינדער, וועלכע ליבען דעם פשוטן מענשען ווי אַ פּאַטער, ווייל ער איז זייער גוט צו זיי, האָט זי מיט אים חתונה.

דאכט זיך אן עק און א סוף. אבער ניין, עס גייט ניט אזוי איינפאך. דער קינסטלער קומט צוריק, די ניט אידישע זינגערין איז פון אים אוועק, ווייל ער איז א איד, האט זיך אים פארבענקט נאך דער פריערדיגער ווייב און קינדער... ווילען די קינדער אים ניט קענען. זייער מוטער'ס הארץ איז פאר אים, ער קומט צו איר און עס האלט שוין אט, אט... אבער די קינדער קערען וועלטען, זיי ווילען נאר זייער ערציער, וועלכער איז אזוי גוט צו זיי, בעסער ווי דער פאטער.

פאר דער מוטער. שטעלט זיך גאר א שווערער קאמף, צווישען ליבע צום אמאליגען מאן און ליבע צו די קינדער. און אזוי ווי דער צווייטער מאן איז טאקע א זייער פיינער מענש און איז זאגאר גרייט זיך צו אפפערן און אברטעטען דעם וועג, באשליסט זי צו בלייבען מיט אים, און דער קינסטלער דארף ווייטער פארען.

דער פארפאסער האט געוועבט די גאנצע סימפאטיע ארום דעם אויפהאדעווען פון די קינדער, ער האט געהאט די צושטימונג פון פובליקום.

די פיעסע איז פילע מאל אויפגעפירט געווארען אין פארויליאן טעאטער, אין נאציאנאל טעאטער, און לעצטענס, אין מאי 1942 האב איך זי געזעען אין גראנד פאלעי, אויפגעפירט צו ש. קאהן'ס עהרען אָבענד. עס איז געווען א שטענע פארשטעלונג. באַזונדערס האָבען זיך אויסגעצייכענט: מאַרק מאַרקאָוו אַלס דער צווייטער מאַן; עטאַ טאַפּעל אַלס די גע'גט'ע ווייבעל; און ש. קאהן אַלס לוסטיגער אַרבייטס-לאָזער. י. שערמאַן איז געווען דער ערשטער מאַן. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: י. מאַרקאָוויטש, מאַדאַם מיזעלס, מאַדאַם שערמאַן א. א.

עס איז אויך כדאי צו דערמאָנען, אַז ביי אַ פאַרשטעלונג פון ליביניס "קינדער פון דער ערד" אין פארויליאן טעאטער, איז געווען אַנוועזענד דער באַרימטער רומענישער שטאַטסמאַן, מ. טיטלעסקו, געוועזענער אויסערן מיניסטער און דאָמאַלט אַמבאַסאַדאָר אין לאַנדאָן. די פאַרשטע-לונג איז אַראַנזשירט געוואָרען פון דער פּעדעראַציע פון הילפס אַרגאַני-זאַציעס פאַר ליידענדע אידען אין בעסאַראַביען. דער מחבר פון דעם בוך איז געווען פאַרויצער ביי דער באַגריסונג און אַפּיעל צווישען די אַקטען. דאָס וואָס מען האָט ביי אַזאַ געלעגענהייט אויסגעקליבען ז. ליביניס אַ פיעסע איז זיכער אַן אַנערקענונג פאַר זיין פאַפּולאַריטעט אַלס דראַמאַ-טורג.

18. י. ל. פּרץ אלס דראַמאַטורג

זײַן דראַמאַטישער עטיוד: „ביינאַכט אויפֿן אלטען מאַרק“

דער מייסטער פֿון אידישע געדאַנקען אין דער אידישער שפּראַך, יצחק ליב פּרץ, וועלכער איז געווען אַ דיכטער, אַ דערציילער, אַ פּאַלק-לאַריסט אין העכערן זין; ער האָט פֿון פּאַלקס מעשה'לעך געשאַפֿען פּערלדיגע דערציילונגען; איבער אַלעס איז ער געווען אַ דענקער און אַ לערער פֿון פּאַלק; אַט ער, אונזער גרויסער פּרץ, האָט אויך געשריבען אַ פּאַר איינ-אַקטערס און עטליכע פּיעסען.

פּרץ האָט געהאַט אַן אייגענעם סטיל פֿון שרייבען: קורצע, כמעט אַנגעשלאַסענע זאַצען, און יעדער זאַץ זאָגט עפעס אַ געדאַנק, אָדער לאַזט עפעס אָנצוהערען. עס איז אויך פּאַראַן פֿיל סימבאָלישעס אין זיי... אַט דעם דאָזיגען סטיל האָט ער אויך געברויכט אין זיינע דראַמאַטישע ווערק. דער סטיל פּאַסט אָבער בעסער פּאַר פעלעטאַנען, דערציילונגען און זאָג-גאַר אַרטיקלען, ווי פּאַר דראַמען. ביים לעזען פּרץ'ס אַ זאַך מוז מען זיך פּאַרטראַכטען. ביים זען אַ דראַמע איז ניט פּאַראַן קיין צייט צו טראַכטען. מען מוז נאָכפּאַלגען די האַנדלונג וואָס דאַרף זיך טראַגען מיט אימפעט... דאָס איז טאַקע אַ סבה, פּאַר וואָס פּרץ'ס דראַמען ווערען זעלטען גע-שפּילט, אָבער זיי האָבען אַ גרויסען קולטור היסטאָרישען ווערט. זיי שיל-דערן אינטערעסאַנטע פּאַזען פֿון אידישען לעבען פֿון זיין צייט; מען טאָר זיי ניט פּאַרגעסען. אין זיינע ניט געשפּילטע דראַמען איז פּאַראַן פֿיל מער אמת פֿון אונזער לעבען, ווי אין דראַמען, מיט וועלכע ס'האַט שטאַרק גע-קלונגען אין דער אידישער טעאַטער וועלט אין אונזער צייט.

י. ל. פּרץ איז געבוירען געוואָרען אין זאַמאַשק, לובלינער געגענד, פּוילען, אין 1852. ער איז געשטאַרבען אין 1915. ער האָט אָנגעפּאַנגען שרייבען צו דער עלטער פֿון 14 יאָר, צוערשט אין פּויליש און ניט גע-דרוקט. דאָן אין העברעאיש. ווי ער אַליין האָט פּאַרצייכענט האָט ער „גע-פּילט נישט לעבעדיג“ און איז „אריבער צו אידיש“... ער איז געוואָרען דער גרעסטער אידישער שרייבער, דער גרעסטער קולטור טרעגער אין דער אידישער שפּראַך, און דער גרעסטער פּאַרטיידיגער פֿון אידיש. ער איז געווען דער אַנפירער פֿון דער באַוועגונג, וואָס האָט געוואַלט דערהויב-בען אידיש צו דער מדרגה פֿון דער נאַציאָנאַלער שפּראַך פֿון אידישען

פאלק. (וועגען דאָס אַלעס און וועגען זיינע שריפטען אין אַלגעמיין איז ניט אין דעם באַנד דאָס פּלאַץ צו שרייבען איינצעלהייטען).

זיינע דראַמאַטישע ווערק שליסען איין:

„וואָס אין פּידעלע שטעקט“ — אין דריי אַקטען. אויס דעם כלי-זמר לעבען.

„די גאַלדענע קייט“ — אַ חסידישע פאַמיליען דראַמע אין דריי אַקטען, אין ווייסען פּערו, אין וועלכער ס'איז געשילדערט די דעקאַדענץ פון חסידים, זיין ירידה, דער איבערליכער נשמה קאַמף פון אַ רבי'ן, וואָס גלויבט ניט מער אין זיין מיסיע.

„אין פּאָליש אויף דער קייט“ — דראַמאַטישע פּאַעמע אין דריי אַקטען, מיסטיש דעקאַדענטיש.

„ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“ — אין פיר אַקטען. שטעלט פאַר מיסטיש-סימבאָליש די ענטפּאַרטונג פון אידישען לעבען.

אין לאַנדאָן האָט מען געשפּילט פּרעסן אין-אַקטער „די שוועס-טער“; מען האָט פאַרגעטראָגען מאַנאָלאָגען פון זיין „גאַלדענע קייט“; און מען האָט געשפּילט „ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“. עס איז געווען זייער וועניג אַבער זייער גראַנדיעז.

אַ סימבאָליסטיש-אימפּרעסיאַניסטיש דראַמאַטישער עטיוד

„ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“, פון י. ל. פּרץ, וואָס ה' מזה'ס „ווילנער“ טרופע האָט אויפגעפירט אין פאַרטשון טעאָטער אין אַפּריל 1934, קען זיכער באַטראַכט ווערען אַלס דער עפּילאָג אין דעם שאַפען פון דעם גרויסען מייסטער פון דער אידישער ליטעראַטור. ניט נאָר איז דאָס איינע פון די לעצטע ליטעראַריש-דראַמאַטישע שאַפונגען זיינע, נור אין איר איז אויך אויסגעדריקט די שטימונג צו וועלכער פּרץ איז געקומען אויף דער עלטער — אַ שטימונג ניט נאָר פון ספּוקות, נור טאַקע פון יאוש, פון האַפּנונגסלאַזיגקייט.

אַנדערע האַלטען, אַז די דראַמע — בעסער געזאָגט דראַמאַטישער עטיוד, ווייל זי איז טעכניש ווייט פון צו זיין אַ פאַלשטענדיגע דראַמע — איז געווען דער רעוולוטאַט פון זיין ענטווישונג אין דעם אויסגאַנג פון דער רוסישער רעוואָלוציע פון 1905. איך האַלט, אַז דאָס איז אַ געפּעלטע מיינונג. שוין דער פּאַקט אַליין, וואָס פּרץ האָט דעם דראַמאַטישען עטיוד אָנגעהויבען שרייבען ביים סאַמע אויסברוך פון דער רעוואָלוציע, טאַקע אין 1905, באַווייזט שוין, אַז ער האָט נאָך ניט געקענט זיין באַאיינפלוסט

פון איר רעזולטאַט, ווען ער האָט באַקומען די ערשטע אינספּיראַציע דאָס ווערק צו שאַפּען.

פּרױס יאָוש איז ניט בלויז געווען אויסערליך אַרויסגערופען דורך דער ווירקונג פון דער אַרומיגער סביבה. עס איז געווען טיף אינערליך, אַ רעזולטאַט פון אַ פּסיכאָלאָגישער ענטוויקלונג, וואָס איז אָנגעגאַנגען זינט יאָרען. די ענטווישונג דורך דעם דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע האָט העכסטענס געגעבען פאַרב און אויסדרוק צו די געפילען וואָס האָבען נאָך פון פּריער געגליט אין זיין נשמה.

„ביינאַכט אויפֿן אַלטען מאַרק“ איז אין אמת'ן געווען אַן אויסגאַנג, אַ סוף, אַדער אַן אָנהויב פּונ'ם סוף אין פּרױס שאַפּען.

פּרױ אין זיין שאַפּען האָט געשטרעבט צו אַלץ העכער. אים האָט אַ שטימע גערופּען אַלץ „אַרויף“... אָבער ווען ער איז געקומען צו יענעם פּונקט, ווען ער האָט שוין דערהערט אין זיין לעבען די שטימע זאָגען „אַרונטער“, האָט ער זיך גענומען שאַפּען אַט דאָס דאָזיגע ווערק זיינס, „ביינאַכט אויפֿן אַלטען מאַרק“.

דאָס געפּאַלענע און צובראַכענע לעבען פון די אידישע מאַסען אין פּוילען און רוסלאַנד איז ניט געווען קיין נייעס פאַר פּרױ, וואָס ער האָט ערשט דערזען נאָך דער רעוואָלוציע. נאָך אין אייניגע דערציילונגען צווישען זיינע ערשטע ליטעראַרישע שאַפּונגען און נאָך אין זיינע „בילד-דער פון אַ פּראָווינג רייזע“ געפינט מען קלאַר געשילדערט דעם אידישן שוין עלענד, די אידישע אַרימקייט און צובראַכענקייט. אָבער דאָמאַלט איז פּרױ נאָך געווען יונג און קרעפּטיג, ער האָט נאָך געגלויבט און גע-האַפּט. ער האָט אפילו אין דעם צובראַכענעם לעבען געפּונען די ליבע אַלס הערשערין, און וואָס פאַר אַ גרויסע טרייסט און ערמוטיגונג ער האָט דערין דאָמאַלט געזען. אָבער ווען ער איז געקומען אויף דער על-טער, און ווען, ווי ס'איז געווען נאָטירליך, ער האָט פּאַרלוירען דעם זין פאַר דער ליבע, אַט דאָמאַלט, נאָך דעם וואָס ער האָט געהאַלטען אין איין זוכען אַ זין אין לעבען און האָט קיין זין ניט געפּונען, האָט ער דערזען דאָס לעבען בכלל, און איבערהויפּט דאָס לעבען פון די אידישע מאַסען, אין דער גאַנצער נאַקעטקייט: — ער האָט דערזען, אַז ס'איז אַ לעבען, וואָס איז קיין לעבען ניט, אַ האַלב טויטער לעבען, אַ צובראַכענער, אַ צו גרונדע גייענדער. און אַט אזוי האָט ער עס פאַרגעשטעלט און געשילד-דערט אין „ביינאַכט אויפֿן אַלטען מאַרק“.

אין פּרױס'נס נשמה האָט זיך ענטוויקעלט אַ דואַליזם, וואָס איז געוואָר-רען זייער בולט אין זיינע עלטערע יאָרען, און אויף וועלכען ער איז גע-ווען באַוואוסטזייניג. אויף איין זייט האָט ער נאָך באַזעסען אַ פּונק פון

דאָס דיכטערישע, זוכענדע און שטרעבענדע, וואָס האָט נאָך געטליעט, און מיט די לעצטע אויפשיינונגען פון אונטער'ן אש פון ספקות האָט זיך עס נאָך געריסען — אפשר דאָך? אפשר וועט מען דאָך קענען די האַל-בע מתים באַלעבען, צו שענעם און צום קאַמף רופען? אָבער אויף דער צווייטער זייט האָט די ענטווישונג שוין אַזוי צוגריזשעט זיין נשמה, אַז זי האָט דאָס דיכטערישע, דאָס שטרעבענדע פאַרשריען, און מיט צינישער גאַליגקייט אים געזאָגט, אַז ס'איז אַלץ אומזיסט, אַז קיין זאך האָט קיין שום באַדייטונג.

אַט פון די דאָזיגע צוויי מאַטיווען: אויף איין זייט פון דער נאַקעטער צובראַכענקייט פונם לעבען פון די אידישע מאַסען, און אויף דער צווייטער זייט פון דעם אינערליכען דראַליזם, וואָס האָט זיך געפונען אין זיין נשמה, האָט פּרץ געשאַפען דעם דראַמאַטישען עטיוד זיינעם, „ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“, וועלכען ער האָט געגעבען סימבאָליסטישע-עקס-פרעסציאָניסטישע פאַרמען.

די צוויי שטימען אין זיין נשמה, בעסער געזאָגט די צוויי בליקען אויפ'ן לעבען, וואָס האָבען זיך אין פּרץ'ס האַרץ געראַנגעלט, די האַפענד-שטרעבענדע, און די ענטווישט-צינישע, האָט ער סימבאָליזירט און איינגעקערפערט אין די צוויי כאַראַקטערע פון זיין דראַמאַטישען עטיוד. דאָס ערשטע געפיל האָט ער איינגעקערפערט אין בּדחן, און דאָס צווייטע אין לץ. שוין דאָס אַליין וואָס ער האָט דאָס דיכטערישע האַפענד-שטרעבענד-דע געפיל באַצייכענט אַלס „בּדחן“ צייגט, אַז דער לץ האָט אין אים גע-האַט די אויבערהאַנד... ער האָט סימבאָליזירט און איינגעקערפערט דאָס אידישע לעבען אין אַ מאַרק נאָך האַלבער נאַכט, זואו און ווען, לויט די באַקאַנטע פּאַלקסטימליכע לעגענדען און אָבערגלויבענס, עס טאַנצען מתים.

אויף אַזאַ אופן פירט ער פאַרביי פאַר די צוויי בליקען, פאַר די צוויי ראַנגלענדע שטאַנדפונקטען זיינע, ניט נאָר אַ גאַנצע גאַלעריע פון אידיש-שע טיפען, נור אויך די שטרעבונגען און באַוועגונגען פון אידישען לע-בען. ער פירט דורך דעם מאַן און די פרוי; די ליבע און דעם לייכטזין; זנות און טוגענד; די פאַרזעסענע מויד און די געשמאַרבענע כלה; דעם האַנדעל און דעם וואַנדעל; דאָס פּראָצענט נעמען און די רעליגיע; דעם ציוניזם און די אַרבייטער באַוועגונג, די אומשטענדען און פאַרהעלטניסען פון לעבען; די געפלאַגטע און געפייניגטע, די געשמיסענע פון פאַגראַ-מען; די אַרימע און די הונגער ליידענדע. אַלץ פירט ער דורך פאַר די איינקערפערער פון די צוויי בליקען זיינע. און ווערענד איין בליק, דער דיכטערישער, האַפענד-שטרעבענדער, דער בּדחן, כאַטש ער איז אויך דורכגעדרונגען מיט ספקות, זוכט נאָך אַלץ צו זען עפעס שענקייט, און

זוכט נאך אלץ צו וועקען אָט די האַלב טויטע, די צובראַכענע און אונ־טערגייַענדע, צו קאַמף און לעבען. — ערקלערט דער צווייטער בליק, דער ענטוישט־צינישער, דער לץ, מיט שפּאַט און עקעל, אַז „הכל הבל“: ס'האָט גאָר קיין זין ניט.

אפילו אין דער ליבע האָט פּרץ שוין געהאַט פאַרלוירען זיין גלוי־בען; דער לץ, וועלכער האָט שטענדיג דאָס לעצטע וואָרט, ערקלערט, אַז אי דער געליבטער אי די געליבטע „נעמען זיך אויף כח“, וואָס דאָס מיינט, אַז זיי נוצען זיך בלויז אויס איינער דעם צווייטען... אלץ אַזוי האָט ער מער ניט געהאַט קיין גלויבען אין די רעוואָלוציאַנערע באַוועגונגען פון די אַרבייטער מאַסען, וועלכע אויף איין זייט שרייען, אַז זיי ערוואַרן טען די נייע צייט, און אויף דער צווייטער זייט, טאַקע באַלד דערויף, אַנטלויפען זיי ווי מיינו, ווען פּאַליציי באַווייט זיך...

ניט מער איבערצייגענד איז פאַר אים געווען דער ציוניזם, די שטרעבונג צו אַן אייגען לאַנד. און אויך די שופרות של משיח האָבען ניט געהאַט אויף אים קיין ווירקונג... די אַטמאָספּערע איז פול מיט געוויין פון ליידענדע, מיט טומלען פון ראַנגלענדע, מיט ווירקונגסלאָזע קלאַנגען פון שופרות של משיח, אָבער איבער אַלעס הערשט דער געלעכטער פון לץ, וואָס האָט אויף אלץ איין פירוש, אַז ס'איז זינלאָז.

און צום סוף, ווען דער בליק פון האַפנונג און שטרעבען, דער בדיחן, מאַכט אַ לעצטען גרויסען פאַרווד צו וועקען צו קאַמף און לעבען, און ער פאַלט דורך, זוכט ער צו געפינען אַ לעצטען אָנהאַלט, אַ לעצטען פונק פון גלויבען, אין דער שווערער פּראַגע: — „וואו ביזטו גאָט?“ אָבער אויך דערויף ענטפערט אים פול מיט ליצנות דער צווייטער בליק פון ענטוישונג און ציניזם, דער לץ: — „גאָט — באַנקראַט“...

צי פּרץ איז געווען גערעכט אָדער ניט גערעכט מיט זיין פעסימיזם — אָט דאָס איז אַ פּראַגע וואָס גייט ניט אַריין אין מיין איצטיגער אַנאַ־ליזע. דאָ האָב איך נאָר געוואָלט אַנצייגען וואָס אייגענטליך פּרץ האָט געזאָגט מיט זיין ווערק „ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“, און ווי ער האָט דערין געשילדערט זיך אַליין און דאָס גאַנצע אידישע לעבען פון אַרום אים.

ווי שוין געזאָגט איז פּרץ'ס „ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“ אַ דראַ־מאַטישער עטיוד און ניט קיין פּאַלשטענדיגע דראַמע. עס איז ניטאָ דערין קיין צענטראַלע שטייגענדע ענטוויקלונג. אַלץ שוועבט פאַרביי: די טיר פּען ווי אין אַ גאַלעריע; און די לעבענס סצענעס ווי אין אַ פּאַנאָראַמע... אויפצופירען אַזאַ פּיעסע איז אונגעהויער שווער, נאָר דאָך האָט זיך איינגעגעבען צו שאַפען אַ זייער אינטערעסאַנטע עקספּערימענטאַל קינסט־

לערישע פּאַרשטעלונג. פאַר דער ערפּאָלגרייכער רעזשי קומט דער קרע-
דיט דוד הערמאַן.

דער דראַמאַטישער עטיוד, וועלכער איז איינגעטיילט אין דריי אַק-
טען, איז איינגעפאַסט געוואָרען אין אַ שענער קינסטלערישער ראָם, הן
פון בינע קאַנסטרוקציע, הן פון דעקאָראַציע, און דערצו איז צו דער
פּאַרשטעלונג אויך צוגעגעבען געוואָרען אַ גאַנץ פּאַסיגע מוזיק באַגליי-
טונג פון יוסף קאַמינסקי. די גאַלעריע טיפען איז גלענצענד אַרויסגע-
בראַכט געוואָרען, און עס זיינען אויך דאָ אייניגע סצענעס, וואָס האָבען
אין זיך פיל פּראַכט. באַזונדערס זיינען זייער שען און איינדרוקספול: די
סצענע פון קדיש, ווען מען וועקט די מתים צו דאָס קומען פון משיח; די
סצענע פון „צדקה תציל ממות“, ווען מען שלעפט דעם רייכען זינדער
צו דיין און משפט; די סצענע פון די רעוואָלוציאַנערע אַרבייטער מיט
זייער שרעק פאַר דער פּאַליציי; און די לעצטע סצענע, ווען מען זוכט
דאָך די מתים אויפצואוועקען.

ס'איז געווען אַ זייער אינטערעסאַנטע עקספּערימענטאַלע קינסטלע-
רישע פּאַרשטעלונג. עס האָבען זיך באַטייליגט: יעקב ווייסליץ אַלס דער
בדחן, משה פּאַטאַשינסקי אַלס דער ליץ, דניאל שאַפּירא, חבל בוזגאן, פ.
וואַלד, מרים אַרלעסקאַ, אסתר גאַלדענבערג, דבורה ראָזענבלום א. א.
אַ שאַד וואָס מען האָט ניט מערערע אַזעלכע פּאַרשטעלונגען.

19. ש. אַנ-סקי און זײַן „דיבוק“

ש. אַנ-סקי, וועמענס ריכטיגער נאָמען איז געווען שלמה זאַנוול ראָפּאָפּאַרט (געבוירען אין 1863 אין וויטעבסק, געשטאָרבען אין נאָוו. 1920), איז געווען אַ שריפטשטעלער, אַבער נאָך מער אַ זאַמלער פון אַיִדישע פּאַלקס מעשיות און לעגענדען. ער איז געווען איינער פון די ערשטע טע אידישע סאָציאַליסטען; אין דער יוגענד האָט ער געלערענט מלאכות, צוערשט ביי אַ שמיד, דערנאָך ביי אַן איינבינדער; דאַן האָט ער גאָר אַנגעהויבען געבען שטונדען. ער איז אויך גע'רודפ'ט געוואָרען פאַר זײַנע אידעען. אַנגעהויבען האָט ער זײַן ליטעראַרישע אַרבייט מיט'ן אַנשרייבען אַ דערציילונג אויף אידיש, „די געשיכטע פון אַ פּאַמיליע“. זי איז צוערשט געדרוקט געוואָרען אין רוסיש... ער האָט דאַן געשריבען נאָך דערצײלונגען פון דעם לעבען פון אַרימע מענשען. ער האָט זיך אָבעגעגעבען מיט סאָציאַליסטישער טעטיגקייט אין אידיש און רוסיש. ער איז דער פּאַרפּאָסער פון באַרימטען אידישען רעוואָלוציאַנערען ליד „די שבועה“, וואָס איז געוואָרען דאָס אַפיציעלע ליד פון דער אידישער אַרבייטער פּאַרטיי, דער „בונד“.

ער האָט געהאַט אַ נײַגונג צו שרייבען פּיעסען. צוערשט האָט ער אַנגעשריבען אַ קאָמעדיע אין רוסיש: „אין אַ קאַנספּיראַטיווער דירה“. אויס דעם לעבען פון רעוואָלוציאַנערען, די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען אין בערן, שווייץ, און ווי זי זיך זעלבער צווייג גיט איבער האָבען אין איר געשפּילט דאַלען די באַרימטע סאָציאַליסטען רעוואָלוציאַנערען חיים זשיטלאָוסקי (אַלס פּאַליצײ אַגענט) און וויקטאָר טשערנאַוו (אַלס שפּיאָן). גלאַט אַ אינטערעסאַנטער קוריאָן.

נאָך דעם וואָס ש. אַנ-סקי איז אַנגעגאַנגען פּילע יאָרען מיט זײַן זאַמלונגס אַרבייט האָט ער פּאַרפּאַסט אַ דראַמע, וואָס ער האָט גערופּען „צווישען צוויי וועלטען“ און האָט זי באַצײכענט אַלס דראַמאַטישע לעגענדע. זי איז דערשינען אין 1919, און דערנאָך איז זי געשפּילט געוואָרען פון פּילע אידישע קונסט טרופּען און אויך אין געווענליכע טעאַטערס. זי ווערט אויך געשפּילט אין העברעאיש פון דער „הבימה“ אין אַ ספּעציעלער רעזיש פון רוסישען רעזישאַר, וואַכטאַנגאַוו, אַ תּלמיד פון סטאַניסלאָוסקי, דער שאַפּער צון מאַסקווער קונסט טעאַטער. וואַכטאַנגאַוו איז געווען גאָר אַ גרויסער קינסטלער מיט עקספּרעסיאַניסטישע נײַגונגען. ביידע, אי ער אי זײַן פּאַרגענגער, זײַנען ניט מער צווישען די לעבעדיגע.

ש. אַנ־סקי האָט אויך אַיבערגעלאָזען אַ ניט פאַרענדיגטע פּיעסע „טאַג און נאַכט“. זי איז פאַרענדיגט געוואָרען פֿון ש. קאַצינע. אין לאַנדאָן האָבען מיר געהאַט פאַרשידענע פאַרשטעלונגען פֿון „דיבוק“ און אויך איין מין פאַרשטעלונג פֿון „טאַג און נאַכט“.

א. די ערשטע פאַרשטעלונג פֿון „דיבוק“ אין לאַנדאָן

דאָ אין לאַנדאָן האָט יאָזעף קעסלער צוערשט אויפגעפירט דעם „דיבוק“ אין פּאָויליאַן טעאָטער. איך האָב דאָמאַלט איבער דער פּיעסע געשריבען:

אויפֿן „דיבוק“ קען מען זאָגען, אַז ס׳איז די שענסטע פּיעסע, און אפשר אויך די שטאַרקסטע דראַמע, פֿון דעם אידישען רעפּערטואַר.

דער מחבר, אַנ־סקי, דער זאַמלער פֿון די אידישע פּאַלקס מעשה'לעך און לעגענדען, האָט אין אייניגע פֿון זיי געפונען אַ זייער רייכען מאַטעריאַל פֿאַר אַ דראַמע, און ער האָט געשאַפֿען אַ געלונגען, שען און שטאַרק דראַמאַטיש ווערק. עס איז געווען אַ שווערע אַרבייט, ווייל פּאַלקס מעשה'לעך און לעגענדען זיינען ליריש, זיי זיינען געזאַנגען פֿון דער פּאַלקס־נשמה; זיי דריקען אויס זאַנפטקייט, וויימוטיגקייט, בענקעניש, פאַרבאַרגענהייט, עפעס וואָס לאָזט זיך ניט איינקערפֿערן אין שטאַרקע און בולטע פאַרמען. אַ דראַמע, פאַרקערט, מוז האָבען וואָס קאַנקרעטערע, אַנזעענדע, שטאַרקע און בולטע פאַרמען. זאַנפטקייט און וויימוטיגקייט מוזען אין איר פּלאַץ מאַכען פֿאַר שטורמדיגע אויסברוכען. אַלץ מוז זיך ענטוויקלען אין אינטענסיווער ברויזענדער האַנדלונג. מען דאַרף דערפֿאַר האָבען אַ אויסערגעווענליכען טאַלאַנט צו קענען צוזאַמענגיסען פּאַלקס מעשה'לעך און לעגענדען אין אַ דראַמע. ש. אַנ־סקי האָט דעם אויסערגעווענליכען טאַלאַנט באַזעסען.

עס זיינען נאָך דאָ אין דער וועלט ליטעראַטור דראַמען, וואָס זיינען געבויט אויף פּאַלקס מעשה'לעך און לעגענדען, אָבער די דאָזיגע דראַמען זיינען אַממיינסטענס פּאַסיגער צום לעזער, ווי צום שפּילער.

דער „דיבוק“ מאַכט די גרויסע אויסנאַם, וואָס ניט נאָר קען מען איר אַי לעזערן אַי שפּילער, נור אפילו אין שפּילערן בלייבען פּאַלשטענדיג אַי די לירישע שענקייט פֿון די לעגענדען, אַי די דראַמאַטישע קראַפט פֿון דער האַנדלונג, וואָס ענטוויקעלט זיך אַרום זיי.

אין „דיבוק“ ערשיינען אויף דער בינע גייסטער, עס האַנדעלט זיך אין מתים, אין מיסטישע ערשיינונגען, און דאָך קען די פּיעסע פאַרגעשטעלט ווערען דעאָליסטיש, ווייל די לעגענדען, אַרום וועלכע די דראַמע

ענטוויקעלט זיך, האָבען באמת געלעבט אין דער פּאַנטאַזיע פון די אידישע פּאַלקס מאַסען. זיי זיינען ניט בלויז געהערטע לעגענדען פון פאַרשוואַנדענע צייטען, נאָר דאָס זיינען איבערגעלעבטע לעגענדען, מעשיות וואָס האָבען זיך געוועבט אין דער אייגענער פאַרשטעלונג, אין אַבער-גלויבען. למשל, די לעגענדע, אַז ווען מען לאַזט אַ כלה אין טאָג פון חופּה אַליין, קומען ניט-גוטע און פאַרנאַרען איר... אָדער, אַז צו דער חתונה פון אַ יתומה דאַרף מען איינלאָדען די נשמה פון דער פאַרשטאַרבענער מאַמע... און אפילו די לעגענדע, אַז אַ דיבוק, אַ פּרעמדע פאַרוואַגעלטע נשמה, קען אַריין אין דעם גוף פון אַ לעבעדיגען מענשען — אַט די אַלע פאַרשטעלונגען לעבען נאָך היינט צו טאָג אין שטעטלעך אין רוסלאַנד, פּוילען, גאַליציען און רומעניען. און עס לעבט אויך אפילו ביי מאַנכע דער גלויבען, אַז אַ רבי קען אַרויסטרייבען אַ דיבוק, אַט צוליב דעם וואָס דער מיסטיציום איז ביי פילע אידען אַ לעבעדיגע רעאַליטעט, קען דער „דיבוק“ פאַרגעשטעלט ווערען אַלס אַ רעאַליטישע דראַמע. עס פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז ניט גענוג. עס פאַדערט זיך אַ גרעסערע פאַרשיפונג; אַבער דאָס באַווייזט, אַז כאַטש וס'האַנדעלט זיך אין פּאַנטאַטישע פאַרשטעלונגען איז עס דאָך אַ פּיעסע פון לעבען.

דער פאַרפאַסער האָט צוזאַמענגעוועבט דעם אַבערגלויבען וועגען די טויטע מיט די רעאַלע באַגריפען, וואָס אידען באַזיצען וועגען די לעבעדיגע: מיט דעם באַגריף פון גערעכטיגקייט; מיט דעם קאַמף צווישען רייכע און אַרימע; זאָגאַר מיט'ן באַגריף פונ'ם רעכט פון דער פרוי צו ליבען און צו הייראַטען בלויז איר האַרצענס אויסגעוויילטען... און צוליב דעם וואָס אין דער דראַמע וועבען זיך צוזאַמען דער אַבערגלויבען וועגען טויטע מיט די רעאַלע באַגריפען וועגען די לעבעדיגע, איז זי אויסערגעווענליך אינטערעסאַנט, און ערשיינט רעאַל, ווירקליך... די אַבערגלויבען רישע לעגענדע האַלט אין איר אויף די לירישע שענקייט און די מיסטישע טיפּקייט; און די לעבעדיגע באַגריפען ענטוויקלען די שטאַרקע דראַמאַטישע האַנדלונג.

אין „דיבוק“ איז אויך זייער כאַראַקטעריסטיש דאָס, וואָס כאַטש יעדער כאַראַקטער איז אַ אינדיווידיום, אַ יחיד, איז ער אַבער ניט אַבער-שלאַסען אין זיין אייגענער וועלט, ער איז אַזוי צוזאַמענגעבונדען מיט די אַנדערע, דאָס ער זעט אויס ווי בלויז אַ גליד פון אַ קערפּער. און דער קערפּער, די געזאַמטקייט פון אַלע כאַראַקטערע, וואַקסט אויס צו דער מדרגה פון דעם הויפט העלד, און אַט דער העלד איז די אידישע פּאַלקס נשמה, ווי זי האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם אַלטען אידישען לעבען אין דער שוהל מיט מתפללים, בטלנים, ישיבה בחורים, כלי-קודש; מיט דער

אידינע, וואָס קומט צום ארון קודש איינרייסען וועלטען און אויפרייסען הימלען פאַר אַ רפואה שלימה פאַר אַ קראַנקער טאַכטער... און עס פעלט ניט דער גביר דער בעל גאווה, וועלכער זוכט אַ יחוס שידוך פאַר זיין טאַכטער... אַט אין דעם לעבען האָבען געשפּילט אַ גרויסע ראַלע צדיקים און מופתים... אַט דאָס אַלעס איז צונויפגענומען אין „דיבוק“ פון ש. אַנ-סקי. מען קען אויף דער פּיעסע אויך זאָגען, אַז ס'איז דאָס אידישסטע דראַמאַטישע ווערק אין אונזער ליטעראַטור.

צוערשט האָט ביי אונז אויפגעפירט דעם „דיבוק“ יאָזעף קעסלער אין פּאָויליאַן טעאָטער אין 1922. ס'איז געווען בלויז אַ רעאַליסטישע, און פּאָלגליך אויבערפלעכליכע, אויפפירונג. דאָך איז זי אַרויסגעקומען אינ-טערעסאַנט. יאָזעף קעסלער האָט געשפּילט פאַר'ן משולח. מאַדאָם דינע פּיינמאַן איז געווען לאה. בראון — חנו. מאַרקאָוויטש האָט געשפּילט פאַר דעם מיריעפּאָלאָר צדיק.

אַבער דאָן האָבען מיר געזען פּאָלקאַמענערע פאַרשטעלונגען פון דער פּיעסע.

ב. א מיסטישע אינטערפרעטאציע פון „דיבוק“

נאָך דער רעאַליסטישער פאַרשטעלונג פון „דיבוק“ אין פּאָויליאַן טעאָטער איז געקומען די מיסטישע אינטערפרעטאציע פון דער פּיעסע אין דער אויפפירונג פון די „ווילנער“ אין קינגסוועי טעאָטער.

יעדע זאך קען פאַרשידענאַרטיג אַבגעשפּיגעלט ווערען. מען קען זעען יעדע זאך אין פאַרשידענע פאַרמען, ניט נאָר אין פאַרשידענע פאַר-בען. עס הענגט אָב אין דער פּערעספּעקטיווע; עס הענגט אָב אין די ליכט, וואָס פּאַלט אויף איר, און אין די שאַטענס וואָס זיינען אַרום איר. עס הענגט אויך פיל אָב אין דעם, ווער עס קוקט אויף דער זאך, און ווי ער קוקט...

יעדעס קונסט ווערק קען פאַרשידענאַרטיג פאַרטייטשט ווערען; מען קען עס אינטערפרעטירען אויף פאַרשידענע אופנים. יעדער קען דערין אַריינלעגען דעם זין פון זיינע אייגענע באַגריפען און געפילען. עס הענגט אָב אין דעם, ווי מען באַטראַכט דאָס קונסט ווערק.

אַ דראַמאַטיש ווערק קען פאַרשידענאַרטיג געשפּילט ווערען. מען קען עס פאַרשידענאַרטיג אויפפירען. עס הענגט אָב אין דעם רעזשיסאָר, וואָס פירט עס אויף, און אין די שווישפּילער, וועלכע שפּילען דערין.

אַ סצענע קען אַבפּאַטאַגראַפירט ווערען און קען געמאַלען ווערען. אַ פּאַטאַגראַפיע קען פאַר דעם פּראָפּאַנעם אויג אויסזען רעאַליסטישער,

ריכטיגער, אָבער אַ קונסט בילד, אויב ס'איז נאָר מיט טאַלאַנט געמאַלען, איז שטענדיג ניט נאָר טיפּער און שענער נאָר אויך אמת'ער. עס גיט אײַ בער ניט נאָר דאָס אויסערליכע אויסזען, נאָר דעם כאַראַקטער אָדער זײַן פון דעם געמאַלענעם סוביעקט אָדער אָביעקט. ווען מען רעדט פון אַ פאַטאַגראַפיע און אַ קונסט בילד, מעג די פאַטאַגראַפיע ווי גוט געפּעלען, מוז מען אין זײַנען האַבען צו זאָגען להבדיל...

ווען מען וויל זיך דעפאַר בילדען אַ ריכטיגע מײַנונג וועגען אַ זאַך, וועגען אַ קונסט ווערק, אָדער אַ דראַמע, דאַרף מען זיך פאַרטיפּען און זיך ניט לאָזען באַאיינפלוסען פון דעם אויבערפלעכליכען איינדרוק; מען דאַרף זוכען אַרײַנצודרינגען אין איר טיפּער אינערליכקייט, און צו דער זעלבער צײַט ניט פאַרגעסען אַלע אויסערליכע זײַטען אירע, און די באַ- ציהונגען, וואָס קניפען איר צוזאַמען צו אַלץ וואָס איז אַרום איר.

אַז די דאָזיגע מאָס דאַרף אויך אַנגעווענדעט ווערען, ווען מען גײַט אַנאַליזירען די אויפפירונג פון ש. אַנ-סְקײַס „דיבוק“ פון דער ווילנער טרופּע.

אויף דעם פּאָדערבלאַט פון „דיבוק“ שטייט, אַז ס'איז אַ דראַמאַטיש-שע לעגענדע. לעזט מען עס אָבער איבער, מאַכט עס דעם איינדרוק פון אַ רעאַליסטישן ווערק, אין וועלכען עס ווערט אויך איבערגעגעבען אַ לעגענדע. מען קען דערפאַר דעם „דיבוק“ שפּילען רעאַליסטיש, און בלויז דערין אַרײַנוועבען אייניגע מיסטישע לעגענדאַרע שטריכען. אַזוי שפּילט מען דאָס טאַקע אין די געווענליכע טעאַטערס. די „ווילנער“ האַבען דאָס ניט אַזוי געטון, זײ האַבען אַנגענומען דעם „דיבוק“ פאַר אַ לעגענדע און ניט עפּעס אַנדערש ווי אַ לעגענדע.

די ווילנער האַבען געדענקט, אַז אַזאַ גײַסט, ווי דער משולה, קען זיך ניט אַרומדרייען אין אַ רעאַלער וועלט אַ לעבעדיגער, צווישען רע-אַלע, לעבעדיגע מענשען. ער איז בלויז אַ פּאַנטאַזיע, וואָס קען זיך אַרומ-פלאַנטערן צווישען געדאַנקען און פאַרשטעלונגען... זײ האַבען געדענקט, אַז אַ רעאַלע לעבעדיגע אידישע טאַכטער וועט ניט גיין אין מיטען האַל-בער נאַכט אין שול אַנקוקען אַ פּרוּכת. דאָס מוז נאָר זײַן אַ אידעע, אַ פּאַנטאַזיע. זײ האַבען געוויס געטראַכט, אַז אַ ישיבה בחור און אַ בתולה וועלען זיך ניט שטעלען אַבשפּילען אַ ליבעס סצענע האַלבע נאַכט אין מיטען שול, אין דער געגענוואַרט פון אייניגע בטלנים... דאָס מוזען זײַן בלויז שאַטענס פון נשמות, וואָס זײַנען באַשטימט איינע פאַר די צווייטע, און וואָס זוכען זיך צו באַהעפטען. זײ האַבען בשום אופן ניט אַנגענומען, אַז אַ דיבוק קען טאַקע אַרײַן אין אַ בתולה און קען פון איר אַרויסרעדען. זײ האַבען זיך אויך ניט פאַרגעשטעלט, אַז ס'איז מעגליך דאָס ס'זאָל

פאַרקומען דאָ אויף דעם זינדיגען עולם התחתון אַ דין תורה צווישען דער נשמה פון אַ מת און אַ לעבעדיגען מענשען; אָדער אַז אַ צדיק זאָל אַרויסטרייבען אַ דיבוק. זיי האָבען דאָס אַלעס זיך פאַרגעשטעלט און דאָס אויך געזוכט פאַרצושטעלען אויף דער בינע אַלס אַבערגלויבענס, וואָס לעבען בלויז אין די מוחות פון פרימיטיווע מענשען, וועלכע האָבען צויבער פאַנטאַזיעס, ווי קינדער...

פאַר די ווילנער און זייער רעזשיסאָר, דוד הערמאַן, איז אַלעס, וואָס קומט פאַר אין „דיבוק“ ניט קיין ווירקליכע עראייגניסע פון לעבען, נור בלויז אַבשפייגלונגען פון פאַנטאַזיעס. זיי שטעלען ניט פאַר קיין לעבע-דיגע מענשען מיט פיזיש פסיכאָלאָגישע איבערלעבונגען, זאָנדערן נור דמיונות, פאַנטאַסטישע געדאַנקען, בעבעלדיגע אידעען, מטושטשע פאַר-שטעלונגען, וועלכע זיינען איינגעקערפערט אין באַוועגליכע געשטאַלטען, וואָס האָבען בלויז דאָס אויסזען פון מענשען.

מיט אַנדערע ווערטער: די „ווילנער“ האָבען געגעבען אַ פאַלשטענ-דיגע מיסטישע אינטערפּרעטאַציע צו ש. אַנ-סקי'ס „דיבוק“. און אַט נאָך פון דעם שטאַנדפונקט מוז זייער אויפפירונג באַטראַכט ווערען.

מען קען די „ווילנער“ בשום אופן ניט קריטיקירען, פאַר וואָס דער אָדער יענער טיפ, די אָדער יענע סצענע איז ניט געווען רעאַליסטיש גע-נוג; פאַרקערט, מיט וויפיל וועניגער רעאַליסטיש זיי האָבען עפעס אַ טיפ אָדער סצענע פאַרגעשטעלט, דעסטאָ בעסער איז דאָס געווען אין דעם זין פון זייער גאַנצער אויפפירונג. גראַדע די רעאַליסטישע שטריכען און טיפען זיינען געווען די פאַלשע, די געפעלטע, די דיזאָנאַסען, וואָס האָ-בען געשטערט די האַרמאָניע.

אַלאַמס האָט פאַרגעשטעלט נשמה'דיג לאַה'ן; אַזראַ -- הנא'ן; שניאור -- דעם מיראַפאַלער צדיק; פעדער -- דעם משולח; האַמבור-גער -- סענדער'ן. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: זשעליאָזאָ, פּרנס, בן לוי, מאַחאַם בירנבוים א. א. די פאַרשטעלונג האָט שטאַרק אויסגענומען.

ג. די „הבימה“ עקספּרעסיאניסטישע אויפפירונג פון „דיבוק“

ווען די „הבימה“ איז געווען אין לאַנדאָן אין סוף 1930 האָט זי אין פעניקס טעאַטער אויפגעפירט דעם „דיבוק“ אין וואַכטאַנגאָ'ס רעזשי. דאָס איז אויך פאַלשטענדיג געווען אַ מיסטישע אינטערפּרעטאַציע, אָבער זי איז געווען פאַרשידען פון דער אויפפירונג פון די „ווילנער“. ווערענד די „ווילנער“ האָבען געברויכט אימפּרעסיאניסטישע אויס-

דריקע און פאַרמען, האָט די „הבימה“ געגעבען אַן עקספרעסיאָניסטישע פאַרשטעלונג אין פּוּלען זין.

ביי די ווילנער איז דאָס שפּילען געווען שטיל, אינטענסיוו, איינ-דרוקספּול, מען קען זאָגען פּאַעטיש. ביי דער „הבימה“ איז דאָס שפּילען רעשיג, ברייט, עקזאָטיש, עקסטראַ-מעסיג, אויסדרוקספּול, מען קען זאָגען טעאַטראַל, אָבער אין בעסטען קינסטלערישען זין.

די באַוועגונגען ביי דער הבימה פאַרשטעלונג זיינען געווען דריי-עקיג, פּיוטריסטיש, אָבער זייער פּלאַסטיש.

דאָס וואָס דער „דיבוק“ קען אָנזי פאַרשידענאַרטיג קינסטלעריש אויפגעפירט ווערען האָט אויך באַוויזען וואָס פאַר אַ גרויס ווערק דאָס איז, וואָס פאַר אַ גרויסע מעגליכקייט עס גיט צו רעזשי און צו קינסטלער.

אין דער אויפפירונג פון דער „הבימה“, בעסער געזאָגט אין דער רעזשי פון וואַכטאַנגאָוו, איז אַריינגעבראַכט געוואָרען אַ ספּעציפּישער סאַציאַלער מאָטיוו, עס איז שטאַרקער און בולטער געקומען צום אויס-דרוק דער קלאַסען אונטערשיד צווישען רייכע און אַרימע, און די באַ-ציהונג פון געגנערשאַפט און פּינדשאַפט, וואָס איז פאַראַן צווישען די קלאַסען.

אַט דער דאָזיגער אויסדרוק איז געגרייכט געוואָרען דורך ספּעציפּי-שע טענץ פון אַרימע לייט, וואָס זיינען אַריינגעבראַכט געוואָרען אין צווייטען אַקט ביי דער צוגעגרייטער חתונה פון לאַהץ, פאַר דעם וואָס דער דיבוק גייט אין איר אַריין.

די טענץ זיינען דורכגעפירט פון אַ מחנה בעטלער, מענער און פרויען, וועלכע קומען צו דעם מאָלצייט וואָס דער רייכער פּאַטער פון דער כּלה גיט פאַר אַרימע לייט. עס איז אַ מחנה בעטלער מיט צוריסענע, פאַרקריפעלטע גופים; מיט פאַרוואַנדעטע, צובראַכענע נשמות, אין וועלכע עס ברענען פייערן פון פאַרדרוס, און געפּילען פון נקמה. זייערע טענץ און די עקסצענטרישע אויסדריקע פון איבערלעבונגען שאַפען אַזאָ עקזאָטיק, וואָס מען האָט אויף אַ בינע נאָך ניט געזען. און ווען דער דיבוק גייט אַריין אין דער כּלה ברעכען די בעטלער אויס אין אַ באַגייס-טערטען: „האַ! האַ!“ זיי זעען דערין זייער נקמה.

מען קען זיך צו דעם סאַציאַלען מאָטיוו באַציען זוי מען וויל; אָבער עס קען נאָר זיין אין מיינונג, אַז פון אַ קינסטלערישען שטאַנדפּונקט איז עס געווען אַ גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונג, איינע פון די גרעסטע אויף וועלכער ס'איז בינע.

א. ראָווינאָ האָט געשפּילט וואָלס לאַה. ל. וואַרשאַווער איז געווען חנא.

טשעמערינסקי — דער צדיק, גנעסין — סענדער, בערטאנאף — דער משולח, עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: נחמה וויניאַר, באַראַץ, פריעד-לאַנד, מעסקין, ברוק, א. א.

ס'איז געווען וואָס צו זען און פון וואָס צו האָבען קינסטלערישען גענוס.

ד. „טאג און נאכט“

„טאָג און נאַכט“, קדושה און טומאה, הייליגקייט און אונרייניקייט, אַט אויף דעם מאַטיוו פון די דאָזיגע קאָנטראַסטען, און אויף דעם קאַמף, וואָס קומט פאַר צווישען זיי, האָבען ש. אַנ-סקי, און זיין פאַרענדיגער קאַציונאַ, פרובירט צו שאַפּען אַ אידישע טראַגעדיע אין דעם קלאַסישען סטיל פון צען-זיילביגע פּערזען, וואָס איז נאָך געברויכט געוואָרען פון די גריכישע דראַמאַטיקער, סאַפּאָקלעס און עוריפּידעס, און שפּעטער פון שַעקספּיר'ן. דער פאַרווך איז געווען זייער אַ געוואַנטער, און אפשר צו-ליב זיין געוואַנטקייט דאַרף ער באַוואַנדערט ווערען... אָבער דער פאַר-ווך האָט זיך ניט איינגעגעבען. די צען-זיילביגע פּערזען זיינען טאַקע גע-ברויכט געוואָרען אין די דיאַלאָגען; דאָ און דאָרט ענטהאַלטען זיי אויך פאַעטישע שענקייט. אָבער דאָס ווערק אַלס אַנאַצעס איז ניט אַרויסגעקו-מען אַ גרויסע, טיפע, אומפאַסענדע טראַגעדיע, נאָר אַ סקיצע פון אַ טראַג-געדיע... די ווילנער האָבען זיך אפילו געגעבען די גרעסטע מי צו מאַכען פון דעם ווערק אַ גרויסע זאַך. אָבער דאָס וואָס אַ פאַרפאַסער דערשאַפט ניט קענען קיין שוישפּילער ניט ערזעצען...

דער מאַטיוו פון דער טראַגעדיע „טאָג און נאַכט“ איז איינגעקער-פּערט אין דער איבערלעבונג פון דעם קרימיניצער רבי דן. אַלע מיינען, אַז ער איז דער זון פון דעם גרויסען גאון און צדיק תּמים, וועלכער איז געווען רבי פאַר אים. אַלע רעכענען, אַז ער האָט גע'ירשנ'ט די גרויסקייט און הייליגקייט פון זיין „פאַטער“. אָבער ער אַליין פּילט, אַז ער באַזיצט ניט קיין גרויסקייט און הייליגקייט. ער האָט ניט קיין צוטרויען צו זיינע אייגענע כּחות. ער וויל זיך שטיצען אויף דעם זכות פון דעם, וואָס מען מיינט, אַז ער איז זיין פאַטער; ער וויל זיך שטיצען אויף דער ערמוטיגונג פון זיין מוטער; אָבער דאָס העלפט אים אויך ניט. ער פּילט, אַז ער גע-פינט זיך ניט אויף דעם ריכטיגען פּלאַץ.

ברעכט אויס אין זיין שטעטעל אַ מגפה, קינדער שטאַרבען מאַסענ-ווייז; עס ציט זיך אַ לוויה נאָך אַ לוויה; דאָס גאַנצע שטעטעל איז אין גרויס פאַרצווייפלונג; לויפט מען צום רבי'ן, אַז ער זאָל העלפען, אָבער ער ווייסט ניט מיט וואָס ער קען העלפען. ער ווערט אין כּעס; ער איז צו דער עדה אידען גראַב, גאַרנישט מעשה צדיק... ער זוכט דעם שול-

דיגען, דעם זינדיגען צווישען זיי ; און הייסט זאגאר, אז זיי זאלען פאר אים דעם שולדיגען געפינען...

צייגען זיי אים אן אויף דער מיל, און דארט קומען זיך צונויף די ניט-גוטע, און די וועלכע זיינען אין דער מאכט פון שאטען. שיקט ער זיין גבאי חנניה זען, וואס ס'קומט דארט פאר, ווער ס'איז דער זינדיגער. און חנניה געפינט אויס, אז ס'איז ער, דער רבי אליין, וועלכער האט די מחשבות זרות, זינדיגע געדאנקען וועגען זיין פלימעניצע מרים...

גלויבט עס צוערשט ניט דער רבי : ער קעמפט געגען דעם געדאנק, אז ער איז א זינדיגער. ער באשולדיגט זיין גבאי, אז ער איז אליין א שליח פון שטן, און זוכט אויף אים צו מאכען א בלבלול. ברענגט חנניה אים א סמן. רופט נאך דער רבי זיין פלימעניצע און פון איר ערפארט ער, אז זי האט וועגען אים זינדיגע חלומות... דאס מאכט אים באוואוסט, אז ער איז טאקע א זינדיגער. אים ווערט קלאר פארוואס ער האט קיין כח ניט צו העלפען, פארוואס ער האט ניט קיין צוטרויען צו זיינע אייגענע כחות ואלס צדיק. אבער פון וואנען נעמט זיך דאס ? פון וואנען קומען צו אים זינד ? ער זיצט דאך יום ולילה און לערנט...

האלט זיין אלטע מאמע ביים שטארבען, און זי גיט אים אויס א שרעקליכען סוד : ער איז ניט דער זון פון גרויסען גאון, פון צדיק תמים, וואס איז געווען רבי פאר אים, נור ער איז דער זון פון א קאזאק, וועלכער האט זי, זיין מוטער, די רביצין, פארגוואלטיגט אין צייט פון א פאגראם. אט דאס איז דער ענטשיידונגס מאמענט אין דער טראגעדיע. די זינד ליגט, הייסט עס, אין זיין בלוט... ער פרובירט נאך קעמפען מיט זיך. ער פאלט צו צום ארון קודש און בעט רחמים ; ער וויל אויפשניידען זיינע אדערן, כדי דאס ביזע זינדיגע בלוט זאל ארויספליסען פון אים. אבער עס זיינען אומזיסט זיינע כונות. די אונפארמיידליכקייט פון דער טרויע-ריגער בלוט-ירושא פארפאלגט אים ; און ניט קענענדיג ווערען הימליג און ריין, ווארפט ער זיך אריין אין טיפסטען אבגרונד פון זינד : ער וויל זאגאר די ספר תורה צורייסען... דער סוף איז, אז ער ווארפט זיך אריין מיט זיין פלימעניצע, די איינקערפערונג פון זיינע זינדיגע מחשבות, אין די פלאמען פון דעם פייער, וואס חנניה האט פאראורזאכט דורך דעם וואס ער האט די מיל אונטערגעצונדען.

אט דאס איז דער אינהאלט פון דער טראגעדיע. ס'איז אפשר א גע-נוג רייכער סוזשעט, אז ס'זאל געווען ארויסקומען א גענוג אמת'ע טיפע טראגעדיע, אבער די באארבייטונג איז א גאנץ שוואכע. עס איז אין איר פאראן א גענוג גרויסער נשמה קאמף, אבער די קאמבינאציע פון דעם וואס קומט פאר ארום דעם טראגישען העלד איז ניט אזוי גראנדיען, אז

זיינע איבערלעבונגען זאלען דערהויבען ווערען צו אַ גאָר הויכער מדרגה, און זיי פאַרטיפען צו אַ שאַפענדער אינטענסיוויטעט... אונפאַרמיידליכ־ קייט, וואָס איז דער הויפט מאַטיוו אין אַ טראַגעדיע, איז אויך, צוליב דער שוואַכקייט פֿון די אַרומיגע קאַמבינאַציעס, ניט שטענדיג איבערצייגענד. עס לאָזט איבער אַ ספּק צי ס'האַט טאַקע אַזוי געקענט געשען...

די „ווילנער“ האָבען אויפגעפירט „טאַג און טאַכט“ אין פּאַווליאַן טעאַטער בעת זייער צווייטען באַזוך אין לאַנדאָן אין סעפטעמבער 1923.

וועגען זייער שפּילען האָב איך געשריבען:

דאָרט זואו זיי האָבען געהאט צו שפּילען קאַלעקטיוו, אין מאַסע, אַנסאַמבעל, זיינען זיי געווען אויסגעצייכענט; די מאַסען סצענעס זיינען אַרויסגעקומען גראַנדיעז, שעה, גלענצענד. דאָס דורכפירען די הויפט ראַלען, אינדיווידועל, איז ניט געווען אַזוי ענטציקענד מצד די מענער, קאָואַלסקי האָט געשפּילט אַלס דער רבי; זולבערבערג — חנניה; גאַכבוש, פעדער, טאַנין א.א. האָבען זיך באַטייליגט.

נעמי איז געווען גלענצענד אַלס די אַלטע רביצען. סאַניא עלמות האָט זיך אויסגעצייכענט אין די וועניגע סצענעס וואָס זי האָט געהאט דורכצופירען. עס האָט זיך נאָך באַטייליגט: פּאַלאַ וואלטער, בעטיע דאַלסקא א.א.

ס'איז געווען אַ אינטערעסאַנטער טעאַטראַלער עקספּערימענט.

20. ה. לייוויק און זיינע דראמען

ה. לייוויק, וועמענס ריכטיגער נאָמען איז לייוויק האַלפער, איז שוין אַן עלטערער דיכטער. ער איז געבוירען אין 1888 אין איהומען, ווייס־רוסלאַנד. אָבער ער איז צווישען די יונגערע אַלס דראַמאַטורג. ער האָט זיך ניט גענומען שרייבען דראַמען אין דער יוגענד. צוערשט איז ער געווען בלויז דיכטער, און ערשט שפעטער האָט ער זיך גענומען צו דראַמאַטישער דיכטונג.

ער האָט אָנגעהויבען זיין לעבען אַלס אַרימער אינגעל, וועלכער האָט געלערענט אין אַ ישיבה. ער איז פאַרסאָפט געוואָרען דורך לייענען משכילישע און ציוניסטישע ביכלעך אין פרייערע געהאַנקען, און איז מיטגערסען געוואָרען פון דער דעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין רוסלאַנד. ער איז געוואָרען אַ בחנדיסט, און זאָגאַר געאַרבייט אַלס טוער אין „בונד“. ער איז געכאַפט געוואָרען פון דער אַכראַנע (די צאַרישע פּאָליציי) און מען האָט אים פאַרמישפט צו פיר יאָר קאָסאַדגע (שווערע אַרבייט).

נאָך אַלס ישיבה בחור האָט לייוויק געשריבען שירים אין העברע־איש; פון דער תּפּיסה האָט ער אַרויסגעשיקט זיינע ערשטע געדיכטע אין אידיש. אָבגעזעסען זיין צייט אין דער תּפּיסה האָט מען אים אַלץ ניט געלאָזט זיין אַ פרייער מענש. אפילו ניט אויף וויפּיל מען האָט געקענט זיין פריי אין דער צאַרישער רוסלאַנד... מען האָט אים אין 1912 פאַרשיקט קיין סיביר אויף לעבענס לאַנג. דאָרט האָט ער פאַרטגעזעצט שרייבען לידער. דער געזאַנג פון זיין נשמה האָט גובר געווען די סיבירה... אים איז געלונגען אויך פון אירקוטסקער דיסטריקט, וואו ער איז געווען, צו שיקען לידער, וועלכע האָבען געגרייכט אַמעריקא דורך דער הילף פון ש. אַנ־סקי און ש. נייגער. אין סוף 1913 איז אים אויך געלונגען צו אַנטלויפן פון סיביר, און ער האָט זיך דערשלאָגען קיין ניו יאָרק.

די ליידען, וואָס לייוויק האָט איבערגעלעבט, האָבען געלאָזען טיפע שפורען אויף זיין וועזען און שטאַרקע איינפלוסען אויף זיין דיכטונג. ער האָט אומפאַסט מענשליכע ליידען פּיל טיפּער ווי אַנדערע דיכטער, ער האָט געזוכט אַריינצודרינגען אין זייער זין, צו פאַרשטיין זייער סאַמע גרונד, און ער האָט זיינע זוכענישען אויסגעדריקט אין שענע לירישע פּאַעמען, אין וועלכע ער גרייכט מדרגות פון סימבאָליזם. צו דער העכ־סטער מדרגה אין זיין שאַפען האָט ער געגרייכט אין זיין „גולם“, אַ דראַמאַטישע פּאַעמע אין 8 בילדער, וואָס איז ערשינען אין 1919. די דאָזיגע

פאָעמע האָט אים אַוועקגעשטעלט אַלס ערשטער דיכטער אין דער יונגערער אידישער דיכטונג.

ס'איז צווייפעהאָפּט צי ליוויק האָט געדענקט, אָז זיין דראַמאַטישע פאָעמע וועט אויפגעפירט ווערען אויף דער בינע. ער איז טאָקע אַ דיכטער-טרויער, אָבער עס גלויבט זיך ניט, אָז ער האָט געקענט האָבען אַזאַ טרוים, נעמענדיג אין באַטראַכט דעם דאַמאַלטידיגען צושטאַנד פון אידישען טעאָטער. אָבער דער גרויסער אינטערעס, וואָס די פאָעמע האָט אַרויסגערוּפּען, האָט שטאַרק דערהויבען די באַרימטקייט פון ליוויק'ן, ער האָט אויך אַנגעהויבען האָבען צוטרויען צו זיין שאַפּונגס מעגליכקייט אויפ'ן דראַמאַטישען געביט, און ער האָט זיך גענומען שרייבען דראַמען, וואָס זאָלען זיין פּאָסיג פאַר אויפפירען אין אידישען טעאָטער.

ליוויק'ס ערשטע דראַמע פאַר'ן טעאָטער איז געווען „שמאַטעס“. זי איז אויפגעפירט געוואָרען מיט ערפּאָלג אין סוף 1921 אין מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאָטער. זי איז דאָן אויך געשפּילט געוואָרען אין אידישען טעאָטערס אין אייראָפּא.

ליוויק האָט דאָן געשאַפּען אַ דראַמע „אַנדערש“. זי איז בלויז אין מאָל געשפּילט געוואָרען.

עס האָט נאָכגעפּאָלגט „בעטלער“, וואָס האָט געהאַט גרעסערן ערפּאָלג. די פּיעסע איז אויך געשפּילט געוואָרען אין פּוילען אונטער'ן נאָמען „די אַרימע מלוכה“.

זיין באַרימט געוואָרענע דראַמאַטישע פאָעמע דער „גולם“ איז אויפגעפירט געוואָרען צום ערשטען מאָל אין העברעאיש פון דער „הבימה“ אין מאַסקווא, אין 1925. דער קינסטלערישער ווערט פון „גולם“ פאַר דער בינע איז אויך פאַרשטאַנען געוואָרען פון אַנדזשעי מאַרעק (מאַרק אַרנשטיין). ער האָט די פאָעמע איבערזעצט אין פּויליש און ער האָט זי אויפגעפירט אויף דער פּוילישער בינע. ערשט אין 1929 האָט דער „ווילנער אַנסאַמבעל“, אַן אָבשניט פון די „ווילנער“, זי אויפגעפירט אין אידישען טעאָטער אין קראָקוי. אויך אַנדערע אדישע טרופען האָבען זי געשפּילט אין פּוילען. ערשט נאָענט פון סוף פון 1931 איז זי אויפגעפירט געוואָרען אין ניו יאָרק פון אידישען „אַנסאַמבעל קונסט טעאָטער“. דער „גולם“ איז אויך איבערגעזעצט געוואָרען אין ענגליש.

ליוויק האָט נאָך געשאַפּען „שאַפּ“, „הירש לעקערט“ און „קייטען“, און דאָן איז געקומען זיין דראַמע אויס דעם לעבען פון די פאַרפּאָלגטע פון היטלער'ן, „דר. שעלינג“. קיין אַנדערע פון זיינע דראַמען האָט זיך ניט דערהויבען צו דער טיפּקייט פון זיין „גולם“.

דאָ איז לאַנדאָן האָבען מיר געזען „שמאַטעס“ און „דר. שעלינג“, אויפגעפירט פון מאָריס שוואַרץ; און „גולם“ אין דער אויפפירונג פון „הבימה“.

א. „שמאטעס“

„שמאטעס“ פון ה. אלייוויק וואָס מאַרײַס שוואַרץ האָט אויפגעפירט אין מאַי 1924 אין פרינג אָף וויילס טעאַטער, איז אַ אינטערעסאַנט שטיק איז דײַש לעבען אָנגעוואַרפֿען אויף דער בינע. עס ווערען אין דער פּיעסע געשילדערט לעבעדיגע אידישע טיפּען. זײ זײנען בולט, לעבעדיג אַרויס־געבראַכט. עס פּעלען אין זײ אויך ניט קײן ווייכע ליניען; עס הערען זיך בײ זײ האַרציגע און זאָגאַר לירישע טענער; יעדער שטריך איז לעבעדיג און כאַראַקטעריסטיש; די פּיעסע באַהאַנדעלט אויך אַ פּראָבלעם — און דאָך איז עס ניט אַ זײער שטאַרקע דראַמע, ווייל זי האָט כמעט ניט קײן האַנדלונג.

זי האָט ניט קײן ספור המעשה מיט צופּעלע און איבערראַשונגען. זי האָט אפילו ניט קײן דראַמאַטישע שטייגערונג אין רעאַליסטישע דער־שײנונגען. זי איז בלויז געבויט אויף עפּיזאָדען פון געווענליכען לעבען, און די עפּיזאָדען שײנען זאָגאַר צו זײן פון קלײנער באַדייטונג. דאָך איז זי אינטערעסאַנט.

עס האַנדעלט זיך אין געווענליכע דערשײנונגען, וואָס אַן און פאַר זיך זײנען זײ ניט פון באַדייטונג, אָבער אלייוויק איז אַ עכטער קינסטלער, און די שענקייט און דער אינטערעס פון זײן פּיעסע באַשטייט אין דער וואונדערבאַרער סאַראַקטעריזירונג פון די טיפּען, און אין דער אַטמאָ־ספּערע וואָס איז געשאַפֿען פון זײ אַרום זײ... ס׳איז אַן אַטמאָספּערע דראַ־מע, און די אַטמאָספּערע איז אַזוי געשאַפֿנט, דאָס זי מאַכט די גאַנצע פּיעסע זײער אינטערעסאַנט.

דער פּאָן פון בילד, דאָס אַרבייטען בײם סאַרטירען שמאַטעס האָט אויך געגעבען אַ געלעגענהייט צו שאַפֿען אַן אַקט פון מאַסען באַוועגונג, דעם דריטען אַקט, וואָס איז גלענצענד קינסטלעריש — אַ מײסטער־ווערק פאַר זיך אַליין. עס ווערט אין אים אַרויסגעבראַכט מאַסען פּסיכאָלאָגיע און מאַסען טעטיגקײט.

זײער גראַנדיעז איז אויך געשילדערט דער הויפּט סאַראַקטער מרדכי מאָזע, בײ וועלכען די אינערליכע ירידה פון זײן נשמה ווערט דערבאַכט צו אַזאַ מדרגה, אַז ער געפּינט מער ניט קײן ווערטער צו קענען רעדען. ער שוויגט; בלויז די בליקען פון זײנע אויגען זאָגען וואָס ס׳טוט זיך בײ אים אין האַרצען... ס׳איז נאָר דאָ אײן ספּק: ווי קומט עס דאָס אַזאַ איר ווי מאָזע זאָל אַנקומען צו סאַרטירען שמאַטעס, און זאָל בלייבען דערבײ? עס איז אַ דיזאַנאַנס...

די פּיעסע איז אָבער אויך פּול מיט ריכטיגע שטימונגען און נואַנסען, וואָס דריקען אויס אינערליכע נשמה שמערצען און נשמה ווייען, וועלכע

ווערען געשאפען פון געווענליכען טאג-טעגליכען לעבען מיט זיינע צרות און ליידען; און אַט די שטימונגען און נאָנסען גיסען זיך צוזאַמען אין דער איינדרוקספולער אַטמאָספּערע.

מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט זייער עדעל אַלס מרדכי מאָזע. בינא אַבראַמאָוויטש האָט געשפּילט אַלס די מוטער רחל לאה. זי איז געווען אַ טריאומף אין דער ראַלע. זייער געלונגען איז אויך געווען מאַרק שווייד אַלס דער אַלטער ר' עליע. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: אַנאָ אַפּעל, בערמאַ גערסטין, איזידאַר קעשיר, מוזי וויזענפריינד, פּריד, גאַלדפּאַדען, מעסטעל, זיידענבערג און שטראַסבערג. עס איז געווען טעאַטער קונסט אין בעסטען זין.

פּאַל באַראַטאָוו האָט אויך אויפגעפירט „שמאַטעס“ אין אַקטאַבער 1931 אין פּאָויליאַן טעאַטער. ער האָט אויך געשפּילט זייער גוט אַלס מרדכי מאָזע. בעקי גאַלדשטיין איז געווען רחל לאה. באָזשיק איז געווען ר' עליע. זיי האָבען אויך געשפּילט גאַנץ גוט. נאָר דער אַנסאַמבעל בכלל איז ניט געווען צו פּאַרגלייכען.

ב. „דער גולם“

לייוויק'ס דראַמאַטישע פּאַעמע „דער גולם“ איז אי פון דיכטערישען שטאַנדפּונקט און אי פון טעאַטער שטאַנדפּונקט אַ גרויס ווערק. עס איז אין אַ זייער שענעם פּאַעטישען סטיל, טיף עמאַציאָנעל, גייסטרייך און סימבאָליש. עס ווילדערט די אייביגע שטרעבונג פון די אידען צו פולער באַפרייאונג, צו משיח, צו דערלייוונג, און די שטענדיגע אידישע ליידען, די בייע און שוידערליכע, די ניט ערקלערליכע און גרויזאמע אַנגריפען געגען זיי.

די דראַמאַטישע פּאַעמע פון לייוויק'ן שטיצט זיך אויף דער גוט באַ-קאַנטער לעגענדע פון מהר"ל, דער צדיק פון פּראַג, יהודה לייב בן בצלאל, וועלכער האָט געשאַפען אַ גולם, אַ מענשען פון לייב, וועלכען ער האָט געגעבען, אָדער האָט געוואַלט געבען, אַ געוואַלטיגע ריזען קראַפט, דורך דאָס איינקערפערן אין אים דעם שם המפורש.

אין דער דראַמאַטישער פּאַעמע ווערט אַרויסגעבראַכט, אַז דער מהר"ל האָט דעם גולם געשאַפען, כדי ער זאל קעמפּען געגען אידישע שונאים, געגען די רוצחים, וועלכע האָבען געזוכט צו פּאַרניכטען די אידען פון פּראַג. צוליב דער אַפּפּונג אויפ'ן גולם איז דער מהר"ל זאָגאַר געגען דעם וואָס אליהו בריינגט משיח'ן. ער טרייבט זיי אַוועק... אין דער דראַמאַ, פּאַרשטייט זיך.

דער גולם באַווייזט צו הרג'ענען דעם צורר היהודים טאַדעאוש און זיינע מענשען, אָבער ער הרג'עט נאָכדעם אויך אידען, און דער מהר"ל פּילט, אַז די פּאַראַנטוואַרטליכקייט פאַר דאָס פּאַראַסענע אידישע בלוט

פאַלט אויף זיין קאַפּ, ווייל ער האָט דאָך דעם גולם געשאַפּען. דער גולם טשעפעט זיך אויך צו זיין אייניקעל, דאָס באַרירט אים טיף. ס'איז פאַר אים אַ באַליידיגונג, און ער וויל שוין דעם גולם צוריקקערען אין ליים... דער גולם, וועלכער האָט צוערשט ניט געוואָלט ווערען אַ לעבעדיג ווער-זען, איז איצט געגען זיין פאַרניכטונג, און ער זוכט דורך אַלע מיטלען צו באַאיינפלוסען דעם צדיק, אַז ער זאל אים לאַזען ווייטער עקזיסטירען, אָבער דער מהר"ל וויל דאָס ניט און ער פאַרוואַנדעלט אים צוריק אין אַ שטיק ליים.

אַט דאָס איז דער סיפור המעשה, אַרום וועלכער עס ענטוויקעלט זיך די האַנדלונג פון דער דראַמע, און די פּערלדיגע שענע און טיפּזיניגע פּערזען פון דער פּאַעמע. אָבער וואָס האָט לייוויק געזוכט צו ערקלערען מיט אַט דער אינטערפּרעטירונג פון דער היסטאָרישער לעגענדע? וואָס האָט ער געזוכט צו סימבאָליזירען מיט דעם „גולם“?

קודם כל קען מען באַמערקען, אפילו טאַנץ אויבערפלעכליך, אַז ס'קומט פאַר אַ קאַמף צווישען גייסט און מאַטעריע, מען קען זען ווי מעכ-טיג רוי און שלעכט ס'איז די מאַטעריע, ווי זי האָלט דעם מענשען אין איר, קראַפט און מאַכט אים פאַר אַ ביזען גולם, פאַר אַ פאַרניכטער, פאַר אַ צושטערער... אָבער דער דאָזיגער גולם, געמאַכט פון ליים, פון מאַטעריע, איז דאָך אונטערגעוואָרפּען דעם גייסט. ער קען הרגענען, מאַר-דען, איבערקערען און פאַרניכטען, נאָר כל זמן דער גייסטיגער מענש, וועלכער האָט די קאַנטראָל איבער אים לאַזט אים דאָס טון. דער גייסטיגער מענש פאַלגט אָבער נאָך געוויסע אינטערעסען, און צוליב זיי דער-ווייטערט ער פון זיך די העכערע שטרעבונג צו גוטסקייט און פרייהייט. אָבער ווען ער זעט צו וואָס די מעשים פון גולם קענען פירען מאַכט ער אַ סוף צו זיין מאַכט...

אַט דאָס איז די סימבאָליזירונג וואָס וואַרפט זיך יעדען אין די אוי-גען, ווען מען זעט דעם „גולם“. אָבער עס איז אַן אַלטער כלל, אַז אַ דיכ-טעריש ווערק מיינט ניט בלויז דאָס וואָס עס זאָגט, נאָר מען קען אויך דערין אַריינטייטשען... אין לייוויק'ס דראַמאַטישע פּאַעמע לאַזט זיך אַן אַ שום ספּק נאָך אייניגעס אַריינטייטשען:

עס קען צייגען, אַז די ברוטאַלע געוואָלד, וואָס פעלקער שאַפּען זיך איין כדי זיך צו באַשיצען איינע געגען די אַנדערע, האָט גאָר קיין ווערט ניט. אַט האָט אַ היכער פאַרשטייער פון אידישען פּאַלק געשאַפּען אַזאַ מאַכט. עס איז קיין אונטערשיד ניט צי די מאַכט איז אַן איינציגע פיגור, אָדער אַ מיליאָנען-קעפיגע מאַסע. סימבאָליש קען אַן איינציגע פיגור די מאַסע רעפּרעזענטירען... און אַט די ברוטאַלע מאַכט, וועלכע פאַרניכטעט אפילו עפעס אַ שונא, טוט אַן דעם אייגענעם פּאַלק פון איר שאַפּער זייער

פיל שאַדען. זי שטערט, אַז דער פרידען זאָל קומען; זי באַליידיגט דעם, אַדער די, וועלכע שאַפען איר. זי טשעפעט זיך צו זייערע ליבסטע, און דער סוף איז, אַז מען ומוז זוכען פון איר פטור צו ווערען.

— דאָס איז אַ שלום סימבאָל.

און עס קען זיין נאָך אַ קאָנצעפציע, וואָס מען זאָל אַריינטייטשען אין „גולם“ — די ציוויליזאַציע וואָס איז געבויט בלויז אויף טעכניק, מיט דער אַרדנונג, וואָס שטיצט זיך אויף איר, לאַזען ניט צו קיין פאַרווירק־ליכונג פון הויכע דערהאַבענע אידעאָלען, און מען האָט דערפאַר פון זיי פיל צו ליידען... די גייסטרייכע מענשען, וועלכע שאַפען אַט די ציוויליזאַציע און אַרדנונג, האָבען פון זיי אונגעהויערע פילע צרות. עס ווערען געטון זאַכען, וואָס זיינען געגען זייער ווילען, און ווען זיי פראַטעסטירען זוכט מען זיי נאָך צו באַהערשען, און זיי צו באַפעלען... די גייסטרייכע מענשען, די שאַפער פון דער ציוויליזאַציע און אַנהאַלטער פון דער אַרד־נונג, זיינען דערפאַר צום סוף געצוואונגען אַליין צו זוכען פון זיי פטור צו ווערען.

— דאָס איז אַ סאָציאַלע קאָנצעפציע.

מען קען אויך ערקלערען, אַז דורך דער לעגענדע פון „גולם“ מיינט מען צו זאָגען, אַז אַלע אַרבייטען פון מענשליכע הענד טויגען ניט, אַז זיי קענען ניט קיינעם רעטען און באַגליקען, זיי בריינגען נאָר צרות, פאַר־גרעסערען נאָך די אונגליקען, און האַלטען אַב די ישועה, די הילף, די דערלייזונג, וואָס קען בלויז קומען פון די הימלען.

— דאָס איז אַ מיסטישע קאָנצעפציע, וועלכע ענטשפּרעכט מער דעם אידישען גייסט, און וואָס איז אפשר די ריכטיגע קאָנצעפציע פון „גולם“... אין דער פאַרשטעלונג פון „גולם“ דורך דער „הבימה“ איז אַרויס־געבראַכט געוואָרען שטאַרק דער סימבאָליזם פון דער פּאָעמע אָנע אים צו פּיקסירען... זי האָט ניט געגעבען קיין פאַרטייטשונג צו דעם סימבאָל, זי האָט ניט געזאָגט וואָס דער סימבאָל פון „גולם“ איז, אָבער זי האָט דעם סימבאָל ניט פאַרפלאַכט. זי האָט געמאַכט פאַלשטענדיג פילען, אַז עס האַנדעלט זיך ניט בלויז אין דער שאַפונג פון אַ טעכנישען גולם, פון אַ דאַבאַט, ווי מען רופט דאָס היינט צו טאָג, נאָר עס האַנדעלט זיך אין אַ אידעע, און זאָגאַר אין אַ הויכער אידעע, וועגען וועלכער מען דאַרף זיך גריבלען, כדי צו פאַרשטיין, בעסער געזאָגט, כדי צו באַקומען עפעס אַן אָנונג וואָס זי מיינט.

און אַט אין דעם, וואָס מ'האַט געפילט אין דער גאַנצער צייט פון דער פאַרשטעלונג דאָס פאַרבאַרגענע, דאָס העכערע, דאָס טיפּערע, דאָס סימבאָלישע, איז באַשטאַנען די הויפט מערקווירדיגקייט פון דער פאַר־שטעלונג פון „גולם“.

דאס שפילען אין „גולם“

אין דער פֿארשטעלונג פון „גולם“ אין פעניקס טעאטער אין יאָנואַר 1931, האָבען זיך אויסגעצייכענט די פֿאָלגענדע :

מעסקין אַלס דער גולם איז געווען זייער איינדרוקספול. די ענציקל־לאַפעדישע פֿאַרטייטשונג פון גולם איז עמבריאָ אורשפּרונג ; אין מעס־קינ׳ס גולם איז געווען אדם הראשון... זיינע מעסאַנישע באַוועגונגען האָבען זיך ענטוויקעלט ; זיי זיינען געוואָרען אַלץ וועניגער מעסאַניש און דאָך זיינען זיי געבליבען שווער... זיינע אויסדריקע האָבען אין זיך גע־האַט פיל מער חיה'שעס ווי מענשליכעס. ס'איז געווען אַ מערקווירדיגער עפעס — וואָס איז מער ווי כאַראַקטער.

טשעמערינסקי האָט כאַראַקטעריזירט דעם מהר"ל. זיין אַרבייט אויף דעם גולם און מיט דעם גולם ; זיין גלויבען אין זיין קראַפט ; זיינע ליידען און פֿאַרדרוס דורך די ליידען און דורך זיינע מעשים ; און דער קאַמף וואָס ער פירט דעם גולם צוריקצובריינגען צו ליים ; — דאָס אַלץ האָט געפונען קרעפטיגען אויסדרוק אין טשעמערינסקי'ס שפילען.

זייער ליריש איז געווען פרידלאַנד אַלס אליהו. ראַווינאַ'ס משיח איז געווען אַן אויסדרוק פון פֿאַעטישער איינפֿאַכ־קייט ; ס'האַט געקענט זיין מער עקסטאַו.

בערטענאַוו איז אַ מייסטער אויף גרימירען זיך. זיין גרים אַלס טאַ־דעאוש האָט דערמאַנט דירער'ס צייכנונגען. זיין דיקציע איז אויך זייער גוט.

בן חיים האָט געשפילט מיט פיל טעמפעראַמענט דעם משוגענעם. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט : נחמה וויניאַר, לוביטש, וויניאַר, א. א.

ס'איז געווען אַ מערקווירדיגע פֿאַרשטעלונג.

ג. „פראַפּעסאַר שעלינג“

ולייוויק'ס „פראַפּעסאַר שעלינג“ איז די ערשטע דראַמע פון דער היטלער פּעריאָדע אין אידיש. ס'איז אַ פראַבלעם דראַמע אין העכסטען זין. דער דיכטער באַהאַנדעלט דאָס פראַבלעם פון דעם שרעקליך ליידענדען און צושראַקענעם דייטשען אידען, וועלכער זוכט צו אַנטלויפען פון זיך אַליין.

דער פֿאַרפֿאַסער האָט די שטאַרקע פראָזע פון דער דראַמע דורכגע־פלאַכטען מיט פּערלדיגע דיכטערישע אויסדריקע, וואָס באַצירען איר, ווי פילפֿאַרביגע בלימלעך געטונקען אן טוי, אין וועלכען עס שפיגלען זיך זונען־שטראַלען...

די גלענצענדע רעזשי פון מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט אויך גע-
שפילט די הויפט ראָלע, האָט פיל בייגעטראָגען אַרויסצובריינגען די באַ-
דייטונג פון פּראָבלעם, וואָס האָט צו טון, ניט נאָר מיט דער געגענוואָרט,
נאָר אויך מיט דער אייביגער פּראָגע פאַר דעם גע'רודפ'טען אידען:
„זיך אָדער ניט זיך“.

זיכער איז אויך פאַראַן אַ היבשע מאַס היסטעריע אין דער פאַרשטע-
לונג, הן אין די דיאַלאָגען, הן אין שפּילען, אָבער ווי קען אַנדערש זיין,
ווען מען שילדערט איבערלעבונגען פון פּאַגראַם קרבנות, וועלכע זיינען
אויך דורכגעגאַנגען די שבעה מדורי גיהנום פון די קאַנצענטראַציע לאַג-
גערן, די מאַדערנע אינקוויזיציע וואָס היטלער האָט געבראַכט אין דייטש-
לאַנד און וואָס ער זוכט צו פאַרשפּרייטען אין דער גאַנצער וועלט? דאָס
פּראָבלעם גופא, וואָס ווערט געשילדערט, ענטהאַלט אין זיך היסטעריע;
די גאַנצע דראַמע איז דאָך געשאַפען אויף דעם מאַטיוו פון שרעק, פון
מורא, און די אַלט-נייע אינקוויזיציע וועט איבעראַל טרעפּען און וועט
יעדען טרעפּען און מען וועט זיך גאַרניט קענען פון איר באַהאַלטען. היסט-
טעריע איז אונפאַרמיידליך אין אַזאַ שילדערונג, אָבער זי איז געווען אונ-
טער קינסטלערישען קאַנטראַל.

„פּראָפּעסאָר שעלינג“ אָדער „ווער איז ווער?“ איז איינע פון יענע
דראַמען, וועלכע שטעלען פאַר די אינערליכע צוטרייסלונג פון אַ אידען,
וואָס האָט דורכגעמאַכט גאָר שווערע טראַגישע איבערלעבונגען. אָבער
דער מאַטיוו פון דער דראַמע איז ניט דאָס אויסערליכע שילדערן פון די
דאָזיגע איבערלעבונגען, נאָר דאָס שילדערן דעם אינערליכען פּראָבלעם,
וואָס אַ איד וועלכער איז דערשראָקען אויף דעם העכסטען אופן פון דאָס
וואָס קומט פאַר, שטעלט זיך: ווי פּטור צו ווערען פון אַזאַ צושטאַנד?
ווי מאַכען אַ סוף צו אַזאַ לאַגע? ווי פאַרהיטען, אויב ניט זיך, איז די קינ-
דער פון אַ ווידערהאַלונג פון דעם חורבן?

דאָס פּראָבלעם איז אייגענטליך ניט קיין נייער, ס'איז ביי אידען ניט
אַ צייטווייליג פּראָבלעם געבראַכט פון היטלער'ן. ס'איז אַזוי אַלט ווי דער
אידישער גלות, און אפשר נאָך עלטער. אַז מען פאַרשט אידישע געשיכ-
טע צייגט זיך זאָגאַר אַרויס, און ס'איז דאָס אייביגע אידישע נאַציאָנאַלע
פּראָבלעם.

די וועלט פון ברואים און פון מענשען איז אַ וועלט פון קאַמף און
געראַנגעל פאַר עקזיסטענץ. און אין מיטען פון געראַנגעל געפינען זיך
אידען, וועלכע זיינען אין אַ באַזונדערער ערנסטער לאַגע. פּונ'ם אַנפאַנג
פון זייער עקזיסטענץ אַלס פּאַלק, מען קען זאָגען נאָך פריער פּונ'ם סאַמע
אַנפאַנג אַלס מענשען, פון אברהם אבינו אָן, האָבען מיר זיך געפונען אין
דער טרויעריגער פּאָזיציע, וואָס מיר זיינען אַטאַקירט און פאַרפּאַלט גע-

וואָרען. עס פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען דערפאַר ווייל מיר זיינען געווען פיזיש שוואַכער ווי די פון אַרום אונז. מיט גאַנץ קליינע אויסנאַ- מעס אין דער אַלטער געשיכטע האָבען מיר געהאַט אַ קליין לאַנד צווישען פילע גרעסערע לענדער, און דער רעזולטאַט איז געווען אַז מיר זיינען געוואָרען אַ קליין פּאָלק, צושפּרייט צווישען פיל גרעסערע פעלקער אין דער וועלט. מיר האָבען געקענט עקזיסטירען נאָר אַ דאַנק דער אידישער חכמה, דעם שאַרפּזין און דער פּעהיגקייט זיך צוצופאַסען צו אַלע באַדינ- גונגען און פאַרעלטניסע און איבערצושטייגען די פון אַרום אונז אין פילעס וואָס ס'האַט אַ שייכות צו גייסטיגער ענטוויקלונג. עס האָט זיך אָבער דורך דער לאַגע אויך ענטוויקעלט אַ אינפּעריאַריטעט קאַמפּלעקס, אַ שרעק פאַר דעם וואָס ס'איז און פאַר דעם וואָס ס'קען זיין אין דער צוקונפּט. ביי פילע אידען איז די שרעק דערבראַכט צום באַוואוסטזיין; ביי אַנדערע ווירקט עס אין הינטער-באַוואוסטזיין. און דאָס פּראַבלעם איז: ווי פון אַט דער שרעק פטור צו ווערען?

עס האַנדעלט זיך ניט איצט, אפילו ניט אין לייוויק'ס דראַמע, אין קיין נייעם רעצעפט פאַר דער אַלטער צרה. פונקט ווי די קרענק איז אַן אַלטע, אַלץ אַזוי זיינען שוין פון לאַנג פאַרשריבען געוואָרען די רעצעפטען צו איר, און אייגענטליך זיינען פאַרשריבען געוואָרען צוויי רעצעפטען: איינער איז — גלויבען אין זיך! צי מיר ווילען, צי מיר ווילען ניט זיינען מיר דאָך אידען; און אויב מיר זיינען אידען פאַרוואָס זאָלען מיר טאַקע ניט וועלען זיין אידען? אַי, מען שלאַגט און מען פאַרפאַלגט אונז, איז פאַרפאַלען. וואָס קען מען העלפען? אויף וויפיל ס'איז מעגליך שלאַ- גען מיר צוריק, בעסער געזאָגט שטויסען מיר אָב די אַנפאַלער, די שלע- גער. זייער אַפט, טאַקע כמעט שטענדיג, האָבען מיר צום סוף דאָס פאַר- געניגען צו זען, ווי זיי ווערען אַליין צו'מזיק'ט פון די קלעפּ וואָס זיי גע- בען אונז. ס'איז טאַקע אמת אַז דאָס איז בלויז אַ שאַדען פרייד. אָבער אויך דאָס העלפט אונז אינ'ם קאַמף פאַר עקזיסטענץ. און אויב דער קאַמף ווערט גאַר ביטער און טרויעריג, איז בעסער צו שטאַרבען דעם שענעם טויט פון קידוש השם, אַלס איד און דערפאַר וואָס מען איז אַ איד, איידער צו שטאַרבען אַלס פייגלינג דורך אייגענער האַנד אָדער זיך באַהאַלטען אין עפעס אַ מויזען-לאַך...

עס איז אויך דאָ אַ צווייטער רעצעפט פון די וועלכע זיינען גאַר שטאַרק דערשראַקען געוואָרען פון דעם וואָס ס'קומט פאַר מיט אידען. זיי האָבען געזאָגט: נאָך וואָס טויג דאָס אַלץ? נאָך וואָס אַזוי פיל קאַמף און געראַנגעל? ווער דאַרף דאָס, אַז מיר זאָלען זיין אידען? בעסער אונ- טערגיין, באַהאַלטען און פאַרשווייגען די אידישקייט; זיך צוזאַמענמישען מיט אַנדערע פעלקער און זאָל נעמען אַ סוף צו דער „טראַגעדיע“. אַט דאָס איז דער רעצעפט פון אַסימילאַטאָרען פון אַלע צייטען.

עס איז קיין ספק ניט דאס אויבערפלעכליך זעט אויס דער צווייטער רעצעפט אַ לייכטערער, ווייל סוף כל סוף שיינט עס אַז אונטערגיין איז לייכטער ווי אַרויפשטייגען, זיך אונטערצוגעבען איז לייכטער ווי ווידער צושטיין, צו שטאַרבען איז לייכטער ווי צו לעבען. אין אמת'ן שיינט עס נאָר אַזוי. דאָס דאַכט זיך בלויז. דער פּראָצעס פון אונטערגאַנג איז אין תּוך פּיל שווערער ווי דער פּראָצעס פון אויפשטייג. דאָס אונטערגעבען זיך איז פּיל ביטערער ווי דער ווידערשטאַנד, און דער איינער מאַמענט פון טויט. איבערהויפט דורך זעלבסט־פאַרניכטונג, איז שווערער ווי דאָס ראַנגלען זיך פון אַ לאַנגען לעבען, און אפילו דער וועלכער באַהאַלט זיין אידישקייט קען ניט דערשטיקען די שרעק, אַז מען וועט דאָס אויסגעפּי־נען, און אַז ער וועט אויפ'ס־ניי איבערלעבען שרעקליכע קאַנסעקוענצען. אַט דאָס איז דאָס פּראַבלעם, וואָס ווערט אַבגעשפּיגעלט אין לייזויק'ס דראַמע, כאַטש אין איר פעלט דער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו. זי איז מער געבויט אויף אַן אַקטואַליטעט, און טראַגט מער אַ אינדיווידועלען כאַראַקטער ווי אַ פּאַלקס כאַראַקטער. די דראַמע איז פון אַ יחיד און ניט פּונם כּלל אין ברייטען פאַרנעם.

ווי שוין געזאָגט איז „פּראָפעסאָר שעלינג“ דאָס פּראַבלעם פון אַ אי־דען וועלכער וויל פון זיך אַנטלויפען; אָבער ער קען זיין ציל ניט דער־גרייכען.

עס זיינען אים גובר די אומשטענדען. וויפּיל ער זוכט ניט צו באַ־האַלטען, אַז ער איז אַ איד, קען ער דאָס ניט. מען געפינט עס אויס.

עס איז אים גובר זיין געוויסען. אין דער דראַמע איז דער צד שכנגד וועלכער ווירקט געגען פּראָפעסאָר שעלינג'ס באַהאַלטען זיין אידישקייט, אַ אידישער שריפטשטעלער, הערמאַן שאַכט, וועלכער האָט טענות פאַר וואָס ער דערווייטערט זיך פון זיין פּאַלק. אָבער דער דאָזיגער צד דאַרף נאָר ניט זיין קיין אַנדערער מענש, ער קען זיין דאָס הינטער־באַוואוסטזיין פון דעם זעלבען פּראָפעסאָר שעלינג, וואָס זאָל אים אונטערזאָגען: וואָס שפּילסטו פאַר אַ שטיק? דו וועסט דאָך ניט קענען דיין ציל דערגרייכען... ער קען דאָך ניט פאַרגעסען זיינע איבערלעבונגען אַלס איד, ער האָט דאָך פאַר זיינע אויגען די טאַכטער, ליזע, וועלכע איז פאַרקריפעלט געוואָרען אין פאַרגאַם, אין וועלכען איר מוטער, זיין פּרוי, איז אַנגעגריפען און ער־מאַרדעט געוואָרען.

עס איז אים גובר די ליבע פון זיין שוועסטער מערי, וועלכע צוליב איר נאַטירליכע נייגונג צו שאַכט'ן וואָלט זי וועלען זען אַ סוף צו דעם גאַנצען אַנשטעל, וואָס זי מיט איר פּרויען האַרץ, וואָס דורשט נאָך אויפ־ריכטיגקייט, פּילט אַז ס'איז פאַלש און נוצלאַז.

עס איז אים גובר דער נייער דור, טאַקע דער זון, לודוויג, וועלכען ער וויל פאַרהיטען, און ער זאל ניט וויסען דאָס ער איז אַ איד. גראַדע ער פילט מיט די טראַגעדיע פון די אידען. זיין בלוט מאַכט אים אפשר אינעם סטינקטיוו פילען די אונגערעכטיגקייט וואָס ווערט געגען זיי באַגאַנגען. און ווען ער ערפאַרט דעם אמת איז ער טיף אויפגעבראַכט געגען זיין פאַטער, און ער מאַכט אים דעם שאַרפסטען פאַרוואורף, פאַר זיין האַנדלונג. און עס איז אים גובר נאָך אַ כח, אַן אויסערליכער כח: דער בעסטער דער טייל פון דער מענשהייט, פאַרגעשטעלט דורך דעם ריכטער עוואַנס, וועלכער האַלט אים אָב פון צו באַגייין זעלבסטמאָרד און ראַט אים בעסער נאַכצופאַלגען זיין זון.

זייער כאַראַקטעריסטיש איז דער סוף: פראַפעסאָר שעלינג פאַלגט דעם ריכטער. דאָס וואָס ער האָט אַליין ניט געקענט ענטשיידען האָט דער אַמעריקאַנער אים געהאַלפּען צו ענטשיידען. ער לייזט פאַר אים דעם פראַבלעם נאָך ווען ער זאָגט אים: „דיין פאַרלייקענען זיך אַלס איד איז אויך אַ פאַרלייקענונג פון אַמעריקאַ, וואָס שטייט פאַר פרייהייט פאַר יעדן דען מין מענשען, פאַר יעדער ראַסע“. ווען ער הערט די דאָזיגע ווערטער פילט שוין שעלינג אַז ער האָט פאַרשפּילט. זיין ליגען איז באַזיגט ניט נאָר פון דעם אידישען אמת נור אויך פון דעם אמת פון בעסערען מענשען.

די דראַמע, הייסט עס, שטעלט ניט בלויז אַוועק דאָס פראַבלעם, נאָר זי צייגט אויך, אַז די אידישע לייזונג פון פראַבלעם גייט האַנד אין האַנד מיט דער מענשליכער לייזונג. אַט דאָס איז דעם מחבר'ס שטאַנדפּונקט. מאַריס שוואַרץ האָט געשפּילט אַלס פראַפעסאָר שעלינג, פול מיט כאַראַקטער און פאַטאַס, מאַנומענטאַל אין אויסדרוק פון נשמה שמערץ. עס האַבען זיך נאָך באַטייליגט: געניאַ שליט אַלס די שוועסטער מערי; עטאַ טאַפעל אַלס די טאָכטער עליזאַבעט; מאַרק לערנער אַלס דער זון, לודוויג; מאַרק מאַרקאָוו — הערמאַן שאַכט; משה זיידערמאַן — דר. זעראַ, א. א.

ס'איז געווען איינע פון די פאַרשטעלונגען, וואָס מאַכען נאַכדענקען.

21. י. י. זינגער

און זיינע דראמאטיזירטע נאוועלען

ישראל יהושע זינגער באלאנגט צו אונזערע יונגערע און מאדערנ־סטע שריפטשטעלער. ער האָט זיך באַרימט געמאַכט דורך זיינע צוויי באַרימטע גרויסע נאוועלען „יאָשע קאַלב“ און „די ברידער אשכנזי“, וועלכע זיינען אויך דראַמאטיזירט געוואָרען פאַר דער בינע. די דאָזיגע נאָוועלען זיינען אויך איבערועצט געוואָרען אין ענגליש.

אַבער נאָך פריער, איידער די דאָזיגע ווערק זיינען ערשינען, האָט ער אויך פאַרעפּענטליכט אַ דראַמע אין דריי בילדער, „ערד וויי“. די דאָזיגע דראַמע איז ערשינען נאָך דער באלשעוויסטישער רעוואָלוציע און בירגער קריג פון רוסלאַנד. עס איז אין איר געשילדערט דער חורבן וואָס איז פאַרגעקומען אין יענעם לאַנד, וואָס איז צו דער זעלבער צייט געווען געבורט ווייען פון אַ נייעם לעבען.

שוין אין דער דראַמע האָט זיך באַמערקט אייגענאַרטיגקייט, סאַציאַל־לער אינטערעס, און אַ גרויסע מאָס פון ווענקייט. אָבער פיל מער אינטערעס רעס האָבען אַרויסגערופען זיינע ווייטערע ווערק.

י. י. זינגער איז אַן אַ שום ספּק אַ קינסטלער שריפטשטעלער, אָבער זיינע נאוועלען, און אויך די דראַמען וואָס זיינען פון זיי אַרויסגעקומען און וואָס טראַגעדיע דעם זעלבען נאָמען, געבען מער אויסדרוק צו נייע אויסערליכע פאַרמען ווי צו באַמת טיפּער אינערליכקייט. ער האָט זיכער אומפּאַסט די סאַציאַלע אומוועלצונגען וואָס זיינען פאַרגעקומען אין לעבען, אָבער ער האָט זיי אויך באַהאַנדעלט מער אויסערליך ווי אינערליך. ער קען די אַלטע וועלט, וואָס גייט אונטער, וועלכע ער שילדערט גאַנץ אינטערעסאַנט, אָבער דעקאָרענטיש. ער האָט ניט קיין סימפּאַטיע צו איר; עס זעט אויס אַז ער וויל זי וואָס שנעלער אַראַבשליידערן און אירע כאַראַקטערע באַזייטיגען... ער זעט אויך די נייע וועלט וואָס רייסט זיך צו לעבען, ער איז אין איר פאַראינטערעסירט אָבער ניט באַגייסטערט פון איר...

איבערהויפּט איז י. י. זינגער געניגט צו פאַרבינדען צופיל און צו בולט איר דעם אונטערגאַנג פון דער אַלטער וועלט, איר דעם געבורט פון דער נייער, מיט סעקס פראַגען. דאָס בריינגט אויך אַריין אין די ווערק מעלאַדראַמאטישע מאַטיווען... די ווערק זיינע זיינען אינטערעסאַנט אָבער

זײ וועקען נײַט קײן מיטגעפיל און קײן באַגײסטערונג. דער פּאַרגעניגען ליגט אין לײענען זײ, אָדער אין זען זײ, אַלס אונטערהאַלט; אָבער מען האָט נײַט קײן פּאַרגעניגען פון דאָס וואָס קומט פאַר אין זײ גופא. זײ זײַנען פּראָדוקטען פון אַ דעקאָדענטישער איבערגאַנגס צײַט, און אין זײ זײנען פּאַראַן פילע בילדער פון דער דאָזיגער צײַט.

א. „יאשע קאלב“

. ספּעקטאַקולאַרע טעאַטראַלישקײט, דערבראַכט צו גראַנדיעזקײט דורך קינסטלערישע, און נאָך מער דורך טעכנישע מיטלען, איז „יאשע קאלב“ פון י. י. זינגער, אויפפירונג פון מאָריס שוואַרץ, וואָס איז געצײגט געוואָרען אין „הײם מעדזשעסטיס טעאַטער“.

ס'איז נײַט גלאַט אויפגעפירט אַ פּיעסע; ס'איז אַ גאַנצע קאָמבינאַציע, אַ פאַרשידענאַרטיגע צוזאַמענגעשטעלטע פאַרשטעלונג, וואָס רופט אַרויס אַ באַזונדערן גרויסען אינטערעס טאַקע דורך דער פאַרשידענאַרטיגקײט, און דורך דער גראַנדיעזקײט צו וועלכער דאָס ווערט דערבראַכט.

פונקט ווי דער מענש האָט געזוכט צו באַזיגען די נאַטור מיט דער הילף פון דער טעכניק, אַלץ אַזוי האָט ער אויך געזוכט דורך דער טעכניק צו באַזיגען דאָס לעבען, די קווינטעסענץ פון דער נאַטור; און בנוגע טעאַטער האָט מען דורך דער טעכניק דאָס לעבען סינעמאַטאָגראַפירט און גראַמאַפאָנירט... מען האָט דאָס לעבעדיגע לעבען כמעט פאַריאַגט פון דער בינע; מען האָט עס בלוז פאַטאָגראַפירט און מען צײַגט עס אויפ'ן לייווענט אין באַוועגענדע שאַטענס, וועלכע מען גיט אויך טענער און קלאַנגען, זײַנען און רעדען אַלץ דורך טעכניק... נאָר פונקט ווי עס זײנען די מענטשען, וועלכע רעבעלירען געגען דער טעכניק און זוכען, טאַקע אַלץ דורך די מעגליכקײטען וואָס די טעכניק שאַפט, זיך צוריקצורקערען צו דער נאַטור, אַלץ אַזוי האָט מאָריס שוואַרץ געברויכט די סינעמאַטאָגראַפיע צוריקצוברײנגען דאָס לעבען אין טעאַטער. „יאשע קאלב“ אין זײן אויפפירונג איז אַ לעבעדיגער פילם.

אין דער פאַרשטעלונג זײנען באַנוצט כמעט אַלע מעטאָדען פון דער פילם פּראָדוקציע: ליכט און שאַטען; בליצען און דונער שטורם; מיס-טישע ערשיינונגען, ווי דאָס יאָגען זיך פון דער באַשאַטענטער ליכט פון אַנגעצונדענע פלעמלעך אַרום דעם מת; בילדער פון טיפּען און גרופּען, וואָס זעען אויס איינפאַך רעמבראַנדיש. פון אַט דעם טעכניש קינסטלע-רישען שטאַנדפונקט-איז די פאַרשטעלונג אַ גרויסער אויפטון.

אָבער אין דער פאַרמע, אין סטיל, איז קײן נײַעס נײַטאָ. די כאַראַקטער-טערע, די גרימירונגען, די טראַכטען, די סצענעס און דעקאָראַציעס, זײַ-

נען אפילו ניט מאַדערן, ניט אין די שטריכען, ניט אין די קאַמפּאָזיציעס, ניט אין די קאַמבינאַציעס פון פּאַרבען. ס'איז ווען, ס'איז פּראַכטפול, ס'איז קינסטלעריש, אַבער ס'איז אין אַלטען אַקאַדעמישען סטיל.

דער אינהאַלט פון דער פּיעסע איז אויך ניט קיין זייער געוואַלטִיגער, אַבער עס האַנדעלט זיך אין אַ פּיקאַנטער געשיכטע. סעקסואַליזם שפּילט אין איר אַ גרויסע ראָלע, ס'איז אַ מעשה פון זינד אין אַ רבניש הויף, רופט דאָס געווענליך אַרויס גרויסען אינטערעס.

ס'האַנדעלט זיך אין נייעטשעווער רבי, וועלכער האָט דריי ווייבער באַגראַבען, און האָט חתונה צום פּירטען מאָל און דוקא מיט אַ יונגער יתומה, מלכה'לע. כדי דאָס צו קענען דערגרייכען האָט ער פּריער חתונה געמאַכט זיין טאָכטער סערעלע מיט אַ צווייטען רבינ'ס זון, נאָך גאָר אַ אינגעל, נחום'טשע, וועלכער איז פּאַרטיפּט אין קבלה ספרים. איז ער קאָלט צו זיין אייגענער ווייבעל, די צנועה, און ווערט נכשל צו זינדיגען מיט דעם שווער'ס ווייבעל, דאָס הייסט מיט דעם רבינ'ס רבי'צען... דאָס פּירט דערצו, אַז נחום'טשע גייט אַוועק אין דער ווייטער וועלט, ווערט אַ שווייגער, און מען רופט אים „יאָשקע קאַלב“. קומט ער אָן אַלס געהילף צו אַ קברן, האָט יענער אַ אידיאַטישע טאָכטער, און אַזוי ווי עס האָט אויסגעבראַכען אַ מגיפה אין שטעטעל, זוכט מען שולדיגע אין זינד צו־ליב וועלכער די מגיפה האָט אויסגעבראַכען. געפינט מען אויס אַז דעם קברן'ס אידיאַטישע טאָכטער איז מעוברת. וואָרפט דער פּאַטער אַרויף די שולד אויף יאָשע קאַלב, וועלכען ער וויל גלאַט פאַר אַן אידים, און מען צווינגט אים שטעלן אַ חופּה מיט דער מציאה אויפ'ן בית עולם; דאָס זאָל אויך זיין אַ רפואה צו דער מגיפה. יאָשע קאַלב זאָגט ניט דעם „הרי את“, אַבער איר פּאַטער זאָגט, אַז ער האָט עס געהערט, זאָגט מען מזל טוב, און פטור...

נחום'טשע פּאַרשווינדט נאָך דער חופּה. ער קערט זיך צוריק צו זיין היים, צו זיין ווייבעל אין איר פּאַטער'ס הויז, נאָך פּופּצען יאָר וואָס ער האָט פון דאָרט געפּעלט... וואָלט אפשר שוין געווען גוט, דערקענט אַבער אַ איד אַז נחום'טשע איז יאָשע קאַלב, וועלכער האָט חתונה געהאַט מיט אַ צווייטע פרוי... קומט דערפאַר פאַר אַ גרויסער בית דין, אַ גאַנצער סנהדרין, אויסצוגעפינען ווער איז ער: נחום'טשע אָדער יאָשע קאַלב?... אין גאַנג פון דער דין תורה שטאַרבת דער נייעשעווער רבי. ער האָט גע־לאָזט אַ צוואה, אַז נחום'טשע זאָל פאַרנעמען זיין פּלאַץ; אַבער ווען מען קוקט זיך אַרום איז נחום'טשע ווידער ניטאָ. ער איז אַוועק, געטריבען פון דעם פּלאַנטער פון זיין לאַגע.

אַט אַזוי איז דאָס שוין איין מאָל אַ געשיכטע פון געשיכטעס.

צו דער אומגעלומפערטקייט פון דער געשיכטע באַציט זיך דער מחבר אויך ציניש צו דעם חשק פון דעם אַלטען רבי צו דער יונגענקער יתומה. די כונה פאַרשטייט זיך איז צו פאַרשוועכען דעם רבי אַלס רבי. אָבער עס ווערט ניט פאַרשוועכט בלויז דער רבי נור אויך די דראַמע. פילעס קומט אַרויס גראַב און די סביבה וואוּלגאַר. עס שמעקט ערטער־ווייז מיט ציניזם אַנשטאַט פּסיכאָלאָגישע שילדערונג, מיט קאַריקאַטור אַנשטאַט קונסט, מיט גראַטעסק אַנשטאַט הומאָר...

די פּיעסע ווערט בלויז גערעטעט דורך דער סצענירונג מיט קונסט־לערישער פּראַכט, ווען אפילו אין אַקאַדעמישען סטיל, פון דאָס גאַנצע שטעטעל מיט דעם רבינ'ס הויף, מיט די חסידים, מיט דעם בית המדרש, און מיט דעם בית דין — אַ קלייניגקייט, אַ דין תורה פאַר זיבעציג רבנים. ס'איז אימפּאַזאַנט. אָבער קונסט אין בעסטען זין וואָס קונסט דאַרף זיין, — אמת, איז עס ניט.

ווי געזאָגט איז די פאַרשטעלונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין יולי 1935, געווען גראַנדיעז.

מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט גלענצענד, נאָר ער האָט פאַרגע־שטעלט דעם רבי'ן, ווי דער מחבר האָט אים געשילדערט, גראַבל'יך. דאָך האָט ער פון אים געמאַכט אַ מאַנומענטאַלע פיגור. לאַזאַר פּריד האָט גע־שפּילט מיט זייער פּיל אינטעליגענץ און ווייכקייט אַלס נחום־טשע אָדער „יאָשע קאַלב“. שאַרלאַט גאַלדשטיין איז געווען מלכה־לע; ייִהודית אַבאַר־באַנעל — סערעלע. קעשיר וואָלס דער קברן איז געווען גלענצענד. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: משה זילבערקאַסטען, מערקור, נחום ברינד, משה שטראַסבערג, מאָריס פּיקאַרניק, משה בורשטיין, אַמאָ טייטעלבוים, סאַניאַ קאַליש, מאַניאַ שטיין א. א.

ס'איז געווען אַ ספּעקטאַקעל אין פּולען זין.

ב. „ברידער אשכנזי“

אַ פּיל בעסער ווערק און דראַמע איז י. י. זינגער'ס ראַמאַן „די ברי־דער אשכנזי“. ס'איז די זייער אינטערעסאַנטע געשיכטע פון דעם אידישען וועבער־קעניג, וועלכער האָט ענטוויקעלט דעם מאַנשעסטער פון פּוילען, די זועבעריי שטאַט לאַדז. עס איז אַ געשיכטע דורכגעוועבט מיט מאַטיווען פון קלענערע און גרעסערע סאַציאַלע קאַנפּליקטען, וועלכע שלענגלען זיך אין דער פּיעסע, געמישט מיט אַ גאָר אינטערעסאַנטע ליבע און פאַ־מיליען דראַמע.

די געשיכטע פון לאַדזער אידישען וועבער־קעניג איז אָבער בלויז דער פּאָן, דער אונטערגרונד, וואָס שוועבט פאַרביי, צוערשט אַלס פּראַ־

לאַג, און האָן ווי אַ שאַטען, אַרויסצובריינגען בולטער דאָס פּילפּאַרביגע בילד וואָס עס מאַלט זיך איבער דעם פּאַן; און אַט דאָס בילד גופּא איז די אידישע סאַציאַלע דראַמע פּון אונזער צייט און אפּשר פּון אַלע צייטען. שווער איז דעם אידען צו פירען זיין אייגען לעבען. ער שטאַמט פּון פרומע, גאָטספורכטיגע עלטערן און אורעלטערן; מען האָט געוואָלט, אַז ער זאָל זיין פּרום, אַז ער זאָל גיין אין די דרכים פּון דער אידישער טראַג-דיציע, אַז ער זאָל שטעלען אַרענטליכקייט און אידישקייט, וואָס דאָס מיינט אויך גוטסקייט, איבער אַלעס. אָבער די סביבה פּון אַרום מאַכט אים אַזוי שווער צו קענען לעבען און צו זיין זיכער מיט זיין עקזיסטענץ, אַז עס ענטוויקעלט זיך אין אים אַ געוואָלטיגער דראַנג צו שטייגען, אַ אונ-באַגרעניצטער דורשט עפעס גרויסעס צו דערגרייכען, אַז זיין לאַגע זאָל ווערען זיכער, און ער ווערט אומפּאַסט פּון אַ ריזיגען אונטערנעמונגס גייסט.

האַט דער איד ניט קיין מעגליכקייט פּראַקטיש אָנצוואוענדען זיין אונטערנעמונגס גייסט, האָן ווערט ער אַ פּלאַפּלער, אַ פּאַנטאַזיאַר, אַ ספּאַדיק-דרייער — שלום עליכם'ס מנחם מענדעל. קוים האָט ער אָבער אַ מעגליכקייט אין עפעס פּראַקטישעס זיך אָנצוסאַפען, אַזוי צו זאָגען זיך צו סטאַביליזירען, זיך צו ענטוויקלען און צו שטייגען, האָן ווערט ער זינגער'ס שמחה מאיר, דער עלטערער, מיט פינף מינוטען, פּון די צוויי ברידער אשכּנזי.

אַט אַזאַ איד איז שמחה מאיר: ער וויל דוקא אַז מען זאָל אים רופּען מאַקס, ער וואַרפט אַראָב פּון זיך אַליץ, וואָס קען אים שטערען צו דער-גרייכען זיין ציעל; ער איז מקריב די פרומקייט, זיין אייגענאַרטיגען טראַכט, זיין ספּעציפּישקייט אַלס איד; ער פּאַרבייגט די אידישקייט, ער איז מאַנכע מאָל זאָגאַר גענייגט ניט מדהק צו זיין אין אַרענטליכקייט. ער איז מקריב אייגענע און זיך זעלבסט — זיין פּאַטער, זיין ווייב און קינדער, זיין אייגען געזונד און זיין אייגען לעבען — אַבי צו דערגרייכען צו דער זיכערער פּאַזיציע פּון רייכקייט, וואָס גיט אויך איינפּלוס.

ער ווערט רייך און איינפּלוסרייך, אָבער ער איז דאָך טיף אונגליק-ליך. ער איז שטענדיג אין קאַנפּליקט מיט זיינע אַרבייטער, מיט זיין איי-גענער אַרומיגער געזעלשאַפּט. ער זוכט אונטער אַלע באַדינגונגען צו באַשיצען זיין רייכטום, אָבער ער איז צו שוואַך צו קענען אָבהאַלטען די ראַד פּון דער געשיכטע. די אַלגעמיינע סאַציאַלע קאַנפּליקטען פירען ניט נאָר צו דעם קלאַסען קאַמף, פּון וועלכען ער פּילט אויך דעם טעם, נאָר זיי פירען צו מלחמות און רעוואָלוציעס, וועלכע טרעפען אים, און דער-הויבען פּאַר אים די געפּאַר פּון פּאַרניכטונג. ווען ער שטייט אויף דער

שוועל פון אונטערגאַנג ווערט ער באַהערשט פון צוויי געפילען: אויף איין זייט פּרעגט ער זיך: „האַט זיך עס געלוינט? האָב איך באַדאַרפט אַזוי האַנדלען, וואַנדלען, יאָגען זיך און ברױזען, פאַרגעסען אין יעדען און אין זיך זעלבסט? ... פאַרוואָס, פאַר-ווען? וואָס ס'ווערט נאָלץ פון דעם וואָס איך האָב אויפגעבוט און צוזאַמענגעקליבען.“ און אויף דער צווייטער זייט ברענט אין אים נאָך דער געוואַלטִיגער אימפעט, דער פייערדיגער אונטערגעזומגס גייסט, וואָס שטרעמט אַרויס אין אַן איבערגעשפאַנטער ענערגיע, וועלכע מען האָט געזוכט מיט געוואַלט צו צווימען, און ער טראַכט: „אי, ווען מען וואַלט מיך געלאָזען וואַלט איך זיך ווידער גענומען צו דער אַרבייט און וואַלט ערשט באַוויזען וואָס איך קען“... אָבער אומ-זיסט איז זיין באַגער. עס דרייען זיך ווייטער די רעדער פון דעם היסטאָרי-שען פּראָצעס, און ער ווערט צורײַבען פון זיינע מיל שטיינער.

אין קאָנטראַסט צו שמחה מאיר איז זיין ברודער יעקב בונים; ער איז אויסערליך מער סאָליד, מער גאַלאַנט, שענער, אויסגעהאלטענער, אָבער אינערליך איז ער באַהערשט פון דעם זעלבען אונרו. ער יאָגט זיך ניט אַזוי נאָך רייכטום; עס איז אים גענוג וואָס ער איז דעם טאַטענס זון, עס קלעקט אים וואָס יענער האָט פאַר אים צוזאַמענגעקליבען. זיין איבער-ליכען אונרו פּרובירט ער צו באַרוהיגען דורך אַ געײַעג נאָך ליבע. אָבער פונקט ווי שמחה מאיר איז אונגליקליך טראַץ זיינע געשעפטען און טראַץ זיין פאַרמעגען, נאָלץ אַזוי איז יעקב בונים אונגליקליך, טראַץ זיינע פאַר-געניגענס מיט שענע פּרויען.

די מיידעל, וואָס ער האָט באמת געליבט, און וועלכע האָט אים אויך שטאַרק געליבט, דינה'לע, איז ניט צו אים אָנגעקומען. זי איז גאַר געוואָר-רען די ווייב פון זיין ברודער, שמחה מאיר. די קאָקעטירענדע פּערזעלע, וועלכע האָט אים אַריינגעטאַרט אין איר נעץ, און איז געוואָרען זיין ווייב, איז פונקט דער היפוך פון דעם וואָס ער האָט ערוואַרטעט, און זי באַפרי-דיגט ניט זיינע באַגערען... און גלאַט די קאָקעטקעס אין וועמענס געזעל-שאַפט ער פאַרברענגט, זיינען פאַר אים בלוז אַ צײַט-פאַרטרייב, זיי לאָזען זיינע געפילען אונבאַריירט, ער זוכט מיט זיי בלוז צו דערשטיקען זיין אינערליכען דורשט נאָך ליבע.

עס ענטוויקעלט זיך שפעטער אַ נייער ראַמאַן זיינער: עס וואַקסט אויף דינה'לעס אַ טאַכטערל, גערטרוד. נאָך ווען זי איז געווען אַ קינד האָט ער זי געלאַשטשעט. ער זוכט דאָס צו ערקלערען דערמיט, וואָס זי איז געווען דינה'לעס קינד און אויך דערמיט וואָס ער האָט קיין קינדער ניט געהאַט... אָבער זיין לאַשטשען גערטרוד'ן האָט ענטוויקעלט אין איר נייגונגען צו אים, וואָס זיינען געווען ניט בלוז קינדישע און האַבען אויפ-

געהערט, צו זיין בלויו פלאטאָנזשע, ווען זי איז אויפגעוואַקסען. ער האָט
בײַ איר צורייצט באַגערען צו אים, זי רופט דאָס ליבע, און זי וויל אַז ער
זאל גט'ן זיין פרוי און מיט איר חתונה האַבען. יעקב בונים זוכט זיך צו
וועהרען דערפון, עס שיינט אים צו זיין עפעס ניט ריכטיגעס אין דעם
דאָזיגען ליבעס פלאַנטער, אָבער, ווי שטענדיג, זיגט די פרוי וועלכע
קאַנצענטרירט איר באַגער אויף אַ מאַן, און ער גיט נאָך... זי אַנטלויפט
מיט אים.

אַט די דאָזיגע ליבע און פאַמיליען דראַמע ווירקט אפילו אויף שמחה
מאיר'ן, דאָס ער זאל זיך אַרומזען וואָס עס קומט אַרום אים פאַר מיט
זיין אייגענעם היוגעזינד. אָבער פונקט דאַמאַלט ענטוויקלען זיך אַזוי
די פאַרהעלטניסע פון דער מלחמה אַז ער מוז אַלץ איבערלאָזען און אַוועק
קײן פעטראַגראַד.

דאָרט ברעכט אויס די רעוואָלוציע, מען קאָנפּיסקירט זיין פאַרמעגען.
מען אַרעסטירט אים, מען וויל אים דערשיסען, יעקב בונים האָט ערפאַ-
רען וואָס מיט זיין ברודער קומט פאַר; ער פאַרט אים רעטען, און ברענגט
די נויטיגע פאַפּירען דאָס צו דערגרייכען, זייער באַגעגעניש איז, פאַר-
שטייט זי, רירענד, די גאַנצע קנאה און קריגעריי צווישען זיי איז פאַר-
שוואַנדען, יעקב בונים גיט איבער שמחה מאיר'ן, אַז ער האָט חתונה
געוואָלט מיט זיין גערטרוד'ן. שמחה מאיר איז אים שוין אַלץ מוחל, און
עס ווערט שלום צווישען זיי.

ווען זיי לאָזען זיך אַהיים פאַרען פאַלען זיי אַריין ביים גרעניץ צו
פּאָליאַקען סאָלאַטען אין די הענד. פּאָליאַקען בלייבען פּאָליאַקען... זיי
ווילען זיך אונטערהאַלטען אויפ'ן חשבון פון די אידען, זיי ווילען אַז זיי
זאלען פאַר זיי טאַנצען דעם מה־יפּית טאַנץ... שמחה מאיר גיט זיך אונט-
טער, זיין כאַראַקטער לאָזט זיך בויגען, און כּדי זיך צו רעטען פון סכנה
איז ער זאָגאַר גרייט צו טאַנצען פאַר יורשים פון דעם פּריץ... אָבער יעקב
בונים איז שטאַלצער, ער וויל זיך ניט בויגען, ער וויל זיך ניט ערנדירי-
גען, וואָס איז דאָס פאַר אַ באַרבאַרישער אַנגאַנג; מען זאל אים צווינגען
צו טאַנצען אַ מה־יפּית טאַנץ? עס ווערט אַ געראַנגעל און די פּוילישע
סאָלאַטען דערשיסען דעם „זשידיק“, וועלכער האָט ניט געוואָלט באַ-
פּרידיגען זייער פאַרלאַנג. זיין גאַלאַנטקייט און העלדישקייט האָט אים
גיט גערעטעט, אָבער דאָך האָט ער זיך וועניגסטענס פאַרהאַלטען מיט
ווירדע.

דער טראַגישער סוף פון יעקב בונים'ן בריינגט אויך דעם סוף פון
שמחה מאיר'ן, ער, וועלכער האָט זיך געגרייט ווידער צו פּאַרטרייכען די
ענטווישונג און פאַרצוויפּלונג, און זיך נעמען אויפ'ס־גי צו דער אַרבייט,

קען מער ניט אויסהאַלטען. ער דערשלאָגט זיך אַהײם, אָבער ער איז ניט מער ובח צו דערטראָגען וואָס ס'איז פֿאַרגעקומען און זײַן האַרץ פֿלאַצט — ס'איז אַ ביטערער סוף.

שמחה מאיר פֿאַלט טויט, און עס הערט זיך דאָס פֿײַפען פֿון דער פֿאַבריק אַלס אַן אַנזאָג. אַז די סאַציאַלע דראַמע, פֿון וועלכער ער איז גע- פֿאַלען אַ קרבֿן, ווערט פֿאַרטגעזעצט, און עס וועלען נאָך זײַן אַזעלכע קרבֿנות.

עס איז ניט פֿאַראַן קײן פעסטע אידעע אין דעם זוערק, אָבער ס'איז אַ ריכטיגע שילדערונג פֿון אַ רעאַליטעט.

מאָריס שוואַרץ האָט גראַנדיעז אויפגעפֿירט די „ברידער אשכנזי“ אין יולי 1938 אין פעניקס טעאַטער. די אויסשטאַטונגען זײַנען געווען פֿראַכטפֿול, פֿילפֿאַרביג, פֿול מיט ליכט און קאָלירען; באַזונדערס אינ- טערעסאַנט איז געווען דאָס בריינגען אויף דער בינע אַ וועבער פֿאַבריק מיט וועבער שטולען.

מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט שמחה מאיר פֿול מיט סאַראַקטער. סעמיועל גאַלדענבורג איז געווען ראַמאַנטיש, גאַלאַנט, שטאַרק און וויר- דיג אַלס יעקב בונים. ליובאַ קאַדיסאַן איז געווען דינה. איזידאַר קעשיר איז געווען דער פֿאַטער. עס האָבען נאָך אַנטייל גענומען משה זילבער- קאַסטען, אברהם טייטעלבוים, ישראל בירנבוים, יעקב פּיקאַרניק, דוד אַלעוויק, א. בלעקער, י. גאַלדשטיין, ליזאַ זילבערט, אסתר זעווקינאַ, א. א. די פֿאַרשטעלונג איז געווען איינע פֿון די גרעסטע טריאומפען פֿון קונסט טעאַטער אין לאַנדאָן.



22. דוד בערגעלסאן און זיין „ברויט-מיל“

דוד בערגעלסאן איז באַטראַכט פאַר דעם בעסטען שריפטשטעלער אין אידיש אין סאָויעטען פאַרבאַנד, פון אונזער צייט. ער איז געבוירען געוואָרען אין 1884 אין אַכרימאָוואַ ביי אומאַן, אוקראַינאַ. ער שטאַמט פון אַ רייכער פרומער אידישער פאַמיליע, און אין דער יוגענד האָט ער גע- שריבען אין רוסיש אָדער העברעאיש. זינט 1908 האָט ער געוואוינט אין קיעוו. ער האָט דורכגעמאַכט די רעוואָלוציעס אין רוסלאַנד, וועלכע האָ- בען געשטיצט דעם צאַריזם, און געשאַפען דעם סאָויעטישען רעזשים. ער האָט דורכגעלעבט דעם ציווילען קריג און די פאַגראַמען, און איז גע- וואָרען אַ באַוואוסטיניגער בירגער פון זיין מלוכה, און אַ לאַיאַלער אונ- טערשטיצער פון איר סיסטעם און פון די טעאָריען, אויף וועלכע זי שטיצט זיך. ס'איז דערפאַר אַ נאַטירליכע זאַך, אַז זיינע ווערק זאָלען זיין דורכגעדראַנגען מיט די מאַרקסיסטישע קלאַסען-קאַמף אויף וועל- כע יענע מלוכה שטיצט זיך.

דוד בערגעלסאן האָט אָנגעשריבען פילע ווערק אין דעם גייסט. זיין ערשטע גרעסערע דערציילונג „אַרום וואַקזאַל“ איז ערשינען נאָך אין 1908. דאָן איז געקומען „דער טויבער“. שוין יענע דערציילונגען, וואָס זיינען געשריבען געוואָרען פיל פריער פאַר דער רעוואָלוציע, האָבען שוין אויסגעדריקט זיין אידעאָלאָגיע, אָדער וועג פון אומפאַסען דאָס לע- בען. אין 1913 איז ערשינען זיין גרויסער ראַמאַן „נאָך אַלעמען“. און ערשט נאָך דער רעוואָלוציע האָט ער פאַרעפענטליכט זיין ראַמאַן „דער אַבגאַנג“, אין וועלכען ער האָט איינפאַך סימבאָליזירט דעם חורבן פון דאָס צווייטערע אידישע שטעטל אין אוקראַינאַ דורך די פאַגראַמען.

בערגעלסאן איז אַ רעאַליסטישער שרייבער, אָבער ער שילדערט אַזוי טיף און בולט זיינע כאַראַקטערע און געשעהענישען דאָס ער דער- הויבט זיי צו סימבאָלען. זיין סטיל איז אויך אייגענאַרט און גרייפענד. ער האָט דראַמאַטיזירט זיין דערציילונג „דער טויבער“ און ס'איז אַרויסגעקומען אַ שטאַרקע דראַמע „די ברויט-מיל“. זי איז, פאַרשטייט זיך, אין בערגעלסאן'ס גייסט — אַ קלאַסען קאַמף דראַמע. זי איז אויך אויפגעפירט געוואָרען אין לאַנדאָן.

אַט וואָס ס'איז געווען מיין מיינונג וועגען איר :

„ברויט-מיל“ פון דוד בערגעלסאן איז אַ פיעסע, וואָס שטעלט פאַר דעם קלאַסען קאַמף צווישען אַרבייט און קאַפיטאַל. ס'איז, הייסט עס, אַ

טענדענציאָנעלע פּיעסע, אָבער דאָס איז נישט אַלץ. טענדענציאָנעלע פּיעסע, און זאָגאַר מיט אַזעלכע טענדענצען, זיינען אָפט שוין אויפגעפירט געוואָרען אויף דער אַידישער בינע. בערגעלסאַנס פּיעסע איז אָבער נישט דורך דער וואָרט און ווייזע פון איר קאָנסטרוקציע, דורך איר פאַרמע. זי איז אויך נישט גלאַט אַ טענדענציאָנעלע פּיעסע, זי איז אַ פּיעסע לשם טענדענציען.

דער פאַרפאַסער האָט נישט בלויז געשילדערט אַ קאָנפּליקט צווישען אַ בעל הבית און אַרבייטער, כדי אַרויסצובריינגען די טענדענציען, דעם קלאַסען קאָמף צווישען אַרבייט און קאָפיטאַל, נאָר ער האָט קודם כל, פון אַנפאַנג אָן, גענומען דעם באַגריף פון קלאַסען קאָמף און אים אויסגע-דריקט אין די האַנדלונגען פון אַ בעל הבית און זיין משפּחה אויף איין זייט און פון אַרבייטער אויף דער צווייטער זייט.

אין דער פּיעסע „ברויט-מיל“ זיינען, הייסט עס, נישט די מענשען די ווירקענדע פאַקטאָרען און די טענדענציען דער רעזולטאַט פון זייערע וויר-קונגען, נאָר פאַרקערט: די טענדענציען איז דער ווירקענדער פאַקטאָר און די מענשען זיינען בלויז שפּילצייג, כדי אויסצודריקען דעם באַגריף, וואָס דער פאַרפאַסער האָט געוואָלט אויסדריקען.

ס'איז אַ פּיעסע לויט דער מאַרקסיסטישער קאָנצעפּציע אין פּולען זין. די מענשען וואָס ערשיינען אין איר זיינען נישט מער ווי ווערקצייג פון עקאָנאָמישע באַדינגונגען, און פּאָלגליך זיינען זיי אויסגעטון פון יעדען אַנדערען געפיל אַחוץ די איינציגע געפילען, וואָס דריקען אויס אַט די דאָזיגע אינטערפּרעטאַציע, אַט די דאָזיגע קאָנצעפּציע.

צוליב דעם טאַקע, ווייל די טענדענציען איז דער סאַמע עיקר פון דער פּיעסע, איז זי מער סימבאָליסטיש, ווי רעאַליסטיש. זי שטעלט נישט אַזוי פאַר אויף אַ רעאַלען אופן אַ געוויסען קאָנפּליקט צווישען אַרבייט און קאָפיטאַל, ווי זי סימבאָליזירט דעם עצם קאָמף צווישען קאָפיטאַל און אַרבייט. אפילו דער נאָמען „ברויט-מיל“ איז אַ סימבאָל. דאָס אַלץ וואָס קומט פאַר געשעט נישט בלויז אין אַ מיל, וואו מען מאַלט מעל, עס געשעט אויף דער גאַנצער לענג און ברייט פון דער וועלט, וואו מען זוכט נאָר דאָס שטיקעלע ברויט.

אויגענשוינליך זיינען דאָ אין דער פּיעסע צוויי קאָנפּליקטען: אויף איין זייט דער וואַלגעמיינער דראַמאַטישער צווישען בעל הבית און די אַר-בייטער. דער בעל הבית פירט איין נייע מאַשינען, און שטויסט אַרויס אַ טייל פון די אַרבייטער פון דער אַרבייט. די אַרבייטער פון זייער זייט קעמפּען, סטרייקען; זיי הונגערען אַלע מיט אַבזוכט, מיט באַוואוסטזיק, אפּשר וועט דאָס העלפען צו פאַרמיידען דעם הונגער פון די אַרויסגע-

שטויסענע... און אויף דער צווייטער זייט איז דאָ דער פּערזענליכער דראַמאַטישער קאַנפּליקט צווישען דער דינסט, אַ טאַכטער פּון אַן אַרביי-טער, און דעם זון פּון בעל הבית, פּון וועלכען זי איז געבליבען שוואַנגער. אין דער ווירקליכקייט זיינען די דאָזיגע צוויי קאַנפּליקטען בלויז צוויי זייטען פּון איין מטבע, זיי סימבאָליזירען, אַז ניט נאָר ווערט דער קאַפּי-טאַליסט רייך פּון דעם שווייס פּון די אַרבייטער, און ער רעכענט זיך ניט מיט זייערע נויטווענדיגקייטען, נור ער און די זייניגע נוצען זיך נאָך אויס פּון די שענע טעכטער פּון די אַרבייטער, וועלכע זיי מאַכען צו שפּאַט און צו שאַנד.

די צוויי דראַמאַטישע קאַנפּליקטען זיינען אויך טעכניש פּאַראַייניגט דורך דעם טיפּ פּון טויבען, וועלכער איז אַן אַרבייטער, וואָס וויהט שרעקליך פּון דער עקספּלאַטאַציע, און איז אַ דער פּאַטער פּון דער פּאַרפירטער טאַכטער און אים קומט פּאַלגליך אויך אויס צו ליידען דורך איר שאַנדע. אין דעם טויבען איז אויך איינגעקערפּערט דער עקסטרעמער אויסדרוק פּון דעם קאַמף צווישען קאַפיטאַל און אַרבייט, דער באַגער צו נקמה, די טענדענץ צו פּאַרניכטען די עקספּלאַטאַטאַרס און שענדערס; און ווען ער פּאַלט אַ קרבן, ווען ער קען ניט זיין נקמה באַגער דורכפירען, געפינט ער און די זייניגע באַפּרידיגונגען אין דעם געשריי, וואָס רייסט זיך פּון די אַרבייטערס הערצער: „מען וועט זיי (די קאַפיטאַליסטען) דער-פּאַר באַצאַלען, מען וועט זיי דערפּאַר באַצאַלען“.

אַלס אַ טענדענציעזע פּיעסע האָט די „ברויט-מיל“ אירע באַשרענ-קונגען פּון קינסטלערישען שטאַנדפּונקט, כדי דורכצופירען די טענדענץ האָט דער פּאַרפּאַטער זיך דערווייטערט פּון דער פּילפּאַרביגקייט און פּאַרשידענאַרטיגקייט פּון מענשליכען סאַראַקטער און פּון מענשליכען לעבען. ניט נאָר האָט ער יעדען טיפּ באַזונדער געמאַכט איינזייטיג, באַ-טרעסעלט פּון יעדען אַנדערען מענשליכען געפּיל, און קאַנצענטרירט בלויז אויף דער האַנדלונג, וואָס ער האַרף דורכפירען, כדי די טענדענץ אַרויסצובריינגען, נור ער האָט אויך דאָס גאַנצע לעבען איינגעשרענקט אין איינזייטיגקייט.

כדי אַרויסצובריינגען די טענדענץ האָט דער פּאַרפּאַסער אונז פּאַר-געשטעלט אַ וועלט פּון סאַמע אונגענשליכע מענשען, פּון אויטאָמאַטען, וועלכע באַזיצען ניט קיין אַנדערען סאַגריף, ווי ענטוועדער צו מאַכען געשעפטען אָדער צו האַבען אַרבייט, וואָס איז אין תּוך כּמעט איינס און דאָס זעלבע — זיי זוכען פרנסה; און וועלכע זיינען ניט באַהערשט פּון קיין אַנדער געפּיל, ווי נאָר פּון האָס פּון איינעם צום צווייטען.

די בעלי הבתים האַבען קיין אַנדער זאַך ניט אין זינען, ווי געשעפט;

אפילו ווען זיי דאווענען מאַכען זיי געשעפטען. מען פירט איין נייע מאַשיי-
נען, מען שטויסט אַרױס אַרבייטער פון דער אַרבייט און מען רויבט ביי
זיי אָב די מעגליכקייט צום לעבען נאָר צוליב גרעסער מאַכען דאָס גע-
שעפט. מען העכערט דעם פרייז פאַר מעל פונקט פאַר יום טוב, כדי די
באַפעלקערונג זאָל ניט האַבען קיין ברירה און מווען צאָלען דעם העכער-
רען פרייז. און דאָס איז זיכער אַלץ בלוז צוליב געשעפט... עפעס איינער
זאָגט אפילו, וואָ מען וועט שעלטען, אָבער וואָס מאַכט עס אויס, אָבי די
געשעפטען וועלען גיין. די בעלי הבתים פרייען זיך מיט דער תורה—
ס'איז פונקט אין שמחת תורה דער מאַמענט פונ'ם קאָנפליקט — אָבער
מען בריינגט צו דער שמחה אויך דעם אוריאַדניק, ווייל דאָס העלפט צו
דעם געשעפט... אַלץ איז דער בעל הבית אימשטאַנד צו טון, אפילו אָנ-
שמעלען סטרייק-ברעכער און אונטערקויפען די פּאָליציי, אָבי נאָר די
מיל זאָל גיין; און אַלץ איז די בעל הבית'טע אימשטאַנד צו טון, אפילו
אונטערקויפען פּאַלשע עדות, אָבי צו פאַרדעקען, וואָ איר זון איז פאַר-
אַנטוואָרטליך פאַר דער שאַנדע פון דער דינסט. און אויב זיי, די בעלי
הבתים, געבען אפילו צדקה איז דאָס ניט צוליב עפעס אָן אינערליכען
מענשליכען געפיל, נאָר אַלץ בלוז פאַר דעם צוועק, ווייל דאָס העלפט צום
געשעפט, און אויך ווייל דאָס, מיינען זיי, קען אָבלייטען דעם אויסדרוק
פון צאָרן פון דעם אויפגעברויזטען אויסגעבייטעטען און געשענדעטען
אַרבייטער.

ביי די אַרבייטער איז, לויט דער שילדערונג פון פאַרפאַסער, אויך
אַטראַפירט יעדעס אַנדערע געפיל, אַחוץ דאָס איינציגע, וואָס זיי דאַרפען
ברויט. זיי דאַרפען קעמפען אויף לעבען און טויט, כדי קיין איינער פון
זיי זאָל דאָס שטיקעל ברויט ניט פאַרלירען. און אין דעם קאָמף באַנוצען
זיי ניט קיין אַנדער מיטעל, ווי נאָר האָס.

די איינזייטיגקייט איז אויך פאַראַן אין די סאַראַקטערע פון דעם
פאַרפירער און פאַרפירטע. דער פאַרפירער האָט ניט אויפגעהערט צו
גלוסטען צו דער פאַרפירטער, אָבער ער האָט צו איר קיין אַנדערע באַ-
ציהונג, ווי נאָר אויסנוצען זי. אפילו ווען ער זעט, אָן זי וויל באַגיין
זעלבסטמאָרד ווערט ער ניט געריט פון קיין מענשליך געפיל און וויל
זי לאַזען דאָס טון. און אויך, די פאַרפירטע, כאַטש זי טראַגט אַ קינד אונט-
טער איר האַרץ פון דעם פאַרפירער, האָט זי צו אים קיין אַנדער געפיל,
ווי האָס און זי טרייבט אים פון זיך. און ווען זי רעטעט זיך פון דעם גע-
דאַנק צו באַגיין זעלבסטמאָרד איז עס אויך נאָר צוליב דעם, אָן זי זאָל
קעמפען געגען דעם, וואָס זי האָט געליבט, און געגען זיין פאַטער... אפילו
איר פאַטער, ווען ער הערט פון איר שאַנדע, ווערט ער מער איבערוועל-

טיגט פון דעם באגער צו נעמען נקמה, ווי פון א מיטגעפיל צו זיין אונ-
גליקליכע טאכטער...

צוליב דער טענדענץ, צוליב אט דער סימבאליסטיק, וואס דער פאר-
פאסער האט נאכגעפאלגט, לאזט זיך דאס וואלץ ערקלערען; אבער דאס
איז דאך ניט דאס שפרודלענדע פילזייטיגע און פילפארביגע לעבען,
פאלגליך איז דאס ניט קונסט אין דעם פולסטען זין. ס'וורקט אויך ניט
ווי קונסט אין פולען זין, ווי אמת'ע אבשפגלונג פון לעבען ווירקט. עס
מאכט דעם אינדרוק ווי דער פארפאסער וואלט באזייטיגט אלע אנדערע
קאלירען, און האט בלויז געשאפען א בילד פון א קאנטראסט צווישען
צוויי פארבען: שווארץ און רויט, אן וועלכע ס'איז גיוואנסען אין צווישען.
אזא בילד מוז ארויסקומען ארים, און איז ווייט פון צו זיין א ווירקענדעס
בילד. עס קען העכסטענס האבען א אינטערעס פאר א זעלכע וועלכע זיי
נען דירעקט אינטערעסירט אין דעם קאנטראסט.

די פיעסע איז אויפגעפירט געווארען פון מזאה'ס ווילנער טרופע
אין פארטשון טעאטער. די אויפפירונג איז געווען אין פולען גייסט פון
דער פיעסע. ס'איז געווען א פארשטעלונג אין צוויי שטאקען, כדי ס'זאל
שטענדיג זיין פאר די אויגען דער אונטערשיד פון רייכקייט און ארימקייט.
דאס שפילען איז אויך געווען אין עקספרעסיוואניטישע פארמען. יעקב
ווייסליץ האט געשפילט דעם טויבען. משה פאטאשינסקי איז געווען דער
נאמן. דניאל שאפירא האט געשפילט דעם בעל הבית שמעון ביק. מרים
ארלעסקא — אסתר. עס האבען זיך נאך באטייליגט: חבל בוזגאן, פ.
וואלד, יוכבד ווייסליץ, רבקה שילער, דבורה ראזענבלום א. א.

אלס עקספערימענטאלע פיעסע איז זי געווען אינטערעסאנט.

23. איבערזעצונגען אין אידיש

פון פראבלעם דראמען

ווען איך רעפּלעקטיר אַיבער די רעצענזיעס, וואָס איך האָב ביז איצט איבערגעגעבען אין דעם בוך, שיינט מיר אַז איך בין באַרעכטיגט צו זאָגן, אַז זיי שילדערן ניט בלויז די בעסערע פּיעסען, וואָס מען האָט גע- שפּילט אין אידישען טעאַטער אין די לעצטע פּערציג יאָר, נאָר זיי שיל- דערן אויך ווי די אידען פּראָגע בכלל און אידישע פּראָבלעמען בפרט האָ- בען געפונען אויסדרוק אויף דער אידישער בינע. די פּיעסען אין זייער געמיינזאַמקייט האָבען ניט נאָר פּאַרגעשטעלט אידען מיט זייערע ליידען און פּריידען, נור זיי האָבען אויך פּאַרגעשטעלט דאָס אידישע פּאַלק און זיינע ראַנגלענישען אין אונזער צייט.

איך געפין דערפאַר פאַר נויטיג און איך דענק, אַז ס'איז אויך פּאַסיג, איבערצוגעבען מיינע רעצענזיעס איבער איבערזעצטע פּיעסען וואָס זיינען געשפּילט געוואָרען, אין וועלכע עס ווערען באַהאַנדעלט וועלט פּראָבלעמען, און עס ווערען אין זיי געשילדערט ראַנגלענישען פון דער וועלט, איינגעשלאָסען די אידען.

א. לעאניד נ. אנדרעייעוו און זיין „אנאטעמא“ (אשמדאי)

לעאניד אנדרעייעוו איז אַ רוסישער שריפטשטעלער, געבוירען 1871, געשטאַרבען 1919. אַ מאַדערנער מיסטיקער. ניט גאַר קלאַר אין דער סאַציאַלער טענדענץ, פּאַטאַליסטיש, אָבער אויסדרוקספּול אין דער שילדערונג. האָט אַממיינסטענס געשריבען דערציילונגען, צווישען זיי זיינען די באַרימטסטע געווען „דער רויטער געלעכטער“ און „די זיבען געהאַנגענע“, ביידע אויף טעמאַס פון דער רוסישער רעוואָלוציע. ער האָט אויך אַ דראַמע „אַנאטעמא“ (אשמדאי). מען האָט אין אידיש איבערזעצט די דראַמע, און מ'האַט אויך דראַמאַטיזירט אַ אידישע איבערזעצונג פון „די זיבען געהאַנגענע“, און נאָך אַ דראַ- מאַטיזירונג: „דער געהאַנק“. אַלע דריי פּיעסען האָט מען געשפּילט אין אידישען טעאַטער אין לאַנדאָן.

אין דעצעמבער 1912 האָט מאַסקאָוויטש אויפגעפירט אין פּאַויליאָן טעאַטער אנדרעייעוו'ס סימבאָלישע פּיעסע „אַנאטעמא“ אונטער דעם אי- דישען נאָמען „אשמדאי“. דאָס וואָס זאָג פּיעסע איז געשפּילט געוואָרען

שוין דאמאלט אין אידישען טעאטער איז זיכער געווען אַ זייער גרויסער פראַגרעס. עס דאַרף צוגעגעבען ווערען, אַז מאַסקאָוויטש האָט געהאַט פיל גרעסערע אַמביציעס זוי פילע פון די שפּעטערע יונגערע דירעקטאָרען.

אין דער פּיעסע שילדערט אַנדערעווי דורך זיין-בילדער, דורך סימבאָלען, די אונמעכטיגקייט פון מענשען צו געפינען אַ לייזונג צום פראָב־לעם פון גליק און צופרידענהייט. ניט דורכ'ן גייסט און ניט דורכ'ן געפיל קענען מענשען געפינען אַ לייזונג אויף דער אייביגער פראַגע וואָס לאָזט ניט רוען און וואָס איז אַן עיקר אין לעבען.

אשמדאי איז דער הויפט כאַראַקטער, בעסער געזאָגט דער הויפט סימבאָל אין דער דראַמע. ער איז די איינקערפּערונג פון מענשליכען גייסט, פון מענשליכען שכל. ער גייט מיט זיין פאַרשונג ווייט, ווייט, אָבער ער גרייכט בלויז אַהין וואו עס ענדיגט זיך דאָס וויסען און די מעג־ליכקייט ווייטערעס צו וויסען. דאָרט שטייט אַ אונבאַקאַנטער, אַ לעצטער פראַגע צייכען, וואָס דער מענש קען ניט באַזייטיגען, און ווייטער איז בלויז סוד, דער סוד פון גאָט, וואָס מענשען קענען ניט דורכ־בליקען.

שטייט אשמדאי פאַר דעם לעצטען פראַגע־צייכען, און בעט זיך ביי אים: כאַטש איין בליק זאָל ער אים לאָזען טון, אפשר וועט ער דערבלי־קען עפעס פון דעם וואָס ס'איז פאַרבאָרגען אין תהום פון אייביגקייט און אונענדליכקייט. דער אשמדאי בעט און פאַדערט. ער קריכט ווי אַ וואָרם און דערהויבט זיך מעכטיג ווי אַ רעבעל; אָבער קיין ענטפּער איז פאַר אים ניט פאַראַנען. דאָס וואָס ער וויל וויסען האָט ניט קיין נאָמען, געפינט ניט קיין פּאָזיטיווע פאַרשטעלונג אין וויסען און פאַרשטיין.

אשמדאי איז פול מיט פאַרדרוס און אויס נקמה באַשטימט ער זיך אַראַבצולאָזען אויף דער ערד און צו דערהויבען דאָס געפיל פון מענשען, אַז דער מענש זאָל דורך זיינע געפילען ווערען אַזוי גרויס ווי גאָט, און שאַפען גליק און צופרידענהייט אויף דער ערד, ווייל ער קען זיי ניט גע־פינען אין וועלט־אַל, אין יענער זייט פון די הימלען.

דאָס געפיל איז איינגעקערפּערט אין אַ צווייטען סימבאָל, אין אַ אידען דוד לייזער. אים פלאַגט אויך די שווערע פראַגע וועגען שיקאָל פון מענשען. ער איז אויך געגאַנגען ביז צו די גרעניצען פון די הימלען צו געפינען אַ לייזונג צו דער פראַגע. אָבער ער האָט דאָס ניט געפונען. גייט ער צו די ברעגעס פון די ימים, און זוכט ביי די כוואַלעס, וועלכע האַלטען פאַרבאָרגען די סודות פון ערדישען לעבען (די וויסענשאַפט ער־קלערט, אַז אין וואַסער איז צוערשט ענטשטאַנען לעבען אויף דער ערד) — צו געפינען ביי זיי אַן ענטפּער אויף דער פראַגע: וואָס איז דער שיק־

זאל פון מענשען? אָבער פונקט ווי דער אשמדאי באַקומט אויך דוד ליי-
זער ניט קיין ענטפער.

קומט דער אשמדאי צו דוד לייזער'ן, מאַכט אים רייך, בריינגט אים
אַ ירושה פון מיליאָנען, און רעדט אים צו זיי צו צוטיילען צווישען די
אַרימע און געפאַלענע. ער זאל זיך צו זיי אַראַבלאָזען און דערמיט זיי צו
זיך דערהויבען. ער און זיי וועלען דערין געפינען גליק און צופרידענ-
הייט... פאַלגט דוד לייזער דעם אשמדאי, דאָס געפיל פאַלגט דעם גייסט.
ער צוטיילט אַלץ וואָס ער האָט; ער פאַרלעצט דורך דעם זיינע באַענטע,
די קינדער זיינע, אָבער מיט ליבע איז ער מקריב זייערע אינטערעסען
אויפ'ן מזבח פון דעם אַלגעמיינעם גליק... קורץ איז דאָס גליק און
די צופרידנהייט, וואָס ער פאַרשאַפט אַנדערע און זיך. דוד לייזער האָט
טאַקע אַוועקגעגעבען אַלץ צו די אַרימע, אָבער ער האָט זיי בלויז פאַר-
שאַפט אַ צייטווייליגען פאַרגעניגען. די זאַך האָט זיי פאַר אַ ווילע גע-
פרייט, אָבער ס'איז ניט געווען דאָס וואָס זיי האָרפּען. זיי נויטיגען זיך
איין פיל מער ווי פאַרמעגען. זיי נויטיגען זיך אין געזונט פאַר זייערע
קראַנקע, אין לעבען פאַר זייערע טויטע... ניט אויף דער אייגענטום פראַ-
גע, נאָר אויף דער פראַגע פון לעבען און טויט, ווילען זיי האַבען אַ ליי-
זונג.

גרויס איז דער אינערליכער קאַמף ביי דוד לייזער'ן, ווען ער דער-
פילט זיין אונמעכטיגקייט צו געבען דער געפלאַגטער און ליידענדער
מענשהייט דאָס וואָס זי וויל, דאָס וואָס זי האַרף. דער אשמדאי זוכט אים
צו דערמוטיגען. ער הייסט אים ווערען אַ גאָט און באַוויזען וואונדער.
דוד לייזער וויל עס, אָבער ער קען עס ניט... אויפגערעגט ווערט די
מאַסע דורך זיין אונמעכטיגקייט און זי באַפאַלט אים. בעט ער זיך ביי
איר, אַלץ האָט ער איר אַוועקגעגעבען, ער וועט פאַר זיי אויך זיין האַרץ
צורייסען... ניט נאָר זיין פאַרמעגען, נור דאָס בלוט פון האַרצען גיט ער
זיי, אָבער דאָס קען זיי אַלץ ניט צופרידענשטעלען... די אויפגעגונג פון
די ליידען געגען דער אונמעכטיגקייט פון געפיל צו געבען אַ לייזונג צו
דער פראַגע פון לעבען און טויט גייט אַזוי ווייט, אַז זיי באַוואַרפען מיט
שטיינער דוד לייזער'ן, וועלכער סימבאָליזירט דאָס געפיל... ער פאַלט.
מיינט דער אשמדאי, אַז ער איז שוין טויט; אָבער ניין, ער באַוועגט זיך
נאָך. ער האָט נאָך עפעס צו געבען דער מאַסע — אַ קאַפּיקע... דאָס איז
אַלץ וואָס ער האָט צו געבען... אויך אַ סימבאָל!

דער אשמדאי קערט זיך צום סוף צוריק צו די גרעניצען פון דאָס
אונבאַוואוסטע, צו דעם פלאַץ וואו ס'שטייט דער רעטזעלהאַפטער וועכ-
טער, וועלכער היט די טויערען, הינטער וועלכע עס געפינען זיך די אונ-

לייבארע סודות פון דער וועלט... סקעפטיש איז דער אשמדאי, אן א פונק פון גלויבען, אן וועלכע ס'איז האפנונג; אפילו א פונק פון עמפערונג, פון רעבעליאן, דערווארימט אים ניט... ער האט גלאט ניט וואס צו טון, איז ער אויך דארט ארום פארבלאנדזשעט געווארען...

אט אויף אזא אופן האט אנדרעיעו געשילדערט די אונמעכטיגקייט פונ'ם גייסט און פון די געפילען פון מענשען צו לייזען די אייביגע פראגע פון לעבען און טויט, וואס איז דער סאמע עיקר פון דער וועלט.

אין דער אויפפירונג אין פאוויליאן טעאטער האט מאסקאוויטש גע-שפילט אלס דער אשמדאי. ס. גאלדענבורג איז געווען דוד לייזער; נעמי איז געווען זיין פרוי; זיי זיינען געווען פארטרעפליך. זאץ האט אויך גע-שפילט אין דער פיעסע. ער האט געהאט א קליינערע ראָלע, אבער ער איז געווען צו דער געהעריגער הויך. עס איז געווען איינע פון די אינטע-רעסאנטסטע פארשטעלונגען, וואס מען האט געזען אויף דער אידישער בינע.

ב. „די זיבען געהאנגענע“

בילדער פון שרעק און שוידער; בילדער פון א שרעקליכער עפאכע און פון די שוידערליכסטע מאמענטען פון פילע מענשען אין דער דאזי-גער עפאכע; בילדער פון טיפע פסיכאלאגישע איבערלעבונגען פון פאר-שידענעליי כאראקטערע אין די מאמענטען, ווען זיי שוועבען צווישען לעבען און טויט, און ווען זיי זיינען פאלשטענדיג באוואוסט אויף דעם, אן דער טויט, ניט דער נאטירליכער, נאר דער געפלאנטער, דורך דאס שוידערליכע מיטעל פון הענגען, לויערט אויף זיי — אט די דאזיגע ביל-דער ציען זיך ווי א פראצעסיע פון שוידערליכקייט דורך דער דראמע, „די זיבען געהאנגענע“, פון לעאניד אנדרעיעו, וואס איז אויפגעפירט געווארען פון מאָריס שוואַרץ'ס אידישען קונסט טעאטער אין דער סקאלאַ.

„די זיבען געהאנגענע“ איז א דראַמאַטיזירונג פון דער באַרימטער דערציילונג פון דעם באַקאַנטען רוסישען שריפטשטעלער. אלס א דראַ-מאַטיזירונג פון א דערציילונג האָט זי אירע שוואַכע זייטען, וואָס זיינען אייגענטומליך צו דעם סאַרט פיעסען. אין א דראַמאַטיזירטער דערציילונג פעלט שטענדיג דער טעמפּאָ אין דער ענטוויקלונג פון דער האַנדלונג, וואָס איז אַבסאָלוט נויטיג אין אַ דראַמע. די שטייגערונג צו דעם ענט-שיידונגס פּונקט, צו דעם קלימאַקס, גייט ניט אָן מיט דעם פּולען שוואַונג, וואָס זאָל האַלטען וואָך דעם אינטערעס פון דעם צושייער. עס פעלט אויך אַפט דער אַנטי-קלימאַקס, וואָס ווירקט ווי אַ שאַטען צו ליכט, און בריינגט

נאָך טיפּער אַרויס די קראַפט פון דער דראַמע, וואָס האָט זיך אָבגע־
שפּילט... אין אַ דראַמאַטיזירטער, דערציילונג איז אויך פאַראַן מער רייד
ווי האַנדלונג, מער שילדערונג און כאַראַקטעריזירונג, ווי ענטוויקלונג
און שטייגערונג. אָט די דאָזיגע פעלערען זיינען אויך פאַראַן אין „די זי־
בען געהאַנגענע“, און דאָך איז דאָס אַן אויסערגעווענליכע שטאַרקע
דראַמע, ווייל די כאַראַקטעריזירונג איז פון אַזעלכע מערקווירדיגע פאַר־
שידענאַרטיגע טיפּען, און ווייל די שילדערונג איז פון אַזעלכע איבער־
לעבונגען, וואָס זיינען אַרויסגערופּען פון דער טיפּסטער שרעק פאַר'ן
טויט, און וואָס וואַרפען אַן אימה אויף יעדען, וואָס זעט זיי.

די האַנדלונג קומט פאַר אין יענע פינסטערע טעג פון דער צאַרישער
רעאַקציע, וואָס האָט פאַרשפּרייט אירע שרעקליכע שאַטענס איבער גאַנץ
רוסלאַנד, נאָך דעם דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע פון 1905. אויף איין
זייט האָט דער צאַריזם, דורך זיינע פאַרטרעטער, די טשינאוויקעס, גע־
זוכט נקמה צו נעמען אין די וועלכע האָבען געוואָגט זיך געגען אים צו
דערהויבען; און אויף דער אַנדערער זייט איז ענטשטאַנען אַ טענדענץ צו
טעראָר ביי די גע'רודפ'טע און פאַרפּאָלגטע, וועלכע האָבען זיך געוואָלט
נוקם זיין פאַר די אומגעקומענע לעבענס און פאַר דעם פּיין און די יסורים
פון זייערע חברים, וועלכע זיינען אַריינגעפאַלען אין די הענד פון די
צאַרישע משרתים. עס איז אַ גוט באַקאַנט בלעטעל געשיכטע.

אָט אין אַ טאָג פון יענער צייט קומט מען צו אַ מיניסטער פון רוס־
לאַנד און מען זאָגט אים, אַז די טעראַריסטען האָבען געמאַכט אַ פּלאַט
אים צו דער'הרג'ענען דער מיניסטער, אַ קראַנקער שוועכלינג, וועלכער
איז געווען פאַראַנטוואָרטליך פאַר דעם טויט פון הונדערטער רעוואָלו־
ציאָנערען, שרעקט זיך אַליין פאַר'ן טויט, ער ציטערט אימת מות פאַר
דעם רעזולטאַט פון פּלאַט, וואָס איז געגען אים צוגעגרייט געוואָרען, און
די שרעק זיינע פאַר'ן טויט איז אַזוי גרויס, דאָס ער באַקומט די אַפּאַפּ־
לעקציע און שטאַרבט.

ווען די טעראַריסטען קומען דורכפירען דעם פּלאַט, וואָס איז איי־
גענטליך שוין גאַרניט נויטיג געווען, ווערען פּינף פון זיי אַרעסטירט, דריי
מענער, ווערנער, גאַלאַווין און קאַשירין, און צוויי פּרויען, מוסיאָ און
טאַניאַ. מען שטעלט זיי פאַר אַ געריכט און זיי ווערען פאַרמשפט צום
טויט. אין דער זעלבער צייט ווערען אויך פאַרמשפט צום טויט אַ דעגע־
נעראַט, דער מאַניאַק איוואַן יאַנסאָן, וועלכער האָט פּילע פאַרברעכענס
באַגאַנגען, צום סוף דערשטאַכען זיין בעל הבית, און ער אַליין וויל בשום
אופן ניט פאַרזוכען דעם טעם פון טויט; און אַ האַלבער באַרבאַר, מישקאַ
ציגאַניאַק, אַ טרויעריגער העלד פון די סטעפעס, וועלכער איז מער חיה

ווי מענש, און ביי וועלכען די נאטירליכע בלוטדורשטיגקייט פון דער זייה און די לוסט צו פיזישע קעמפע איז אַ לעבעדיגער אינסטינקט.

די פינף פאַרמשפט'ע טעראַריסטען זיינען יעדער איינער פון אַן אַנדערען כאַראַקטער, און יעדער פון זיי לעבט אַנדערש איבער די מאַמענטען פון פאַר דעם טויט. צו זייערע איבערלעבונגען קומען צו די מאַמיגעסטאַציעס פון די צוויי אַנדערע פאַרמשפט'ע, פון דעם דעגענעראַט און פון דעם האַלבען באַרבאַר. און צו דאָס אַלץ קומען צו אייניגע פאַמעטישע סצענעס, ווען די עלטערן פון אייניגע פון די פאַרמשפט'ע קומען זיך מיט זיי געוועגענען פאַר זייער הינריכטונג.

אַט דאָס איז דער מאַטעריאַל פון דער דראַמע, און מען קען זיך אַליין פאַרשטעלען ווי אַזאַ מאַטעריאַל קען אויסגעדריקט ווערען אין עמאַציעס פון די שוישפילער, עס גיט זיי אונגעהויערע גרויסע מעגליכקייטען... און ווי דאָס קען ווירקען אויף די עמאַציעס פון די צושויער.

אַן אונאונטערבראַכענער גרויל האַלט אַלעמען אומפאַסט אין דער גאַנצער צייט פון דער פאַרשטעלונג. מען פילט, אַז די שרעק פאַר'ן טויט שפּרייט אויס אַלץ מער און מער אירע נעגעל און כאַפט אַרום אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער דעם גייסט פון די פאַרמשפט'ע. די שרעק ברעכט זאָגאַר איין די האַלב ווילדע חיה-מענש ציגאַנאַק, ביי וועלכען דער טויט איז אַ קלייניגקייט. בלויז ווערנער, וועלכער איז אַ דענקער, און מוסיאָ, וועלכע איז אַ ראַמאַנטישע אידעאָליסטין, ווערען ניט אַנגעגריפען פון דער טויט שרעק. דאָס קלינגט ווי אַ סימבאָל, אַז דער געדאַנק און דער גלויבען אין אידעאָל זיינען אונשטערבליך... זיי שטאַרקען די וואָס זיינען פון זיי באַהערשט.

די אויפפירונג פון „די זיבען געהאַנגענע“ דורך מאַריס שוואַרץ אין סקאַלאַ טעאָטער, איז געווען איינע פון זיינע בעסטע. די דעקאָראַציעס זיינען געווען רייך אַז צו זיין שרייענד. זיי זיינען געווען גוט צוגעפאַסט צו דער אַטמאָספּערע פון שוידער. זיי האַבען געהאַלפּען שאַפען און אויפֿהאַלטען אַ גרויע שטימונג פון גסיסה, און כאַטש די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרען אין אידיש האָט די גאַנצע צייט זיך געפּילט אַ רוסישע אַטמאָספּערע. דאָס איז געווען אַ גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונג.

מאַריס שוואַרץ האָט געשפּילט די ראַלע פון מישקאַ ציגאַנאַק, עס האַבען זיך נאָך באַטייליגט: מאַרק שווייד, פּריד, גאַלדפּאַדען, אליהו טענענהאַלץ, אייזדאַר קעשיר, בערטאַ גערסטען, בעלאַ פינקעל, משה שטראַסבערג און מוני וויזענפּריינד.

די פאַרשטעלונג איז געווען אַ מאַנומענט פאַר קרבנות פון צאַריום.

ג. גאַרקי'ס „מעשטשאַניע“ (קליינבירגער)

מאַקסימ גאָרקי איז איינער פון די גרעסטע רוסישע שרײַפטשטעלער פון אונזער צײַט. ער איז געבוירען געוואָרען אין 1868 און איז געשטאַרבען אין 1934. ער האָט געשטאַמט פון גאַר אַרימע עלטערן און איז אין דער יוגענד געווען אַ האַפּען-אַרבייטער, אַ בעקער, און אויך אַ וואַנדערענדער היימלאָזער. ער האָט גוט גע-קענט דאָס בראַדיאַגע לעבען, און ער איז צוערשט באַרימט געוואָרען דורך פאַרעפענטליכען זײער געלונגענע דערציילונגען פון דעם דאָ-זיגען לעבען, אין וועלכע ער האָט זײער קרעפטיג אויסגעדרײקט דעם גײסט פון פרייהײט, וואָס האָט זיך מאַניפעסטירט אין רוסלאַנד. שפּעטער האָט ער אויך געשריבען גרויסע סאַציאַלע ראַמאַנען פון באַדייטונג, זײ „די מוטער“ אין וועלכער עס שפּיגעלט זיך אַב די רוסישע רעוואָלוציאַנערע באַוועגונג; און „קליים סאַגני“, אין וועל-כער ער שילדערט די אונטערגאַנגס פּעריאָדע פון דער צאַרישער און בירגערליכער רוסלאַנד. זײנע ווערק האָבען אַרויסגערוּפּען דעם גרעסטען אינטערעס אין דער גאַנצער וועלט. ער האָט זיך אויך באַ-רימט געמאַכט דורך פאַרעפענטליכען גלענצענדע אַהאַנדלונגען אין פאַרטיידיגונג פון אידען און געגען אַנטיסעמיטיזם.

מאַקסימ גאַרקי האָט אויך געשאַפּען אייניגע פּיעסען. צוויי פון זײ, „מעשטשאַניע“ (קליינבירגער) און „נאַ דניע“ (אויפ'ן דעק) זײנען אויך איבערזעצט אין אידיש, און מען האָט זײ געשפּילט אין לאַנד-דאָן.

אין די לעצטע יאָרען פון זײן לעבען האָט גאַרקי אויך געשאַפּען אַ פּיעסע אונטער דעם נאָמען „יעגאַר בולישטעוו און אַנדערע“. אין דער פּיעסע האָט ער געשילדערט די צופּוילטקײט פון דער געזעל-שאַפט אין רוסלאַנד אין די לעצטע יאָרען פון דעם צאַריזם. דער העלד פון דער פּיעסע שרײַט אויף אַ פּלאַץ אויס: „די וועלט גײט אונטער“. און דער אונטערגאַנג פון אַ געזעלשאַפט ווערט אין איר געשילדערט.

איר ווייס ניט צי די דאָזיגע פּיעסע איז איבערגעזעצט אין אי-דיש. אין יעדען פּאַל, דאָ אין לאַנדאָן האָט מען איר ניט געשפּילט. איך גיב דאָ איבער מײנע רעצענזיעס פון גאַרקי'ס פּיעסען וואָס איך האָב געזען שפּילען אין אידיש:

אין קיין שום לאַנד האָט מען זיך נישט אַזוי פיל באַשעפטיגט מיט סאַציאַלע פראַבלעמען אין די לעצטע פּערציג יאָר, ווי אין רוסלאַנד; דאָרט מער ווי איבעראַל האָט מען געפילט די גרויסע נויטווענדיגקייט איבערצובייטען די סאַציאַלע פאַרהעלטניסע. איבעראַל עקזיסטירט די דאָזיגע שטרעבונג, נאָר אין רוסלאַנד איז זי געווען שטאַרקער, ווייל אין אַנפאַנג פון דעם יאָרהונדערט איז דאָס לאַנד געווען מער אונטערשטע-ליג אין דער אַלגעמיינער סאַציאַלער, פּאָליטישער און עקאָנאָמישער ענטוויקלונג פון אַלע אַנדערע אַלענדער. אין רוסלאַנד האָבען דאָמאַלט, אונטער'ן אַפּאַר, עקזיסטירט די ערגסטע פאַרהעלטניסע און עס האָבען דאָרט געהערשט די גרעסטע אונגערכטיגקייטען; און עס איז פאַרגעקומען אַ גרויסע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג זיי צו באַזייטיגען. דאָס ער-קלערט פאַרוואַס אין רוסלאַנד, מער ווי איבעראַל ערגעץ אַנדערש, איז די מאַדערנע ליטעראַטור דורכגעדרונגען מיט אַ סאַציאַלען גייסט, מיט סאַציאַלע טענדענצען. דאָרט זיינען אויך געשאַפּען געוואָרען אייניגע פון די בעסטע און אינטערעסאַנטסטע סאַציאַלע דראַמען פאַר דער בינע. עס זיינען דאָרט אי געווען מאַטיווען פאַר אַזעלכע דראַמען, אי אַ גרויסער אינטערעס צו זיי.

איינע פון די דאָזיגע סאַציאַלע דראַמען, וואָס זיינען אין רוסלאַנד געשאַפּען געוואָרען, איז „מעשטשאַניע“ (קליינבירגער) פון מאַקסימ גאָרק, וואָס זיגמונד פיינמאַן האָט נאָך אויפגעפירט אין פּאַויליאַן טעאַ-טער אין 1907. שפּעטער איז די פּיעסע אויך געשפּילט געוואָרען פון מאַריס שוואַרץ'ס קונסט טרופּע אויף אַ ספּעציעלען מאַטינע אין פּרינץ אָף וויילס טעאַטער.

ווי יעדע סאַציאַלע דראַמע איז גאָרק'ס „מעשטשאַניע“ אַ טענדענץ ציען ווערק; עס איז אָבער פאַרפאַסט פון אַ קינסטלער, וועלכער פאַל-שעוועט נישט דאָס לעבען צוליב זיין טענדענץ. דאָס לעבען, די ווירקליכ-קייט, איז אין דער דראַמע דער עיקר. אַלץ ווערט געשילדערט נאָטור-טריי, פּסיכאָלאָגיש אמת; די טענדענץ וואַקסט בלויז אַרויס אַלס מוסר השכל פון דעם געשילדערטען לעבען...

די מאַטיווען פון „מעשטשאַניע“, כאַטש זי איז אַ סאַציאַלע דראַמע, זיינען גראַד נישט קיין צוזאַמענשטויסען צווישען געגענזייטיגע אינטע-רעסען, נישט קיין שטורמדיגע קעמפע פאַר אידעען, פאַר עפענטליכע פאַ-דערונגען; זיי זיינען מער אַ צוזאַמענשטויס פון אינערליכע האַנגלענישען מיט אַ טרויעריגער סביבה. די האַנדלונג שטרעמט אַרויס פון פאַרהעלט-ניסע און אינערליכע איבערלעבונגען. עס שפּילט אין איר די הויפט ראלע די אַטמאָספּערע פון די פאַרהעלטניסע און די שטימונגען פון די מענשען, וואָס באַוועגען זיך אין איר.

„מעשטשאַניע“ איז די דראַמע פון דעם צוטרייסעלטען און צורור־
דערטען לעבען פון די קליינבירגער, פון די מיטעלקלאַס מענשען, אי־
בערהויפט פון זייער פּאָמיליע, וועמענס יסודות זיינען אונטערגעגראָבען
געוואָרען, ניט דורך אימצענס אַבזיכט, נור פון דעם לעבען גופא.
ס'איז אַזאַ געשיכטע :

לעבט זיך דער אַלטער קאַרגער, איינגע'עקשניטער, שמאָלקעפיגער
און ענגהערציגער קליינבירגער בעזעמאַנאָוו מיט זיין אַלטער ווייב אָר־
לינא, אַ פּראָסטע אונטערטעניגע פרוי, וואָס האָט כמעט גאַר קיין באַגע־
רען ניט אין לעבען. זיי וואַלטען אַפּשר געלעבט גליקליך און צופרידען
אין זייער ענג און קליינליך וועלטעל, האָבען זיי אָבער קינדער, וועלכע
האָבען זיך געריסען צו אַן אַניי לעבען, און זיי האָבען עס ניט געקענט גריי־
כען. ס'איז דערפאַר אַריינגעטראָטען אין די הערצער פון די קינדער אַ
נערוועזקייט, אַ צורודערטקייט, וואָס האָט זיך פאַרשפּרייט און האָט פאַר־
כאַפט דאָס גאַנצע הויז, טיף אַנגרייפענדיג זייערע עלטערן, איבערהויפט
דעם אַלטען מעשטשאַנין.

דער זון זיינער, פּיאָטער, וועטוירט און מאַכט ניט קיין פאַרטשריט ;
ער האָט כמעט נישט קיין ציל אין לעבען ; וויל עפעס און ווייסט ניט וואָס,
און אין זיין פאַרצווייפעלטקייט פאַרליבט ער זיך אין אַ יונגער לוסטיגער
אלמנה... די טאָכטער, טאַטיאַנאַ, איז אַ לערערין, אָבער זי איז אַ פאַרנע־
סענע מיידעל, האָט נישט קיין ברעקעל וואָס זי לעבען. זי האָט געליבט
ביל'ען, אַן אַרבייטער, אַ מאַשיניסט, וועלכער געפינט זיך ביי זיי אין הויז.
אָבער זי איז פאַר אים ניט אינטערעסאַנט, ניט לעבעדיג גענוג, צו
טויט... אים געפעלט בעסער פּאָליאַ, די טאָכטער פון דעם וואַטור מענשען
פּערעטשיכין, וועלכע איז לעבעדיג, שען און יונג... טאַטיאַנאַ ווערט צו־
ליב דעם געטריבען צו מאַכען אַ פאַרווך פון זעלבסטמאָרד. מען רעטעט
זי פון טויט, אָבער מען קען זי נישט רעטען פון איר ווערן אַ לעבען, און זי
ענדיגט מיט אַ היסטעריש געוויין, באַגלייט פון אַ פּאַלשען אַקאָרד פון
דער פּיאָנאַ, צו וועלכער זי איז צוגעפּאַלען. דער פּאַלשער מאַנאַטאַנער
אַקאָרד איז ווי אַ סימבאָל פון איר מאַנאַטאַנעם טרויעריגען דאָזיין...

די הערצער פון די עלטערן ווערען צוריסען אי צוליב דער צורור־
דערטקייט פון זייערע קינדער, וועלכע זיי הויבען ניט אָן צו פאַרשטיין און
וועלכע זיינען צו זיי ווערעם געוואָרען, אי צוליב די ליידען פון זייער
טאָכטער, וועלכע איז אַזוי אונגליקליך.

צו די ליידען פון דעם מעשטשאַנין קומט נאָך צו זיין שטרייט מיט
ביל'ען, וועלכען ער האָט אויפּגעהאַדעוועט, און וועלכער ניט נאָר וואָס
ער האָט אים אַזוי ביטער באַצאָלט, נור ער דריקט אויך אויס צו אים דעם

טיפסטען האָס און פאַראַכטונג, וויל ער איז אַ קליינבירגער, וואָס דאָס איז נאָך זיין מיינונג אַ נוצלאָזער נפש... אין דעם מאַניפעסטירט זיך דער קלאַסען אונטערשיד, דער קלאַסען האָס...

גאַרקי באַציט זיך נישט מיט קיין ברעקעל סימפּאַטיע צו דעם מעש-טשאַנין און צו זיינע ליידען. ער צייגט אים אַרויס אין נישט קיין שענע פאַרבען. אין דער זעלבער צייט, ווען זיין גאַנצע פאַמיליע איז אַזוי צורו-דערט, און זיין אייגען האַרץ ווערט צוריסען פון דעם וואָס קומט פאַר, האַלט ער זיך אַלץ אין זיין געשעפטסמעסיגער פינקטליכקייט, און פאַר-פעלט נישט איינצומאַנען פון דער שכנה די פּערציג קאַפּיקעס דירה געלד; און די צוואַנציג קאַפּיקעס פאַר דעם, וואָס ס'איז געמאַכט געוואָרען עפעס אַ קליינער שאַדען אין דעם צימער, וואָס זי באַוואוינט.

גאַרקי מאַכט אויך, אַז אַלע אַרום דעם מעשטשאַנין זאָלען געגען אים רעבעלירען און פון אים לאַכען, און ער בריינגט זאָגאַר אַריין גאַר אַ זייטיגען צושויער, טיעטערעו, אַ כאַראַקטעריסטישער רוסישער בראַ-דיאַגע, אַ מין פּאַסיווען סאַטיר, וואָס אינטריגירט נישט, טוט נישט קיין ביי-זעס, אָבער וועלכער האָט די אויפגאַבע צו לאַכען פון דעם מעשטשאַנין און פון זיין זון, און באַגלייטען מיט דיזאַנאַנס אַקאַרדען זייער טויטען לע-בען; ער זאָגט אויף זייער חשבון גלייכווערטלעך, ער מאַכט וועגען זיי אַ גאַנצע פּילאַזאָפּיע, פּול מיט איראַניע און סאַרקאַזם.

גאַרקי'ס טענדענץ איז, הייסט עס, נישט נאָר צו שילדערן דאָס צו-פאַלען פון דער קליינבירגערליכער פאַמיליע, נור אויך צו זאָגען אַ מצוה אויף איר, זי איז מער נישט ווערט, און דאָס איז איר פאַרדינטער סוף...

זי גאַרקי איז טאַקע געווען אַזוי שטאַרק גערעכט מיט זיין שטאַנד-פּונקט — דאָס איז אַ גאַנץ אַנדערע פּראָגע, וועגען דעם קענען זיין מיי-נונגס פאַרשידענהייטען. אָבער דאָס האָט ער געזוכט צו זאָגען אין זיין דראַמע „מעשטשאַניע“.

מאַריס שוואַרץ'ס אויפפירונג פון „מעשטשאַניע“ איז געווען אַ גע-לונגענע, מוני ווייזענפריינד האָט געשפּילט דעם מעשטשאַנין בעזעמאַנאָו. בינא אַבראַמאָוויטש אַלס אַקאָלינא. מאַריס שוואַרץ — טימערעו. טענענ-האַלץ — ניל. פּריד — פּיאַטער. אַנא אַפעל — טאַטיאַנאַ. גאַלדפּאַדען — פּערעטשיכין. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: בערטא גערסטען, בעלא פינקעל, קעשיר, שטראַסבערג, זיידענבערג א. א.

ס'איז נישט געווען קיין לייכטע פּיעסע. זי איז געבויט אויף דעם מאַ-טיוו פון שווערסטען פּראַבלעם אין געזעלשאַפּטליכען לעבען. דאָך האָט זי געשאַפען נישט בלויז אויפקלערונג נאָר טאַקע פאַרגעניגען.

ד. „נא דניע“ (אויפ'ן דעק)

אויפ'ן דעק פון אַ פּאַסאַזשיר שיף פאַרען די סאַמע אַרימסטע מענשען, די אונטערשטע קלאַסען, די וועלכע האָבען ניט צו צאָלען פאַר באַקוועמ־ליכקייט, און וועלכע מוזען זיך צוואַמענהויפען אין ענגשאַפט, און פילען די שוועריגקייטען פון דער רייזע. און אין גאַרקײַס „נא דניע“ זיינען גע־שילדערט די לעבענס פון אַרויסגעשטויסענע פון דער געזעלשאַפט, פון דורכגעפאַלענע אין לעבען, וועלכע האָבען ניט באַקוועמליכקייט, און צווישען וועלכע עס געפינען זיך אויך אַזעלכע וועלכע האָבען ניט קיין האַפנונגען.

די פיעסע ענטהאַלט אַ גאַלעריע פון כאַראַקטערע, פאַרשידענאַרטי־גע טיפּען, און אייגענאַרטיגע פאַרשוינען, פון פאַרשידענע קרייזען, וועל־כע האָבען אַמאַל געהאַט פלעצער און אויפגאַבען אין לעבען, נאָר זיי זיי־נען געפאַלען, אַראָב פון זייערע פאַזיציעס, און געפאַלען אַלץ נידעריגער ביז זיי זיינען אַריינגעפאַלען אין אַ שענק, אַ מיין אכסניה, וואו עס האַל־טען זיך אויף אַזעלכע נפשות, וואו זיי פאַרברענגען אין זוכען צו פאַרגע־סען זייערע צרות אין משקה, און אין נשמה גריזשעניש. זיי צוגריזשען זיך אַליין, זייער אייגען לעבען און פערזענליכקייט, אויף וויפיל עס איז נאָך געבליבען עפעס דערפון אין זיי... זיי גריזשען זיך איינער דעם צוויי־טען. עס וועבען זיך אינטריגעס צווישען זיי. עס פלאַנטערט זיך אויך אַריין אַ זינדליכע ליבע פון דער אייגענטימערין פון דעם שענק, וואַסליסאַ, און אַ מאָרד־טאַט אויף דעם שענקער, קאַסטילאַוו, פון וועלכען די שענ־קערין האָט געוואַלט פטור ווערען.

די האַנדלונג זעט אויס ערטערווייז מעלאַדראַמאַטיש, אָבער די האַנדלונג איז ניט דער עיקר אין דער פיעסע, נאָר די כאַראַקטעריזירונג, וואָס איז בשום אופן ניט פאַטאַגראַפיש־מעסיג, נאָר טיף פסיכאָלאָגיש. ס'האַנדעלט זיך אין מענשען מיט צובראַכענע נשמות, און דאָס זיינען נאָך אַזעלכע מענשען, פון וועלכע יעדער האָט אַ באַזונדערע אינדיווידואַ־ליטעט, אַ אייגענאַרטיגקייט, וואָס איז פאַרשידען פון אַנדערע. מען קען זאַגען, אַז יעדער האָט אַ פאַרשידענאַרטיגען ברוך אין דער נשמה.

אין דעם מענשליכען מאָזאיק שוועבט אַרום אַן וואַלטער מאַן, לוקאַס, אַ וואַנדערער, קיינער ווייסט ניט פון וואַנען ער קומט, קיינער ווייסט ניט וואו ער גייט, אפשר ווייסט ער דאָס אויך ניט. וואָס איז עס פאַר אַ אונ־טערשיד פאַר דעם וואַנדערענדען וואוהין ער וואַנדערט, אַבי ער וואַנד־דערט, און ער קען לאַזען פילען זיין איינפלוס... ער זוכט צו וועקען האַפ־נונג ביי די האַפנונגסלאַזע; גלויבען ביי די אונטערגריינענע. ער האָט פאַר די מענשען אַ לערע, וואָס ער גיט איבער אין אַ מעשה־לע: געווען

ערגעץ וואו אין אַ פאַרוואַרפענעם פּלאַץ מענשען, וועלכע האָבען שווער געאַרבייט, שווער געליטען און שטאַרק געבענקט. זיי האָבען געהאַט אַ טיפען גלויבען, דאָס ס'איז פאַראַן, זיי וויסען ניט וואו, אַ ערגעץ-לאַנד, וואו אַלץ איז שען, ליכטיג, לייכט, פּרייליך; מען באַדט זיך דאָרט אין גליק, און זיי האָבען אויך געגלויבט, אַז ס'וועט קומען אַ טאָג, ווען זיי וועלען זיך אַלע אויפהויבען און אוועקגיין אין ערגעץ-לאַנד, צו געניסען דאָס גליק וואָס איז דאָרט פאַראַן... טרעפט זיך אָבער, אַז מען באַשטימט צו בויען אַ באַן ליניע, וואָס דאָרף דורכגיין דורך דעם פּלאַץ וואו די גלויביגע געפינען זיך. קומט אַהין אַ אינוזשיניר אויסמעסטען דאָס פּלאַץ. די מענשען קומען מיט אים אין קאַנטאַקט, און פּרעגען אים: — וואו גע- פינט זיך דאָס ערגעץ-לאַנד?... הויבט דער אינוזשיניר אָן זוכען אויף דער קאַרטע, זוכט אין אַלע ווינקלען און ענטפערט: ס'איז ניטאָ אַזאַ לאַנד. זאָגען די מענשען, אַז דאָס קען ניט זיין. ס'מוז זיכער עקזיסטירען דאָס ערגעץ-לאַנד... זוכט ער ווייטער, און ער ער קלערט ווידער נאָך פעס- טער: ס'איז ניטאָ! ווערען די מענשען אויפגעבראַכט, ענטווישט, פאַר- צווייפעלט, און זיי הרג'ענען אים.

דער מוסר השכל פון דעם מעשה'לע וואָס דער פאַרפאַסער האָט אי- בערגעגעבען דורך דעם מויל פון אַלטען לוקאַס איז ניט צוצונעמען ביים מענשען זיין גלויבען.

און נאָך דעם וואָס דער אַלטער האָט דערציילט זיין מעשה'לע, גאָר- קייט משל מיט דעם זעלבסטפאַרשטענדליכען נמשל; און נאָך דעם, וואָס ער פאַרלייכטערט די שמערצען פון אויפלימונג פון אַ פּרוי, וועלכע ראַנג- געלט זיך אין די לעצטע מינוטען פון איר לעבען, און זי הויכט אויס די נשמה, גייט דער אַלטער אין דער ווייטער וועלט אַריין, מן הסתם צו בריינגען אויך צו אַנדערע מענשען זיין לערע, זיין הילף, זיין טרייסט.

„נאָ דניע“ איז אויפגעפירט געוואָרען פון ארץ ישראל קונסט טעאַ- טער „אוהל“ אין די סקאַלאַ אין יולי 1934: דגנית האָט געשפילט אַלס וואָסיליסאַ; י. זרובבל — קאַסטילאַוו; כנעני — סאַטין; מרגלית — לו- קאַס; א. נחמתי — וואַסקאַ; ברבן — אַלס דער באַיאָן. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: צהובל, שחורי, לאופענפעלד, קסטיליניץ, פּופיק, ל. שלאַנסקי, ברקאית. ס'איז געווען אַ געלונגענע אויפפירונג אונטער דער דירעקציע פון טאַלענטירטען דירעקטאָר משה הלוי. די דעקאָראַציעס זיינען געווען זייער פאַסיג אי פאַר דער רוסישער אומגעבונג, אי פאַר דעם אימפרעסיאָניסטישען טאָן פון דער פאַרשטעלונג.

ה. טאלסטאײַט „לעבעדיגער מת“

לעאָ נ. טאלסטאָי איז געווען דער גרעסטער רוסישער שריפט־
שטעלער פון 19-טען יאָרהונדערט. ער האָט געלעבט פון 1828
ביז 1910.

ער איז, לויט מיין מיינונג, געווען דער גרעסטער שריפטשטע־
לער אין דער וועלט אין זיין צייט. אין ריין קינסטלערישען זין זיינען
נאָך דאָ אייניגע, וואָס קענען קומען אין באַטראַכט. אָבער קיין איינער
האָט זיך ניט דערהויבען צו אַזאַ הויכער מאַראַלישער שטרעבונג מיט
דעם צוועק צו רעטען די וועלט, באַזונדערס פון די קאָטאָסטראָפּען
פון מלחמה, די שוידערליכסטע וואָס זיינען פאַראַן, ווי טאלסטאָי. ער
האָט באַנייט דעם טויזענדיעריגען רוף פון דעם גרעסטען באַפרייער
און געזעצגעבער פון אַלע צייטען, משה רבינו: „לאַ תּרצח!“ און
ער האָט געשאַפּען דאָס גרויסע ווערק „קריג און פּרידען“, אין וועל־
כען ער האָט געשילדערט די ווירקונגען פון מלחמה. ער האָט נאָך
געשריבען פּילע ווערק, אין וועלכע ער האָט געשילדערט גלעצענד
דעם מענשליכען קאָראַקטער, מענשליכע שוואַכקייטען, און האָט מאַ־
גיפעטירט זיין שטרעבונג צו דערהויבען די מענשען. עס זיינען
באַרימט זיין „אַנאַ קאַרענינאַ“, „קרייער סאַנאַטאַ“, „תּחית המתים“
א. א.

לעאָ נ. טאלסטאָי האָט אויך געשריבען אייניגע דראַמען, אַ פאַר
פון זיי זיינען פון גרויסען ווערט. ביים לעבען האָט ער אַרויסגעגע־
בען דריי פּיעסען — איין דראַמע: „די נאַכט פון פינסטערניש“; און
צוויי קאָמעדיען: „דער ערשטער בראַנפּען־מאַכער“ (אייגענטליך
איז דאָס בלויז אַ סקיצירטע קאָמעדיע), און „די פּרוכט פון קולטור“.
ער האָט איבערגעלאָזען נאָך דראַמאַטישע ווערק, וואָס מען האָט
פאַרעפענטליכט ערשט נאָך זיין טויט: צוויי דראַמען, „דער לעבע־
דיגער מת“, און „די ליכט שיינט אין פינסטערניש“; און אַ פּיעסע
אין צוויי אַקטען, „די אורזאָך פון דאָס אַליין“. מען האָט אויך דראַמאַ־
טיזירט זיין גרויסע דערציילונג „תּחית המתים“. פון די פּיעסען זיינען
אייניגע איבערזעצט געוואָרען אין אידיש. איינע פון זיי „דער לע־
בעדיגער מת“ איז מיט גרויס ערפּאָלג געשפּילט געוואָרען פּילע מאל
אין לאַנדאָן.

קיין אַנדערע איבערזעצטע פּיעסע אין אידיש איז ניט געשפּילט גע־
וואָרען אין לאַנדאָן מיט אַזאַ גרויסען ערפּאָלג, ווי טאלסטאָיײַט „דער
לעבעדיגער מת“, וואָס מאַרס מאַסקאָוויטש האָט אויפגעפירט צום ערש־
טען מאל אין פּאַוויליאָן טעאַטער אין 1913.

„דער לעבעדיגער מת“ איז אַ שאַרפּער פּראָטעסט געגען די געזעצען, וואָס האָבען עקזיסטירט אין צאַרישען רוסלאַנד. בנוגע באַציהונגען צווישן זען מאַן און ווייב, וואָס האָבען באַשרענקט די רעכטע פּון ביידע און זיי געצוואונגען צו אַ היפּאָקריטישער פּאַרבינדונג, אפילו ווען זיי האָבען מער ניט געהאַט קיין ברעקעל געפיל פּון ליבע איינע צו די צווייטע.

עס האַנדעלט זיך אין דעם לעבען פּון אַ מענשען טהעאָדאָר וואָס־לעוויטש פּראָטאַסטאָוו, גערופּען פעדיאַ, אַ מענש מיט אַ ברייטער ניט באַפּרידיגטער נשמה, וועלכע בענקט נאָך שענקייט, נאָך לעבען, לידער און טענין, און איז געבונדען צו אַ ווייב, ליזא רופּט מען זי, וואָס פּאַרשטייט אים ניט, וואָס איז דער היפּוך פּון אים, וועלכע וואָלט אים וועלען צובינדן דען צו דעם געווענליכען פּראָזאַאישען לעבען פּון אַ געווענליכער גייסט־לאָזער בירגערליכער פּאַמיליע. פּאַרשטייט זיך דאָך, אַז ער רייסט זיך אַוועק פּון איר.

זיין שוויגער, אַנאַ פּאַוולאָוואַ, שילדערט אים און די פּאַזיציע פּון דער פּאַמיליע אויף אַזאַ אופן: „ווי קען מען ליבען אַזאַ מאַן — אַ גע־בראַכענער טראַסטיק, אין וועלכען קיינער קען זיך ניט אַנשפּאַרען... זיינע אַלע געשעפטען זיינען פּאַרדרייט, אַלצדינג איז פּאַרזעצט, קיין גראַד־שען מיט וואָס עפעס צו צאָלען; און אַז אַ פעטער שיקט 2000 רובל צו צאָלען די פּראָצענטען אויף דעם פּאַרזעצטען גוט, נעמט ער צו די געלד און פּאַרשווינדט דערמיט. זיין פּרוי בלייבט אין דער היים מיט אַ קראַנק קינד“.

אַבער וואוהין איז אַוועק פעדיאַ? — צו די ציגיינער, ערגעץ וואו ווייט פּון דער שטאָט. דאָרט ביי זיי איז דאָ די פּרייליכע, זינגענדע, טאַג־צענדע מאַשאַ, צו וועלכער עס ציט אים, און ביי וועלכער ער געפינט אַ באַפּרידיגונג צו זיינע בענקענישען.

וואָלט מען געלאָזט פעדיאַן לויפען, און וואָלט ליזא זיך פּון אים אַבגעשיידט, וואָלט פעדיאַ זיך אפשר געשאַפּען אַן אַנדער מין לעבען, אָדער עס וואָלט קיינעם ניט אַנגעגאַנגען וואָס ס'איז מיט אים געשען. אָבער נייץ, אַזאַ אויסוועג איז אונמעגליך דורך די קאַנווענציעס וואָס עק־זיסטירען, דורך דער געזעלשאַפּטליכער מיינונג און איבערהויפּט דורכ'ן צאַרישען געזעץ וועלכער מאַכט שווער דאָס גט'ן זיך.

ליזא, כאַטש ס'איז דאָ אַ צווייטער וואָס ליבט זי, אַ יוגענד פּריינד, וויקטאָר קאַרינין, וויל זי דאָך, כדי צו פּאַרשטאַפּען עפענטליכע מיילער, איר מאַן, שיקט זי וויקטאָר'ן מיט אַ בריף צו פעדיאַן. זי וויל אַז ער זאָל אים אויסזוכען ביי די ציגיינער און זאָל אים אַהיים בריינגען.

וויקטאָר געפינט פעדיאַן אין מאַשאַ'ס געזעלשאַפּט. ער גיט אים

איבער ליזא'ס בריף, אבער ער וויל זיך ניט צוריקקערען אַהיים. ער האַלט גאַר אַז וויקטאָר איז אַ בעסערער און פּאַסיגער מאַן פאַר ליזא'ן, ווי ער איז.

איבערהויפט — זאָגט פעדיאַ — „איך וויל זיין איך, און זאָל זי זיין — זי... פאַרט וויקטאָר צוריק אַהיים אָן אַ רעזולטאַט.

פאַרט אַ צווייטער שליח צו פעדיאַ'ן, פּרינץ אברעזקאָוו. ער וויל פון אים וויסען: „וואָס האָט ער בדעה?״ ענטפּערט פעדיאַ: „איך האָב גאַרניט בדעה. איך האָב זי באַפּרייט“. אַזוי מיינט ער, אַבער זי, איר משפּחה און פּריינד מיינען ניט אַזוי.

פעדיאַ'ן איז שווער דורכצוגיין אַ גט פּראָצעס, אין זועלכען מען דאַרף זאָגען ליגען, און נעמען אויף זיך כל המינים פאַראַנטוואַרטליכקייט טען, און כדי צו מאַכען אַ סוף צו דער לאַגע, באַשטימט ער צו פאַרשוויינדען אין דער ווייטער וועלט, און ער אינסינואירט, דאָס ער האָט זיך דערטרונקען, אין אַזאַ פּאַל איז זי דאָך „פּריי“.

די אינסינואירונג גיט זיך מאַמענטאַל איין. ליזא באַטראַכט זיך פאַר אַן אלמנה און האָט חתונה מיט וויקטאָר'ן.

דאַרף דאָך דאָס פּראַבלעם שוין זיין געלייזט. אַבער ניט אַזוי לייכט גייט עס אין אַ מלוכה מיט אונטערדריקענדע געזעצען. פעדיאַ וואַנדערט, שיכור'ט און פּלאַפּעלט, אַז ער איז אַ לעבעדיגער מת. עס דרייט זיך אַרום אַ שפּיאַן און הערט זיך איין צום געשפרעך. דאָס פירט צו דאָס אַרעסטירן רען פון פעדיאַ'ן, און ס'ווערט פּעסטגעשטעלט, אַז ער איז ניט טויט, אַז זיין ווייב ליזא איז ניט געווען קיין אלמנה, און איר חתונה מיט וויקטאָר'ן איז ניט קיין ריכטיגע היראַט.

קומט פאַר אַ פּראָצעס מיט אַן אויספאַרשונג פאַר אַ מאַגיסטראַט. טאַלסטאַי שטורעמט אַרויס, דורך פעדיאַ'ס ערקלערונגען ביי דער אויספאַרשונג, געגען דעם געזעץ. ער טענה'ט: „עס זיינען דאָ דריי מענשען: איד, ער און זי. די באַציהונגען אונזערע פון איינעם צום צווייטען זיינען קאַמפּליצירט — עס גייט אָן אַ גייסטיגער קאַמף, וואָס איר קענט ניט פאַרשטיין, אַ קאַמף צווישען גוטס און שלעכטס. דער דאָזיגער קאַמף ענד'דיגט זיך אויף אַזאַ אופן, דאָס זיי ווערען פּריי. אַלע זיינען אין פּרידען. זיי זיינען גליקליך און זיי דערמאָנען מיך מיט ליבע... קומט איר, די פאַרטייג'דיגער פון יוסיטיץ, די וועכטער פון מאַראַל! און פאַר די עטליכע רובל וואָס איר באַקומט אַ חודש פאַר טון אייער שמוציגע אַרבייט, און איר נעמט זיך אַנשרעקען די מענשען, וועמענס קליינסטער פינגער האָט מער ווערט ווי איר אין גאַנצען, קערפּער און נשמה“...

אַ פּריינד, איוואַן פעטראַוויטש, בריינגט אים אַ רעוואָלוציע. און ווען

פעדיאס'ס אדוואקאט גיט אים איבער, און ס'קען זיין דאס מען וועט אים און ליזא'ן פארשיקען קיין סיביר, אדער זי וועט מווען אריין אין א מאַט-נאסטיר, דערשיטט ער זיך.

ווען ליזא פרעגט אים: „פעדיא, פאר וואס האסטו עס געטון?“

ענטפערט פעדיא: „זיי מיר מוחל... איך האב ניט געקענט... דין אנדערש באפרייען.“

אט אזוי ענדיגט זיך די פולבלוטיגע גראנדיעזע דראמע, וואס איז העכסט רעאליסטיש און דאך פול מיט ראמאנטיק; אין וועלכער די כאַראַקטערע זיינען אזוי אויסדרוקספול, און די האַנדלונג שטייגערענד צו אַ קלימאקס און אַ אַנטי-קלימאקס, וואָס בריינגט צום טראַגישען אויסגאַנג פון דעם פאַמיליען פלאַנטער, פאַראורזאַכט דורך שעדליכע געזעצען און אַ עקעלאַפּטען סיסטעם. ס'איז אַ ווערק מיט אַ הויכער טענדענץ צו אינ-דיווידועלער פרייהייט.

די כאַלאַסטערע ציגיינער, דאָס זינגען און טאַנצען פון מאַשאַ'ן און אירע באַגלייטעריןס, און אויך דער פּראָצעס, געבען מעגליכקייטען צו אַ ספּעקטאַקולאַרער פאַרשטעלונג. ס'איז פאַראַן מעגליכקייטען דורך דער פּיעסע צו געניסען גייסטיגען פאַרגעניגען און ענטזיקונג פאַר'ן אויג און אויער.

אין די אידישע פאַרשטעלונגען איז דאָס אויסגענוצט געוואָרען, ווען אפילו אין אַ באַשרענקטער מאָס.

מאָריס מאַסקאוויטש האָט געשפּילט אַלס פעדיא. ער האָט די ראַלע איינפאַך איינגעקערפערט. סערא סילוויאַ איז געווען מאַשאַ; פעני וואַקס-מאַן — ליזא; מ. ד. וואַקסמאַן — וויקטאָר; סעם גאַלדענבורג — פעט-ראָוויטש. נאָך פילע אַנדערע האָבען זיך באַטייליגט.

ס'איז געווען איינע פון די ערפאלגרייכסטע פאַרשטעלונגען אויף דער אידישער בינע.

ו. הענריק איבסען'ס „נארא“ און „גייסטער“

הענריק איבסען איז דער גרעסטער דראַמאַטורג, וואָס די וועלט האָט געהאַט אין די מאַדערנע צייטען. איינציגע דראַמען זיינען אויך דאָ פון אַנדערע שריפטשטעלער, וועלכע מען קען גאַנץ לייכט פאַר-גלייכען צו זיינע, אָבער אין דראַמאַטישער שאַפונג אין אַלגעמיין שטייט ער העכער פון אַלע. ער איז געווען דער גרויסער אומוועל-צער פון דעם טעאַטער. ער האָט געבראַכט דעם רעאַליזם און די סאָציאַלע פּראָבלעם דראַמע אויף דער בינע. זיין איינפלוס אויף טעאַטער בכלל אין דער וועלט איז זייער גרויס.

הענריק איבסען איז אַ נאַרוועגישער דראַמאַטורג. ער איז גע-
בוירען געוואָרען אין 1828 און איז געשטאַרבען אין 1906. ער איז
געווען אַ זייער פּרוכטבאַרער פּאַרפּאַסער. ער האָט געשאַפּען צענד-
ליגע פּיעסען, דראַמען און קאָמעדיען, וועלכע האָבען אַרויסגערופּען
גרויסען שטורם און געוואָלטיגען אינטערעס. די קאָנסערוואַטיווע
וועלט האָט נישט לייכט אָנגענומען זיינע ווערק. זי האָט געקעמפט
געגען זייער אויפּפירונג אויף דער בינע. אָבער ער האָט באַזיגט
זייער ווידערשטאַנד.

פון זיינע ווערק איז צו דערמאָנען: „די קאָמעדיע פֿון ליבע“;
„קעניגע און גאַלילעער“, אין וועלכען ס'איז פּאַראַן אַ זאָנדרבאַרע
לעגענדע בנוגע ירושלים; „בראַנד“, אַ דראַמאַטישע פּאַעמע פון
פּילאָזאָפּישען פּאַרנעס; „פּיער גינט“; „די שטיצען פון דער געזעל-
שאַפּט“, אַ רעוואָלוציאָנערע דראַמע; „דאָס פּופּען הויז“ (נאַראַ), די
רעבעליאָן פון דער פּרוי געגען איר אָבהענגיקייט אין מאַן; „די
גייסטער“, די דראַמע פון דער פּאַרדאָרבענהייט אין דער פּאַמיליע;
אַ פּאַלקס פּיינד, דער אַני-מאַמין פון אינדיווידואַליזם; „העדא
גאַבלער“; „די ווילדע קאָטשקע“; „דער בוי-מייסטער סאַלנעס“;
און „ווען מיר טויטע ערוואַכען“, אַ טיפּע פּסיכאָלאָגישע דראַמע,
וואָס שפּיגעלט אָב דעם רעטראַגרעס פון עלטער.

די ערשטע פּיעסע פון הענריק איבסען, וואָס איז איבערגעזעצט
געוואָרען אין אידיש איז געווען „אַ פּאַלקס פּיינד“. ווי איך האָב שוין
אָנגעציגט איז יעקב גאַרדין געווען דער איבערזעצער פון דער
פּיעסע. זי איז וועניג וואָס געשפּילט געוואָרען אין לאַנדאַנער אידי-
שען טעאַטער. עס זיינען נאָך איבערגעזעצט געוואָרען אין אידיש
„נאַראַ“ און „די גייסטער“. זיי האָב איך געזען אויף דער היגער אי-
דישער בינע.

„ ד אָ ס פּו פּען - הו י ז אָ דעח “ אַדעח “ נ אָ ר אַ “ איז געווען
איבסען'ס דראַמע פון דער פּאַרשקלאָפּונג פון דער פּרוי אין דער פּאַ-
מיליע און איר רעוואָלט געגען דער פּאַזיציע צו זיין דאָס שפּילצייג פון
דעם מאַן. עס פּאַרשטייט זיך, אַז ס'איז געווען די פּאַמיליע פון זיין צייט,
אין וועלכער די פּרוי איז געווען אין גאַנצען אָבהענגיג פּונם מאַן, און זי
האָט נישט געקענט האָבען קיין אייגענע מיינונג, געגען וועלכער דער גרוי-
סער נאַרוועגישער דראַמאַטורג האָט פּראָטעסטירט.

אין יענער פּאַמיליע איז די פּרוי אויך דערצויגען געוואָרען אַזוי, דאָס
זי זאָל זיין אונטערגעוואָרפען דער מאַכט און די קאָפּריווען פון מאַן. זי
איז געווען צוגעפּאַסט צו דער אויפּגאַבע, צו זיין אַ שפּילצייג זיינע; און
אַט דעם צושטאַנד האָט איבסען געוואָלט ענדערן.

ער האָט פֿאַר זיין צוועק אויסגעקליבען, גראַד ניט קיין אונגליקליכע פֿאַמיליע, אין וועלכער מאַן און פֿרוי האָסען זיך, אָדער האָבען ניט קיין שלום בית, קיין האַרמאָניע צווישען זיך. פֿאַרקערט, ער האָט אויסגעקליבן בען דאָס וואָס ווערט אין אַלגעמיין אָנגענומען אַלס אַ גליקליכע פֿאַמיליע, און געצייגט, אַז אפילו ווען די קייטען זיינען פֿון זייד געשטיקט, אָדער פֿון גאַלד געשמידט, זיינען זיי אַלץ קייטען, און די וואָס טראַגט זיי פֿילט זיך באַלאַסטעט און אונגליקליך.

ס'האַנדעלט זיך אין דער געשיכטע פֿון דעם אַדוואָקאַט טאַרוואָלד העלמער, וועלכער האָט געליבט זיין פֿרוי, די רייצענדע, לעבענס לוסטיגע נאַראַ, וועלכע ער האָט באַטראַכט פֿאַר זיין „שפּיל פֿייגעלע“, פֿאַר זיין נאַכטיגאַל. זיי האָבען קינדער און לעבען גליקליך. אָבער בעת ער איז געווען קראַנק, האָט זי געליען אָן זיין וויסען געלד, כדי ער זאל קענען פֿאַרען אין די וואַרימע בעדער און געזונט ווערען. דער וואַוכערער ביי וועלכען זי האָט דאָס געלד געליען האָט געפֿאַדערט איר פֿאַטער'ס אונטערשריפט אַלס גאַראַנטיע. אָבער אויך דער פֿאַטער איז געווען קראַנק, און כדי אים ניט צו באַלעסטיגען, האָט זי אַליין אונטערגעשריבען דעם פֿאַטער'ס נאָמען. דאָס הייסט זי האָט געפֿעלשט די אונטערשריפט.

מיט יאַרען שפּעטער, ווען איר מאַן איז שוין אַ געזונטער רייכער באַנק דירעקטאָר און דער וואַוכערער זוכט אַרויסצופֿרעסען פֿון אים געלד דורך זיין פֿרוי'ס פעלשונג, ערפֿאַרט ער פֿון דער גאַנצער געשיכטע. ער ווערט אויסער זיך, סטייטש: זיין נאַראַ אַ „ליגנעריין“, אַ „פעלשעריין“, אַ „היפֿאַקריטקע“... ער האָט גאַרניט קיין גענוג שלעכטע ווערטער פֿאַר איר... און זי זאל עס זיין די מוטער פֿון זיינע קינדער... „אַזעלכער“ טאָר מען דאָך ניט איינפֿאַרטרויען קינדער צו דערציען.

נאַראַ פֿילט זיך זייער געטראַפֿען. זי האָט געוואַרט, אַז דער מאַן זאל זיך פֿאַר איר אָננעמען; ניט נאָר האָט זי אַלץ געטון פֿאַר זיינעטוועגען, נור ער האָט דאָך געזאָגט שטענדיג אַז ער ליבט זי אַזוי שטאַרק, זיינע באַליידיגונגען פֿאַרלעצען זי זייער טיף. זי פֿילט זיך שטאַרק דערנידעריגט. העלמער באַקומט אפילו צוריק דעם וועקסעל מיט דער געפֿעלשטער אונטערשריפט. ער פֿילט שוין אַז זיין כבוד איז גערעטעט, וויל ער איר שוין „פֿאַרגעבען“ און ער הויבט ווידער אָן צייגען זיין ליבע צו זיין „שפּיל פֿויגעלע“, אָבער נאַראַ וויל מער ניט זיין קיין שפּילצייג. זי באַשטימט אים צו פֿאַרלאַזען, און צוריקבלייבען וועט זי נאָר, אויב ס'וועט געשען דער „נס פֿון נסים“ אויב זיי וועלען ווערען גלייך, גלייכבאַרעכטיגטע מענשען....

די דראַמע איז פֿון אַ טעכנישען שטאַנדפּונקט איינע פֿון די בעסטע

וואָס איבסען האָט געשאַפּען. עס איז אפילו פאַראַן אין איר צופּעליגקייט ; אָבער זי איז געווען אַזוי ניי הן אין דער סאַציאַלער טענדענץ, הן אין דער פאַרמע, אַז דאָס האָט פאַרדעקט אַלע פעלערען און זי האָט געהאַט אַ גע-וואַלטיגען דערפאַלג אויף דער וועלט בינע.

אויף דער אידישער בינע האָב איך זי געזען בלויז איין מאָל שפּילען. שיינט מיר, אַז ס'איז געווען אין 1910, אין די פאַראַגאָן, נאָכדעם געוואָרען „מײל ענד עמפּיר“. דיינע פיינמאַן האָט געשפּילט אַלס נאַראַ, פּיל בע-סער ווי איך האָב ערוואַרטעט. און לערעסקו איז געווען העלמער איר מאָן. שוין דאָס אַליין וואָס „נאַראַ“ איז געשפּילט געוואָרען אויף דער אי-דישער בינע איז געווען אַ וויכטיגע ערשיינונג.

„די גייסער“ פון הענריק איבסען ווערט אין אַלגעמיין באַטראַכט אַלס די דראַמע פון ערבונג, פון דער בלוט-ירוש, וואָס גייט איבער פון זינדיגע עלטערן צו די קינדער. אין אמת'ן איז „גייסטער“ פיל מער. ס'איז מער ווי, אַזוי צו זאַגען, אַ פיזיאָ-פּסיכאָלאָגישע דראַמע. עס איז אַ סאַציאַל-קריטיש ווערק, איינע פון די גרעסטע סאַציאַל-קריטישע ווערק, וואָס איז ווען עס איז געשאַפּען געוואָרען פאַר דער בינע.

אין „גייסטער“ ווערען קריטיקירט פילע זייטען פון דער געזעל-שאַפט :

עס ווערט קריטיקירט דער אַסקעטיזם, וואָס איז אַ קוואַל פון היפּאָ-קריזיע און פאַלשקייט...

עס ווערט קריטיקירט די בירגערליכע פאַמיליע, אין וועלכער עס ווערען פאַרבונדען מענשען וואָס זיינען אין זיערע געפילען פרעמד איינע צו די צווייטע, און אין וועלכער די פרוי מוז זיך אונטערוואַרפען דער לוסט און ליידענשאַפט פון מאָן.

עס ווערט קריטיקירט די פאַרערונג, צו געוויסע פּערזאָנען וועלכע שפּילען ראַלען אַלס כלל טוער, און ערשיינען פאַר דער וועלט אַלס פיינע מענשען, ווערענד אינערליך זיינען זיי פאַרדאַרבען.

עס ווערט קריטיקירט די פּילאַנטראַפיע, און עס ווערט אַנגעצייגט אַז פילע צדקה אַנטשאַלטען ווערען געשאַפּען דורך אַ בייזען ווילען, דורך אַ וואונט צו פאַרדעקען מיאוס'ע חטאים.

עס ווערט קריטיקירט אַ סיסטעם פון געזעץ און אַרדנונג, וואָס איז באַזירט אויף פאַלשקייט און פאַרדאַרבענקייט.

עס ווערט אפילו קריטיקירט די נייגונג פון דעם אַרבייטער וואָס זוכט זיך צו באַפרייען פון דער אַרבייט, און זיך צו נעמען צו עפעס אַ גע-

שעפט, אונגעאכטעט וואס דאס דארף זיך שטיצען אויף אונאָרענטליכקייט און אונערליכקייט.

מיט אַנדערע ווערטער, עס ווערט פאַרגעשטעלט אין „גייסטער“ אַ גאַנצע וועלט פון פאַלשקייט, אַ וועלט וואָס איז פאַרדאַרבען.

און אַט אין דער וועלט קומט פאַר די טראַגעדיע פון אַסוואַלד, פון דעם יונגענמאַן, וועלכער האָט גע'ירשנ'ט פון זיין פּאַטער בלוט אין די אַדערען, וואָס איז פאַרגיפטעט מיט שרעקליכע מיקראַבען און פון אַל-קאַהאַל, וואָס רואַנירט אים, צושטערט אים, פאַרניכטעט אים שריט ביי שריט, ביז ער באַקומט פאַראַליו פון די געהירן, און ווערט אַ אונמעכטיג צוקריפעלט באַשעפעניש אויף וועלכען ס'איז אַ שוידער צו קוקען.

די טראַגעדיע פון אַסוואַלד'ן איז שיינבאַר די טראַגעדיע פון אַ אינ-דיווידיום, אַבער אין אמת'ן איז זי פיל מער. איבסען האָט די דאָזיגע אינ-דיווידועלע טראַגעדיע דערהויבען צו אַ סימבאָל, גיט אין אַלעגאָרישען, גור אין רעאַליסטישען זין. ער האָט געזאָגט: אַט דאָס איז דער ענדליכער רעזולטאַט פון דער ענטאַרטעטער וועלט, פון דער וועלט פון פאַלשקייט, היפּאָקריזיע, געמיינהייט און פאַרדאַרבענהייט — די ענטאַרטונג פון דער יוגענד.

די טראַגעדיע פון אַסוואַלד'ן ווערט באַגלייט פון דער טיפּער דראַמע פון זיין מוטער, פרוי אלווינג, וועלכע לעבט דורך די שרעקליכסטע ליי-דען, וואָס מען קען זיך פאַרשטעלען. איבסען האָט זיין טיפּע שעצונג צו דער פרוי איינגעקערפערט אין דער דאָזיגער ראַלע. עס איז אויך דאָ די דראַמע פון רעגינא, דאָס אונגעזעצליכע קינד פון דעם פאַרדאַרבענעם קאַמערעהער אלווינג, אַסוואַלד'ס פּאַטער, וועלכע דינט ביי פרוי אלווינג אין הויז, און מיט וועלכער אַסוואַלד וויל חתונה האָבען. רעגינא ווערט געטריבען און געשלעפט צו פּראַסטיטוציע. דאָס איז אויך די קאַנזעקווענץ פון דער אַרומיגער פאַרדאַרבענער און ענטאַרטעטער וועלט.

אין קיין אַנדער בינע ווערק איז ניט אַזוי געשליידערט געוואָרען דער וועלט אין פנים די פאַרדאַרבענהייט וואָס הערשט אין מאַנכע פון אירע קרייזען, ווי איבסען האָט עס געטון אין „די גייסטער“. ס'איז אַ גרויליך ווערק, אַבער פון אַ גרויסען סאַציאַלען און מאַראַלישען ווערט. מען האָט באַדאַרפט האָבען דעם העכסטען מוט אַזאַ ווערק צו פּראָדוצירען.

די אויפפירונג פון מאַריס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער אין פרינץ אָף וויילס איז געווען זייער גוט. מאַריס שוואַרץ אַלס אַסוואַלד האָט געשפילט גלענצענד. ער האָט אים פאַרגעשטעלט אַלס ענטאַרטעטער, וועלכער איז באַוואוסטזיניג אויף זיין אונגליק; אַנאַ אַפּעל האָט געשפילט

זייער ווירדיג די מוטער, פרוי אלווינג. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט:
איזידאַר קעשיר, וואָלף גאַלדפּאַדען, מאַדאַם גערסטען.
ס'איז געווען איינע פון יענע פּאַרשטעלונגען וואָס לאָזען זיך ניט
פאַרגעסען.

1. אויגוסט סטרינדבערג און זיינע ווערק „דער פּאַטער“ און „טויטען טאַנץ“

אויגוסט סטרינדבערג איז אַ שוועדישער שריפטשטעלער און
דראַמאַטורג, געבוירען אין 1849, געשטאָרבען אין 1912. ער איז
געווען אַ צייט־גענאָסע פון איבסען, און זיי האָבען געבילדעט אַ
פּאַלשטענדיגען קאַנטראַסט אין זייער שאַפּען. איבסען האָט הויפט־
זעכליך געזוכט אַרויסצובריינגען סאָציאַלע מאַטיווען און צילען,
און ער האָט די פּסיכאָלאָגיע פון זיינע כאַראַקטערע געזוכט צוצו־
פּאַסען צו אַט דער דאָזיגער טענדענץ. סטרינדבערג האָט הויפט־
זעכליך זיך באַשעפּטיגט מיט פּסיכישע ראַנגלענישען, אָבער ער
האָט דערביי אויך נאָכגעפּאַלגט אַ ספּעציפישע סאָציאַלע טענדענץ.
ער האָט געהאַט ביטערע דערפאַרונגען מיט פרויען. ער איז געווען
דריי מאל פאַרהייראַט און ער האָט אַלע דריי ווייבער זיינע גע'גט.
ער האָט געהאַלטען, אַז די פרוי באַהערשט דעם מאַן, און אין זיינע
ווערק האָט ער געזוכט צו שילדערן די דאָזיגע הערשאַפט און זי
באַקעמפּען.

סטרינדבערג'ס באַרימטסטע ווערק זיינען: „די וידוי פון אַ
נאַר“; „די אינגעבוירענע פון העמעד“; „לעגענדען“; ער האָט אויך
געשריבען די היסטאָרישע פּיעסען: „גוסטאַוואוס וואַסאַ“ און „דער
לעצטער ריטער“. אַחוץ דעם האָט ער געשאַפּען אַ טריאַלאָגיע אויף
דעם געשלעכטס פּראָבלעם: „דער פּאַטער“, „פּרייליין יוליאַ“, און
די „קרעדיטאַרען“; און אויך די דראַמע „דער טויטען טאַנץ“.

„דער פּאַטער“ און „דער טויטען טאַנץ“ זיינען איבערזעצט אין
אידיש און מען האָט זיי אויך געשפּילט אין לאַנדאָן.

סטרינדבערג'ס „פּאַטער“ איז אַ זייער שפּאַנענדע פּסיכאָלאָגישע
דראַמע, וואָס באַרייט אויך אַ אינטערעסאַנטע סאָציאַלע פּראָגע. זי
ענטהאַלט ניט בלויז בילדער פון לעבען, אָדער פּסיכישע ראַנגלענישען,
דאָס אויך, אָבער צוזאַמען דערמיט איז באַהאַנדעלט אַ העכסט וויכטיגע
אידיע: ווער האָט דאָס ענטשיידענדע רעכט אויף אַ קינד, דער פּאַטער
אָדער די מוטער? און אין שייכות מיט דעם פּראָבלעם בריינגט ער

ארויס דעם קאמף פאר מאכט, וואס גייט אן צווישען די צוויי געשלעכט־טער אין דער פאמיליע.

דער קאמף וואס ווערט געשילדערט אין דער דראמע איז צווישען דעם ריטמיסטער אדאלף און זיין פרוי לאורא. זיי האבען א קינד, א טאכטערל בערטא. וויל ער זי דערציען וואלס א פרייער מענש; און די מוטער וויל זי דערציען רעליגיעז. עס העלפען איר דערצו נאך אנדערע פרויען. אט ארום דעם מאטיוו ענטוויקעלט זיך א גרויסער קאנפליקט.

דער ריטמיסטער איז ניט נאר א מיליטאריסט, נאר אויך א גע־לערטער, א מענש מיט אנגעשטרענגטע בערווען, וועלכער באזיצט ניט אין זיך קיין זיכערקייט. זיין פסיכיק איז פון אנהויב אן ניט גאר באלאנג־סירט... און זי, די פרוי, איז פעסט און הארט ווי גראניט. זי שפילט זיך מיט זיין שוואכקייט, רייצט זיין אונזיכערקייט; זי לאזט אים פילען איר מאכט, וואס ווערט אפט טייפליש.

ער טענה'ט, אן ער האט דאס סאציאלע רעכט, וואלס פאטער, צו דערציען דאס קינד ווי ער וויל, ווייל ער פארזארגט די פרוי און דאס קינד, און ער איז פאראנטווארטליך פאר זייער וואוילשטאנד. אבער די פרוי איז פעסט ענטשלאסען ניט נאכצוגעבען. זי דערקלערט, אן זי האט א גרעסער רעכט — דאס נאטירליכע רעכט: דאס קינד איז איר'ס גע־זיס, ווערענד זי ס'איז איר פאטער'ס קענען זיין גרינדע צו צווייפלען...

אט דער צווייפעל, וועלכען די פרוי רייצט אויף ביי דעם מאן אין הארצען, פארגיפטעט זיין גאנצען וועזען. זייענדיג פון דער נאטור א צודרייטער, ווערט ער שטארק געמוטשעט פון דעם געדאנק זי דאס קינד איז זיינס, אדער ניט. דאס פארניכטעט זיין גייסט; עס מאכט אים אונמעכטיג; ער וואלט אפילו שוין וועלען זיך אונטערגעבען, זאל זי שוין דערציען דאס קינד ווי זי וויל, אבי זי זאל אים באפרייען פון דעם צוויי־פעל וואס זי האט אין אים דערוועקט. אבער דאס איז שוין אונמעגליך צו טון. אפילו ווען די פרוי וויל עס שוין, און זי פרובירט עס, גיט עס זיך איר ניט איין... די משוגעת אין אים וואקסט. זי האט געזאגט אויף אים, אן ער איז משוגע נאך פון פריער, אפשיטה איצט האט זי שוין מעגליכ־קייטען צו איבערצייגען דעם דאקטאר זיינעם, אן ער, דער מאן אירער, איז ניט ביים פולען זינען. זי בריינגט דערצו, אן מען זאל אים דארפען אנטון א צוואנגס העמדעל, און דורך דער ווירקונג, וואס ער זעט זיך געבונדען, א פארשפילטער, פלאצט אים דאס הארץ און ער שטארבט.

סטינדבערג האט געשילדערט דעם מאן פיל סימפאטישער פון דער פרוי. דער ריטמיסטער איז פארטגעשריטענער, ליבענדער, צערט־ליכער, מיט א ברייטערער אויפפאסונג. ער איז צודרייט, אבער אן ריי־

צונג און אויפרעגונג וואָלט ער געקענט אָנגיין. די פרוי איז וועניגער ענטוויקעלט, שטאַרק איינגע'עקשנ'ט, שלעכט, אונ'רחמנות'דיג. אָבער זי זיגט אין קאַמף.

דער זיג פון דער פרוי איבער דעם מאָן האָט אַ טיפערע באַדייטונג ווי ס'קען אויבערפלעכליך שיינען. ס'איז ניט נאָר דער זיג פון אַ פרוי, ס'איז דער זיג פון דעם נאַטור רעכט פון דער פרוי איבער דאָס יורדישע רעכט פון דעם מאָן. דער טויט פון פאַטער און דער נצחון פון דער מוטער סימבאָליזירען דעם זיג פונ'ם רעכט וואָס די נאַטור האָט באַשטימט, און וואָס שטייט העכער ווי דאָס רעכט וואָס מענשליכע גע'זעצן האָבען געשאַפֿען.

דער ערשטער, וועלכער האָט אויפגעפירט סטרינדבערג'ס „פאַטער“ אין לאַנדאָן איז געווען מאַריס מאַסקאוויטש. ער האָט געשפילט גאַנץ גוט אַלס דער ריטמיסטער. פעני וואַקסמאַן איז געווען לאוראַ, און בעקי גאַלדשטיין מאַרגאַרעט.

בעסער האָט געשפילט דעם ריטמיסטער דר. בן ציון באַראַ'טאָוו, וועלכער האָט גאַסטראָלירט אין לאַנדאָן אין נאָוועמבער 1931. ער האָט געשפילט די ראַלע העכסט קינסטלעריש, מאָנומענטאַל. זיינע מיט'שפילער זיינען אָבער געווען שוואַך.

אַ אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונג פון „פאַטער“ האָט אויך געגעבען מאַרק מאַרקאָוו אין יאַנואַר 1942 אין „גרענד פּאַליי“. מאַרקאָוו האָט געשפילט דעם ריטמיסטער. ער האָט אַ ביסעל איינזייטיג פאַרגע'שטעלט דעם כאַראַקטער, פּסיכאָפּאַטיש פון אַנפאַנג אָן. ער האָט געהאַט אַ גוטע מיטשפילערין עטאַ טאַפּעל אַלס לאוראַ, אויך אַ ביסעל איינזיי'טיג, מיט צו וועניג סאַרקאַזם, אָבער זייער ווירדיג און קרעפטיג. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: קלאַראַ מיזעלס גוט און אייגענאַרטיג אַלס מאַרגאַרעט; י. מאַרקאָווטש אויסגעצייכענט אַלס דער פאַסטאַר; י. שערמאַן, ש. קאַהן און פּרידא טעמפעל.

ס'איז געווען איינע פון די בעסטע פאַרשטעלונגען אין איצטיגען אידישען טעאַטער.

אין סטרינדבערג'ס דראַמע „טויטען טאַנץ“ ווערט אויך געשיל'דערט דער טיפער קאַנפליקט צווישען מאָן און פרוי, ווי דער פאַרפאַ'סער האָט עס עמפּינדען. ביידע זיינען עגאָאיסטיש געשטימט, און יעדע איינע פון זיי האָט זיך נאָר אין זינען, און יעדער איינער פון זיי זוכט דעם צווייטען צו באַהערשען. דאָס שאַפט אונגעהויער פיל פאַרביטערונג אין זייער צוזאַמענלעבען; זיי פאַראַכטען און פאַרהאַטען איינע די צוויי'

טע; זוכען שטענדיג איינע פון די צווייטע פטור צו ווערען, א זאך וואס זיי קענען ניט דערגרייכען, און איינער באשולדיגט דעם צווייטען, און ער איז די סיבה פון דער מיזעריע, וואס האט זיך ענטוויקעלט אין זייער לעבען.

אייגענטליך ווערט אין דער דראמע סימבאליזירט דער אייביגער קאמף וואס קומט פאר צווישען מענער און פרויען אין זייער צוזאמען-לעבען. אין פילע פאמיליען שפילען זיך אב איינע אדער מערערע סצע-נעס אַזעלכע, ווי די וועלכע קומען פאר אין סטרינדבערג'ס דראמע. עס פארשטייט זיך דאס אַזוי דראמאטיש ווי ס'איז די גאנצע פיעסע קען עס נאָר פארקומען אין דער פאנטאזיע פון אַ גרויסען דראמאטורג, וועלכער האט אויסגעקליבען אַלס מאן און פרוי צוויי כאראקטערע, וואס זיינען איינפאך קרענקליך דורך די אונקאנטראָלירטע עגאָאיסטישע געפילען, וועלכע באַהערשען זיי.

לויט סטרינדבערג'ן איז די הויפט שולדיגע די פרוי. דאס איז זי די יעניגע, וועלכע הויבט אָן צו זוכען דעם מאן צו באַהערשען. זי ער-וואַרטעט אין איר פאַרשטעלונג זאכען, וואָס ער קען ניט באַפרידיגען און דורך איר באַליידיגען אים און רייצען אים ווערט ער נאָך מער זעלבסטזיכטיג, ווי ער איז געווענליך, און זוכט געגען איר צו מאַניפעס-טירען, אָז ער איז דאָך דער מאַן. ער לאַזט איר זאָגאר אַמאָל פאַרוזכען אַ קלאַפּ. זי ווידער מאַכט פון יעדער קלייניגקייט אַ גאַנצע טראַגעדיע און פירט ווייטער צו עקסטרעמען איר פאַראַכטענדע באַציהונג צו אים. צו די געווענליכע צרות וואָס זיי האָבען, טרינקט נאָך דער מאַן, אפשר טאַקע די צרות צו דערשטיקען. דאָס מאַכט אים קראַנק, און איר פאַר-אַכטונג צו אים פאַרגרעסערט זיך נאָך מער. וואָס פאַר אַן ערציהונג קינד דער קענען האָבען אין אַזאַ צוזאַמענלעבען קען מען זיך אליין פאַרשטע-לען, די מוטער רייצט זיי געגען פאַטער, דער פאַטער זוכט ביי זיי צו פאַר'מיאָס'ן די מוטער, און דער רעזולטאַט איז, אַן מען מוז זיי בעסער אַוועקשיקען פון דער היים איידער זיי זאָלען זיין צושויער צו דעם טויטען טאַגן.

אין דעם ביטערען קאָנפליקט איז נאַטירליך, אָז די פרוי זאָל זוכען צו האָבען אַן אַנדערען געליבטען און דער מאַן זאָל וועניגסטענס סטראַ-שען, אָז ער נעמט זיך אָן אַנדערע געליבטע. דאָס פאַרערגערט די דראַ-מע אין לעבען גופא, און דאָס שאַפט פאַר דער בינע סצענעס פון אויפ-ברויזונג, וועלכע רופען אַרויס באַזונדערען אינטערעס.

די געגנערשאַפט פון סטרינדבערג'ן צו דער פרוי זעט זיך באַזונ-דערס אַרויס דערפון, וואָס דער מאַן סטראַשעט נאָר, אָז ער וועט

נעמען אַ צווייטע פרוי, און די פרוי וויל זיך טאַקע איבערגעבען צו אַן אַמאָליגען געליבטען... דאָס כאַראַקטעריסטישע איז, אַז זי זוכט גלייך אויך דעם געליבטען צו קאַמאַנדעווען און באַהערשען ווי זי האָט דאָס געטון מיט דעם מאַן. דאָס ווירקט אַז דער געליבטער זאָל פון איר אַנט-לויפען און זי מיט דעם מאַן זאָלען אַלץ בלייבען צוזאַמען ווייטער צו טראַגען די קייטען פון דעם פאַרביטערטען לעבען, וואָס זיי האַלטען אין איין פאַר'ס'ען.

וואָלף זילבערבערג האָט אויפגעפירט סטרינדבערג'ס „טויטען טאַנץ“ אין יאַנואַר 1938 אין גראַנד פּאַלעי. וואָלדעמאַר היינצע האָט גע-שפילט אַלס עדגאַר, דער מאַן. עוואַ זיימאַן אַלס אליסאַ, די פרוי. און זילבערבערג אַלס קורט דער ליבהאַבער.

ס'איז געווען אַ גאָר אינטערעסאַנטע פאַרשטעלונג.

ח. ארציבאשעוויס „סאַנין“

אַרציבאשעוו איז אַ רוסישער שריפטשטעלער, וועלכער האָט זיך שטאַרק באַרימט געמאַכט, באַזונדערס אין רוסלאַנד, מיט זיין ראַמאַן „סאַנין“, אין וועלכען ער האָט געגעבען אויסדרוק צו דער אידעע פון איינפירען אין לעבען פרייע ליבע. אַט דער דאָזיגער ראַמאַן „סאַנין“ איז אויך דראַמאַטיזירט געוואָרען, און מען האָט די דראַמאַטיזירונג איבערזעצט אין אידיש.

נאָך פריער האָט אַרציבאשעוו אַנגעשריבען אַ דראַמע „איי-פערוזוכט“, וואָס איז אויך איבערזעצט געוואָרען אין אידיש. די דאָ-זיגע פיעסע איז געשפילט געוואָרען פון מאַלווינאַ לאַבעל אין פאַ-וויליאַן טעאַטער אין 1914. זי איז געווען גאַנץ אינטערעסאַנט צוליב דער שילדערונג פון די כאַראַקטערע, אָבער דאָס טעמאַ בכלל איז ניט געווען ניי. דעם מאַטיוו פון אייפערזוכט האָט נאָך באַהאַנדעלט שעקספיר אין זיין „אַטעלאַ“ און אין „אַ ווינטער מעשה'לע“... אין „סאַנין“ איז אַרציבאשעוו געווען גאַנץ אייגענאַרטיג, און דער-פאַר האָט די פיעסע אַרויסגערופען באַזונדערען אינטערעס.

„סאַנין“ איז אויפגעפירט געוואָרען פון ס. גאַלדענבורג אין פּאַוויליאַן טעאַטער אין 1931.

פון אַ טעכנישען שטאַנדפונקט איז „סאַנין“ אַ שוואַכע דראַמע, הויפטזעכליך דורך דעם, וואָס זי איז ניט איינהייטליך. עס איז אין איר פאַראַן ניט בלויז איין געשיכטע נור צוויי: די געשיכטע פון לידיאַ אי-וואַנאָוואַ, וועלכע ווערט פאַרפירט פון דעם אַפיציר זאַרודין, און זי מוז

דערנאך חתונה האבען מיט אַ באַרישען סענטימענטאַלען דאָקטאָר, נאָ-
וויקאַוו, כדי צו רעטען איר ערע און לעבען, כאַטש זי האָט אים ניט
ליב... און די געשיכטע פון זינאַ קאַרסאָווינאַ, וועלכע האָט פאַר אַ גע-
ליבטען דעם לעמעשקע יורי ניקאַלאַיעוויטש, וועלכער וויסט אַליין ניט
וואָס ער וויל, האָט ניט קיין מוט צו אַן אַנדערער האַנדלונג זיי צו באַ-
גיין זעלבסטמאָרד, און לאָזט איבער אַבזיכטליך די געליבטע זיינע, אַז
זי זאָל פאַרפירט ווערען פון זיין פריינד סאַנין.

אין אַ פיעסע אין וועלכער עס מישען זיך צוויי געשיכטעס, קען
קיין שטייגערענדע האַנדלונג ניט זיין. אַחוץ דעם, האָבען די דערמאָנטע
צוויי געשיכטעס אויך ניט קיין זעלבסט-צוועק. זיי שפילען זיך ניט אַב
צוליב דעם וואָס דער מחבר האָט זיי טאַקע געוואַלט איבערגעבען, זאָג-
דערן זייער צוועק איז נאָר צו אילוסטרירען דעם כאַראַקטער פון סאַ-
נינען. פאַלגליך איז אַלץ וואָס איז פאַראַן דראַמאַטיש אין דער פיעסע
בלויז אַ נעבען-זאַך. די הויפט זאַך איז די שילדערונג פון דעם הויפט
כאַראַקטער, און זיי זאָגט דאָס ווערטעל: איין שוואַלב מאַכט ניט קיין
זומער. ווען מען שאַפט אַ גאַנצע פיעסע בלויז אַרויסצוברענגען איין
כאַראַקטער, איז דאָס גאַנץ ווייט פון פאַלקאָמענהייט.

אַחוץ דעם וואָס די פיעסע אַלס פיעסע איז שוואַך, איז דער כאַ-
ראַקטער פון סאַנין זייער אַנטיפאַטיש. ער רופט די גאַנצע וועלט פאַס-
קודניאַקעס, ווערענד ער אַליין איז אייגענטליך אַ זייער גרויסער פאַס-
קודניאַק. ער האָט אפילו אַ נייגונג צו זיין אייגענער שוועסטער...

אַרציבאַשעוו האָט געשריבען זיין ווערק „סאַנין“ נאָך דעם דורכ-
פאַל פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע אין 1905. עס האָט גע-
הערשט דאַמאַלט אַ זייער גרויסע ענטווישונג אין די רייען פון דער רו-
סישער אינטעליגענץ. פסיכאָלאָגען האָבען פעסטגעשטעלט, אַז ענטווי-
שונג קען מאַנכע מענשען פירען ניט נאָר צו שכרות, נאָר אויך צו אַ
שטימונג פון צוועקלאָזיגקייט, און צו געשלעכטליכע לייכטיזיניגקייט.
מען קען האָבען דעם געפיל, אַז דאָס לעבען האָט ניט אין זיך קיין שום
ווערטפולעס, קיין שום ווירדיגעס, און פאַלגליך מעג מען טון סאַי וואָס,
זיך יאָגען נאָך אַלערליי פרויען, א. א. א. די ענטווישונג פון דער רוסי-
שער אינטעליגענץ, נאָך דעם דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע, האָט טאַקע
געפירט מאַנכע שוואַכע כאַראַקטערע צו אַזאַ שטימונג. פאַרלירענדיג
פאַר אַ צייט די האַפנונג אויף פאַליטישער און סאָציאַלער פרייהייט, האָט
מען זיך אַ וואַרף געטון אויף געניסען סעקסועלע פרייהייטען, און זיי
געניסען אין אַ עקעלהאַפטער מאַס און פאַרם. אויסגעלאַסענעקייט איז
געוואָרען ביי זיי אַן אַנגענומענע לעבענס פאַרמע; די דעקאַדענץ האָט

געהערשט אין לעבען און זי האָט אויך געפונען אַ בולט'ן אויסדרוק אין דער קונסט.

אַרציבאַשעוויס ווערק „סאַנין“ איז געווען אַ רעזולטאַט פון אַט יענער פּעריאָדע, וואָס ער האָט טאַקע געשילדערט. עס איז אין דעם ווערק, און איבערהויפט אין דעם כאַראַקטער פון סאַנין, איבערגעגעבען דאָס הפּקר לעבען, וואָס אַ גרויסע טייל פון דער רוסישער אינטעליגענץ האָט האַמאַלט געפירט, צוזאַמען מיט אַ מיין פּילאַזאָפּיע פון הפּקות. מען קען זאָגען אַז דאָס ווערק „סאַנין“ איז אַ פּילאַזאָפּיע פון לייכטזיין, און סאַנין איז אַ מיין לייכטזיניגער פּילאַזאָף, וואָס האַנדעלט אויך אַזוי לייכטזיניג ווי ער דענקט.

סאַנין איז אַזאַ כאַראַקטער: ער קימערט זיך ניט וואָס זיין שוועס־טער, לידיאַ, איז פּאַרפירט געוואָרען. ער לאַכט פון דער גאַנצער גע־שיכטע; לויט זיין באַגריף האָט זי גענאָסען גליק פּונקט ווי איר פּאַר־פירער... די איינציגע גוטע זאַך וואָס ער טוט איז וואָס ער רעדט זיין שוועסטער אָב פון באַגייין זעלבסטמאָרד. אָבער דערביי רעדט ער זי צו חתונה צו האַבען מיט דר. נאָוויקאָוו, און רעטען איר ערע, אויב דאָס שפּילט ביי איר אַ ראַלע...

סאַנין האַלט זיך אויך ניט אָב ביי דער ערשטער מעגליכקייט צו פּאַרפירען זיין פּריינדס געליבטע, קאַרסאָווינאַ. לויט זיין באַגריף מעג מען אַלץ, אויב ס'איז נאָר דאָ אַ וואונש, אַ נייגונג דאָס צו טון... סאַנין, הייסט עס, שטעלט מיט זיך פאַר הפּקות, באַזונדערס געשלעכטליכע הפּקות, דערבראַכט צו אַ פּילאַזאָפּיע — פּאַרשטייט זיך צו אַ צינישער פּילאַזאָפּיע.

אויפצופירען אַזאַ פּיעסע ווי „סאַנין“ איז ניט קיין לייכטע זאַך, איבערהויפט אויף דער אידישער בינע, אָבער ס. גאַלדענבורג האָט גע־טון אַ זייער גוטע זאַך: ער האָט פּאַרגעשטעלט דעם כאַראַקטער פון סאַנין ניט אַלס ציניקער, נור אַלס סאַטיריקער. עס איז אויסגעקומען, דאָס ניט ער באַגייט די לייכטזיניגע מעשים לאַכענדיג, נאָר אַז ער לאַכט פון די לייכטזיניגע מעשים. דאָס האָט שוין געקלונגען ווי קריטיק, זאָגאַר זוי זעלבסט־קריטיק, און ס'האָט גערעטעט די פּאַרשטעלונג.

אחוץ ס. גאַלדענבורג אַלס סאַנין האַבען נאָך אַנטייל גענומען: מאַ־דאָם שטראַמער אַלס לידיאַ; הילסבערג אַלס נאָוויקאָוו; שרה־לע לאַנדוי אַלס קאַרסאָווינאַ; מאַדאָם פּלאָווינאַ, פּאַסטעל, הערריס פּיינבערג א. א. אַ. ס'איז געווען אַ פּאַרשטעלונג וואָס האָט אַרויסגערופען אינטערעס.

ו. האנרי בערנשטיינים „איזראעל“

(דער אַנטיסעמיט)

האַנרי בערנשטיין איז אַ פראַנצויזישער דראַמאַטורג, אַ איד. מען קען זאָגען אַז ער איז געווען דער בינע־מייסטער פון פראַנק־רייך אין די ערשטע פערציג יאָר פון דעם יאָרהונדערט. ער האָט געשריבען פילע פיעסען, וועלכע זיינען געשפילט געוואָרען מיט גרויס ערפאלג אין זיין אייגענעם טעאַטער און אין אַנדערע טעאַטערס אין פאַריז. איינע פון זיינע פיעסען „איזראַעל“ (ישראל), וואָס איז אויך איבערזעצט און געשפילט געוואָרען אין אידיש אונטער דעם נאָמען „דער אַנטיסעמיט“, באַהאַנדעלט דאָס פראַבלעם פון אַנטיסעמיטיזם. די פיעסע איז אויך אויפגעפירט געוואָרען אין אידישען טעאַטער אין לאַנדאָן.

אַט וואָס אויך האָב וועגען איר געשריבען :

„איזראַעל, דער אַנטיסעמיט“, פון אידיש־פראַנצויזישען דראַמאַטורג, האַנרי בערנשטיין, איז אַ געלונגענע דראַמע, כאָטש זי האָט צופיל רע־טאַריק, באַזונדערס אין ערשטען און לעצטען אַקט. עס ווערט אין איר באַהאַנדעלט אַ גרויס געזעלשאַפטליך לעבענס פראַבלעם, און עס פול־סירט מיט עמאָציעס, וואָס ווערען ניט אַבגעשוואַכט דורך די פילע ווער־טער און ויכוחים. באַזונדערס איז דער דראַמאַטישער קאָנפליקט צווישען דער מוטער און זון אין צווייטען אַקט מייסטערשאַפט אַרויסגעבראַכט. די אידעע וואָס ווערט באַהאַנדעלט איז, אַז דער אַנטיסעמיטיזם איז אַ גיפט, וואָס קען פאַרניכטען די גיפט־מישער גופא. זיי העצען געגען אידען און זיי געבען זיך קיין רעכנונג ניט, אַז אין זיי אַליין קען פליסען אידיש בלוט. עס טרעפט וואָס איינער פון זיי הויבט אויף די האַנד טאַקע געגען דעם, וואָס האָט אים געגעבען לעבען, און זיין גרויזאמע טאַט פירט צו זיין אייגענער פאַרניכטונג.

אגב, דאָס זעלבע וואָס געשעט מיט אַ איינציגען אַנטיסעמיט קען זיין דער פאַל מיט אַ פאַלק, אָדער מיט אַ ציוויליזאַציע וואָס ווערט אַנטיסעמי־טיש. זיי זוכען צו פאַרניכטען די אידען, אָן זיך רעכנונג צו געבען וואָס זיי זיינען שולדיג די אידען. דער סוף איז, אַז דאָס פירט זיי צו אונטער־גאַנג...

עס איז אַ זייער אינטערעסאַנטע ווערק. עס איז געשאַפען גע־וואָרען נאָך אין אַנפאַנג פון צוואַנציגסטען יאָרהונדערט, אַלס ענטפער אויף דעם אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָט זיך באַוווּזען אין פראַנקרייך. עס

פאַסט אויך פאַלשטענדיג היינט צו טאָג צו דעם אַנטיסעמיטיזם וואָס בור־
שעוועט אין פילע לענדער. עס וועט שטענדיג פאַסען אַלס אַנווייז אויף
דער גרינדליכער פאַלשקייט און שעדליכקייט פון דעם אַנטיסעמיטיזם.
די האַנדלונג ענטוויקעלט זיך אַזוי :

אָ יונגער אַנטיסעמיטישער פירער, טיבא דע קלאַר, וויל אויסוויי־
קען, אַז דער אידישער באַנקיר, זשוסטען גאַטליב, זאַל פאַרלאָזען זיין
קלוב. אַזוי ווי ער קען דאָס ניט אויספירען באַליידיגט ער דעם אידען.
גאַטליב רופט אים דערפאַר אַרויס צו אַ דוועל.

די מוטער פון דעם יונגען אַנטיסעמיט, אַ פירשטיין, ווענדעט אָן אַלע
כחות, אַז דער דוועל זאַל ניט פאַרקומען. זי לאָזט רופען צו זיך גאַטליב'ן,
און פּרעגט אים די ערשטויענדע פּראָגע: ווי קען ער זיך שלאָגען מיט
זיין אייגענעם זון?... זי איז אַמאָל געווען דעם אידענ'ס געליבטע, נאָר
די קירכע האָט זי פון אים אָבגעריסען. ענטפערט ער, אַז טראָץ דער ליבע
וואָס ער פילט צום זון, וועלכער ווייסט ניט, אַז ער איז זיין זון, קען ער
בשום אופן ניט דערטראָגען די באַליידיגונג, ווייל ס'איז אַ באַליידיגונג
געגען זיין גאַנצער ראַסע...

דער זון זעט גאַטליב'ן אַרויסגיין פון זיין מוטער'ס הויז. דאָס רופט
אַרויס ביי אים גרויסען פאַרדאַכט. ער פאַרלאָנגט פון זיין מוטער אָן ער־
קלערונג. זאָגט זי אים, אַז זי וויל פאַרמיידען דעם דוועל; זי באַאיינפלוסט
זאָטאָר איר זון, אַז ער זאַל צושטימען זיך ניט צו שלאָגען. אָבער ער זוכט
אַלץ אַרויסצובאַקומען פון דער מוטער, פאַר וואָס זי איז אַזוי פאַראינטע־
רעסירט, דאָס דער דוועל זאַל ניט זיין. גיט זי אים אויס דעם אמת, אַז דער
איד איז זיין פאַטער...

דער יונגער אַנטיסעמיט ווערט פאַרצערט פון אַ שרעקליכען פאַר־
דרוס, פאַר וואָס ער שטאַמט פון אַ אידען. ער וויל פאַרניכטען זיין אידי־
שען קערפער, כדי צו רעטען זיין נשמה... אַ גייסטליכער זוכט אים צו
רעטען פון דער אידען פון זעלבסטמאָרד, און ווירקט אויף אים, אַז ער
זאַל אַריין אין אַ מאָנאַסטיר... אָבער ווען דער אַנטיסעמיטישער זון קומט
זיך ווידער צוזאַמען מיט זיין אידישען פאַטער, און ווען דער לעצטער
באַווייזט אים, אַז ער איז זאָגאַר אין זיין נשמה און האַנדלונגען אידיש,
קען ער עס מער ניט איבערטראָגען און באַגיט זעלבסטמאָרד.

ער איז פאַרניכטעט געוואָרען דורך דעם האַס, וואָס ער אַליין האָט
פאַרשפּרייט געגען דאָס וואָס ער איז געווען...

„איוראָעל“ איז אויפגעפירט געוואָרען אין פּאַויליאַן טעאַטער פון
וואָלף זילבערבערג. ער האָט אויך געשפילט נאַנץ אינטערעסאַנט און

מיט פארשטענדניס די הויפט ראָלע. בעטי דאָלסקא אין געווען די פירש-
טין. יצחק גרודבערג — דער זון. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: בוועט,
יוסף מאַרקאָוויטש, נ. אייזיקאָוויטש, י. שערמאַן א. א.

די פיעסע האָט אויך די קינסטלער דערהויבען.

י. הערמאַן הייערמאַנס און „די געטא“

הערמאַן הייערמאַנס אין געווען אַ האַלענדישער שריפטשטלער
און דראַמאַטורג. ער האָט געלעבט אין דער צווייטער העלפט פון
ניינצענטען יאָרהונדערט. ער איז געווען אַ איד, און האָט פאַרפאַסט
אַ דראַמע „די געטא“, וואָס איז אויך איבערזעצט געוואָרען אין
אידיש.

„די געטא“ פון הערמאַן הייערמאַנס איז אויפגעפירט געוואָרען אין
אַנפאַנג 1912 אין פיינמאַנס אידישען פאָלקס טעאַטער.

אַט יענע געטא, וואָס הייערמאַנס האָט געשילדערט, האָט גאָר קיין
שייכות ניט צו די אַמאָליגע אידישע געטאָס פון מיטעלאַלטער. הייער-
מאַנס איז געווען אַ פראַגרעסיווער אַסימילאַטאָר. ער האָט געוואַלט האָ-
בען אַ בעסערע אַרדנונג אין דער וועלט און די אידען זאָלען זיך צוזאַ-
מענמישען מיט די אַנדערע פעלקער, צווישען וועלכע זיי לעבען. מיט
דעם נאָמען „די געטא“ האָט ער באַצייכענט די אידען, וועלכע זוכען צו
בלייבען אידען, און וועלכע זיינען פאַר'ן אויפהאַלטען פון יודענטום.

הייערמאַנס איז אין זיין דראַמע ניט סימפּאַטיש צו די אידען, וואָס
ווילען זיין אידען. מען האָט דערפאַר זאָגאַר ערקלערט, אַז ס'איז אַן אַנ-
טיסעמיטישע דראַמע, כאָטש זי איז פון אַ אידען געשאַפּען געוואָרען.
איך דענק ניט, אַז „די געטא“ איז אַן אַנטיסעמיטיש ווערק, אָבער ס'איז
קיין ספק ניט, דאָס זי ענטהאַלט פיל שעדליכע איבערטרעייבונג, כאָטש
פון זיין שטאַנדפונקט האָט דער פאַרפאַסער געהאַט אַ גוטע כוונה.

דער מחבר שילדערט אַ זייער ניט סימפּאַטישען אַלטען בלינדען
אידישען קרעמער, זאָכעל. ער שטעלט אים פאַר אַלס אַ נידעריגער גיי-
ציגער מענש, וואָס האָט נאָר איין צוועק אין לעבען — צו מאַכען געלד.
גנב'ענען פון וואָג איז ביי אים אַ כשר מיטעל...

דער קרעמער האָט אַ זון, רפאל. גאָר אַן אַנדערער מין מענש. אַן
אַרענטליכער ביז גאָר. פאַר אים עקזיסטירט ניט קיין איד און קריסט.
אַלע מענשען זיינען פאַר אים גלייך... ער איז גוטהאַרציג, נאָר ער האָט
פיינט זיין פאַטער. ער האָט אים געזען גנב'ענען פון דער וואָג און ער
קען עס אים ניט פאַרגעסען... און רפאל פאַרליבט זיך אין דער נייט-
אידישער דינסט, וועלכע דינט ביי זיין פאַטער אין הויז.

די האַנדלונג איז אַרום דעם קאָנפּליקט צווישען רפּאַל'ן און זײַן משפּחה דורך דער ליבע צו דער ניט־אידישער דינסט. מען וויל אים פּאַר'קנס'ן פּאַר אַ אידישע מײדעל און ער האָט פּאַר איר בלוין שפּאַט. די משפּחה זוכט צו ווירקען אויף דער דינסט, כדי זי זאָל אויפּגע־בען רפּאַל'ן. דער מחבר לעגט זײ אַרײַן ליגענס אין מויל אַרײַן, כדי זײ זאָלען דערגרייכען זײער ציל. דאָס טרײבט די דינסט צו זעלבסטמאָרד. זי דערטרונקט זיך.

רפּאַל ווערט דורך דעם אויפּגעברויזט. ער פּאַרדאָמט רעליגיעזע אונטערשידען, און ער טוט דאָס ווען ער שטייט נעבען דעם טויטען קערפּער פּון זײַן געליבטע.

די פּיעסע איז אַן אַגיטאַציאָנס פּיעסע. זי איז פּול מיט איבערטריי־בונג; און זי ענטהאַלט פּילעס וואָס איז ניט נאַטירליך און וואָס קלינגט פּאַלש. אָבער עס זײנען אין איר אויך פּאַראַן שטאַרקע דראַמאַטישע סצענעס, און אַ קאָנפּליקט צווישען אַ נײער עקסטרעמער וועלט אַנשוואַונג און אַן אַלטען לעבענס וועג.

בן עמי האָט געשפּילט די ראַלע פּון רפּאַל. זשעליאַזאָ איז געווען דער פּאַטער, זאַכעל. עס האָבען אויך אַנטייל גענומען נעמי, ליפּשיץ א. א. די פּיעסע איז געווען דער בעסטער באַווייז, אַן אַגיטאַציע ווי גע־קינסטעלט זי זאָל ניט זײן, קען זי ניט זײן דער יסוד פּון אַן ערפּאָלג־רײכער דראַמע.

י"א. דר. מאַקס נאַרדווייס „דר. קאַהן“

דער גרויסער אידישער דענקער, דר. מאַקס נאַרדוי, וועלכער האָט געשריבען די באַרימטע ווערק: „ענטאַרטונג“, „קאָנווענציאָ־נעלע ליגען“, „פּאַראַדאָקסען“, „זײַן פּון דער געשיכטע“, און אַנדע־רע, און וועמענס ווערק זײנען איבערזעצט אין פּילע שפּראַכען, האָט אויך געשריבען אַ דראַמע „דר. קאַהן“, וואָס האָט אַ ציוניסטי־שע טענדענץ. ווי ס'איז גוט באַוואוסט איז דר. מאַקס נאַרדוי געווען דער צווייטער ציוניסטישער פּירער צו דר. טעאָדאָר הערצל. זי האָבען ביידע געשאַפען דעם קאָנגרעס און דעם באַזעלער פּראָגראַם. „דר. קאַהן“ איז אַ טענדענציעזע דראַמע. דר. נאַרדוי האָט געזוכט דורך איר אויסצודריקען זײנע מײנונגען און אַנשוואַונגען געגען אַסײַ מיליאָציע. ווי יעדע טענדענציעזע פּיעסע האָט זי דעם גרויסען חסרון, וואָס זי האָט נײַן מאַס רײד. דער פּאַרפּאַסער דריקט אויס זײנע אידעען מער אין דראַמאַטישע דיאַלאָגען ווי אין האַנדלונג, כאַטש קײן האַנד־

לונגען פעלט אין איר אויך ניט אויס. מען שמועסט, און מען שמועסט ווידער. מען באנוצט נאך אן ארגומענט, און מען דערהויבט נאך א טענה... די האנדלונג ווערט דערטרונקען אין די ווערטער, און דערפאר ענטוויקעלט זי זיך ניט ערגרייפענד און אינטענסיוו, ווי עס פאדערט זיך אין א קינסטלעריש דראמאטיש ווערק.

דער הויפט ציל פון דר. נארדוי איז געווען צו שאפען א טראגישע פיגור, דר. קאהן, וועלכער ליידעט צוליב דעם וואס ער איז א איד, און קעמפט דאך ענטשלאסען געגען אסימילאציע. ער וויל זיך בשום אופן ניט שמד'ן, אפילו ניט צוליב דעם דאס ער זאל קענען הייראטען זיין געליבטע, א קריסטליכע מיידעל, קריסטינא. ער זעט איין די נוצ-לאזיגקייט פון דער אסימילאציע. ער פילט אז איד בלייבט איד אונטער זאלע באדינגונגען. און ער זעט איין, אז די איינציגע לייזונג פון דער אידען-פראגע איז צו זיין צוריק א פאלק אין א אייגען לאנד.

ער שטויסט זיך אן אויף באליידיגונגען אויף שריט און טריט, און כדי צו פארמיידען אז מען זאל קענען זאגען אויף אידען אז זיי זיינען פייג, שלאגט ער זיך אין א דועל מיט דעם אנטיסעמיטישען ברודער פון זיין געליבטע, און ער שטארבט פון דער קויל וואס יענער האט אין אים אריינגעשאסען.

אין דער ראַלע פון דר. קאהן זיינען דא פיל סתירות, און ער רעדט צופיל און האנדעלט צו וועניג אין דער פיעסע; די טראגעדיע זיינע איז דערפאר ניט שטענדיג איבערזייגענד. האט אבער דר. נארדוי, ווילענדיג אדער ניט ווילענדיג, אריינגעוועבט נאך א דראמע, די דראמע פון דעם משומד, קריסטיאן מאזער, און זיין געמישטע הייראט מיט דער געבוי-רענער קריסטיין, עמאפאן קווינקא. אט די דאזיגע דראמע איז אייגענטליך די רעאליסטישע און זי בילדעט די אמת'ע פסיכאלאגישע טייל פון דער פיעסע. דער משומד צייגט דורך האנדלונגען, ניט בלויז דורך ווערטער, אז טיף ביי אים אין הארצען לעבט דאס פינטעלע איד. אלץ דורך האנד-לונגען, ניט בלויז דורך ווערטער, ווערט ארויסגעבראכט אז טראצדעם וואס אויגענשיינליך דאכט זיך, אז זיין פאמיליע איז אן איינהייטליכע, עקזיסטירען אין איר טיפע סתירות, טיפע ווידערשפרכען, וואס גראד בען אונטער איר גליק און זאגאר אירע עקזיסטענץ-יסודות. די קינדער וואס ווערען געבוירען האבען פארשידענע נייגונגען. די זין זיינען ענליך בלויז אויף דער מוטער, און זיי שטייען אין קאמף מיט זיער פאטער. די גרינגעצונג וואס ער האט געהאט צום יודענטום און וואס האט אים געטריבען צום שמד, ווערט פארוואנדעלט אין דעם הארץ פון זיין זון אין א גרויסער פאראכטונג, און טרייבט אים צו אנטיסעמיטיזם. דער משומד,

אין וועמענס האַרץ עס צוגלייט זיך אַ טיפע חרטה, האָט דערפון אונגע-
הויער גרויסע ליידען.

דער קאַמף פון דר. קאַהן מיט דער אויסערליכער וועלט קלינגט
אַפט ניט איבערצייגענד, אָבער דער קאַמף פון מאָזער'ן מיט זיין אייגע-
נער נשמה, און אויך מיט זיין פאַמיליע, קלינגט אמת, יעדער טאָן אירער.
די פיעסע וואָלט זיך לאָזען קאַנדענסירען. מען וואָלט איר געקענט
הויפטזעכליך קאַנצענטרירען אויף דער דראַמע פון דעם משומד. זי
וואָלט פון טעאַטער שטאַנדפונקט געווען ווירקזאַמער, ערפאַלגרייכער.
עס מוז אָבער געזאָגט ווערען, אַז אפילו אַזוי ווי נאָרדוי האָט איר
געשריבען אין „דר. קאַהן“ אַז אינטערעסאַנטע פיעסע צו זען. אַחוץ
אַלעס אַנדערעס שפרודעלט זי מיט די גאונישע געדאַנקען פון מחבר,
וועלכע זיינען זייער אינטערעסאַנט צו הערען; פילע פון די געדאַנקען
קלינגען אפילו איצט שוין אַלס אַלט באַקאַנטע אמת'ן, אָבער מען דאַרף
ניט פאַרגעסען אַז ס'איז געווען נאָרדוי וואָס האָט די דאָזיגע אמת'ן צום
ערשטען מאל אַרויסגעזאָגט, און ווי באַקאַנט זיי זאָלען איצט שוין ניט
זיין מעג מען זיי זיידערהאַלען.

די פיעסע איז איבערזעצט געוואָרען פון וואָלף זילבערבערג.

סערעבראָו האָט געשפילט אַלס דר. קאַהן. זילבערבערג אַלס דעם
משומד קריסטיאַן מאָזער. מאַדאַם דאָלסקאַ — זיין פרוי עמאַ. מאַדאַם
הענריעטאַ שניצער אַלס כריסטינאַ די טאַכטער פון משומד און די גע-
ליבטע פון דר. קאַהן. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט י. מאַרקאוויטש,
בעקי גאַלדשטיין א. א.

דאָס שפילען די פיעסע איז געווען אַ מעמאָריאַל פאַרשטעלונג נאָך
דר. מאַקס נאָרדוי.

י"ב. בערקאוויטש'עס „אונטער'ן צלם“

אויך אַריגינעל אין אידיש איז געשאַפֿען געוואָרען אַ פיעסע אויף
דעם מאָטיוו פון אַנטיסעמיטיזם ביי אַזעלכע וואָס שטאַמען פון אידען.
די דאָזיגע פיעסע איז „אונטער'ן צלם“ פון י. בערקאוויטש, וואָס באַראַ-
טאָו האָט אויפגעפירט אין פּאַויליאַן טעאַטער אין נאַוועמבער 1931.
אין דער דראַמע ווערט געשילדערט די פּסיכאָלאָגיע פון אַ משומד
און עס ווערען געציגט די טראַגישע פאַלגען פון אַוועקרייסען זיך פון
אייגענעם פאַלק.

עס אַנדעלט זיך אין דעם לעבען פון מאַשקע פּערענטאָוו, גערו-
פען „מאַשקע חזיר“. דורך דער שטרענגקייט פון זיין פאַטער און פון

זיינע לערער איז ער פאריאגט געווארען פון יודענטום. ער האט אלס אינגעל ניט געוואלט לערנען, און ער האט זיך נאך דעם ניט געוואלט צופאסען צו דער אידישער רעליגיעזער אויסגעהאלטענקייט, ווי זיין פאטער האט געפאדערט. ער איז אַוועק פון דער היים, און עס האט אים געפירט צו שמד און חתונה צו האבען מיט אַ קריסטליך דארפס מיידעל.

מאָשקע איז אָבער ניט גליקליך אין זיין קריסטליכער סביבה. ער האט טאָקע ניט ליב די אידען, אָבער ער האט אויך ניט ליב די פויערים. באַזונדערס איז ער אונגליקליך דורך זיין זון יאַקאָף, וועלכער איז אויפֿ־געוואָקסען געוואָרען גראָב, נאָך גרעכער פּוֹן אים, און ער איז נאָך דער־צו אַנטיסעמיטיש געשטימט. דער פאָטער איז אין שטענדיגען קאָנפּליקט מיט זיין זון, און אָט דער דאָזיגער קאָנפּליקט גרייכט אַ טראַגישען קליי־מאַקס: מאָשקע געפינט אויס, אַז זיין זון האט געפירט אין יום כּפור אַ באַנדע פויערים צו מאַכען אַ פּאָגראַם אויף אידען. ער פאַרשפּאַרט דורך דעם יאַקאָף אין קעלער, צינדט אונטער דאָס הויז, און ער וואַרפט זיך אַליין אויך אין די פּלאַמען.

באַראַטאָוו האט מיט זיין שפּילען די ראַלע פון „מאָשקע חזיר“ ווי דראַמע דערהויבען. וו. זילבערבערג איז געווען יאַקאָף. עס האָבען נאָך געשפּילט: בעקי גאַלדשטיין, פּאַני רובינאַ, י. מאַרקאָוויטש, באַזשיק, שרה'לע לאַנדוי א. אַ.

ס'איז אַ שטאַרקע דראַמע, אָבער מיט אַ ניט סימפּאַטישען הויפט העלד.

24. היסטארישע פיעסען

א. קאלדער אַנײס „כתר דוד“

אין לאַנדאָן האָט מען אויך אויפגעפירט אייניגע היסטארישע דראַמען אויף אידישע מאָטיווען. די מיינסטע זיינען געווען איבערזעצטע. זיי זיינען אויפגעפירט געוואָרען אין גרויסען סטיל און האָבען אַרויסגערופען גרוי־סען אינטערעס.

מאָדערנע קונסט פאַרמען, טעאַטראַלער עקספרעסיאַניזם און סטילזאַציע, האָט די „הבימה“ באַנוצט ביים אויפפירען „כתר דוד“ (דוד'ס קרוין), די קלאַסישע דראַמע, וואָס איז מיט לערך 300 יאָר צוריק געשריבען געוואָרען פון דעם גרעסטען שפּאַנישען דראַמאַטיקער, פון דעם שפּאַנישען שעקספיר — קאַלדעראַן דע לאַ באַרקע, וועלכער האָט געלעבט בלויז מיט איין דור שפּעטער, ווי דער ענגלישער זשעני.

דער הויפט מאָטיוו פון דער דראַמע איז דער קאַמף פאַר דער קרוין פון דוד המלך צווישען זיינע קינדער, און אויך צווישען זיין זון אבשלום און אים זעלבסט.

דער סצענישער געבוי פון דער דראַמע איז אַזוי קלאַסיש, און אַזוי בינדענד, אַז זי דערנענטערט זיך צו דער מדרגה פון דער סצענישער פּאַלקאַמענהייט פון שעקספיר'ס „מאַקבעטה“.

ווי ס'איז זעלבסטפאַרשטענדליך איז די דראַמע געבויט אויף ביבלישע מאָטיווען; און ס'איז צו באַמערקען, אַז די העברעאישע ווערסיע פון קאַלדעראַן'ס דראַמע, וואָס די „הבימה“ פירט אויף, האַלט זיך זייער נאָענט צו דער ביבלישער געשיכטע און צו די כאַראַקטעריזירונגען פון דער ביבעל. זי זוכט זיך נישט צו דערווייטערען פון דעם, אַזוי צו זאָגען, היסטארישען אמת, לויט ווי עס ווערט אין תנ"ך דערציילט. זי זוכט בלויז דעם דאָזיגען אמת בולט אַרויסצובריינגען אין די קרעפט־גסטע פאַרמען.

פון קונסט שטאַנדפונקט ענטשפּרעכט די פאַרשטעלונג פּאַלשטענ־דיג דעם אמת. זי איז היסטאריש אין איר אַטמאָספּערע; און זי איז פרי־מיטיוו אין אירע אויסדריקע. אַזוי פיל ביבלישקייט, היסטארישקייט און פרימיטיווקייט אין שנעע אויסגעהאַלטענע אויסדרוקספולע פאַרמען האָט מען באמת זעלטען ווען געזען אויף אַ בינע. די טעכניק, הן פון דער אויפפירונג, הן פון דעם שפּילען, איז געווען וואונדערבאַר, העכסט פּלאַסטיש און אויסדרוקספול. עס פעלט אָבער די טיפע נשמה דיכטונג פון דוד'ן. עס פעלט זיין תהלים גייסט.

דוד המלך איז פאָרגעשטעלט לויט דער אַלגעמיינער אָנגענומענער קאָנצעפציע, אַז ביי אַ פּרימיטיוו פּאָלק איז דער שטאַרקסטער מענש געוואָרען דער קעניג. דוד'ס גרויסקייט באַשטייט אין זיין שטאַרקייט. עס איז אַ ווילדע שטאַרקייט; עס איז נאָך געווען ווילד דאָס פּאָלק איבער וועלכען ער האָט געקעניגט און ווילד די צייט אין וועלכער ער האָט גע־הערשט. אָבער מען האָט פּאַרזען, ווי הויך ער איז געווען אין גייסט.

די דראַמע פּאַנגט זיך אָן ווען ער געפינט זיך שוין אויף דער שוועל פון דער געבראַכענקייט אין זיין גבורה. ער פילט אַז ער האָט שוין זיין אַרבייט אָבעטן; זיינע שונאים באַזיגט; זיין פּאָלק און לאַנד געזיכערט; ער קען שוין רוהיג שטאַרבען. ער האָט שוין אפילו ניט דעם ווילען און כח צו בויען דעם בית המקדש, ווי ער האָט פּאַרשפּראַכען דאָס צו טון, ווייל ער איז שוין אויף דער עלטער, ווען דאָס געוויסען ערוואַכט און מוטשעט צוליב די זינד פון דער יוגענד... ער חלום'ט אַז גאָט זאָגט אים, דאָס זיינע הענד זיינען באַפּלעקט מיט בלוט. זיין וואונש איז פּאָלגליך בלויז, אַז ער זאָל רוהיג שטאַרבען, און איינער פון זיינע זין, פּאַרשטייט זיך דער בכור, אמנון, זאָל פּאַרנעמען זיין טראָן. אָבער עס איז אים ניט געגעבען געוואָרען צו האַבען דעם דאָזיגען רוהיגען סוף. אמנון איז ניט ראוי צו באַקומען די קרוין, און עס ענטוויקעלט זיך אַ קאָמף און אַ קאָנספּיראַציע צווישען זיינע קינדער פּאַר צו פּאַרנעמען זיין פּלאַץ; און זיינע הויפט מענשען העלפען אין דעם קאָמף און אין דער קאָנספּיראַציע.

דוד המלך האָט פינף זין, וועלכע ווערען פּאַרגעשטעלט אין דער דראַמע אויף פּאָלגענדען אופן:

א מ נ ו ן , אַן עראַטיקער. א ב ש ל ו ם , אַ קאָנספּיראַטאָר פון דער נאַטור, מיט אַ געוואַלטיגען באַגער צו טראַגען די קרוין פון זיין פּאַטער, צו ווערען דער מלך פון פּאָלק, און וואָס גיכער. א י ד ו נ י ה באַזיצט מער נייגונג צו עסען און צו טרינקען ווי צו וועלכער ס'איז אַנדערער זאך. ש ל מ ח באַזיצט חכמה. און א ל ג פ ל ט איז אַ שוואַכזיניגער.

דוד'ס גרויסע צרות פון זיינע קינדער הויבען זיך אָן דורך זיין עלט־סטען זון, אמנון, וועלכער ערפילט ניט דאָס וואָס ער ערוואַרט פון אים; זיין גאַנצער וועזען ווערט באַהערשט פון דעם ליידענשאַפּטליכען באַ־גער צו באַזיצען זיין שוועסטער. זיין עראַטישע ליידענשאַפּט האָט קיין גרעניץ ניט, ביז ער שטילט איר דורך אַ געוואַלדטאָט אויף תּמר'ן.

תּמר וויל די ליידענשאַפּט פון איר ברודער באַקעמפען. צוערשט מיט פּראַטעסטען, דאָן מיט זינגען אים שירים פון דער שענקייט פון

דער נאַטור און פון דער נאַבעלקייט פון העלדענטאַטען. אָבער איר מי איז אומזיסט. זי פּאַלט אַ קרבן פון זיין עראַטיק. די געוואַלדטאַט צורייצט איר ליידענשאַפט, און זי וויל ווייטער געניסען פון דער זינדיגער ליבע, אָבער אמנונ'ס געוויסען האָט ערוואַכט. ער שטויסט זי שוין אָב און טרייבט זי פון זיך. און זי, צולאַזען און פאַרצווייפעלט, שווערט צו נע- מען נקמה אין אים.

מען ערפאַרט, דורך דעם וואָס תמר האַלט ניט קיין סוד, וואָס ס'איז געשען. די ברידער אירע פּאָדערען, אַז זייער פּאַטער, דוד המלך, זאָל אמנונ'ען פאַר'משפט'ן צום טויט פאַר דער זינד, וואָס ער האָט באַ- גאַנגען, און פאַר דער שאַנדע וואָס ער האָט געבראַכט אויף זייער שוועס- טער און אויף דעם קעניגליכען הויז.

דוד וויל אָבער בשום אופן ניט דערצו מסכים זיין. ער האַלט אמנונ'ען פאַר'ן בעסטען און שטאַרקסטען פון זיינע קינדער; ער האַלט אַז דאָס פּאַלק דאַרף אים האַבען; און אַנשטאַט אים צו משפט'ן הייסט ער אים גיין דינען זיין פּאַלק.

דאָס צוברויזט דעם צאַרן פון די איבעריגע ברידער, באַזונדערס פון אבשלום'ן, וועלכער איז געווען תמר'ס ברודער אויך פון איין מאַמע, און וועלכער גאַרט מיט אַזוי פיל אינערליכע אַמביציע צו ווערען מלך. דער געפיל פון נקמה מישט זיך מיט דעם וואונש צו אַ מעגליכקייט צו באַ- זייטיגען אמנונ'ען פון וועג און צו פאַרנעמען דעם טראָן. אין אַ מאַמענט פון תמר'ס אינטערווענציע, לאַזט ער טאַקע ערמאַרדען אמנונ'ען ביי אַ פעסט.

דוד ווערט אַלץ מער און מער צורודערט, צו זיין געבראַכענער קראַפט, דורך דער אַנגערוקטער עלטער, קומט צו דער פאַרדרוס אין ווייטאָג דורך זיין עלטסטען זונ'ס שאַנד-טאַט, און דערנאָך קומט צו דער נאָך גרעסערער פאַרדרוס און ווייטאָג פון זיין עלטסטען זונ'ס טויט. ער הויבט זיך אָן פילען ניט זיכער און ער פאַרנעמט, אַז עס לוייערן אויף אים געפאַרען.

די גרעסטע געפאַר, וואָס לוייערט אויף דוד'ן, איז פון אבשלום'ן, אים איז ניט געווען גענוג וואָס ער האָט אַנגעשטעלט צו ערמאַרדען זיין עלטערען ברודער; ער האָט אויך ניט קיין געדולד צו וואַרטען אויף זיין פּאַטער'ס טויט. ער וואַלט וועלען וואָס שנעלער עראַבערען די קרוין. ער ברויזט אויף אַן אויפשטאַנד, און דוד אַנטלויפט פאַר זיין אייגענעם זון, וועלכער האַלט ביי עראַבערען די מאַכט. אָבער אבשלום באַהאַנדעלט שלעכט אחיתופל'ן, וואָס האָט אים געהאַלפען אין זיין קאַנספּיראַציע. דער לעצטער באַגייט זעלבסטמאַרד. אבשלום לאַזט זיך פירען פון

חושין, וועלכען שלמה האָט אָנגעשטעלט, אַז ער זאָל זיך צייגען פֿאַר אַ פֿריינד צו דעם קאָנספּיראַטאָר, כדי ער זאָל קענען זיינע קאָנספּיראַציעס פֿאַרניכטען. און אבשלום באַקומט זיין סוף, אויף דעם באַקאַנטען טראַגישען אופן, וואָס ווערט דערציילט אין תנ"ך.

ווען מען ברענגט דעם טויטען אבשלום צו דוד'ן, פרייט ער זיך ניט מיט זיין טויט. ער באַוויינט אים ווי אַ פֿאַטער זיין קינד; ער פילט אויך אַ פֿאַראַכטונג צו דער קרוין, פֿאַר וועלכער עס ווערט געפירט דער קאַמף, און פֿאַרשווינדט אין אונבאַהאַלפּענקייט.

אַט דער תּמציט פון דער דראַמאַטישער ביבלישער געשיכטע, וואָס איז אַזוי רייך אין סצענעס פון ליידענשאַפט, צאַרן, אינטריגע, און טיפע איבערליכע איבערלעבונגען פון אַ ענטווישטען קעניג, איז אויך נאָך אַרומגעהילט מיט סצענעס פון באַוועגונג, לוסט און טאַנץ, וועלכע גע- בען צו פיל פֿאַרב און פֿאַרשידענאַרטיגקייט, און מאַכען די פֿאַרשטעלונג נאָך גראַנדיעזער, נאָך וואונדערבאַרער...

„דוד'ס קרוין“, געשפּילט פון „הבימה“ איז איינע פון יענע וואונ- דערבאַרע גראַנדיעזע פֿאַרשטעלונגען, וועלכע אַז מען זעט זיי, לאַזען זיי זיך שוין מער ניט פֿאַרגעסען. ס'איז אַבער געווען אַ גרויסער שאַד, וואָס אין „כתר דוד“ זיינען פון פֿאַרפֿאַסער ניט אַריינגעוועבט געוואָרען שטיקער פון דוד'ס דיכטונג. דאָס וואָלט געמאַכט די דראַמע דיכטע- ריש, פּסיכאָלאָגיש און גייסטיג פיל העכער.

א. מעסקין האָט געשפּילט מאַנומענטאַל אַלס דוד המלך. ער האָט אים פֿאַלשטענדיג פֿאַרגעשטעלט אַלס גבור, וועלכער ווערט איבערליך אַלץ מער געבראַכען. עס זיינען געווען מאַמענטען, ווען ער האָט אויס- געזען אַ פֿאַרוואונדעטער לייב. ער האָט אויסגעדריקט טיף זיינע עמאָ- ציעס און איבערלעבונגען, און שטענדיג מיט קינסטלערישען קאָנטראָל.

גלענצענד סטיליזירט האָט ז. פרידלאַנד געשפּילט אַלס אבשלום. ער האָט מיט קראַפט אויסגעדריקט זיין באַגער צו דער קרוין און האָט דערבראַכט דעם כּאַראַקטער פון פֿאַרבאַרגענעם אינטריגאַנט, קאָנספּיראַטאָר, צו אַ הויכער מדרגה פון ראַפּינירטיקייט דורך זיינע אויסדריקע. זיינע באַוועגונגען, זיין מימיק, זיין לאַכען, זיינע איבערענגע זיינען גע- ווען דערגרייכונגען אין קינסטלערישען שאַפען אויף דער בינע.

ראַווינא אַלס תּמר האָט אויסגעדריקט צאַרטקייט, שענקייט, פֿאַ- עטישקייט, איבערליכקייט. איר מימיק איז אפילו באַשרענקט, אַבער זי רעאַגירט מיט זשעסטען און באַוועגונגען וועלכע זיינען פֿראַכטפול. זי איז גלענצענד אין אויסדריקען ווערטער וואָס דריקען אויס געפּילען.

זי איז שוואַכער אין דראַמאַטישע מאַמענטען. זי דריקט ניט אויס זייער שטאַרק טראַגישע איבערלעבונגען.

עס האָבען נאָך אַנטייל גענומען: פינקעל, טשעמערינסקי, ווינאַר, באַראַץ, בערטאַנאָוו, בנימיני, ברוק, בן חיים און ראַסאַווסקאַ.

ס'איז געווען איינע פון די בעסטע פאַרשטעלונגען וואָס מען זעט אויף דער בינע.

ב. סטעפּאַן צווייג'ס „ירמיהו“

דער פיינער ווינער קינסטלער-שריפטשטעלער סטעפּאַן צווייג, וועלכער האָט געהאַט אַ טראַגישען סוף אין בראַזיליען, וואו ער האָט זיך גענומען דאָס לעבען, זייענדיג היטלער'ס אַ קרבן, אַ פליכטלינג, וועלכער האָט ניט געקענט דערטראַגען דעם חורבן וואָס דער ווילדער צורר האָט פאַראורזאָכט, — אַט דער פיינער אידישער קינסטלער אין דער דייטשער שפּראַך, סטעפּאַן צווייג, האָט אויך פאַרפאַסט אַ דראַמע „ירמיהו“. זי איז אויפגעפירט געוואָרען אין סקאַלאַ טעאַטער פון „אהל“, דאָס העברעאישע טעאַטער פון ארץ ישראל, וואָס האָט באַזוכט לאַנדאָן אין 1934.

„ירמיהו“ פון סטעפּאַן צווייג איז אַ גראַנדיעזע היסטאָרישע דראַמע, וואָס ברויזט מיט לעבען. די טעמא איז אַ קלאַסישע; די באַהאַנדלונג איז אַ מאַדערנע.

דער קלאַסיציזם פון דער געשיכטע איז לעבעדיג געוואָרען אין דעם פלייש און בלוט פון אַ מאַדערניסטישער אויפפירונג.

דער פאַרפאַסער האָט ניט איינגעהילט אַ סקעלעט פון דער פאַרגאַנגענהייט אין אַ מאַנטעל פון פרישע נייע פאַרבען, ווי עס איז געווענליך דער שטייגער ביי היסטאָרישע דראַמען, נאָר ער האָט טאַקע די פאַרגאַנגענהייט דערבראַכט צו תּחית המתים; ער האָט איר ממש לעבעדיג געמאַכט, ווייל ער האָט ניט בלויז געשילדערט אַ געשיכטע, נאָר ער האָט אונז אויך געצייגט דאָס לעבען און די ליידען פון די העלדען, וואָס מאַכען דורך אַזאַ געשיכטע; און די העלדען זיינען ביי אים ניט נאָר די יחידים וועלכע זיינען שוין לאַנג פאַרשוואונדען, נאָר אויך דאָס גאַנצע פּאָלק, וואָס לעבט שטענדיג, פון וועלכען די יחידים זיינען אַרויסגעקומען.

ווי דער נאָמען פון דער דראַמע „ירמיהו“ צייגט שוין, האַנדעלט זיך עס אין דער געשיכטע אונטן חורבן בית ראשון, אָבער עס שיינט מיר, אַז עס האַנדעלט זיך ניט נאָר אין יענעם חורבן; עס האַנדעלט זיך אפשר

אויך אין דעם חורבן פון סיי וועלכען פאלק וואָס דערווייטערט זיך פריי-וויליג פון זיין געווענליכער לעבענס פרייד, לאַזט זיך מיטרייסען פון נביאי־שקר און פון פאַראינטערעסירטע פערזאָנען אין אַ פאַרניכטענדער מלחמה, אין וועלכער עס ווערט צום סוף צושטערט און דערשטיקט. עס האָט דערנאָך ביטער צו ליידען, און ס'וואַלט אפשר אינגאַנצען אונטער ערגעגאַנגען, ווען ס'בלייבען ניט גראַדע יענע, וועלכע זוכען עס פון מלחמה אַבצוהאַלטען, און וועלכע, כאַטש זיי ווערען פאַרפאַלגט און פאַרהאַטט, זוכען זיי דאָך צו טרייסטען נאָך דעם וואָס דער חורבן איז געשען, און זיי וועקען נייע האַפנונגען אויף אַ נייער אויפלעבונג און אויף אַ נייער באַפרייאַונג.

אַט דעם אייביגען אמת, וואָס איז פאַרבונדען מיט דער געשיכטע פון אידישען פאלק, און פאַסט פאַר פילע פעלקער, האָט סטעפאַן צווייג איינגעקערפערט אין זיין דראַמע „ירמיהו“.

דער פאַרפאַסער האָט געהאַט אַ געלעגענהייט צו זען און טאַקע איבערצולעבען אַ ענליכע געשיכטע, די געשיכטע פון אַ פאלק וואָס האָט זיך געלאָזט אַריינשלעפען אין אַ בלוטיגען קריג, און האָט דערנאָך גע-האַט ביטער צו ליידען. און אַט די דאָזיגע איבערלעבונגען האָבען אים זיכער געהאַלפּען בולט צו באַגרייפּען יענע פּעריאָדע פון דער היסטאָריע, ווען די אידען האָבען זיך געלאָזט אַריינשלעפען אין אַ מלחמה געגען בבל און האָבען דערפאַר באַצאַלט מיט דער צושטערונג פון זייער זעלבסטשטענדיגקייט.

אַבער ניט נאָר אַט דעם אַלגעמיינעם היסטאָרישען אונטערגרונד האָט דער פאַרפאַסער אַזוי גוט באַגריפּען און האָט אים אַזוי לעבעדיג פאַר אונז אַרויסגעבראַכט. ער האָט אויך מייסטערהאַפט געשילדערט די כאַראַקטערע פון יענער פּעריאָדע, באַזונדערס די צוויי הויפט כאַראַקטערע: דעם שוואַכזיניגען קעניג צדקיהו, וועלכער האָט זיך געלאָזט באַ-איינפלוסען פון אַנדערע, וועלכער האָט ניט געהאַט דעם מוט צו אַנדר-לען לויט זיין אינערליכער איבערצייגונג, און האָט דערנאָך געהאַט איבערצולעבען צוערשט אַ פּערזענליכען אינערליכען פּסיכישען חורבן, און דאָן דעם חורבן פון זיין פאלק, וואָס זיין שוואַכזיניגע טאַט האָט דער-בראַכט צו פאַרניכטונג און צושטערונג. און דעם גרויסען נביא ירמיהו, וועלכער האָט געזען דעם חורבן קומען און האָט געגען אים געוואַרענט, און כאַטש מען האָט אים ניט געהערט, און זאָגאַר געטריבען און פאַר-שטויסען, האָט ער דאָך נאָך דעם וואָס דער חורבן איז שוין געשען, גע-טרייסט, און צום סוף געוועקט די האַפנונגען דורך דעם אַנזאָג פון דער צוריק אויפבויאַונג פון דער צושטערטער ירושלים.

די לעבעדיגע אויפפאַסונג פון דער געשיכטע, צוזאַמען מיט דער לעבעדיגער שילדערונג פון די כאַראַקטערע; דער אייביגער היסטאָרישער אמת צוזאַמען מיט די טיפע אינערליכע איבערלעבונגען און צוזאַמען מיט בולטין אויסדרוק פון עמאַציעס פון פּאַלקס מאַסען, הן אין זייער געווענליכער לעבענס לוסט, הן אין זייער שיכרות פון באַגייסטערונג פאַר מלחמה; הן אין זייער ליידען, ווען זיי ווערען באַלאַגערט און עס פעלט זיי ברויט און מיטלען צום לעבען; הן אין זייער געפאַלענקייט דורך אונטערדריקונג — אַט דאָס אַלץ צוזאַמען גיט דער דראַמע אַ זייער גרויסע קראַפט, די קראַפט פון אַן אמת דראַמאַטיש קונסט ווערק.

דער „אהל“ האָט זיך דערהויבען אין דאָס שפּילען און צוזאַמענשפּילען אין „ירמיהו“. ז. ברבן האָט געשפּילט אַלס צדקיהו. ער האָט ריכטיג אויסגעדריקט די שוואַכזיניגקייט פון זיין כאַראַקטער, און זיין צובראַכענקייט נאָך דעם חורבן. ס. זהובל איז געווען מאַנומענטאַל אַלט ירמיהו; שוין זיין גרים איז געווען אַ מייסטער־ווערק. ער איז געווען אימפּאַנירענד. ל. דגנית איז געווען מיכאל. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: י. זרובבל, פ. רבי, ר. פּאַגעלסאָן, י. כנעני א. א.

דאָס איז איינע פון די שענסטע אידישע היסטאָרישע דראַמען, און די אויפפירונג פון „אהל“ איז געווען אַ גרויסער קינסטלערישער ערפּאָלג.

ג. „יעקב ורחל“, אַ ביבלישע אידייליע

דער „אהל“ האָט אויך געהאַט אַ זייער גרויסען קינסטלערישען ערפּאָלג אין דער אויפפירונג פון „יעקב ורחל“, אַ ביבלישע אידייליע פון א. שלאנסקי און מ. הלוי.

ווער קען ניט די געשיכטע פון יעקב און רחל? יעקב איז געשיקט געוואָרען פון זיין פאָטער קיין פּדן ארם צו זיין פעטער לבן, אַז ער זאָל נעמען זיינע אַ טאָכטער פאַר אַ ווייב. איז אים געפעלען די יונגסטע, רחל, און ער האָט געדינט פאַר איר זיבען יאָר. האָט אָבער דער פעטער גיט געוואָלט חתונה מאַכען די יונגערע טאָכטער פאַר דער עלטערער, און זייענדיג כּיטרע האָט ער אונטערגערוקט דעם נאַאויוען יעקב לאהין אַנשטאָט רחל'ן. יעקב איז געווען ענטווישט, און כּדי דאָך צו האָבען רחל'ן האָט ער געמוזט דינען נאָך זיבען יאָר.

צו דער ביבלישער געשיכטע האָבען די פאַרפאַסער צוגעזעצט נאָך אַ געשיכטע, וואָס געפינט זיך ניט אין דער ביבעל; אַ פרעמדער, אַ באַרבאַר, קנה, וויל אויך רחל'ן. ער זוכט זי צו פאַרנאַרען מיט טייערע מתנות, ער וויל זאָגאַר זי אַוועקשלעפען מיט געוואָלד; רייסט זי זיך אַרויס פון זיינע הענד און אַנטלויפט.

א צווייטען מאל ערשיינט קנו אין דער נאכט ווען יעקב האט צום ערשטען מאל חתונה. ער מיינט, אז ער האט חתונה מיט רחל'ן, וויל ער הרג'ענען יעקב'ן. ער געפינט אבער רחל'ן קלאגען און וויינען אויס בענקעניש, וואס זי איז ניט די כלה פון איר געליבטען. קנו וויל אויך דאס מאל פארשלעפען רחל'ן, אבער ער ווערט באפאלען פון איר פאטער און ברידער, און זיי דער'הרג'ענען דעם באַרבאַר.

דער דאזיגער צוואַך צו דער ביבלישער געשיכטע איז אפילו מע-לאַדראַמאַטיש, אבער מען דאַרף ניט פאַרגעסען, אז עס ווערט באַהאַנ-דעלט אַ פרימיטיוו לעבן אין וועלכער איבערגעטריבענע מעלאַדראַמע איז געווען רעאַליטעט.

אבער ניט די ביבלישע געשיכטע און ניט דער מעלאַדראַמאַטישער צוואַך מאַכט די פיעסע אינטערעסאַנט, נאָר די אויפפירונג און דאָס שפּיל לען וואָס רופט אַרויס גרויס ענטזיקונג. ס'איז צוריק אויפגעלעבט גע-וואָרען פאַר אַ פאַר שעה די ביבלישע פּעריאָדע. יעקב איז פאַרגעשטעלט געוואָרען אין אַ דור פון באַרבאַרען און געצען דינער. די דעקאָראַציעס, די קאָסטיומען, די קוריאָזע מאַניערען, זשעסטען און באַוועגונגען, און אַלץ אין אַ שפּיל פון פאַרבען, פון פרימיטיווער לעבענס לוסט, פון ווילד-קייט, פון טאַנץ, פרייד און געצען דינסט, געמישט מיט אייביגע נאַטיר-ליכע מענשליכע געפילען — אַט דאָס אַלץ איז געווען אַ ספעקטאַקעל וואָס האָט אַרויסגערופען ענטזיקונג.

משה הלוי האט אויפגעפירט וואונדערבאר שעה און איינדרוקספול די ביבלישע אידיליע. די שוישפילער האָבען אויך זייער גוט געשפילט: ז. ברבן איז געווען יעקב, צאַרט מיט פיינע פאַעטישע שטריכען; ברקאית איז געווען רחל מיט פיל חן פון פרימיטיווקייט און נאַאיווקייט. די אידי-לישע סצענעס צווישען זיי וויינען געווען פראַכטפול. ל. שלאנסקי איז געווען לאה; נחנומי — קנו. עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט: פייגעלסאָן, שחורי, זילבערג, כנעני א. א.

פון ריין טעאַטראַלען שטאַנדפונקט איז "יעקב ורחל" אפשר געווען די שענסטע פאַרשטעלונג פון "אהל".

ד. גוטצקאוויס „אוריאל אקאסטא"

קארל פערדינאַנד גוטצקאָו איז געווען אַ דייטשער שריפט-שטעלער און דראַמאַטורג, וועלכער האָט געלעבט פון 1811 ביז 1878. ער האָט זיך פאַרנומען גרויס אין זיין ליטעראַרישען שאַפען, אבער זיינע ווערק האָבען ניט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז זיי זאָלען בלייבען קלאַסיש-לעבעדיג, מיט דער אויסנאַם פון איין דראַמע

זיינע, „אוריאל אַקאָסטאַ“, וואָס איז געשריבען אויף אַ אידישער היסטאָרישער טעמאַ, וועלכע האָט אַ גרויסע באַדייטונג פאַר אידען. די דאָזיגע דראַמע האָט אים געמאַכט אונפאַרגעסליך.

פון זיינע ראָמאַנען איז אַם וויכטיגסטען צו דערמאַנען „די רייטער פּונם גייסט“. דאָס איז אַ ראָמאַן אין 9 טיילען. זיין פאַרמעסט איז געווען, ווי ער האָט אַליין ערקלערט אין פאַרוואָרט פון דער ערשטער אויסגאַבע פון דעם ווערק: „פאַרצושטעלען דאָס לעבען אַלס גאַנצעס... ניט מער קיין אַבשניט, נאָר דעם גאַנצען, קיילעכדיג גען, פּולען קרייז“... די מיינונג פון דער קריטיק איז געווען, אַז ער האָט ניט געגרייכט דאָס וואָס ער האָט געוואָלט; אַז אפילו אין זיין גרויסען ראָמאַן האָט ער דאָס גאַנצע לעבען ניט אַרומגענומען. דאָס איז אויך אונמעגליך צו טון...

פריער נאָך האָט ער געשאַפּען זיין דראַמע „אוריאל אַקאָסטאַ“.

אוריאל אַקאָסטאַ איז אַ פיגור אין דער אידישער געשיכטע. ער איז געווען דער זון פון איינעם פון די פאַרטוגעזישע אַנוסים, פון אַ מאַראַנאַ, און נאָך דעם טויט פון זיין פאָטער האָט ער צוגערעדט זיין מוטער, ברייַ דער און שוועסטער, אַז זיי זאָלען אוועקפאַרען קיין אַמסטערדאַם און דאָרט לעבען אַלס אידען. אין 1618 זיינען זיי אָנגעקומען קיין אַמסטערדאָרט דאָם און זיי האָבען זיך דאָרט באַזעצט. ער איז דאָרט געוואָרען עפענטליך ליך אַ איד און זיך אַ נאַמען געגעבען גבריאל. ער איז געווען אַ קרוב פון שפינאָזאַין, וועלכער איז דאַמאַלט נאָך געווען אַ קינד. מען דענקט, אַז אַקאָסטאַ האָט שפינאָזאַין געלערענט און האָט אויף אים געהאַט אַן איינפלוס.

אין 1624 האָט ער פאַרעפענטליכט אַ בוך אין פאַרטוגעזיש, אין וועלכען ער האָט זיך אַרויסגעזאָגט געגען דעם אידישען באַגריף פון השארת הנפש. ער האָט ניט אָנגענומען דעם גלויבען, אַז די נשמה לעבט נאָכ'ן טויט פון מענשען. איינער שמואל דע סילוואַ, וועלכער איז פריער געווען זיינער אַ פריינד, האָט אויסגעזעצט געגען דעם בוך. ער האָט צו ערשט אויף אים געזוכט צו ווירקען ניט צו פאַרעפענטליכען זיין מיינונג, און ווען ער האָט דאָס ניט אויסגעפירט האָט ער אים גע'מסר'ט. צוערשט איז אוריאל אַקאָסטאַ אַרעסטירט געוואָרען פון דער מאַכט; מען האָט אים פאַר'משפט צו צאָלען 300 גולדען פאַר זיין געגען דער קריסטליכער רעליגיע, וועלכע הייסט אויך גלויבען אין אַ לעבען נאָכ'ן טויט, און מען האָט געגעבען אַ באַפעל צו פאַרברענען זיין בוך אין דער עפענטליכקייט. אוריאל אַקאָסטאַ איז נאָך דעם משפט אוועק קיין האַמבורג, ווייל ער האָט געוואוסט, אַז די רבנים וועלען אים אַריינלעגען אין זוּרם. ער

איז דאן צוריקגעקומען קיין אמסטערדאם, און האט אויסגעדריקט חרטה צו דער קהלה אין שול. ער איז געווארען אַ חוזר בתשובה. אָבער ער האָט דערנאָך חרטה געהאַט אויף זיין חרטה. ער האָט געזאָגט, אַז ער איז געוואָרען אַ „אַפע צווישען אַפען“, און האָט ווידער אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג געגען השארת הנפש. מען האָט אים דערפאַר אַריינגעלעגט אין חרם, און אפילו זיינע אייגענע ברידער האָבען זיך ניט געוואָלט מיט אים צוזאַמענטרעפּען. דאָס וואָס ער איז געווען אויסגעשלאַסען פון אידען האָט אויף אים געהאַט אַ שטאַרקע ווירקונג, און ער האָט ווידער חרטה געהאַט אויף זיינע אפיקורסישע אידעען און האָט זיך געלאָזט שלאָגען מלקות. אָבער עס האָט אים באַלד פאַרדראָסען אויף זיך אַליין. ער איז אַוועק אַהיים, אַנגעשריבען אַ באַשרייבונג פון זיין לעבען, און האָט זיך דערשטאַסען.

אַט אויף דעם מאַטיוו פון דעם היסטאָרישען פאַקט האָט גוטצקאָוו געשאַפּען זיין דראַמע. ער האָט אוריאל אַקאַסטאַס קאַמף פאַר זיין אידעע געמאַכט פאַר אַ קאַמף פון פריי דענקען ביי אידען. ער האָט דאָס אויך פרובנדען מיט אַ ליבע פון אוריאל אַקאַסטאַ צו יהודית, די טאַכטער פון דעם רייכען ראש פון דער קהילה, און מיט אַ אינטריגע פון אַ רייכען סוחר דון יוחי, וועלכער האָט געוואָלט יהודית'ן פאַר אַ כלה. אין דער דראַמע קומט פּאָליגליך אויס, אַז אין דער פאַרפּאָלגונג געגען אוריאל אַקאַסטאַ, וואָס האָט אים געטריבען צו זעלבסטמאָרד, איז שולדיג געווען ניט נאָר דער קאַמף פון אידען, נור אויך די אינטריגע.

עס איז אַ זייער שטאַרקע דראַמע, אין וועלכער די הויפט כאַראַקטער-טערע זיינען זייער גוט געשילדערט, און די דיאַלאָגען און מאַנאָלאָגען בנוגע די אידען, בנוגע דעם חרם, די חרטה, דעם פּראָטעסט פון פאַר-פּאָליטען, זיינען זייער קרעפטיגע, און זיי האָבען גאָר שטאַרק אַפּעלירט צו די אידען וואָס גיין אין טעאַטער, און וועלכע זיינען אין מאַיאָריטעט גענייגט צו גרעסערער אידעען-פּרייהייט אין אידישען לעבען. די פּיעסע איז געווען זייער ערפּאָלגרייך אויף דער אידישער בינע.

צו ערשט האָט געשפּילט אין לאַנדאָן „אוריאל אַקאַסטאַ“ יעקב פּ. אַדלער. איך האָב אים שפּעטער אויך געזען שפּילען די ראַלע אין פאַר-וויליאַן טעאַטער. ער איז געווען זייער גוט. זיין טאַכטער פּראָנסיס איז געווען יהודית. בוזעט איז געווען דע סילוואַ.

דעם ערשטען שפּילען די ראַלע אין לאַנדאָן האָב איך געזען זיג-מונד פּיינמאַן. ער איז געווען צו שווער פאַר דער ראַלע. אָבער די מאַנאָ-לאָגען זיינע, באַזונדערס די אין דער שול, האָט ער זייער גוט געזאָגט. ער האָט טיף פאַרשטאַנען די אידעע, אין וואָס ס'האַנדעלט זיך. פּענני

וואַקסמאַן איז געווען יהודית. שילינג — ר' עקיבא. בעקי גאַלדשטיין — די בלינדע מוטער פון אַקאַסטאַן.

איך האָב אויך געמאַכט אַן איבערזעצונג פון „אוריאל אַקאַסטאַ“. איך האָב אַריינגעבראַכט אין דער דראַמע ברוך שפינאָזאַ אַלס קינד, וואָס איז אין דער פריעריגער אידישער איבערזעצונג אַרויסגעלאָזען גע- וואָרען. דוד הערמאַן האָט ביי מיר צוגענומען מיין איבערזעצונג פון דעם ווערק. ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער וועט זי אויפפירען.

איין מאָל איז מיין איבערזעצונג אויפגעפירט געוואָרען אין פינף- מאַנ'ס אידישען פּאָלקס טעאַטער. אָבער מיט אַ שוואַכען שווישפילער אין דער הויפט ראָלע. סעם גאַלדענבורג האָט געשפילט זייער גוט אַלס דע סילוואַ, און בן עמי אַלס דון יוחי.

ס'איז נאָך כדאי צו פאַרצייענען, אַז דער רעזשיסאָר ש. גראַנאווסקי האָט רעזשיסירט „אוריאל אַקאַסטאַ“ אין העברעאיש פאַר דער „הבימה“. זי האָט די פיעסע אויפגעפירט אין פעניקס טעאַטער, בעת איר צווייטען באַזוך אין לאַנדאָן אין 1936. גראַנאווסקי האָט אַריינגעבראַכט סאַציאַלע מאַטיווען אין דער אויפפירונג פון „אוריאל אַקאַסטאַ“ דורך פאַרשטעלען די רייכקייט פון דער אַמסטערדאַמער קהילה, און זייערע רייכע בעלער. דאָס האָט געמאַכט די פאַרשטעלונג ספעקטאַקולאַר, גראַנדיעז. אָבער ס'האָט צוגענומען פון דער פיעסע פיל פון איר ריין אידישער אייגענ- טימליכקייט. זי איז געוואָרען מער טעאַטראַל, כאַטש אין אַ עכט קינסט- לערישען זין. די אידעע בכלל איז אָבגעשוואַכט געוואָרען. ס'איז אַרויס- געקומען מער אויסערליכע פאַרם ווי אינהאַלט...

אין דער פאַרשטעלונג פון דער „הבימה“ איז ל. וואַרשאַווער געווען אוריאל אַקאַסטאַ. ראַווינאַ — יהודית, זייער ווירדיג. פרידלאַנד — דע סילוואַ. בן חיים — ר' עקיבא.

„אוריאל אַקאַסטאַ“ איז אַ גרויסע קלאַסישע פיעסע. זי דאַרף ניט אַרויסגעלאָזען ווערען פּונ'ם רעפערטואַר פון אַ גוטער טרופע.

ה. זשולאווסקי'ס „שבתי צבי“

„שבתי צבי“ פון י. זשולאווסקי דאַרף זיין אַ פּראָבלעם דראַמע. ווי אַנדערש קען מען באַהאַנדלען אַזאַ טעמאַ, ווי „שבתי צבי“ אויב ניט אַלס אַ פּראָבלעם? עס איז דאָס פּראָבלעם פון דעם געגענוואַץ צווישען דאָס שטרעבען צו דער העכסטער קדושה, צו דער העכסטער גראַנדיעזסטער פרייהייט און צו דאָס פּאָלקאָמסטע גליק, ניט נאָר פאַר זיך אַליין, נור פאַר דעם גאַנצען פּאָלק צו וועלכען מען באַלאַנגט — אויף איין זייט; און דאָס צוגעשמידקייט צו דער ערד, מיט אירע תּאוות און שוואַכקייטען,

וואָס שטייען אין וועג, שטערען אויף שריט און טריט, און שלעפען אַרונט־טער, ניט דערלאָזענדיג זיך דערהויבען צו די הימלישע הויכקייטען, און צושטערענדיג די מעגליכקייט צו פאַרווירקליכען יענע העכסט אידעאַלע, הייליגע שטרעבונגען — אויף דער צווייטער זייט.

אַט דאָס איז דאָס פראַבלעם „שבת־צבי“. אַזוי אפשר האָט אויך זשוליאָוסקי עס געוואָלט אויפפאַסען, אָבער ער אַליין איז אויך געווען געשמידט צו דער ערד און האָט זיך ניט געקענט דערהויבען צו די הויכע ספּערען.

די גאַנצע שטרעבונג צו משיח ביי אידען קומט ביי אים אַרויס אַ מאַטעריעלע זאַך. ער שטעלט עס ניט פאַר אַלס אַ שטרעבונג וואָס פליסט אַרויס פון קדושה, וואָס פליסט אַרויס פון הויכע גייסטיגע מאַטיווען, און וואָס זוכט צו דערגרייכען הויכע גייסטיגע צילען.

לויט אים איז די שטרעבונג צו משיח ניט אַ שטרעבען צו אַ אייבי־גען שבת, ניט אַ שטרעבען צו מאַכען אַ סוף צו גלות השכינה... די גאַנצע משיח שטרעבונג ביי אידען, לויט זוי זשוליאָוסקי שילדערט איר, נעמט זיך דערפון וואָס אידען ליידען; וואָס עס זיינען דאָ פאַגראַמען; וואָס מען הרגעט אים טויזענדער אידישע נפשות; וואָס מען שענדעט אידישע פרויען און מען פאַראונגליקט אידישע טעכטער... עס איז אַ משיח שטרעבען בלויז צוליב וועלען פטור ווערען פון צרות, און דאָס אַליין מאַכט שוין די דאָזיגע שטרעבונג פאַר ניט הייליג, פאַר ניט גראַנדיעז אין העכסטען גייסטיגען זין. דאָס הייסט אויך, אַז עס מאַכט איר ניט אַזוי, ווי עס איז אין אמת'ן געווען די משיח שטרעבונג ביי אידען.

און ניט נאָר די שטרעבונג ביים פאַלק ישראל איז לויט זשוליאָוו־סקי'ן אַזאַ מאַטעריעלע, נור אפילו זיין „שבת־צבי“, דער העלד פון זיין דראַמע, האָט אויך בלויז דעם דאָזיגען מאַטעריעלען מאַטיוו פאַר זיין ציל צו זיין משיח. ער וויל אויך נאָר רעטען די אידען פון ליידען, צרות און געוויין. ער האָט אויך ניט קיין העכערען באַגריף, קיין העכערען גייסטיגען אידעאַל. ער האָט אויך ניט קיין העכערע פאַדערונגען פאַר גייסטיגע פרייהייט און אונזווערזאָלע איינהייט.

שוין בלויז צוליב דעם אַליין, וואָס דער קאַמף פאַר קדושה אין „שבת־צבי“ האָט ניט אונטער זיך אַ אמת הויכען גייסטיגען מאַטיוו, איז אונפאַרמיידליך, אַז דער קאַמף זאָל ניט זיין קיין טיפּער, קיין אינטענסיוו־ווער, קיין נשמה־דיגער אין העכסטען זין פון וואָרט. דער קאַמף פון „שבת־צבי“ ווערט רעדוצירט צו דער פראַגע ווער עס זאָל ליידען: צי ער זאָל לאָזען דאָס אידישע פאַלק ליידען, ווי ביי איצט, צי ער אַליין זאָל צוליב דעם פאַלק זיך מאַטעריעל און ליידען?... זיין אייגענער ערדישער

איך זיגט, אָבער דער זיג האָט ניט קיין גרויסע באַדייטונג, ער לאָזט ניט איבער קיין זייער טראַגישען איינדרוק, ווייל עס קומט ניט פאַר קיין אמת'ער קאַמף צווישען קדושה און טומאה אין דער דראַמע.

אחוץ דעם וואָס דאָס פּראָבלעם שבתי צבי איז פון זשולאַווסקי'ן ניט גראַנדיעז אַוועקגעשטעלט געוואָרען, האָט ער אויך ניט געברויכט קיין העכסט קינסטלערישע מעטאָדען אין דער ענטוויקלונג פון דער האַנדלונג. זי ענטוויקעלט זיך ניט בלויז אויף דעם באַזיס פון פּסיכאָלאָגישע איבערלעבונגען, נור ער בריינגט אויך אַרײַן זייטיגע צופעליגע ערשיינונגען, קאַמף פון כּיתות, רכילות, מסירה, פאַרראַט א. א. ו. דאָס זיינען טאַקע גאַנץ נאַטירליכע ערשיינונגען, אָבער זיי ווערען אַרײַנגעבראַכט אין דער האַנדלונג אויף אַזאַ אופן, אַז זיי ווירקען מעלאַדראַמאַטיש, און דאָס שוואַכט אויך אָב זייער שטאַרק דעם איינדרוק.

זשולאַווסקי'ס „שבתי צבי“ איז אַ שטאַרקע דראַמע אין געווענליכען טעאַטראַלען זין, אָבער ס'איז ווייט ניט קיין קונסט ווערק אין העכערען גייסטיגען און קינסטלערישען זין.

מאָריס שוואַרץ האָט מיט זשולאַווסקי'ס „שבתי צבי“ געעפענט אין סקאַלאַ טעאַטער, אין אַפּריל 1924, זיין ערשטען סעזאָן אין לאַנדאָן. ער האָט געשפּילט די ראַלע פון שבתי צבי פּול מיט כאַראַקטער און געפּיל. בערשאַ גערסטען איז געווען שרה. מאַרק שווייד — דער סולטאַן. לאַזאַר פּריד — נתן הלוי. עס האָבען נאָך אַנטײל גענומען: מוני וויזענפּריינד, איזידאָר קעשיר, גאַלדפּאַדען, שטראַסבערג, טענענהאַלץ, זיידענבערג און אַנדערע. מיט אַזאַ פּערזאָנאַל איז טעאַטער — טעאַטער אין בעסטען זין.

1. אַלטר קאַציזנע'ס „גר צדק“ (דוכוס)

צו די היסטאָרישע דראַמען אויף אידישע טעמאַס באַלאַנגט אויך „גר צדק“ (דוכוס) פון אַלטר קאַציזנע.

דער נאָמען פון פאַרפאַסער איז שוין פּריער דערמאַנט געוואָרען. ער איז געווען אַ אידישער דיכטער פון פּוילען. ער האָט פאַרענדיגט ש. אַנְדֶּרְסֶ'ס דראַמע „טאַג און נאַכט“. און ער האָט אויך אָנגעשריבען די דראַמע מיט וועלכער איך באַשעפּטיג זיך דאָ.

„דוכוס“ אָדער „גר צדק“, זוי מען האָט זי גערופּען, ווען מען האָט זי אויפגעפירט אין לאַנדאָן, איז אַ היסטאָרישע דראַמע געבויט אויפ'ן מאַטיוו פון דער טראַגעדיע פון גראַף פּאַטאַצקי, וועלכער האָט זיך מגייר געווען, און וועלכען די הייליגע קירכע האָט פאַרברענט אויפ'ן שייטער-

הויפען אין ווילנע אין 1749. אָבער דער עיקר אין דער דראַמע איז ניט אַזוי די איבערלעבונג און די טראַגעדיע פון דעם גראַף, נאָר די שילדע-
 רונג פון דער אַטמאָספּערע אין וועלכער אידען האָבען דאַמאַלט געלעבט.
 ס'איז די אַטמאָספּערע פון דער פּעריאָדע ווען אידען אין פּוילען האָבען
 געזונגען „מה יפּית“ און געטאַנצט פאַר די פּריצים, און ווען זיי האָבען
 געלעבט בלויז דורך די חסדים, וואָס די פּריצים האָבען זיי געצייגט. עס
 איז אַן אַטמאָספּערע אין וועלכער עס פילט זיך די גרויזאַמקייט פון אונ-
 טערואַרפּענקייט, פאַרפּאָלגונג און אונטערדריקונג, און עס זעט זיך אויך
 די פּסיכאָלאָגישע שפּיל־דיגקייט און די פּינסטערניש וואָס געוועלטיגט אין
 אַזאַ אַטמאָספּערע.

די ערשטע צוויי אַקטען, אין וועלכע אַט די דאָזיגע אַטמאָספּערע פון
 דער שרעקליכער מה יפּית פּעריאָדע ווערט אַממיינסטענס אַרויסגע-
 בראַכט, זיינען אַן אַ שום ספּק די בעסטע אין דער פּיעסע. די כאַראַקטע-
 ריזירונג פון די טיפּען איז זייער געלונגען. די איבערלעבונגען זייערע
 זיינען טיף, דראַמאַטישע אין בעסטען זין. הן די אויסערליכע קאָנפּליק-
 טען, הן די אינערליכע דאַנגלענישען קומען אַרויס רעאַל. אַ פאַרגאַנגענע
 היסטאָרישע פּעריאָדע שטייט איינפאַך אויף תּחית המתים פאַר די אויגען
 פון די צושויער. די אַטמאָספּערע, וואָס ווערט געשילדערט אין די צוויי
 אַקטען, ערקלערט אויך די מעגליכקייט, אַז ביי אַ יונגען געלערטען נאָר-
 בעלמאַן זאָל אויפּלאַמען דער געוויסען און אַלס פּראַטעסט געגען דאָס
 וואָס קומט פאַר, זאָל ער זיך מגייר זיין, מיט דער כּונה צו העלפּען די
 אידען דערהויבען זיך פון אַט דער דאָזיגער לאַגע פון געפּאָלענקייט און
 אונטערדריקונג.

וואָלט דער מחבר זיך געווען געהאַלטען ווייטער אין די היסטאָרישע
 פּאַקטען, און וואָלט ער ניט געווען געזוכט אַריינצוטייטשען זיינע אַ ספּע-
 ציעלע טענדענץ, וואָלט אַרויסגעקומען פון דער דראַמע גאָר אַ ריכטיג
 קינסטלעריש ווערק. איז ער אָבער געכאַפט אין דער מעשה. ער האָט
 געוואָלט אַריינרעכענען אין דער דראַמע אַ עקסטרעמיטישע קריטיק און
 איבערטריבענע טענדענץ, און אַט די טייל איז אַי פּאַלש אַן און פאַר זיך,
 אַי זי פירט איבער די קינסטלערישקייט פון דער דראַמע.

די טענדענץ איז אַרויסצובריינגען אַ רעוואָלט פון דער יוגענד ביי
 אידען, וואָס זוכט זיך אַוועקצורייסען פון אידישען לעבען, כדי זיך אַריי-
 צורייסען אין דעם פרעמדען לעבען, דאָרט וואו מען מעג זינדלען... דעם
 דאָזיגען רעוואָלט האָט דער מחבר נאָר געקענט דערבריינגען צו דעם,
 אַז די וועלכע וויל זיך אַוועקרייסען פון ענגען אידישען לעבען זאָל ווע-
 רען ניט עפּעס אַנדערש, ווי אַ וואולגאַרע קהל'שע זונה... דאָס איז זיכער

שטאַרק איבערטריבען. ווען עס זאלען אפילו טרעפען זאָעלכע פעלע אין לעבען, קען מען דערפון ניט מאַכען אַ סימבאָל פאַר אַן אַלגעמיינער ער־שיינונג, ווי עס ווערט פאַרגעשטעלט אין דער דראַמע.

איבערטריבען און פאַלש איז אויך די קריטיק וואָס איז פאַראַן אַלץ אין דעם דריטען אַקט געגען אידישע כלי־קודש און בכלל געגען אידי־שען קהל, אַז זיי קלערען בלויז וועגען אויפהאַלטען פרנסות. דאָס איז אַבסאָלוט פאַלש, הן בדרך כלל, הן אין דעם פרט, ווי עס ווערט געשיל־דערט אין דער דראַמע. ווען אַ רב וועט זען, אַז אידישע פרנסות שטיין אין סכנה וועט ער זיכער הייסען מתפלל זיין, און ניט גלאַט צושטימען, אַז מען זאל שיקען אַ זונה צו דעם גראַף, אַז זי זאל ביי אים באַקומען אַ חסד, ווי דער מחבר שילדערט דאָס.

די פאַלשקייט, איבערגעטריבענקייט און מעלאַדראַמאַטישקייט פון דריטען אַקט פירט ליידער איבער דעם זייער גוטען איינדרוק פון די ערשטע צוויי אַקטען.

אין פירטען אַקט איז ווידער דאָ אַ דערהויבונג: די לעצטע איבער־לעבונגען פון גר צדק, די פעסטקייט זיינע ניט צוריקצוקערען זיך פון זיין נייער אמונה טראַץ דעם וואָס ער האָט ניט געקענט זיך צופאַסען צו דאָס שפּלידיגע לעבען פון די אידען, און עס איז געווען איבער זיין כח זיי צו דערהויבען. דער מחבר זעצט אויך פאַר אין דעם אַקט זיין טענה־דענק, ער לאָזט די אידישע זונה בריינגען דאָס פייער אַנצוצינדען דעם שייטער־הויפען. דאָס דאַרף כלומרשט זיין סימבאָליש, אָבער ווי יעדע איבערטרייבונג פאַרפעלט עס דעם ציל.

דער ליטעראַרישער ווערט פון דער פּיעסע איז זיכער אַ גרויסער. די שפּראַך איז זייער שען; די דיאַלאָגען זיינען גלענצענד.

אַ שאַד וואָס דורך אַן איבערגעטריבענער קריטיק געגען אַ שיכט פון פאַלק און דורך אַן עקסטרעמיטישער טענדענץ איז אָבגעשוואַכט געוואָרען אַ גרויסע היסטאָרישע דראַמע פון גאָר אַ ברייטען פאַרנעם.

די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען פון וואָלף זילבערבערג אין גרענד פּאָלי אין אַפּריל 1938. היינצע האָט געשפּילט אַלס דער „גר צדק“. דער שווישפּילער איז אַליין געווען אַ דייטש, וועלכער האָט גע־שפּילט אידיש טעאַטער. וויעראַ קאַניעווסקאַ איז געווען נחמה־לע; וואָלף זילבערבערג — ר' משה; אַקסעלראַד — ר' צדוק; אייזיקאָוויטש — דער גראַף. עס האָבען נאָך אַנטייל גענומען: בעקי גאַלדשטיין, יאַזעף מאַרקאָוויטש, ברייטמאַן, שערמאַן א. א.

די פּיעסע איז געווען אַן אַבוועקסלונג אין רעפּערטואַר פון געווענ־ליכען אידישען טעאַטער.

1. ערענסט טאלער'ס „הינקעמאן“

ערענסט טאלער איז געווען אַ גרויסער אידיש-דייטשער דיכ-טער. ער איז געווען אַ איד אָבער ער האָט געדיכטעט אין דער דייטשער שפּראַך, און מען קען אים באַטראַכטען פאַר דעם מאַ-דערנסטען און רעוואָלוציאַנערסטען דיכטער פון דער צייט צווישען דער ערשטער וועלט מלחמה און דער איצטיגער.

טאלער האָט אַנטייל גענומען אין אַ פאַרווך פון די קאָמוניס-טען צו פאַרכאַפּען די מאַכט אין בייערן. מען האָט אים דערפאַר אַריינגעוואַרפען אין אַ פעסטונג. אָבער אויך דאָרט האָט ער פאַרט-געזעצט שרייבען זיינע שטורמדיגע דיכטונגען, אין וועלכע ער האָט מער ווי גערופּען צום קאַמף, ער האָט סימבאָליזירט דעם קאַמף פאַר סאָציאַלער באַפרייאַונג.

ערענסט טאלער איז אויך געווען אַ גרויסער דראַמע-דיכטער. ער האָט זיך איבערהויפּט באַרימט געמאַכט דורך צוויי גרויסע דראַ-מען: „הינקעמאן“, די כאַראַקטעריסטישסטע דראַמע פון דער ערש-טער וועלט מלחמה אין דער וועלט ליטעראַטור; און „מאַסע-מענש“, אין וועלכער ער סימבאָליזירט אין עקספרעסיאַניסטישע פאַרמען דעם קאַמף פון די מאַסע מענשען פאַר סאָציאַלער גלייכ-הייט, און צו דער זעלבער צייט זייער באַשרענקטייט און צוריק-געשטאַנענקייט.

„הינקעמאן“ איז איבערגעזעצט געוואָרען אין אידיש און איז אויפגעפירט געוואָרען אין לאַנדאָן פון מאָריס שוואַרץ אין פרינג אָף וויילס טעאטער אין 1924, און פון דר. פּאָל באַראַטאָוו אין פאַ-וויליאָן טעאטער אין 1936.

„הינקעמאן“ איז אַ כאַראַקטעריסטיש ווערק פון ערענסט טאלער. עס איז אַ שטאַרקע רעאַליסטישע דראַמע, דורכגעדרונגען מיט סאָציאַלע רעוואָלוציאַנערע מאַטיווען, און מיט אַ טענדענץ צו סימבאָליזם. זי האָט אַן אַ שום ספּק חסרונות, אַזעלכע חסרונות וואָס זיינען אייגענטימליך צו אַזעלכע ווערק, אין וועלכע מען וויל זאָגען פילע גרויסע זאַכען אויף איין מאָל, און מער אויפ'ן וואונק...

אין אירע רעאַליסטישע שילדערונגען איז אַריינגעבראַכט געוואָרען צוליב דער טענדענץ צו סימבאָליזם אַ מאַטיוו, די געשלעכטליכע אונ-פעהיגקייט פון הינקעמאן, וואָס איז ניט נאָר זייער גרויליך, נאָר אויך סענזאַציאָנעל, מעלאַדראַמאַטיש. און דער סימבאָליזם, וואָס דאַרף אַנ-צייגען אויף דער אימפּאַטענץ פון דייטשלאַנד, ווערט צוליב דעם שטאַר-

קען רעאַליזם פון דער אַלגעמיינער שילדערונג, ניט גענוג בולט אַרויס־
געבראַכט. אָבער טראָץ דעם איז עס אַ געלונגענע דראַמע.

„הינקעמאַן“ איז אין דער ערשטער ליניע די דראַמע פון די וועלכע
זיינען געגאַנגען אין קריג קעמפּען פאַר'ן פּאַטערלאַנד און זיינען אַהיימ־
געקומען צוקריפעלט. זיי זיינען אַזוי צוקריפעלט, אַז זיי פאַרלירען יעדע
מעגליכקייט צו געניסען וועלכען ס'איז גליק פון לעבען, און זיי פילען אַז
זיי זיינען געבליבען אויף געלעכטער...

ס'איז אויך די דראַמע פון דער אונגליקליכער פרוי וועלכע איז גע־
בונדען צו אַזאַ קריפעל; די נאַטור רייסט זי, אויף איין זייט, צום לעבען;
און אויף דער צווייטער זייט איז זי באַהערשט פון דעם געפיל פון פליכט
צו דעם מאַן, מיט וועלכען זי איז פאַרהייראַט. זי זינדיגט און געניסט ניט
קיין גליק פון איר זינד. זי וויל איר מאַן העלפען און זי פילט זיך שולדיג
צו אים. דער סוף אז, אַז זי ווערט געטריבען צו זעלבסטמאָרד, און דאָס
צייגט אויך אים וואָס ער האָט צו טון...

אַחוץ די פּערזענליכע שטריכען איז „הינקעמאַן“ אין סימבאָלישען
זין די דראַמע פון דייטשלאַנד. אויסערליך זעט אויס איר העלד, איר איינ־
קערפּערונג, אַזוי מעכטיג, אַזוי שטאַרק — אַ הערקולעס; און אינערליך
איז ער אַזוי צוּמיזיק'ט, אַזוי שוואַך, אַזוי הילפלאָז, אַזוי דורכגעפוילט,
קען מען זאָגען, פיזיש און פּסיכיש, אַז עס קען אים נאָר ערוואַרטען אונ־
טערגאַנג.

אין „הינקעמאַן“ הערען זיך אויך קלאַנגען פון טאַלער'ס שאַרפע
קריטיק געגען דער מאַסע, וואָס ער האָט אַזוי געניאַל אַרויסגעבראַכט
אין זיין פיל גרעסער ווערק „מאַסע מענש“. ער צייגט אַן אויף אַ מייס־
טערהאַפּטען אופן ווי באַוואוסטלאָז די מאַסע איז, ווי זי לאַזט זיך טרייס־
טען פון די העסליכסטע פאַרגעניגענס, ווי זי דורשט נאָך בלוט, ווי זי
האַט ניט קיין העכערען ציל און צוועק ווי צו באַפרידיגען רויע אינ־
סטינקטען. ס'איז איינפאַך זיך צו חידוש'ן וואָס אַזאַ אינדווידואַליסט און
קריטיקער פון דער מאַסע, ווי טאַלער, האָט געקענט זיין אַ פּרעזידענט
פון אַ סאָויעט, זאָל עס זיין אפילו בלויז אויף אַ פאַר טעג, ווערענד דער
סאָויעט שטיצט זיין מאַכט דורכאויס אויף דער מאַסע. דאָס ערקלערט
זיך נאָר דערמיט, וואָס זיין האָס געגען מלחמה, און געגען דעם רעזשים
וואָס האָט געשאַפען די מלחמה, איז געווען אַזוי גרויס, דאָס ער האָט
גערעכענט אַז יעדער מיטעל איז באַרעכטיגט געגען זיי...

אָבער אַחוץ די אידעען וואָס „הינקעמאַן“ ענטהאַלט, איז זי אַ זייער
שטאַרקע דראַמע אפילו פון בלויז דעם ריין דראַמאַטישען שטאַנדפּונקט.
די לעצטע סצענעס צווישען דעם פאַרקריפעלטען מאַן און זיין פרוי ענט־

האלטען אזא דראמאטישע אינטענסיווקייט, און אזא אמת'ע פסיכאלאגישע טיפקייט, דאס מען קען זיי פארגלייבען צו די שטארקסטע און בעסטע סצענעס אין דער דראמאטישער ליטעראטור. דאס צווייטע בילד פון צווייטען אקט, אין שענק, מיט די שמועסען און קריגערייען צווישען די פראלעטאריער, איז אויך וואונדערבאר רעאליסטיש, געשילדערט מיט פיל קראפט און ריכטיגקייט.

מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט מיט פּיל טעמפּעראַמענט די ראַלע פּון הינקעמאַן. בערטאַ גערסטען איז געווען גרעטאַ. עס האָבען נאָך אַנטײל גענומען: בינע אַבראַמאַװיטש, אליהו טענענהאַלץ, לאַזאַר פּריד, מאַרק שװײד, וואַלף גאַלדפּאַדען א. א.

באַראַטאַװ האָט געשפּילט טיפּער די ראַלע פּון הינקעמאַן, אָבער ער האָט געהאַט שװאַכערע מיטשפּילער.

ביידע פּאַרשטעלונגען זיינען געווען ערפּאָלגרייך.

25. פארשידענע

א. מיין שטאנדפונקט וועגען שונד

מיין כונה איז אין דעם בוך איבערצוגעבען נאָר דאָס וואָס איך האָב געשריבען וועגען פיעסען, וועלכע קענען באַטראַכט ווערען אַלס ליטע-ראַרישע, און וועלכע האָבען אַ געוויסען קינסטלערישען ווערט; איך וויל ניט אַריינבריינגען אַזעלכע פיעסען, וועלכע ווערען געווענליך באַצייכענט מיט דעם וואָרט „שונד“. ס׳איז גאַנץ גענוג, וואָס מען שפּילט אַזעלכע פיעסען אין די אידישע טעאַטערס. ליידער שפּילט מען זיי זאָגאַר צופּיל. מען טאָר זיי ניט איינשליסען אין וועלכער ס׳איז געשיכטע; איבערהויפּט ניט אין אַ געשיכטע, וואָס האָט אַ טענדענץ פון קולטור.

„שונד“ איז נאָך מיין מיינונג סם המות פאַר׳ן פּובליקום. עס אַפּע-לירט צו גראַבע אינסטינקטען, און צו כאַראַקטער שוואַכקייט פון פּראַסטע מענשען, עס פאַרדאַרפט אַנשטאַט עס זאָל פאַרפּיינערען, עס דערנידעריגט אַנשטאַט עס זאָל דערהויבען... שונד קומט זיך צוזאַמען מיט שאַנד...

די שונד שרייבער געלונגט צו מאַכען זייערע פיעסען פּאָפּולער, ווייל זיי מישען אין זיי אַריין אידישע נאַציאָנאַלע געפילען, און זאָגאַר רע-ליגיעזע סענטימענטען. ביי זיי איז קיין זאָך ניט צו הייליג, און זיי מישען צוזאַמען פילעס, וואָס איז הייליג, מיט שמוץ... איך וויל פאַרצייכענען, אַז איך האָב שטענדיג פיינט געהאַט און שטענדיג באַקעמפט שונד. באַזונ-דערס האָב איך אויסגעזעצט געגען דאָס אַריינבריינגען נבל פּה, אונריינע וויצען פון סעקסואַלען סאַראַקטער. דאָס מאַכט אַן עקעלהאַפטען איינ-דרוק. איך פאַרצייכען דאָס, ווייל איך וויל, דאָס אויב דער בוך וועט אַריינפאַלען צו אַ אידישען שוישפּילער אַדער רע-זיסאַר אין האַנד זאָל ער וויסען וואָס ס׳איז מיין באַציהונג צו שונד, און די באַציהונג פון יעדען ערנסטען ליבהאַבער פון אידישען טעאַטער דאַרף זיין אַזוי. אויב מען מוז אפילו שפּילען אַפּערטען און זאָגאַר מעלאַדראַמען, זאָלען זיי וועניגסטענס זיין ריין... זאָלען שוישפּילער וויסען, אַז זייער אויפגאַבע דאַרף זיין צו ווירקען צו גוטען און ניט צו שלעכטען. זאָל דאָס אידישע טעאַטער שטענדיג געהאַל-טען ווערען אויף אַ הויכער מדרגה, אַז ס׳זאָל זיין אַ כבוד און ניט קיין שאַנדע.

און דערפאַר ווייל איך האַלט, אַז אפילו ניט קינסטלערישע פיעסען האָבען אַ ווערט, ווען זיי זיינען כאַטש ריין, וועל איך זיך נאָך אַב-

שטעלען אויף אייניגע פיעסען פארפאסער, וועלכע האבען געשריבען ווע-
ניגסטענס ריינע פיעסען, ווען אפילו ניט גאר קינסטלערישע אין העכערן
זין.

ב. י. קאלמאנאוויטש'עס פיעסען

י. קאלמאנאוויטש איז א פיעסען שרייבער, וועלכער באלאנגט ניט צו
דעם בעסערען קינסטלערישען טעאטער, אבער ער איז א גאנץ פאפולער-
רער שרייבער. זיינע פיעסען ווערען געשפילט מיט זייער פיל ערפאלג.
ער פארשטייט ווי צו שפילען אויף מענשליכע סענטימענטען, באזונדערס
אויף סענטימענטען פון עלטערן, ספעציעל פון מוטערס. ער באזיצט
אויך א זייער גרויסע מאס פון הומאר, ער פארשטייט צו שילדערען כא-
ראקטערע פון היימישע טיפען, און ער לאזט זיך ניט אראב נידעריג. ער
האט בלויז דעם פעלער, וואס ער טרייבט איבער, הן די סענטימענטען,
הן דעם הומאר. ער דערבריינגט אי דאס וויינען אי דאס לאכען צו היס-
טעריע. ווען ער זאל האבען מער קאנטראל, מער איינגעהאלטענ-
קייט, מער מאס, מער נייגונג צו נאטירליכקייט און וועניגער צו שארש,
וואלט ער זיכער געווען א דראמאטורג פון באדייטונג.

אין אַלע פיעסען פון קאלמאנאוויטש'ען, ווי די „אייביגע נאראנים“,
די „אייביגע מאמע“, און נאך אַזעלכע אייביגקייטען... און אויך אין די
„מיידלעך-מאמעס“, און „שוויגער-מאמע“ און נאך אַזעלכע מאמעס...
איז פאראן אַ מאסע סענטימענטאליזם, געמישט מיט אַ גרויסער מאס
נאאיווקייט. זיינע כאראקטערע זיינען אַממיינסטענס נאאיווע מענשען.
עס איז דאָ פון זיי זייער פיל צו לאכען, אבער עס זיינען אויך פאראן ביי
זיי שטארקע, אפשר שוין צו שטארקע, דראמאטישע מאמענטען... דאָס
וואָס ער שילדערט האָט אַ געוויסע נאָענטקייט צום אמת, אבער ס'איז
אַממיינסטענס שוים, אויפגעזאָטען, אויפגעבלאָזען, ס'איז ניטאָ דערין
קיין ערנסטע ערנסטקייט, קיין ריכטיגע באַלאַנסירונג, קיין קאָנטראַל אין
ריכטיגען זין.

אין קאלמאנאוויטש'עס פיעסען איז אויך פאראן פיל באַנאָליטעט.
אבער ער האָט איין מעלה, ער איז ניט וואולגאר, און דאָס מאַכט זיינע
פיעסען דערטרעגליך זיי צו זען. די איבערטרייבונגען זיינען וועניג-
סטענס ריין, זיי רעגען ניט אויף.

ג. אָפּערטעטן

אָפּערטעטן זיינען זיכער אַ גאַנץ באַרעכטיגטע און צו אַ געוויסען גראַד נוצליכע צווייג פון טעאַטער בכלל און אידישען טעאַטער בפרט. דאָס זיינען אַמוזירענדע, אונטערהאַלטענדע פאַרשטעלונגען, און אויב זיי האָבען שענע מוזיק און זיינען מיט געשמאַק אויסגעשטאַטעט, און אויב עס זיינען נאָך דאָ אין זיי פּאַסיגע טענין, און זיינען פריי פון צי-גיזם, זיינען זיי אַנגענעם צו זען. איך צי פאַר שטענדיג אַ שענע אָפּערטעטע אַנשטאַט אַ סענזאַציאָנעלע מעלאָדראַמע. זי וואָרפט ניט דאָס פּובליקום אין קאַנוואַלסיעס, פאַרקערט זי באַרוהיגט, זי ענטציקט, און אונטערהאַלט. זי רעגט ניט אויף די נערווען, און פירט ניט צו היסטעריע; זי רופט אַרויס פיל מער געלעכטער ווי טרערען, און זיי זאָגען דאָקטויר-רים: געלעכטער איז געזונד!

באַזונדערס אין שווערע צייטען זיינען שענע אָפּערטעטן אַ גוטע אַבוועקסלונג פאַר'ן אידישען טעאַטער. אין אַזעלכע צייטען זיינען די נערווען גענוג צושריפט, די הערצער גענוג אַנגעווייטאַגט און פאַרביטערט. דאָס לעבען אַליין איז אַזוי מעלאָדראַמאַטיש, אַז מען דאַרף ניט קיין מעלאָדראַמעס אויף דער בינע. אָפּערטעטן זיינען אין דעם פאַל זייער פּאַסיג.

מען האָט דאָ אין לאַנדאָן געשפּילט גאַנץ שענע אידישע אָפּערטעטן, ניט מיט דעם גרויסען גלאַנץ פון אַמעריקא, און מיט דעם גלאַנץ פון ענגלישען טעאַטער אודאי ניט... אָבער לויט די עקזיסטירענדע פאַר-העלטניסע האָבען זיי אויסגענומען.

איך וויל דערמאָנען אייניגע פון די אידישע אָפּערטעטן וואָס מען האָט דאָ געשפּילט. איך קען אָבער נאָר דערמאָנען די פאַרפאַסער פון די ליברעטאַס און ניט זייערע קאַמפּאָזערס, כאַטש די מוזיק שפּילט די הויפט ראלע אין אַזעלכע מינים פאַרשטעלונגען. די סבה פאַר וואָס איך קען ניט די קאַמפּאָזערס דערמאָנען איז פשוט און איינפאַך, וויל מען האָט זיי זעלטען אַנגעגעבען, ווען מען האָט די אָפּערטעטן אויפגעפירט. מען האָט זיך ניט גערעכענט מיט אַזאַ „קלייניגקייט"... ס'איז איבעריג צו זאָגען אַז דאָס איז געווען אַ גרויסער פעלער. פאַרפאַסונג, אפילו נאָכ-אַמונג, פון שענער מוזיק איז אַ גאַנץ באַדייטענדע זאַך. מוזיק פאַרשאַפט דעם אונמיטעלבאַרסטען פאַרגעניגען, און די קאַמפּאָזערס, ווי וועניג אייגענאַרטיג זיי זאָלען ניט זיין, פאַרדינען דערמאָנט צו ווערען. עס ווילט זיך האַפען אַז אין דער צוקונפט וועט מען דעם ביז איצטיגען פעלער פאַריכטען. זאָל מען וויסען ניט נאָר וועמענס פאַרשטעלונג מען זעט, נור אויך וועמענס מוזיק מען הערט.

פון די אָפּערעטען וואָס מען האָט דאָ אויפגעפירט איז כדאי צו דערמאָנען די גאָלדפאָדען אָפּערעטען, אין וועלכע ס'האָבען זיך באַזונדער דערס אויסגעצייכענט מיט זייער זינגען: מאַדאָם צוויבעל, מאַדאָם צו־קערבערג, און מאַקס גוזאָוסקי.

זיגמונד פּיינמאַן האָט פאַרגעשטעלט זייער שטען „שבת קודש“, זיינע אָן אייגענע אָפּערעטען, אין וועלכער מען האָט געזונגען דאָס ליד „אַ טלית'על“, וואָס איז געוואָרען זייער פּאָפּולער אויף דער אידישער גאַס. פון די מאַדערנערע אָפּערעטען וועלכע זיינען מיר געפּעלען איז צו דערמאָנען:

„פּאַלעסטינער ליבע“ פון איזידאָר ליליען, אויפגעפירט אין פּאַר וויליאָן טעאָטער פון יאָזעף קעסלער אין אַפּריל 1928. כאָטש אין דער האַנדלונג געפּינט זיך פּילעס רעוויזיע־מעסיגעס און אין דער מוזיק איז פּאַראַן מער „פּאַפּורי“ ווי אַריגינעלע קאַמפּאָזיציעס, איז עס געווען אַן ערפּאָלגרייכע אָפּערעטען. עס איז גאַנץ אַנגענעם זי צו זען און הערען. דער הומאָר איז אויך געווען אַ ריינער, ער איז אַממיינסטענס באַשטאַנען אין מאַטיווען פון לערנען מיט „גרינע“ ענגליש. זי איז אויך געווען שטען אויסגעשטאַטעט.

אַ שטענע אָפּערעטען איז אויך געווען „זיסע מאַמענטען“ פון וויליאָם סיגעל, אויפגעפירט אין פּאַר וויליאָן טעאָטער פון יוליוס נאַטאַנאָן אין אָקטאָבער 1934. פון אַ געשיכטע וועגען אַ פּאַרלויזערען אידיש קינד, וואָס ווערט אויפגעבראַכט פון ציגיינער און וועלכער קערט זיך צוריק אַלס דערוואַקסענער צו זיין פּאַלק, איז אויפגעבויט אַ אינטערעסאַנטע אָפּערעטען אויף אַ מאַדערנעם אופן. עס זיינען אין איר פּאַראַן פּראַכטפולע סצענעס, אינטערעסאַנטע איינפּעלע, שטענע מוזיק מיט האַרציגע געזאַנג־גען. עס איז בכלל געווען אַ פּילפּאַרביגער שפּיל. אַ קליינער באַלעט פון יונגע ענגלישע טענצערינס האָט פּיל בייגעטראָגען צו דער פּילפּאַרביג־קייט פון דער פּאַרשטעלונג.

נאָך אַן אָפּערעטען וואָס האָט ביי אונז אויסגענומען איז געווען „דער ציגיינער פּרינץ“ פון וויליאָם סיגעל, מיט מוזיק פון אַלשאַנעצקי. ס'שטראָמעט האָט זי אויפגעפירט; ער האָט אַנגעצייגט דעם נאָמען פון קאַמפּאָזער... „דער ציגיינער פּרינץ“ איז אַ ראַמאַנטישע סענטמענטאַלע אָפּערעטען מיט האַרציגע און לוסטיגע לידער, צווישען זיי די פּראַכטפולע „דאָנאַ“ (אַ רומענישע עלעגיע). עס פעלט אויך נישט אַ חזן, וואָס זינגט שטען די ברכות ביי אַ חופּה. דאָס אַריינבריינגען אידישע רעליגיעזע פּאַלקס מאַטיווען אין די אָפּערעטעס מאַכט אַ באַזונדערן אַפּיל צו דעם אידישען סענטמענט.

אָ האַרציגע פאַרשטעלונג איז אויך געווען „דעם בייגעל בעקער׳ס טעכטערל“. אויפגעפירט פון מרים קאַרלאָוואַ אין פּאַויליאַן טעאַטער אין דעצעמבער 1930. זי האָט שוין אין גאַנצען פאַרשוויגען ניט נאָר דעם קאַמפּאָזער, נור אפילו דעם מחבר... דאָס איז מער אַ מוזיקאַלישע קאַמעדיע ווי אַן אַפּערעטע, מיט אַ מאַסע שענקייט, פול מיט אַבוועקס-לונגען און בואַנסען.

אַ זייער האַרציגע געזאַנגס קאַמעדיע איז „יאָסעלע און פייגעלע“, וואָס איז געשפּילט געוואָרען פון מאַרק מאַרקאָוו און עטאַ טאַפּעל אין גרענד פּאַליי. די פּיעסע איז געבויט אויף אַ ליבעס ראַמאַנס, געמישט מיט אַ אינטריגע און מיט אַ שטרעבונג צו קונסט; עס איז אין איר פאַראַן פיל הומאָר, און לידער האָט זי זייער שענע, פּאַלקסטימליכע, וועל-כע זיינען פול מיט חן געזונגען געוואָרען.

עס זיינען נאָך צו דערמאַנען: „קאַוקאַזער ליבע“ מיט מוזיק פון פּרין סאַנדלער; „וואַלאַדקע פון אַדעס“ מיט מוזיק פון זעלבען קאַמפּאָזער. דאָס זיינען לייכטע שענע אַפּערעטען, וועלכע ס׳איז געווען אַנגענעם צו זען. די לעצטע איז אויפגעפירט געוואָרען אין גרענד פּאַליי פון מאַרק מאַרקאָוו.

ד. טאַמאַשעווסקי׳ס „אַלטע לידעלאַך“

אַז מען שרייבט פון מוזיקאַלישע פאַרשטעלונגען, וואָס זיינען געגע-בען געוואָרען אין לאַנדאָן, מוז מען באַזונדערס דערמאַנען באַריס טאַמאַשעווסקי׳ס „אַלטע לידעלאַך“. די דאָזיגע „אַפּערעטע“ פאַרדינט באַזונ-דערע אויפמערקזאַמקייט צוליב דעם וואָס זי איז געשאַפּען געוואָרען פון עפּיאָדען פון דעם לעבען און שאַפּען פון דעם גרינדער פון אידישען טעאַטער, אברהם גאַלדפּאָדען. ס׳איז געווען אַ גליקליכע אידעע פון באַ-ריס טאַמאַשעווסקי צו אַראָנזשירען די דאָזיגע עפּיאָדען אין איין פּיעסע. ער האָט אַריינגעוועבט אין איר די שענסטע דעקלאַמאַציאָנען, לידער און מוזיק וואָס דער אונטערבליכער שאַפּער פון אידישע נאַציאָנאַלע אַפּע-רעטען האָט פאַרפאַסט.

טאַמאַשעווסקי איז אפילו ניט געווען גענוג גרויסער דיכטער צו קענען אַזוי האַרמאָניש צוזאַמענבינדען די דאָזיגע עפּיאָדען, אַז ס׳זאָל אַרויסקומען פון זיי אַן אינהייטליכע גאַנצקייט. זיי זיינען געבליבען ווי אַבגעזונדערט איינע פון די צווייטע. זיי מאַכען מער דעם איינדרוק פון פאַרשידענע נומערן פון אַ קאַנצערט. זיי פּאַלגען נאָך איינע די אַנדערע צופּעליג, און ניט אונפאַרמיידליך, ווי עס פּאָדערט די ענטוויקלונג פון אַ גרויס בינע ווערק. אַבער טראַץ דעם חסרון איז די אַפּערעטע זייער שען.

יעדער עפיזאד פאר זיך איז אינטערעסאנט, און די לידער און דעקלאמאציעס זיינען געלונגען אריינגעפאסט. זיי ווערען ארויסגעבראכט אין זייער פולער נאציאנאלער עכטיקייט און קינסטלערישער שענקייט.

דער ערשטער אקט פון „אלטע לידעלאך“ איז איינפאך אן עפיק פון דער ענטשטיאונג פון אידישען טעאטער. אין אים ווערען געשילדערט די לידען וואס גאלדפאדען האט געהאט איבערצולעבען, ווען ער האט געשאפען זיינע אידישע געזאנגען. עס ווערט ארויסגעבראכט אי די פאציאטישע געגענערשאפט פון אלטען אידישען דור צו דער אידעע פון א אידיש טעאטער, אי דער אינערליכער דראנג פון קינסטלער און זיין נצחון.

דער צווייטער אקט איז א שילדערונג פון דער לידענס געשיכטע פון אידישען טעאטער אין צארישען רוסלאנד, וואו מען האט ניט דערלויבט צו שפילען טעאטער, און מען האט דאך געשפילט אונטער זייער שווערע באדינגונגען. ס'איז געזונגען אין פריידען פון אמאליגע לידען. און דער דריטער אקט איז א גלענצענדע כאראקטעריזירונג פון אברהם גאלדפאדענס עלטער. עס איז א סימפאניע אין כאראקטעריזירונג. צו דעם האט בייגעטראגען ניט נאר די דיאלאגען און געזאנגען וואס ווערען באנוצט אין דעם אקט, נאר אויך דאס געלונגענע כאראקטעריסטישע שפילען פון באריס טאמאשעווסקי, וועלכער האט פארגעשטעלט גאלדפאדענ'ען.

ה. יאזעף מארקאוויטש און זיינע פיעסען

צווישען די וועלכע האבען געשריבען אידישע פיעסען אין ענגלאנד פארנעמט יאזעף מארקאוויטש דעם ערשטען און מען קען זאגען דעם איינציגען פלאץ. ער האט געשריבען א גאנצע רייע פיעסען, וועלכע זיינען געשפילט געווארען אין לאנדאן און אין אנדערע שטעט אין פראנקרייך, זיד אפריקא, זיד אַמעריקא און זאגאר אין ניו יארק.

יאזעף מארקאוויטש איז געבוירען געווארען אין 1884 אין פאסטאוו, קיעווער גובערניע, אוקראינע, אין דער עלטער פון צוואנציג יאר איז ער געקומען קיין לאנדאן, און דא האט ער פארבראכט זיין לעבענס צייט. ער האט אויך גאסטראלירט אין פאריז און אין בוענאס אירעס.

די ערשטע פיעסע וואס ער האט פארפאסט איז געווען „דער רעוואלוציאנער“, וואס איז געשפילט געווארען פון זיגמונד פיינמאן אין פארוויליאן טעאטער אין 1907. עס האבען דאן נאכגעפאלגט א גאנצע רייע אנדערע פיעסען. די לעבענס בילדער: „זאפאסטיא סאלדאט“, „גאלדענער שליסעל“, „מאמעס טרערען“, „אפיקורס“, „גאט'ס גנבים“, „דער געמב-

לער, „דאָס לעצטע ליד“, „בראַדיאַגע“, „חברים“, „קאַנווענשאַן“ א. א. אָ. אָפּערעטען: „סעלימא“, „גרעפּין פּאַטאַצקי“, „אַ מיליאָן פּאַר אַ אידען“, „ווייבערישע מלוכה“, „פּאַריו ביינאַכט“ א. א. אָ. דראַמען: „גראַושהאַנין“, „דער הימעל מענש“, „דעספּאַט“ און אַנדערע. ער האָט אויך פּאַרפּאַסט פּילע לידער מיט אייגענער מוזיק, וועלכע זיינען געוונגען געוואָרען ניט נאָר אין טעאַטער.

אין זיינע פּיעסען האָט מאַרקאָוויטש זיך געוויגט צווישען בעסערען אידישען טעאַטער און דאָס וואָס מען באַצייכענט אַלס דאָס אַלטע אידישע טעאַטער. ער איז אַ פּעהיגער שוישפּילער, אַ מענש מיט טאַלאַנט, און ער האָט קינסטלערישע גייגונגען. אָבער ער איז זיין גאַנצען לעבען געווען צוזאַמענגעבונדען מיט דעם אַלטען מין פּיעסען, און מיט דעם באַ-גריף, אַז ס'איז ניט פּאַראַן קיין פּובליקום פּאַר'ן בעסערען אידישען טעאַטער, פּאָלגליך האָט ער געשריבען אַזעלכע פּיעסען וואָס זאָלען זיך פּאַסען פּאַר'ן „ווערטען פּובליקום“. אָבער אין זיינע פּיעסען האָט ער אַריינגע-וועבט אינטערעסאַנטע לעבענס סצענעס, מאַטיווען פּון רעאַלען אינטע-רעס, און פּילע גאַנץ שענע קינסטלערישע פּונקטן.

כדי צו כאַראַקטעריזירען מאַרקאָוויטש'ס שאַפּען וועל איך איבער-געבען וואָס איך האָב געשריבען וועגען זיין פּיעסע „דער גאַלדענער שליסעל“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרען אין פּאַויליאָן טעאַטער אין פּעברואַר 1923:

ניט מיט דער פּרעטענציעזער מאַס פּון קונסט האַרף מען מעסטען מאַרקאָוויטש'ס פּיעסע „דער גאַלדענער שליסעל“. ער שרייבט פּיעסען לויט דעם שניט פּון דעם אַלטען אידישען טעאַטער, און זיי זיינען זיכער-ניט ערגער, נאָר בעסער, ווי די פּון אַנדערע ענליכע פּאַרפּאַסערס פּון אַמעריקאַ.

„דער גאַלדענער שליסעל“ וואָס ווערט באַצייכענט אַלס „פּאַמיליען דראַמע“ איז אין גרעסטען טייל אַ רעאַליסטיש לעבענס בילד. ס'איז ניט גענוג פּאָלירט, אָבער ס'איז נאַטירליך. דאָס וואָס געשעט אין די ערשטע צוויי אַקטען קען פּאַרקומען אין לעבען... ווען דער מחבר וואָלט די דיאַ-לאָגען מער געשליפען, און די האַנדלונג מער קאַנצענטרירט, אַז זי זאָל זיך ענטוויקלען מיט אַ גרעסערען טעמפּאָ, און ווען ער זאָל געווען האַל-טען דעם דריטען אַקט אין דער מאַס פּון נאַטירליכקייט, און ניט אַריינ-בריינגען אַ מעלאַדראַמאַטישען סוף, וואָלט די פּיעסע געווען אַ גאַנץ גוטע אפילו ניט בלויז פּאַר דעם אַלטען טעאַטער... ער האָט זיך אָבער ניט גע-קענט באַפּרייען פּון זיין סביבה און ס'איז אַרויסגעקומען אַ מעלאַדראַמע, אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע, אָבער דאָך אַ מעלאַדראַמע.

אנגענעם אין דער פיעסע איז דער געלונגענער פאלקסטמיכער הור-מאָר, וואָס רופט אַרויס האַרציגען געלעכטער, און איז ניט באַנאַל. די פיעסע איז פול מיט שענע גלייכווערטלעך. זי האָט אויך אַ מאַראַליזירענדיגע טענדענץ: אַ היבשע פאַרציע מוסר צו די מיידלעך, אַז זיי זאָלען זיך ניט יאָגען נאָך לוקסוס און פאַרגעניגענס, וואָס קענען זיי אַריינשלעפען אין זומפ. אַזעלכע וואַרנונגען זיינען אָפט נויטיג.

די פיעסע איז אויפגעפירט געוואָרען פון יאָזעף קעסלער מיט דער באַטייליגונג פון דיינע פיינמאַן, יאָזעף מאַרקאָוויטש אַליין, בעקי גאַלד-שטיין, זאַנגער און אַנדערע.

עס איז געווען אַן ערפאַלגרייכע פיעסע אין פּאָפּולערען זין.
די פיעסע איז מאַסגעבענד פאַר מאַרקאָוויטש'ס שאַפען.

1. א. מייזעלס, „אידען פארען קיין ארץ ישראל“

א. מייזעלס, וועלכער איז צו אונז געקומען אַלס פליכטלינג פון וויען, וואו ער איז געווען אַ אידישער טעאַטער דירעקטאָר, און איז גע-וואָרען דאָ אַ תושב, האָט אויך אויפגעפירט אין גרענד פאַליי אין דעצעמבער 1938 זיינע אַ פיעסע „אידען פאַרען קיין ארץ ישראל“.

עס ווערט אין דער רעוויז-מעסיגער פיעסע פאַרגעשטעלט אויף איין זייט די טראַגעדיע פון די אידען, וועלכע ווערען געטריבען פון נאַ-צי דייטשלאַנד, פון וואָנען מען האָט זיי אַריינגעיאַגט אין קיינעמס לאַנד, און זיי קענען זיך קיין עצה ניט געבען; און אויף דער צווייטער זייט שטעלט מען פאַר, ווי גליקליך עס פילען זיך יענע אידען, וועלכע דערשלאַגען זיך קיין ארץ ישראל. זיי האָבען אפילו דאָרט אויך צו קעמפען, אָבער דער נחת פון זיך צו פילען פריי און צו קענען אַרבייטען, בויען און שאַ-פען אין אייגען לאַנד, פאַרגיטיגט פאַר אַלע צרות, און מען פילט זיך דערפרישט, דערמוטיגט און צופרידען.

צוערשט קומט די טראַגישע טייל. דערפאַר איז דער אָנהויב פון דער פאַרשטעלונג נאַטירליך אַ אומעטיגער, אָבער וואָס זויטער ווערט אַלץ פרייליכער, און פאַלגליך אויך לעבעדיגער און מער אַמוזירענד. טראַגעדיע לאַזט זיך אויך ניט אַזוי לייכט באַהאַנדלען אין קורצע סצענעס און בילדער; אָבער דאָך — צוזאַמען מיט די רירענדע געזאַנגען מאַכען אויך יענע בילדער אַ שטאַרקען איינדרוק. די צווייטע טייל, וואָס איז קאַמעדיע מיט געזאַנגען, איז זייער לעבעדיג און דער עולם אַמוזירט זיך אויף דעם בעסטען אופן.

די פאַרשטעלונג האָט אויך אַ שטאַרקען נאַציאָנאַלען כאַראַקטער. ס'איז אין איר פאַראַן פיל אַגיטאַציע פאַר ארץ ישראל, טאַקע שוין

צופיל פון ריין טעאַטראַלישען שטאַנדפּונקט. עס זיינען אויך פאַראַן ווערטער, אין אויסברויז פון געפילען געגען דאָס פייניגען פון די אידען, וואָס לאָזען זיך ענדערען. שוין בלויז צוליב דעם וואָס ס'איז קונסט דאַרף עס זיין ניט אין אַזאַ שטאַרקען טאָן. איינגעהאַלטענקייט מאַכט אויף דער בינע אַ שטאַרקערען איינדרוק.

אַבער בכלל איז עס לעבעדיג און לוסטיג, און דער עולם האָט אַ מעגליכקייט ניט נאָר זיך צו אַמוזירען, נור אויך צו זען און צו הערען, ווי עס האַלט מיט אידען אין דער וועלט, און צו באַגרייפען וואָס עס לאָזט זיך פילען אונטער די אומשטענדען.

די אויפפירונג איז געווען גאַנץ שען. די בילדער, באַזונדערס אין עמק און אין תל אביב, זיינען גאַנץ איינדרוקספול.

אין דער פיעסע איז אויך געזונגען געוואָרען אַ ליד: „לאַנדאָן איז אַ שטעטעל“. עס איז אַן אַמוזירענד ליד אין בעסערען סטיל, פול מיט אינערליכען דאַנק צו ענגלאַנד פאַר איר טאַלעראַנט און פריינדשאַפט צו אידען. דאָס ליד איז אַ „היט“, און מעג געזונגען ווערען ניט נאָר אין טעאַטער.

די פיעסע ענטהאַלט אויך שענע חלוצים לידער.

עס האָבען זיך באַטייליגט אין דער פאַרשטעלונג: לעאַן בלומענ-זאָן, מרים קאַראַלאַוואַ, אהרן פאַליאַקאָוו, עוואַ זיידמאַן, אייזיקאָוויטש, וואַלדעמאַר היינצע, וואַלף זילבערבערג, יאַזעף שערמאַן, מאַריס אַק-סעלראַד, מיני וויילאַנד א. א.

צווישען די רעוויז-מעסיגע פיעסען, וואָס מען האָט געשפילט אין לאַנדאָן, איז „אידען פאַרען קיין ארץ ישראל“ געווען פון די שענערע.

I. ש. באַרבערײַס מעלאַדראַמען

דאָ אין לאַנדאָן האָט אויך ש. באַרבער, אַ מוזיקאַנט אין דזשעז אַר-קעסטערס, געשריבען אייניגע מעלאַדראַמען: „דער מאַדערנער שיילאַק“, „דער סוד פון אַ פרוי“, „די פרוכט פון זינד“, „די נקמה פון אַ פרוי“, „די קראַפט פון יצר הרע“, און „די מלחמה קרבנות“. זיי זיינען געשריבן בען לויט דעם אַלטען שטייגער מיט שטאַרקע איבערטרייבונגען. מען האָט זיי געשפילט אין פאַויליאָן טעאַטער און אויך אין טעאַטערס פון לאָדו. זיי זיינען ניט אַריין אין דעם רעפערטואַר פון פיעסען, וואָס זיינען מיר געפעלען.

ח. פארוזכען צו שאפען דראמען אין לאנדאן

עס זיינען אויך געמאכט געווארען אייניגע פארוזכען אין לאנדאן צו שאפען דראמען פאר'ן אידישען טעאטער.

דוניח האט געשאפען אַ פיעסע „דערנער“. ער האט אין איר גע- שילדערט דאס אַרימע לעבען פון אַן איינגעוואַנדערטער אידישער פא- מיליע אין דער איסט ענד פון לאַנדאָן; די אַרימקייט, די נויט, און זא- גאַר די שרעק פאַר'ן פּריסטאָוו, וואָס איז נאָך דאַמאַלט געבליבען אין הערצער פון איינגעוואַנדערטע אידען. וואָס האָבען דאָס געבראַכט פון דער אַלטער היים. דער מחבר האָט אָבער בלויז געקענט שילדערען אַטמאָספּערע. ער האָט ניט געקענט שאַפען קיין ריכטיגען כאַראַקטער, און האָט ניט געקענט ענטוויקלען האַנדלונג.

מאַריס מאַסקאַוויטש האָט די פיעסע אויפגעפירט אין יאַנואַר 1913; אָבער איר ערפאַלג איז ניט געווען גרויס גענוג, אַז מען זאָל זי ווייטער שפּילען.

אברהם וועוויאַרקא האט אין לאַנדאָן געשאַפען אַ דראַמע „אין דער פינסטערער נאַכט“, מיט אַן עראַטישען אינהאַלט. ער האָט געשילדערט די זינד פון אַ חסיד מיט זיין שוועגערין. מאַסקאַוויטש האָט אויפגעפירט די פיעסע אין 1911, און זי איז דורכגעפאַלען.

ווען רודאָף זאַסלאָווסקי האָט געשפּילט אין לאַנדאָן אין 1934 האָט ער ווידער אויפגעפירט די זעלבע פיעסע אונטער דעם נאָמען „חסידים“. ער האָט זי געמאַכט מער ספּעקטאַקולאַר דורך איינפירען חסידישע טענן. אָבער די פיעסע איז אַלץ געבליבען שוואַך. איך האָב וועגען איר געשריבען:

אין „חסידים“ ווערט ניט געשילדערט ברייט דאָס חסידישע לעבען, די שענקייטען פון דעם דאָזיגען לעבען זיינען אין גאַנצען אַרויסגעלאָזען. עס פעלט דער גרויסער צדיק מיט זיין זאָגען תורה, מיט זיין פּראָווען טישען, מיט זיין התלהבות, מיט זיין פעסטקייט און מיט זיין התבודדות. דאָ און דאָרט הערט זיך עפעס אַ וואָרט וועגען דעם, אָבער דאָס ווערט ניט פאַרגעשטעלט. די גאַנצע דראַמע איז בלויז וועגען אָבפאַל פון חסידים, בלויז וועגען זיין ענטאַרטונג, און אויך דאָס איז איינזייטיג און פאַגליך שוואַך געשילדערט.

אַלע חסידישע כאַראַקטערע, וועלכע ערשיינען אין דער פיעסע, זיינען ניט קיין געהויבענע מענשען. איינער שטעלט זיך אַליין פאַר, אַז ער איז אַ פּראַסטאַק... אַ צווייטער איז גאַר אַ גרויסער שכור... דער הויפט

כאַראַקטער איז אַ זינדיגער... און אַלע אַנדערע חסידים זיינען פאַרגע-
שטעלט אַלס עמי הארצים. אַזאַ געזינדעל, אַן אַ קאַנטראַסט פון געהוי-
בענע, ריינע, שענע חסידים, איז אַ פעלשונג און קען ניט זיין אינטערע-
סאַנט, אפילו ניט פאַר דער בינע.

דאָס וואָס דער הויפט כאַראַקטער באַגייט זיין זינד בעת ער איז
שכור, מאַכט אפילו די זינד פאַר אַ קליינליכע, ניט אַרויסגערופען פון אַ
ברענענדען אימפולס...

ווען ל. קוסמאַן איז פאַרבייגעפאַרען לאַנדאָן האָט מען דאָ אויפגע-
פירט זיינע אַ פיעסע „דער וועג צו פרייהייט“. ס'איז געווען אַ פאַגראַם-
פיעסע, אָבער אַזוי טענדענציען, אַז דאָס קינסטלערישע אין איר איז
שטאַרק אָבגעשוואַכט געוואָרען. אויך די פיעסע האָט קיין ערפאלג ניט
געהאַט. מען האָט זי אַ איינציג מאָל געשפילט אין לאַנדאָן.

דוד שטיבער האָט געשאַפען אַ היסטאָרישע דראַמע פון דער צייט
פון בית שני „בן שטח“. אידעען זיינען געווען אין איר, אָבער מער רייד
ווי האַנדלונג. דער סטיל איז אויך ניט געווען קיין געהויבענער. מען האָט
זי ניט געשפילט, אָבער זי איז ערשינען אין אַ בוך.

י. קאַפיטאַנטיק האָט פאַרפאַסט אַ דראַמע געשטיצט אויף אַ טראַג-
גישער פאַסירונג אין ווייטשעפעל. אויך זי איז געשפילט געוואָרען בלויז
אין מאָל.

ס. פאַלמע האָט געשאַפען אַ פיעסע „דאָס ליד פון לעבען“, וואָס
מאַרק מאַרקאָוו האָט אויפגעפירט אין גרענד פּאַלי אין 1942.

צו זאָגען אַז די דראַמע איז אין גאַנצען אַריגינעל וואָלט געווען גע-
פעלט. עס פילען זיך אין איר פאַרשידענע פרעמדע איינפלוסען. זי איז
גראַד געשריבען אויף אַ ברייטען שטייגער. זי האָט אַ פּראָלאָג, 3 אַקטען
און אַן עפילאָג; יעדער אַקט האָט סצענעס, און יעדע סצענע איז טאַקע
סצעניש. אָבער אין פּראָלאָג און אין עפילאָג דערמאָנט מען זיך אין
„דיבוק“; אין ערשטען אַקט דערמאָנט מען זיך אין די אַמערקאַנער מע-
לאַדראַמען מיט דעם קאַמישען פאַרעל, וואָס פּלאַנטערט זיך אַריין אין
מיטען. אין צווייטען אַקט האָבען מיר „פּאַיאָציי“... און דער דריטער אַקט
דערמאָנט די דעקאַדענטישע ליטעראַטור פון פּערציג יאָר צוריק, וואָס
האַט בלויז געהאַט צו טון מיט צובראַכענע טיפען: סאַמע דורכגעפאַלענע,
סאַמע צושמעטערטע, וועלכע האָבען אַלץ פאַרלוירען, אפילו זייער וויר-
דע, און זיי האָבען מער ניט וועגען וואָס צו לעבען אויף דער וועלט.

אבער טראץ דעם וואָס ס'איז אין אַ געוויסען הינזיכט אַ צוזאַמענגע-
שטעלטע דראַמע, רופט זי דאָך אַרויס אינטערעס. ערשטענס זיינען די
סצענעס אַן און פאַר זיך שען. עס ווערען אין די מיינסטע פון זיי אויך
געזונגען גאַנץ שענע לידער, פאַרפאַסט פון פאַלמעץ מיט אייגענע מוזיק,
וואָס איז גאַנץ אינטערעסאַנט צו הערען. מיט אייניגע קליינע אויסנאַמעס
איז די האַנדלונג געשפּאַנט, און די דראַמע ענטוויקעלט זיך און גרייכט
צו אַ גאַנץ איינדרוקספולען קלימאַקס.

אבער ניט האַבענדיג פיל אייגענאַרטיגעס האָט די דראַמע אויך ניט
געהאַט קיין גרויסען ערפּאָלג. אויך זי איז געבליבען ביי דער ערשטער
פאַרשטעלונג.

ס'איז זיכער אַ שאַד, וואָס ביי אונז זיינען ניט געשאַפען געוואָרען
קיין ערפּאָלגרייכע פּיעסען. די אידישע לאַנדאָן קען איר בינע נאָר באַ-
פּוצען מיט פרעמדע פּעדערען, מיט פּיעסען געשאַפען אין אַנדערע לענ-
דער, אָדער מיט איבערזעצונגען.

איבערזעצונגען האָט מען ביי אונז אויך געמאַכט גוטע. מען האָט
דאָ אַרויסגעגעבען „סאַלאַמע“ פון אַסקאַר וויילד, „פּעלעאַס און מע-
ליסאַנדרע“ פון מאָריס מעטערלינק, און דער פאַרפאַסער פון דעם בוך
האַט איבערגעזעצט און אַרויסגעגעבען מאָריס מעטערלינק'ס „דער
בלויזער פּויגעל“. עס האָט גאַרניט געקענט זיין קיין רייד פון אויפּפירען
די דאָזיגע עכטע קונסט פּיעסען אויף דער היגער אידישער בינע, אפילו
די אידישע קונסט טעאַטערס אין אַנדערע לענדער האָבען זיך נאָך ניט
פאַרמאַסטען זיי צו שפּילען. עס איז אַבער וויכטיג וואָס ס'איז דאָ געווען
אַ ווילען צו שאַפען און צו איבערזעצען; און ס'איז זיכער ניט די שולד
פון די שרייבער, וועלכע עס איז אויסגעקומען דאָ צו לעבען און שאַפען,
וואָס די מעגליכקייטען זיינען געווען אַזעלכע קליינע...

26. א גרויסע באמיהונג

פאר אידישע קונסט, אפּעראַ און דראַמע—
דאָס פּיינמאן אידישע פּאַלקס טעאַטער: „טעמפּעל“

ביי אונז אין לאַנדאָן האָט מען ניט דערגרייכט צו שאַפּען אַ באַ-
טעענדיגען אידישען קונסט טעאַטער, אָבער מען זאָל בשׁוּם אױפֿן ניט
מיינען, אַז ס'האָט דאָ געפּעלט אַמביציע, און ס'איז ניט געמאַכט געוואָרען
קײן באַמיהונג אױף דעם דאָזיגען געביט. פּאַרקערט, אַמביציע האָט ניט
געפּעלט. עס איז זאָגאַר געווען אַ גאַר גרויסע אַמביציע, און ס'איז גע-
מאַכט געוואָרען אַ געוואָלטײגע אַנשטרענגונג, די ערשטע אין דער וועלט,
צו שאַפּען אַ שטענדיגען אידישען פּאַלקס-קונסט טעאַטער. ס'איז זאָגאַר
וועגען דעם געבױט געוואָרען פֿון פּאַלקס געלד אַ ספּעציעלער בנין, דאָס
„טעמפּעל“, אין קאָמערשעל רױד, איסט, אין וועלכען מען האָט געזונגען
אַפּעראַ אין אידיש און מען האָט געשפּילט פֿון די בעסטע אידישע דראַ-
מען. לײדער איז די זײער וויכטיגע פּאַלקס אונטערנעמונג אונטערגע-
גאַנגען, און דאָס „טעמפּעל“ איז פּאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ „פּיקטשע
פעלעס“ (קינמאַטאָגראַף) מיט דעם נאָמען „פּאַליסעאָם“.

עס איז ערשט אין אָנהױב יולי 1942 געוואָרען דרייסיג יאָר, זײַנט
די דאָזיגע לאַנדאָנער, בעסער געזאָגט ווייטשעפּעלער, אידישע פּאַלקס-
קונסט טראַגעדיע איז פּאַרגעקומען.

דער דאָזיגער זײער אינטערעסאַנטער קאַפיטעל געשיכטע פֿון אידי-
שען טעאַטער אין לאַנדאָן איז אַזױ געשען:

א. די ענטשטייאונג פֿון „טעמפּעל“

דער ערשטער אידישער קינסטלער, וועלכער האָט אין מיין צײַט,
מיט איבער 35 יאָר צוריק, געלעגט פֿונדאַמענטען, אַז ס'זאָל דאָ עקזיס-
טירען אַ שטענדיגער אידישער טעאַטער בכלל, איז געווען זיגמונד
פּײַנמאַן. ער איז אָהער געקומען פֿון אַמעריקא, וואָס פֿאַר אַ ראַלע און
ראַלען ער האָט געשפּילט וועל איך ווייטער איבערגעבען. דאָ וויל איך
נאָר זאָגען, אַז ער האָט באַמט זײער פּיל אױפּגעטון פֿאַר אָנהאַלטען דאָ
אַ אידיש טעאַטער. צוערשט איז ער געקומען אָהער אַליין, נאָך דעם האָט
ער געבראַכט זײן פֿרוי, די דאָ זײער שטאַרק באַליבטע דײַנע פּײַנמאַן.
זײ האָבען די ערשטע געשפּילט בײַ אונז אַ גרעסערען רעפּערטואַר פֿון
בעסערע פּיעסען. פּײַנמאַן האָט דאָ דער ערשטער אױפּגעפּירט יעקב

גארדינ'ס דראמעס, און אויך אזא דראמע, ווי מאקסיס גארק'ס „מעשׂ-טשאניע“.

זיגמונד פיינמאן האָט נאָך געהאַט די זייער גרויסע מעלה: כאָטש ער איז געווען אַ גרויסער קינסטלער און זיין פרוי אַ זייער באַדייטענדע קינסטלערין, האָט ער אויף זיך אַליין מיט זיין פרוי ניט געשטעלט. ער האָט שטענדיג געזוכט צו האָבען אַ ערשט-קלאַסיגע טרופּע, און ער האָט געבראַכט זייער גוטע קרעפטען פון אַמעריקא, ווי באַריס ראָזענטאַל, ב. שיינגאַלד; ער האָט אויך געבראַכט זאַץ/ען, צום ערשטען מאַל קיין לאַנדאָן. און אַחוץ דעם האָט ער געהאַט אין זיין טרופּע זיין פרוי'ס טאַכטער, די זייער טאַלענטירטע שוישפּילערין צילי אַדלער. זי איז נאָך דאָ-מאַלט געווען גאַנץ יונג, אָבער איר טאַלאַנט האָט זיך שוין אַרויסגעזען. עס איז געווען נאַטירליך, דאָס אַזעלכע קינסטלער, ווי פיינמאן מיט זיין פרוי, וועלכע זיינען געווען אַזוי איבערגעגעבן צום אידישען טעאַ-טער, און וועלכע זיינען נאָך דערצו געווען זייער פריינדליך, אָן אַ סמן פון אַנגעבלאָזענקייט, זאַלען זיין שטאַרק באַליבט און געשעצט ביי דעם גאַנצען אידישען פּובליקום אין לאַנדאָן.

אַזוי האָבען זיי אָבגעשפּילט לערך פינף יאָר אין פּאַוויליאָן טעאַטער מיט גרויס ערפּאָלג. אָבער נאָך דעם זיינען ענטשטאַנען שוועריגקייטען: די מאַסען פּאַרגעסען דאָך וואָס זיי זיינען שולדיג די מענשען, וועלכע אַרבייטען, שאַפען און ווירקען פאַר זיי... עס האָט זיך דעם פּובליקום אויסגעזוכט, אַז ס'האַט שוין געזען גענוג אידיש טעאַטער, און ס'איז גע-וואָרען שיטערער ביי די פּאַרשטעלונגען. דער דאַמאָלטדיגער אייגענטי-מער פון טעאַטער האָט פּאַלגליך אָנגעהויבען אַרויסצוצייגען אונזופרי-דענקייט. עס איז נאָך אַריינגעקומען אַ קאַנקורענץ: אַ צווייטער שוישפּיל-לער האָט אָנגעהויבען שפּילען אין אַ צווייטען טעאַטער, און האָט אויך אָנגעהויבען אין דער שטיל פּאַרהאַנדלען מיט'ן אייגענטימער פון פּאַ-וויליאָן. דער סוף איז געווען, אַז זיגמונד פיינמאן איז אין זומער 1909 אַוועקגעפּאַרען פון לאַנדאָן צוזאַמען מיט זיין פרוי און משפּחה קיין פּוי-לען, דאָרט שפּילען טעאַטער. זיי זיינען פּאַרפּאַרען קיין לאַדו, און דאָרט, שיינט מיר, ביי דער ערשטער פּאַרשטעלונג, אַדער ביי איינע פון די ערשטע פּאַרשטעלונגען, האָט זיגמונד פיינמאן באַקומען אַ האַרץ-שלאַג אויף דער בינע און איז געשטאַרבען.

די ידיעה פון פיינמאן'ס טויט האָט דאָ אין לאַנדאָן געמאַכט אַ זייער גרויסען רושם. מען האָט געוואוסט, אַז זיין אַוועקפּאַרען פון דאַנען האָט אים גאָר שטאַרק געערגערט, און מען האָט אָנגענומען אַז דאָס איז גע-ווען די סבה פון זיין פּלוצלינגען טויט.

זיגמונד פיינמאַן האָט שטענדיג געהאַט פילע גרויסע פּאַטריאַטען, איבערהויפט נאָך זיין טויט איז דער פּאַטריאַטיזם צו אים זייער שטאַרק געוואַקסען, און מען האָט געשאַפען אַ באַוועגונג אויפצובויען אַ אידיש פּאַלקס טעאַטער וואָס זאָל טראַגען דעם נאָמען פיינמאַן. די באַוועגונג איז שנעל געוואַקסען. אין איר שפיץ האָט זיך געשטעלט אַ מאָן מיט דעם נאָמען מ. קענאַרד. ער האָט געהאַט געשעפטליכע פעהיגקייטען און גוטע פאַרבינדונגען. עס איז פּאָלגליך געשאַפען געוואָרען אונטער זיין פירער־שאַפט אַן אַקציען געזעלשאַפט וועגען בויען אַ „פיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאַטער“. לערך 5000 אַקציעס פון איין פונט יעדע זיינען אונטערגע־שריבען געוואָרען. פאַר יענער צייט איז דאָס געווען אַ גרויסער פאַרמע־געז. אַ גרויסער טייל פון פובליקום האָבען פאַר זייערע אַקציעס געצאָלט אין שילינגס, אָבער זיי האָבען געצאָלט.

איך בין געווען זייער גוט באַפריינדעט מיט זיגמונד פיינמאַן ביי זיין לעבען. ער איז געווען פון די וועניגע קינסטלער וועלכע האָבען געקענט דערטראַגען אפילו אַ שאַרפען קריטישען וואָרט... און זיין איבערגעבענ־קייט צום אידישען טעאַטער האָט גאָר קיין גרעניץ ניט געהאַט. איך האָב אים דערפאַר שטאַרק געשעצט. איך האָב פּאָלגליך אויך געהאַלפען דער באַוועגונג צו שאַפען דאָס אידישע פּאַלקס טעאַטער. איך האָב דערביי אויך געהאַט אין זינען, אַז מען דאַרף דאָס אידישע פּאַלקס טעאַטער מאַכ־כען פאַר אַ קונסט טעאַטער.

ה' קענאַרד האָט אויך געהאַט אַ פּלאַן, אַז דאָס אידישע פּאַלקס־טעאַטער זאָל זיין אַ אידישע אָפּעראַ הויז.

אַט מיט אַזאַ געפיל און מיט אַזעלכע פּלענער איז מען צוגעטרעטען צו דאָס אויפבויען דאָס „טעמפעל“.

ב. דאָס אידישע פּאַלקס טעאַטער ווערט אויפגעבויט

אַלץ איז געגאַנגען ריכטיג, אַ טייל פון דעם קאַפיטאַל איז צוזאַמען־געקליבען געוואָרען, און מען האָט געשלאָסען אַ קאַנטראַקט מיט אַ גרוי־סער פירמע פון טעאַטער בויער, אַז זי זאָל בויען דאָס אידישע פּאַלקס טעאַטער. אַן אַרכיטעקט האָט געמאַכט דעם פּלאַן. דאָס טעאַטער האָט אויסגעזען ווי אַן אַריענטאַלער טעמפעל, מיט צוויי טורעמס אין ביידע זייטען פונ'ם פּראָנט. אין אַקטאָבער 1911 האָט מען געלעגט דעם גרונד־שטיין פון בנין. דאָס איז פאַרגעקומען מיט אַ גראַנדיעזע צערעמאָניע, ביי וועלכער סיר פּראָנסיס מאָנטעפיאַרע, דער דאָמאַלטדיגער פרעזידענט פון דער ענגלישער ציוניסטישער פּעדעראַציע, האָט פרעזידירט. עס האָט גענומען עטליכע מאָנאַטען און דאָס „טעמפעל“ איז געווען

אויפגעשטעלט. ס'האט אויסגעזען שעה, אבער ס'האט געהאט א גרויסען חסרון: ס'האט ניט געהאט קיין גאלעריע. עס איז בלויז געווען פאר ביי ליגע פרייזען א קליינער „פיט“ פאר א פאר הונדערט פערזאן. און עס זיינען געווען גאנץ שענע, טאקע לוקסאז אראנזשירטע סטאלס און א גראנד צירקעל פאר הויכע פרייזען. דאס מיינט, אז מען האט געבויט א פאלקס טעאטער, אבער ניט פאר'ן פאלק... דער פלאן איז אפילו געווען אויך צו שאפען א גאלעריע, אבער ס'איז ניט געווען גענוג געלד. האט מען דערווייל געבויט דאס טעאטער אין צוויי שטאק, און מען האט גע'לאזען דעם דריטען שטאק, די גאלעריע הייסט עס, אויף שפעטער. די זירקונג פון דעם חסרון האט זיך דערנאך שטארק געפילט. דאס פאלק איז געווארען תיכף אונצופרידען מיט'ן פאלקס טעאטער.

אז דאס „טעמפעל“ האט געהאלטען ביים פארטיג ווערען האט מען אראנזשירט די אדמיניסטראציע. ה' קענארד איז באשטימט געווארען דירעקטאר, און וועגען די פארשטעלונגען האט מען צו אים צוגעזעצט א בייראט, וואס איז באשטאנען פון דעם מחבר פון דעם בוך און ה' י. פערקאוו.

עס איז באלד ענטשטאנען א געוויסע מיינונגס פארשידענהייט צווישן שעה מיר און ה' קענארד צוליב אונזערע פלענער.

ער איז געווען פארבונדען מיט מוזיק און ער האט דורכאויס גע'וואלט אז דאס אידישע פאלקס טעאטער זאל זיין א אידישע אפערא הויז. דער גוט באקאנטער אידישער מוזיקער פון לאנדאן ס. אלמאן האט פאר'פאסט אן אפערא, די ערשטע אידישע אפערא, „מלך אחוז“, און ה' קענ'ראד האט דורכאויס געוואלט, אז די אפערא זאל אויפגעפירט ווערען. אחוץ דעם האט ער געשטרעבט, אז מען זאל שפילען אין אידיש קלאסיש'שע און מאדערנע אפעראס פון וועלט רעפערטואר.

ער האט זיך זאגאר געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם בארימטען אידישען זינגער פון דער רוסישער קיזערליכער אפערא געזעלשאפט יוסף ווינאגראדאוו, אז ער זאל קומען קיין לאנדאן דורכפירען דעם פלאן.

איך בין ניט געווען געגען זינגען אפערא אין אידיש, אבער איך האב אנגעצייגט, אז די דראמע איז דער עיקר. איבערהויפט איז פאראן א גרויסע שוועריגקייט מיט אפעראס. זיי צאלען זיך ניט. אפילו ביי די רייכסטע פעלקער מוז מען אפערא סובווענציאנירען. ווער וועט עס סובווענציאניר'רען אידישע אפערא אין לאנדאן, דאס הייסט אין ווייטשעפעל? ... פאלג'ליך האב איך געוואלט אז מען זאל זיך קאנצענטרירען אויף דראמע, און מען זאל צוזאמענשטעלען אזא טרופע, וואס זאל קענען דורכפירען דרא'מען אויף דעם שענסטען אופן. פאר דעם צוועק האב איך פארגעשלאגען,

אז מען זאל בריינגען קיין לאַנדאָן בן עמי'ן, וועלכער איז נאך געווען אין רוסלאַנד, אָז ער זאל זיין דער דירעקטאָר פון דער דראַמאַטישער טרופּע. ה' קענאַרד האָט מיין פּלאַן ניט פאַרוואַרפּען, פאַרקערט, ער האָט אים אָנגענומען, אָבער ער האָט זיך ניט אָבגעזאָגט פון זיין פּלאַן. ער איז געווען דערפאַר, אָז מען זאל ביידע פּלענער דורכפירען אויף אַמאָל.

איך האָב געפּילט, אָז ער איז אַ פאַרשאַרטער קבצן, אָז ער נעמט צופּיל אונטער אויפ'ן חשבון פון דער אַרימער ווייטשעפּעל. אָבער איך האָב גערעכענט, אָז דער פּלאַן בנוגע דער אָפּעראַ איז נאָר אַן עקספּע־ דימענט, וואָס וועט מן הסתם זיך ניט איינגעבען, און ער וועט סאָי ווי סאָי אַוועקפּאַלען... איך האָב דערפאַר צוגעשטימט צו ה' קענאַרד'ס מיי־ בונג, אָז מען זאל אָנגיין מיט ביידע פּלענער. סוף כל סוף איז ער דאָך געווען פאַראַנטוואַרליך פאַר דער געשעפּטליכער זייט, און ער מוז בע־ סער וויסען וואָס ס'איז מעגליך און וואָס ניט.

ה' קענאַרד איז פּאָליגליך אָנגעגאַנגען מיט זיינע פאַרהאַנדלונגען מיט יוסף ווינאַגראַדאָוו, און איך האָב זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט בן עמי'ן, וועלכער האָט מיר גלייך געענטפּערט, אָז ער איז גרייט צו קומען, און ער וועט בריינגען מיט זיך זשעליאַזאָן און נעמי'ן. זיי דריי זיינען געווען די הויפט קרעפטען פון פּרץ הירשביינ'ס אידישען קונסט טעאַטער, דער ערשטער וואָס איז געשאַפּען געוואָרען אין רוסלאַנד.

אין אַ קורצער צייט אַרום איז געקומען קיין לאַנדאָן ווינאַגראַדאָוו און האָט צוזאַמענגעשטעלט אַן אָפּעראַ קאַמפּאַני, וועלכע האָט געהאַט אייניגע גוטע זינגער, אַ כאַר, און אַן אַרקעסטער.

מיט אַ פאַר וואַכען שפּעטער זיינען אָנגעקומען די דראַמאַטישע געסט: בן עמי, זשעליאַזאָ, נעמי. מען האָט צו זיי נאָך אָנגאַזשירט שווי־ שפּילער און שווישפּילערניס, די בעסטע וואָס זיינען געווען אין לאַנדאָן: מ. ד. וואַקסמאַן, פעני וואַקסמאַן, באַזונדערס סעם גאַלדענבורג, וועלכער איז נאָך געווען אַ גאַנץ יונגער שווישפּילער, פאַר וועלכען איך האָב פּריער, ניט לאַנג צוריק, אויסגעווירקט, אָז מען זאל אים לאַזען שפּילען אין אידישען טעאַטער...

מען האָט זיך טאַקע גלייך גענומען טראַכטען וועגען רעפּערטואַר, און ס'איז באַשלאָסען געוואָרען, אָז די אָפּעראַ קאַמפּאַני עפענט דאָס טעאַטער מיט "מלך אחו" פון ס. אַלמאַן; און די דראַמאַטישע טרופּע זאל נאָכפּאַלגען מיט "דער ווילנער בעל הבית" פון מאַרק אַרנשטיין.

און ווידער האָט דער פאַרשאַרטער קבצן אַ הוליע געטון, און פאַר־ געשלאָגען אָז מען זאל איינלאַדען מאַרק אַרנשטיין צו קומען צו דער ערשטער פאַרשטעלונג פון זיין דראַמע.

הכלל, מען האָט עס געמאַכט גראַנדיעז, און אין מערץ 1912 איז געעפּענט געוואָרען זייער פייערליך דאָס פּיינמאַן אידישע פּאָלקס טעאַטער, דאָס „טעמפּעל“. עס איז געווען אַ דערלעבונג, אַ באַממת גרויסע עראַייגניס, וואָס האָט איינפּאַך דערהויבען זוי אויף פּליגלען יעדען וועל-כער איז געווען פּאַרבונדען מיט דער אונטערנעמונג.

ג. די פּאַרשטעלונגען

די אָפּעראַ „מלך אחוה“ פּון ס. אַלמאַן איז גאַנץ שען פּאַרגעשטעלט געוואָרען, און זי האָט געהאַט ערפּאָלג. ניט אַלץ אין איר איז געווען גאַר אַרייגינאַל, עס האָבען זיך געפּילט איינפלוסען פּון וועלט אָפּעראַס אויף ביבלישע מאַטיווען, און אויך מענדעלסאָנ'ס איינפלוס, אָבער פּילעס איז געווען אייגענאַרטיג, און איבערהויפּט האָט די אָפּעראַ איבערגעגעבען ריכטיג די ביבלישע געשיכטע און די איבערלעבונגען פּון מלך אחוה. אַלס ערשטע אידישע אָפּעראַ איז זי געווען פּיל בעסער ווי מען האָט געקענט דערוואַרטען.

נאָך דעם וואָס ס'זיינען פּאַרגעקומען אייניגע פּאַרשטעלונגען פּון דער אָפּעראַ, האָט נאָכגעפּאָלגט די דראַמע: „דער ווילנער בעל הבית'ל“ פּון מאַרק אַרנשטיין. דאָס איז אַ ליטעראַרישע פּיעסע, דער מחבר איז געווען אַנוועזענד. ער אַליין האָט רעזשיסירט די פּיעסע, זי איז אויך גע-שפּילט געוואָרען מיט באַדייטענדען ערפּאָלג.

פאַר מיר איז די ערעפּונג פּון „פּיינמאַן אידישען פּאָלקס טעאַטער“ געווען איינפּאַך אַ יום טוב. דעם 17-טען מערץ 1912 האָב איך פּאַר-עפּענטליכט אַ לייט אַרטיקעל אין „אידישען זשורנאַל“, אין וועלכען איך האָב צווישען אַנדערעס געשריבען:

„די איסט ענד פּון לאַנדאָן האָט אַ געלעגענהייט צו שטאַלצירען. צו איר באַלאַנגט דער כבוד צו שאַפען דאָס ערשטע אידישע פּאָלקס טעאַטער אין דער וועלט... איך האָף, אַז דערמיט פּאַנגט זיך אָן אַ נייע פע-ריאָדע פאַר דער אידישער בינע און אויך אַ ניי גייסטיג לעבען פאַר דער אידישער באַפעלקערונג אין לאַנדאָן.“

נאָך דעם וואָס איך גיב איבער ווי עס עקזיסטירען פּאָלקס טעאַטערס ביי אַנדערע פעלקער, שרייב איך:

„מיר אידען דאַרפען האָבען פּאָלקס טעאַטערס נאָך גיכער ווי סאַי וועלכעס אַנדערע פּאָלק, עס פּעלען אונז קונסט טעאַטערס. אין די עק-זיסטירענדע אידישע טעאַטערס שפּילט מען אַממיינסטענס שונד. מען איז נאָר יוצא מאַנכעס מאַל מיט אַ בעסערע פּיעסע. מען שענקט ניט קיין אויפּמערקזאַמקייט צו דער אויפּגאַבע צו דערציען און ענטוויקלען גייס-“

טיג די פּאַלקס מאַסען... דער הויפט צוועק פון אַ פּאַלקס טעאַטער איז צו ענטוויקלען דאָס פּאַלק, עס גייסטיג דערהויבען. אין אַ פּאַלקס טעאַטער מוז מען דערפאַר נאָר אויפפירען דאָס וואָס איז שען און ערהאַבען, קונסטרייך און גייסטרייך... אַ פּאַלקס טעאַטער מוז אויך געבען יונגע טאַלאַנטען אַ פּלאַץ, צו קענען זיך ענטוויקלען...

אַט דאָס איז געווען דער יסוד פון מיין פּראָגראַם און איך האָב גע- האַפּט, אַז איך וועל קענען דעם ציל דערגרייכען.

די אַפּעראַ קאַמפּאַני האָט נאָך געשפּילט מיט ערפּאָלג אייניגע פּאַר- שטעלונגען. זי האָט אויפגעפירט „ריגאַלעטאַ“ פון ווערדי, „קאַוואַלעריע רוסטיקאַנאַ“ פון מאַסקאַגני און „פּאַיאַציי“ פון לעאַנקאַוואַלאַ. עס קען קיין ספק ניט זיין דאָס די פּאַרשטעלונגען האָבען זיך איינגעגעבען. דער אַנסאַמבעל איז אויך באַרייכערט געוואָרען מיט אַ קאַלאַראַטור סאַפּראַנאַ, אַנאַ פּיליפּאָו, וועלכע האָט פּריער געזונגען אין קאַווענט גאַרדען, דאָס קעניגליכע אַפּעראַ הויז אין לאַנדאָן.

די דראַמאַטישע טרופּע האָט אויך אויפגעפירט אייניגע דראַמען, וואָס זיינען געווען גאַנץ ניי פאַר לאַנדאָן: „דער אונבאַקאַנטער“ פון יעקב גאַרדין, וואָס איז פּריער דאָ ניט געשפּילט געוואָרען; „תּקיעת כּף“ פון פרץ הירשביין; די „געטהאַ“ פון הייערמאַנס, און אַנדערע. דער קינסטלערישער ערפּאָלג איז געווען גאַנץ באַדייטענד. די קאַסע איז אויך געווען ניט שלעכט, אָבער ווייט ניט גענוג צו קענען דעקען די הוצאות פאַר צוויי אַזעלכע טרופּען זוי מיר האָבען געהאַט, און מען האָט אויך באַדאַרפט דעקען איבער אַ העלפט פון דעם וואָס ס'האַט געקאַסט דאָס אויפבויען דעם בנין פון טעאַטער. ס'האַט זיך אַנגעהויבען ענטוויקלען אַ קריזיס גלייך אויפ'ן צווייטען חודש, נאָך דעם וואָס דאָס פיינמאַן אידישע פּאַלקס טעאַטער האָט זיך געעפּענט.

ד. דער קריזיס

כדי ניט צו דערלאָזען, אַז דער קריזיס זאל זיך ענטוויקלען, האָב איך פּאַרגעשלאָגען, דאָס מען זאל אויפגעבען די אַפּעראַ, בלייבען בלויז מיט איין טרופּע, די דראַמאַטישע, און קליינער מאַכען די פּרייזען פון די פּלעצער, אַז די מאַסע זאל אויפהערען האָבען קריוודעס. מיין חשבון איז געווען, דאָס פאַר איין טרופּע וועט זיין מעגליך צו דעקען די הוצאות. מיין פּלאַן איז אויך געווען צו שאַפען נאָך אַ גוטע אַפּערעטען טרופּע, וועלכע זאל צוערשט שפּילען אין די פּראַווינץ שטעט, פּאַריז און אַנט- ווערפען. דאָן זאל מען בריינגען די אַפּערעטען טרופּע אויף אַ סעזאָן אין „טעמפּעל“ און די דראַמאַטישע טרופּע שיקען אין דער פּראַווינץ, ווי אויך קיין פּאַריז און אַנטווערפען.

די דירעקציע האָט ניט געוואָלט הערען פון אויפגעבען די אָפּעראַ. עס האָט נאָך אַלץ געהערשט דער גייסט צו האַנדלען ווי פאַרשאַרטע קבצים; ס'האָט זיך אויך באַוווּזען אַ געלעגענהייט דערצו. אזוי ווי מאַר-ריס מאַסקאָוויטש איז גראַד געקומען קיין לאַנדאָן זאָל מען אים אַנגאַ-זשירען, און ער וועט זיין די גרויסע אַטראַקציע, וואָס וועט אַלץ גוט מאַכען. האָט מען מיט אים געשלאָסען אַן אַבמאַך, אים געצאָלט אַ גאַנצע, וואָס דאָס טעאָטער האָט זיכער ניט געטאַרט זיך דערלויבען. דער רע-זולטאַט איז געווען, אַז מיט מאַסקאָוויטש'ן האָט די פינאַנציעלע לאַגע פון טעאָטער זיך ניט פאַרבעסערט, נאָר זי איז פאַרערגערט געוואָרען.

עס איז דאָן געקומען דיינע פיינמאַן. מען האָט מיט איר אויפ-געפירט „קאַמעליען דאַמע“ פון אַלעקסאַנדער דומאַ, און „סאַפּאַ“ פון יעקב גאַרדין, צוויי פיעסען אין וועלכע זי האָט זיך שטאַרק אויסגעציי-כענט. דער ערפאָלג איז געווען אַ גרויסער, אָבער די קאַסע פון טעאָטער איז שוין געווען „אַ לעדיגער זאַק וואָס מען קען ניט אַנפילען“.

עס איז נאָך צוגעקומען אַ צרה. מאַנכע פון די לאַנדאָנער שוישפּיל-לער זיינען געווען געגען די ליטעראַרישע פיעסען. זיי האָבען ליידער זיך ניט געקענט שטאַרק אויסצייכענען אין אַזעלכע פיעסען. זייערע הערצער זיינען געווען ביי שונד, און זיי האָבען איינגערעדט דער דירעקציע, אַז ווען מען פירט אויף די געווענליכע פאַפּולערע מעלאָדראַ-מען, וואָלט מען גערעטעט דאָס טעאָטער פינאַנציעל. די דירעקציע איז שוין געווען אזוי פאַרפלאַנטערט, אַז זי האָט דאָס אַנגענומען. איד האָב גלייך רעזיגנירט אַלס ליטעראַרישער בייראַט פון דעם טעאָטער.

די לאַגע איז געווען אַזעלכע, אַז מען האָט שוין אויפגעגעבען די אָפּעראַ פּונקט ווי מען האָט אויפגעגעבען די בעסערע דראַמע. און מען האָט שוין אין „טעמפּעל“ אויך געשונדעוועט... מען האָט זאָגאַר שוין אַראַבגעלאָזען די פרייזען פון די פּלעצער, אָבער מען האָט דאָס טעאָטער אַלץ ניט געקענט רעטען פינאַנציעל.

ה. דער אונטערגאַנג פון „טעמפּעל“

עס האָט גענומען אַ גאַנץ קורצע צייט, און טראָץ דעם וואָס מען האָט שוין געשפּילט שונד פיעסען האָט דאָס „טעמפּעל“ זיך געמוזט שליסען. מען האָט אָבגעשטעלט די פאַרשטעלונגען, זיי האָבען זיך ניט געצאָלט. אָבער דאָס איז נאָך ניט געווען אַלץ... וואָלט דער בנין געווען געבליבען אין די הענד פון דער „פיינמאַן געוועלשאַפּט“, וואָלט מען גע-קענט דאָס „פיינמאַן אידישע פּאָלקס טעאָטער“ אויפלעבען. איז אָבער געשען אַזאַ זאַך :

אז דאס „טעמפעל“ האָט זיך געשלאָסען האָט די פירמע בױער גע- פאָדערט, אז מען זאָל איר באַצאָלען דאָס געלד וואָס ס׳איז איר געקומען. אזוי ווי די „פיינמאַן געזעלשאַפט“ האָט ניט געהאַט צו צאָלען, און אזוי ווי די פירמע האָט געהאַט אַ „מאַרטגיידזש“ אויף דעם בנין, האָט זי באַשלאָסען צו פאַרקױפּען דאָס „טעמפעל“ אויף ליציטאַציע.

אין לאַנדאָן האָט זיך דאַמאַלט געפונען דער אַמעריקאַנער מיליאָנער יאַזעף פעלו. ער איז געווען אַ רעפּאַרמאַטאָר, אַ אָנהענגער פון הענרי דזשאָרדזש׳ס „סינגעל טעקס“ אידעע. ה׳ פערקאָוו איז געווען מיט אים באַקאַנט. מען האָט פּאָלגליך אויסגענוצט זכות אבות, און מען האָט באַ- איינפלוסט מר. יאַזעף פעלו, אז ער זאָל איינשטימען אַבזקױפּען דאָס „טעמפעל“ און ער האָט פאַרשפּראַכען עס צוריקצוגעבען פאַר אַ איד-י-שען טעאַטער.

אין טאָג פון דער ליציטאַציע האָט מר. פעלו געשיקט זיין קריסטלי- כען מענעדזשער, אז ער זאָל קױפּען דאָס „טעמפעל“... די ליציטאַציע האָט אָנגעפאַנגען מיט דער סומע פון 6000 פונט; אזוי ווי מען האָט גע- וואוסט, אז די שולדען צו דער פירמע בױער און צו אייניגע אַנדערע איז 6,500 פונט. האָט מר. פעלו׳ס מענעדזשער אָנגעבאַטען די דאָזיגע סומע. מיר האָבען געמיינט, אז ס׳וועלען ניט זיין קיין קאַנקורענטען, און דאָס „טעמפעל“ וועט אויסגעקױפט ווערען. איז אָבער אַרויסגעשפּרונגען אַ איד און אָנגעבאַטען 7,500 פונט. מיר זיינען אַלע איבערראַשט געוואָרען, און נאָך מער איבערראַשט איז געוואָרען דער קריסטליכער מענעדזשער פון מר. פעלו. ער האָט ניט געוואָלט קאַנקורירען, פאַר וואָס זאָל ער וואַרפען מיט זיין בעל הבית׳ס געלד. נאָר מען האָט אים דאָך צוגערעדט, אז ער זאָל נאָך אָנבאַטען אַ סומע. דער בנין איז דאָך ווערט דאָס געלד, און מען וויל דאָך האָבען אַ אידישען פּאַלקס טעאַטער... האָט דער מע- נעדזשער אָנגעבאַטען 8000 פונט... „8,500“ — איז געקומען דער אָנבאַט פון דעם קאַנקורירענדען אידען...

דער קריסטליכער מענעדזשער פון מר. פעלו איז געוואָרען אין כעס: — „וואָס פאַר אַ מענשען זיינען עס די אידען? מען וויל פאַר זיי רעטען אַ קונסט טעאַטער, און זיי קאַנקורירען גאַר.“ ער האָט האַסטיג אָנגעטון דעם הוט אויפֿן קאַפּ און איז שנעל אַוועקגעגאַנגען. ער האָט מער ניט געוואָלט בלייבען; ער האָט מער ניט געוואָלט מאַכען קיין אַג- באַט... וואָלט מר. יאַזעף פעלו אַליין געווען אָנוועזענד וואָלט ער אפשר געווען ווייטער פּרובירט. אָבער אזוי ווי ער איז דאָרט ניט געווען, האָט זיך עס געענדיגט אזוי טרויעריג.

מען האָט דעם בנין, וואָס איז געבויט געוואָרען מיט פונטען און שילינגס פון דער באַפעלקערונג, צוגעלאָזען צו דעם קאַנקורירענדען

אידען, און ס'האט גענומען א סוף צו וואָזאָ שענעם חלום: אַנשטאַט „טעמ-פעל“ איז געוואָרען „פּאַליסעאָם“; אַנשטאַט אידישע לעבעדיגע קונסט איז געוואָרען אַ קינעמאַטאָגראַף...
וואָס פאַר אַ ענטווישונג!

וואָלט דאָס „טעמפעל“ געווען געבליבען אַלס אידיש פּאָלקס טעאַ-טער, וואָלט זיך דאָס אידישע טעאַטער בכלל ביי אונז געווען אַנדערש ענטוויקעלט, און מען וואָלט אין לאַנדאָן אפשר אויך געווען געשאַפען און געשפּילט אַריגינעלע אידישע דראַמען.
ס'איז ניט געווען באַשערט! ס'האָט אויסגעפעלט ערפאַרונג און דאָס האָט רואינירט דעם גוטען ווילען...

1. נאך א באמיהונג

איך האָב געמאַכט נאָך אַ פּראָבע: בעת דאָס פּאָויליאַן טעאַטער האָט דורכגעמאַכט אַ גרויסען קריזיס, האָב איך צוזאַמענגעשטעלט אַ קאַמפּאַניע פֿון דריי שותפים: מר. אַזיסטאַנט, אַ אידישער יאָוועליר-הענדלער, מר. מ. זוסמאַן און איך. דער ערשטער האָט אַריינגעלעגט 400 פּונט, די אַנדערע צוויי צו 200 פּונט. דער ערשטער האָט זיך גע-בונדען נאָך צו געבען געלד ווען נויטיג. מיין זון העררי האָט מיך פּאַרטראָטען אין דער קאַמפּאַניע. מיר האָבען געשלאָסען אַ קאַנטראַקט מיט דעם אייגענטימער פֿון פּאָויליאַן טעאַטער. מיר האָבען געלאָזט אויפּפירען די אָפּערעטע „זיסע מאַמענטען“, וואָס איז שענער אויפּגע-פירט געוואָרען ווי וועלכע ס'איז אָפּערעטע אין אידיש, מיט אַ ריכטיגען באַלעט, ווען אפילו פֿון גאַנץ יונגע טענצערינס. מיר האָבען אויך גע-בראַכט קיין לאַנדאָן אַזעלכע באַרימטע קינסטלער ווי דר. בן ציון באַראַ-טאָוו, ז. זאַסלאָוסקי, לודוויג זאַץ און נעלי קעסטין, און זיי האָבען אויפּ-געפירט די בעסטע פּיעסען פֿון זייער רעפּערטואַר. אָבער מען האָט אונז אַזוי באַהאַנדעלט און מען האָט געמאַכט אַזעלכע געשעפטען, אַז מיר האָבען געמוזט אויך דאָס טעאַטער אויפּגעבען נאָך דעם וואָס מיר האָ-בען דערלעגט דאָס געלד מיט וועלכען מיר האָבען אַנגעפּאַנגען.

אַט אַזוי איז געווען די ערפאַרונג אין דער באַמיהונג צו שאַפען אַ טעענדיגען אידישען קונסט טעאַטער אין לאַנדאָן, ווייטשעפעל איז ליי-דער ניט געווען דערוואַקסען צו וואָזאָ אונטערנעמונג.

27. קינסטלער און קונסט טרופען

איך וויל נאך איבערגעבען איינדריקע וואָס איך האָב געהאַט און אַבשאַצונגען וואָס איך האָב געמאַכט פון די הויפט קינסטלער און פון די קונסט טרופען וועלכע האָבען מיך פאַראינטערעסירט, און וועלכע האָבען געשפילט דאָ אין לאַנדאָן אין די לעצטע פּערציג יאָר און זיי זיינען ערשינען אין פּיעסען, איבער וועלכע איך האָב ביו איצט געשריבען.

דאָס פּלאַץ דערלויבט מיר ניט מער זיך פיל צו פאַרשפּרייטען, אָבער איך וועל זיך באַמיען אין קורצע שטריכען אַרויסצובריינגען אין וואָס ס'איז באַשטאַנען זייער טאַלאַנט, און זיי זיי האָבען געשפּילט.

איך שרייב וועגען זיי אויף ווי ווייט דאָס איז מעגליך, אין דער רייע, אין וועלכער זיי זיינען אויפגעטרעטען אין לאַנדאָן, און זיי איך האָב זיי געזען.

א. יעקב פ. אדלער

אים קומט זיכער דער ערשטער כבוד. ווי איך האָב שוין אָנגעצייגט איז יעקב פ. אַדלער געווען דער ערשטער וועלכער האָט אָנגעהויבען שפּילען אידיש טעאַטער אין לאַנדאָן. ער איז אויך געווען דער ערשטער גוטער ערנסטער שווישפּילער אויף דער אידישער בינע: דער גרעסטער ראַמאַנטישער קינסטלער ביי אידען. מען האָט אים באַטראַכט פאַר'ן "קעניג" פון דער אידישער בינע. אין העברעאיש האָט מען אים באַצייכענט אַלס "נשר גדול", גרויסער אַדלער. ניט נאָר איז געווען זיין נאָמען אַדלער, זיין נאָם האָט דערמאָנט אַ ביסעל אָן אַדלער, און ער איז געווען אַ גרויסער אַדלער אין קונסט. ער האָט זיך אויפֿגעהויבען צו גאָר הויכע מדרגות אין שפּילען. יעקב אַדלער האָט באַזעטען אַ זייער שען פנים מיט אַ מימיק וואָס האָט אויסגעזען פּלאַסטיש. ער האָט אַממיינסטענס געשפּילט מיט'ן פנים. איך האָב אים געזען צום ערשטען טען מאל אַלס אוריאַל אַקאַסטאַ. מיר האָט זיך געוואַלט בלויז אויף אים קוקען... מיך האָבען ניט געקומען דאַמאַלט די מאַנאַלאָגען זיינע, מיך האָט אַממיינסטענס פאַראינטערעסירט דער מערקווירדיגער אויסזען זיינער. אַ לעבעדיגער יעזוס. אַ מאַדעל פאַר אַ מאַלער.

אַדלער האָט אויך אויסגעדריקט פיל כאַראַקטער אין זיינע בליקען. פיל שפּעטער, ווען איך האָב אים געזען אַלס דער מילנער חיים הירש אין

הירשביינ'ס „א פארוואַרפען ווינקעל“, האָב איך געשריבען: „עס איז געווען אַ גרויס פּאַרגעניגען צו קוקען אויף אַדלער'ן. באַזונדערס ווען ער האָט געקוקט אויף זיין קאַנקורענט איז דערין געווען אזוי פּיל אויס-דרוק פון שטאַלץ און ביטול, וואָס לאָזט זיך ניט פאַרגעסען.“

מערקווירדיג איז ער אויך געווען, ווען איך האָב אים געזען אַלס דער טרוימער פון „פּערפּערטום מאַבילע“ אין יעקב גאַרדינ'ס „מטורף“. שטייענדיג ביים פּענסטער און קוקענדיג צום הימעל האָט ער אויסגע-זען ווי אַ פּאַעטישער טרוימער, וועלכער איז דורכגעדרונגען פון דעם באַגער צו דערגיין דעם סוד פון אין-סוף...

גאָר אַ שטאַרקען איינדרוק האָט ער אויף מיר געמאַכט אַלס אלישע אין יעקב גאַרדינ'ס „אלישע בן אבויה“. די דאָזיגע ראַלע האָט אים געגע-בען גרויסע מעגליכקייטען אַרויסצוצייגען זיין טאַלאַנט. די ראַלע אלישע איז ווי פאַר אים געשאַפען געוואָרען. ער האָט זייער געלונגען, קלאַסיש, פאַרגעשטעלט דעם כאַראַקטער און האָט דורכגעפירט סצענעס, וואָס האָבען אַרויסגערופען ענטזיקונג. דאָס רעזאָנירען מיט רבי מאיר, די ליבעס סצענע מיט בעאַטע'ן, און די סצענע נאָך דער פאַרגיפטונג ווען ער מאַכט דורך דעם קאַמף צווישען לעבען און טויט — דאָס זיינען גע-ווען מאַמענטען פון קינסטלערישער פּאַלקאַמענהייט אין אויסדרוק. דעם שטאַרקסטען איינדרוק האָט ער געמאַכט דורך דעם וואָס ער האָט די גאַנצע צייט ניט פאַרגעסען אַז ער איז אלישע דער קאַפּ מענש. און נאָך אַ מעלה האָט ער געהאַט: ער האָט ניט געזוכט צו באַשאַטען די אַנדערע.

נאָך אַ גרויסע מעלה האָט געהאַט אַדלער. ער האָט געשאַ-פען אין שפּילען זיינע דאַלען. ער האָט זיך ניט מעכאַניזירט. ער האָט ניט בלוז אויסגעלערענט אַ ראַלע און זי ווידערהאַלט. יעדעס מאַל האָט ער אין שפּילען אַריינגעוועבט נייע שטריכען, נייע איינפּעלע. ער איז דער-פאַר שטענדיג געווען אינטערעסאַנט.

אדלער'ס בריף צו מיר איבער זיין פארבינדונג מיט לאנדאן

איידער יעקב פ. אַדלער איז געקומען קיין לאַנדאָן פאַר זיין לאַנגען סעזאָן אין פּאָויליאָן טעאַטער, האָט ער מיר געשיקט אַ בריף, וועלכער איז ערשינען אין די „צייט“ דעם 22-טען סעפטעמבער 1919. צווישען אַנדערעס שרייבט ער אין דעם בריף:

„מיט לאַנדאָן זיינען פאַרבונדען די יוגענדליכסטע, די צאַרטסטע, און די מיינסטע עראינערונגען פון מיין לעבען. ביי איך אין לאַנדאָן בין איך צום ערשטען מאַל אויף דער גרויסער וועלט אַרויס. ביי איך אין לאַנדאָן האָב איך מיין שוישפּילערישע קאַריערע אָנגעפאַנגען. יונג און

פריש און פול מיט ראַזעווע חלומות בין איך דאָמאַלט געווען, און איך האָב מייער יונגע בליענדע קרעפטען די לאַנדאַנער אידען געגעבען. איך האָב זיי געטרייסט אין זייער איינזאַמקייט און פאַרוואַרפֿענקייט. איך האָב אין זייער לעבען אַ שטראַל האַפֿנונג און שענקייט אַריינגעגעבען.

„מיין פֿערזענליך גליק אין לאַנדאָן איז ווייט ניט געווען וואָס מקנאָ צו זיין. איך בין געווען אַרים און עלענד. ניט זעלטען איז מיר אויסגע־קומען צו ליידען הונגער און נויט. אָבער דער געדאַנק וועגען טעאַטער, וואָס איך האָב געגעבען מייער ברידער די לאַנדאַנער אידען, וועגען דעם גרוס פון דער אַלטער היים, פון אַלטען אידישען לעבען און טראַדיציעס, וואָס איך האָב זיי געבראַכט, דאָס באַוואוסטזיין, אַז מיט מייער יונגע קרעפטען פאַרויס איך דעם ביטערען שיקאַל פון דעם אַרימען אידישען אימיגראַנט און גיב אַריין אַ הויך פון יום־טובֿ/דיגקייט אין זיין וואַכע־דיגען לעבען; — דאָס אַלץ האָט מיר פאַרשאַפט אַ סך פרייד און נחת און האָט מיר געהאַלפֿען איבערטראַגען מייער אייגענע שווערע ליידען אין יענע טעג.“

דאַרף מען נאָך צו אַט דעם אויסדרוק עפעס צוועצען?

אָדלער האָט אויך פאַרעפענטליכט אין די „צייט“ אַ לאַנגען מעמואַר וועגען יעקב ספּיוואַקאָווסקי און די ענטשטייאונג פון אידישען טעאַטער אין רוסלאַנד. דער אַרטיקעל איז ערשינען דעם 30־טען סעפטעמבער און 1־טען אָקטאָבער 1919.

אָדלער'ס בייטראַג צום אידישען טעאַטער קען ניט פאַרגעסען ווערען.

ב. זיגמונד (זעליג) מאַגולעסקו

ער איז געווען דער גרעסטער אידישער כאַראַקטער קאָמיקער. די אַנדערע גרויסע אידישע קינסטלער האָבען אים געהאַלטען פאַר'ן „זשעני“ צווישען זיי. ער האָט אַן אַ שום ספּק באַזעסען געניאַלע שוישפּיר־לערישע פּעהיגקייטען. מען האָט אים געמעגט פאַרגלייכען צו די גרעסט־טע קאָמיקער פון דער וועלט.

דאָס אידישע טעאַטער וואָלט ניט געווען זיך ענטוויקעלט, אפּילי ווען עס האָט שוין געהאַט דעם שאַפּער אברהם גאַלדפּאַדען, ווען ער זאָל ניט געווען אויך געפּינען אַזעלכע קינסטלער ווי יעקב פּ. אָדלער און זיג־מונד מאַגולעסקו. זייערע טאַלאַנטען אַלס שוישפּילער האָבען בייגעטראַג גען זייער פּיל צו דער ענטשטייאונג און ענטוויקלונג פון אידישען טעאַ־טער. זיי האָבען געגעבען לעבען צו גאַלדפּאַדען'ס שילדערונגען, חכמות און וויצען.

ז. מאַגולעסקו איז פריער געווען אַ משורר. ער פלעגט נאָכקרימען אַ רומענישען קאָמיקער, וועלכער האָט געשפּילט אַ קאָמעדיע „וולאָדוצאַ מאַמי“ (ניט „מאַמו“, ווי ס'שטייט אין טעאַטער-לעקסיקאָן) — „וולאָדוצאַ“ איז אַ נאָמען פֿון אַ פּאַרצערטעלטען קינד, „מאַמי“ מיינט „דער מאַמעס“... ווען גאָלדפּאַדען האָט געזוכט שווישפּילער אין רומעניען האָט ער אָנגע-טראַפען דעם משורר, וועלכער האָט נאָכגעקרימט אָדער נאָכגעשפּילט דעם רומענישען תּכשיט'ל. ער איז דעם פּאַטער פֿון דער אידישער בינע אַזוי געפּעלן, אַז ניט נאָר האָט ער אים אַריינגענומען אין זיין טרופּע, נור ער האָט אויך באַאַרבייט פֿאַר אים „וולאָדוצאַ מאַמי“ אין „שמענ-דעריק“. מאַגולעסקו האָט געשפּילט די הויפט ראָלע. ער איז גלייך גע-וואָרען דער ערפּאָלגרייכסטער שווישפּילער אויף דער אידישער בינע און האָט געזיכערט דעם ערפּאָלג פֿון אידישען טעאַטער.

איד האָב געזען מאַגולעסקו'ן נאָך אין בוקאַרעסט אין צוויי ראָלען : אַלס שמענדעריק און באַבע יאַכנע; איד האָב אים דאַן געזען אַלס שפּרינצע די מעקלעריין אין שמר'ס „קאַקעטע דאַמען“. ס'איז געווען גענוג אים צו זען נאָר איין מאָל, אַז מען זאל אים מער ניט פּאַררעכענען. ער איז געווען אַ מכשף אויף דער בינע : קוועקזילבעריש אין זיינע באַוועגונגען, פּלינק און באַוועגליך. צו דערצו האָט ער געהאַט אַ זייער שטאַרק באַוועגליכען פּנים, זיין מימיק איז געווען אונאיבערטראַפען ; זיינע זשעסטען זיינען געווען ווי זיין מימיק. עס איז איבערהויפט געווען ביי אים אַ פּאַלקאַמענע האַרמאָניע צווישען מימיק און זשעסט. אַ קנייטש פֿון זיין פּנים איז שטענדיג געווען באַגלייט פֿון אַ באַוועגונג מיט זיינע הענד אָדער מיט'ן קאַפּ, אָדער גאָר מיט די פּיס. עס האָט זיך אים געטאַנצט אויף דער בינע... און אַ באַוועגונג זיינע איז שטענדיג געווען באַגלייט מיט אַ קנייטש פֿון פּנים. האָט ער געזאַגט אַ וויץ, איז עס אַרויסגעקומען וויציג צום העכסטען גראַד, און האָט ער געזונגען אַ לידעל איז עס געווען פּול מיט מתיקות און ס'האַט געשפּרודעלט מיט געלעכטער. ער האָט אויך געקענט אויס-דריקען ערנסטקייט, זאָגאַר טראַגישע מאַמענטען, אַז מען האָט באַ-דאַרפט ; דער איבערגאַנג פֿון אומעט צו פּרייד איז ביי אים געווען זייער לייכט און נאַטירליך.

זיין פּיעסטשען זיך אַלס שמענדעריק, זיינע אויסדריקע אַלס תּמ'ע-וואַטער לאַ יצח, זיינען געווען אַמוזרענד אויף דעם בעסטען אופן. ער איז געווען די איינקערפּערונג פֿון אַ שלים-מזל.

איז דער ראָלע אַלס די באַבע יאַכנע איז ער געווען אַ באַבעצע מיט אַלע פּיסטשעווקעס. זיין שפּילען די ראָלע פֿון שפּרינצען האָט איינפּאַד דערבראַכט דעם עולם צו היסטעריע פֿון געלעכטער. שוין זיין שנעלער ערשיינען אויף דער בינע מיט אַ לאַנגען לעפעל אויסגעשטרעקט דראַ-

ענדיג אין איין זייט און מיט דער צווייטער האַנד אויסגעשטרעקט אין דער צווייטער זייט אַנווייזענדיג אויף אימיצען, האָט אַזוי קאַמיש גע- ווירקט, דאָס ס'האָט זיך אויסגעדוכט אַז דאָס טעאַטער פאַלט איין פון געלעכטער.

אין לעבען איז ער גראַדע געווען ערנסט און האָט געהאַט ענטווי- שונגען.

מאַגולעסקו איז געווען אין לאַנדאָן נאָך אין די אַכציגער יאָרען פון פאַריגען יאָרהונדערט. דאָ איז ער אַנגאַזשירט געוואָרען פאַר אַמעריקא. אין 1907 האָט ער ווידער באַזוכט לאַנדאָן און האָט געגעבען צוויי פאַר- שטעלונגען אין פּאַוויליאָן טעאַטער. זיין באַזוך איז געווען דאָ אַ יום טוב.

ג. דוד קעסלער

דוד קעסלער'ן האָב איך ערשט געזען שפּילען אין יוני 1913, ווען ער האָט באַזוכט לאַנדאָן. איך האָב געזען אַנדערע אידישע קינסטלער פאַר אים. אָבער אים קומט דער ערען פּלאַץ נעבען אַדלער'ן און מאַגולעסקו'ן. זיי זיינען געווען דער חוט המשולש פון דאָס בעסטע אין אַלטען אידישען טעאַטער.

ווען דוד קעסלער איז געווען אין לאַנדאָן האָב איך וועגען אים גע- שריבען אין „אידישען זשורנאַל“:

„אין אַ קרייז פון אינטימע פּריינד האָט מען מיך געפּרעגט, וועל- כען קינסטלער שטעל איך העכער, יעקב אַדלער אָדער דוד קעסלער? די פּראַגע איז מיר ערשינען משונה'דיג. איך רעכען זיי ביידע גרויס — יעדער אין זיין זשאַנר. ס'איז צווישען זיי ביידע ניט צו מאַכען קיין פאַר- גלייך... ווען ביי אונז וואָלט עקזיסטירט אַ באַזונדערע בינע פאַר קלאַסי- שע דראַמען און אַ באַזונדערע בינע פאַר מאַדערנע רעאַליסטישע פּיעסען, וואָלט אַדלער געווען אונזער גרעסטער קלאַסיקער, און קעסלער אונזער בעסטער רעאַליסט... אַלס רעאַליסטישער קינסטלער איז דוד קעסלער אונאַביבערטראַפען אויף דער אידישער בינע. זיין כאַראַקטעריזירען אַ דראַמאַטישען טיפּ איז וואונדערבאַר. ער בריינגט אַרויס יעדען שטריך פון כאַראַקטער; יעדע מאַניערע קומט אַרויס בולט; און ער דריקט אויס פּאַלקאַמען די געפילען, וואָס באַוועגען זיין האַרץ, יעדע ראַנגלעניש אין דער נשמה פון דעם כאַראַקטער וואָס ער שטעלט פאַר...“

דוד קעסלער האָט באַזעסען אַלע עלעמענטען וואָס אַ דראַמאַטישער שווישפּילער דאַרף האַבען. זיין דיקציע איז ניט געווען איינאַרטיג, נאָר אונדולירענד, זיין שפּראַך האָט זיך געביטען. ער האָט געקענט רעדען ווי

ער האָט געוואָלט. דאָס האָט מען אַם בעסטען געקענט באַמערקען אין זיין שפּילען שלומקע שאַרלאַטאַן.

זיין לאַכען מיט קלאַנגען פון טרערען, און זיין וויינען מיט קלאַנגען פון געלעכטער זיינען געווען שפּראַך באַוועגונגען, וואָס מען הערט זעל-טען אויף דער אידישער בינע. עס איז געווען אַזוי פּילפאַרביג.

„די גרויסע פעהיגקייט צו מאַדעלירען זיין שפּראַך האָב איך אויך באַמערקט אין אַ פּריוואַטען געשפּרעך מיט דוד קעסלער. ער האָט מיר דערציילט עפעס וואָס פּרץ הירשביין האָט אים געזאָגט; און ער האָט פּאַלשטענדיג נאָכגעמאַכט פּרץ הירשביינ'ס רעדען.

דוד קעסלער האָט אויך באַזעסען פּיל מימיק, אָבער ער האָט ניט געמאַכט קיין גרלימאַסען. ער האָט זיך ניט געקרימט. קיין שטריוך איז ביי אים ניט אַרויסגעקומען פאַרקרימט. זיין פנים איז געווען אַ פּסיכאָלאָגישער שטודיום... זיינע זעסטען איינגעהאַלטען און זייער נאַטירליך.

ער האָט באַזעסען פּיל טעמפּעראַמענט, און כּח דעם טעמפּעראַמענט איינצוהאַלטען.

אין זיין נאַטירליכען שפּילען, אין דער מאַדעלירונג פון זיין שטימע, אין די אויסדריקע אויף זיין געזיכט, אין זיין שענעם זעסט, און אין זיין קאַנטראַלירטען טעמפּעראַמענט, איז באַשטאַנען די גרויסקייט פון דוד קעסלער. אפילו אויף דער ניט אידישער בינע זיינען דאָ גאַר וועניגע הע-כערע פון אים.

אחוץ שלומקע שאַרלאַטאַן, וואָס ער האָט געשפּילט אַזוי כאַראַקטע-ריסטיש און פול מיט נואַנסען, אַז ס'איז געווען אַ גרויסער פאַרגעניגען אים צו זען, האָט דוד קעסלער אויך געשפּילט אַלס יעקל שאַפּשאַוויטש. ער האָט פּאַלשטענדיג פאַרגעשטעלט דעם טיפּ, און האָט טיף אַרויסגע-בראַכט זיין טראַגזום — די מורא אַז זיין טאַכטער קען באַאיינפלוסט ווערען פון זיין „געשעפט“. ער האָט געגעבען פולען אויסדרוק צו דער גראַבקייט פון דעם כאַראַקטער, צו זיין רעליגיאַזיטעט, און באַזונדערס צו זיין צערטליכקייט צו זיין קינד. די אויפברויזונג ווען ער טרייבט אַראָב אין הייזעל די פּרוי און טאַכטער, איז ניט נאָר אַרויסגעקומען ביי אים שטאַרק און נאַטירליך. ס'איז געווען אַ רעבעליאָן געגען אַלץ און אַלעמען. זעלטען בין איך געבליבען אַזוי שטאַרק אונטער דעם איינדרוק פון אַ שוישפּילער'ס שפּילען אַ ראַלע, ווי ס'איז געווען דער פּאַל, ווען איך האָב געזען דוד קעסלער אין שלום אַש'ס „גאַט פון נקמה“. אַ שאַד, וואָס מער איז ער צו אונז ניט געקומען.

ד. זיגמונד (אשר זעליג) פיינמאן

איך שטעל זיגמונד פיינמאן דעם פירטען אין דער רייע אי פאר דער גרויסער לייסטונג זיינער צו דעם אידישען טעאטער אין לאַנדאָן, אי ווייל ער איז געווען דער „אינטעלעקטואל“ צווישען די ערשטע אידישע בעסערע שוישפילער. די מיינסטע פון זיי זיינען געווען פאלקס מענשען מיט טאלאנט אבער אן בילדונג. פיינמאן האט אויך געהאט א געוויסע סע בילדונג. ער האט שטודירט אין דער גימנאזיע פון קישינעוו. ער האט געשטאמט פון בעסאראביען. ער האט אויך געלערענט אין דער קאנסערוואטיווע וואטאריע אין בוקארעסט. דארט האט ער אָנגעפאָנגען שפילען אין 1887 אין גאלדפאדענ'ס טרופע. אין 1889, אין דער עלטער פון 27 יאָר, איז ער אָנגעקומען קיין ניו יאָרק. דארט איז ער געוואָרען אַ באַרימטער שווישפילער און אויך אַ פאַרפאַסער פון פיעסען. עס איז פאַראַן אַ פאַטאָגראַפֿ פיע פון אַדלער, מאַגולעסקו, קעסלער און פיינמאן. ער איז היינט עס, געווען דער פירטער פון ערשטען קווארטעט פון די בעסערע אידישע אַרטיסטען אין אַמעריקא.

פון די פיעסען וואָס זי פיינמאן האט פאַרפאַסט איז צו דערמאָנען: „דער אידישער סאלדאַט“, „דאָס רויטע מענשעלע“, „דער גט“, „געלט“, „דעם פאַטער'ס קללה“, „צירעלע דעם רבינ'ס“, „גאַסען קינדער“, „קלייב-שטעטעלדיגע אַריסטאָקראַטען“, „די אידען אין מאַראַקאָ“, „שבת קודש“, „די נאַכטיגאַל פון ירושלים“, „חנה'לע די פינישערין“ און „שפרה'לע“ - די לעצטע פינף האט ער אויך אויפגעפירט אין לאַנדאָן. די ערשטע דריי פון זיי זיינען געווען אַפערעטען מיט אַ גרויסען פאַרנעם. די לעצטע צוויי זיינען געווען דראַמען לויט דעם אַלטען שניט.

זיגמונד פיינמאן איז געקומען קיין לאַנדאָן אין 1906. צוערשט אויף גאַסטראַלירען אין פּאַוויליאָן טעאטער, בעת זיין צוריקרייזע פון אַ באַזוך אין רומעניען. ער איז געווען זייער ערפאלגרייך מיט זיינע פאַרשטעלונגן גען, און ער איז דאָ געבליבען אויף עטליכע יאָר. ער איז געווען דער ערשטער אין מיינ צייט, וואָס האט געזוכט צו שאַפען אַ שטענדיגען אידישען טעאטער אין לאַנדאָן.

עס זיינען געווען צוויי אידישע קינסטלער וועלכע האָבען געלערענט פון דעם באַרימטען ענגלישען טעאטער דירעקטאָר סיר הערבערט ביר - באַם טרי אויפצופירען פיעסען. ער האט איינגעפירט ספעקטאַקולאַרע פאַרשטעלונגען. די צוויי אידישע קינסטלער, וועלכע האָבען נאַכגעפאַלגט סיר הערבערט בירבאַם טרי'ס מעטאָדע זיינען געווען זיגמונד פיינמאן און מאָריס שוואַרץ. פיינמאן איז געווען דער ערשטער, וועלכער האט אויפגעפירט אין לאַנדאָן ספעקטאַקולאַרע פאַרשטעלונגען. עס פאַרשטייט

זיך, אז ער האט ניט באזעסען די גרויסע קינסטלערישע פעהיגקייטען און מיטלען פון מאַריס שוואַרץ. אָבער פאַר זיין צייט איז ער געווען ער-פאַלגרייך.

זיגמונד פיינמאַן איז אויך געווען אַ טאַלענטירטער ערנסטער רע-זיאַנער און כאַראַקטער שוישפּילער. ווען ער איז געווען אין לאַנדאָן האָט ער אפילו שוין געהאַט גרויסע חסרונות: ער איז געוואָרען צו פעט, און די שטימע זיינע איז ניט מער געווען זייער ריין. אָבער טראַץ די חסרונות האָט ער גוט געשפּילט. עס פאַרשטייט זיך, אז אין ראָלען וואָס האָבען זיך ניט געפאַסט צו זיין קערפּער געבוי איז ער ניט געווען גאָר געלונגען, אָבער אין ראָלען וואָס האָבען זיך געפאַסט פאַר אים איז ער געווען פאַר-טרעפליך.

ווען ער האָט געשפּילט דאָס ערשטע מאָל ביי אונז „אוריאל אַקאַס-טאַ“ האָב איך אים געזאָגט גוטמוטיג: „טייערער פיינמאַן, ווען אוריאל אַקאַסטאַ וואָלט געווען אַזוי ווי איר וואָלט ער ניט געווען דער העלד אין אַזאַ דראַמע...“ ער האָט לאַכענדיג געענטפּערט: „איך פאַרשטיי אייך. אָבער די מאַנאָלאָגען האָב איך גוט געזאָגט?“... איך האָב צוגעגע-בען, אז די מאַנאָלאָגען האָט ער זייער גוט געזאָגט. ער האָט דיכטיג פאַר-שטאַנען און אויסגעדריקט די געדאַנקען, וואָס זיי ענטהאַלטען.

גאַנץ גוט האָט ער געשפּילט אַלס הערשעלע דובראַווער אין גאַר-דינ'ס „גאַט, מענש און טייפּעל“. ער איז געווען זייער כאַראַקטעריסטיש אַלס דער סופּר, וואָס איז געוואָרען אַ געשעפטסמאַן, וועלכער לעגט אָב צו קושען זיין יונגע פּרוי אויף נאָך דעם וואָס ער וועט איבערצייילען... נאָך אַ ראָלע האָט ער געשפּילט מיט גרויס ערפּאָלג, אַלס רפּאל פּריד-לענדער אין „קרייצער סאַנאַטע“. ער איז געווען זייער כאַראַקטעריסטיש און האַרציג אַלס דער קאַצאַפּסקער אַלטער אידישער אינטעליגענט, וואָס האָט צרות פון טעכטער.

אז פיינמאַן האָט אויך געהאַט אַ פאַרשטענדניס פאַר מאַדערנע דראַ-מען קען מען זען פון דעם פּאַקט, וואָס ער האָט דער ערשטער אויפגע-פירט אין לאַנדאָן גאַרקי'ס „מיעשטשאַניע“. ער האָט אין דער פּיעסע גע-שפּילט מיט פּיל כאַראַקטער אַלס טימערעו.

אַם בעסטען איז ער מיר געפּעלען אַלס מנשה אין ראַנעטי ראַמאַנ'ס דראַמע מיט דעם זעלבן נאַמען. „מנשה“ איז אַן אַסימילאַטאַרישע פּיעסע פון דעם אידיש רומענישען דיכטער. זי איז זייער ליטעראַריש געשריבען. ס'האַנדעלט זיך אין אַ געמישטען שידוך פון אַ אידישער טאַכטער און אַ רומענער, די ראַלע מנשה איז פּונ'ם זיידען פון דער כּלה. ער איז פאַר-געשטעלט אין די שענסטע פאַרבען אַלס אַ תּלמיד חכם מיט די העכסטע

און שענסטע אידישע אייגענשאַפטען. ווען ער ערפאַרט, אַז דער חתן פון זיין אייניקעל איז ניט קיין איד באַקומט ער אַ האַרץ שלאַג און שטאַרבט. דאָס פאַרעל זאָגט, אַז זייער קרבן איז זייער גרויס, אָבער דערפאַר דאַרף די ליבע זייערע זיין ביי זיי טייער...

פיינמאַן האָט געשפּילט אַט די ראַלע אַלס מנשה. ער האָט פאַרגע-שטעלט אַ טיפּ פון אַ אידישען תּלמיד חכם און פון אַ זיידען אין פּראַכט-פּולסטען סטיל. די סצענע ווען ער טרינקט לחיים פאַר זיין אייניקעל'ס גליק איידער ער ווייסט וואָס דער חתן איז, און ווען ער ערפאַרט באַלד דערנאָך דעם אמת, וואָס פירט צו זיין טראַגישען סוף — אַט די סצענע האָט ער דורכגעפירט אויף אַן ערהאַבענעם אופן. עס איז שוין 35 יאָר זינט איך האָב אים געזען שפּילען די ראַלע; ער שטייט מיר נאָך פאַר די אויגען. איך זע ווי גלייך יענע ערהאַבענע סצענע.

ווי איך האָב שוין ערקלערט אין אַן אַנדער קאַפיטעל איז זיגמונד פיינמאַן געשטאַרבען פון אַ האַרץ שלאַג אויף דער בינע אין אַ טעאַטער פון לאָדו. מען האָט געזוכט צו פאַראייביגען זיין נאָמען ביי אונז אין לאַנג-דאָן דורך שאַפען דאָס „פיינמאַן אידישע פּאַלקס טעאַטער“. אַזאָ כבוד האָט מען ביי אידען ניט צוגעטיילט צו נאָך אַ קינסטלער. ליידער איז דער „מאַנומענט“ ניט לאַנג געשטאַנען...

ה. דיינע פיינמאַן

אויף דיינע פיינמאַן קען מען זאָגען, אַז זי איז געווען די „ערשטע ליידי“ פון אידישען טעאַטער אין לאָדאָן. זי איז געווען די באַליבסטע אידישע קינסטלערין ביים היגען טעאַטער פּובליקום. די ליבע צו איר איז געווען צוליב איר לעבעדיגען שענעם שפּילען הויפט פּרויען ראַלען אין די בעסערע פּיעסען, וואָס איר מאַן, זיגמונד פיינמאַן, האָט אויפגע-פירט, און וועלכע זי האָט פאַרטגעזעצט צו שפּילען נאָך זיין טויט.

איך האָב געשריבען איבער דיינע פיינמאַן אין „אידישען זשורנאַל“ דעם 18-טען מאַי 1911:

„מאָדאָם דיינע פיינמאַן איז אַ קינסטלערין; זי שפּילט שען; זי רופט אַרויס ענטזיקונג; זי רייסט מיט אין די וועלטען פון אירע ראַלען, וואָס זי שטעלט פאַר אויף דער בינע. זי מאַכט פּילען זייערע פּריידען און ליי-דען, זי שפּילט לעבעדיג און אייגענאַרטיג, אַממיינסטענס אין בעסערע פּיעסען וועלכע פאַרדאַרבען ניט, נאָר ענטוויקלען, וועלכע דערנידעריגען ניט, נאָר דערהויבען.“

דאָס איז זיכער ניט קיין איבערגעטריבענע כאַראַקטעריזירונג פון איר שפּילען.

דיינע פיינמאן איז געקומען קיין לאנדאן אַ ביסעל שפעטער ווי איר מאן, אין 1906. זי איז צוערשט אויפגעטרעטען אין דער דראַמאַטישער ראָלע אַלס דבורה אין מאַזענטאַל'ס דראַמע מיט דעם זעלבען נאָמען. זי האָט געשפּילט גאַנץ קרעפטיג, אָבער איר בעסטער שפּילען איז ניט גע- ווען אַלס דראַמאַטיסטין. אין די יונגענע יאָרען האָט זי געשפּילט אַלס סוּברעטין, און זי האָט געהאַט גרויסע פּעהיגקייטען אַלס קאָמעדיענע.

איר צווייטע ראָלע איז געווען אַלס האַסיע אין יעקב גאַרדינ'ס „די יתומה“. זי איז אין דער ראָלע געווען אויסגעצייכענט. איר אויפטרעטען איז געווען אַ גרויסער טריאומף. זי האָט איבערהויפּט זייער פיין, לעבע- דיג, און כאַראַקטעריסטיש געשפּילט די האַלב קאָמישע סצענעס אין ערש- טען און צווייטען אַקט פֿון דער פּיעסע. זי האָט געקענט זייער גוט מי- מי'ען (נאָכאַמען), און זי האָט זייער גוט נאָכגעאַמט דעם שווישפּילער וועלכער האָט געשפּילט אַלס איר פּאַטער „מאַטיע שטרייכעל“. ווען זי האָט נאָכגעזאָגט זיינע ווערטער „מאַטקעלע, שמאַטקעלע... הע, פע...!“ האָט דאָס טעאַטער זיך געטרייסעלט פֿונ'ם געלעכטער פֿון פּובליקום. די דראַמאַטישע סצענעס פֿון לעצטען אַקט זיינען ניט געווען אַזוי אויסגע- האַלטען, אָבער דאָך קרעפטיג.

איך האָב דאָמאַלט געשריבען וועגען איר שפּילען :

„מאָדאָם דיינע פיינמאן איז אַן אַ ספּק אַ טאַלענטירטע שווישפּילערין, אָבער זי איז מער קאָמעדיענע ווי טראַגעדיענע. זי קען מער אויסדריקען פּרייליכקייט און לוסט, ווי טיפע ליידען און פּסיכישע איבערלעבונגען... אין אַלגעמיין זוכט זי מער דעם אויסערליכען איינדרוק אויפ'ן פּובליקום ווי דעם אַרטיסטישען אויסדרוק פֿון שפּילען גופּא. נאָר אין דעם איז זי ניט שולדיג — דאָס איז די אַמעריקאַנער שולע“.

דעם עולם איז זי שטאַרק געפּעלען. זיי האָבען זיכער ביז דאָמאַלט ניט געזען קיין בעסער שפּילען אויף דער אידישער בינע. נאָך איר ער- שיינען אַלס האַסיע איז זי געוואָרען אַ ליבלינג פֿון לאַנדאָנער אידישען פּובליקום.

זי האָט דאָן געשפּילט נאָך אייניגע הויפּט ראָלען אין יעקב גאַרדינ'ס פּיעסען : אַלס סאַפּאַ ; אַלס עטעניו אין דער „קרייצער סאַנאַטע“ א. א. זי איז אויך געווען זאָאָ אין דער פּיעסע מיט דעם זעלבען נאָמען.

אין פיינמאן אידישען פּאַלקס טעאַטער האָט זי געשפּילט אין „קאַ- מעליען דאַמע“ פֿון אַלעקסאַנדער דומא. איך האָב איר שפּילען אין דער פּיעסע באַצייכענט :

„מאָדאָם פיינמאן האָט געשפּילט אויסגעצייכענט אַלס מאַרגאַריט

גאוטיע. זי האָט מיט געפיל און טעמפעראַמענט אויסגעדריקט איר פריי-ליכקייט אַלס קורטיזאַנע, איר ליבע און אירע ליבעס טרוימען. אויך אירע גרויסע ליידען אַלס די, וואָס האָט זיך מקריב געווען און זוערט דערפאַר פאַרשטויסען, האָט זי גאַנץ שטאַרק אַרויסגעבראַכט.

איין מאָל האָב איך אויך געזען דיינע פיינמאַן אַלס נאַראַ אין הענריק איבסענ'ס דראַמע „פופען-הויז“. לאַרעסקאַ האָט די פיעסע אויפגעפירט אין דער „פערעגאַן“ (נאָך דעם געוואָרען „מייל ענד עמפיר“). איך האָב וועגען דעם געשריבען:

„מאַדאַם פיינמאַן האָט געשפילט גאַר ניט שלעכט אַלס נאַראַ, בעסער ווי איך האָב ערוואַרטעט, אָבער צו איינזייטיג, צו ערנסט פון אָנהויב ביזן סוף... אין די ערשטע אַקטען האָט זי באַדאַרפט זיין לוסטיגער. די ערנסטקייט דאַרף וואַקסען; זי דאַרף אָנהויבען ווערען ערנסט ערשט אין צווייטען אַקט און דאָס דאַרף גרייכען די העכסטע מדרגה, דעם קלימאַקס, אין דריטען אַקט. מאַדאַם פיינמאַן איז געווען דראַמאַטיש גלייך פון אַנ-פאַנג. אין צווייטען אַקט איז זי שוין געווען מעלאַדראַמאַטיש, און אין דריטען אַקט, ווען זי דאַרף זיין שטאַרק איז זי געוואָרען שוואַך... אָבער דאָך האָט זי פאַרגעשטעלט אַ דערטרעגליכע נאַראַ.“

זי האָט דאָן געשפילט פילע לאַנגע סעזאָנען אין לאַנדאָן. זי האָט אויך פאַרעפענטליכט איר ביאָגראַפיע אין די „צייט“. זי איז געבליבען אַ אונפאַרגעסליכע ביי אונז אין ווייטשעפעל.

1. מאלווינא לאבעל

פון די באַרימטסטע ערשטע דריי אידישע קינסטלעריןס פון אַמע-ריקא, בערטאַ קאַליש, קעני ליפצין און מאלווינא לאַבעל, האָט אין מיין צייט בלויז די לעצטע באַזוכט אַ פאַר מאָל לאַנדאָן. בערטאַ קאַליש האָב איך נאָך געזען שפילען אין בוקאַרעסט. זי איז געווען אַ גרויסע קינסט-לערין; אין לאַנדאָן האָט זי ניט געשפילט, וועניגסטענס איז דאָס מיר ניט באַקאַנט. קעני ליפצין, ווי איך האָב שוין ערקלערט אין אַ פריערדיגען קאַ-פיטעל, איז געווען אין לאַנדאָן ביים אַנפאַנג פון איר טעאַטער קאַריערע; דאָס איז געווען פריער, איידער איך בין אַהער געקומען. מאלווינא לאַבעל האָב איך געזען דאָ שפילען.

מאלווינא לאַבעל שטאַמט פון אַ אידישער שוישפילער פאַמיליע. איר פאַטער, חיים בנימין טרייטלער, האָט געשפילט טעאַטער אין גאַלי-ציען, רומעניען און אין אַנדערע לענדער. זי איז ערשינען אויף דער בינע, ווען זי איז נאָך געווען אַ קינד פון זעקס יאָר אַלט. פאַר פילע יאָרען האָט זי זיך אויסגעצייכענט אַלס זינגערין אין אַפערעטעס. איך האָב זי נאָך גע-

וען שפילען אין דער זשיגניצא אין בוקארעסט, אלס שרה אין גאלדפאך דענ'ס „עקידת יצחק“. איר גרויסען ערפאלג האט זי אבער געהאט זינט זי האט אין אמעריקא אנגעהויבען שפילען ערנסטע דראמאטישע ראָלען. זי האט געשפילט די הויפט ראָלען אין אַזעלכע וועלט באַרימטע דראַמעס ווי איבסענ'ס „נאַראַ“, דומאַ'ס „קאַמעליען דאַמע“, מעטערלינק'ס „מאַנאַ וואַנאַ“, זודערמאַנ'ס „היימאַטה“, א. א. אַ.

מאַלווינאַ לאַבעל האַט געהאַט טאַלאַנט און טעמפּעראַמענט. זי האַט זיך אויך באַמיט צו פאַרשטיין די ראָלען. אַ גרויסען ערפאַלג האַט זי גע- האַט אין „מאַדאַם עקס“. דאָס איז אַ שטאַרקע מעלאַדראַמע, פאַר וועל- כער איר הייסער טעמפּעראַמענט איז גוט צוגעפאַסט. זי האַט געשפילט די הויפט ראָלע אין דער פּיעסע הן אויף דער ענגלישער, הן אויף דער אידישער בינע אין אמעריקא. דאָ אין לאַנדאָן, האַט זי געשפילט אַלס זשאַקלין בלוז אין אידיש אין סקאַלאַ טעאַטער אין יולי 1912. איך האָב וועגען איר שפילען געשריבען: „מאַדאַם לאַבעל באַזיצט אַ בייגונאַמע פֿיר גור, אַן אויסדרוקספולען פנים, און אַ מילדע אויסשפראַך. זי פּערוואַנפֿיר- צירט אַזאַ פּרוי ווי זשאַקלין, און דריקט שטאַרק אויס אירע טיפּע עמאַ- ציעס... זי האַט פאַרגעשטעלט אַ אמת'ן טיפּ פון אַ געפאַלענער פּרוי. חרטה באַזיצט זי ניט פיל. אַנדערע האָבען זי אַריינגעשטויסען אין תּהום פון פאַרדאַרבענקייט. זי פילט זיך ניט אין דעם שולדיג... גלענצענד איז זי געווען ווען דער אַלפאַנז לאַראַק, זוכענדיג אַרויסצובאַקומען דעם נאָ- מען פון איר מאַן, כדי ביי אים אַרויסצופּרעסען געלד, דערמאַנט ער זי אין איר אַמאַליגען יחוס. די פּרייד וואָס די עראַינערונג רופט אַרויס אין איר, און וואָס זי דריקט אויס אין אַ היסטערישען געלעכטער, איז געווען זייער כאַראַקטעריסטיש און רירענד“...

נאָך בעסער איז זי מיר געפּעלען מיט אַ פאַר יאָר שפּעטער אין דער לייכטערער ראָלע אַלס העלענאַ ניקאַלאַיעוונאַ אין אַרציבאַשעוויס „איי- פּערוזכט“. איר שפילען אין דער ראָלע האָב איך אַזוי כאַראַקטעריזירט: „זי צייכענט זיך אויס אין דער ראָלע נאָך מער ווי אין „מאַדאַם עקס“. סוף כל סוף איז זשאַקלין אַן איינזייטיגע מעלאַדראַמאטישע ראָלע און מאַדאַם לאַבעל שפילט איר אויך מעלאַדראַמאטיש; גאַנץ אַנדערש איז די ראָלע פון העלענאַ ניקאַלאַיעוונאַ. דאָס איז אַ געלונגענער קינסטלע- רישער טיפּ פון אַ פּרוי, אַ פּלירט, וועלכע ליבט זיך צו אַמוזירען מיט שפילען אין ליבע. דער טיפּ איז פּילזייטיג: יעדען זוכט זי צו פאַנגען, און צו יעדען מאַן ווענדעט זי אַן אַן אַנדערען מיטעל. צו יעדען האַט זי אַן אַנדערע שטעלונג. אַן אַנדערען אויסדרוק. מאַדאַם לאַבעל האַט דעם פּילזייטיגען טיפּ זייער כאַראַקטעריסטיש פאַרגעשטעלט. זי איז געווען גלענצענד אין איר פּלירט. ענטציקענד אין איר נאַאיוויטעט, און שטאַרק

אין די דראַמאַטישע מאַמענטען. זי האָט אין דער ראַלע געהאַט אױסדרייִקע, וואָס האָבען דערמאָנט אין דעם שפּילען פון דער פּראָנצױזישער אַרטיסטין מאַדאַם רעזשאַן. איר שפּילען איז ווירקליך געווען אַ פּרייליכע איבערראַשוניג.

I. סערא (שרה) אדלער

סעראַ אַדלער, די פּרוי פון יעקב פ. אַדלער, איז געווען באַרימט אַלס דראַמאַטישע קינסטלערין. זי האָט געהאַט טאַלאַנט. צו אונז אין לאַנדאָן איז זי אָבער שוין געקומען, ווען זי איז געווען אַן עלטערע פּרוי. זי האָט דאָ געשפּילט אין פּאַוויליאָן טעאַטער מיט איר מאַן בעת זייער סעזאָן אין 1919. איר האָט שוין געפּעלט די יוגענדליכע שענקייט, און די שטימע האָט שוין אויך געצייגט שוואַכקייט. אין ראַלען פון יונגערע כאַראַקטערע האָט זיך דאָס געפּילט. אָבער שפורען פון איר טאַלאַנט האָבען זיך נאָך שטאַרק אַרויסגעווען, באַזונדערס אין עמאַציאָנעלע סצענעס. אין ראַלען פון עלטערע כאַראַקטערע האָט זי זיך נאָך אויסגעצייכענט.

באַזונדערס איז זי מיר געפּעלען אַלס בת שבע אין יעקב גאַרדינ'ס „אַן אַ היים“. זי האָט געשפּילט זייער נאַטירליך — פשוט און איינפאַך און צו דער זעלבער צייט טיף רירענד. זי האָט געהאַט מאַמענטען פון איבערגענגע צו טרויער אָדער צו משוגעת, וועלכע זיינען געווען קינסטלערישע אין העכסטען זין. אין די שטאַרקע דראַמאַטישע מאַמענטען האָט איר די שטימע ניט פּאַלשטענדיג געדינט, אָבער דאָס איז אָבערווישט געוואָרען אין איר אַלגעמיינעם אויסגעצייכענטען שפּילען. מען איז געווען פון איר ענטציקט.

II. מ. ד. וואַקסמאַן

פון די לאַנדאָנער שוישפּילער, וועלכע איך האָב געזען שפּילען אין אַנפאַנג פון מיין באַשעפּטיגען זיך מיט'ן אידישען טעאַטער, איז מיר אַם בעסטען געפּעלען געוואָרען מאָריס ד. וואַקסמאַן. ער איז געווען אַ פּעריגער שוישפּילער. ער איז מיר אַממיינסטענס געפּעלען, ווייל ווען איך האָב אים דאָס ערשטע מאל געזען האָט ער געשפּילט אין אַ בעסערער פּיעסע, אין פּאַרגלייך צו אַנדערע פּיעסען, וואָס מען האָט דאַמאָלט געשפּילט אין לאַנדאָן. ער האָט אויפגעפירט אין סטענדערד טעאַטער (שפּעטער אַלימפּיאַ) ז. ל. ליבני'ס „געבראַכענע הערצער“. ער האָט געשפּילט דעם חזן, דער פּאַטער אין דער פּיעסע, און האָט פּאַרגעשטעלט ערנסט די ראַלע, ניט מיט פּיל ספּעציפּישען כאַראַקטער, אָבער גאַנץ שטאַרק דראַמאַטיש.

דאן האב איך אים געווען אַלס יאָזאָן אין גאַרדינ'ס „מעדעאַ“. אין דער קלאַסישער ראַלע, וואָס האָט געפּאָדערט אַ זייער גוטע דיקציע, האָט ער שוואַכער געשפּילט; זיין שטימע האָט אים ניט גוט געדינט. זי איז געווען אַן עדות, אַז לאַנדאָנער שוישפּילער פּלעגען רעדען אויף אַ צו הויכען טאָן און עס האָט איבערגעפירט זייערע שטים־אַרגאַנען. אָבער דאָך האָט ער מיט אַ געוויסער ווירדע פּאַרגעשטעלט דעם העלד פּון דער מיטאַלאָגישער געשיכטע.

ער האָט אויך געשפּילט אַלס אוריאל מזיק אין „גאַט, מענש און טייפּעל“. אין דער דראַלע האָט זיך אויך אַרויסגעווען די באַשרענקטקייט. בעסער איז ער געווען אַלס וויקטאָר אין טאַלסטאַי'ס „לעבעדיגער מת“.

מ. ד. וואַקסמאַן האָט געהאַט אַ הויפט פעלער אין זיין שפּילען. עס זיינען פּאַראַן מענשען, וועלכע ווען זיי רעדען צו אַ צווייטען, קוקען זיי אַלע מאָל צו אַ דריטען, כדי צו זען, וואָס פּאַר אַ איינדרוק ער מאַכט אויף יענעם. דאָס שוואַכט אָב פּאַרשטייט זיך דעם איינדרוק וואָס ער דאַרף מאַכען אויף דעם, מיט וועלכען ער רעדט. עס צוציט זיך דאָס שנירעל פּון געשפּרעך און ס'ווערט דיין... אַט דעם זעלבן פעלער פּלעגט מאַכען וואַקסמאַן אויף דער בינע. אַנשטאַט צו קאַנצענטרירען זיך אויפ'ן שפּיל־לען און אויף די דיאַלאָגען, וואָס ער פירט דורך מיט אַנדערע שוישפּילער, פּלעגט ער אַלע מאָל אַ וואָרף טון די אויגען אויפ'ן פּובליקום. עס פּלעגט דערפּאַר אויסזען, אַז ער רעדט גאַר אין יענע מאַמענטען צום פּובליקום, ניט צו זיינע מיטשפּילער. דאָס פּלעגט צוציען דעם פּאַדים פּון זיין שפּיל־לען און אַבשוואַכען די דראַמאַטישע אינטענסיוויטעט. ס'איז געווען אַ שאַד. ווען מ. ד. וואַקסמאַן זאָל געווען זיך קאַנצענטרירען אויפ'ן שפּילען און ניט אַזוי פיל האַבען אין זינען דאָס פּובליקום אין מיטען שפּילען, און ווען ער זאָל געווען היטען זיין שטים, האָט ער באַזעסען פּעהיגקייטען צו זיין אַ פיל גרעסערער קינסטלער.

מ. ד. וואַקסמאַן האָט אויך געשפּילט אין זיך אַפּריקא, פּראַנקרייך, פּוילען, אַמעריקא, און אַנדערע פּלעצער. פּאַר אַ קורצער צייט איז ער געווען דירעקטאָר אין לאַדזער טעאַטערס.

ער האָט אויך געשפּילט אויף דער ענגלישער בינע אין בערטראַם דזשייקאַב'ס „דער גלח און דער איד“, אַלס דעם אידען.

ער האָט נאָך אַ פּאַרדינסט פּאַר דעם היגען אידישען טעאַטער. ער האָט אַראָנשירט דעם ערשטען באַזוך פּון מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער אין לאַנדאָן. ער האָט ניט מיטגעשפּילט.

מ. ד. וואַקסמאַן איז געשטאַרבען אין אַמעריקא.

ט. פעני וואקסמאַן

עס קען קיין שום ספק ניט זיין, אָן פון די שווישפילערינס, וועלכע מען קען באַצייכענען אַלס לאַנדאַנער אין פּוּלען זײַן, איז פעני וואַקסמאַן, די שוועסטער פון מ. ד. וואַקסמאַן, די פעהיגסטע. זי איז די איינציגע פון זײַ, וועלכע איז געווען אַ „לידינג ליידר“ (הויפט דראַמאַטיסטין) צו אייַנגיגע פון די בעסטע קינסטלער, וועלכע האָבען דאָ געשפּילט. אַממייַן־סטענס איז זי אויפגעטרעטען צוזאַמען מיט איר ברוּדער, ווען ער איז גע־ווען אין לאַנדאָן. אָבער זי איז אויך אויפגעטרעטען צוזאַמען מיט זיגמונד פיינמאַן און מיט מאַריס מאַסקאַוויטש.

זי האָט באַזעסען דראַמאַטישע פעהיגקייטען. זי האָט נאָר געהאַט איין חסרון: אין אַנפאַנג פון איר טעאַטער קאַריערע האָט זי געזונגען אין אַפּערעטען און אויך אין אַ אידישער איבערזעצונג פון „טראַוויאַטאַ“, אין וועלכער זי האָט אייגענטליך דעבוטירט. זי איז געבליבען בײַ דער גע־וואוינהייט צו רעדען מיט אַ זינגענדיגען טאָן אין איר שטימע, און ניט צו יעדער ראַלע האָט געפאַסט דער דאָזיגער דעקלאַמאַטאָרישער זינגענ־דיגער טאָן.

פעני וואַקסמאַן האָט געשפּילט גוט אַלס גיטעלע אין ליבינס „גע־בראַכענע הערצער“. אין דער פּיעסע האָב איר זי צום ערשטען מאַל גע־זען. זי האָט גאַנץ רירענד דורכגעפירט די סצענע, ווען זי איז אין שפּיט־טאַל. איר שטאַרבען אויף דער בינע האָט אויך געמאַכט אַן איינדרוק.

גוט האָט זי אויך געשפּילט אַלס מעדעאַ. איר דעקלאַמאַטאָרישע שטימע האָט גראַדע געפאַסט צו דער קלאַסישער דאַלע. זי איז געווען גאַנץ קרעפטיג אין די סצענעס ווען עס בריוזט איר פּראַטעסט און נקמה דורך יאַזאַנס פאַראַט צו איר.

שען, כאַטש מיט אַ זינגענדיגען טאָן, האָט זי געשפּילט אַלס פּרייַ־דעניו אין „גאַט, מענש און טייפּעל“, צו זיגמונד פיינמאַנס הערשעלע דובראַוונער. איר זינגען „מזמור לדוד“ איז געווען גאַנץ האַרציג.

זי האָט אויך געשפּילט אַלס אירענאַ אין מאַרק אַרנשטיינס „ווילנער בעל הבית על“ אין פיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאַטער.

פעני וואַקסמאַן איז אויך ערשינען אַלס בערטאַ אין „אוינבאַקאַנטער“ פון יעקב גאַרדין. איר האָב פאַרצייכענט: „זי האָט געשפּילט ניט שלעכט, ניט איבערגעטריבען; שטיל האָט זי אויסגעדריקט אירע ליידען. זי האָט איבערהויפט אויסגעדריקט מיט פאַרשטענדניס די סאַרקאַסטישע באַ־מערקונגען, וואָס זי מאַכט וועגען אַנדערע און וועגען זיך.“

מיט אַ געוויסען ערפאַלג האָט זי אויך געשפּילט אַלס יהודית אין „אוריאל אַקאַסטאַ“.

פאר פילע יארען האט זי אנגעפירט דאס פאוויליאן טעאטער צוזאם מען מיט איר מאן, מר. בלומענטאל, וועלכער איז ניט געווען קיין שוין שפילער נאר אן אדמיניסטראטאר. זיי האבען אויך געהאט טעאטערס אין פאריז און אנטווערפען.

נאך איר מאן'ס טויט האט פעני וואקסמאן אנגעפירט דאס אידישע נאציאנאל טעאטער אין אדלער סטריט. זי האט אויפגעפירט אונצעליגע מעלאדראמעס און אייניגע אפערעטען. זי האט שטענדיג געהאט א באַ-דייטענדען ערפאלג. לעצטענס האט זי געפיערט איר יובילעאום — 50 יאר אויף דער אידישער בינע. זי האט געשפילט גאנץ פאסיג „מירעלע אפרת“.

טשארלס נאטאנסאן

צווישען די ערשטע שוישפילער, וועלכע זיינען געקומען שפילען אין לאנדאן אין מיין צייט, איז געווען טשארלס נאטאנסאן. ער פלעגט אויפ-פירען אממיינסטענס מעלאדראמען אין אלטען שניט. צוויי פיעסען, וועל-כע ער האט געשפילט מיט ערפאלג זיינען געווען „דער ישיבה בחור“, אדער „דער אידישער האמלעט“ פון זאלטאראווסקי, און דער „תלמיד חכם“ פון ראקער. ביידע סענזאציאנעלע מעלאדראמען. ער האט געשפילט קרעפטיג, נאר מיט א דעקלאמאטארישען טאן, און ער האט געהאט א גרונד פעלער: זיין פנים איז ניט געווען באוועגליך. ער האט בלויז גע-זוהקט מיט זיין גרים און ניט מיט מימיק, ער איז פאלגליך געווען איינ-ארטיג אין אויסדרוק, ער איז געווען גערעכענט פאר א גוטען שוישפילער, אבער ער איז ניט געווען קיין קינסטלער, אין בעסערען זין. ער האט דע-רויף אויך קיין פרעטענציע ניט געהאט.

יא. מאריס מאסקאוויטש

א קינסטלער מיט א גרויסען פארנעם און אויך מיט א גרויסען נאָ-מען איז געווען מאריס מאסקאוויטש. ער האט צוערשט געלערענט זיין א זיגער-מאכער, אבער אים האט געצויגען צו טעאטער. ער האט אלס אינגעל נאך געגעבען „פארשטעלונגען“ פאר אנדערע קינדער. ער איז אין דער יוגענד אנגעקומען אין א רוסישער ליבהאבער-טרופע אין אדעס. ער האט דאן אויסגעוואנדערט קיין אמעריקא. דאָרט האט ער פאר א צייט געארבייט זיין פאך אלס זיגער-מאכער, אבער ער פלעגט פון צייט צו צייט אויפטרעטען אין רוסישע דראמאטישע קלובען. יעקב פ. אדלער האט אים צוגעצויגען צו דער אידישער בינע און ער איז געווארען א באַ-דייטענדער שוישפילער. זיין ערשטע אויסצייכנונג איז געווען אלס אוריאל מזיק אין „גאט, מענש און טייפעל“ צו אדלער'ס הערשעלע דובראוונער;

עס פאַרשטייט זיך אין ניו יאָרק. דאָן האָט ער געשפּילט צווייטע ראָלען אין גאַרדינ'ס דראַמען, ווי גרעגואַר אין „קרייצער סאַנאַטע“, יואל טראַכטער טענבערג אין „די יתומה“ א. א.

צום ערשטען מאל אין מאָררײַט מאַסקאָוויטש געקומען גאַסטראָלירען קיין לאַנדאָן אין 1909, ווען זיגמונד פיינמאַן איז געווען דירעקטאָר פון פּאָלייאָן טעאַטער. זיין ערשטער אויפטריט ביי אונז איז געווען אַלס אוריאל מזיק צו פיינמאַנ'ס הערשעלע דובראָוונער אין „גאַט, מענש און טייפּעל“.

ער איז פאַר מיר אַזוי ערשינען: אַ שלאַנקע פיגור, מיט אַן אויס־דרוקספּולען פנים, גאַנץ אינטעליגענט, מיט פיל מימיק און באַוועגליכ־קייט. זיין פנים איז געווען שטאַרק באַוועגליך, אפשר זאָגאַר צו שטאַרק. ער פלעגט אויך צופיל ווידערהאַלען זיין מימיק, עס איז ביי אים געוואָרען אַ מאַניעריזם. ער האָט געשפּילט גאַנץ קרעפטיג און כאַראַקט־טעריסטיש אַלס אוריאל מזיק, אָבער בלויז אויף דעם טראַדי־ציאָנעלען אופן פון מעפיסטאָפּעל, אַממיינסטענס האָט ער אימ־פּאַנירט מיט זיין אינטעליגענטער אויפפאַסונג פון דער ראָלע, וואָס ער האָט פאַרגעשטעלט. ער האָט ניט נאָר געזוכט אויסצודריקען דעם כאַראַקטער, נור אויך אַרויסצובריינגען די אידעע וואָס די פּיעסע האָט באַצוועקט.

איך בין זיכער, אַז איך מאַך ניט קיין טעות ווען איך ערקלער, אַז מאָררײַט מאַסקאָוויטש איז געווען מער קינסטלערישע פּערזענליכקייט, ווי קינסטלער. דערפאַר טאַקע האָט ער געמאַכט אַ שטאַרקערען איינדרוק ווען מען האָט אים געזען דאָס ערשטע מאל. זיין פּערזענליכקייט האָט אימפּאַנירט. ווען מען האָט אים געזען מערערע מאל איז געווען קענטיג, אַז ער ווידערהאַלט זיך, בעת ער האָט געשפּילט פאַרשידענע ראָלען.

אַז מאָררײַט מאַסקאָוויטש איז טראַץ זיין באַרימטקייט מיר ניט שטענ־דיג געפּעלען קען מען זען פון דעם וואָס איך האָב געשריבען וועגען זיין שפּילען אַלס בן ציון אין יעקב גאַרדינ'ס „דער מטורף“. אָט וואָס ס'איז ערשינען אין „אידישען זשורנאַל“ דעם 13טען מאַי 1912:

„מיין מיינונג איז, אַז מאַסקאָוויטש דאַרף ניט שפּילען די ראָלע פון בן ציון אין „מטורף“. זי טראַגט וועניג וואָס ביי צו זיין רעפּוטאַציע אַלס קינסטלער. פאַרקערט, זי נעמט אַראָב... ער איז ניט קיין שטימונגס־שושפּילער, ער קען ניט אויסדריקען דעם קרענקליכען סענטימענטאַליזם פון דעם סאַראַקער פּילאָזאָף, וועלכער ווערט צודרייט דורך דער ניט־דערגרייכונג פון זיינע באַגערען... ער האָט געהאַט אייניגע שענע מאַמענט־טען, באַזונדערס איז ער איינדרוקספּול געשטאַרכען, אָבער אין דער כאַ־

ראַקטעריזירונג פון דעם טיפּ און אין אויסדריקען זיינע נשמה ראַנגלעני-
שען איז ער ניט געווען געלונגען.

מאַסקאָוויטש איז מיר באַזונדערס ניט געפעלען ווען ער האָט גע-
שפּילט ספּעציפּישע אידישע ראַלען. ער איז אין זיין אייגענעם כאַראַקטער
געווען מער רוס ווי איד.

ווען ער האָט געשפּילט אַלס אלישע אין „אלישע בן אבויה“ האָב איך
געשריבען:

„מאַסקאָוויטש האָט זיך ניט דערהויבען אין אַלע שטעלען צו דער
געווינשטער מדרגה. אין אַלגעמיין האָט ער געשפּילט אינטעליגענט דעם
כאַראַקטער, אָבער עס האָט זיך גענויטיגט מער אינערליכער קאַמף, ווי
אויסערליכער אויסדרוק.“

פיל בעסער האָט ער פאַרגעשטעלט ראַלען פון פאַרפרעמדטע אידען,
אָדער פון פרעמדע כאַראַקטערע.

ווען ער איז אויפגעטרעטען אַלס דער טייפּעל אין אַנדרעיעוו'ס
„אשמדאי“ האָב איך פאַרצייכענט: „מאַסקאָוויטש פאַרשטייט ווי אויסצו-
דריקען ווערטער און געהאַנקען. אין דער ראַלע פון אשמדאי איז אַט דאָס
דער עיקר. ער האָט די איינקערפערונג פון גייסט און כאַראַקטער זייער
גוט אַרויסגעבראַכט.“

וועגען זיין שפּילען אין גאַרדינ'ס „דער פרעמדער“ איז מיין מיינונג
געווען:

„מאַסקאָוויטש אַלס יואל, דער עקספרעסמאַן, אין „דער פרעמדער“,
האָט געשפּילט זייער שען... ער האָט אויסגעדריקט, אויב מען קען אַזוי
זאָגען, אַ דעלע גראַבקיט... די איבערלעבונגען פון דעם כאַראַקטער
האָט ער אַרויסגעבראַכט מיט פיל קראַפט און איז געווען פּסיכאָלאָגיש
אויסגעהאַלטען.“

בעת דער ערשטער וועלט מלחמה האָט מאַסקאָוויטש דאָ געשפּילט
צוויי יאָר אין פּאַויליאַן טעאַטער, און ער האָט געהאַט גרויסען ערפּאָלג.
אָבער ס'איז געווען כאַראַקטעריסטיש: ער האָט אַממיינסטענס געשפּילט
איבערזעצטע פּיעסען פון וועלט רעפּערטואַר, און וועניגע אידישע פּיע-
סען. ער האָט אויפגעפירט „זשאַן און מאַגדאַלען“, און „געשעפט איז גע-
שעפט“ פון אַקטאָו מירבאַ; „דער לעבעדיגער מת“ פון טאַלסטאָי; „דער
פּאַטער“ פון סטרינדבערג; „דער אשמדאי“ פון אַנדרעיעוו; „קיען“ פון
אַלעקסאַנדער דומאַ, א. א. דאָס שפּילען פרעמדע פּיעסען און דאָס פאַר-
נאַכלעסיגען צו שפּילען אידישע פּיעסען איז געאַנגען אַזוי ווייט, דאָס
איך האָב געמוזט ציען דערצו די אויפּמערקזאַמקייט אין די „צייט“. איך
האָב וועגען דעם געשריבען: „ס'איז זייער גוט, וואָס מען שפּילט פּיעסען

פון טאלסטאָי, סטרינדבערג, מירבאָ, א. א. אָבער מען דאַרף ניט פאַרגע-
סען, אַז ס'זיינען אויך דאָ פּרָך הירשביין, שלום אַש, שלום עליכם א. א. א. ...
אַחוץ די זייער גוטע פּרעמדע פּיעסען האָט מאַסקאַוויטש געשפּילט מעלאָ-
דראַמען, ווי „די ווייסע שקלאַפּין“, „קאַרטען“ א. א. א.

ער האָט נאָך געהאַט אַ שוואַכקייט, ער האָט זייער פּיל געשטעלט
אויף זיך אַליין. ער פּלעגט דענקען אַז זיין שפּילען איז ניט נאָר דער עיקר
נור ס'איז אויך גענוג... ווען ער איז געווען דירעקטאָר האָט ער געשפּילט
מיט שוואַכע טרופּען. ווען מען האָט געפּייערט זיין יובּילעאום אויף דער
בינע האָט ער מיך איינגעלאָדען צו רעדען ביי דער געלעגענהייט. איך
האַב אים דאַמאָלט אויפּריכטיג ערקלערט, אַז אַ קינסטלער-שווישפּילער
דאַרף וויסען, אַז טעאַטער איז ניט דאָס שפּילען פּון אַ סאַליסט, נאָר פּון
אַן אַנסאַמבעל, וואָס מוז גרייכען די האַרמאָניע פּון אַן אַרקעסטער. פּונקט
ווי אַ דיזאַנאַנס צושטערט די האַרמאָניע פּון אַן אַרקעסטער, אַזוי ווערט
אַבערשוואַכט דאָס שפּילען פּון אַן אַנסאַמבעל, ווען עס זיינען דאָ שוואַכע
שווישפּילער. עס ווערט אפּילו איבערגעפּירט דאָס שפּילען פּון לייטענדען
קינסטלער.

ער אַליין האָט אין די הויפּט ראַלען פּון די דערמאַנטע פּיעסען זייער
גוט געשפּילט. באַזונדערס גוט איז ער געווען אַלס דער רייטמייסטער אין
„פּאַטער“, און אַלס פּעדיאַ אין „דער לעבעדיגער מת“.

אין „פּאַטער“ האָט ער זייער גוט אויסגעדריקט די קאַפּריזען, די אי-
בערגענגע, און די משוגעת.

אין „לעבעדיגען מת“ אַלס פּעדיאַ איז זיין שפּילען געווען קאַנצערט,
זייער כאַראַקטעריסטיש, פּילפאַרביג, ער איז געווען ווי די איינקערפּערונג
פּון דעם כאַראַקטער. ער האָט אַרויסגעבראַכט יעדען שטריך און באַווע-
גונג קינסטלעריש, איינדרוקספּול.

ער האָט אויך געשפּילט „שיילאַק“ אויף דער אידישער בינע. מיר
איז ניט אויסגעקומען צו זיין ביי דער פאַרשטעלונג. אים האָט געזען דער
ענגלישער אימפּרעסאַריאַ ב. פּייגין. ער האָט אים אַנגעזשירט צו שפּילען
אַלס שיילאַק אין ענגליש צוערשט אין מאַנשעסטער און דאָן אין קאָורט
טעאַטער, לאַנדאָן. ער האָט געשפּילט מיט זייער גרויסען מאַטעריעלען
ערפּאָלג. ער האָט געשפּילט אַזוי, ווי זיי שטעלען זיך פאַר שיילאַק, וועל-
כער פּאָדערט אַ פּונט פּלייש פּון קריסט. דער קריטיקער פּון די „טיימס“
האָט געשריבען, אַז זעהענדיג מאַסקאַוויטש'ן שפּילען אַלס שיילאַק, באַ-
רעכטיגט ער אַלץ ניט פאַרגאַמען, אָבער ער „פאַרשטייט זיי“...

דער פאַראַנטוואַרטיכער אידישער פּובליציסט, דר. קאַראַליניק, האָט
געשריבען אין די „צייט“, אַז אַזוי ווי מאַסקאַוויטש שפּילט טאָר מען ניט
שפּילען שיילאַק... דאָס איז אויך געווען מיין מיינונג.

איידער איך האָב פאַרעפענטליכט מיין מיינונג האָט מאַסקאָוויטש מיר געשריבען אַ בריף, און די ענגלישע קריטיקער זיינען אַנטיסעמיטען... נאָך דעם וואָס איך האָב ערקלערט מיין מיינונג איז ער אויף מיר ברונג געוואָרען... איך וויל וועגען דעם ניט מאַריך זיין. דער עפּיזאָד באַלאַנגט ניט צו דער געשיכטע פון אידישען טעאַטער...

מאַסקאָוויטש האָט געשפּילט מיט ערפּאָלג אויף דער ענגלישער בינע אין גאַגאַל'ס "רעוויזאָר" און אין "אייביגער געליבטער". ער האָט אויך געשפּילט אין אַנגעלאַ אין די דרורי ליין, אָבער ער האָט אין דער פּיעסע ניט געהאַט אַזאַ גרויסען ערפּאָלג. אויף דער עלטער האָט ער גע-שפּילט פאַר פּילמס אין האַליוואָוד. ער איז אויך דאָרט געשטאַרבען. ער איז געווען אַ אינטערעסאַנטע פיגור אין אונזער אידישער טעאַטער גע-שיכטע.

יב. שילינג

דער ערשטער קאָמיקער, וועלכער איז מיר געפעלען אין לאַנדאָן, איז געווען שילינג, אָבער כאַטש ער איז מיר געפעלען אַלס קאָמיקער, האָט ער אַרויסגערופען ביי מיר צו זיך און אומ'חן, דורך די מיין פּיעסען, אין וועלכע איך האָב אים צוערשט געזען, און איבערהויפּט דורך די וואָל-גאַרע וויצען, וואָס ס'איז אים אויסגעקומען צו זאָגען אין די פּיעסען.

ווען זיגמונד פּיינמאַן איז געקומען קיין לאַנדאָן, און ער האָט אַנגע-הויבען אויפּפירען בעסערע פּיעסען, האָט דער טאַלאַנט פון שילינג'ען זיך שטאַרק אַרויסגעזען. ער האָט געשפּילט באַזונדערס שען כאַראַקטער דאָלען פון אַלטע לייט. זיין לייזער בדחן אין "גאַט, מענש און טייפּעל" איז געווען אַ מייסטער-ראַלע דורכגעפירט אויף אַ גלענצענדען אופן. איך האָב געזען זייער טאַלענטירטע שוישפּילער אין דער ראַלע, צווישען זיי זשעליאַזאָ און זילבערקאַסטען, זיי זיינען געווען זייער גוט אַלס לייזער בדחן, שילינג איז געווען נאָך בעסער. ער האָט געהאַט אַ פּיעסטשעדיגען טאָן אין זיין שטימע, צו דער ראַלע פון אַן אַלטען מאַן האָט זיך דאָס זייער גוט געפאַסט. ער האָט אויך געהאַט פּיינע באַוועגונגען. די סצענע מיט אוריאַל מוזיק, באַזונדערס די סצענע, ווען ער ערקלערט אים זיין פּילאַ-זאַפּיע אַלס בדחן: ער מאַכט לאַכען ווען דאָס האַרץ ווערט אים צוריסען, האָט ער דורכגעפירט פאַרטערפּליך.

נאָך אַ ראַלע זיינע איז מיר געבליבען שטאַרק אין זכרון: ער האָט געמאַכט אַ גלענצענדען איינדרוק אַלס דער משרת שאָר אין ראַנעטי ראַ-מאַן'ס "מנשה".

גוט איז ער אויך געווען אַלס ישראל יעקב, דער אַלטער זייגער-מאַכער אין "מטורף".

יג. סעמיוועל טארנבערג

ווען זיגמונד פיינמאן איז געווען דירעקטאר אין פאוויליאן טעאטער, האט אויך דאָ גאסטראַילרט דער כאַראַקטער קאָמיקער פון אַמעריקא, סעמיוועל טארנבערג. ער איז געווען אַ גלענצענדער קאָמיקער, און דער צו אַ אינטעליגענטער מענש. ער האָט פאַרשטאַנען דעם ווייץ, וואָס ער האָט געזאָגט, און ער האָט פאַרשטאַנען צו מאַכען דעם ווייץ שאַרפּווינג. צו דער זעלבער צייט האָט ער געזוכט צו זיין ריין. עס איז געווען קעגן טיג, און ער האָט אַן עסטעטישען באַגריף און מיידעט אויס וואולגאַריטעט. ער איז אויפגעטרעטען אין אַ קאָמעדיע, אין וועלכער ער האָט געשפּילט אַלס אַן אַמעריקאַנער אידישער רעווערענדעל, וואָס האָט ליב אַ בלאַף צו טון. האָט ער געהאַט צו זאָגען אַ ווערטעל דוקא אין ענגליש: „איי ביז נעס וויטהאָוט איי ביזנעס איז נאָט איי ביזנעס עט אַלל“ (אַ געשעפט און אַ געשעפט איז בכלל קיין געשעפט ניט). ס'איז געווען פול מיט טעם זיין אויסדריקען אַט דאָס שפּיציקע ווערטעל.

ווען איך האָב געהערט, און ער איז געשטאַרבען אין אַקטאָבער 1911 אין דער פריער עלטער פון 39 יאָר, האָב איך געפּילט טיפען צער. מיר האָט גענאָגט אַ בענקעניש אים נאָך אַמאָל צו זען — אַ באַגער איז ענ-טוישט געוואָרען דורך זיין פּריציטיגען טויט. איך האָב אים אויך גערן געהאַט אַלס מענש. ער האָט באַזעסען אַ היבשע מאָס אינטעליגענץ און שאַרפּזין.

יד. יעקב בן עמי

בן עמי, וועמענס ריכטיגער פאַמיליען נאָמען איז שטשירין, איז גע-ווען דער ערשטער לייטונגס קינסטלער אין ערשטען אידישען קונסט טע-אַטער, וואָס פּרץ הירשביין האָט געשאַפען אין רוסלאַנד. זיין נאָמען איז געווען כמעט פון אַנפאַנג און פאַרבונדען מיט קונסט טעאטער אין בעס-טען זין. ער איז געווען פון די סאַמע ערשטע אויפפירער פון קונסט פיע-סען, וועלכער האָט אויך געזוכט אויפצוהאַלטען און ענטוויקלען קונסט פאַרמען. אַלס אַזעלכער איז ער באַרימט געוואָרען ניט נאָר אין רוסלאַנד און פּוילען, נור אויך אין דער וועלט, ווען ער איז בלויז אַלט געווען 21 יאָר. דאָס אַליין איז שוין אַ גאַנץ באַדייטענדע דערגרייכונג. שפעטער האָט ער זיך ערוואָרבען אַ פּלאַץ צווישען די אַנערקענטע בעסטע אידישע קינסטלער אויף דער אידישער בינע.

איך האָב ערפאַרען וועגען זיין טאַלאַנט און פּעהיגקייט, ווען ער איז נאָך געווען אין רוסלאַנד, און ווען דאָס פיינמאן אידישע פּאַלקס טעאטער האָט געהאַלטען ביים פאַרטיג ווערען האָב איך געווירקט, און ער זאָל אַהער

געבראכט ווערען אַלס דער לייטער פון דער דראַמאַטישער טייל פון דעם ערשטען אידישען קונסט טעאַטער אין לאַנדאָן. איך האָב זיך מיט אים וועגען דעם דורכגעשריבען, און ער איז געקומען. ער איז דאַמאַלט בלויז אַלט געווען 22 יאָר.

ס'איז זיכער געווען אַ זייער געוואַנטע זאַך צו שטעלען אַזאַ יונגען קינסטלער אין דער שפיצע פון דער וויכטיגסטער טייל פון אַזאַ טעאַטער. אָבער איך בין אין זיין קינסטלערישען טאַלאַנט און אפילו אין זיינע פע- היגיקייטען אַלס רעזשיסאָר ניט ענטווישט געוואָרען. עס קען קיין שום ספק ניט זיין, דאָס שוין דאַמאַלט, צו יענער פריער עלטער, איז ער שוין ווערט געווען דעם נאַמען, וואָס ער האָט זיך ערוואָרבען. אים האָט אָבער געפעלט איין זאַך: ער האָט ניט געהאַט גענוג אונטערנעמונגס גייסט און פעסטען ווילען דורכצופירען די אויפגאַבע פון זיין פּאַזיציע. עס קען זיין, אַז דאָס איז גראַד געווען דערפאַר, ווייל זיין קינסטלערישע פּערזענליכקייט האָט זיך קאַנצענטרירט בלויז אויפ'ן שפּילען גופּא, און דערפאַר איז עס גאַרניט געווען קיין חסרון, נאָר פאַרקערט אַ מעלה. אָבער פאַר'ן טעאַטער איז עס געווען אַ חסרון, און מיר שיינט אויך פאַר זיין קאַריערע...

בן עמי איז אַ קינסטלער, וואָס גיט אויסדרוק דורך זיין שפּילען צו טיפע אינערליכע איבערלעבונגען; ער שפּילט אַזוי צו זאַגען אויף אַ שטיק לען טאָן, אָבער פּול מיט אינטענסיוויטעט, מיט אינערליכער עמאַציע; באַזונדערס בריינגט ער גוט אַרויס שטימונגען, וואָס פּליסען אַרויס פון דער נשמה פון די כאַראַקטערע, וואָס ער שטעלט פאַר.

די ערשטע ראַלע, וואָס איך האָב אים געזען שפּילען, איז געווען אַלס יואל דוד אין מאַרק אַרנשטיינ'ס דראַמע „דער ווילנער בעל הבית'על“, מיט וועלכער ס'איז געעפענט געוואָרען די דראַמאַטישע טייל אין פּיינ- מאַן אידישען פּאָלקס טעאַטער. איך האָב דאַמאַלט פאַרצייענט:

„בן עמי האָט געשפּילט זייער שטימונגספּול אַלס יואל דוד, דער הויפט כאַראַקטער אין „ווילנער בעל הבית'על“. ער שפּילט טיף, זיין פנים רעדט אפילו ווען ער האָט ניט צו זאַגען קיין וואָרט. עס איז פּול מיט בלי- קען און באַוועגונגען, וואָס דריקען אויס טיפע נשמה איבערלעבונגען. אויף זיין פנים האָט גלענצענד זיך אָבגעשפּיגעלט די אינערליכע ראַנגלע- ניש דורך דער ווירקונג פון זיין פּאַטער'ס ווערטער.“

דאָן האָט בן עמי זיך אויסגעצייכענט אַלס רפאל אין הייערמאַנ'ס „געטאָ“. איך האָב זיין שפּילען אין דער ראַלע אַזוי כאַראַקטעריזירט: יעדע באַוועגונג זיינע איז געווען אויסגעריכענט און דאָך אַזוי נאַטירליך, קינסטלעריש דורכגעפירט. ער בריינגט טיף אַרויס די אינערליכע איבער- לעבונגען. ער לעבט מיט יעדען נערוו אויף דער בינע. ער איז טיף און

דירענד אין לידען; פּלאַם פּייער אין פּראָטעסט; צאַרט און פּילענד אין ליבע; טייפּליש בייסענד אין סאַרקאַזם. ער שפּילט ניט פּאַר'ן פּובליקום, נאָר פּאַר דער בינע. ער גיט זיך אין גאַנצען איבער זיין ראָלע, און האָט ניט אין זינען וואָס עס קומט פּאַר אַרום אים.

שאַרפּער קריטיש בין איך געווען צו אים ווען ער האָט געשפּילט אַלס דער ליבהאַבער אַרמאַן אין „קאַמעליען דאַמע“ מיט דייענע פּיינמאַן:

בן עמי אַלס אַרמאַן האָט געשפּילט גוט אין די לעצטע צוויי אַקטען. אין די ערשטע אַקטען איז ער גיט געווען דער אונערפּאַרענער נאַאיווער יונגערמאַנטישקײַט ווי די ראָלע פּאַדערט, נאָר אַ נעאוראָסטעניקער. ווען ער ווערט שוין דער ליבהאַבער, וועלכער האָט צו קעמפּען מיט די שוועריג-קייטען פון לעבען, איז ער שוין געווען מער אין דער ראָלע. גאַנץ שטאַרק האָט ער אויסגעדריקט דעם קאַנפּליקט מיט מאַרגאַריטען אין 4-טען אַקט, און די שמערצען וואָס ער פּילט צום סוף ווען ס'ווערט אים קלאַר, וואָס פּאַר אַ נאַבעל וועזען זי איז געווען, און וואָס פּאַר אַ טייערען שאַץ ער האָט פּאַרלוירען.

אַלץ שאַרף קריטיש בין איך געווען צו אים ווען ער האָט געשפּילט אַלס יואל קאַרטשניסקי אין יעקב גאַרדינ'ס „דער אונבאַקאַנטער“: ער האָט ניט געשאַפּען אַ גאָר ריכטיגען טיפּ. ער דאַרף זיין די איינקערפּע-רונג פון דעם אויסערליכען כח וואָס באַהערשט בערנאַרד'ן. ער דאַרף אויסדריקען ברוטאַלען עגאָאָיזם אַלס אַ „קלוגע לעבענס פּילאָזאָפּיע“. די עגאָאָיסטישע ברוטאַליטעט האָט ער אויסגעדריקט, אָבער די פּילאָזאָפּישע „קלוגהייט“ האָט ער ניט גענוג אַרויסגעבראַכט. פּאַרשידענע סצענעס האָט ער זייער אַרטיסטיש געשפּילט.

שען איז בן עמי געווען אַלס אַפּאַלאַ זונענשיין אין גאַרדינ'ס „סאַפּאַ“. אייניגע סצענעס, ווי די שלום סצענע פון צווייטען אַקט, די געזעגנונג אין פּירטען אַקט א. א. זיינען דורכגעפירט געוואָרען גאָר קינסטלעריש. איך האָב פּאַרצייכענט: „מען זעט זעלטען אויף דער אידישער בינע אַזאַ אַרטיסטיש שפּילען“.

בלויז פיר חדשים איז בן עמי געווען אין לאַנדאָן. אַזוי פיל האָט גע-דויערט דאָס פּיינמאַן אידישע פּאַלקס טעאַטער. ער איז דאָן אַוועק קיין אַמעריקא. דאָרט האָט ער זיך אויך אויסגעצייכענט אין שפּילען. באַזונד-דערס האָט ער געהאַט גרויסען ערפּאַלג ווען ער האָט געשפּילט אויף דער ענגלישער בינע אין סווען לאַנגע'ס „שמשון און דלילה“ און אין „אַנגע-לאַ“. ער האָט דאָן אַנגעפירט אַ סעזאָן אין אירווינג פלייס טעאַטער אונ-טער'ן נאַמען: „דאָס נייע אידישע קונסט טעאַטער“. בן עמי באַלאַנגט אַן אַ שום ספּק צו די פּיינסטע קינסטלער אויף דער אידישער בינע.

טו. יוסף ווינאגראדאוו

ער באלאנגט ניט אין גאנצען צום אידישען טעאטער, אבער יוסף ווינאגראדאוו האט געזונגען אפערא אין אידיש ביי אונז אין פיינמאן'ס אידישען פאלקס טעאטער. איך האב ביי יענער געלעגענהייט וועגען אים געשריבען אין „אידישען זשורנאל“:

דאס פיינמאן אידישע פאלקס טעאטער קען שטאלצירען דערמיט וואס עס האט צוגעצויגען א קראפט, וועלכער איז אן א ספק א צירונג פאר דער אידישער בינע, דעם בארימטען אפערא זינגער יוסף ווינאגראדאוו. ער האט א וואונדערבארע באריטאן שטימע, און צו דער זעלבער צייט איז ער א גוטער רעזשיסאר.

ער אליין האט מיר איבערגעגעבען, און אין 1887 איז ער ערשינען צום ערשטען מאל אויף דער בינע אלס זינגער אין אפערא. זיין ערשטער אויפטריט איז געווען אין „ראיאל קאווענט גארדען“ (דאס קעניגליכע אפערא הויז אין לאנדאן). ער איז נאך דעם אוועק קיין רוסלאנד, וואו ער האט געזונגען אין אפעראס אין מאסקווא, ווארשא, אדעס און אנדערע שטעט. זעקס יאר האט ער געזונגען אין דער קייזערליכער נאציאנאלער פאלקס אפערא אין סט. פעטערסבורג (איצט לענינגראד).

אלס כאראקטעריסטיק פון ווינאגראדאוו'ס נאציאנאלען אידישען גע-פיל קען דינען פאלגענדער פאקט: ווען מען האט אים איינגעלאדען צו קומען צום אידישען פאלקס טעאטער אין לאנדאן, האט מען אים געשרי-בען א בריף אין דייטש. אין זיין ענטפער געפינט זיך די פאלגענדע בא-מערקונג: „שרייבט מיר פשוט אידיש. אידישע מענשען דארפען אידיש שרייבען“.

ער האט געזונגען מיט באזונדערען גרויסען ערפאלג אלס דער הויף-נאר אין ריגאלעטא. ס'איז געווען א גרויסע קינסטלערישע דערגרייכונג.

טז. אנה פיליפאוו

זי האט פריער געזונגען אין קאווענט גארדען. אין פיינמאן אידישען פאלקס טעאטער איז אנה פיליפאוו ערשינען סוף אפריל 1912 אלס גילדא אין „ריגאלעטא“. זי האט געמאכט זייער א גוטען איינדרוק. זי האט בא-זעסען א זיסע שטימע, א לירישע סאפראנא מיט פילפארביגער קאלארא-טור. דאס געזאנג „קארא נאמע“ האט זי געזונגען מיט וואונדערבארער שענקייט.

יז. יאָזעף קעסלער

נאָך דעם וואָס מאַסקאָוויטש איז אַרויף אויף דער ענגלישער בינע האָט זיך דאָ באַזעצט יאָזעף קעסלער. ער איז דאָ געווען די רעקטאר אין פּאַויליאַן טעאַטער און האָט געשפּילט הויפּט ראלען פּילע יאָרען. ער האָט אָן אַ ספּק פּיל בייגעטראָגען אויפצוהאַלטען דאָ אַ שטענדיג אידיש טעאַטער, אָבער ליידער האָט ער נישט געשאַפען קיין בעסערען טעאַטער. ער האָט אַממיינסטענס אויפגעפירט סענואַציאָנעלע מעלאָדראַ-מען, כאָטש פון צייט צו צייט האָט ער אויפגעפירט בעסערע און זאָגאַר גאָר גוטע פּיעסען.

יאָזעף קעסלער האָט גראַד אָנגעפאַנגען זיין טעאַטער קאַריערע מיט אַ בייגונג צו גוטען. ער איז כמעט געווען דער ערשטער שווישפּילער אויף דער אידישער בינע, וועלכער האָט אויפגעפירט אַזעלכע קלאַסישע פּיעסען, ווי „האַמלעט“ און „ראַמעאַ און זשוליעט“ פון שעקספּיר, די „רוי-בער“ פון שילער, א. א. א. ער האָט געשפּילט די הויפּט ראלען אין די פּיעסען, און ער האָט געהאַט אַן צווייפעל שווישפּילערישע פּעהיגקייטען. ער איז אָבער געווען געהינדערט פון צוויי זאַכען צו זיין ערפּאָלגרייך אַלס קינסטלער אין בעסערען זין. ער האָט נישט באַזעסען די נויטיגע אינטעלי-גענז פאַר העכערער קונסט, און האָט געהאַט אַ ברייטע אויסשפּראַך, וואָס האָט איבערגעפירט דאָס פּאַרטראָגען פון די ליטעראַרישע מאָנאָלאָגען. שוין די אַרט פון זיין רעדען האָט נישט געקלונגען גענוג גוט ליטעראַריש און קינסטלעריש, אַחוץ וואָס עס האָבען אים געפּעלט די נויטיגע אונדור-לאַציעס.

ער האָט זיך דערפאַר געפּילט פּיל בעסער אין מעלאָדראַמען, אין וועלכע מען רעדט שטענדיג אויפ'ן הויכען קול, און אַז ס'קלינגט גראַב און צו שטאַרק מאַכט עס נישט אויס, ווייל ס'איז דאָך גראַב און איבערגע-טריבען כמעט אַלץ וואָס קומט אין זיי פאַר. געשטערט האָט אים אויך צו אַ קינסטלערישען שפּילען, דאָס וואָס ער איז געווען אַ שטאַרק צוואוואַק-סענער, און נישט יעדע ראלע האָט פאַר אים געפאַסט.

ס'מוז אָבער געזאָגט ווערען, אַז ווען יאָזעף קעסלער האָט געשפּילט מעלאָדראַמאַטישע העלדען, אַזעלכע ראלען וואָס האָבען זיך געפאַסט פאַר אים, איז ער געווען נישט שלעכט. ער האָט גוט געשפּילט אַלס איי-קעלע מזיק אין שמר'ס פּיעסע מיט דעם זעלבען נאָמען. ער האָט געשפּילט גוט אַלס דער הויפּט כאַראַקטער אין לעאַן קאַברני'ס „צוריק צו זיין פּאַלק“; אויך אַלס דער אָבערגלויבערישער פאַרמער אין ליביני'ס „קינדער פון דער ערד“, און נאָך אַזעלכע ראלען.

נאָך פאַר אַ זאָך קומט יאָזעף קעסלער קרעדיט. ער האָט אַוועקגעגע-

בען פאָרן אידישען טעאטער זיין געזונד און זיין לעבען. ער איז אַוועק־געפאָרען פון לאַנדאָן, נאָך פילע יאָרען שפילען, אַ קראַנקער און אַ צו־בראַכענער. ער האָט דוכט מיר אפילו ניט געהאַט אויף רייזע הוצאות און האָט געמוזט געלד לייען. ער איז געפאָרען קיין אַמעריקא, ער האָט דאָרט מער ניט געשפילט און ער איז אַ ליידענדער געשטאַרבן.

יח. יעקב זילבערט

יעקב זילבערט האָט דאָ אין לאַנדאָן גאָסטראָלירט אייניגע מאל אין פאָויליאָן טעאטער. ער האָט באַלאַנגט צום עלטערען דור שוישפילער. ער איז געווען אַ הויכער און אַן אַנגעזעהענער; האָט גע־שפילט מיט ערפאלג ראָלען, וועלכע האָבען זיך פאַר אים גע־פאַסט. אַ באַדייטענדען ערפאלג האָט ער געהאַט אַלס דוד משה־לעס, די הויפט ראָלע אין יעקב גאַרדינ'ס ״דער אידישער קעניג ליר״. עס איז געווען אַ מאַמענט, אין וועלכען, בעת ער האָט אויסגעדריקט די ליי־דען פון דעם באַ׳עולה׳טען פאַטער, האָט זיין קערפער אַנגענומען אַזאַ פאַזע, ווי ער וואָלט פאַרשטעלן אַ פראַגע־צייכען. די סצענע האָט גע־מאַכט אַ שטאַרקען איינדרוק. עס איז געווען אַ בעסערער קינסטלער־שער שטריך.

יעקב זילבערט האָט אויך געשפילט גוט די ראָלע אַלס דער ברודער, דער ציוניסט, אין ״צוריק צו זיין פאַלק״. ער האָט ליב געהאַט איינצופיר־רען אפילו אין ערנסטע פיעסען לידער. ער האָט ניט שלעכט געזונגען.

יט. סאמועל לארעסקו

נאָך אַ גאָסטראָלאָר ביי אונז איז געווען סאַמועל לאַרעסקאָ (אָדער לערעסקאָ, ווי אַנדערע רופען אים). ער איז געווען אַ אינטעליגענטער מענש, און האָט אויך פאַרפאַסט אייניגע פיעסען, צווישען זיי ״דר, הערצל״. ער האָט איבערזעצט די רומענישע לעגענדאַרע פיעסע ״מעש־טערול מאַנאָלע״ אונטער דעם נאָמען ״די איינגעמויערטע פרוי״; אויך ״באַרבאַראַ אַובריק״, אַ קראַקאָוער קלויסטער לעגענדע, וואָס בערט אַ קאַליש האָט געשפילט אין בוקאַרעסט. אַלס שוישפילער איז ער געווען פעהיג. ער האָט דאָ געשפילט מיט מאַסקאָוויטש'ן און קעסלער'ן.

לאַרעסקאָ איז דאָ איין מאל ערשינען אַלס מענדעל אין פּרץ הירש־ביינ'ס ״די נבלה״. ער האָט געשפילט פאַרהעלטניסמעסיג גוט. זיין פעסט געבויטער קערפער האָט ניט געפאַסט פאַר אַזאַ ראָלע, אָבער זיין שפילען איז געווען אויסגעהאַלטען. ער האָט אויסגעדריקט צוערשט די נערוועזע צורייצטקייט און דאָן די פאַלשטענדיגע צורודערונג, די משוגעת פון דעם אונגליקליכען.

ער האט אויך אויפגעפירט אין מייל ענד עמפיר „נארא“ פון איב-סען, אין וועלכער דיינע פיינמאן האט געשפילט די הויפט ראָלע. וועגען אים קען מען פאלשטענדיג זאָגען, דאָס אַ דאָנק זיין אינטעליגענץ האָט ער זייער פיל געוואָלט; מאַנכעס האָט זיך אים אויך איינגעגעבען.

כ. אסתר רחל קאמינסקא

אסתר רחל קאמינסקא איז געווען די אידישע קרוין-קינסטלעריין אין פוילען. זי איז געווען די באַרימטסטע פון די אידישע בינען-כחות אין יענעם לאַנד; און טאַקע אַ העכסט טאַלענטירטע שוישפילערין.

זי האָט באַזוכט לאַנדאָן אין סוף פון 1913, און האָט געגעבען אייניגע פאַרשטעלונגען אין פּאָויליאַן טעאַטער. צום באַדויערען איז זי געקומען אין אַ זייער ניט גונסטענען מאַמענט, ווען ס'איז אַנגעגאַנגען אַ שאַרפער סכסוך אין טעאַטער צווישען יאָזעף קעסלער און דיינע פיינמאַן. עס איז דאָ אַ ווערטעל, אַז „ווען צוויי קריגען זיך געווינט אַ דריטער“. דאָס מאַל איז עס געווען אַנדערש; די דריטע האָט פאַרלוירען... צוליב דעם טומעל פון סכסוך האָט מען אונפאַרמיידליכערווייזע פאַרזען וואָס פאַר אַ גרוי-סער גאַסט ס'איז אין לאַנדאָן...

אסתר רחל קאמינסקא האָט דאָ געשפילט אין צוויי פיעסען: אַלס חאַסיע אין „די יתומה“, און אַלס מירעלע אין „מירעלע אפרת“, ביידע פון יעקב גאַרדין. זי האָט זיך זייער שטאַרק אויסגעצייכענט אין ביידע ראָלען. אָבער זי איז שוין ניט געווען קיין יונגע פרוי, און פאַר דער ראָלע פון חאַסיען איז דאָס געווען אַ שטערונג. זי האָט געשפילט זייער שען, אָבער אַן דעם יוגענדליכען רייץ. אַלס מירעלע אפרת איז זי אָבער געווען אונאיבערטראַפען. זי האָט געהאַט אַ זייער אינטעליגענטען אויסזען, אַ פּראַכטפולער באַוועגליכער פנים, און איר שטעל איז ניט געווען פון אַן אַנגעבלאָזענער קליין-שטעטעלדיגער גביר'טע, נאָר טאַקע ווי פון אַ פאַר-לעצטער מאַמע, וועלכע האָט אויסגעדריקט פאַרדרוס און שמערץ, און געבראַכענעם שטאַלץ פון אַ באַ'עולה'טער קעניגין וואָס זוכט אויפצוהאַלטען איר ווירדע.

כא. אסתר וואלערשטיין

צווישען די גאַסטראַלירער, וועלכע האָבען געשפילט אין פּאָויליאַן טעאַטער אין יאָזעף קעסלער'ס צייטען, זיינען אויך געווען: אסתר וואַ-לערשטיין און איר מאַן סאַול וואַלערשטיין.

אסתר וואַלערשטיין איז ערצויגען געוואָרען אין לאַנדאָן. איר מיי-דעלשער פאַמיליען נאָמען איז גאַלדשטיין; זי באַלאַנגט צו אַ פרומער

משפחה; און זי האט געלערענט אין אַ ענגלישער שולע. זי באַזיכט דראָ-
מאַטישע קראַפט, און נאָך אַלס מיידעל איז זי געוואָרען אַ מיטגליד אין
אַרבייטער קלובען, און האָט זיך באַטייליגט אין פּאַרשטעלונגען וואָס זיי
האַבען געגעבען. זי האָט געהייראַט מיט סאַול וואַלערשטיין, און זיי האָ-
בען זיך געמאַכט אַ טעאַטער קאַריערע. זיי האַבען געשפּילט אַממיינסטענס
אין זיך אַפּריקאַ, וואו זיי האַבען אייגענטליך געלעגט דעם גרונד שטיין
צום דאָרטיגען אידישען טעאַטער. זיי האַבען אויך גאַסטראָלירט אין גאַ-
ליציען, רומעניען, בעלגיען, פּראַנקרייך און לאַנדאָן, און זיך דאָן באַזעצט
אין אַמעריקאַ.

אַסתר וואַלערשטיין האָט געשפּילט די הויפט פּרויען ראַלען אין יעקב
גאַרדינ'ס רעפּערטואַר. זי האָט געשפּילט שטאַרק דראַמאַטיש, אָבער ניט
שטענדיג איז זי געווען נאַטירליך. זי האָט אויך געשפּילט אַלס רייזעלע אין
הירשביינ'ס „נבלה“ צו לאַרעסקאַ'ס מענדעל.

כב. יעקב ספּיוואַקאָווסקי

ער איז געווען איינער פון די עלטסטע אידישע אַקטיאָרען. ער איז
געווען אַ פּריינד און אַ שותף פון גאַלדפּאַדען. מען קען אים פּאַלשטענדיג
באַטראַכטען אַלס איינער פון די מיטגרינדער פון אידישען טעאַטער. ער
האַט געשטאַמט פון בוקאַרעסט, רומעניען. ער איז דאָרט געבוירען גע-
וואָרען אין סוף יאָר 1852.

דאָ, ביי אונז אין לאַנדאָן, האָט ער קיין מאָל ניט געשפּילט. אָבער
ער איז ביי אונז אין לאַנדאָן געשטאַרבען דעם ערשטען טאָג ראש השנה
תר"פ (25-טער סעפטעמבער 1919).

אין דעם אַרטיקעל עראינערונגען, וואָס יעקב פ. אַדלער האָט וועגען
אים געשריבען אין די „צייט“ (דעם 30-טען סעפטעמבער 1919) דערציילט
ער פּאַלגענדעס:

„עס איז געווען אין 1877. אין דער צייט פון רוסיש-טירקישען קריג.
יעקב ספּיוואַקאָווסקי איז דאַמאַלט געווען אַ סטודענט. האָט שטודירט אין
אַדעס, און האָט מיטגעאַרבייט אין רוסישע צייטונגען. ער איז געווען אַ
אַפטער באַזוכער אין רוסישען טעאַטער... די אַדעסער צייטונגען „אַדעסקי
וועסטניק“ און „נאַוואַראַסיסקי טעלעגראַף“ האַבען אים געשיקט קיין בור-
קאַרעסט אַלס קריגס קאַרעספּאַנדענט. אַלס געבוירענער אין רומעניען
האַט ער געקענט רומעניש. דאָרט אין בוקאַרעסט האָט ער זיך באַקענט
מיט דעם אַדוואַקאַט ישראל ראָזענבערג און זיי האַבען גערעדט וועגען
דער נויטווענדיגקייט צו שאַפען אַ אידישען טעאַטער אין רוסלאַנד. אין
1878 זיינען זיי ביידע געקומען קיין אַדעס דעם פּלאַן צו פּאַרווירקליכען.

„ספיוואקאווסקי האָט געשטאַמט פון אַ בכבוד'ער פּאַמיליע, וואָס האָט געהאַט צווישען אירע מיטגלידער פילע דאַקטוירים און אַדוואָקאַטען. ער איז אויך געווען זייער אַימפּאַזאַנט און אַינפלוסרייך. האָט געקענט פּאַלקאַמען פּראָנציוויש, איז געגאַנגען געקליידט זייער שען. זיינע קליי-דער זיינען געווען אַ מוסטער. מען האָט אים אַיינפאַך באַטראַכט פאַר אַ מאַדעל. ער האָט דערפאַר געהאַט אַ צוטריט צו פאַרמעגליכע מענשען, איבערהויפּט צו זיינע פאַרמעגליכע קרובים. עס איז אים צוליב דעם ניט שווער געווען צו באַקומען די נויטיגע סומען געלד וועגען דער שאַפונג פון אַ אידישען טעאַטער. האָבענדיג געלד אין האַנד איז ספיוואָקאווסקי אַבגעפאַרען נאָך פעטערסבורג וועגען דורכפירען זיין געדאַנק, וואָס איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גראַנדיעזען פּלאַן.“

איך האָב ספיוואָקאווסקי'ן דאָ אין לאַנדאָן ניט געזען שפילען. איך קען פּאַלגליך ניט שרייבען איבער זיין טאַלאַנט. איך וויל אָבער איבער-געבען ווי ער איז דאָ אין לאַנדאָן געשטאַרבען.

ווען ער איז אַהער געקומען איז ער שוין געווען אַלט און קראַנק. ער האָט דאָ זייער פיל געליטען. אַ לאַנגע צייט איז ער געלגען צו בעט. אַ טאָג פאַר זיין טויט האָט ער געבעטען, דאָס מען זאל אים מאַכען אַ שענע לויב, ווייל ער האָט עס פאַרדינט...

אַדלער איז דאַמאַלט ערוואַרטעט געוואָרען אין לאַנדאָן. האָט ספיי-וואָקאווסקי געזאָגט: „איך וואָלט נאָך וועלען האָבען די זכיה צו זען מיין אַלטען תלמיד, פריינד און קאַלעגע יעקב אַדלער.“ ער האָט אויך געבעטען אַז מען זאל מיר זאָגען, אַז איך זאל עפעס שרייבען וועגען אים: „זיין רבי'ן פון רומעניען...“ ער איז פאַר אַ צייט אַנטשוויגען געוואָרען. דאָן האָט ער זיך דערמאַנט, אַז זיין שותף גאַלדפאַדען איז געשטאַרבען מיט דעם ליידעל אויף זיינע ליפּען: „שטיי אויף מיין פּאַלק“. ספיוואָקאווסקי האָט אַ ציטער געטון און זיך צוזונגען מיט טרערען אין די אויגען:

„שטיי אויף מיין פּאַלק,

עס איז שוין טאָג...“

ער איז דערנאָך געבליבען ליגען שטיל און האָט דורכגעמאַכט אַ שווערע נאַכט... אויפ'ן צווייטען טאָג אין דער פרי האָט ער דורכגעמאַכט די גסיסה און איז געשטאַרבען.

זיינע לעצטע יאָרען און טויט זיינען געווען אַ סימבאָל, ווי עס האָ-בען זיך געפלאַגט און ווי עס זיינען געשטאַרבען די גרינדער פון אידי-שען טעאַטער וואָס האָט פאַרשאַפט דעם אידישען פּאַלק אַזוי פיל פאַר-געניגען.

כג. די „ווילנער“

די ערשטע ווילנער טרופע, וועלכע האָט באַזוכט לאַנדאָן, אין 1922, מיט דוד הערמאַן, אורא און עלמית, און וועלכע האָט געשפילט אין קינגס-וועי טעאָטער, האָט אַרויסגערופען אַ זייער גרויסען אינטערעס ניט נאָר צווישען אידען, נור אויך צווישען ענגלענהער.

די „ווילנער“ האָבען געהאַט אַ גוטען נאָמען נאָך פון די פאַרשטע-לונגען וואָס זיי האָבען געגעבען אין פוילען און אין דייטשלאַנד; זיי האָ-בען אויך דאָ געמאַכט אַ זייער גוטען איינדרוק.

די ענגלישע צייטונגען האָבען אָבגעגעבען פיל פּלאַץ צו זייער שפּי-לען, און אַ ענגלישער שוישפילער און קריטיקער האָט געשריבען אין „דיילי ניוס“, אַז מען דאַרף ביי זיי לערנען... דאָס האָט אַם בעסטען באַ-וווּזען וואָס פאַר אַ פרעסטיזש עס קען זיין פאַר אידען, ווען מיר זאָלען האָבען אַ שטענדיגען אידישען קונסט טעאָטער.

ווען איך האָב זיי געזען שפילען האָב איך געשריבען:

„אַזאָ קינסטלערישען גענוס, ווי מען האָט געפילט אין קינגסוועי טעאָטער, ווען די „ווילנער“ זיינען צום ערשטען מאל אויפגעטרעטען אין לאַנדאָן, פילט מען זייער זעלטען, ניט נאָר אין אידישען טעאָטער, נור אפילו אין בעסטען טעאָטער אין אַלגעמיין.“

„קונסט איז דער אויסדרוק פון עמאַציעס, דער אויסדרוק פון טיף איבערגעלעבטע איינדריקע און געפילען וועלכע עלעקטריזירען דאָס ווע-זען פון קינסטלער און דערוועקען ביי אים די הייליגע באַגייסטערונג פון שאַפען, פון אויסדריקען נשמה פריידען, נשמה ליידען.“

„די ווירקונג פון קונסט איז דערוועקען עמאַציעס ביי די צושייער, ביי די צוהערער אָדער לעזער. זיי צו מאַכען מיטפילען די איבערגעלעב-טע איינדריקע און געפילען פון קינסטלער, זיי צו ענטזיקען און באַגייס-טערען פאַר דעם קינסטלער'ס שאַפען.“

„אַננעמענדיג אַט די כללים אַלס פרעמיווען, און אַנווענדענדיג זיי צו די „ווילנער“, קען מען פאַלשטענדיג ציען דעם לאַגישען שלוס, אַז דאָס שפילען זייערס איז געווען קונסט אין העכסטען זין, הן אין אויסדרוק הן אין ווירקונג.“

„זיי שפילען ניט בלוז, נור זיי לעבען איבער דאָס וואָס זיי שפילען, זיי שטעלען ניט בלוז פאַר די כאַראַקטערע, זיי דריקען ניט בלוז אויס זייערע פריידען און ליידען, נור זיי פילען אַלץ דורך, ווי ס'זאָלט געווען זייער אייגען לעבען, זייערע אייגענע פריידען און ליידען... זייער שפילען

קומט דערפאַר אַרויס ניט נאָר שען פאַר'ן אויג, נור אויך באַפּרידיגענד פאַר'ן האַרצען. זיי שפּילען נאַטירליך, טיף אינדרוקספּול, און בריינגען אַרויס פּסיכאָלאָגישע אמת'ן.

עס קען קיין שום ספּק ניט זיין, דאָס אַט די הויכע קינסטלערישע מדרגה האָבען די „ווילנער“ דערגרייכט, ניט נאָר צוליב דעם ווייל זיי האָבען באַזעסען טאַלאַנט, נור אויך ווייל זיי האָבען געהאַט אַ זייער פּע- היגען רעזשיסאָר, דוד הערמאַן, וועלכער האָט זייער פּיל געשטעלט ניט נאָר אויף דאָס שפּילען פון די איינצעלנע קינסטלער נור אויך אויף דאָס צוזאַמענשפּילען פון דעם גאַנצען אַנסאַמבעל. ער האָט זייער גוט פאַר- שטאַנען די וויכטיגקייט פון דעם קאַלעקטיווען בייטראַג אַחוץ פון דעם אינדיווידועלען צו די פאַרשטעלונגען. און אויך האָט ער פאַרשטאַנען ווי וויכטיג ס'איז צו געבען אַ ריכטיגע זינפולע אינטערפּרעטאַציע צו דער פּיעסע וואָס מען שטעלט פאַר.

כד. סאַניאַ עלמית

סאַניאַ עלמית איז געווען די סאַפּראַנאַ פון דעם „ווילנער“ קאַנצערט אין שפּילען. זי איז געווען, אַזוי צו זאָגען, די ערשטע פּידעל אין אַרקעס- טער. אַ שטימע האָט זי געהאַט, דאָס זי האָט געקענט אויסדריקען מיט אייגענאַרטיגקייט די צאַרטסטע געפּילען, און די פּיינסטע נואַנסען פון אמת'ער נאַאיוויטעט. צו דער זעלבער צייט איז זי אַ דראַמאַטישע אַרטיסט- טין אין פּולען זין. זי באַזיצט פּייער, קינסטלערישען אויסדרוק אין גע- זיכט, און אַ הויכען באַגריף פאַר פאַרמען. זי מוז אָבער נאָר שפּילען גרויסע ראַלען מיט טיפע איבערלעבונגען. איר טעמפּעראַמענט איז צו גרויס פאַר געווענליכע ראַלען. און איר זשעסט איז צו פּיין ראַפּינירט פאַר פּשוט'ע טיפּען...

אַלס טאַמאַראַ אין פּינסקיס „יענקעל דער שמיד“ האָט עלמית פּער- זאָניפּיצירט אַ צאַרטע, ליידענדע פּרוי. איר באַוועגליך פנים האָט דער- ציילט וואָס עס טוט זיך ביי איר אין האַרצען און איר גאַנץ וועזען איז געווען פאַרוואַנדעלט אין אַן אויסדרוק פון אַ קוואַל פון יסורים. איר שפּי- לען אין פּירטען אַקט אַלס די שוין צובראַכענע ליידענדע פּרוי איז געווען קאַנצערט.

אין ש. אַנסקיס „דיבוק“ האָט זי פאַרגעשטעלט אַ נשמה- דיגע לאה. אירע פּלאַסטישע, איינפאַך איקאַנע-מעסיגע ליניען אין דער פאַרמע פון איר ערשיינען, האָט איר געמאַכט אויסזען מער ווי גלאַט אַ לעבעדיג וועזען. אַט דערפאַר האָט אויך דאָס אַריינגיין פון דיבוק אין איר אויסגעזען פאַרשטענדליך. מיט פּיל קראַפט האָט זי אויסגעדריקט די קאַנ- וואולטיעס בעת מען טרייבט פון איר דעם דיבוק.

זייער כאראקטעריסטיש האָט זי געשפּילט אַלס נאַטאַשאַ אין „דאַרפּס יונג“ פּון לעאַ קאַברין. אין ערשטען אַקט האָט זי כמעט גאַרניט צו טון און צו זאָגען; זי געפינט זיך אויף דער בינע מער אַלס צושויערין; דאָך איז זי געווען וואונדערבאַר, ווייל זי האָט יעדע סעקונדע אויסגעפּילט, דאָ מיט אַ געלעכטער, דאָ מיט אַ שפּאַטישען אויסדרוק פּון פנים, און באַלד מיט עפעס אַ באַוועגונג. זי שאַפט אויף דער בינע... אָבער גראַד אין דער דאַלע האָט מען אויך געזען דאָס זי שפּילט איינפאַכע סצענעס מיט צופּיל נערווען. איר וויינען איז געווען צו אינטענסיוו פאַר אַ איינפאַכער דאַרפּס שיקסע. עס האָט געקלונגען ווי דער געוויין פּון אַ אידישע מאַמע... אַזאַ וויינען, אַן און פאַר זיך, איז זייער איינדרוקספּול און שען, אָבער עס פּאַסט ניט פאַר נאַטאַשאַן.

אָבער טראַץ די צו שטאַרקע שטריכען אין מאַנכע פּלעצער איז זי אַ קינסטלערין פּון גאָט'ס גנאָדע...

כה. אורא

אַלעקסאַנדער אורא, דער הויפט שוישפּילער פּון די ווילנער, האָט פאַראייניגט דראַמאַטישע קראַפט און אינטעליגענץ. ער האָט אויך אַ ריכטיגען באַגריף פאַר כאַראַקטער אויסדרוק. ער פאַרשטייט צו רעדען מיט האַלבע ווערטער, צו זאָגען און ניט צו דערזאָגען; און ער באַזיצט טיפע בליקען, וועלכע קענען גרייכען צו אונבאַקאַנטע וועלטען. ער איז דער פאַר אויך פּאַסיג פאַר מיסטישע דאַלען.

אין זיין שפּילען אַלס חנן אין „דיבוק“ איז ער ניט געווען בלויז אַ ישיבה בחור, נאָר אַ לעבעדיגער אויסדרוק פּון אַ בעל קבלה. אין זיינע אויגען האָט זיך אָנגעשפּיגעלט אַ מיסטישע טיפּקייט, וואָס ווערט זעלטען געזען אויף דער בינע. זיין פנים האָט אויסגעדריקט ניט בלויז נשמה איבערלעבונגען, נאָר מיסטיציזם, וואָס האָט געגעבען אַ באַגריף פּון דאָס וואָס מען רופט נשמה...

אורא'ס שפּילען אַלס מענדעל אין הירשביינ'ס „נבלה“ איז געווען אַ שפּיל פּון נערווען. עס האָט זיך באַמערקט, אַז ער שפּילט איבער, אָבער ער האָט עס געטון מיט מאַס. באַזונדערס דעם אויסברוך פּון שגעון האָט ער אַרויסגעבראַכט מיט פּיל קראַפט, שטאַרק עמאַציאָנעל אָבער אויף אַן איינדרוקספּולען אופן.

געלונגען איז ביי אים אַרויסגעקומען לוי יצחק אין הירשביינ'ס „גרינע פעלדער“. עס איז געווען אַ שאַפּונג פּון תּמימות/דיגקייט. אין דער סצענע, ווען ער ווערט צומישט פּון דעם פּלוצלינגען קוש פּון צינען און

ער לויפט צו צו דער קאַלאַטאַיקע אויסקלאַפּען פּוטער, האָט ער געשפּילט אינטואַטיוו, אַזוי שען און נאַטירליך האָט עס אויסגעזען.

כ. חיים שניאור

אַ רעאַליסטישער שוישפּילער ביי די „ווילנער“ מיט באַדייטענדע דראַמאַטישע פּעהיגקייטען איז חיים שניאור. ער האָט באַזונדערע אייגענע טימליכקייט אין דער מימיק און אין די באַוועגונגען פון זיינע אויגען. ער קען דורך דעם אויסדריקען פיל כאַראַקטער.

ער האָט גאַנץ גוט געשפּילט אַלס יענקעל אין „יענקעל דער שמיד“: אויסערליך גראַב, אינערליך איידעל. אַ מענש מיט אַ ריינער נשמה וואָס ראַנגעלט זיך געגען פאַרדאַרבענקייט. ער האָט געשפּילט מיטן פנים, מיט די אויגען, מיט דעם קערפּער. ער פאַרשטייט אויסצודריקען געפילען מיט זיינע הענד.

אין „דיבוק“ האָט ער פאַרגעשטעלט אויסערליך אויף אַ אינטערעסאַנטען אופן דעם מיראַפּאַליער צדיק. אָבער ער האָט ניט טיף געשפּילט, זיין באַוועגליכער פנים האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ גייסטיגען ריז; אָבער זיין תורה לערנען האָט ניט אויסגעדריקט די גאַנצע לירישע שענע־קייט, וואָס קען אין דעם אַריינגעלעגט ווערען.

פיל בעסער איז ער געווען אַלס הירש בער, דער געזונטער, לעבע־דיגער פישער אין „דאַרפס יונג“. ער איז געווען די איינקערפּערונג פון דעם טיפּ וועלכער גלויבט טאַקע אין עולם הבא, אָבער ער מאַכט ניט אַוועק מיט דעם עולם הזה...

כ. זשעליאזא

אַ פּיינער כאַראַקטער קינסטלער איז לייזער זשעליאָזאַ. ער האָט געשפּילט אין לאַנדאָן נאָך אין פּיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאַטער. ער איז אויך צו אונז געקומען מיט די „ווילנער“. ווי פּרעכטיג ער האָט פאַרגע־שטעלט גוטענקע, ווייכענקע, אַלטע מענשען. ס'איז געווען פיל שענקייט און נאַאִווקייט אין זיין אויסדריקען אַלטקייט, אָבער ער האָט אויפגע־האַלטען מאַס. ער האָט ניט געלאָזען זיך אַוועקשלעפען אין סענטימענטאַל־ליזם. דער עיקר איז ביי אים געווען אויסדריקען כאַראַקטער. ער האָט געשפּילט אַלס דער פּאַטער אין „ווילנער בעל הבית'על“. איך האָב דאָ מאַלט פאַרצייכענט אַז זשעליאָזאַ איז ניט נאָר אַ כאַראַקטער שוישפּילער נור טאַקע אַ קינסטלער. דעם זעלבען איינדרוק האָב איך געהאַט ווען ער האָט געשפּילט אַלס לייזער בדחן אין „גאַט, מענש און טיפּעל“. ער האָט גלענצענד אַרויסגעבראַכט דעם מענשען אין בדחן.

גאָר גלענצענד האָט ער געשפּילט אַלס דער זיידע און הירשבייניס
 „פּוסטע קרעטשמע“. ער האָט אויסגעדריקט זייער איינדרוקספּול אַבער-
 גלויבען און שרעק פאַר ניט גוטע.

כח. בעלעריןא

מיט די „ווילנער“ האָט אויך געשפּילט בעלאָ בעלעריןא. זי איז גע-
 ווען קוועקזילבער, אַ זייער שטאַרק באַוועגליכע קאַמעדיענע. זי האָט
 איינגעקערפּערט אין אירע ראַלען יוגענד, פּרישקייט, און באַוועגליכקייט.
 דער איינדרוק פּון איר שפּילען איז געווען, אַז זי שוועבט און זי שלעפט
 אַלץ אַריין אין אַ ווירבעל טאַנץ. זי האָט געהאַט אַ גרויסען טריאומף אַלס
 צינאָ אין „גרינע פעלדער“. אין די סצענעס פּון שטיפעריי איז זי געווען
 פּראַכטפּול. אין אירע דראַמאַטישע מאַמענטען איז זי געווען שוואַכער.
 אַבער ווען זי האָט געשטימט, געלאַכט, געשפרונגען, איבערהויפט ווען
 זי האָט אויסגעדריקט נאַאיוויטעט, האָט זי געשאַפּען ענטזיקונג.

עס האָבען זיך נאָך באַטייליגט אין דער ערשטער ווילנער טרופּע אין
 לאַנדאָן: פּעדער, האַמבורגער, גרינבערג, פּרנס, און די דאַמען: ביינבוים,
 וויטאָלין, סטוטשיסקי. יעדער און יעדע פּון זיי האָט גאַנץ פּיין מיטגע-
 שפּילט.

כט. לאה נעמי

ווען די „ווילנער“ זיינען געקומען צו אונז דעם צווייטען מאָל אין
 סעפטעמבער 1923, זיינען זיי געווען אַ פאַרגרעסערטע טרופּע און זיי
 האָבען געשפּילט אין פּאַוויליאָן טעאַטער. צווישען די נייע קרעפטען וואָס
 זיי האָבען געבראַכט איז געווען לאַה נעמי. זי איז ביי אונז שוין ניט גע-
 ווען קיין „נייע“, זי איז שוין געווען אַ גוט באַקאַנטע און אַ ליבער גאַסט.

נעמי האָט נאָך געשפּילט אין פּיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאַטער. זי
 האָט גלייך פּון איר ערשטען ערשיינען געוואונען שעצונג מיט איר זייער
 פּיינעם, האַרציגען שפּילען אין מוטער ראַלען. זי האָט צוערשט געשפּילט
 אַלס די מוטער אין „ווילנער בעל הבית'על“. זי איז געווען אַזוי טיפּיטשנע
 אידיש, אַזוי כאַראַקטעריסטיש היימיש אין אירע אויסדריקע, און אַזוי
 האַרציג אין איר טאָן, אַז זי האָט געמאַכט אַ זייער גוטען איינדרוק. דעם
 זעלבען איינדרוק האָט מען געהאַט, ווען זי האָט געשפּילט אַלס מוטער אין
 אַנדערע פּיעסען.

נאָך דעם וואָס דאָס פּיינמאַן אידישע פּאַלקס טעאַטער האָט זיך
 פאַרמאַכט, איז זי געבליבען פאַר אַ צייט אין לאַנדאָן און האָט געשפּילט
 אַ סעזאָן מיט מאַסקאָוויטש'ן אין פּאַוויליאָן. זי איז אויפגעטרע-

טען אַלס לאוראַ אין סטרינדבערג'ס „פּאַטער“. וועגען איר שפּילען די ראַלע האָב איך פּאַרצייכענט :

נעמי אַלס לאוראַ האָט געשפּילט שעה, אָבער זי איז ניט געווען גע-
נוג לאוראַ... די ראַלע איז ניט פון איר זשאַנר. דער ריטמיסטער זאַגט
אויף אַ פּלאַץ צו זיין פּרוי: „דו ביזט שטאַרק, דו ביזט זוי אַ פּוקס“. אַט
דאָס איז דער סאַראַקטער פון לאוראַ'ן. זי איז אַ שטאַרקע פּרוי, אַ דיק-
טאַטאַרין, אַ ביסמאַרק אין דער פּאַמיליע. זי באַזיצט אַן אייזערנעם ווי-
לען און ענטשלאָסענהייט. צו דער זעלבער צייט איז זי כּיטרע, די כּיט-
רעקייט האָט נעמי גאַנץ גוט אַרויסגעבראַכט. זי באַזיצט אַ פּיינע פּאַר-
שטענדניס פּאַר איראַניע און סאַרקאַזם. אָבער די אייזערנע פעסטקייט איז
אַרויסגעקומען ניט אַזוי פעסט. עס האָט זיך אין איר געפּילט די ווייכקייט
פון דער אידישער פּרוי, פון דער אידישער מאַמע...

זי האָט נאָך דעם געשפּילט די הויפט ראַלע אין זאַלאַס איינציגע
דראַמע „טערעזאַ ראַקען“, און זי האָט געשפּילט מיט אַזוי פּיל קראַפט
דאָס זי האָט איבערראַשט. מען האָט זיך ניט פּאַרגעשטעלט, אַז די ווייכע
האַרציגע מאַמע וועט קענען אַזוי קרעפּטיג שפּילען אַזאַ דראַמאַטישען
כאַראַקטער ווי טערעזאַ ראַקען. די ראַלע איז פּאַר איר געווען אַ טריאומף
און ס'איז אויך געווען אַ זייער ערפּאָלגרייכע פּאַרשטעלונג, וואָס איז פּילע
מאַל געשפּילט געוואָרען, אירע גרויסע אויגען, וועלכע זי עפענט זייער
שטאַרק אין דער ראַלע, האָבען יעדען דורכגעדרונגען. עס איז איינפּאַך
געווען היפּנאָז אין אירע בליקען.

אַלץ מיט מאַסקאַוויטש'ן האָט זי געשפּילט אַלס שרה, דוד לייזער'ס
פּרוי, אין אַנדערעווי'ס „אַשמדאי“. סעם גאַלדענבורג, נאָך אַלס יונגער
קינסטלער, האָט געשפּילט אַלס דוד לייזער. נעמי האָט אין דער ראַלע
זיך אויסגעצייכענט, איר צערטליכקייט, איר אויסדרוק פון לייזער, און
די פּאַרגעטערונג פון איר מאַן זיינען וואונדערבאַר אויסגעדריקט געוואָ-
רען. „עס איז געווען אַ אידעאַלע רעפּרעזענטירונג פון אַ פּרוי“.

אַ קינסטלערין זעלכע מאַכט אַזאַ איינדרוק ווילט זיך זיכער ווידער
זעהן, און מען האָט זיך געפּרייט מיט איר ווידער קומען קיין לאַנדאַן.

די ערשטע פּאַרשטעלונג פון די „ווילנער“ ביי זייער צווייטען באַזוך
איז געווען פון ש. אַנ-סקייס „טאַג און נאַכט“. אַט וואָס איך האָב גע-
שריבען אין מיין רעצענזיע פון דער פּאַרשטעלונג :

„די העלדין פון אָבענד איז געווען נעמי וועלכע האָט געשפּילט די
אַלטע רביצין. זי האָט פּאַרגעשטעלט אַ מאַיעסטעטישע פיגור. פון ערש-
טען מאַמענט אָן האָט מען געפּילט, אַז זי טראַגט זיך אַרום מיט אַ שרעק-
ליכען סוד אין האַרצען. זי האָט פּאַרשפּרייט אַן אַטמאָספּערע פון אונ-
טער...“

היימליכקייט אויף דער בינע, און דאך האָט זי אַזוי אימפּאַנירט. די סצענע ווען זי ענטפלעקט דעם סוד צו איר זון און ווען זי שטאַרבט האָט זי קינסטלעריש דורכגעפירט, מיט פיל קראַפט און דאָך איינגעהאַלטען...

זי האָט דאָן געשפּילט מיט פיל סאַראַקטער עטי מעני אין שלום עליכם'ס „גרויסער געווינס“. פּראַכטפול זיינען ביי איר אַרויסגעקומען די איבערגאַנגס מאַמענטען.

אַ באמת טאַלענטירטע קינסטלערין.

2. נאך „ווילנער“ קינסטלער

מיט די „ווילנער“ האָבען נאָך דאַמאַלט געשפּילט :

קאַוואַלסקי, אַ דראַמאַטישער שווישפּילער ; ער האָט זיכער געהאַט פּעהיגקייטען, אָבער ניט גענוג פיזישע קראַפט אויף דורכפירען קרעפטיג אַזאַ דראַמאַטישע ראַלע, ווי דער פייערדיגער רבי אין „טאַג און נאַכט“.

נח נאַכבוש — אַ ילירישער סאַראַקטער שווישפּילער מיט אייגענאַר-טיגקייט. ער האָט גלענצענד געשפּילט אַלס דער שדכן, סאַלאַווייטשיק, אין שלום עליכם'ס „גרויסער געווינס“. ער האָט מיט קינסטלערישען חן אַרויסגעבראַכט די תּנועות פון דעם סאַראַקטער.

פּאַלאַ וואַלטער — אַ זייער פּעהיגע שווישפּילערין פאַר סאַראַקטער ראַלען. אַז זי האָט זיך אימיצען נאַכגעקרימט איז זי געווען „פּערפּעקט“, אַן אַבסאָלוטע קאַפּיע פּונ'ם אַריגינאַל.

מיט די „ווילנער“ איז אויך געקומען צו אונז דער זייער פּעהיגער שווישפּילער וואַלף זילבערבערג. וועגען אים שרייב איך באַזונדער. ער איז ביי אונז געוואָרען אַ תּושב.

זיין פּרוי, בעטי דאַלסקאַ, איז אויך געקומען מיט די „ווילנער“. זי איז אויך געווען אַ פּעהיגע שווישפּילערין, פול מיט טעמפּעראַמענט ; אָבער זי האָט זייער וועניג געשפּילט אויף דער היגער אידישער בינע.

לא. מאָרײַט שוואַרץ

צווישען די ענטוויקלער פון בינע-קונסט און בינע-טעכניק ביי אידען פאַרנעמט דעם ערשטען פּלאַץ מאָרײַט שוואַרץ, דער שאַפּער פון אידישען קונסט טעאַטער פון אַמעריקא, וואָס טראַגט זיין נאָמען. ער איז אַ גרויסער קינסטלער, אַ זייער פּעהיגער רעזשיסאָר, און איבער אַלץ אַ בינע קענער. נאָר צו פאַרדאַקען זיין גרויסען טאַלאַנט, זיינע פּעהיגקייטען און קענ-טענישען, איז געווען מעגליך, אַז אין אַמעריקא זאָל מען שפּילען קונסט טעאַטער פאַר לערך פינף און צוואַנציג יאָר צייט. ער האָט ווי אויף זיינע אַקסלען געטראַגען דאָס קונסט טעאַטער. אַן אים האָט עס ניט געקענט עקזיסטירען.

מאָרײַט שוואַרץ האָט זיך ערוואַרבען אַ זייער באַרימטען נאָמען פאַר זיינע קינסטלערישע דערגרייכונגען. דעם ערשטען באַזוך ביי אונז אין לאַנדאָן מיט זיין קינסטלער טרופּע האָט ער געמאַכט אין אַפּריל-מאָי אין 1924. וואָס פאַר אַ גראַנדיעזע טעאַטער ימים טובים דאָס זיינען געווען!

צום ערשטען מאל האָבען מיר געזען מאָרײַט שוואַרץ אַלס שבתי צבי אין זשוליאַוסיק'ס פּיעסע אין סקאַלאַ טעאַטער. ער איז גלייך ערשינען אַלס אַ באַגאַבער קינסטלער, וועלכער שפּילט מיט כאַראַקטער און טיף פּסיכאָלאָגיש. ער איז בייגזאַם, ווייך און האַרציג; און אויך פּעסט און טראַגיש, ווען דאָס איז נויטיג. ער באַזיצט אַ אונדולירענדע שטימע, אַ באַוועגליך פנים, דעדענדיגע אויגען, און טעמפּעראַמענט.

אין דער פאַרשטעלונג האָט ער זיך געצייגט אַלס אַ אינסצענירער פון מאַסען סצענען. ער האָט נאָכגעפּאַלגט סיר הערבערט בירבאַם טרי אַלס פּראָדוצירער פון ספּעקטאַקולאַרע פאַרשטעלונגען פון היסטאָרישע דראַמען, און ער האָט איינגעפירט צו אַ גרויסען גראַד מאַדערנע קונסט פאַרמען. זיינע אַראַנזשירטע ליכט שפּילען האָבען זייער פיל בייגעטראַגען צו דעם גראַנדיעזען ספּעקטאַקעל.

אַלס דראַמאַטישער כאַראַקטער קינסטלער, איז מײַן איינדרוק געווען, דאָס זיין שפּילען האָט גערעטעט די דראַמע „שבתי צבי“. ער האָט ניט פאַרגעשטעלט קיין העכערען שבתי צבי ווי זשוליאַוסיקי האָט אים גע-שילדערט. ער האָט ניט געמאַכט טיפּער זיינע איבערלעבונגען; אָבער אין די ראַמען פון דעם פאַרפאַסער'ס שילדערונג האָט ער אויסגעדריקט פיל כאַראַקטער און קראַפט, וואָס האָבען די ראַלע דערהויבען. באַזונדערס אין דריטען אַקט, ווען ער איז צוערשט אַליין, האָן מיט שרה'ן אין דער תּפּיסה, איז זיין שפּילען געווען קאַנצערט. זיין תּפּילה — אַ נשמה סאַלאַ... עס איז געווען געשפּילט טעאַטער...

נאך דעם האַבען מיר אים געזען אַלס מישקאָ ציגאַנאַק אין אַנדערע־יעוו'ס „זיבען געהאַנגענע“. זיין גרים איז געווען אַ מייסטער־ווערק; זיין שפּילען עקספרעסיאַניסטיש און דאָך מיט געהעריגער מאַס. זיין שטימע האָט ער באַנוצט אַזוי, דאָס זי האָט געקלונגען באַסאָווע, און האָט נאָך מער פאַרפאַלקאָמט דעם טיפּ פון חיה־מענש. דאָך איז ער ניט געווען רוי. די שולע־אַרטיגע געשליפענקייט זיינע האָט זיך באַמערקט, נאָר דער איינדרוק פון נאַטירליכקייט און פרימיטיווקייט איז אויפגעהאַלטען גע־וואָרען אין אַ זייער הויכער מאַס.

דאָן איז ער פאַר אונז ערשינען אַלס טביה אין שלום עליכם'ס „טביה דער מילכיגער“. מאַריס שוואַרץ האָט געגעבען אַ פאַלקאָמענע אינטער־פרעטאַציע צו טביה'ן אַלס אַ סינטעז פון אַ אײדישען פאַלקס מענשען, וועלכער האָט אַזוי פיל איבערצולעבען און ער נעמט דאָך אויף דאָס לע־בען מיט אַ צוואַך פון הומאָר. ער לאַכט מיט געוויין, און וויינט מיט גע־לעכטער. ער האָט דאָס אַרויסגעבראַכט זייער קינסטלעריש, און די אײ־בערגאַנגס מאַמענטען זיינען געווען ענטציקענד.

מיר האַבען אים נאָך געזען אין אַזוי פיל פון זיינע גלענצענדע ראַ־לען: אַלס קוני לעמעל; אַלס טעטערעוון אין גאַרק'ס „מעשטשאַניע“; אַלס נתן אַלטער דער בענקענדער בחור אין הירשביינ'ס „דעם שמיד'ס טעכ־טער“; אַלס שיימעלע סאַראַקער אין „דאָס גרויסע געווינס“; אַלס דוד שאַפּיראַ אין „שווער צו זיין אַ איד“; און אַנדערע אַזעלכע טיפּען. יעדער כאַראַקטער איז געווען אַ קרעאַציע; אין יעדען טיפּ האָט ער אַריינגעוועבט אַנדערע אײגענטומליכקייטען. עס איז אײנפאַך געווען און איבערראַשונג צו זען אַזוי פיל פילפאַרביגקייט און פאַרשידענע אויסדרוקס פעהיגקייטען ביי אײן קינסטלער. ס'האָט זיך אויך באַמערקט אין אײניגע אויסדריקע אַ געוויסער מאַנעריזם, אָבער דאָס האָט ניט אָבגעשוואַכט דעם אײנדרוק פון זיין שפּילען.

גאַר קרעפטיג האָט מאַריס שוואַרץ געשפּילט אַלס אַסוואַלד אין איב־סענ'ס „גייסטער“. די לעצטע סצענע ווען דער פאַראַליז אומפאַסט זיינע געהירן און ער ווערט פאַרקריפעלט, האָט ער אַרויסגעבראַכט מיט אַזוי פיל עמאַציע און אײגענאַרטיגקייט, אַז אפילו פון ריין פיזישען שטאַנד־פונקט איז עס געווען אַ וואונדער.

מיט פיל קראַפט און כאַראַקטעריסטיק האָט ער אויך געשפּילט אַלס הינקעמאַן אין טאַלער'ס דראַמע.

אין זומער 1935 האָט מאַריס שוואַרץ געמאַכט זיין צווייטען באַזוך אין לאַנדאָן. ער האָט געבראַכט אַ גרויסע טרופע און געשפּילט אין „היס־מאָזעסטי'ס טעאָטער“. ער האָט אויפגעפירט „יאָשע קאַלב“ פון י. י. זינ־

גער, און געשפילט די ראָלע פון נייעשעווער רבי'ן, ר' מלך. ווידער האָבען מיר געהאַט אַ מעגליכקייט אים צו באַוואַנדערן אַלס רעזשיסאָר און אַלס קינסטלער. מאָריס שוואַרץ האָט זיך אַרויסגעצייגט ניט נאָר אַ גרויסער רעזשיסאָר, נור אַ גיגאַנט און אויפפירער.

וועגען זיין שפּילען די ראָלע פון נייעשעווער האָב איך פאַרצייכענט : „ער האָט אפילו נאָכגעפאַלגט דעם פעלערשאַפטען טעקסט פון מחבר און האָט אין אַנפאַנג פאַרגעשטעלט דעם רבי'ן אַ ביסעל גראַבליך ; איך האָלט אַז דאָס איז געווען קינסטלעריש אַ טעות. — אָבער אַחוץ דעם דאָ-זיגען געפעלטען שטריך האָט מאָריס שוואַרץ געשפּילט די ראָלע מיט אַ גרויסען קינסטלערישען פאַרנעם, מיט אַ גלענצענדער כאַראַקטעריזירונג. ער האָט פאַרגעשטעלט אַ רבי'ן מיט אַ הדרת פנים, אַ צדיק דומה למלך. ער האָט אים געמאַכט אַ מאַנומענטאַלע פיגור, מיט פּיל אויסדרוק אין פנים, מיט'ן ריכטיגען קוועטש און מיט די געהעריגע קניישטעלאַך אין רעדען, מיט פיינקייט אין די זשעסטען, מיט נואַנסען אין די שטימונגען און מיט אַזוי פּיל קאָנטראָל אין די מאַמענטען פון אינערליכען אויסברוך. עס איז אַרויסגעקומען אַ קינסטלערישע ווירדיגקייט“.

אַלץ אין יענעם סעזאָן האָט מאָריס שוואַרץ אויפגעפירט אין „היס מאַזשעסטיס טעאַטער“ זיין אינטערפּרעטאַציע פון „גאַט, מענש און טייפּעל“. ער האָט אין יעקב גאַרדינ'ס דראַמע געמאַכט בולט דורך זיין אויפפירונג די סאָציאַלע מאַטיווען, באַווייזענדיג וואָס אַ גוטער רעזשיסאָר קען טון... ער האָט אַריינגעבראַכט אַ נייע סצענע : אַ טליתים פאַבריק, אין וועלכער ס'איז געקומען צום אויסדרוק די שווערע לאַגע און די ליידען פון די אַרבייטער, די פאַרשידענע טענדענצען וואָס זיינען ביי זיי פאַראַן, און דעם קאָמף וואָס זיי פירען צווישען זיך... דורך די מאַסען סצענען איז פאַרפאַלקאַמט געוואָרען דאָס גאַנצע ווערק.

מאָריס שוואַרץ האָט אין דער פאַרפאַלקאַמטער דראַמע געשפּילט אַלס אוריאל מזיק. ער האָט געהאַט : אַ גלענצענדען טייפּלישען גרים, אין אידישע כאַראַקטער שטריכען ; אַ וואונדערבאַרע אויסדרוקספולע טייפּלישע מימיק, באַגלייט מיט אידישע זשעסטען און תנועות. די פאַרמע פון זיין רעדען איז געווען טייפּליש, אָבער צו דער זעלבער צייט ווי פון אַ אידישען חקרן. די דאָזיגע כאַראַקטעריזירונג איז געווען אייגענאַרטיג, פאַרטעפליך. זיין שפּילען און צוזאַמענשפּילען מיט הערשעלע דובראַוו-נער איז געווען מייסטערהאַפט.

אין זומער 1938 האָט מאָריס שוואַרץ געמאַכט זיין דריטען באַזוך אין לאַנדאָן. ער האָט אויך געבראַכט סעם גאַלדענבורג, און זיי זיינען ביידע ערשינען אין י. י. זינגער'ס „ברידער אשכנזי“. עס איז ווידער גע-ווען אַ גראַנדיעזע פאַרשטעלונג. מאָריס שוואַרץ האָט ווידער געשטראַלט

אלס אויפפירער, אלס רעזשיסאר, און אלס קינסטלער אין זיין קרעאציע אלס שמחה מאיר, דער אַרויפגעאַרבייטער געשעפטס פירער. דער שפרודלענדער קוואַל פון זיינע תנועות און מימיק, דער פיל-קלאַנגיגער שפיל פון זיין לשון האָט געהאַלפּען פאַרצושטעלען אייגענאַרטיג און ריכטיג דעם כאַראַקטער. ער האָט אויך מיט פיל אינטענסיוויטעט אַרויסגעבראַכט זיינע אינערליכע איבערלעבונגען. זיין שפּילען האָט דערגרייכט מאַנומענטאַלקייט. דאָס צוזאַמענשפּילען פון מאַרס שוואַרץ מיט סעם גאַלדענבורג'ן און ליובאַ קאַדיסאָן איז געווען אַ קאַנצערט פון ווירטואַזען.

אין זומער 1939 האָט ער אונז ווידער באַזוכט. ער האָט דאָס מאַל געשפּילט מיט אַ קליינערער טרופּע. ער האָט אויפגעפירט די פּיעסע „וואָסער טרעגער“ פון י. פרעגער, און ה. לייזיק'ס דראַמע „דר. שעלינג“.

אַלס שמחה פּלאַכטע אין „וואָסער טרעגער“ האָט ער דערהויבען דעם אויסערליך פאַרגרעכטען כאַראַקטער צו דער מדרגה פון אַ דיכטער אין פּשטות, וועלכער זינגט אַרויס די איינפאַכע, פשוט'ע אמת'ן פונם לעבען פון אַ פּראַטען פּאַלקס מענשען, וואָס בענקט און ראַנגעלט זיך צו באַקומען די באַפרידיגונג פון די פאַרלאַנגען, וואָס די נאַטור וועקט אין אים. עס איז געווען אמת'ע קינסטלערישע שענקייט אין זיין שפּילען, אַ קאַמפּאָזיציע פון כאַראַקטעריזירונג, איבערלעבונג, שאַפענדע נאַאיוויטעט און לוסטיגקייט. עס איז געווען אַ לייכטערע ראַלע אין מאַרס שוואַרץ ליבוש פון גראַנדיעזקייט.

זיין פאַרשטעלען דעם כאַראַקטער און די טיפּע איבערלעבונגען פון דעם קרבן פון היטלעריזם, דר. שעלינג, איז געווען אַ קינסטלערישער שטודיום. ער האָט אויסגעדריקט אינערליכען שמערץ פול מיט פאַטאַס, און גרויס פאַרשטענדניס פאַר דעם פּראַבלעם.

אַ אונפאַרגלייכבאַרער קינסטלער אין פּילזייטיגקייט און פאַרשידענאַרטיגקייט.

לב. סעמיועל גאלדענבורג

אַ באַגאַבטער שווישפּילער, מיט גרויסע נאַטירליכע אַרטיסטישע פעהיגקייטען, איז אויך סעם גאַלדענבורג (ריכטיגער נאָמען שמואל גאַלד-שטיין).

ער האָט אָנגעהויבען זיין טעאַטער קאַריערע דאָ אין לאַנדאָן. ער האָט אפילו שוין געשפּילט אין רוסישען און אין אידישען טעאַטער אין וואַרשאַ ווען ער איז געווען נאָך גאַר אַ יונגערמאַן, אָבער אַרום 1907 איז ער גע-קומען קיין לאַנדאָן. ער איז דאַמאַלט אַלט געווען 21 יאָר. ער האָט אויך אין דער אַלטער היים שטודירט מוזיק. דאָ האָט ער זיך דערנערט פאַר אַ צייט מיט געבען לעקציעס אין פּיאַנאָ שפּילען. אַזוי ווי די פּאַרדינסטען דערפון האָבען אים נישט געקלעקט אויף פרנסה, האָט ער נאָך געמאַכט און פאַרקויפט ציגאַרעטען. ער פלעגט דעקלאַמירען אין סאַציאַל דעמאָקראַטישען קלוב, באַזונדערס האָט ער זיך אויסגעצייכענט אין דעקלאַמירען „שלאַגען אַ טאַטען“ פון י. ל. פּרץ. ער האָט אַ זייער באַוועגליכען פנים, און כאַראַקטעריסטישע בליקען אין זיינע אויגען. ער האָט אויסגעדריקט זייער שטאַרק דעם אויסברוך פון משוגעת אין דער דעקלאַמאַציע. ער האָט זיך אויך אָנגעשלאָסען אין דער דראַמאַטישער גרופּע, וואָס מיר האָבען געהאַט. איך האָב מיט דער גרופּע אויפגעפירט אַן אַקט פון די „נבלה“ מיט אַ זייער פעהיגען אַמאַטאָר פּישמאַן אַלס מענדעל, און גאַלדענבורג, וועלכער האָט נאָך געהייסען פשוט גאַלדשטיין, האָט געשפּילט אַלס אַברוש. אויך האָב איך מיט זיי אויפגעפירט אַן אַקט פון שעקספּירס „קויפּמאַן פון ווענעדיג“, וואָס איך האָב איבערזעצט פאַר זיגמונד פּיין-מאַן. פּישמאַן איז געווען שוילאַק, און גאַלדענבורג — באַסיאַנאַ.

סעם גאַלדענבורג אַליין האָט געשריבען אין „פּאַרווערטס“: „דאָס וואָס איך בין אויף דער בינע האָב איך צו פאַרדאַנקען מאָרריסין“ (עס רעדט זיך דאָרט פון מיין וועניגקייט; אַ ביסעל פּריער אין זעלבען אַר-טיקעל האָט ער דערמאַנט מיין פּולען נאָמען). זיין אויסדרוק פון אַנער-קענונג באַוווייזט אַז ער באַזיצט אויך פּיינקייט אין כאַראַקטער. וואָס ער איז אויף דער בינע האָט סעם גאַלדענבורג צו פאַרדאַנקען זיין אייגענעם טאַלאַנט און פעהיגקייטען. איך האָב בלוז אַנערקענט אַז ער באַזיצט זיי אין אַ גאַנץ גרויסער מאָס נאָך אין זיינע ערשטע אַרויסטרעטונגען. ס'איז אָבער אַ פּאַקט, אַז אַ דאַנק מיינע באַמיהונגען האָט זיגמונד פּייןמאַן אים אַריינגענומען אין פּאַוויליאָן טעאַטער. זאָל עס פאַרצייכענט ווערען, אַז עלטערע לאַנדאָנער אַקטיאָרען האָבען מיט כל המינים שפּיצלעך אים גע-הינדערט, אַז ער זאָל נישט קענען שפּילען. צוערשט האָט פּייןמאַן אים זאָ-גאַר אָבערזאָגט נאָך דעם וואָס ער האָט אים שוין געגעבען אַ ראַלע. מען

האָט מיר געוואָלט איבערצייגען, אָז מען ווייסט ניט פאַר וואָס איך האָב זיך צוגעטשעפעט, דאָס סעם גאַלדשטיין (דאָס מיינט מען גאַלדענ-בורג'ן) זאל זיין אָן אַקטיאָר... איך בין אָבער געווען איבערצייגט, אָז ער איז אַ טאַלאַנט, און האָב גע'פּוּעל'ט ביי פּיינמאַנען, אָז ער זאל נאָך אַמאָל פּרובירען. צום צווייטען מאל איז עס געלונגען: סעם גאַלדענבורג (ווי ער האָט זיך אָנגעהויבען רופּען) איז געוואָרען אַ פּראָפּעסיאָנעלער שוישפּילער.

איך גיב איבער די דאָזיגע פּאַקטען, ווייל איך וויל פּאַרצייכענען די שוועריגקייטען, וואָס עס האָט געהאַט אַ גרויסער טאַלאַנט אָנצוקומען צו דעם אידישען טעאָטער.

איך האָב נאָך עפעס געטון פאַר גאַלדענבורג'ן: איך האָב געזאָרגט דערפאַר אָז ער זאל שפּילען אין פּיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאָטער, און האָב געזען, אָז ער זאל באַקומען גוטע דאָלען. ווען מען האָט אויפגעפירט מיין איבערזעצונג פון „אוריאל אַקאַסטאַ“, האָב איך אים געגעבען די ראָלע פון דר. דע סילוואַ. ער האָט צוערשט מורא געהאַט צו שפּילען אַזאַ פּאַראַנטוואָרטליכע ראָלע, אָבער איך האָב אים שטאַרק צוגעדעקט. איך האָב אים ערמוטיגט און געוועקט ביי אים גלויבען אין זיין טאַלאַנט. ער האָט געשפּילט זייער גוט די ראָלע.

אַרום יענער צייט (צו זיין גענוי דעם 21-טען מערץ 1912) האָב איך געשריבען וועגען אים אין „אידישען זשורנאַל“: „ס. גאַלדענבורג איז אַ באַדייטענדער טאַלאַנט און קען זיך רעכענען צווישען די בעסטע קרעפּ-טען אויף דער אידישער בינע“. — איך מיין אָז ניט נאָר איך פריי זיך וואָס איך האָב ניט געמאַכט קיין טעות...

נאָכ'ן אונטערגאַנג פון פּיינמאַן אידישען פּאַלקס טעאָטער האָט ער געשפּילט מיט מאַסקאָוויטש'ן אין פּאַויליאַן. ער איז אויפגעטרעטען אַלס לייזער דוד אין אַנדערעיוו'ס „אַשמדאי“. איך האָב דאָמאָלט פּאַרצייכענט: „ס. גאַלדענבורג האָט געהאַט אַ זייער גרויסען ערפּאָלג אַלס לייזער דוד. ער האָט זיך אין דער ראָלע דערהויבען צו אַרטיסטישער הויכקייט. ער האָט געשפּילט מיט געפּיל און טעמפּעראַמענט, צו דער זעלבער צייט מיט קאָנטראָל. ער האָט געלאָזט פּילען דאָס ער איז די איינקערפּערונג פון גע-פּילען. ער האָט אַרויסגערופען ענטציקונג מיט זיין שפּילען“.

— „איר איבערטרייבט“ — האָט מיר איינער דאָמאָלט געזאָגט.

— „איר מאַכט זיך נאַריש“ — איז געווען מיין ענטפּער.

מיין אורטייל איז געווען אַ ריכטיגער.

סעם גאַלדענבורג איז דאָן אַוועקגעפאַרען פון לאַנדאָן, געשפּילט אין פּאַריי, אין זיך אַפּריקא, אין אַרגענטינאַ, און זיך ענדליך באַזעצט אין ניו

יאָרק, וואו מען האָט אים אָנערקענט אַלס גרעסטען ראַמאַנטישען קינסט-
לער פון צווייטען דור אויף דער אידישער בינע. ער איז אייגענטליך גע-
ווען דער ריכטיגער יורש פון אַדלער'ן; ווי אַדלער האָט ער געזינדיגט
געגען דער העכערער קונסט שפּילענדיג אויך אין מעלאָדראַמען...

גערופען האָט ער זיך שוין גאַלדענבורג, און איך האָב געשעפט נחת
פון דערווייטען. מיך האָבען געפרייט זיינע ערפאַלגען אַלס קינסטלער,
און ס'האָט מיך פאַרדראַסען, פאַר וואָס ער שפּילט ניט שטענדיג אין
קונסט פּיעסען.

אין 1931 איז ער געקומען קיין לאַנדאָן גאַסטראַלירען. ער איז דאָ
געווען אַ ליבער גאַסט, און ער האָט געהאַט אַ זייער גרויסען ערפאַלג. ער
האָט דאָ צווישען אַנדערע פּיעסען אויפגעפירט „סאַנין“ פון אַרציבאַשעוו.
פונקט ווי שוואַרץ האָט מיט זיין שפּילען גערעטעט זשוליאַוסקי'ס „שבת
צבי“, האָט גאַלדענבורג מיט זיין אינטערפּרעטאַציע גערעטעט „סאַנין“.
ער האָט דאָס נידעריגע דערהויבען. וועגען זיין שפּילען אין דער ראַלע
האָב איך דאַמאַלט געשריבען:

„סעם גאַלדענבורג האָט געשפּילט די ראַלע פון סאַנין ניט אַלס
לייכטזיניגער, נאָר אַלס סאַטיריקער וועלכער לאַכט פון לייכטזיין. ער האָט
געמאַכט דעם סאַטירישען טאָן פאַר דעם עיקר, און דער רעזולטאַט איז
געווען אַז פון דער שוואַכער דראַמע איז אַרויסגעקומען אַ גלענצענדע סאַ-
טירישע קאַמעדיע. אַנשטאַט אַ לייכטזיניגען סענוואַליסט איז אַרויסגעקו-
מען אַ לאַכענדער פּילאָזאָף...“

„אין זיין שפּילען האָט זיך אויך בולט אַרויסגעזען די וואונדערבאַרע
קינסטלערישע לייכטקייט און בויגזאַמקייט וואָס גאַלדענבורג באַזיצט, הן
אין זיין שפּילען, הן אין זיין מימיק, הן אין זיין רעדען, הן אין זיין זינגען.
ער האָט פאַרגעשטעלט אַ ראַמאַנטישען, גראַציעזען, גוטמוטיגען סאַנין.
זיין אויסזען איז פּאַעטיש; די אויסדריקע פון זיין פנים זיינען פול חן;
זיינע באַוועגונגען, זיינע זשעסטען, און זיין לאַכען איז לייכט שטיפעריש
און שפּאַטיש; זיין רעדען איז אַממיינסטענס ליריש; זיין פּילאָזאָפּירען
וועגען דער צוועקלאָזיקייט פון לעבען איז מייסטערהאַפט פונ'ם שטאַנד-
פונקט פון באַטאַנונג. אַלץ קומט אַרויס אַזוי רעאַל, ניט געפּיעסטשעט,
נאָר נאַטירליך, אַז ס'האָט אויסגעזען דאָס אַזוי דאַרף ער זיין, און ניט אַנ-
דערש. צו דעם אַלעם איז צוגעקומען זיין שען זינגען, און זיין שען שפּי-
לען אויף דער פּיאַנאָ, אַזוי בויגזאַם און שטיפעריש, ווי די גאַנצע אינ-
טערפּרעטאַציע פון דער ראַלע. ס'האָט אַלץ האַרמאָנירט.“

גאַלדענבורג האָט אויך אויפגעפירט אַ סענזאַציאָנעלע אַבער טיף
פּסיכאָלאָגישע דראַמע „יאָ אַ מאַן, ניט אַ מאַן“. ער האָט געשפּילט די ראַ-

לע פון טומטום, און ער האָט אויסגענוצט צו דער העכסטער מדרגה די מעגליכקייטען, וואָס אַזאַ ראָלע גיט צו אַ שוישפילער, אויסצודריקען דעם כאַראַקטער פֿון אַזאַ מין מענשען. ער האָט אַרויסגעבראַכט זיינע ליידען נאַטירליך, מענשליך, פּסיכאָלאָגיש, קינסטלעריש. זיין גרים איז געווען מייסטערהאַפט: זיין שפּילען — רעאַליסטיש און טיף עמאַציאָנעל.

ער האָט אויפגעפירט נאָך פּיעסען פֿון געווענליכערן זשאַנער, און האָט געשפּילט זייער שטאַרק די הויפט ראָלען אין זיי. ער האָט אויך געזונגען, געשפּילט פּיאַנאָ און פּידעל אין דער דורכפירונג פֿון די ראָלען. ער האָט געהאַט אַ גרויסען פּאָפּולערען ערפּאָלג.

אין זומער 1938 איז ער געקומען מיט מאַריס שוואַרץ און האָט גע־שפּילט אַלס יעקב בונים אין זינגער'ס „ברידער אשכנזי“. ווי פּיין ראַמאַנט־טיש און דאָך זייער רעאַליסטיש ער האָט דורכגעפירט די ראָלע. ער האָט פּאַרגעשטעלט דעם כאַראַקטער העכסט גאַלאַנט אָבער גיט צירליך־מאַ־גירליך. ער איז געווען פּאַעטיש אין זיינע אויסדריקע, פּול מיט שענקייט און געפיל און דאָך אַזוי קרעפּטיג. באַצויבערענד אין זיין ליאַסטשענדען שפּיל און דאָך אַזוי איבערלעגט, איינפּאַך פּילאַזאָפּיש. ס'פּילט זיך פֿון יעדער באַנעמונג זייער, און פֿון די אויסדריקע אויף זיין געזיכט אַ בענק־שאַפט נאָך אַ גיט דערגרייכטען גליק, און אַן איבערלעגונג צי אין אַ קאַפּ־ריז פֿון אַן אויפבליענדער מיידעל־בלום וועט ער געפּינען דאָס געזוכטע גליק.

אַט אַזאַ קינסטלער איז אַרויסגעקומען מיין יונגערער חבר פֿון מיין יוגענד, פֿון דער צייט פֿון טרוימען און שטרעבען. ער האָט ערפּילט מייער ערוואַרטונגען וועגען אים.

ג. צילע אדלער

צילע אדלער איז פֿון אַבשטאַמונג אַ לאַנדאַנער. זי איז געבוירען גע־וואָרען אין ניו יאָרק, אָבער זי איז געווען דאָס קינד פֿון דער לאַנדאַנער ליבע צווישען יעקב אדלער און אונזער באַרימטע ליבלינג דייען. צילע איז געווען די טאָכטער פֿון זייער קורצען פּאַרהייראַטען לעבען. איר מוטער האָט שפּעטער חתונה געהאַט מיט זיגמונד פּיינמאַן, אָבער צילע איז געבליבען ביי דעם נאָמען פֿון איר פּאַטער, אדלער. זי איז אַן אדלער, אַ פּאַלשטענדיגע יורש'טע, צו אַ געוויסען גראַד אפילו פֿון איר פּאַטער'ס פיזיאָנאָמיע, איבערהויפט פֿון זיין טאַלאַנט.

ווען די פּיינמאַנס האָבען געשפּילט אין לאַנדאָן זייערע ערפּאָלגרייכע סעזאָנען אין 1908-1909 איז צילע געווען מיט זיי. זי איז נאָך געווען גאָר

יונג, אָבער זי האָט שוין געשפּילט פּאַראַנטוואָרטליכע ראָלען. אין איינזע פּיעסען איז זי זאָגאַר געווען די קאָנטרע צו איר מוטער'ס הויפט ראָלע. דאָס האָט אפילו, צוליב צילע'ס גאָר פּריע יוגענד, אויסגעזען אַ ביסעל קאָמיש, אָבער זי האָט געשפּילט אירע ראָלען זייער לעבעדיג און כאַראַקטעריסטיש. ס'איז שוין געווען קענטיג אַז זי איז אַ טאַלאַנט.

איך איבערטרייב זיכער ניט, ווען איך וועל זאָגען אַז פון צווייטען דור אידישע קינסטלער'נס האָט צילע אַדלער זיך אַרויסגעצייגט אַלס די טאַלענטירטסטע דראַמאַטישע שוישפּילערין.

נאָך דעם וואָס זי איז שוין געוואָרען אַ באַרימטע קינסטלערין און האָט געשפּילט אין מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער אין ניו יאָרק, איז זי געקומען דאָ גאַסטראַלירען אין פּרילינג 1923. זי איז דאָמאַלט אויפגעטרעטען אין פּאָויליאַן טעאַטער אַלס זעלדע אין הירשביינ'ס „דעם שמיד'ס טעכטער“. די אויפפירונג פון דער פּיעסע בכלל איז ניט געווען אַזוי פּאַלקאַמען ווי ווען מאָריס שוואַרץ האָט זי דאָ שפּעטער אויפגעפירט. צילע אַדלער האָט דאָ ניט געשפּילט מיט מאָריס שוואַרץ, נאָר מיט דער געווענליכער טרופּע אונזערער, אָבער זי האָט זייער שען דורכגעפירט איר ראָלע. איך האָב דאָמאַלט איר שפּילען אַזוי כאַראַקטעריזירט :

זייער שען נאָטירליך שפּילט צילע אַדלער. אַלץ וואָס זי שטעלט פּאַר מאַכט אַ איינדרוק ניט פון אַנשטעל נאָר פון נאָטירליכקייט. פון לעבען; זי לעבט דאָס איבער אויף דער בינע. איר נאָטירליכקייט איז אָבער ניט געווענליך, נאָר ספּעציפּיש, אייגענאַרטיג, אינטערעסאַנט, מיטרייסענד, און אַפט עלעקטריזירענד... זי איז אויך אין איר שפּילען פּאַרשידענאַרטיג, פּילזייטיג.

אַלס זעלדע איז צילע אַדלער געווען פּאַרטערפּליך. איר נאָטירליכ-קייט, קינסטלערישע איינגעהאַלטענקייט, איר לאַכען און וויינען, איר טראַגזיז און קאַמיז אָבען געהאַלטען די צושייער צוגעשמידט.

צילע אַדלער איז דאָן דאָ אויפגעטרעטען אין די „טענצערין“. זי האָט געשפּילט זייער גראַציעז און קרעפטיג די ראָלע פון לאַלאַ. איר האָב וועגען דעם פּאַרצייכענט: — אַמבעסטען איז זי געווען אין די שטאַרקע דראַמאַטישע מאַמענטען. זי האָט אויסגעדריקט זייער בולט די ליידען, ווען זי פּאַרלאָזט איר געליבטען. צום סוף, ווען זי באַקומט היסטעריקע, האָט זי געשפּילט אַזוי רירענד, זוי עס וואָלט מיט איר פּערזענליך גע-טראַפּען די איבערלעבונג... זי איז געווען שוואַכער אין די לייכטזיניגע מאַמענטען. אָבער מיר שיינט, אַז אַ אידישע שוישפּילערין האָט גאָר ניט קיין מעגליכקייט אויסצודריקען שטאַרק לייכטזיז. זי האָט און מוז האָבען ריקזיכט...

זי האָט שפעטער געשפּילט אַ לענגערען סעזאָן אין לאַנדאָן, אַממיינ־סטענס אין מעלאָדראַמען. זי האָט געהאַט ערפּאָלג. איר טאַלאַנט האָט זיך אַרויסגעזען אויך אין די מעלאָדראַמאַטישע ראָלען. איך האָב גע־האַט דעם איינדרוק, אַז ס׳בלישטשעט אַרויס אַ פּערל...

לד. נאך צוויי אדלער טעכטער

דאָ אין לאַנדאָן האָבען נאָך געשפּילט די צוויי טעכטער פּון יעקב אַדלער און סעראַ אַדלער: פּראַנצעס און סטעלאַ.

צווערשט האָבען זיי געשפּילט מיט זייער פּאָטער און מוטער אין זייער סעזאָן פּון 1921.

פּראַנצעס אַדלער האָט געשפּילט אַלס יהודית צו איר פּאָטער׳ס אוריאל אַקאַסטאַ, און אַלס בעאַטאַ צו זיין אלישע בן אבויה. זי האָט גע־שפּילט גאַנץ קרעפּטיג, און אויך מיט כאַראַקטער.

אין 1937 איז זי ווידער געקומען קיין לאַנדאָן מיט איר מאַן שענ־גאַלד, און זיי האָבען דאָ געשפּילט אַ צייט אין נאַציאָנאַל טעאַטער מיט פעני וואַקסמאַן. זיי האָבען אַממיינסטענס אויפגעפירט מעלאָדראַמען.

סטעלאַ אַדלער איז נאָך געווען גאַר יונג, ווען זי האָט דאָ געשפּילט. זי איז שפעטער געוואָרען אין אַמעריקא אַ גרויסע קינסטלערין, אַ סאַסנע אויף דער בינע, אָבער זי איז אַריבער צום ענגלישען טעאַטער.

לה. הענריעטא שניצער

אַ טאַלענטירטע שוישפּילערין פּון אַמעריקא. זי איז צום ערשטען מאל אויפגעטרעטען אין פּאָויליאָן טעאַטער אין פעברואַר 1924, אין דער הויפט ראָלע אַלס אַנאַ אין אַ איבערזעצונג פּון אַ דייטשער פּיעסע „דער פּלאַם“ פּון האַנס מילער. די ראָלע גיט מעגליכקייטען צו שפּילען עמאַ־ציאָנעל, און הענריעטאַ שניצער איז אַ עמאַציאָנעלע שוישפּילערין. זי שפּילט אָבער מער מיט די נערווען ווי מיט אינערליכע געפּילען. זי אַפּע־לירט מער צום פּאַרשטאַנד ווי צום האַרצען. זי האָט אָבער געהאַט אייניגע שטילע מאַמענטען, וואָס זי האָט אַרויסגעבראַכט זייער איינ־דרוקספּול קינסטלעריש בלויז דורך דער פּאָזיציע פּון איר קערפּער. דאָס האָט באַוויזען, אַז זי האָט פּאַרשטענדניס וועגען דער וויכטיגקייט פּון פּלאַסטישע פּאַרמען אין שפּילען.

הענריעטאַ שניצער האָט האָן געשפּילט אַלס די אַקטערציע לידיע האַפּמאַן אין יעקב גאַרדינ׳ס אַ מעלאָדראַמע „אייגען בלוט“. די שטאַרקע מעלאָדראַמאַטישע מאַמענטען האָבען איר געגעבען אַ געלעגענהייט

ארויסצו צייגען איר באדייטענדע עמאציאָנעלע קראַפט. ווען זי האָט באַ-
דאַרפט אויסדריקען שרעק, אויפֿרעגונג, צורודערונג, איז זי געווען
שטאַרק און איינדרוקספול. אָבער דאָרט וואו זי האָט באַדאַרפט אויסדרי-
קען אַ אינערליכען געפיל, צערטליכקייט, וואַרימקייט, איז זי געווען שוואַך-
כער. אין אַלגעמיין מאַכט הענריעטא שניצער׳ס שפּילען אַ גוטען איינ-
דרוק.

זי האָט אויך געשפּילט שען און גראַציעז אַלס כריסטינא אין ״דר.
קאָהן״ פון מאַקס נאָרדוי. די ראַלע איז אַ שווערע, ווייל עס ווערט פּאַר-
געשטעלט ניט נאָר אַ לעבעדיגער סאַראַקטער, נור אויך אַ סימבאָל פון
דעם ניט אונטערגייענדען באַוואוסטזיין פון איר פּאַטער. זי האָט
זיך אין דער ראַלע אַרויסגעצייגט אַלס טאַלענטירטע קינסטלעריך. זי האָט
אַרויסגעבראַכט טיפען פּאַטאָס אין רירענדע סצענעס. די שלוס ווערטער
פון דער דראַמע ״פּאַטער, פּאַר וואָס טוען זיך די מענשען שלעכטס איינער
דעם צווייטען?״ האָט זי אַרויסגעזאָגט זייער איינדרוקספול, ניט
נאָר דורך דער אינטאַנאַציע, נור אויך דורך דעם אויסדרוק פון איר גע-
זיכט, באַזונדערס אירע אויגען, וואָס האָבען אויסגעזען פּאַרטראַגען אין
אַן אַנדערער וועלט.

דר. בן ציון באראטאוו

אַ שוישפּילער מיט רוסישער שולע און ברייטען פּאַרנעם איז דר. בן
ציון באַראַטאָוו. ער אימפּאַנירט אַם שטאַרקסטען מיט דער נאַטירליכקייט
פון זיין שפּילען. ער שטעלט ניט פּאַר בלוז אויסערליכע אויבערפלעכליכע
נאַטירליכקייט, נור אַ טיפע פּסיכאָלאָגישע, אין גייסט דורכגעטראַכטע, אין
האַרצען דורכגעפילטע, אין דער נשמה דורכגעלעבטע ווירקליכקייט.

באַראַטאָוו׳ן האָב איך געבראַכט קיין לאַנדאָן, ווען איך האָב געהאַט
אַ דעה אויף די אויפֿפירונגען אין פּאַויליאָן טעאַטער אין הערבסט 1931.

די טיפּערע נאַטירליכקייט פון זיין שפּילען האָט ער אַרויסגעצייגט
אין סטרינדבערג׳ס ״פּאַטער״. ער איז געווען אויסגעצייכענט אַלס דער
ריטמיסטער. זיינע דראַמאַטישע איבערלעבונגען האָבען זיך ענטוויקעלט,
זיי זיינען געשטיגען, זיי זיינען איבערגעגאַנגען פון מדרגה צו מדרגה
אַלץ העכר און העכער ביז זיי האָבען געגרייכט דעם קלימאַקס. די שטיי-
גערונג איז געווען אַ דילעקטע אַרויף, אַן זיגנאַצען.

דר. באַראַטאָוו שטעלט פּאַר אַ ריטמיסטער, זאָס איז ניט קיין צו-
דרייטער פון אַנפּאַנג אָן; ער איז צוערשט אַ פּאַרעהלעניסמעסיג נאַרמאַ-
לער מענש. ערגעץ וואו ליגט אין אים פּאַרבאָרגען אַ פונק פון משוגעות,
אָבער עס מאַגיפּעסטירט זיך ניט גלייך, אַן ער איז גערייט פון זינען.

דער פונק פון משוגעת הויכט ערשט אן שפעטער זיך ביי אים צו צוליען ;
עס צוגליט זיך אלץ מער און מער פון סצענע צו סצענע, פון אַקט צו
אַקט ביז עס קומט דער סוף, דער האַרץ-שלאַג, דער טויט.

יעדע סעקונדע, וואָס ער איז געווען אויף דער בינע, האָט ער איבער-
געלעבט די ענטוויקלונג פון זיין ראַלע. ניט נאָר ווען ער האָט גערעדט
נור אויך ווען ער האָט געשוויגען. מען האָט געזען די איבערליכע צוברוי-
זונג אין זיין נשמה. די וואונדערבאַרע מימיק זיינע, די אויסדריקע פון זיין
געזיכט, ווי אויך די באַוועגונגען און די סצענעס מיט זיין פרוי, מיט זיין
טעכטערל, מיט דער ניאַניע, מיט דעם דאַקטאָר, מיט דעם פּאַסטאָר, —
אַלעס איז אַרויסגעקומען פּאַלקאַמען.

געטריי צו זיין רעאַליסטישען שפּילען האָט ער אויך ניט געמאַכט
קיינ איבעריגע קונצען מיט דעם טויט. דער טויט האַרף קומען דורך אַ
האַרץ-שלאַג, און אַזאַ טויט קומט שנעל, פּלוצלינג, כמעט אונערואַרטעט,
און אַזוי האָט ער דאָס דורכגעפירט. ווען אפילו אַ ביסעל קאַלטליך, איז
עס אָבער געווען פּלאַסטיש גראַנדיעז. ער איז געווען מאַנומענטאַל: איז
געבליבען זיצען מיט דעם קאַפּ פּאַרוואַרפען ווי אַ סטאַטוע. ס'איז געווען
קונסט פון העכסטען און שענסטען גראַד.

אַ זייער גוטען איינדרוק האָט אויך געמאַכט זיין שפּילען דעם כאַ-
ראַקטער מרדכי מאַזע אין לייוויק'ס „שמאַטעס“. זיינע אויגען און זיין
פנים האָבען אויסגעדריקט אַזוי פיל צער און ווייטאַג פון אַ געטראַטענער
מענשליכער און פּאַטערליכער ווירדע. אין דריטען אַקט, אין מאַמענט
ווען ער האָט גע'טענה'ט צו די איבעריגע שמאַטע קלויבערס, אַז אימצער
וואַלט באַדאַרפט קומען זיי אין גאַנצען אַרויסרייסען, אָבער קיינער קומט
ניט, האָט דאָס געקלונגען אַזוי טיף טראַגיש, אַזוי אמת'דיג ביטער, אַזוי
איבערליך עמאַציאָנעל, אַז ס'איז געווען נאַטורליך פּראַכטפול.

מיט פיל קראַפט האָט ער אויך געשפּילט אַלס הינקעמאַן אין טאַ-
לע'ס דראַמע; און אויך אַלס דער געוויסענהאַפטער מענש אין דוד פינ-
סקי'ס „יעדער מיט זיין גלויבען“. עס האָט אַ ביסעל געשטערט זיין ניט
גאָר ריינער אידיש. אָבער זיין וואונדערבאַרער שפּילען האָט פאַר אַלץ
באַלוינט.

לז. בינע אבראמאוויטש

בעת זיין ערשטען באַזוך האָט מאַריס שוואַרץ מיטגעבראַכט, צוויי־שען אַנדערע, די באַרימטע מוטער־ראַליסטיק, בינע אַבראַמאוויטש. זי איז אויך געווען איינע פֿון די עלטסטע אידישע שוישפּילערניס. מען האָט זי גערופֿען „די מאַמע פֿון אידישען טעאַטער“. זי איז שוין געווען בעת איר באַזוך אין לאַנדאָן, רייך אין יאַרען, אָבער אַזוי פּיל לעבעדיגקייט אין שפּילען, ווי זי האָט אַרויסגעצייגט, קען מען זיך קוים פֿאַרשטעלען.

מיט באַזונדערער שענער כאַראַקטעריסטיק האָט זי געשפּילט אַלס גאַלדע אין „טביה דער מילכיגער“. „זי איז געווען אַ ענטפּלעקונג“ — אַזוי האָב איך זיך וועגען איר אויסגעדריקט — „ניט נאָר האָט זי פֿאַר־געשטעלט אַ נאַטירליכע האַרציגע אידישע מאַמע פּול מיט ליריזם און חן, נור זי האָט זיך אויך אַרויסגעצייגט אַלס אַ גלענצענדע דראַמאַטיסטיק, וואָס האָט אינדרוקספּול אַרויסגעבראַכט די טיפע איבערלעבונגען און די ליידען פֿון איר געבראַכען אידיש מוטער האַרץ, וועלכע פֿאַרלירט אַ טאַכ־טער, אַ לעבעדיגע“...

איר האַרציגער זינגען „גאַט פֿון אברהם“ מוז נאָך קלינגען אין זכרון פֿון אַלע וואָס האָבען זי געהערט.

זי איז האָן ערשינען אין „דאָס גרויסע געווינס“, זי האָט געשפּילט די נעבענזייטיגע ראַלע פֿון פּערל, אָבער זי האָט אַרויסגעצייגט אַזוי פּיל לעבעדיגקייט, באַוועגליכקייט און אמת'ע לעבענס־טרייע, אייגענאַרטיגע, אינטערעסאַנטע כאַראַקטעריסטיק, אַז ס'איז געווען צום שטויבען.

לח. מוני וויזענפריינד

אַלץ האַמאַלט האָט שוואַרץ'ס קונסט טרופֿע איינגעשלאָסען אַ יונגען שוישפּילער, מוני וויזענפריינד. ס'איז דער זעלבער וועלכער איז שפּע־טער געוואָרען דער גרויסער פּילם קינסטלער פֿון אַמעריקא. פּאָל מוני. ער איז נאָך אַלס קינד געווען אין לאַנדאָן, אין 1902. ער איז אַהער געקומען מיט זיינע עלטערן, אַקטיאָרען, וועלכע האָבען אַ קורצע צייט גע־שפּילט אין פּאָויליאַן טעאַטער. זיי זיינען פֿון דאָנען אַוועק קיין אַמעריקא, וואו מוני האָט נאָך אַלס אינגעל אַנגעפּאַנגען שפּילען. זיין טאַ־לאַנט האָט זיך גלייך אַרויסגעזען. דאָ אין לאַנדאָן האָט ער צוערשט גע־שפּילט אַ קליינע ראַלע אַלס פּוילישער איד אין „שבתי צבי“. אָבער זיין גרויסער טאַלאַנט איז גלייך געווען צו מערקען אין זיין ווירדיגער שטע־לונג, און אין זיין פּעהיגקייט אויסצודריקען ליריזם אין באַוועגונגען און שפּראַך.

גאר שטארק האָט ער זיך אויסגעצייכענט אַלס אױוואָן אין „שווער צו זײן אַ איד“. ער האָט גלענצענד פאַרגעשטעלט דעם טראַגיקאַמיום פֿון רוסישען סטודענט, וואָס האָט געוואָלט פֿרוברען צו זײן אַ איד. דער רוס האָט זיך פֿון אים געריסען אויף שריט און טריט. ער האָט זיך גע־דרייט און געפלאַנטערט אין זײנע רײד. ער האָט אויך מיט טעמפּעראַ־מענט אויסגעדריקט זײן ליבע פֿאַר בעטי'ן און זײן קאַמף מיט'ן אמת'ן שניאורסאָן צוליב דער מיידעל.

אין אַנדערע עוויס „זיבען געהאַנגענע“ האָט ער געהאַט דורכצופירען אַ קליינע סצענע, אין וועלכער ער שטעלט פֿאַר אַן אַלטען גענעראַל, וועל־כער איז זיך געקומען געזעגענען מיט זײן זון, אַ פֿאַר'משפּט'ער צום טויט. די סצענע איז פֿון אים דורכגעפירט געוואָרען אַזוי פֿאַלקאַמען און אַזוי גלענצענד, דאַס זי האָט געמאַכט דעם שטאַרקסטען אײנדרוק אין דער זײער אײנדרוקספֿולער פֿאַרשטעלונג.

מוני וויזענפֿריינד האָט מיט באַזונדערער פֿראַכט געשפּילט דעם זײדען אין „דעם שמיר'ס טעכטער“. ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם גאַנ־צען אַוצר פֿון ליריום, וואָס ער באַזיצט. ער האָט געשפּילט אײנטואַיטיוו אַן אַ פֿאַלשען שטריך. ס'איז געווען אַ נחת אים צו זען און הערען.

ווען מוני וויזענפֿריינד איז אויסגעוואַקסען צו פּאול מוני איז עס קײן חידוש ניט געווען. מען האָט זיך געקענט ערוואַרטען, אַז ער וועט שטייגען צו גאַר הויכע מדרגות.

10. אַנאַ אפּעל

אַ פֿון גאַט געבענשטע כאַראַקטער קינסטלעריין איז אַנאַ אפּעל. זי האָט דאָ געשפּילט בלוזי בעת דעם ערשטען באַזוך פֿון מאַריס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער.

זי איז געווען אַן אמת'ע סטודיע אין רעאַליזם אַלס שרה אין „שווער צו זײן אַ איד“. כמעט אַן גרים נור מיט אַ פֿראַכטפֿולער מימיק, וואונדער־באַרער אײנטאַנאַציע, און פּאַסיגע באַוועגונגען, האָט זי זײער געלונגען פֿאַרגעשטעלט דעם כאַראַקטער פֿון דער באַאונרוהיגטער אידישער פֿרוי, וועלכע וויל אַלץ וויסען. זי האָט ניט נאָר לעבעדיג געשפּילט, נור געשאַ־פען לעבען אויף דער בינע.

זי האָט אויך צוזאַמען מיט מוני וויזענפֿריינד דורכגעפירט די איינ־דרוקספּולסטע סצענע אין „די זיבען געהאַנגענע“.

אײנטואַיטיוו האָט זי געשפּילט אַלס צײטעל אין „טביה דער מילכי־גער“. זי איז געווען אַ זײער פּאַסיגע טאַכטער צו דעם כאַראַקטעריסטישען טאַטען.

אַ באַדייטענדען ערפּאָלג האָט אַנאָ אָפּעל אויך געהאַט אַלס פּרוי אַלווינג אין איבסענ׳ס „גייסטער“. זי איז געווען אַ אימפּאָזאַנטע ווירדיגע דאַמע, צו דער זעלבער צייט אַ ליידענדע פּרוי, אַ צאַרטע מוטער מיט אַ צוואוייטאַגט האַרץ. ס׳איז נאָר געווען אַ שאַד וואָס איר דראַמאַטישע אי-בערלעכונג איז ניט געגאַנגען שטייגערענד. דער פעלער האָט אָבער ניט געקענט מאַכען אונטערשאַצען די וואונדערבאַרע רעאַליסטישע אינטער-פרעטאַציע פון דעם כאַראַקטער.

מ. לאַזאַר פּריד

אַ שווישפּילער, וועלכער שפּילט מיט פּיינע נואַנסען און שטימונגען איז לאַזאַר פּריד. ער איז געווען דריי מאָל מיט שוואַרץ אין לאַנדאַן. ער האָט געשפּילט זייער איינדרוקספּול אַלס נתן לוי אין „שבת צבי“. ער האָט איינגעקערפּערט די מיסטישע ערשיינונג פון דעם נביא, וועלכער פּלאַמט און ברענט פון אינערליכען עקסטאַז, און צינדט אָן אַלע פון אַרום מיט דעם פּייער פון זיין עקסטאַז. זיין שטים איז געווען פול מיט מתקנות. מיט גרויס פאַרשטענדניס האָט ער געשפּילט די ראַלע פון שניאָר-סאָן אין „שווער צו זיין אַ איד“, כאַטש אייניגע מאַמענטען זיינען ביי אים אַרויסגעקומען שוואַך.

מיט פאַרשטענדניס האָט ער פאַרגעשטעלט אין „די זיבען געהאַנגענע“ דעם סטאַיקער, וועלכער באַצײט זיך קאַלט און פּילאָזאָפּיש צום טויט.

אַ גרויסען ערפּאָלג האָט לאַזאַר פּריד געהאַט בעת דעם צווייטען באַזוך פון דער קונסט טרופּע, ווען ער האָט געשפּילט די ראַלע פון נחום טישען, „יאָשע קאַלב“, אין דער פּיעסע מיט דעם זעלבען נאָמען. איך האָב פאַרצייכענט; ער האָט געשפּילט מיט קינסטלערישען גלאַנץ די פּיינע ראַלע פון נחום טישע, וועלכער ווערט נאָך דעם יאַשע קאַלב. לאַזאַר פּריד איז אַ אינטעליגענטע קינסטלערישע פּערזענליכקייט, און די ראַלע גיט אים די מעגליכקייט דאָס אַרוסצוצייגען אין דער פּולער מאַס. די ראַלע גיט אים וועניג וואָס מעגליכקייט צו רעדען, אָבער ער שפּילט אין זיין שווייגען. ער בריינגט אַרויס אַזוי פּיל אויסדרוק אין פנים און אין די אויגען. וויפּיל מוטושט׳דיגעס און דאָך וויפּיל פאַרנונט און פּסיכאָלאָגישען אמת ער האָט אויסגעדריקט. פּריד האָט אין דער ראַלע זיך געפונען אין דער שענסטער פאַרמע, וואָס ער קען זיך געבען.

ער איז אויך געווען געלונגען אַלס הערשעלע דובראַווער אין „גאַט, מענש און טייפּעל“. ער האָט טיף אַרויסגעבראַכט זיין געראַנגעל מיטן טייפּעל. אַ פּאַעטישער אַטעם האָט זיך געפּילט אין זיין רעדען, און אַ ספּע-ציפּישער פּיינער מאַנעריזם האָט זיך באַמערקט אין זיינע באַוועגונגען.

מא. מארק שווייד

אן אייגענארטיגער שוישפילער איז געווען, אין מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאָטער, דער דיכטער און שריפטשטעלער מאַרק שווייד. ער האָט אויסגעצייכענט געשפּילט ספעציפישע כאַראַקטער ראָלען.

ער האָט זייער כאַראַקטעריסטיש פּאַרגעשטעלט דעם סולטאַן אין „שבת צבי“. ער קען גלענצענד אַרויסבריינגען שטריכען פון שוואַכקייט.

ער האָט זייער גוט אַרויסגעבראַכט דעם טיפּ פון פּייגען דעגע-נעראַט-מאַניאַק יאַנסאָן אין „די זיבען געהאַנגענע“. ער איז געווען די איינקערפּערונג פון דעם נערוועזען צורודערטען נפש.

שען געשפּילט האָט ער אויך אַלס דער ספעציפישער מוכר ספרים אין „דעם שמיד'ס טעכטער“.

גאַר גרויס האָט מאַרק שווייד זיך דערהויבען קינסטלעריש אין דער ראָלע אַלס דער קליינער, איינגעבויענער, שמאַטע קלויבער, ר' עליע, אין „לייוויק'ס שמאַטעס“. ער האָט דעם אַלטען איינגעהילט אין שענסטען גלאַנץ פון אַ קינסטלערישען געוועב. ער האָט אויסגעדריקט די ליריש-קייט פון עלטער אין דער גרויער ראָם פון דער שמאַטעס-שאַפּ. דאָס איז שוין גאַר ניט געווען קיין שמאַטע... ס'איז געווען איינע פון די שענסטע אידישע כאַראַקטער שאַפּונגען אויף דער בינע.

מב. איזידאר קעשיר

אַ כאַראַקטער שוישפּילער מיט פּיל דראַמאַטישער קראַפט אין מאָריס שוואַרץ'ס קונסט טעאָטער איז איזידאַר קעשיר. ער איז געווען דאָ דריי מאָל.

ער האָט זיך זייער שטאַרק אויסגעצייכענט אַלס דער מיניסטער אין „די זיבען געהאַנגענע“. ער האָט אַרויסגעבראַכט זייער בולט קראַנקהייט, פּייגהייט און שרעק פאַר'ן טויט.

זייער גוט האָט ער אויך געשפּילט אַלס ענגסטראַנד אין „די גייט-טער“. ער האָט זייער געלונגען אויסגעדריקט די היפּאָקריזיע און פּאַלש-קייט פון דעם טיפּ.

גלענצענד האָט איזידאַר קעשיר געשפּילט אַלס קאַנע קברן אין „יאָשע קאַלב“. דאָס איז געווען אַ מאַנומענטאַלע שטיק לעבעדיגקייט. אַזוי פּיל טיפּישטנער אויסדרוק און באַוועגונג. יעדער ריר האָט כאַראַקטעריזירט דעם קברן.

מיט מייסטערהאַפּטער פּשוט'קייט האָט ער געשפּילט אַלס אברהם הערש, דער פּאָטער פון „די ברידער אשכּנזי“. מיט אויפריכטיגער אינער-

ליכער כאַראַקטעריסטיק האָט ער אויסגעדריקט די געפילען פון אידיש-קייט און אַרענטליכקייט.

ס'איז שטענדיג געווען אַ פאַרגעניגען צו זען קעשיר'ן שפילען אַ פּאַטער אָדער וועלכע ס'איז אַנדערע כאַראַקטער ראַלע.

מג. בערטא גערסטען

אַ שענע שוישפילערין איז בערטאָ גערסטען. זי איז ערשינען אַלס שרה צו מאָריס שוואַרץ אַלס שבתֿי צבי. איר שפילען האָט ניט גע-מאַכט קיין שטאַרקען איינדרוק. איך האָב פאַרצייכענט: זי האָט ניט אַרויסגעצייגט קיין גרויסע עמאַציאָנעלע קראַפט און אויך ניט קיין באַ-זונדערען ליריזם. ס'איז ניט געווען קענטיג, אַז זי האָט אַ געוואַלטיגע ווירקונג אין לעבען פון שבתֿי צבי...

פיל טיפער האָט זי געשפילט אַלס חוה אין „טביה דער מילכיגער“. אויסגעזען האָט זי פּרעכטיג.

מד. נאך שוישפילער אין מאָריס שוואַרץ'ס טרופע

בעת דעם ערשטען באַזוך פון מאָריס שוואַרץ אין 1924 האָט ער נאָך געבראַכט קיין לאַנדאָן:

יעקב מעסטעל, אַ דיכטער, טעאַטער מענש און שוישפילער; וואַלף גאַלדפּאָדען, אַ פלימעניק פון אברהם גאַלדפּאָדען; טענענהאַלץ; שטראַס-בערג — אַלע פּעהיגע שוישפילער, א. א.

עס איז אויך כדאי צו דערמאָנען בעל אַ פּינקעל, די פּרוי פון מוני וויזענפריינד, וועלכע האָט גאַנץ לעבעדיג געשפילט.

בעת דעם צווייטען באַזוך אין 1935 זיינען מיט אים נאָך געקומען:

שאַראַל אַט גאַלדשטיין, אַ קינסטלערין מיט פיל טעמ-פּעראַמענט און קראַפט פון עמאַציאָנעלען אויסדרוק. זי האָט געשפילט פייערדיג אַלס מלכה'לע אין „יאָשע קאַלב“

יהודית אַבאָרבאַנעל, אַ זייער שענע; זי האָט גע-שפילט אַלס שרה'לע אין דער זעלבער פּיעסע, און איז געווען אַ פּאַסיגער קאַנטראַסט.

אַנאָדרוקער, וועלכע האָט געשפילט מיט קראַפט און כאַ-ראַקטער אַלס צביה.

עס האָבען אַנטייל גענומען נאָך אַ רייע שוישפילער, צווישען זיי משה זילבער קאַסטען. געווען אַ טאַלענטירטער כאַ-ראַקטער שוישפילער. ער האָט געשפילט זייער כאַראַקטעריסטיש אַלס דער גבאי ביים נייעשווער אין „יאָשע קאַלב“, וועלכער לאָזט ניט אַריין

חסידים צום רבי'ן, זיין געשריי „צ'עטס נישט אריינגיין—צ'עטס נישט!“ איז געווארען אַ גלייכווערטעל. ער האָט אויך געשפּילט שׂען אַלס לייזער בדחן, געלונגען איז ער געווען אין אייניגע כאַראַקטער ראַלען אין „די ברידער אשכנז“.

אַנדערע נעמען וואָס דאַרפֿען דערמאָנט ווערען זיינען: נחום ברינד, מערקור, משה בורשטיין, מיכל גיבסאָן, פּיקאַרניק, סאַניאַ קאַליש, זעלדע גאַלד, חנה טייטש, מאָניאַ שטיין. די לעצטע האָט באַזעסען אַ פּיינע דיק־ציע צו דערציילען אַ מעשה.

בעת דעם דריטען באַזוך האָט מאָריס שוואַרץ נאָך געבראַכט: א ב ר ה ם ט י ל ם , וועלכער איז געווען באַקאַנט אין לאַנדאָן, ער האָט נאָך געשפּילט מיט מאַסקאַוויטש'ן און אַנדערע פּאַר אַ לענגערע צייט אין פּאַויליאָן טעאַטער. אין „די ברידער אשכנז“ האָט ער געשפּילט אַלס דער דייטש היינץ הונצע. ער האָט דעם טיפּ זייער גוט כאַראַקטעריזירט. ער האָט אויך דורכגעפירט פּראַכטפול אַ צווישען־סצענע אַלס אַ מחבר און מוכר ספרים.

ל י ז א ז י ל ב ע ר ט , אויך זי איז געווען גוט באַקאַנט אין לאַנדאָן. זי האָט דאָ נאָך געשפּילט מיט איר מאָן יעקב זילבערט. זי האָט אינ־טערעסאַנט פּאַרגעשטעלט אַ אידישע מאַמע. זי איז אויך געווען אַ שענע גראַנד דאַמע, און האָט געשפּילט מיט געהעריגען קאַנטראַל.

א ס ת ה ז ע ו ו ק י נ א , אויך אַ באַקאַנטע פּון פּאַויליאָן טעאַ־טער, אַ טאַלענטירטע שווישפּילערין מיט אייגענאַרטיגען חן, זי האָט עמאַ־ציאָנעל און כאַראַקטעריסטיש אויסגעדריקט קאַפּריזען.

ה ע ל ע ן ב ע ו ו ע ר ל י , אַ שענע יונגע שווישפּילערין, מיט אַ פּיינער דיקציע.

י ש ר א ל ב י ר נ ב ו י ם , אַ פּעהיגער שווישפּילער. ער האָט שוין געהאַט געשפּילט אין לאַנדאָן.

די לאַנדאָנער שווישפּילער דוד לעווין, י. גאַלדשטיין, א. בלעקער, האַבען אויך אַנטײל גענומען אין „די ברידער אשכנז“.

ווען מאָריס שוואַרץ האָט געשפּילט ביי אונז דאָס פּירטע מאָל האָט ער געבראַכט מיט זיך:

ג ע נ י א ש ל י ט , אַ זייער לעבעדיגע טאַלענטירטע קינסטלע־רין. זי שפּילט מיט ברען, זי באַזיצט פּיל קראַפט פּון אויסדרוק אין איר פּנים, און זייער פּיל באַוועגליכקייט און באַח'נטע זשעסטען. זי האָט גע־שפּילט אַלס ציפּע אין „וואַסער טרעגער“ פּון פּרעגער, און אַלס די שוועס־טער מערי אין „פּראַפעסאָר שעלינג“.

עטאַ טאַפעל און מאַרק מאַרקאָוו, וועגען זיי וועל איך שרייבען באַ־זונדער. זיי זיינען געוואָרען תּושבים אין לאַנדאָן.

לעאָן טראַומאַן, משה זיידערמאַן, לערנער א. א.

א דאַנק מאַרײַס שוואַרץ האָט מען געזען אין לאַנדאָן פילע פון די אַמעריקאַנער און אויך פון די פאַרײַזער אידישע שוישפילער און שוישפּײַ- לערינס. אים קומט אַ גרויסער דאַנק פאַר אַלע זיינע פאַרשטעלונגען, לידער זיינען זיי געגאַנגען אַראָב און ניט אַרויף, אָבער אין דעם איז שולדיג געווען ניט ער, נאָר די ירידה פון אידישען טעאַטער בכלל, און די באַציהונג צו אַלץ וואָס איז אידיש אין לאַנדאָן.

מה. לודוויג זאץ

נאך מאַגולעסקױן איז לודוויג זאץ דער גרעסטער כאַראַקטער קאָ- מיקער אויף דער אידישער בינע. ער איז געקומען קיין לאַנדאָן אין 1912 און ער האָט געשפּילט מיט מאַסקאָוויטשױן. עס איז גלייך געווען קענטיג, אַז ער איז אַ גרויסער טאַלאַנט. גאָר שטאַרק האָט ער זיך אויסגעצייכענט אַלס אַביוני אין „אלישע בן אבוייה“. ער האָט אַזוי פּראַכטפול געשפּילט די ראַלע, דאָס אין מיין רעצענזיע פון יענער פאַרשטעלונג האָב איך אים אַבגעגעבען דעם ערשטען פּלאַץ. ער האָט באַמט אַלע אַנדערע איבערגע- שטיגען. איך האָב דאַמאַלט פאַרצייכענט: „דער יונגער זאץ באַזיצט גרוי- סע פּעהיגקייטען און ער פאַרשטייט ווי זיי צו באַנוצען. עס איז געווען אַ פאַרגעניגען אים צו זען אין דער ראַלע פון אַלטען אַביוני. ער איז די גאַנצע צייט אויסגעהאַלטען און אין טאַן... באַזונדערס איז מיר געפּע- לען די ווייכקייט פון זיין אויסשפּראַך, די אונמיטעלבאַרקייט פון זיין אויסדרוק, די ווייכקייט און צערטליכקייט פון זיין באַוועגונג. עס איז גע- ווען פּאַעזיע און לירישקייט פון אַלטקייט אין דער אַרט און ווייזע ווי זאץ, דאַמאַלט נאָך אַ גאָר יונגער שוישפּילער, האָט געשפּילט.

לודוויג זאץ האָט דאָ חתונה געהאַט מיט לילי, די טאַכטער פון זיג- מונד און דיינע פיינמאַן. זיי זיינען דאָן אַוועק קיין אַמעריקא, וואו ער איז געוואָרען איינער פון די גרויסע שטערן פון אידישען טעאַטער. ער האָט דאָרט אויך געשפּילט אין מאַרײַס שוואַרץ'ס קונסט טעאַטער.

אין 1931 איז ער ווידער געקומען קיין לאַנדאָן שפּילען. ער האָט דאָ אויפגעפירט אַממיינסטענס מעלאָדראַמען אַדער קאַמעדיען מיט ציינישע צוהערענישען. אָבער זיין שפּילען איז געווען מייסטערהאַפט. איך האָב אים באַצייכענט: לודוויג זאץ דער „מכשף“, אַזוי גוט האָט ער געשפּילט. עס איז געווען אַ גרויסער פאַרגעניגען אים צו זען. זיין נאַטירליכקייט, ליי- רישקייט, פּרייליכקייט, גדלות אַדער עניוּת, זיין נאַאיווקייט, און שפּײַ- לעוודיקקייט איז געווען אויסגעדריקט צו פּאַלקאַמענהייט.

איין זאַך איז נאָר געווען אויסצוזעצען געגען לודוויג זאץ. ער האָט זיך ניט באַצויגען מיט גענוג פאַראַנטוואָרטליכקייט צום געזאַגטען וואָרט... ער האָט אויך געשפּילט אין פּיעסען מיט סצענעס, וואָס האָבען

געהאט וואולגארע צוהערענישען... אַזעלכע ווערטער און סצענעס מאַכען שטענדיג אַ שלעכטען איינדרוק, איבערהויפט ווען זיי קומען פון אַ באמת גרויסען קינסטלער, איז עס פאַרדריסליך.

איך האָב דעם 1-טען יוני 1930 געשריבען אין די "צייט": "נאָך וואָס, טייערער ליבער זאָץ, האָרפסטו אין גאַנצען האָבען ציניזם. דער עולם לאַכט דאָך אַלץ אַזוי הילכיק און לוסטיג, ווען דו טוסט אַזאַ אונשול-דיגע זאָך ווי שמירען ברויט מיט פוטער. פאַר וואָס זשע זאַלסטו נישט מאַך כען דעם עולם לאַכען בלויז פון אונשולדיגע זאַכען?"...

אַבער ער איז אַזאַ גרויסער טאַלאַנט אַז פילעס מוז מען אים מוחל

זיין...

מ. פעני וואדיא עפשטיין

זי האָט אָנגעהויבען שפילען אַלס כאַריסטקע אין אידישען טעאטער אין לאַנדאָן נאָך פאַר מיין צייט. זי איז געווען אַ שענע פרוי מיט זייער שענע מאַניערען. האָט זי זיך ביי אַ געלעגענהייט, פאַרענדיג אויף אַ שיף, באַקענט מיט אַ אינדישען מאַהאַראַדושאַ (פרינץ), און איז געוואָרען זיין פרוי. זי איז פּאָלגליך געוואָרען אַ הויף-דאַמע אין אינדיע, און אירע שע-נע מאַניערען האָבען זיך נאָך מער יענטוויקעלט. צו איר ראַמאַנס איז גע-קומען אַ סוף; זי האָט זיך צוריקגעקערט קיין לאַנדאָן, און וו'האַט איר שטאַרק געצויגען צו דער אידישער בינע. זיגמונד פיינמאַן האָט איר גע-געבען מעגליכקייטען צו שפילען. זי האָט דאָ געשפילט צווייטע ראַלען, און האָט זיך אַממיינסטענס אויסגעצייכענט מיט איר זייער שענער און ווירדיגער שטעלונג אויף דער בינע.

זי איז נאָך דעם געפאַרען קיין פּוילען, ודאַרט האָט זי שוין געשפילט ערשטע ראַלען, ווי מעדעא, א. א. זי האָט שטאַרק נושאַן געווען ביי דעם דאַרטיגען גוט באַקאַנטען קריטיקער דר. מוקדוני. זי האָט אים אימפּאַ-גירט מיט איר סאַלאַן-מעסיגקייט. איר ערפּאָלג איז געווען געזיכערט. אַבער זי איז געוואָרען קראַנק, און אויך פאַרלאָזען, און זי איז געשטאַר-בען אַן אַרימע און עלענדע. זי האָט אין לעבען און אויף דער בינע גע-גרייכט דאָס העכסטע, אַבער דער שיקזאַל האָט זי טיף אַראַבגעשליידערט. אַ שאַד, זי איז געווען אינטערעסאַנט אַלס אַ פּערזענליכקייט.

מז. מישא פישזאן

אַ זייער פּעהיגער שוישפילער. ער האָט באַלאַנגט צו די קינסטלער פון אַלטען טעאטער, וועלכע האָבען געשפילט בעסערע פּיעסען. ער האָט דאָ גאַסטראַלירט אין זומער 1923.

מישאַ פּישזאַן האָט אייגענאַרטיג געשפילט אַלס יעקל שאַפּשאַוויטש אין שלום אַש'ס "גאַט פון נקמה". ער האָט אים אפילו געמאַכט איידעלער, ווי דער מחבר האָט געוואָלט אַז ער זאָל זיין. ער האָט אים זאָגאַר גע-

מאַכט פאַר אַ נשמה מענש מיט שטימונגען. ער האָט בולט אַרויסגעבראַכט זיין ווילען צו האָבען אַ אַרענטליכע טאַכטער, און אין אָנפאַנג אויך צערט ליכקייט און ווייכקייט אַלס פּאַטער. זיין טיפע צורודערונג דורך דאָס פּאַלען פון זיין טאַכטער איז אויך געווען גוט אויסגעדריקט. שטאַרק, אָבער מיט קינסטלערישען קאָנטראָל. די סצענע, ווען ער זוכט אויסצוגעפינען ביי רבקה'לען צי זי איז נאָך געבליבען רייך, איז געווען גלענצענד. עס האָט אויסגעזען ווי אינטואַיטיוו געשפּילט.

צו מישאַ פּישזאָן איז געווען צו פאַרדאַנקען, וואָס מיר האָבען געזען אין לאַנדאָן די שטימונגספולע פּיעסע „שמע ישראל“ פון אָסיפּ דימאָוו. ער האָט געשפּילט די ראלע פון אהרן סופּר אינטענסיוו און אימפּאַזאַנט. ער האָט פאַרגעשטעלט אַ פּאַטריאַרכאַלישען אידען, וועלכער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ דעמבען בוים, וואָס איז אין געפאַר צו קראַכען דורך די קלעפּ פון דער האַק וואָס פּאַלען אויף זיינע וואַרצלען. זיינע טיפע איבערלעבונגען גייען איבער פאַרשידענע מדרגות. צוערשט וויינט זיין האַרץ פון צער; ער שטיקט זיך מיט טרערען. דאָן ברעכט ער אויס אין טענות צום רבש"ע, און צום סוף זעט ער אויס ווי אַ גייסט פון אַן אַנדערער וועלט. אַלע מאַמענטען האָט ער זייער איינדרוקספול דורכגעפירט.

מח. לידיא פּאַטאַצקאַ

אין לאַנדאָן האָט אין פעברואַר 1926 גאַסטראָלירט אין פּאַויליאָן טעאַטער לידיאַ פּאַטאַצקאַ, אַ פּעהיגע שוישפּילערין פון פּוילען. זי האָט ביי אונז געשפּילט אין אַ איבערזעצונג פון דער ראַמאַנטישער פּיעסע „ראַמאַנס“. זי איז אויפגעטרעטען אַלס קאַוואַליני. זי האָט זיך אויסגעצייכענט מיט שענקייט, גראַציעזקייט, און מיט פּעהיגקייט טען אַלס געשולטע שוישפּילערין. איר קאַוואַליני איז אפילו אַרויסגעקומען אַ ביסעל בעל הבתּיש, אָבער ס'איז גאַנץ נאַטירליך, אַז אַ אידישע שוישפּילערין זאל אַזוי פאַרשטעלען דעם דאָזיגען טיפּ... איר קאַקעטעריי האָט געקענט זיין קאַקעטער; אירע קאַפּריוזען — קאַפּריוזער; אירע עמאַציעס — עמאַציאָנעלער... אָבער אין די ראַמען, ווי זי האָט פאַרגעשטעלט קאַוואַלינין איז זי געווען שען און אויסגעהאַלטען. זי האָט פאַר איין מאַמענט ניט פאַרגעסען, אַז זי שטעלט פאַר אַ איטאַליענערקע און אַז זי איז אַ זינגערין. זי האָט אויך בולט אַרויסגעבראַכט דעם קאַנפּליקט. אַם בעסטען איז זי געווען אין די שטילע מאַמענטען. עס האָט פיל בייגעטראָגען צו דעם איינדרוק איר מאַדאַנישעס אויסזען. בכלל האָט איר שפּילען געמאַכט אַ גוטען איינדרוק. עס האָט באַוויזען וויפיל שולע טראַגט ביי צו דאָס שפּילען פון אַ קינסטלערין.

מ.ט. א. טאמבערג

איינער פון די בעסטע אידישע קינסטלער אין פוילען. ער האט דאָ גאַסטראָלירט אין פּאָויליאָן טעאטער אין 1934, און האָט געהאַט אַ גרוי־סען ערפּאָלג אין מאָליער'ס „קאַרגער“. ער האָט די ראַלע געשפּילט זייער כאַראַקטעריסטיש, און מיט עמאַציאָנעלער קראַפט. נאָך מיין מיינונג אַ ביסעל צו ערענסט. דער בייסענדער שפּאַט פון מאָליער'ן האָט זיך ניט גענוג הייליג אַרויסגעהערט.

נ. רודאלף זאַסלאָווסקי

אַ טאַלענטירטער קינסטלער איז אויך געווען רודאלף זאַסלאָווסקי. ער איז צום ערשטען אויפגעטרעטען אין 1930 אין לאַנדאָן, אין שלום עליכ'ס „טביה דער מילכיגער“. ער האָט די הויפט ראַלע זייער גוט גע־שפּילט. די פּיעסע וואָס ער האָט פאַרגעשטעלט איז ניט געווען אַזאַ גוטע דראַמאַטיזירונג פון שלום עליכ'ס באַרימטע נאָוועלע, ווי די וואָס מאַריס שוואַרץ האָט געשפּילט, אָבער זי האָט געהאַט אַ פאַרצוג. עס איז אין איר מער אויפגעהאַלטען דער כאַראַקטעריסטישער הומאָר פון פאַרפאַסער. זאַסלאָווסקי האָט דעם הומאָר און דעם כאַראַקטער פון טביה'ן זייער גע־לונגען אַרויסגעבראַכט. ער איז ערשינען ווי אַ מאַלער, וועלכער האָט פאַר אונז געמאַלען די געשטאַלט פון טביה'ן און די עפּיאָדען פון זיין לעבען. ער האָט געמאַלען אויף אַ ברייטען לייזענט, און האָט געזוכט אַרויסצובריינגען אַלע קנייטשעלעך, שטריכעלעך און פעלבלעך פון דעם מערקווירדיגען אידישען ישוב'ניק. ער האָט נאָך אַריינגעבראַכט אַ פאַרזיטיגע מאַטיווען, פאַלקס לידלעך מיט סענטימענטאַליטעט און ראַמאַנט־טיום. דאָס האָט בייגעטראָגען צו מאַכען די פאַרשטעלונג אַ פּאָפּולערען ערפּאָלג.

זייער נאַטירליך און העכסט כאַראַקטעריסטיש האָט ער געשפּילט אַלס דוד שאַפּיראַ אין „שווער צו זיין אַ איד“. ער איז געווען שלום עליכ'דיג מיט אַלע פּיטשעווקעס.

ער האָט אויך דאָ אויפגעפירט די ערנסטערע דראַמע „געדאַנק“ פון אַנדריעווע. ער האָט געשפּילט קרעפטיג די ראַלע פון דר. קערזשענטעווע, און האָט עמאַציאָנעל אויסגעדריקט זיינע פּסיכישע שטורעמס אָן ער זאָל איבערטרײַבען. ער האָט געלאָזט פּילען אַז ער איז באַהערשט פון אַ פּיסקע אידעע. דאָס איז געווען אויסגעדריקט אין זיינע בליקען, אין זיינע באַוועגונגען און אין זיין פּלאַסטיש־פאַרמיגער מימיק.

גאַנץ שען האָט ער אויך געשפּילט אַלס סטעמפעניו אין שלום עליכ'ס פּיעסע, אָבער זיין זשאַנער איז געווען מער כאַראַקטער און דראַ־מאַטיסט, ווי ליבהאַבער. ער האָט זיך מער אויסגעצייכענט אין די לעצטע

אַקטען ווען ער ווערט אַ ליידענדער, ווייל ער קען זיין וואונש ניט דער־גרייכען.

זיינע באַשרענקונגען אַלס ליבהאַבער האַבען זיך אויך אַרויסגעזען, ווען ער האָט געשפּילט אַלס יאַשקע אין די מאַווײַס „דער זינגער אין זיין טרויער“. אַבער ווען עס איז אים געקומען אויסצודריקען טיפּע ליידען איז ער געווען בריליאַנט, שען און טיף.

נא. ראשעל בערגער

אויף ראשעל בערגער קען מען זאגען, אַז זי האָט געלערענט שפּילען אין לאַנדאָן. זי האָט געשפּילט צוזאַמען מיט איר פּאַטער, לעאַן בערגער, אַ פּעהיגער כאַראַקטער שווישפּילער. געשפּילט האָט זי ערשטע ראַלען מיט זאַסלאַווסקיין. צוערשט איז איר שפּילען געווען פּלעגמאַטיש, צו רוהיג. עס האָט אויסגעזען ווי זי וואַלט געווען אַ צושויערין אַנשטאַט אַ מיטשפּילערין. איך האָב איר אַנגעצייגט אויף דעם חסרון, און זי האָט געלערענט. נאָך דעם האָב איך שוין געהאַט מעגליכקייטען צו שרייבען:

ראשעל בערגער האָט געשפּילט האַרציג און שען אַלס מאַשא, די באַרמהערציגע שוועסטער, אין אַנדרעיעווײַס „געדאַנק“. די סצענע, אין וועלכער זי זוכט צו באַרוהיגען דעם צורודערטען קערזשענטצעוו האָט זי אַרויסגעבראַכט מיט פּאַעטישער שענקייט.

פּראַכטפול האָט זי געשפּילט אַלס די מחותנת׳ע חנה דבורה אין „סטעמפּעניו“. ניט נאָר איז זי געווען כאַראַקטעריסטיש, נור זאָגאַר מאַ-נומענטאַל.

זייער גוט איז זי אויך געווען אַלס שיינע אין „דער זינגער פון זיין טרויער“. זי האָט אַרויסגעצייגט, אַז זי באַזיצט פּעהיגקייט אַרויסצובריינגען גען פּאַרשידענאַרטיגקייט אין פּאַרשטעלען כאַראַקטערע.

נב. לוסי און מישא גערמאַן

אַ קינסטלערין מיט אַ נאָמען איז לוסי גערמאַן. זי האָט זיך דעם נאָמען געמאַכט שפּילענדיג קאַלמאַנאָוויטש׳עס סענטימענטאַלע מאַמע ראַלען. זי האָט דאָ געשפּילט מיט איר מאַן מישאַ גערמאַן, אַ אינטעלי-גענטער אידישער שווישפּילער, וועלכער האָט אויך פּאַרשטאַנען אַז תּכּלית איז דער עיקר און ער האָט זיך דערפּאַר געהאַלטען אַממיינסטענס אין קאַלמאַנאָוויטש׳עס פּיעסען, באַזונדערס ווען זיי זיינען דאָ ערשינען. ער האָט געשפּילט גאַנץ פּאַרנופּטיג זיינע ראַלען.

לוסי גערמאַן האָט געהאַט אַ גרויסען פּאַפּולערען ערפּאָלג אין די „אייביגע מאַמע“ פון דערמאַנטען פּאַרפּאַסער. איך האָב איר שפּילען אַזוי כאַראַקטעריזירט: איר שטימע קלינגט געווענליך מענעריש און מאַנאַ-

טאנען, אבער זי האט אַ באַוועגליך פנים, וואָס קען אָננעמען דעם אויסדרוק פון וויינען, און זי האט געפונען אַ פאַסיגען ווייכען ליירישען אונטערטאָן וועגען אויסדריקען אירע אינערליכע ליידען. אין דעם אונטערטאָן האט זיך געהערט דער קלאַנג פון טרערען וועלכער שטיקט אין האַרצען. דאָס צוזאַמען מיט די סענטימענטאַלע ווערטער און איבערטריבענע געפילען וואָס זי דריקט אויס האַבען גענומען דעם עולם מיט שטורם.

ג. די דריטע ווילנער טרופע און אירע קינסטלער

די דריטע „ווילנער“ טרופע מיט ה' מזהה בראש זיינען צו אונז גע-
קומען אין אפריל 1934. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שפילען אין פּאַרטשון
טעאָטער, אַ קליינער טעאָטער אין די וועסט ענד. געשפילט האָבען זיי
גראַד פיעסען מיט גרויסע אַנסאַמבלען, די בינע פון טעאָטער איז ניט
געווען צוגעפאַסט צו זיי. זיי האָבען אויך אָנגעהויבען מיט פיעסען, וועל-
כע זיינען שוין געשפילט געוואָרען אין לאַנדאָן, למשל מיט'ן „דיבוק“ פון
ש. אַנ-סקי. זיי האָבען זיך ניט געקענט פאַרגלייכען מיט דער ערשטער
טרופע „ווילנער“ און מיט דער „הבימה“ אודאי ניט.

עס איז אויך ביי זיי געווען אַ גרויסער חסרון, וואָס זיי האָבען ניט
געהאַט קיין קלאַרען אויסגעאַרבייטען סטיל אין זייער שפילען. זיי זיינען
ניט געווען אימפרעסיאָניסטיש, ווי די ערשטע „ווילנער“ און זיי זיינען
ניט געווען עקספרעסיאָניסטיש ווי די „הבימה“. זיי האָבען צוזאַמענגע-
מישט ביידע ריכטונגען. עס האט זיך פּאַלגליך געפילט דיס האַרמאָניע.
דער איינדרוק פון זייער שפילען איז געווען אַ שוואַכער, כאַטש
ס'זיינען צווישען זיי געווען גאַנץ פעהיגע קינסטלער.

נאָך אַ אונגליק איז געווען, וואָס זייער הויפט קינסטלערין, מרים אַר-
לעסקאַ, אַן צווייפעל אַ טאַלענטירטע שוישפילערין, האט ניט געקענט גוט
אידיש. זי האט גערעדט זייער האַרט אונזער מאַמע-לשון; עס האט גע-
פעלט די הויפט כאַראַקטעריסטיק, די ווייכקייט און האַרציגקייט, האט
דאָס געריסען אין די אויערן. זיכער איז עס געווען אַ גרויסער שאַד; אַבער
ווער האט געקענט דערצו העלפען, און אַ קריטיקער מוז זיין אַ קריטיקער.
איך האָב דעם אמת ניט געקענט פאַרדעקען...

דאָך האָבען זיי אויפגעפירט אייניגע אינטערעסאַנטע פיעסען וואָס
זיינען געווען ביי אונז, און אין וועלכע דער עולם האט זיי ניט געקענט
פאַרגלייכען מיט אַנדערע... דעם גרעסטען אינטערעס האָבען זיי אַרויסגע-
רופען מיט'ן שפילען י. ל. פּרז'ס „ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק“. ווען
זיי זאָלען געווען אָנפאַנגען מיט דער פיעסע וואָלטען זיי געווען געהאַט
אַ פיל גרעסערען ערפּאָלג.

איבער די הויפט פיעסען, וואָס זיי האָבען געשפּילט, האָב איך שוין געשריבען. דאָ וויל איך נאָך דערמאָנען די הויפט קינסטלער פֿון דער טרופּע:

דניאל שאַפּיר אַ איז געווען זייער גרעסטער קינסטלער. אַ כאַראַקטער שוישפּילער פֿון באַדייטונג. ער האָט געשפּילט אין אַ גרויסן סען סטיל. אין אויסזען איז ער געווען פּלאַסטיש, איינפאַך סקולפּטור-מע-סיג. ער האָט אויך אַרויסגעבראַכט איבערלעבונג טיף און קינסטלעריש. יעקב ווייסליץ, אַ אינטעליגענטער געפּילפּולער שווי-שפּילער, מיט מאַנעריזמען, אָבער מיט פאַרשטענדניס פֿאַר דיכטונג, און מיט אַ ריינער דיקציע.

חבל בונגאָן, אַ דראַמאַטישער שוישפּילער מיט באַדייטענ-דען טאַלאַנט, מיט אַ שענער שטעלונג אויף דער בינע.

משה פּאַטאַשינסקי, אַ כאַראַקטער שוישפּילער מיט אַ זיין פֿאַר קאַמיוז. ער האָט געהאַט זייער פּאַסיגע באַוועגונגען און זשעס-טען. ער האָט זיך באַזונדערט אויסגעצייכענט אַלס דער לץ אין פּרין-ס דראַמע און אַלס דער אַדמיניסטראַטאָר אין בערגעלסאַנג'ס „ברויט-מיהל“.

מרים אַרלעסקאַ, אַ שענע שוישפּילערין, מיט קראַפט פֿון עמאַציאָנעלען אויסדרוק, מיט אַ שענער האַלטונג און פּיינע זשעסטען. אָבער איר אויסשפּראַך האָט ניט האַרמאָנירט מיט איר שפּילען.

די איבעריגע זיינען געווען שוואַכע שוישפּילער, נאָר ס'האַט זיך דערקענט, אַז ס'איז פֿאַראַן ביי זיי אַ גוטער ווילען. דאָס האָט זיך אַרויס-געזען אין זייער צוזאַמענשפּילען. זיי האָבען זיך באַמיט צו זיין אַנסאַמל-בעלמעסיג.

נד. נ. אייזיקאוויטש

אַ שוישפּילער, וועלכען אידען אין לאַנדאָן האָבען געהאַט צו פֿאַר-דאַנקען דאָס פֿאַרטזעצען דאָ אויפצוהאַלטען אַ שטענדיגען אידישען טעאַ-טער, איז געווען נייטען אייזיקאוויטש. ווען דאָס פּאָויליאַן טעאַטער האָט זיך געשלאָסען אין 1935 און מיר זיינען געבליבען אַן אידישען טעאַטער, האָט ער אַרגאַניזירט אַ טרופּע צו שפּילען אין גראַנד פּאַליי. צו אים איז צוגעשטאַנען וואַלף זילבערבערג און אַרום זיי האָבען זיך קאַנצענטרירט אַנדערע לאַנדאַנער שוישפּילער. זיי האָבען אויך געבראַכט אַרטיסטען פֿון אַנדערע לענדער, און אויף אַזאַ אָפּן האָט ווידער עקזיסטירט אידיש טעאַטער אין לאַנדאָן, ווען אפילו אויף אַ קליינערען מאַסשטאַב.

נייטען אייזיקאוויטש איז געווען אַ פּעהיגער שוישפּילער. ער איז גע-ווען אַ הויכער און ברייט געוואַקסענער. אַזעלכע שוישפּילער קענען נאָר שפּילען אין ראַלען וואָס פּאַסען פֿאַר זיי. אָבער אין די ראַלען, וואָס האָבען

פאר אים געפאסט, ווי גבירים, גראפען, העלדען, אלטע מוטיגע אידישע פיגורען, האט ער גוט געשפילט. ער האט איבערהויפט געהאט גרויס פארשטענדניס פאר דער בינע. ניט נאר איז ער געווען א דירעקטאר פון א אידיש טעאטער אין לאנדאן, נור ער האט אויך אנגעפירט פאר א צייט א טעאטער אין לאָדו. ער האט געמאכט א טורבע מיט א טרופע אין זיך אפריקא און ער האט דארט געהאט א גרויסען ערפאלג.

ג. אייזיקאוויטש האט אויך געשפילט מיט מאַרס מאַסקאוויטש אויף דער ענגלישער בינע. ער האט זיך אויך באטייליגט אין פארשטעלונגען פאר פילמס.

נאך זיין טויט האט זיין פרוי, מרס. רעבעקא אייזיקאוויטש, פארט געזעצט איר ארבייט אַלס אַדמיניסטראַטאָרין אין גראַנד פּאַליי. זי האט זיכער מיט איר פעהיגקייט און העפליכקייט געמאכט אַ בייטראַג צו דער עקזיסטענץ פון אידישען טעאטער.

נה. וואַלף זילבערבערג

די ווילנער טרופע בעת איר צווייטען באַזוך אין לאַנדאָן האט אונז געלאָזט אַ מתנה דעם טאַלענטירטען כאַראַקטער שוישפילער און קולטור מענש, וואַלף זילבערבערג. ער איז נאָך געווען אַ גרינדער פון דער „הירשביין טרופע“, דער ערשטער אידישער קונסט טעאטער אין רוס-לאַנד. דאָ האט ער זיך אויסגעצייכענט אי מיט זיין שפילען, אי מיט איר בערוזעצען בעסערע פיעסען און זיי אויפפירען. ער האט געהאט אייניגע גאַנץ גרויסע ערפאלגען צו זיין קרעדיט, ווי די אויפפירונגען פון האַנרי בערנשטיינ'ס „איזראַעל“, פון „דר. קאַהן“ פון מאַקס נאַרדוי, פון דער קאַמעדיע „פאַטאַש און פערלמוטער“ א. א.

דעם גרעסטען ערפאלג האט וואַלף זילבערבערג געהאט אַלס כאַראַקט-טער שוישפילער, און באַזונדערס אַלס פאַטער אין די בעסערע פיעסען. ער איז געווען אַ קינסטלער אין אַרויסבריינגען אַן אמת'ן לעבעדיגען טיפ פון סאָי וואָס פאַר אַ זיין מיטעליעריגען אַדער עלטערען אידען. ער איז געווען גלענצענד אין גרים, אין אויסדרוק דורך תנועות, און באַזונדערס אין האַלטונג. ער האט געקענט מאַכען זיין קערפער אַננעמען די ריכטיגע פאַזע פון דעם טיפ, וואָס ער האט פאַרגעשטעלט, און פון דעם מאַמענט וואָס ער האט באַדאַרפט אַרויסבריינגען. ער האט אויך געשפילט מיט פיל פאַרשטענדניס אַלס אוריאל מוזיק אין „גאַט, מענש און טיפּעל“. באַזונדערס אינטערעסאַנט פלעגט ער פאַרשטעלען אַ געלערטען אַדער אַ תלמיד חכם. דאָס איז זיכער אויך געווען צו פאַרדאַנקען זיין אינטעליגענץ. ער איז געווען איינער פון די אינטעליגענטסטע קינסטלער אויף דער אידישער בינע. ער האט שטאַרק ליב געהאַט די אידישע ליטעראַטור, און ער

האַט איבערגעזעצט פילע שילדערונגען, סקיצען א. א. פון דער וועלט ליטעראַטור, באַזונדערס פון רוסיש אין אידיש.

ער איז אין דער איצטיגער מלחמה געווען אַן עוואַקואירטער. ער איז אַבעריסען געוואָרען פון אידישען לעבען און פון אידישען טעאַטער. דאָס האָט זייער שטאַרק דעפּרעסירענד געווירקט אויף זיין געמיט. פריער האָט ער אויך פאַרלוירען זיין פרוי. ער האָט צום טיפּען באַדויערען גע- האָט אַ פּריציטיגען טויט. פאַר'ן לאַנדאַנער אידישען טעאַטער און אידי- שען קולטור לעבען איז עס געווען אַ גרויסער פאַרלוסט.

11. מאַרק מאַרקאָוו און עטא טאַפּעל

מאַריס שוואַרץ האָט אונז אויך ביי זיין לעצטען באַזוך אין לאַנדאָן געלאָזט מתנות, די קינסטלער מאַרק מאַרקאָוו און זיין פרוי עטא טאַפּעל. אַ דאַנק זיי האָבען מיר אין דער איצטיגער מלחמה צייט געהאַט אַ אידיש טעאַטער אין לאַנדאָן אין גראַנד פּאַליי, אין וועלכען מען האָט אויך אויפ- געפירט בעסערע פּיעסען.

מאַר קאַווי איז אַ טאַלענטירטער פּילזיטיגער שווי- שפּילער און אַ אינטעליגענטער מענש, מיט גרויסען אינטערעס אין אי- דישע און אַלגעמיינע פּראַגען.

נאָך ווען ער האָט געשפּילט מיט מאַריס שוואַרץ, און איז ערשינען אַלס הערמאַן שאַכט אין ״לייוויק׳ס ״פּראַפּעסאָר שעלינג״, האָב איך אָנגע- ווויזען אויף זיין אינטעליגענטען אויסזען און פּיינעם זשעסט אין דער דער- מאַנטער דעזאָנער דאַלע. ער האָט זיך נאָך דעם ענטפּלעקט אַלס דראַמאַ- טישער קינסטלער, אַלס זינגער, און איבערהויפּט אַלס פּראַכטפולער כאַ- ראַקטער שווישפּילער. ער קען גלענצענד שאַפּען כאַראַקטערע, און אין יעדען כאַראַקטער צייגט ער זיך באַמת פאַר אַן אַנדערען. ער שפּילט, למשל, אין אַן אַפּערעטע ״די פּרייליכע משפּחה״, קומט אים אויס זיך איי- ניגע מאַל צו פאַרשטעלען אין פאַרשידענע טיפּען. אין יעדען טיפּ איז ער גאַנץ אַנדערש, העכסט נאַטירליך און כאַראַקטעריסטיש. ער ענטוויקעלט אויך זייער גוט אַ דראַמאַטישע כאַראַקטער דאַלע. ווען ער האָט געשפּילט אַלס איזידאָר אין ליבני׳ס ״קינדער פאַרגעסען ניט״ האָב איך פאַרציי- כענט :

״מ. מאַרקאָוו האָט געשפּילט גלענצענד אַלס איזידאָר. ער האָט דעם איינפאַכען, פּראַסטען איזידאָר דערהויבען צו אַ פּערזאָן מיט אייגענאַר- טיגקייט, איינפאַך צו אַ פּערזענליכקייט״. ער האָט באַזונדערס גוט אַרויס- געבראַכט די גוטמוטיגקייט פון דעם כאַראַקטער, וואָס ער האָט פאַרגע- שטעלט, און צו דער זעלבער צייט האָט ער זייער קרעפּטיג דראַמאַטיש

עמאציאנעל אויסגעדריקט זיין פראטעסט און זיינע ליידען אינ'ם קאמף פאר דער ליבע פון זיין פרוי.

מארק מארקאוו האט אויך געשפילט אין סטרינדבערג'ס „פאטער“. ער איז געווען אַ אימפּאָזאַנטער ריטמיסטער. זיין אויסזען איז געווען פראַכטפול, שלאַנק, אינטעליגענט, באַאונרוהיגט פון אַ אידעע פיקסע. ער איז געווען יעדען מאָמענט אינטענסיוו. באַזונדערס אין דער צווייטער פאַרשטעלונג האָט ער אַרױסגעבראַכט קרעפטיג די איבערלעבונגען פון אַדאַלף. זײַן פנים און זײַנע אױגען האָבען אױסגעדריקט דעם שטורם אין זײַן מוח.

כאַראַקטעריסטיש איז ער געווען אַלס וואַלדמיר אין די יתומה. ער האָט ניט פאַרגעשטעלט גלאַט אַ צאַצקעדיגען לעבע-יונג, נאָר אַן איבער-געפירטען בן-יחיד, וואָס לאָזט זיך וואוילגיין, ווען ער האָט אַ געלעגענ-הייט. די סצענע זײַנע מיט דער משפּחה, ווען ער שטייט שכור און האַלט זיך דאָך פּעסט בײַ זײַן שידוך מיט האַסיע, איז געווען פּראַכטפול.

אַלס רײמאַן אין „מאָדאָם איקס“ האָט ער זיך אױסגעצײכענט מיט זײַן שענעם און שטאַרקען שפּילען, באַזונדערס מיט זײַן פּראַכטפולער פאַרטיידיגונגס רעדע אין דער געריכט סצענע, וואָס ער האָט געזאָגט מיט ריכטיגער באַטאָנונג און אַראַטאַרישער קראַפט.

מארק מארקאוו האט געשפילט מיט גרויס ערפאלג פילע אַנדערע ראָלען, איינגעשלאָסען געזאַנגס ראָלען. ער זינגט האַרציג און אין אַ שטע-נעם טאָן. ער איז אויך אַ פעהיגער רעזשיסאָר, און נויטיגט זיך נאָר אין אַ רייכערען רעפּערטואַר פון בעסערע ליטעראַרישע פּיעסען...

ע ט אַ ט אַ פ פ ל איז אַ פּילזײטיגע קינסטלערין. זי איז אַ טאָ-לענטירטע קאָמעדיענע, איר שפּילען כאַראַקטער ראָלען איז פּראַכטפול. זי זינגט אויך זייער האַרציג, קרעפטיג און מעלאָדיש. זי איז צו דער זעלבער צײַט אַ גוטע דראַמאַטישע שױשפּילערין. איר װירדײַגע האַלטונג אױף דער בינע און איר קלידונג מאַכט זי אױך פאַר אַ שענער גראַנד דאַמע.

אַ דאַנק איר װירדײַגע האַלטונג און שטאַרקען שפּילען האָט זי זײער גוט דורכגעפירט די ראָלע אַלס לאַוראַ אין „פּאָטער“. דער סאַראַקאָז איז אפילו בײַ איר ניט זײער בולט אַרױסגעקומען, אָבער זי האָט די גאַנצע צײַט אימפּאַנירט, און ס'האַט אױסגעזען נאַטירליך איר װילען צו באַהער-שען דעם מאַן.

זייער אינטערעסאַנט האָט עטאַ טאַפּעל געשפּילט אַלס האַסיע אין גאַרדני'ס „יתומה“. איך האָב פאַרצײכענט:

„זי האָט געשאַפען אַן אייגענע האַסיע, ניט אַזאַ טעאַטראַלע, ניט אַזאַ געקינצעלטע; איר האַסיע איז געווען אַ נאַטירליכע, אַ זײער כאַראַקטע-“

ריסטישע. אירע ליידען זיינען אַרויסגעקומען טיף אויסגעדריקט עמאָ-
ציאָנעל, ערגרייפענד, אינערליך.

„אירע לוסטיגע סצענעס זיינען געווען איינגעהאלטענער, שטילער.
ניט אַזוי שטאַרק קאָמעדיע־מעסיג, אָבער דערפאַר זיינען אירע מאָמענט-
טען פון בענקעניש נאָך דער פרייער נאַטור פון דאָרף געווען פערלדיג ;
איר זינגען דאָס האַרציגע לידעל פון בענקשאַפט איז געווען זענווכט־אויס־
דרוק אין בעסטען זין. זייער גוט און נאַטירליך זיינען געווען אירע אי-
בערגענגע פון ערנסטקייט צו לוסטיגקייט.

„איר לעצטער אַקט איז געווען גאָר געלונגען. זי האָט געשפילט מיט
אַזאַ נאַטירליכער אינטענסיוויטעט, מיט אַזוי פיל אמת'ער איבערלעבונג,
דאָס זי האָט יעדען געשמידט צו די וואונדערבאַרע באַוועגונגען פון איר
באַוועגליכען פנים און צו די ווערטער, וואָס זיינען אַרויסגעקומען פון
אירע ליפען מיט טיפען נאַטירליכען פאַטאַס.“

איר שענער שפילען אַלס צינג און „די גרינע פעלדער“ ; און איר
פיינער שפילען און זינגען אין דער נאַאיווער ראַלע אין דער אָפערעטע
„יאָסעלע און פייגעלע“ האָבען געמאַכט אַ זייער גוטען איינדרוק.

מיט פיל עמאָציאָנעלע קראַפט האָט עטאַ טאַפּעל געשפילט אַלס
זשאַקלען אין „מאָדאָם עקס“. אירע פראַכטפולע דראַמאַטישע אויסדריקע
אין ערשטען אַקט און אין די שלום סצענעס פון דער פּיעסע, און איר
כאַראַקטער־פאַרשטעלונג אין צווייטען אַקט האָבען געמאַכט אַ שטאַרקען
איינדרוק.

מאַרק מאַרקאָוו און עטאַ טאַפּעל וועלען נאָך האָבען גרויסע ער-
פאַלגען.

נ.ו. נאָך שווישפילער און שווישפילער׳נס

עס האָבען ביי אונז געשפילט נאָך קינסטלער און קינסטלער׳נס.
איך וויל זיי דערמאָנען :

י ע ק ב ק א ל י ד איז געווען אַ שענער און פעהיגער שווישפּי-
לער. אויף אים קען מען אויך זאָגען, אַז דאָ ביי אונז האָט ער געלערענט
די בינע. ער האָט געשפילט פאַר אַ פאַר יאָר אין פּאַוויליאָן טעאַטער. מען
האַט פון אים ערוואַרטעט, אַז ער זאָל ווערען אַ קינסטלער מיט אַ באַרימ-
טען נאָמען. האָט אים אָבער אַ גרעסערער גליק געטראָפּען : ער האָט
זיך באַקענט מיט מאַלי פּיקאַז, אַן אָפּערעטען קינסטלערין פון בעסטען
מין ; זי האָט זיך אין אים פאַרליבט, און זיי האָבען חתונה געהאַט. ער איז
מיט אַט דער אמת'ער מ צ י א ת אַרומגעפאַרען אויף דער וועלט און
— ער האָט מער ניט געהאַט קיין באַדירפניש צו זיין אַ שווישפּילער, ער

איז געווארען א זייער ערפאלגרייכער דירעקטאר, מיט זיין ווייב'ס כח און אייגענער חכמה.

מאלי פיקאן האט אויך ביי אונז גאסטראלירט, אבער זי האט דא אין אידיש בלויז געגעבען קאנצערטען. באלאנגט דאס שוין צו אן אנדער קאפיטעל. (זעט ווייטער).

מאדאם פאסקעוויטש — א שוישפילערק, געקומען פון רומעניען, האט געשפילט מיט מאסקאוויטש'ן. איר שפילען איז געווען אין א שטילערן טאן. זי האט זייער נעט דורכגעפירט הויפט דאלען אין גארדינ'ס פיעסען, און אין אנדערע ווערק פון וועלט דעפערטואר.

דאראוויס מאן, אן אמעריקאנערין (ניט פון געבורט); געקומען איז זי צו אונז אין 1928 מיט איר מאן אנשעל שור. אין דער יור גענד איז זי געווען א סוברעטיין, שפעטער איז זי געווארען א דראמאטיסטין. זי האט זיכער געהאט גרויסע פעהיגקייטען. דא ביי אונז איז זי אויפגעטרעטען אין איר מאנ'ס מעלאדראמען. גאנץ שטארק, אבער אויך שטארק איבערגעטריבען.

בעסיטא מאשעווסקי, א טאלענטירטע סוברעטיין פון אמעריקא. זי האט בלויז איין מאל גאסטראלירט אין פאווייליאן טעאטער אין 1924. זי האט פארגעשטעלט לעבעדיג, אינטערעסאנט און כאראקטעריסטיש פארשידענע קאמישע טיפען. אבער די פארשטעלונג וואס זי האט געגעבען האט בכלל מער געפאסט פאר סקיצען אין א וואדעוויל טעאטער, ווי צו זיין א פיעסע.

יוליוס אדלער האט אויך געגעבען אייניגע גאסטראלען אין לאנדאן. איך בין דאמאלט גראד ניט געווען אין דער היים, און האב אים פאלגליך ניט געזען.

ראזעבריה, די פרוי פון שילינג, א זייער צאפעלדיגע סוב-רעטיין, כאטש זי איז געווען פעט. מען האט זיך געקענט וואונדערען, ווי אזא פעטליכע פרוי קען זיך אזוי לייכט באוועגען. זי איז געווען גאנץ פעהיג.

מיניאקסעלראד האט געשפילט דא אייניגע סעזאנען. זי האט הויפטזעכליך געשפילט מיט קראפט הויפט דאלען אין מעלאדראמען; זי האט אויך קרעפטיג געזונגען.

קלארא מארגאלין, מיניאקסעלראד'ס שוועסטער, געד שפילט צייטווייליג און ביי געלעגענהייט אין לאנדאן.

איזידאר מעלצער, א כאראקטער קאמיקער — מער קאמיקער ווי כאראקטער... ער האט געשפילט מיט יאזעף קעסלער, און

אויך מיט דאָראַ ווייסמאַן. ער איז געווען אַמוזירענד, אָבער האָט געשפּילט אָן אינערליכען געפּיל.

נײַטען רײכטער, געווען בײ אונז אַ קאָמיקער, געשפּילט אין אַ וואַדעוויל גערופּען „ליריק טעאַטער“. ער איז דאָן אַוועקגעפּאַרען קײן אַמעריקאַ, און דאָרט זיך אָבגעגעבען מיט אַגענטור פאַר טעאַטער און פּילמס. ער האָט זיך אַרויסגעצײגט פאַר אַ בעסערען געשעפטסמאַן.

לעאַניד סאַקאַלאַוו, האָט בײ אונז גאָסטראַלירט אין יולי 1930. ער האָט אויפגעפירט „אויפֿן טײך“, אַן אַלטמאָדישע דראַמע פּון ש. י. קאָזײניץ. זי האָט ענטהאַלטען זײער שטאַרקע דראַמאַטישע סצענעס, וועלכע האָבען געגעבען מעגליכקײטען דעם הויפּט שוישפּילער צו צײגען זײן טאַלאַנט. לעאַניד סאַקאַלאַוו האָט געשפּילט די הויפּט ראָלע. ער איז אַ רעאַליסטישער שוישפּילער, וועלכער איז טרײ צום כאַראַקטער, און דריקט אויס נאַטירליך די איבערלעבונגען. ער האָט שטאַרק דראַמאַטיש טיש דורכגעפירט די הויפּט סצענעס, אָבער ס׳האַט אים געפּעלט גענוג עלאַסטיצטעט פאַר די איבערגענגע. עס האָט זיך נײט באַמערקט קײן שוואַנג, ווען דאָס האָט זיך גראַדע געפּאַדערט.

עס איז מיט אים אויך געווען זײן פּרוי נײאַ, אַ שוישפּילערין וואָס שפּילט קרעפּטיג און מיט פאַרשטענדניס, אָבער דער טאָן פּון איר שטימע איז נײט געווען שטענדיג צוגעפּאַסט צו דעם פאַרגעשטעלטען מאַמענט.

איזידאַר בּוּזעט, איז אַהער געקומען נאָך מיט יעקב אַדלער און איז געבליבען שפּילען צוערשט מיט סערע אַדלער, און נאָך דעם אַליין נאָך עטליכע סעזאָנען. ער האָט צווישען אַנדערע פּיעסען אויפגעפירט אין פּאָויליאַן טעאַטער אין דעצעמבער 1931 רעמאַרקס „ביים מערב פּראָנט קײן נײעס“. עס איז געווען אַ אינטערעסאַנטע מלחמה פּיעסע, אין וועלכער ס׳איז איבערגעגעבען געוואָרען דער שוידער, וואָס לײדען דען דורך מלחמה ענטהאַלטען, און דער פּאַטהאָס וואָס אַזעלכע לײדען רופּען אַרויס.

בוּזעט איז געווען אַ „קאַלטער“ שוישפּילער, אַ צו רוהיגער, אָבער ער האָט געשפּילט מיט פאַרשטענדניס די ראָלע אַלס פּאָול. ער האָט בכלל מער אַרויסגעבראַכט כאַראַקטער, ווי אויסגעדריקט טעמפּעראַמענט.

מוניסערעבראַוו, אַ שענער אינטעליגענטער שוישפּילער און זײנגער, האָט געזונגען מיט געפּיל, און אויך קרעפּטיג געשפּילט דראַמאַטישע ראָלען. ער איז געווען דאָ אין 1924.

רוּת רענע, אַ שענע זײנגערין און שוישפּילערין. זי האָט דאָ געשפּילט אין דער זעלבער צײט ווי סערעבראַוו. איר זײנגען איז מיר בע-

סער געפעלען זוי איר שפילען. זי האָט געהאַט אַ שענע קרעפטיגע שטיי-
מע, ווען אפילו ניט מיט טיפען געפיל אויסדרוק.

ה ע ר י ט ש י י ק א ו ס ק י , אַ פעהיגער זינגער און שוישפּי-
לער, וועלכער איז ליידער איבערגעפירט געוואָרען, ווייל ער האָט ניט
געפונען פּולע באַפרידיגונג בלויז אין זינגען און שפּילען...

ס אַ ל אַ מ אַן ש ט ר אַ מ ע ר , אַ פעהיגער זינגער און שוישפּי-
לער, מיט אַ ברייטען זשעסט, און פאַרנעם. אַ טעאַטראַל אפילו
אין לעבען. ער האָט געשפּילט אינטערעסאַנט ליבהאַבער ראָלען.

ק ל אַ ר אַ ש ט ר אַ מ ע ר , האָט געשפּילט מיט איר מאַן. איר
זינגען איז ניט געווען זייער געלונגען. אָבער זי האָט גאַנץ נעט געשפּילט
ראַמאַנטישע ראָלען אין פּיעסען. זי האָט ניט שלעכט פאַרגעשטעלט לידיאַ
אין אַרציבאַשעף'ס "סאַנין".

ח נ ה ג ר אַ ס ב ע ר ג , אַ זייער פעהיגע כאַראַקטער שוישפּילע-
רין, אַ קאָמעדיענע, ניט פון די זייער עדעלע, אָבער פול מיט לעבען; זי
האָט זיך באַנוצט אין שפּילען מיט דאָס וואָס ווערט גערופען ביי אַנדערע
"סעקס-אַפּיעל".

ה ע ר מ אַן פּע נ י ג ש ט י ין , אַ שענער זינגער און פעהי-
גער כאַראַקטער שוישפּילער. ער האָט געשפּילט מיט מישאַ פּישזאַן און
יאָזעף קעסלער. ער האָט אַמוזירט און אויך גאַנץ שען געשפּילט.

ש ו ש נ ה , אַ זייער אינטעליגענטע שוישפּילערין פון וואַרשאַ;
געווען פאַסיג פאַר ראַמאַנטישע ראָלען. ניט איבעריג טיף אין עמאַציאָ-
נעלען אויסדרוק, אָבער אינטערעסאַנט אַלס פּערזענליכקייט.

פ אַ ס ט ע ל , אַ זייער פעהיגער זינגער און כאַראַקטער שוישפּי-
לער. ער האָט באַזונדערס גוט געשפּילט אין קאַלמאַנאָוויטש'עס פּיעסען,
אין די "איביגע באַראַנים", אין אויפגעקומענע גבירים, און נאָך אַזעלכע.
ער איז געווען זייער אַמוזירענד, און גאַנץ נאַענט צום לעבען; ער האָט
אויך באַזעסען אַ געוויסען אייגענאַרט.

ה י י מ י פ ר י ז אַ נ ו ט , איז מער נאַכאַמער ווי שאַפּער אויף דער
בינע. זיין שפּילען איז מעכאַניש, ניט וואַרים גענוג, אַן אינערליכען ברען.
אפילו זיינע אויסדריקע פון וליבע זיינען אויך אַרויסגעקומען מעכאַניש.

א י ז י ד אַ ר א ש כ נ ז י , אַ דירעקטאָר פון אַ אידישען טעאַ-
טער אין יאַסי, רומעניען, האָט דאָ געשפּילט אַ סעזאָן אין פּאָויליאַן טע-
אַטער, אין 1912-1913; האָט באַלאַנגט צו דער שולע פון מעלאַדראַמען
און אַפּערטען.

א. ווינאָגראַדאָוו, אַ אינטעליגענטער דראַמאַטישער שוישפּילער, שפּילט מיט קראַפּט. האָט דאָ גאַסטראָלירט אין 1920.

משה בורשטיין, זינגער־שוישפּילער, בעסערער זינגער. ער האָט געהאַט אַן אייגענעם טעאַטער אין פּאַריז.

י. זאַנגער, אַ שוישפּילער מיט נייגונג צו אַפּערעטע, האָט ניט שלעכט געזונגען. ער האָט דאָ געשפּילט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. פון דאַנען איז ער געפאַרען קיין אַמעריקאַ. ער האָט דאָרט אויך אַנגעשריבען אייניגע אַפּערעטען.

י. באַזשיק, אַ זייער פּעהיגער כאַראַקטער שוישפּילער פון פּוילען. אויך האָב געהייסען אים ברענגען קיין ענגלאַנד; ער האָט גע־שפּילט מיט באַראַטאָוו א. א. איז ער ערשינען אויף דער בינע איז ער פּאַלשטענדיג געווען דער כאַראַקטער, וועלכען ער האָט פאַרגעשטעלט. ער האָט זיך אויך באַזונדערס אויסגעצייכענט אַלס ר' עליע אין לייוויקס „שמאַטעס“. ניט נאָר האָט ער אויסגעדריקט די לירישקייט פון אַלטקייט, נור ער האָט אויך אויפּגעהאַלטען די רעאַליטעט פון שמאַטע קלויבער.

חנה סאַנדלער, אַ וואַרשאווער שוישפּילערין, האָט דאָ געשפּילט אין 1927 און נאָך אייניגע סעזאָנען. האָט געקענט גוט פאַרשטע־לען מיטעלע כאַראַקטער ראַלען.

ציליע ליפּצין, אַ שוישפּילערין פון צווייטען דור. זי האָט דאָ געשפּילט אַ פּאַר יאָר מיט מאַסקאָוויטשין און אַנדערע. זי האָט גע־שפּילט נעט אָבער ניט מיט גרויסען פאַרנעם.

מאַקס בריין, אַ אינטעליגענטער כאַראַקטער שוישפּילער מיט אַ נייגונג צו קאָמיום. איז געוואָרען סעקרעטאַר פון אידישען קינסטלער פאַראיין אין וואַרשאַ.

סאַניאַ גורסקאַ, אַ אינטעליגענטע שוישפּילערין, האָט דאָ געשפּילט אַ קורצע צייט אין 1915-1916.

מאַקס געבעלס און דזשעני גאַלדשטיין, דער קעניג און קעניגין פון אַמעריקאַנער אידישער מעלאָדראַמע. לויט מיין באַגריף איז זייער טראַן ניט געווען קיין הויכער. זיי האָבען דאָ גע־שפּילט אַ גאַנץ קורצע צייט. זיין שפּילען איז בלויז געווען קונץ. איר שפּיל־לען איז געווען עמאַציאָנעל שטאַרק — צו שטאַרק.

י. גרוֹדבּער, האָט דאָ געשפּילט נאָך אַלס זינגערמאַן; באַזיצט טאַלאַנט און פאַרשטענדניס; האָט באַדאַרפט זיך ענטוויקלען.

פעני לובריצקי, אַ געבוירענע אין לאַנדאַן. זי האָט גע־שפּילט קינדער ראַלען אונטער זיגמונד פיינמאַן. זי איז נאָך גאַנץ יונג

אָוועק קיין אַמעריקאַ מיט איר פאַמיליע. דאָרט איז זי געוואָרען אַ באַדיי-
טענדע סוברעטיין און זי האָט אויך געשפּילט ערשטע ראָלען אין מוזיקאַ-
לישע פּיעסען. זי האָט דאָ גאַסטראָלירט מיט לודוויג זאַץ אין 1930-1931
און זיי האָבען געהאַט אַ באַדייטענדען ערפּאָלג.

איר שוועסטער גאַלדע און איר ברודער דייוו לובריצקי, אויך געבוי-
דענע אין לאַנדאָן, שפּילען טעאָטער אין אַמעריקאַ. דייוו האָט אויך
דאָ גאַסטראָלירט. ער צייכענט זיך אויס אין טאַנצען.

ו ו א ל ד ע מ א ה ה י י נ צ ע , ניט קיין איד, אָבער ער האָט
געשפּילט גאַנץ שטען אידיש טעאָטער אין גראַנד פּאַליי. ער האָט מיט
קראַפט געשפּילט אַלס עדגאַר אין סטרינדבערג'ס „טויטען טאַנץ“. איז
אויך ערשינען אין פּילע אַנדערע פּיעסען. ער האָט איינדרוקספּול דורכ-
געפירט רעזאָנער ראָלען.

זיין אידישע פרוי, ע ו ו א ו י י ד ע מ א ון , איז ערשינען אין
די הויפט פרויען ראָלען פון די פּיעסען, אין וועלכע זי האָט צוזאַמענגע-
שפּילט מיט איר מאַן. זי איז ערשינען אַלס אַליסא אין „טויטען טאַנץ“.

פ א ל י א ק א ו ו , אַ פּעהיגער כאַראַקטער קאַמיקער, שפּילט מיט
איבערטרײבונגען.

פ א ל ו ו י נ א , אַ מוטער ראַליסטיק, שפּילט מיט פאַרשטענדניס,
ניט מיט פּיל טעמפּעראַמענט.

ל ע א ון ט ר ו י מ א ון , האָט אָנגעהויבען שפּילען טעאָטער אין
לאַנדאָן, געוואָרען נאָך דעם אַ כאַראַקטער שווישפּילער אין פּאַריוז. באַזיצט
פאַרשטענדניס, אָבער מער טעמפּעראַמענט וואַלט אים געווען צונויף גע-
קומען.

א ה ר ון נ א ג ע ר , אַ פאַרפאַסער פון בורלעסקען און מעלאָדראַ-
מען, וועלכער האָט זיי אויך אויפגעפירט און אין זיי געשפּילט. ער האָט
פאַר אַ צייט געהאַט אין לאַנדאָן אַ וואַדעווייל טעאָטער. ער האָט אויך גאַס-
טראָלירט אין פּערעגאַן מיט יאַזעף קעסלער און דייענע פּיינמאַן.
זיין פּיעסע „דער לוסטיגער פּויגעל“ איז פּילע מאל דאָ געשפּילט געוואָרען
באַזונדערס פון יאַזעף שערמאַן.

י . פ ר י ד מ א ון , אַ אינטעליגענטער מענש, מיט גרויסען אינ-
טערעס אין טעאָטער, אָבער זיין שפּילען איז געווען שוואַך.

פ . ו ו א ר ש א ו ו ס ק י , איז געווען באַשעפּטיגט ביים פּאַויליאָן
טעאָטער פון ה' בלומענטאַל און פעני וואַקסמאַן. ער האָט אַפט געשפּילט
קליינע ראָלען.

28. אפערעטען קינסטלער

אפערעטען האָבען פאַרנומען אַ גרויסען פּלאַץ אין אונזער אידישען טעאַטער, און פילע באַרימטע אַפערעטען קינסטלער און קינסטלערינס האָבען אויך אין מיין צייט געשפּילט אין לאַנדאָן:

די ערשטע האָב איך געזען מאַדאַם צוויבעל, אַ טיפּיטשנע גרויסע פּרימאָדאַנאַ. זי האָט אַממיינסטענס געזונגען אין די ראַלען פון העלדינס אין אברהם גאַלדפּאָדענ'ס אַפערעטען.

מאַדאַם צוקערבערג, אַ עדעלערע פּרימאָדאַנאַ מיט אַ לירישער סאַפּראָנאַ. זי האָט זייער שטאַרק געזונגען. זי איז אַהער געקומען מיט איר מאַן. זיי זיינען פון דאַנען געפאַרען קיין אַמעריקא מיט באַריס טאַמאַשעווסקי. מיט פילע יאַרען שפּעטער איז זיי געקומען מיט טאַמאַשעווסקי'ן. זיי האָבען דאָ געשפּילט זייער שטאַרק די אַפערעטען: „דער חזן און די חזניטע“ און די זייער אינטערעסאַנטע מוזיקאַלישע פּיעסע „איך און דו“, אין וועלכער עס האָט זיך אַבגעשפּיגעלט זייער אייגענער לעבען.

באַריס טאַמאַשעווסקי איז געווען אַ באַרימטער קינסטלער. ער האָט געשפּילט אין דער יוגענד ליבהאַבער ראַלען; האָט אויך געקענט שפּילען דראַמאַטישע ראַלען, און האָט געהאַט גוטע פאַרשטענדניס פאַר דראַמען. אים איז געווען צו פאַרדאַנקען, וואָס מען האָט געשפּילט אין אַמעריקא אין אידיש הויפטמאַג'ס „וועבער“. אָבער טאַמאַשעווסקי האָט זיך באַזונדערס געווידמעט צו פאַרפאַסען און אויפפירען אַפערעטען און מוזיקאַלישע פּיעסען. ער האָט געהאַט גרויסען ערפאַלג מיט אַזעלכע פּיעסען ווי „דאָס פינטעלע איד“, „דער בר מצוה בחור“, און נאָך אַזעלכע אידישע סענטימענטאַלע, נאַציאָנאַלע פּיעסען. וועגען זיין אינטערעסאַנטען רעוויו „אַלטע לידעלאַך“ און זייער שטאַרקע שפּילען אַלס גאַלדפּאָדען אויף דער עלטער, האָב איך שוין פּריער געשריבען. באַריס טאַמאַשעווסקי איז געווען אַ אינטערעסאַנטע, ווען אפילו ניט אַ זייער סימפּאַטישע, פיגור אין דער געשיכטע פון אידישען טעאַטער.

די ערשטע אידישע אַפערעטען זיינען געווען מער אַדער וועניגער פון קלאַסישען כאַראַקטער געבויט אויף ביבלישע און היסטאָרישע מאַטעריען. שפּעטער האָט מען אָנגעהויבען שאַפּען די מאַדערנע אַפערעטען, רעוויוען און מוזיקאַלישע קאָמעדיען.

די קעניגין פון דעם מין איז געווען קלאַראַ יאַנג, אַ קאָמעדיענע פאַר עקסעלאַנס. זי האָט געזונגען, געשפּילט און געטאַנצט מיט פיל ברען און שטאַרקייט. אויף איר האָט מען געקענט פאַלשטענדיג זאָגען, אַז די בינע האָט געשפּילט און געטאַנצט צוזאַמען מיט איר. די

בינע איז געווען פול מיט איר ווען זי איז ערשינען. זי האָט דאָ גאָסטראַ-
לירט אין 1911 און אין 1914. איז דאָ ערשינען אַלס חאַנטשע
אין „חאַנטשע אין אַמעריקאַ“, מיט וועלכער זי האָט פאַרכאַנטשעט...
איר שפּילען אין הויזען אויף דער בינע איז געווען אַ נייעס אין
אידישען טעאַטער. זי האָט געברענגט אַ וועלט. דער מין פאַרשטעלונגען
איז מיר ניט שטאַרק געפעלען, אָבער אין דעם טאַלאַנט פֿון קלאַראַ יאַנג
האַט קיינער ניט געקענט צווייפלען.

איר מאַן ב ע ר נ אָ ר ד י אַ נ ג , אַ אינטעליגענטער שוישפּילער
פון עלטערען דור, איז אויך געווען צוזאַמען מיט איר אין לאַנדאָן. ער
האַט דאָ ניט געשפּילט. ער איז געווען איר אַדמיניסטראַטאָר.

י ו ל י ו ס נ אַ ט אַ נ ס אַן , אַן אָפּערעטען שוישפּילער מיט
קונצען, האָט דאָ געשפּילט אַ פאַר וסעזאָנען אין פּאַוויליאָן טעאַטער אין
1931-1932. ער זינגט שעה, טאַנצט גאַנץ לעבעדיג און מאַכט האַקוס-
פּאַקוסען, איז ער, פאַרשטייט זיך, זייער ערפּאָלגרייך ביי יענעם עולם,
וואָס ערוואַרט פון טעאַטער ניט קיין אַנדערע זאַך, ווי מען זאָל זיי אַמוזי-
רען. ער האָט דאָ אויפגעפירט גאַנץ שעה די אָפּערעטע „זיסע מאַמענטען“
און האָט געשפּילט מיט ערפּאָלג די הויפט ראַלע אין איר. ער האָט נאָכ-
געזונגען אַ ליד וואָס טאווער האָט געזונגען. דאָס מער ווי אַלץ האָט גע-
זיכערט דעם ערפּאָלג, כאַטש, ס'פאַרשטייט זיך, אַז ס'האַט גאָר ניט גע-
קענט זיין קיין פאַרגלייך. אים האָט געפעלט קאַנטראַל צו זיין אַ גרויסער
שוישפּילער.

אַ ו נ אַ נ אַ ט אַ נ ס אַן האָט געשפּילט צוזאַמען מיט איר מאַן.
זי שפּילט אַלס פּרימאַדאַנע, אָבער זי באַזיצט באַשרענקטע מעגליכקייטען.

פ ס ח ' ק ע ב ו ר ש ט י ין , אַ זייער לעבעדיגער אָפּערעטען
זינגער און שוישפּילער. באַזיצט פיל זין פאַר קאַמיוז, שפּילט מיט מער
קאַנטראַל, ווי אַנדערע שוישפּילער פון זיין מין. ער איז געווען גאַנץ ער-
פּאָלגרייך ובעת ער האָט גאָסטראַלירט אין פּאַוויליאָן טעאַטער.

ו ו י ט ל ע ר , אַ יונגערער אָפּערעטען שוישפּילער, האָט אויך דאָ
געהאַט ערפּאָלג. ער האָט גאַנץ שעה געשפּילט, פיל שטילער ווי אַנדערע
בוף-קאַמיקער.

ה י י מ אַן און אַ נ אַ י אַ ק אַ ב אַ ו ו י ט ש , באַקאַנטע
אָפּערעטען שוישפּילער פון פּוילען, האָבען דאָ געשפּילט בעת אַ צוריק-
רייזע פון זיך אַמעריקאַ. זיי האָבען געהאַט ערפּאָלג. זי איז געווען אַ פּרי-
מאַדאַנע און ניט שלעכט געזונגען. ער האָט זיך אויסגעצייכענט מיט לע-
בעדיגקייט און מיט טאַנצען.

מײַכאַל מיכאַלעס קאַ, אַ טאַלענטירטער שוישפּילער און זינגער. האָט זיך אַממיינסטענס אויסגעצייכענט אין מוזיקאַלישע קאַמעדיען און אָפּערעטען. אָבער ער האָט אויך געשפּילט אין ערנסטערע פּיעסען. ער האָט דאָ גאַסטראָלירט אין פּאַויליאַן טעאַטער ביי מר. בלומענטאַל און פעני וואַקסמאַן אין 1932. ער האָט געמאַכט אַ זייער גוטען איינדרוק מיט זיין זינגען און שפּילען. ס'איז געווען קענטיג, אַז ער באַ-לאַנגט צום בעסטען קלאַס שוישפּילער, כאַטש ער ערשיינט אין אָפּערע-טען.

פּאַול ברייטמאַן און וועראַ קאַניעווסקאַ, אַ קינסטלער-פּאַר פּון פּוילען. זיי האָבען געשפּילט אַממיינסטענס אין אָפּערעטען. זיי האָבען ניט שלעכט געזונגען און געטאַנצט; ער איז שלאַנק און שפּילט ניט מיט איבעריגען טעמפּעראַמענט. זי שפּילט ניט שלעכט אין די אָפּערעטען. זי איז ערשינען אַלס נחמה'לע, די הויפט פּרויען ראַלע אין „דוכוס“. זי איז ניט געווען גענוג פּאַסיג, אָבער זי האָט געשפּילט מיט פּאַרשטענדניס און אינטערעסאַנט.

מרים קאַראַלאַוואַ, אַ קאַמעדיענע, מיט פּיל לעבען, טאַלאַנט און שענער שטימע. זי האָט פּעהיגקייט אַרויסצובריינגען קינסט-לעריש נואַנסען, הן דורך מימיק — זי האָט אַ באַוועגליך פנים; הן דורך אַ שפּיל אין טענער. זי זינגט מיט חן אַ לידעל. זי האָט צוערשט גאַסטראָ-לירט אין פּאַויליאַן טעאַטער. נאָך דעם האָט זי געשפּילט אַ סעזאָן אין גראַנד פּאַלעי מיט ערפּאַלג.

בלומזאַן האָט געשפּילט מיט מרים קאַראַלאַוואַ. ער האָט זייער שען געזונגען באַזיצענדיג אַ גאַנץ קרעפּטיגע טענאַר שטימע.

פּאַני רובּינאַ, אַ זינגערין און שוישפּילערין, מער זינגערין. זי איז אַ טאַכטער פּון אַ חזן און קען זייער גוט זינגען חזנות. זי זינגט בכלל שען; איז דאָ ערשינען מיט ערפּאַלג אין 1931.

בערטאַ קאַרנפּעלד האָט באַזעסען אַ שענע סאַפּראַנאַ שטימע. זי איז געווען בעסער אַלס קאַנצערטיסטין, אָבער זי האָט אויך פּאַר אַ צייט געשפּילט אין אָפּערעטען.

29. לאנדאנער אידישע שוישפילער און שוישפילערינס

לאנדאן האט נאך א גאנצע רייע אידישע שוישפילער און שוישפילער־רינס, אחוץ די אייניגע איבער וועלכע איך האב שוין געשריבען. מאַנכע פון זיי זיינען באַדייטענדע טאַלאַנטען. ווען איך זאל געווען די רייע אַראָנ־זשירען לויט'ן טאַלאַנט וואָלטען זיי זיכער פריער באַדאַרפט דערמאָנט ווערען. אויב איך האָב זיי געלאָזט כמעט צום סוף איז עס נאָר דערפאַר ווייל צו געסט באַצייט מען זיך געווענליך מיט גרעסערער העפליכקייט.

צווישען די ערשטע שוישפילער וועלכע איך האָב געזען אין לאַנדאָן זיינען געווען די ברידער: יאָזעף פיינבערג און הערריס פיינבערג.

יאָזעף פיינבערג האָט געשפילט אַממיינסטענס אינטרי־גאַנטען ראָלען. ער האָט באַזונדערס געקענט פאַרשטעלען ביזע כאַראַק־טערע: דע סאַנטאַס אין „אוריאל אַקאַסטאַ“ איז געווען זיינע אַ שטאַרקע ראָלע. שטרענגע קאַרדינאַלען, פריסטאָרען, אָדער ביטערע אַנטיסעמי־טען האָט ער געקענט פאַרשטעלען אויפ'ן געהעריגען אופן. ראָלען וואָס האָבען אים געפאַסט, ווי כאַצקעל דראַכמע אין „גאַט, מענש און טייפּעל“, האָט ער אויך גאַנץ פאַסיג געשפילט. זיין מאַנעריזם צו וואַרפען מיט די האַנד און אויך זיין שטרענגער לשון האָבען אים געשטערט צו שפילען געווענליכע ראָלען. אים האָט אויך געפעלט ברייטערע קולטור. ער האָט אין טעאָטער נאָך געהאַט אַן אויפגאַבע אחוץ שפילען. ער איז פאַר פילע יאָרען געווען „סטיידזש מענעדזשער“, אַראָנזשירער פון דער בינע.

הערריס פיינבערג האָט אין דער יוגענד געשפילט ערשטע דראַמאַטישע ראָלען. ער האָט באַזעסען טעמפּעראַמענט און אויס־דרוק פון עמאַציע, אָבער אויך אים האָט געפעלט ברייטערע קולטור. ער האָט אויך באַגאַנגען דעם פעלער, וואָס ער פלעגט שטאַרק שרייען. דאָס האָט שנעל איבערגעפירט זיין שטימע־אַרגאַן. אין די שפּעטערע יאָרען האָט ער שוין בלויז געשפילט ראָלען פון עלטערע אידען.

יוסף שערמאַן איז אַן אַ שום ספק געווען אַ זייער פּעהיגער בוך־קאָמיקער. ער האָט געהאַט טאַלאַנט און אַ שענע שטימע צו זינגען קופּלעטען, האָט געקענט גאָר שען טאַנצען, און האָט געהאַט אַ שטעלונג פון אַ „גיגערל“ (אַן אויסגעפּוצטער און פאַרפּומירטער פּראַנט). זיין ער־שיינען האָט געמאַכט אַ גוטען איינדרוק. ער האָט אויך געשפילט ניט שלעכט כאַראַקטער ראָלען אָדער עקסצענטרישע טיפּען. למשל אַלס שמאַי אין „אידישען קעניג ליר“, אין די הויפט ראָלע פון „די גלאַקען“, און אַלס דער ווילדער אין „דער ווילדער מענש“ פון יעקב גאַרדין. זיין הויפט חסרון איז געווען, וואָס זיינע אויגען האָבען זיך שטענדיג

געצילט צו דער גאלעריע, און ווי מאַנכע אַנדערע קאָמיקער האָט ער נישט געהאַט קיין געהעריגען קאָנטראָל אויף זיין לשון. זיי האָבען נישט פאַרשטאַנען די פאַראַנטוואַרטליכקייט, וואָס ליגט אויף דעם געזאַגטן טען וואָרט אין דער עפענטליכקייט. נאָך דעם וואָס ער האָט באַזוכט אַמעריקאַ איז ער געוואָרען מער איינגעהאַלטען. איצט שפּילט ער זאָגאַר ערנסטע ראָלען אין ערנסטע פּיעסען

מאָרײַס אַקסעלראַד האָט אָנגעהויבען שפּילען טעאַטער אין רומעניען אַלס סטאַטיסט אין אַ טרופּע, אין וועלכער מאַגולעסקו האָט געשפּילט. ער האָט פון אים זיכער פּיל געלערענט. טאַלאַנט האָט ער אויך. ער קען זייער גוט פאַרשטעלען לעבענס־לוסטגע קאַראַקטערע, אויך קאַמישע טיפּען. עס שפּרודעלט ביי אים מיט אינטערעסאַנטע קאַראַקטעריסטישע פּרייליכע שטריכען. אָבער נישט שטענדיג האָט ער געברויכט גענוג טעמפּעראַמענט אין זיין שפּילען. ער האָט באַדאַרפט וועלען, אָבער ווען ער האָט געוואָלט האָט ער שען פאַרגעשטעלט אַ טיפּ.

יאַמאַר קאַרויטש שפּילט מיט קאַראַקטער און אייגענאַרט. באַזונדערס צייכענט ער זיך אויס אַלס גייסטליכער, אַלס אינטעליגענט, און אַלס עקסצענטרישער מוזיק דירעקטאָר. זיין באַוועגליך און קאַראַקטעריסטישער פנים העלפט אים פּיל דערין. ער האָט אויך געשפּילט אינטערעסאַנט אַלס דער צדיק אין „דיבוק“ מיט יאַזעף קעסלער. וועגען אים אַלס מחבר פון פּיעסען האָב איך שוין פריער געשריבען אין דעם בוך.

בעקליגאַלדשטיין, אַ טאַלענטירטע שווישפּילערין, זי האָט זיך שטענדיג אויסגעצייכענט אין מוטער־ראָלען, וועלכע זי האָט געשפּילט מיט קאַראַקטער און האַרציגקייט. אַ זייער שענעם טיפּ פון אַ עלטערער פּרוי האָט זי געשאַפען אין דער ראָלע פון שרה חוה אין „מטורף“. זי האָט אויך געשפּילט יונגערע ראָלען, אָבער אַלס מאַמע האָט זי צווישען אונזערע קינסטלער זיך אַמשטאַרקסטען אויסגעצייכענט.

ראַזאַוואַקסמאַן, די פּרוי פון מ. ד. וואַקסמאַן. צוערשט פלעגט זי זינגען, און שפּילען גראַנד דאַמען. שפּעטער האָט זי געשפּילט אַלטע פּרויען קאַראַקטער ראָלען.

שמחה בערגמאַן, איז דאָ געוואָרען פון אַן אַרבייטער אַ שווישפּילער. ער האָט געהאַט גרעסערע אַרגאַניזאַטאָרישע פעהיגקייט ווי שווישפּילערישע.

אַן אַלטער שווישפּילער אין לאַנדאָן איז אויך געווען מגיד סאַן. איך האָב אים שוין נישט געזען שפּילען.

מאַקס גוואַוואַקלי איז געווען מער זינגער ווי שווישפּילער. ער האָט געזונגען זייער שען און קרעפטיג הויפט ראָלען אין אַפּערעטען.

עס האָט דאָ אַמאָל אויך געשפּילט אַ כאַראַקטער קאָמיקער שטרענג. ער האָט גאַנץ אייגענאַרטיג פאַרגעשטעלט קאָמישע טיפּען.

אויך איז געווען אַ שוישפּילער האַמבורגער. ער האָט צום באַדויערן געהאַט אַ טראַגישען סוף.

סערעסילויא, אַ געבוירענע אין לאַנדאָן, האָט דאָ גע־שפּילט קינדער ראָלען. זי איז דאָן ערשינען אין זיך אַפּריקאָ, וואו זי איז געוואָרען אַ פּעהיגע סוברעטיין; האָט געשפּילט לעבעדיג, און זינגט ניט שלעכט. זי רעדט נאָר מיט אַ קוויטש, דאָס שטערט איר אַביסעל. מאַסקאָוויטש האָט זי אַריבערגעבראַכט קיין לאַנדאָן אין 1912. ער האָט איר געגעבען ערשטע ראָלען. זי האָט געשפּילט אַלס מאַשאַ אין „לעבע־דיגען מת“. איצט האָט זי אַ טעאַטער אין בוענאָס אירעס.

סעם לעווענוריט, איז געבוירען אין לאַנדאָן. ער איז געוואָרען אַ זינגער און שוישפּילער, האָט געשפּילט צוערשט אויף דער אידישער בינע, נאָך פאַר מיין צייט, דאָן האָט ער געשפּילט אויף דער ענגלישער בינע אין ענגלאַנד און אַמעריקאָ. ער האָט אויך פאַרפּאַסט טעאַטער לידער.

מאַניאַטשיזיק, האָט געשפּילט פּילע יאָרען אויף דער היגער אידישער בינע אין עלטערע כאַראַקטער ראָלען. אר מאַן עמאַנועל טשיזיק איז אין די יונגערע יאָרען אויך געווען אַ שוישפּילער. ער האָט פאַרפּאַסט לידער, און האָט באַאַרבייט פּרזיס „מאַניש“ אין אַ פּיעסע.

דוד לעוויץ, האָט פּילע יאָרען געשפּילט אין לאַנדאָן, אַממיני־סטענס אין מעלאַדראַמען. אין יונגערע, אַזוי צו זאָגען ברוטאַלע, אָדער פּרימיטיווע, כאַראַקטער ראָלען האָט ער זיך אויסגעצייכענט.

יגאלדשטיין, געווען אַ כאַראַקטער קאָמיקער, וואָס האָט פאַרגעשטעלט ניט קיין געהויבענע טיפּען. אַזעלכע מוזען אויך פאַרגע־שטעלט ווערען אויף דער בינע. ער האָט זיי גאַנץ קאָמיש כאַראַק־טעריזירט.

מעריגאלדשטיין, שטעלט אַם בעסטען פאַר ניט קיין געהויבענע פּרויען טיפּען. זי קען אַזעלכע „ליידיס“ זייער גוט כאַראַק־טעריזירען. זי איז אויף דער בינע שטאַרק לעבעדיג.

פּיניגאלדשטיין, דער זון פון די פּריעריגע צוויי, נאָך אַ יונגער שוישפּילער, קען אויסדריקען כאַראַקטער און טאַנצט שען.

רייטעלראַזענפלד, אַ געבוירענע אין לאַנדאָן, איר מיידעלשער נאָמען איז געווען בלעקער. זי האָט דאָ אַנגעהויבען שפּילען אַלס קינד אין קינדער ראָלען. זי האָט זיך נאָך דעם ענטוויקעלט אַלס

פרימאדאָנאַ. זי האָט אַ סאָפּראָנאַ שטימע, האָט גאַנץ שוין געזונגען און אינטערעסאַנט געשפּילט. זי איז דאָ ערשינען אין נאַציאָנאַל טעאַטער צו זאַמען מיט איר מאָן באַריס נאַוויקאָוו, אַ פּעהיגער שוין שפּילער און זינגער.

איר ברודער א. בלעקער האָט אויך מאַנכע מאָל געשפּילט כאַראַקטער ראָלען.

מאיר צעלניקער, אַ טאַלענטירטער כאַראַקטער קאָמיקער, שפּילט אַ ביסעל געקניסטעלט, אָבער מיט לייכטיקייט און חן. ער איז געווען די הויפט קראַפט אין נאַציאָנאַל טעאַטער, אַדלער סטריט, און האָט געהאַט באַדייטענדען ערפּאָלג.

שרה'לע לאַנדוי, אַ לאַנדאַנער אין פּולען זין, זי האָט אַנֶגעהויבען שפּילען אידיש טעאַטער אַלס קינד, עס פאַרשטייט זיך אין קינדער ראָלען און ווען זי איז נאָך געווען יונג האָט מען איר שוין געגעבן פאַראַנטוואָרטליכע ראָלען. פאַר פּילע פּון זיי איז זי געווען צו יונג, אָבער זי האָט באַזעסען טאַלאַנט, און זי האָט געשפּילט לעבעדיג און שוין. זי איז באַזונדערס געפּעלען ווען זי האָט געשפּילט אַלס ערנאַ, אין דעמאָרקס „קייִן גייעס ביים מערב פּראָנט“. זי איז געווען רירענד אין דער ראָלע. גאַנץ איינדרוקספּול האָט זי אויסגעדריקט אירע פאַרבאָרגענע ליידען דורך דעם וואָס ס'איז דער'הרגיעט געוואָרען פּראָנק, וועלכען זי האָט געליבט.

ש. קאַהן, אַ טאַלענטירטער כאַראַקטער שווישפּילער. ער איז געווען אַ פאַבריקאַנט אין אַנטווערפּען, איז געוואָרען אַ פּליכטלינג אין דער איצטיגער מלחמה. אַ מענש מיט קולטור, מיט קענטעניסע אין תּלמוד, אויך מיט פאַרשטענדניס פאַר וועלט זאַכען. ביי אונז איז ער געוואָרען אַ לעבעדיגער און לוסטיגער שווישפּילער. ער לאַכט פּון צרות און אַמוזירט דעם עולם. ער האָט שוין דורכגעפירט פּילע ראָלען, ווי דער וואַסער-טרעגער אין „די אַלטע היים“ פּון א. וואַלפּשטאַט; דער רב, דער פּאָטער אין דער אָפּערעטע „יאַסעלע און פּייגעלע“; דער אַרבייטסלאָזער אַרבייטער אין „קינדער פאַרגעסען ניט“, אין וועלכער ער האָט אַריינגעוועבט פּילע פּון זיינע אייגענע איבערלעבונגען. גאָר שוין, מיט געהעריגער פּרישקייט און נאַאָוויקייט האָט ער געשפּילט אַלס דער אינגעל אברהם יעקב אין פּרץ הירשביינ'ס „גרינע פעלדער“. ער פאַרשטייט דעם זין פּון וועלען לערנען.

קלאַראַ מייעלס, אַ כאַראַקטער שווישפּילערין, שטעלט פאַר גלענצענד שלום עליכ'ס אידענעס. זי שפּילט בכלל גאַנץ כאַראַקטעריסטיש מוטער ראָלען. זי האָט געשאַפּען אַ זייער אינטערעסאַנטען טיפּ פּון אַ פּאָלקס-פּרוי אין דער ראָלע אַלס מאַרגאַרעט אין „פּאָטער“. זי דריקט אויך אויס קינסטלעריש איבערליכע עמאַציעס.

מייני ווייל א נ ד (מאדאם שערמאן) איז אַ לעבעדיגע און פעהיגע סוברעטיין. זי שפילט כאַראַקטעריסטיש. באַזונדערס שטעלט זי גוט פאַר דעם טיפּ פון בראַנדעלע קאַזאַק. זי זינגט אויך זייער שון אַ לידעל און גייט אַ טענצעל. זי איז בכלל אַ נוצליכע שוישפילערין.

צילי בעל, זינגערין און שוישפילערין, דריקט אויס כאַראַקטער, שפילט אַממיינסטענס אין אַפערעטען. קען אויך שפילען לייכטערע כאַראַקטער ראַלען אין אַנדערע פיעסען.

פרידעלע טעמפל, די מוזיקע פון דער לאַנדאָנער אידישער בינע, אַ יונגע טאַלענטירטע קינסטלערין. זי האָט אַ פּרעכטיגע האַלטונג, שענעם אויסדרוק, פיל באַוועגליכקייט און פאַרשטענדניס. זי מוז קענען גוט אידיש, דאָס איז דער עיקר פון אידישען טעאטער שטאַנד-פּונקט.

לאה יועץ, האָט אַנטייל גענומען אין די בעסטע אַמאַטאָרען פאַרשטעלונגען אין לאַנדאָן פון פיעסען פון שלום אַש, מאַרק אַרנשטיין א. א. זי באַזיצט דראַמאַטישען טאַלאַנט. זי האָט אויך געשפילט מיט מאַדאָם פעני וואַקסמאַן אין פאַרין.

אסתר שטיין, אַ פעהיגע זינגערין און כאַראַקטער שוישפילערין. זי האָט אַראַנזשירט אידישע שטונדען וואָס זיינען געבראָדקאַסט געוואָרען דורך דער ראַדיאָ.

רייטשעל סאַראַקיין (פריער געווען יאַזעפּזאָן) האָט געשפילט אַפט אויף דער אידישער בינע צוערשט סוברעטיין ראַלען, שפּעטער עלטערע פרויען. זי שפילט ניט קרעפטיג, אָבער גאַנץ נעט, אַן איבערטרייבונג.

פעהיגע שוישפילער זיינען אויך ה' און מאַדאָם סעגאַל, ה' און מאַדאָם בויס, י. גאַלדבערג און איצקאוויטש, וועלכער איז אויך אַ גוטער זינגער. זיי האָבען אַלע געשפילט אין נאַציאָנאַל טעאטער.

אַז מען שרייבט פון אידיש טעאטער אין לאַנדאָן טאָר מען אויך ניט פאַרגעסען פּער די נאַציאָנאַל שטויב. ער איז געווען פאַר פילע צענדליגע יאָרען דיריגענט אין פּאַויליאַן טעאטער. אָבער ער איז געווען מער ווי אַ דיריגענט. ער האָט גענומען אַ גרויסען אינטערעס אין די פאַרשטעלונגען און אין דער עקזיסטענץ פון אידישען טעאטער בכלל.

פעהיגע דיריגענטען ביי אונז זיינען אויך י. בערמאַן און גאַס זשאַרעט.

קייטי בראון האָט פאַרפאַסט מאַנכע לידער וואָס זיינען גע-זונגען געוואָרען מיט ערפּאָלג אין אידישען טעאטער. זי האָט אויך גע-מאַכט פאַרוזכען צו שרייבען פיעסען.

30. קאַנצערטיסטען

עס האָבען אונז אויך באַזוכט אין לאַנדאָן אייניגע פון די פיינסטע אידישע קאַנצערטיסטען:

א. מעדוועדיעוו האָט געגעבען אַ קאַנצערט אין פאַר-וויליאָן טעאַטער אין נאַוועמבער 1913 אין באַגלייטונג פון זיין פרוי ראָז-קאַווסקאַ און קאַרפּאָוסקי. זיי זיינען געווען האַרציגע זינגער פון פּאָלקס לידער, סאַלאַס, דועטען און טעראַצעטען. זיי האָבען אַרויסגעבראַכט די גע-פילען, די בילדער, ווי אויך דעם שאַרפּזין און דעם וויץ, וואָס איז פאַראַן אין די לידער. איך האָב דאָמאַלט געשריבען: „מען האָט געהערט וויב-רירען די סטרונעס פון דאָס אידישע האַרץ... אַזאַ קאַנצערט שאַפט ניט נאָר ענטזיקונג, נור וועקט אויך זעלבסט-דערקענטניס ביים פּאָלק“.

ב. איזאַקרעמער, די מייסטער זינגערין פון אידישע און פון אַנדערע פּאָלקס לידער און באַלאַדען, האָט געגעבען אייניגע קאַנ-צערטען אין לאַנדאָן: אין קווינס האַל, אין פּאַוויליאָן טעאַטער, אין קינגס-וועי האַל, אין פיפעלס פעלעס, און אין שאַרדיטש טאון האַל. זי האָט גע-האַט גרויסע טריאומפען. זי איז טאַקע אַ פון גאָט געבענשטע זינגערין. איך האָב וועגען איזאַקרעמער געשריבען:

„זינגט זי אַ ליד ווערט איר אימפרעסיאָנירענדער פנים אַ גאַנצע גאַל-לעריע פון מענשליכע באַראַקטער שטריכען און אויסדריקע פון עמאַציעס. זי בריינגט אַרויס ניט נאָר די קלאַנגען, און ניט פשוט די געפילען, נאָר אויך נשמה וויברירונגען, און הויפטזעכליך דאָס בילדליכע, וואָס געפינט זיך אין ליד. אַ קנייטש פון פנים, אַ זשעסט, אַ באַוועגונג פון קערפּער, און אַ קינסטלערישער דריידעל אין די טענער, און ס'ערשיינט פאַר די אויגען ניט נאָר די זינגערין, וואָס זינגט, נאָר יענער באַראַקטער, פון וועלכען זי זינגט; און ניט נאָר די פּערזאָן, נור אויך די אומגעבונג... אַט די בילדליכקייט וואָס זי בריינגט אַרויס בעת איר זינגען, מאַכט פּאָלקאַמען דאָס ליד, און מאַכט זי פאַר אַזאַ גרויסער קינסטלערין, וואָס רופט אַרויס ענטזיקונג“.

עס איז אונמעגליך אויסצורעכענען די פילע לידער און באַלאַדען וואָס זי האָט געזונגען. „מחותנים גייען“, „לאַמיר זיך איבערבעטען“, און אונז צייליגע אַנדערע, זיינען אַזוי בילדליך און אייגענאַרטיג געזונגען געוואָר-רען, דאָס די קינסטלערין איז געבליבען אונפאַרגעסליך.

אגב, איזאַקרעמער איז אַ קליינענע, אַבער איר באַהערשען די בינע איז איינפאַך אַ פענאַמען. זי ערשיינט ווי אַ קאַלאַס.

ג. מ א ל י פ י ק א ן איז אַ גרויסע פּרימאָדאָנאַ אין אָפּערע-
טען, אירע ערפּאָלגען אַלס אָפּערעטען קינסטלערין זיינען באַרימט אויף
דער וועלט. אָבער דאָ אין לאַנדאָן האָט זי געגעבען בלויז קאָנצערטען.
זי איז אַממיינסטענס ערשינען אין ענגלישע טעאָטערס און האָט שטאַרק
אויסגענומען. זי האָט אויך געגעבען אַ פּאַר אידישע קאָנצערטען. זי איז
אַ זייער טאַלענטירטע קינסטלערין. איר פּאַרשטעלען כאַראַקטערע רופּט
אַרויס ענטזיקונג. זי איז הויפּטזעכליך אַ שוישפּילערין, זי סוגעסטירט ניט
בלוז אַ כאַראַקטער, נאָר זי שטעלט אים טאַקע פאַר מיט אַלע פּישטשעוו-
קעס, און איר גאַלעריע פון טיפּען איז זייער רייך, זי איז זייער פּאַרשידענ-
אַרטיג. זי זינגט אויך זייער האַרציג. און זי האָט געלאָזען אַ אונפאַרגעס-
ליכען איינדרוק. באַזונדערס געלונגען זיינען אירע „חסדימלאַך“ און
יונגע „אינגלאַך“.

ד. חיה'לע גראַבער, האָט אויך געגעבען דאָ פּילע
קאָנצערטען. זי האָט זיכער קינסטלערישע פעיהיגקייטען, אָבער זי מישט
זיי צוזאַמען מיט טעאָטראַלישקייט, און ס'קומט פּילעס אַרויס געקינצעלט.
זי איז פעיהיג אויסצודריקען פּאַטאָס און אַרויסצובריינגען געלונגענע כאַ-
ראַקטער שטריכען, אָבער זי זעצט צו פּיל פּאַזע, און מאַכטע מאַל אויך
שאַרש. פּילעס קומט ביי איר אַרויס מעכאַניש; אָבער זי בלייבט דאָך אינ-
טערעסאַנט און פּאַרשאַפט פּאַרגעניגען.

דער הויפּט כּח פון חיה'לע גראַבער ליגט אין זשעסט. זי איז אויך
פּאַרשידענאַרטיג אין אירע זשעסטען. אין דער מימיק איז זי שוואַכער,
אַרימער אין דער וואַריאַציע. אַ גרויסע מעלה איז ביי איר וואָס זי האָט
אַן אַנגענעמע שטימע. זי זינגט איינפאַך און האַרציג. זי קען אויך שען
און נאַטירליך לאַכען און זי פּאַרשטייט ווי דאָס געהערניג אויסצונוצען.

ה. מריע עליאַס, וועלכע האָט געשפּילט חנוּן אין „דיבוק“
ביי דער „הבימה“ אין מאַסקווא, האָט דאָ געגעבען אַ פּאַר קאָנצערטען
אין גלאַוב טעאָטער און אין פּאַויליאַן. זי האָט פּאַרגעטראַגען די מאַנאַ-
לאַגען פון חנוּן אין ערשטען אַקט פון „דיבוק“. זי האָט אויך פּאַרגעטראַגען
פּרָקס „מאַניש“, „נאָך דער קבורה“, „דריי נייטאַרינס“, א. א. אירע
זשעסטען זיינען געווען אין גלייכע ליניען און דריי-עקיג, עקספרעסיאָניס-
טיש, נאָענט צום קוביסטישען סטיל. עס איז געווען אינטערעסאַנט, ער-
טערווייז האָט עס אויך אויסגעזען לעבעדיג, אָבער דאָך ווייט פון לעבען
צוליב דער סטיליזירטער פּאַרמע פון אויסדרוק.

מרים עליאַס האָט געזונגען האַרציג אידישע לידער און אויך „ניגראַ
ספּיריטשועלס“. זי האָט אַ מעלאָדישע דורכדרינגענדע שטימע, אַ זייער
וואַרימען טאָן, און איר זינגען אידישע לידער איז אַרויסגעקומען איינ-
דרוקספּול, עמאַציאָנעל. אין די „ניגראַ ספּיריטשועלס“ איז זי ניט געווען

אַזוי טיף, עס האָט איר געפעלט די פרימיטיווע סענטימענטאַליטעט פון די ניגערס.

ו. מאָדאַם ראַפּ'י אַנאַווסקאַיאַ האָט געלעבען אַ פּאַר קאַנצערטען אין 1932, זי האָט געהאַט אַ שענע סאַפּראָנאַ שטימע מיט מעגליכקייטען אַרויסצובריינגען די טענער אָן שוועריגקייטען. איר נייגונג איז מער דראַמאַטיש ווי ליריש. זי איז געשולט, און באַזיצט פיל טעמפּעדאַמענט, פּאַרב און מאַדעלאַציאָנס מעגליכקייטען. איר קאַלאָראַ-טור איז ניט שטאַרק פּליסענד, אָבער אַנגענעם. זי צייכענט זיך אויס אין מאַדעלאַציאָנען אין פּיאַניסימאָ. זי איז געווען באַגלייט פּון אַ אויסגעציי-כענטען טריאַ אונטער פּראַפעסאָר זיסערמאַן.

ז. וויקטאָר כענקין האָט געגעבען אייניגע קאַנצערטען אין לאַנדאָן. אַ טאַלענטירטער זינגער, און באַדייטענדער כאַראַקטער קינסטלער. פּראַכטפול שטעלט ער פּאַר אַ רבי'ן. ער איז פּערזענליך פּאַר-העלטניסמעסיג אַ קליינע געשטאַלט, אָבער איז ער אין גרויס און מלבושים פון רבי'ן ווערט ער גרויס, אימפּאַזאַנט; און ער זינגט מיט ברייטען פּאַר-נעם. גרויס איז די פּאַרוואַנדלונג ווען ער זינגט אוקראַינישע לידער. ער ווערט אַ קליינינקער, אַ טיפּישנער, און זינגט אַזוי האַרציג און אַזוי כאַראַקטעריסטיש אונבאַהאַלפען.

ה. דוד ווארדי, אַ זייער פּעהיגער וואַרט קינסטלער אין העברעאיש, מיט פיל אינטעליגענץ און טאַלאַנט. זיין פּאַרשטעלען ביל-דער פון אַלטע פּרויען בלויז מיט אַ טיכעל, אָן גרויס, איז אַ קונסט-שטיק, וואָס באַווייזט די גרויסע קראַפט פון מימיק, וואָס זיין פנים באַזיצט.

ט. הוהיאַעליט, ווארדי'ס פרוי. זיי האָבען ביידע געגעבען אַ פּאַר קאַנצערטען אין לאַנדאָן. זי באַזיצט אַ מוזיקאַלישע שטימע און גרויס פּאַרשטענדניס פּאַרצולייגען מיט געפיל די שענע פּאַעזיע פון שיר השירים, און די טיפּיניגע האַרציגע נשמה אויסגוסען פון תהלים.

י. דאָראַ דיאַמאַנד, אַ שוישפּילערין, וואָס האָט ביי אונז בלויז דעקלאַמירט. זי באַזיצט אַ גוטע דיקציע, פּאַרשטענדניס און געפיל. זי דעקלאַמירט קינסטלעריש.

יא. מאָריס באַניסטער, אַ פּעהיגער ענגליש-אידישער מוזיקער, זינגט שען אידישע פּאַלקס לידער, און ער האָט געגעבען קאַנ-צערטען, אין וועלכע ער האָט איינגעשלאָסען אידישע לידער אין זיין פּראָגראַם.

יב. סאַמועל גאַלדבערג און אַלין ווינאַגראַד, אַ שוישפּילער פּאַרל פון דעם יונגערוו דור. ער אַ זינגער און קאַמיקער, קען זיך ווייטער ענטוויקלען, ער זינגט שען, מיט קראַפט. זי האָט שטעל

אויף דער בינע, כאַראַקטעריסטיש פאַר קליינעם קונסט טעאָטער. זיי האָבן
בען געשפּילט אַ קורצע צייט אין גראַנד פּאַליי, און געגעבען אייניגע קאַנ-
צערטען אין וויגמאַר האַל.

גרויס איז געווען דער פאַרגעניגען וואָס מיר האָבען געהאַט פון די
אַלע קאַנצערטעסטען.

קליין קונסט טעאטער „אראראטי“

אין יוני 1935 האָט וויטשעפעל אויך געהאַט דאָס פאַרגעניגען באַ-
זוכט צו ווערען פון דעם קליין-קונסט טעאָטער פון וואַרשאַ „אַראַראַטי“.
וואָס דער דיכטער מ. בראַדערזאָן האָט געגרינדעט און געלייטעט. דאָס
איז געווען אַ חברה אונטערהאַלטער אין בעסטען זין. זיי האָבען ערפּילט
אַלע כללים פון קליין-קונסט, פאַרגעשטעלט עסטעטישע בילדער, פּול
מיט כאַראַקטער און אַמוזירט דעם עולם. זיי האָבען געשפּילט אַממיינ-
סטענס, עקספּרעסיאָניסטיש, עס איז געווען פּיל שענקייט אין זייער שפּיל.
אַלץ איז געווען באַהויבט מיט הומאַר און קאַמיוז אין פּיינערען זין.

די צוויי הויפט שווישפּילער זיינען געווען דזשיגאַן און שומאַכער.
צוויי אַמוזירענדע חברה-לייט, וועלכע האָבען שטאַרק אויסגענומען מיט
זייער כאַראַקטעריסטישע פּרייליכקייט.

דזשיגאַן איז אויך געווען אַ גוטער פאַרטרגער. ער האָט באַזע-
סען עלאַסטישע באַוועגליכקייט און אויסגעצייכענטע מימיק מעגליכקיי-
טען. ער האָט דערבראַכט דעם עולם צו דעם העכסטען עקסטאַז און
גרעסטען געלעכטער.

שומאַכער איז געווען מער כאַראַקטער שווישפּילער און אַ מנגן.
שען האָט אויך געשפּילט און דעקלאַמירט שיינע מרים; און אַ טענ-
צערין שמאַראַגד האָט אינטערעסאַנט געטאַנצט און געזונגען.

אַליא לילית און וויל גאָדיק

שען קליין-קונסט טעאָטער האָבען אונז אויך געצייגט אַליא לילית
און וו. גאָדיק, ווען זיי האָבען געגעבען אייניגע פאַרשטעלונגען אין לאַנד-
דאָן. זיי זיינען ביידע קינסטלער אין בעסערען זין. אַליא לילית זינגט
זייער שען און באַזיצט מעגליכקייטען פאַר כאַראַקטער אויסדרוק. גאָדיק,
וועלכער איז געווען איר קאַנפּרער, באַזיצט פּעהיגקייטען אַלס כאַראַק-
טער שווישפּילער. זיי האָבען זייער אַנגענעם און מיט גרויס ערפּאָל אונ-
טערהאַלטען.

שלוס-ווארט

ווען איך בלעטער דורך די איבער דריי הונדערט זייטען פון דעם בוך, שיינט מיר, אַז איך האָב ניט נאָר געגעבען אַ שילדערונג פון אידן-שען טעאָטער און זיינע קינסטלער אין לאַנדאָן פאַר לערך פּערציג יאָר צייט, נור אַז איך האָב אויך אַנאַליזירט די אידישע פּראָבלעמען פון דער פּעריאָדע, ווי זיי האָבען געפונען אויסדרוק אין דער דראַמאַטישער ליטע-ראַטור און זיך אָבעשפּיגעלט אויף דער בינע. אויף וויפּיל מיין אַנאַליזע איז אַ ריכטיגע, דאָס לאָז איך איבער פאַר אַנדערע צו אורטיילען. אָבער ס'שיינט מיר, דאָס איך בין באַרעכטיגט צו זאָגען, אַז ס'איז אַ איינציגער רעקאָרד פון די אַלע גייסטיגע און סאַציאַלע ראַנגלענישען, וועלכע האָבען באַשעפּטיגט דעם אינטערעס פון דער וועלט בכלל און אידען בפרט אין דער צייט, אין וועלכער איך האָב געלעבט און געווירקט דאָ אין לאַנדאָן, און וועלכע האָבען געפונען אויסדרוק אין אידישען טעאָטער. איך האָב דאָס געפּיל, אַז ס'איז געווען כדאי אַזאָ רעקאָרד צו מאַכען.

געוויס האָב איך ניט אַלץ איינגעשלאָסען; אייניגעס האָב איך פשוט פאַרזען. אַזוי דערמאָן איך זיך, אַז איך האָב, זיכער ניט ווילענדיג, אַרויס-געלאָזען סעמיאָן יושקעוויטש'ס „דער קעניג“, אַ דראַמע, וואָס האָט אַב-געשפּילט דעם קלאַסען קאָמף אין אידישע ווערקשטאַטען, און די פּסיכאָ-לאַגיע פון דעם אידישען בעל הבית, וועלכער איז אַן אַרבייטגעבער. איך האָב אויך אַרויסגעלאָזען הערי סעקלער'ס „יזכור“, אַ דראַמע אויף היס-טאָרישע מאַטיווען פון דער פּוילישער געשיכטע, אין וועלכער ס'שפּיגעלט זיך אַב די שטענדיגע פאַרפּאָלגונגען געגען אידען, און דער איבערוועל-טיגענדער כח פון ליבע. ס'איז זיכער כדאי געווען אויך די צוויי דראַמען צו אַנאַליזירען, אָבער איך מוז זיך שוין בלויז באַנוגענען מיט דערמאָנען זיי. עס איז ניט געגעבען קיין מענשען צו זיין פאַלקאָמען...

איך האָב אויך געגעבען אַ גאַלעריע פון כמעט אַלע קינסטלער, שוין-שפּילער און זינגער, וועלכע זיינען ערשינען ביי אונז אין לאַנדאָן. איך האָב מן הסתם אויך פון זיי אייניגע פאַרגעסען. אויב אימיצער פּילט זיך באַזעלען זאָל ער זיין געטרייסט דערמיט, וואָס איך האָב עס ניט געטון אַבזוכטליך; פשוט אַ פאַרזען. ווען מען האָט צו ציען אַזאָ רייע, וואָס האָט דורכגעשוועבט אין אַזאָ לאַנגער צייט, איז אונפאַרמיידליך אימיצען צו פאַרזען אַדער פאַרגעסען.

איך וויל אויך באַמערקען, אַז אויב איך האָב אימיצען קריטיקירט און אַנגעצייגט פעלערען, איז עס ניט געווען דערפאַר, וויל איך האָב אים

אָדער איר געוואָלט זױ טון. דאָס בשׂום אופֿן ניט. איך האָלט בלױז, אָז קינסטלער שױשפּילער דאַרפֿען האָבען אַ שפּיגעל און דאַרפֿען שטענדיג האַלטען אין אײן לערנען זױ פֿון זײערע אײגענע פעלערען, זױ פֿון די פעלערען פֿון אַנדערע. נאָר דורך געבען זיך רעכנונג פֿון דאָס וואָס ס׳איז פעלערהאַפֿט קען מען גרײכען פֿאַרבעסערונג און פֿאַרפֿאַלקאַמונג.

ס׳איז אױך כדאי נאָך אַמאָל צו ווידערהאַלען, אָז דאָס טעאַטער פֿאַר-
נעמט אַן אױסערגעווענליכען ווײכטיגען פּלאַץ בײ יעדען פּאַלק, אײבער-
הױפֿט דאַרף עס פֿאַרנעמען אַ הױכען פּלאַץ בײ אידען. די אידישע פּאַלקס
מענשען האָבען וועניג וואָס אידישען פֿאַרגעניגען אין לעבען. אידישע
לומדים קענען נאָך האָבען גײסטיגען פֿאַרגעניגען פֿון פֿאַרטיפֿען זיך אין
די לערען פֿון דער תּורה און אין זײער וײז, און געניסען דערפֿון אײנער-
ליכע פֿרייד און שעפֿען באַגײסטערונג צו שטאַרקען זײער אידישע עקזיסט-
טענץ. אָבער געווענליכע פּאַלקס מענשען האָבען ניט אַזאַ מעגליכקײט.
פֿאַר זײ איז דאָס טעאַטער ווי געווינשען, ס׳איז פֿאַר זײ אַ קוואַל פֿון אײדי-
שע פֿרייד און פֿאַרגעניגען.

אָבער אידען האָבען אױך וועניג גײסטיגע ערצײהונגס אַנשטאַלטען.
דאָס אידישע טעאַטער מוז דינען פֿאַר דעם צוועק צו ערצײען אונזערע
פּאַלקס מענשען; זײ מאַכען פֿאַרשטיין דאָס לעבען און זײנע פּראַבלעמען.
אַט דערפֿאַר, כּדי דאָס אידישע טעאַטער זאָל קענען ערפּילען זײנע צוויי-
פּאַכע אױפֿגאַבען, איז נױטיג דאָס מיר זאָלען עס האַלטען הױך, עס שע-
צען, און עס דערהױבען. דורך אױפהאַלטען און דערהױבען דאָס אידישע
טעאַטער קענען מיר אױך אױפהאַלטען און דערהױבען ניט נאָר די אײדי-
שע שפּראַך און ליטעראַטור, נור אױך דאָס אידישע לעבען.

דאָס אידישע טעאַטער איז אַ גאַרטען, אין וועלכען ניט נאָר מען גע-
ניסט פֿרייד און פֿאַרגעניגען, נור עס שפּראַצען און ענטוויקלען זיך דערין
אױך אידישע געוואוינהײטען און לעבענס אַרטען. די וועלכע זײנען
גערטנער אין דעם גאַרטען דאַרפֿען דערפֿאַר זאַרגען, אָז ס׳זאָלען ניט
וואַקסען קײן דערנער, נאָר בלומען פּול מיט שענקײט, פּראַכט און ער-
האַבענקײט, צום גענוס פֿון די אידען און צום נוצען פֿון אידישען פּאַלק.